

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

ՀՀ ԱՐԽԻՎԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԻԹՅՈՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅ

ԵՐԿԵՐ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԵՐԵՎԱՆ 2002

ՀՏԴ 941(479.25)
ԳՄԴ 63.3 (2Հ)
Լ 661

Տպագրվում է ՀՀ
Կառավարության որոշմամբ

Խմբագրական Խորհուրդ՝
Յրանտ Ավետիսյան (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս), *Վլադիմիր Ղազախեցյան*
(պատմ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, պատասխանատու
խմբագիր), *Արամ Սիմոնյան* (պատմ. գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր), *Անատունի Վիրաբյան* (պատմ. գիտությունների դոկտոր)

Կազմողներ՝
Արմեն Բաղայան (պատմ. գիտությունների թեկնածու), *Յանչետ
Փևրոզյան* (պատմ. գիտությունների թեկնածու), *Մուշեղ Լալայան*, *Ավագ
Յարությունյան*, *Արմենակ Մանուկյան* (պատմ. գիտությունների դոկտոր),
Սոնյա Միրզոյան (պատմ. գիտությունների թեկնածու)

Նժդեհ Գարեգին

Լ 661 Երկեր: Երկու հատորով.- Հատոր 1 /Խմբ. Խորհուրդ՝
Ավետիսյան Յ., Ղազախեցյան Վ., Սիմոնյան Ա., Վիրաբյան Ա. - Եր.: ՀՀ
Արխիվային գործի գործակալություն, 2002, 530 էջ:

Գ.Նժդեհի «Երկեր»-ի առաջին հատորում ամփոփված են նրա
գաղափարախոսական, հրապարակախոսական և իմաստասիրական
բնույթի աշխատությունները և հոդվածները, որոնք ներկայացնում են
Նժդեհի հայրենասերին, իմաստասերին ու հայ ժողովրդի հերոսական ոգին
արժևորողին:

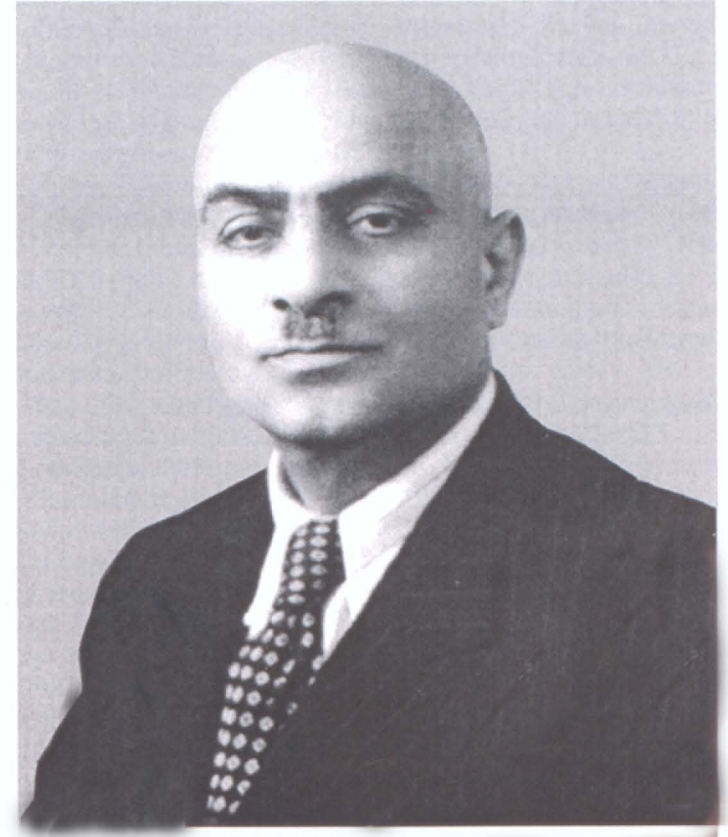
Հատորում մեկտեղված երկերն ունեն կարևոր արդիական և
դաստիարակչական նշանակություն:

Սույն հրատարակությունը հայ իրականության մեջ Գ.Նժդեհի
երկերի մինչ այժմ եղած առավել ամբողջական ժողովածուն է:

ԳՄԴ 63.3 (2Հ)

ISBN 99930-78-11-5

© ՀՀ Արխիվային գործի գործակալություն, 2002

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Սույն երկհատորյակը, որը հրատարակվում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ, ընդգրկում է հայ ազգային-ազատագրական շարժման նշանավոր գործիչ, զորավար ու փիլիսոփա Գարեգին Տեր-Հարությունյանի Նժդեհի հարուստ գրավոր ժառանգության հիմնական մասը: Նա այն հայ գործիչներից է, ովքեր հավերժ մտել են պատմության մեջ՝ ժողովրդին ու Հայաստան հայրենիքին մատուցած մեծագույն ծառայությունների համար: Բավական է, թեկուզ, հիշատակել նրա ղեկավարած Ջանգեզուրի հերոսական ինքնապաշտպանությունը, որի շնորհիվ հայոց պատմական երկրամասը այսօր գտնվում է Հայաստանի կազմում:

Նժդեհը (Գարեգին Տեր-Հարությունյան) ծնվել է Երևանի նահանգի Նախիջևանի գավառի Կզնուտ գյուղում 1886թ. (իր վկայությամբ), քահանայի ընտանիքում: Սովորել է գյուղի ծխական դպրոցում, Թիֆլիսի ռուսա-կան գիմնազիայում, Երկու տարի ուսանել Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական բաժնում: Ձինվորական կրթություն է ստացել Սոֆիայի (Բուլղարիա) պետական ռազմական ուսումնարանում:

Պատանի տարիքից նվիրվել է ազգային-ազատագրական և կուսակցական պայքարին: 1907թ. անդամագրվել է ՀՀԴ-ին:

Հեղափոխական-ազատագրական պայքարի մկրտություն է ստացել Պարսկաստանում, որտեղից 1908թ. գրած նամակներից մեկում առաջին անգամ հանդիպում է Գարեգին Տեր-Հարությունյանի Նժդեհ (պանդուխտ, օտարական) մականունը: Հայերը, Եփրեմ Խանի գլխավորությամբ, գործուն մասնակցություն են ունեցել շահական իշխանության դեմ Պարսկաստանի ժողովրդական-սահմանադրական շարժմանը: Ռազմական գործի մեջ հմտացել է 1912-1913թթ. Թուրքիայի դեմ բալկանյան ժողովուրդների մղած պատերազմում, երբ նա ղեկավարում էր Հայկական կամավորական վաշտի գործողությունները: Հայկական կամավորական ջոկատը ստեղծվել էր Անդրանիկի և Նժդեհի ջանքերով:

Առաջին աշխարհամարտում եղել է հայկական երկրորդ կամավորական ջոկատի փոխհրամանատար, 1915-1916թթ. աչքի ընկնելով մի շարք կռիվներում ու արշավանքներում (Գյալարաշ, Բերկրիղալա, Շենյղարա, Շատախ, Մոկս, Սպարկետ և այլն): 1915թ. մայիսին Վանի ժամանակավոր ազատագրման մասնակիցներից է:

Գ.Նժդեհի հրամանատարական ունակությունները հատկապես դրսևորվեցին 1918թ. մայիսին տեղի ունեցած Ղարաքիլիսայի ճակատամարտում, երբ ոգեշունչ ելույթով դիմելով մարտիկներին, նրանց զրոհի տարավ ռազմաճակատի ծախ թևում, ջախջախիչ պարտության մատնելով թուրքերին:

1919թ. աշնանը Գ.Նժդեհը նշանակվել է պետական պաշտոնում որպես գավառապետ: Սակայն շուտով ստանում է նոր կուսակցական-պետական առաջադրանք: Նրան վստահվում է Կապարգողթի (Կապան, Արևիք, Գողթան) շրջանի պաշտպանության հրամանատար, ուր նա մեկնեց 1919թ. կեսերին: Նժդեհը փաստորեն դարձավ ամբողջ Չանգեզուրի (Սյունիքի) ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ ու ղեկավար, ցուցաբերելով զորավարական տաղանդ և պետական գործչի բարձր կարողություններ: Նա շարունակեց ու զարգացրեց իր նախորդների՝ Անդրանիկի և Արսեն Շահնազյանի սկսած գործը ռազմաքաղաքական բարդ ու ծանր պայմաններում:

Չանգեզուրը, իր աշխարհագրական դիրքով, Ղարաբաղը և Նախիջևանը կապելով միմյանց, կարող էր ապահովել հայկական այդ տարածքների նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունը: Իսկ Ադրբեջանը, Չանգեզուրին տիրելու դեպքում, Նախիջևանի վրայով ուղղակի ցամաքային կապ կունենար Թուրքիայի հետ և կստանար համաթուրքական ծավալապաշտական ծրագրերի իրականացման հնարավորություն: Միաժամանակ Հայաստանը չորս կողմից կընկնեթ թուրքական երկրների շրջափակման մեջ:

Չանգեզուրի ժողովուրդը մահու և կենաց պայքարի կանգնեց մուսավաթական Ադրբեջանի, որին օգնում էր Թուրքիան, նվաճողական ծրագիրը խափանելու համար: Մուսավաթական Ադրբեջանի քաղաքականությունը անփոփոխ ժառանգեց հորհրդային Ադրբեջանը, թիկունքում ունենալով հորհրդային Ռուսաստանի, նրա 11-րդ կարմիր բանակի օժանդակությունը: Գ.Նժդեհի կազմակերպած հերոսական պաշտպանությունը ծախողեց թշնամու ձգտումները: Համեմատաբար փոքրաթիվ ուժերով նա կարողացավ ջախջախիչ հարվածներ հասցնել հորհրդային միացյալ ուժերին, նրանց պատճառելով մեծ կորուստներ: Հայաստանի հորհրդայնացումից հետո Չանգեզուր-Սյունիքի ինքնապաշտպանության համար ստեղծվեց նոր իրադրություն: Նժդեհը հորհրդային կողմի՝ զինաթափման և երկրամասի հորհրդայնացման առաջարկությանը հակադրում էր իր պահանջները, որպիսիք բխում էին հայ ժողովրդի ազգային շահերից: Խուսափելով քաղաքացիական պատերազմի բորբոքումից և համոզված լինելով, որ Չանգեզուրը կմիացվի Հայաստանին, Նժդեհը 1921թ. կեսերին դադարեցրեց պայքարը և հեռացավ արտասահման: Նույն թվականին Թավրիզում Նժդեհի դեմ

կազմակերպվեց կուսակցական դատ, որտեղ նրա գործունեությունը համարվեց Լեռնահայաստանի (Չանգեզուրի) արագ անկման պատճառ: Այդ և այլ մեղադրանքներով Նժդեհը հեռացվեց ՀՀԴ շարքերից, որը, սակայն, չհաստատվեց կուսակցության հեթանակական ընդհանուր ժողովի (համագումարի) կողմից: Թավրիզի դատավարությունը ավելորդ շռայլություն էր մի մարդու նկատմամբ, որն արժանի էր միայն փառքի ու պատվի:

Ըստ էության Նժդեհը փրկեց Չանգեզուրը և ապահովեց նրա միացումը Հայաստանին: Եիշտ է, հորհրդային Հայաստանը Նժդեհի իդեալը չէր, այնուամենայնիվ ի վերջո իրականություն դարձավ նրա երազած ազատ և անկախ Հայաստանը, որպիսին է այսօրվա Հայաստանի Հանրապետությունը, Լեռնահայաստանով հանդերձ:

1922թ. Գարեգին Նժդեհը մեկնեց Բուլղարիա՝ մշտական բնակության: 1923-1930-ական թվականներին զբաղվել է գիտական աշխատանքով և հրապարակախոսությամբ, խմբագրել թերթեր, տպագրել մի շարք աշխատություններ, ինչպես նաև կատարել կուսակցական աշխատանք: Ընտրվել է ՀՀԴ Բալկանյան Կենտրոնական կոմիտեի անդամ: 1933-1934 թվականներին կուսակցական առաջադրանքով գտնվել է ԱՄՆ-ում և կազմակերպել «Ցեղակրոն ուղտեր», որոնք դաշնակցական երիտասարդական կազմակերպություններ էին: Նժդեհը կարևոր խնդիր էր համարում Ամերիկայի հայ երիտասարդության դաստիարակությունը ազգային-հայրենասիրական ոգով, որին (երիտասարդությանը) սպառնում էր հեռացումը ազգային խնդիրներից: 1934թ. հունիսին, Նժդեհի նախաձեռնությամբ, կայացավ ԱՄՆ-ի «Ցեղակրոն ուղտերի» առաջին, միավորիչ համագումարը: «Ցեղակրոն ուղտերի» բաժանմունքներ ստեղծվեցին նաև մի շարք այլ երկրներում ու քաղաքներում: 1941թ. այդ կազմակերպությունը վերանվանվեց «Ամերիկայի հայ երիտասարդաց դաշնակցություն»: Անվանափոխությունը կապված էր գերմանա-ֆաշիստական ցեղապաշտությունից սահմանազատվելու անհրաժեշտության հետ:

Կուսակցության գործունեության մարտավարության հարցերի կապակցությամբ տարիների ընթացքում տարածայնություններ էին ծագել և սրվել Նժդեհի որոշ գործիչների միջև: Դրանք հաղթահարելու և կողմերին հաշտեցնելու փորձերը վերջացան անհաջողությամբ, իսկ արդյունքում Նժդեհը դուրս մնաց ՀՀԴ-ից (1938թ.): Դա, սակայն, չխանգարեց, որ երբ սկսվի երկրորդ աշխարհամարտը, Նժդեհը դիմի կուսակցության ղեկավարությանը, առաջարկելով իր ծառայությունը:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի և դրան նախորդող տարիներին հայերի ոչ արիական ժողովուրդ լինելու մասին ֆաշիստական քարոզչության աշխատանքը յուրահատուկ խնդիրներ դրեցին ՀՀԴ-ի և մասնավորապես եվրոպական երկրների կազմակերպություն-

ների ու գործիչների առաջ: Այս առնչությամբ Նժդեհը և այլ ազգային գործիչներ (Արտաշես Աբեղյան, Դրո և ուրիշներ) գործակցեցին գերմանական իշխանությունների հետ: Նպատակը հայության պաշտպանությունն էր ֆաշիստական վտանգից: Նժդեհն անձամբ հույս ուներ, թե Գերմանիան կարող է պատերազմել Թուրքիայի դեմ, և իր հավաքագրած հայերին կարելի կլինի օգտագործել այդ ուղղությամբ: 1942-1943թթ. Նժդեհը նաև Հայկական ազգային խորհրդի կազմում էր, վերջինիս «Ազատ Հայաստան» պաշտոնաթերթի փոխխմբագիրը: 1943թ., երբ ակնհայտ դարձավ Գերմանիայի պարտության անխուսափելիությունը, Նժդեհը հետ քաշվեց համագործակցությունից և վերադարձավ Բուլղարիա:

1944թ. հոկտեմբերին Սոֆիայում Նժդեհը ձերբակալվում է ԽՍՀՄ «Սմերշ» հակահետախուզական մարմնի կողմից: Խորհրդային իշխանության նախկին ու ներկա ուժեղ թշնամիներից մեկը գտնվում էր այդ իշխանության ձեռքում: Տասնմեկ տարի Նժդեհն անցկացրեց Մոսկվայի, Վլադիմիրի, Երևանի, Տաշքենտի, ապա նորից Վլադիմիրի բանտերում, անհիմն դատապարտվեց (1948թ.) 25 տարվա ազատազրկման և իր մահկանացուն կնքեց 1955թ. Վլադիմիրի բանտում:

Նույնիսկ բանտային պայմաններում Նժդեհը փորձում էր համագործակցել խորհրդային իշխանության հետ՝ Հայաստանի և հայ ժողովրդի շահերին ծառայելու համար: Նա ծրագրեր է առաջարկում Թուրքիայի դեմ ԽՍՀՄ հնարավոր պատերազմում, որը սպասվում էր հաղթանակից անմիջապես հետո, գործողությունների և իր անձնական մասնակցության վերաբերյալ:

1992թ. Նժդեհի դատական գործը վերանայվեց, և նա լիովին արդարացվեց: «Առաջադրված մեղադրանքներում, - ասված է արդարացման կապակցությամբ կազմած եզրակացությունում, - Նժդեհը, նույն ինքը Գարեգին Եղիշի Տեր-Հարությունյանը, իրեն մեղավոր չի ճանաչել՝ պատասխանելով, որ ինքը հանցագործություններ չի կատարել, այլ իր ամբողջ կյանքը նվիրել է հայ ժողովրդի ազատագրմանը: Իր ղեկավարությամբ Ձանգեզուրում մղած ռազմական գործողությունները նա համարում էր անկախ Հայաստանի Հանրապետության համար մղվող ազգային-ազատագրական պայքար: Արտասահմանյան երկրներում նրա ստեղծած կազմակերպությունների նպատակն էր Թուրքիայի և Խորհրդային Ադրբեջանի կողմից զավթած հայկական հողերի ազատագրումը և միացումը անկախ Հայկական պետությանը»:

Դեռևս խորհրդային իշխանության տարիներին Նժդեհի աճյունը զաղտնի բերվեց Հայաստան և հետագայում հողին հանձնվեց Եղեգնաձորի շրջանի Սպիտակավորի վանքի բակում, իսկ մինչև այդ աճյունի մի նշխար տեղ գտավ Նժդեհի համար շատ հարազատ Խուստուկի

լեռան լանջին: Նժդեհն ընդմիշտ իր ժողովրդի հետ է, որին նա նվիրեց իր ամբողջ գիտակցական կյանքը:

Գ.Նժդեհը թողել է գրավոր հարուստ ժառանգություն: Դրա զգալի մասը հրապարակվել է նրա կենդանության օրոք, մյուսները հայտնաբերվել և տպագրվել են հետագայում: Նժդեհագետները շարունակում են որոնումները արխիվներում և կորած ստեղծագործությունների հետքերով:

Գ.Նժդեհի գրավոր ժառանգությունը պայմանականորեն կարելի է խմբավորել հետևյալ կարգով. գիտական աշխատություններ, հուշեր-հոդվածներ, հրամաններ և կոչեր-դիմումներ, նամակներ: Մեծ խումբ են կազմում հատկապես գիտական աշխատությունները, որոնք հիմնականում պատմագիտական և փիլիսոփայական բնույթի են: Կարելի է դասակարգել նաև ըստ բովանդակության: Այդ դեպքում կունենանք մարտական գործողություններ, գիտական ուսումնասիրություններ, կուսակցական գործունեություն և այլն:

Գ.Նժդեհի գրավոր ժառանգության մի խումբ վերաբերում է Լեռնահայաստանի (Ձանգեզուր-Սյունիք) 1919-1921թթ. պաշտպանության էպոպեային: Այստեղ գործ ունենք առաջին հերթին հրամանների, կոչերի, նամակների, դիմումների և այլ կարգի վավերագրերի (սկզբնաղբյուրների) հետ: 1919-1920թթ. փաստաթղթերի մի փոքր խումբ հրատա-րակվել է տակավին 1921թ. Գորիսում «Խուստուկյան կանչեր» վերնագրով գրքույկում: Իրադարձություններից մի քանի տարի անց Նժդեհը դրանց անդրադարձավ հուշերի ձևով: Նշված սկզբնաղբյուրների զգալի խմբաքանակ անցյալում տպագրվել է երկու գրքում. Վարդան Գեորգեան, Լեռնահայաստանի հերոսամարտը (1919-1921), Պուրբեշ, 1921 (վերատպություն՝ Երևան, 1991): Ավո, Նժդեհ, Պեյրուք, 1968 (երկրորդ հրատարակություն՝ 1989):

1923-1925թթ. «Հայրենիք» ամսագրում (Բոստոն) Լեռնահայաստանի հերոսը հանդես եկավ ընդարձակ հուշ-հոդվածաշարերով: Ամսագրի խմբագրությանն ուղղած նամակներից մեկում հեղինակը դրանք բնութագրում է «հուշեր» (այդպես էլ է իրականում): Այդ հոդվածների խորագրերն են «Ինչու պայքարեց Լեռնահայաստանը», «Լեռնահայաստանի գոյամարտը», «Հայ-բուլղակյան կռիվները», «Էջեր Լեռնահայաստանի գոյամարտից» և «Ազատ Սյունիք»:

Այս խմբին առնչվում են այն նյութերը, որոնք հանդես եկան Թավրիզի 1921թ. կուսակցական դատավարության առիթով: Նժդեհը երկու դիմում-բացատրագիր է ներկայացրել ՀՀԴ բարձրագույն դատական ատյանին, որոնցում հեղինակը հանգամանորեն լուսաբանում է Լեռնահայաստանի իրադարձությունների ընթացքը, այն հանգամանքները, որոնք ի վերջո ստիպեցին իրեն դադարեցնել դիմադրությունը և տեղի տալ խորհրդային իշխանությանը՝ Ձանգեզուրի Հայաստանին

միանալով հանդերձ և հենց այդ պայմանով: Տվյալ բացատրագրերը սույն հրատարակության մեջ տպագրվում են ըստ ՀՀԴ Բոստոնի (ԱՄՆ) կենտրոնական արխիվում պահվող ձեռագիր օրինակի (պատճենի), խուսափելու համար անցյալում դրանց տպագրության աղավաղումների կրկնությունից:

Մի այլ խումբ են ներկայացնում 1920-1930-ական թվականներին տպագրված գիտական բնույթի աշխատությունները. «Էջեր իմ օրագրւն», Կահիրե, 1924, «Որդիների պայքարը հայերի դէմ», Սալոնիկ, 1927, «Բաց նամակներ հայ մտավորականության», Բեյրութ, 1929, «Իմ պատասխանը», Սոֆիա, 1937, «Ցեղի ոգու շարժը», Սոֆիա, 1939:

Սրանք բազմաթվանդակ ուսումնասիրություններ են, որոնք քննարկում են Հայոց նոր և նորագույն ժամանակաշրջանի կենսական հարցեր, հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած պատմական շրջադարձային երևույթներ: Աշխատությունների միջով կարմիր թելի նման անցնում է հեղինակի մտահոգությունները հայ ժողովրդի, Հայաստանի ճակատագրի նկատմամբ: Նժդեհը կարևոր դեր է հատկացնում մտավորականության և ամբողջ ժողովրդի գաղափարական դաստիարակությանը, նրա բարոյական ոգու ամրապնդմանը: Բարձր հայրենասիրությամբ էր բացատրում պատմական այնպիսի երևույթները, ինչպիսիք են, օրինակ, Ավարայրը կամ 1918թ. մայիսյան հերոսամարտերը: Այլ ձևակերպումով՝ բարոյական բարձր հատկությունները դիտում է «ցեղակրոնություն», հատուկ «ազգ» որակին: Եվ, հակառակը, խիստ քննադատության է ենթարկում Կարսի հանձնումը, որ կատարվեց առանց դիմադրության: Նման բան կարող է թույլ տալ միայն «ժողովուրդը», որակական տարբերություն դնելով դրա և «ազգ» հասկացությունների միջև:

Նժդեհը վերլուծական անդրադարձ է կատարել Հայաստանի Հանրապետության հռչակման և նրա ճակատագրում թուրք-բոլշևիկյան կործանարար դերի հիմնահարցերին: Նորից վերադարձել է Լեռնահայաստանի պարտության պատճառներին և բազմաթիվ այլ հարցերի: Աշխատությունների հանգամանալի ուսումնասիրությունն ընթերցողին մղում է մտորումների մեր անցյալ ու այսօրվա կյանքի շատ ու շատ կողմերի շուրջը, եզրակացությունների հիմք տալիս:

Գիտական աշխատությունների մի այլ խումբ է, այն էլ բավական հարուստ, իմաստասիրական (փիլիսոփայական) բովանդակությամբ գործերը: Ուշագրավ է, որ դրանք սեղմ, ֆրագմենտար ոճի են և վկայում են հայ իրականության մեջ հեղինակի տվյալ բնագավառում բացառիկ դերակատարության մասին: Այդ ստեղծագործություններում ևս Նժդեհը քննարկում է զուտ ազգային խնդիրներ, որոնք հեղինակին զբաղեցրին նրա ամբողջ կյանքում՝ ինչպես մտավոր, այնպես էլ գործնական:

Գ.Նժդեհը ստեղծագործել է նաև խորհրդային բանտում անցկացրած տարիներին: Այդ գործերի ծնունդը հիմնականում առնչվում է հետաքննության պահանջների հետ և իրենց վրա կրում են բանտային պայմանների ազդեցությունն ու կնիքը, ուստի, անկախ բնույթից ու բովանդակությունից, դրանք այստեղ ներկայացվում են համատեղ:

Ներկա երկհատորյակը Գ.Նժդեհի գրավոր ժառանգության լիակատար հրատարակությունը չէ: Ծավալի սահմանափակության պատճառով հատորներից դուրս են թողնվել ոչ քիչ թվով աշխատություններ ու փաստաթղթեր: Այնուամենայնիվ, ներկա հրատարակությունն ընդգրկում է Գ.Նժդեհի գրավոր ժառանգության առավելագույնը, քան երբևիցե իրականացվել է:

Առաջին հատորն ընդգրկում է տեսական գործերը, իսկ երկրորդը՝ մյուս ստեղծագործություններն ու վավերագրերը:

Գ.Նժդեհի աշխատությունները ընթերցող լայն շրջաններին ավելի մատչելի դարձնելու նպատակով ներկայացված են արդի ուղղագրությամբ:

Փաստաթղթերի հնագրագիտական նախապատրաստումը իրականացվել է գործող կանոններին համապատասխան: Նամակները, գրությունները, կոչերը, հրամանները մասամբ ունեն խմբագրական վերնագիր և տարեթիվ: Կազմողների կողմից որոշված տարեթվերը ներկայացված են քառակուսի փակագծերի մեջ:

Յուրաքանչյուր փաստաթղթից հետո բացատրագրերում նշվում է արխիվային հիմքը, բնագիր կամ պատճեն լինելը, տեքստի վերարտադրման եղանակը, թարգմանության դեպքում՝ բնագրի լեզուն:

Իզուր սպասեց երկնքի դարպասների մոտ պահակով հրեշտակը՝ չերևաց տիեզերքի Արարիչը: Այդ օրը, ինչպես ամեն առավոտ, Նա չմոտեցավ երկնքի դռներին: Նորագարթ երկրի աղոթքը լսելու:

Եվ առաջին անգամ օրը բացվեց առանց արշալույսի, որովհետև այդ օրը Աստված չժպտաց մեր երկրին:

Այդ ժամին իր գահի մոտ միայնակ խոկում էր Արարիչը... և տխուր էր Նա, տխուր, ինչպես լուրջությունը Արաբիայի ավազուտ անապատների:

- Նոր աշխարհների ծնունդն է երկնում մեր Տերը,-երկյուղածությամբ շնջում էին Արարիչին շրջապատող քերովբեները... և մռայլ էին նրանք, ինչպես երկնքից արտաքսված իրենց երբեմնի ապստամբ ընկերը:

- Եվ ինձ թվում էր,- խորհրդավոր լռության մեջ լսվեց Արարիչի ձայնը,- ինձ թվում էր, որ դեպ Հավիտենականությունը դիմող վայրկյանների ու հազարամյակների անվերջ քարավանները միշտ բեռնավորված են եղել արարածներիս նրբահյուս օրհներգներով...

Որ ե՛վ մարդ, ե՛վ սողուն, ե՛վ թուփ, ե՛վ թռչուն, որ ամեն մի արարած ամեն ժամ գոհություն շնչել ու իմ անունն է օրհնել... Սակայն, Նա անթաղ մեռելներից, թշվառի արցունքից, անմեղի արյունից՝ ստեղծածս երկրի անեծքից ու անկատարելությունից խոսեց...

Լռեց Արարիչը:

Ու նորից խորացան Նրա ճակտի ակոսները ու տխրությունը թանձր ստվերի պես ծածկեց Նրա դեմքը:

- Չէ՛,- բարկությամբ բացականչեց Արարիչը,- թե՛, իմ ստեղծածը չի կարող կատարյալ չլինել. ինձ մոտ բերեք, ուզում եմ մեկ էլ լսել Նրան...

Քիչ անց, քերովբեների հետ տիրոջ առաջ ծառացավ մարդը, որը նոր էր թողել մեր հանցավոր աշխարհը:

- Ո՛վ մարդ,- նորեն հնչեց Արարիչի ձայնը,- խոսելով աշխարհի անկատարելությունից՝ չմեղանչեցի՞ր դու:

Պատասխանի տեղ երկնքի նոր հյուրը միայն ժպտաց դառնորեն ու հեռացավ:

Խոկում էր Արարիչը:

Եվ տխուր էր Նա, ավելի տխուր, քան հազարամյակներ առաջ, երբ միայնակ ու անկայան շրջում էր ջրերի ու քառսի վրա ...

Ամեն ինչ, ամեն ինչ նրա մեջ մատնում էր Հերոսին:

Տաք կարեկցություն դեպի իրավագուրկն ու թույլը, ֆանատիկ սեր դեպի իր ցեղն ու նրա գուրգուրած ազատությունը, բիբլիական անշահասիրություն ու համեստություն, վտանգի ու մահվան բացարձակ անգիտացում, ռազմական անսահման էնտուզիազմ. ահա Հերոսը, ահա Քեռին:

Երբ հնչեցին պատերազմական փողերն ու ցնծաց Մարսը՝ հազարավոր սրերի հետ մերկացավ և նրա սուրը...

Չգիտեմ ու ինչո՞վ՝ նա իր ցեղին արև ու անմահություն նվիրելու համար բարձրացրեց սուրը...

Ու այնուհետև, քանի-քանի անգամ, Հռոմի հպարտ որդուց ավելի, հպարտորեն կարողացավ ասել՝

«Եկա, տեսա, հաղթեցի»...

Քանի-քանի անգամ, քանի ռազմադաշտերից նա մեզ հղեց հպարտ Կեսարի երեք բառը...

Քանի անգամ նա՝ հայ ցեղի վերածնության գաղափարի այդ աստվածաշունչ Յսկան, հեզնեց վտանգը, անգիտացավ, ժխտեց մահը, հանդգնեց, հաղթեց, մինչև որ պատերազմների քմահաճ աստվածը դավաճանեց նրան:

Չկա Քեռին...

Լռեց կովկասյան զորաճակատի անպարտելի ու անզուգական Ռազմիկը...

Բայց դեռ երկար, շատ երկար սեզ Արտոսն ու Նեմրուծը, որոնք վկա եղան հայ դյուցազնի սխրագործություններին, կպատմեն անցվորին.

- Ուրագանի պես մեր փեշերով Քեռին անցավ ու սրբեց տարավ թշնամուն...

Չկար ալևոր Առյուծը...

Բայց դեռ երկար, շատ երկար նրա մոնչյունը պիտի արձագանքի Հայաստանի ու Իրանի ռազմադաշտերում...

ՔԵՌՈՒ ԱՆՈՒՆՆ ԷԼ ԷՐ ՀԱՂԹՈՒՄ

Թշնամու գերադաս ու թարմ ուժերը համառորեն գրոհում էին, խորտակում ու խորտակվում, ետ քաշվում՝ կարգի բերելով իրենց ցիր ու ցան շարքերը և նորեն ու նորեն հարձակվում:

Հաղթության քմահաճ Աստվածը լքել էր մեզ, թշնամու կողմն անցել:

Մեր շարքերում տատանում կար և մտադրություն՝ թողնելու մեր գրավված դիրքերը, երբ սրարշավ մեր զորաշղթաներին մոտեցավ զորահրամանատարի թիկնապահը ու հաղորդեց Քեռու օգնության հասնելու լուրը:

- Հառաջ, զինվորներ, մեզ հետ է Քեռին,- գոռացին վաշտապետները...

- Հառա՛ջ,- արծագանքեց զորաշղթան և, որպես երկաթե պատնեշ, շարժվեց առաջ:

Քիչ անց, դեռ Քեռին չհասած, թշնամու խրամատները գերեզմանների վերածվեցին: Պարտված էր թշնամին: Քեռու անունն էր հաղթողը...

ՔԵՌՈՒ ՎՐԱՆԸ

- Դեռ կանգուն է Քեռու վրանը,- ասում էին կողակները և առանձին վստահությամբ ավելացնում,- նշանակում է դրությունը այնքան էլ անհույս չէ...

Թշնամու խաղերը հին ու փորձված Ռազմիկին խաբել չէին կարող:

Նա գիտեր, որ թշնամու հաճախակի անվճռական հարձակումները ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ ռազմադավեր: Ուստի, շատ անգամ, երբ հարևան զորամասերը և վերջիններիս հրամանատարները իրարանցման մեջ էին լինում, Քեռին խաղաղ ծխում էր՝ իր վրանի դռանը նստած:

ՄՐՏԱՌՈՒՉ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սակավախոս էր Քեռին, ու այդ առթիվ նրա զինվորները կատակով ասում էին. «Քեռին խոսում է ուրբաթե ուրբաթ, վատերին ծեծում շաբաթ օրերը, հաղթում ամեն օր»:

Լռասեր էր Քեռին, սակայն ավելի սակավախոս ու թախծոտ դառավ բոլորից պաշտված Խեչոյի մահից հետո:

- Նայում եմ Գրգուռին,- ասաց մի անգամ Քեռին Ախթամարում,- նայում եմ և մտածում, թե ինչպե՞ս է բարձր սարի փեշերին ընկած Խեչոն, և թե առանց ինձ ինչպե՞ս է դադարել գերեզմանում... Մենք չափազանց ուժեղ էինք սիրում միմյանց, որ կարողանայինք անջատ ապրել ու մեռնել:

Օրեր անցան: Ու մի օր, Ռևանդուզի ճակատամարտում, Խեչոյի մեծ ստվերը ալևոր առյուծին առաջնորդեց դեպ հաղթություն՝ դեպ հայկական փառատաճարը, որի մեջ ապրում էր ինքը...

ԻՄ ՍԱՐԳԱՐԵՆ

Փառապսակ Չավարյանին՝
Ecce homo!-Uha՛ մարդը

Չոհաբերի՛ր...

Չոհաբերի՛ր անվերջ, առանց մնացորդի:

Սովորի՛ր և սիրի՛ր զոհաբերել ու տանջվել՝ բավականության լուսափայլ ժպիտը երեսիդ... և դու կմոտենաս Աստծուն, դու կդառնաս մարդ-Աստված...

Այսպես է պատգամում իմ մարգարեն իր հրեղեն խոսքը...

Մոռացի՛ր քեզ...

Հանուն թշվառների՝ մոռացի՛ր քեզ, երբ հազար հազարներին սև ցավն է ընկերանում, բռնակալ կարիքը նեղում...

Ուրախ քրքջալու ժամին մի՛ մոռանա, որ դառնորեն լացողներ կան...

Սիրի՛ր թշվառին, ծառայի՛ր սրան. թող քո ցավը՝ թշվառի ցավը, քո Աստվածը թշվառի Աստվածը լինի...

Այսպես է պատգամում իմ մարգարեն իր ազատ խոսքը:

Եղի՛ր հպարտ...

Գոյությունդ քարշ տալու համար մի՛ սողա, մի՛ ստորանա և մի՛ ստիր... Ստե՛լ՝ նշանակում է հայիոյել ճշմարիտը, ուրանալ՝ նշանակում է դադարել մարդ լինելուց...

Եղի՛ր ազատ...

Գիտակից ստրուկի և հանցագործի մեջ չկա տարբերություն: Խոնարհի՛ր ճակատդ միայն իդեալիդ առաջ, միայն իդեալիդ ազատ գերին եղի՛ր...

Եղի՛ր բացարձակ...

Եվ ո՛չ մի զիջում: Հանցանք է զիջելը: Չիջել՝ նշանակում է թույլ լինել, ամոթալի պարտություն կրել...

Այսպես է պատգամում իմ մարգարեն իր աստվածաշունչ խոսքը, և հոգիս՝ նրա հրեղեն պատգամներին գերի, վեհորեն իր թևերն է պարզում...

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

Շուշաններ, շուշաններ

Բերեք լիաբուռն...

Փառապսակ Հրանտին

Անցո՛րդ, նա սիրված էր՝ էն հպարտ արծիվ ռազմիկը...

Հեռու մարդաբնակ վայրերից, բնության խորհրդավոր փսփոցին ունկնդիր՝ նա սիրում էր ժամերով մի թփիկ երազել. երազել մեճակ...

Նա սիրում էր մորմոքը լալկան առվակի, և հառաչը հեծկլտող ու վայող քարափների...

Նա, անցորդ, այս գեղատխուր հողաթմբի տակ հող դարձած պատանին, սիրում էր և լեռները՝ ազատության է արծվանիստ գահերը, որոնց ամպոտ կատարներին հաճախ իր հպարտ ճակատին Արևի առաջին հանքույրն էր ընդունում...

Ահ, նա սիրում էր, ե՛վ արշալույսը պուրպուր, ե՛վ վերջալույսը տխուր, ե՛վ երգն անխոս ոսկեշող աստղերի...

Դու լալի՞ս ես, անցորդ...

Փառապսակ Աշուղին

- Յո՞ երթաս

- Հոռո՞մ նորեն խաչվելու

...«Այնտեղ, Մասսի էն ստորոտում կա մի երկիր, ուր դարեր է, ինչ օրենքի ու Արդարության տեղ գործում են երկաթն ու յաթաղանը, ուր դարեր է, ինչ հայ ցեղի յոթն անգամ խաչված Մասսի օրը սևով է սկսվում, գողգոթայով վերջանում»...

Այսպես սկսեց Նա իր պատմությունը Տաճկահայաստանի մասին, Արաքսի ափին ընկած գյուղերից մեկում...

Ու այն օրեն «Մասսի էն ստորոտը» վառեց իմ երևակայությունը, իրեն քաշեց սիրտը, իր հողին, իր անունին կապեց իմ էությունը...

Ու այն օրից՝ շատերի պես ես էլ ուխտեցի էն չարաբախտ ժողովրդի օր ու արևին մեռնել...

«Աշխարհը. օ՛հ, այդ անսիրտ մայրը, որի լի ստինքները միայն կարող հզորները կծծեն...

Աշխարհը, ուր մերկն ու սովածը, ուր ճակատագրի խորթ ու զրկված որդիները տեղ չունեն, փայ չունեն»...

Այսպես վերջացրեց իր խոսքը աշխարհի անարդարության՝ անարդար կարգերի ու օրենքների մասին...

Ու այնուհետև մարդկությունը կերակրող, աշխարհը հարստացնող իրավագուրկ բանվորն ու գյուղացին դարձան իմ աստվածությունը, իսկ Աշուղի քարոզած սոցիալիզմը՝ իմ ավետարանը...

Առաքյալ, բառիս ամենավսեմ իմաստով՝ հեղափոխական առաքյալ էր Աշուղը:

Չկա, Գութանի երկնքի տակ, Արաքսի ափերում չկա մի գյուղ, ուր լսված չլիներ Աշուղի ձայնը:

Ու միշտ էլ՝ բիբլիական առաքյալների պես պարզ, ու միշտ էլ՝ ոտքով շրջելիս:

Ու այդ սև շրջանում, երբ անեզր Ռուսաստանի միակ զարդերը կազմում էին ժողովուրդների երևակայությունն ահաբեկող դժոխատիպ բանտերն ու զնդանները, կախաղաններն ու կառափնարանները, Էրբ ցարի խավարի թագավորության մեջ ազատ ու բարձր խոսքի տեղ ավելի ազատորեն բարձրանում ու իջնում էր ոստիկանական մտրակը:

Այն մղձավանջային շրջանում, երբ շատերն էին փախչում Հոռոմից ու հանդուգն քչերին ուղղում իրենց «Յո՞ երթաս»-ը՝ Աշուղը, վերջին անգամ, հեղափոխության կարմիր ավետարանը գրկած, մտավ Հոռոմ ու... խաչվեց...

Փա՞ռք....

ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ

*Սի պտղունց խունկ՝
շրջիկ Ջավենի հիշատակին*

Գիշեր է...

Լուսնի ոսկեշող ցուրերի տակ, գլուխս վշտացած հրեշտակի պես գերեզմանաքարերից մեկին դրած, լռության խորհրդավոր փսփսոցն եմ լսում.

- Տեսնո՞ւմ ես,- փսփսում է լռությունը միստիկ,- տեսնո՞ւմ ես այն գեղատխուր հողաթումբը... Ա՛հ, նրա տակ, էն հողի տակ հող դարձողը երազում էր Չարի ու ավարի գահերն ավերել, աշխարհը երջանկացնել էր ուզում... Երազում էր ու երջանիկ էր Նա, երբ լսվեց Ֆալաքի չար քրքիջը՝ շարժվեց մանգաղը մահաբեր ու սպանեց երազն ու երազողին...

Այսպես, լեզու առած, փսփսում է լռությունը միստիկ, ու հոգիս խեղդող թախծի գիշերն ավելի սե՛վ, ավելի ճնշող է դառնում...

Եվ ուզում եմ ծչալ ու փախչել ես...

Փախչել աշխարհից, Ֆալաքի ծեռքից...

Փախչել հեռո՛ւ, շատ հեռու...

Փախչել՝ դուրս գալ աշխարհից...

ԱՐԾԻՎ ԼԱԹՈՆ

*Ճակատագրի պես կույր ու անողոք էր
Նրա հարվածը, որը չէր հապաղում իջնել այնտեղ,
ուր գործել էին սկսում քուրդ բեգերի կիրքն ու ախորժակը:*

«Քեզ, արքաների մեջ՝ միայն քեզ, գահերի մեջ՝ միայն քո գահը, լեռների էն սեգ ու անհաս բաշերը սիրեցի ես»...

Այս խոսքերը շնչացին Արծիվ Լաթոյի բոցավառ շրթունքները, երբ մի օր, դեռ պատանի, հայրենի դաշտերից Նրա հայացքը տիտան Արնոսի կատարին սավառնող սև արծիվը գերեց...

Ու հուզված ու մտախոհ՝ Նա վերադարձավ տուն, պատից խլեց հոր հրացանը, համբուրեց, համբուրեց մեկ էլ, համբուրեց յոթն անգամ, գրկեց ու... լուսաբացին ջահել Ռշտունցին էլ չկա՛ր գյուղում...

Օրեր անցան:

Արնոսի կատարից Լաթոն իր արծվային թևերը տարածեց Ռշտունիքի վրա, ու այն օրից մեղմացավ ավարն ու ավերը, նվազեց արյունն ու արցունքն այդ երկրում...

Պատերազմ էր:

Ռուսական զորքերը հասել էին Վան, կամավորները՝ Մոկս:

Իր որդիների արյունով յոթն անգամ սրբացած հայու երկիրը ընդմիշտ ազատված էր համարվում, երբ պատերազմների աստվածը, թե՛ ցարի դիվանագիտությունը դավճանեց մեզ...

Սկսվեց ռուս զորքերի Հայաստանն ավերող ու ամայացնող անփառունակ նահանջը...

Լաթոն՝ Արնոսի հպարտ արծիվը, չուզեց, չկարողացավ բաժանվել իր սիրած լեռներից ու մնաց...

Մնաց մենակ, մենակ՝ ամայացած երկրի մեջ ու մենավորի անսահման հուսահատությամբ կանչեց.

- Ո՞ւր ես, ցեղդ իմ, ո՞ւր...

Եվ երբ որբացած երկրի դար ու դաշտերը, որպես տխուր արծազանք, կրկնեցին. «Ո՞ւր ես», հուսահատ ու վրիժավառ հայորդին, որպես լեռան կատարից պոկված հսկա ժայռ, նետվեց դեպի առաջացող թշնամին ու... ընկավ:

Փա՛ռք...

ՀԱՅ ԽԱՉԱԿԻՐԸ

*Մահն էլ է սիրում գեղեցիկը
Փառապսակ Միհրանին*

Ինձ ասացին՝ էլ չկա Միհրանը, և ես տխուր ժպտացի միայն, ինչպես մի օր ժպտաց Մահը, երբ հայ խաչակիրը խթանեց իր ջահել նժույզին և շնչաց.

- Տար ինձ, դեպի Միջագետքի ավազուտ անապատները թոցրու ինձ, ուր կիզիչ արևի տակ իմ ցեղի տխուր մասն է մարտիրոսանում...

Ինձ գուժեցին՝ էլ չկա Միհրանը, և ասացի ես.

- Թող այդպես լինի, թող միհրանաբար, դյուցազնորեն ընկնեն նորերն ու նորերը, եթե ազատագրյալ մեր Հայրենիքում դեռ կա մի բուռ հող, որը ներկված չէ արյունով...

Ինձ ասացին էլ չկա Միհրանը, և ասացի ես.

- Չեն լինի բոլոր խիզախները ու հանդուգները, որոնք գիտեն հեզմել մահը, անգիտանալ վտանգը, որոնք լավագույնն են լավերի մեջ, որոնց սիրում է և Մահը...

ԷԶԵՐ ԻՄ ՕՐԱԳՐԵՆ՝⁵

«Ժողովուրդ, ասա՛ ինձ քո իդեալը
և ես ասեմ քո ապագան»:

ՄՈՆԹԵՆ

ՀԱՅ ԵՐԻՏԱՍԱՎՐԴՈՒԹՅԱՆ

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Ես ճշմարտություններ գիտեմ, որոնցից մեկն ասում է՝ ուզո՞ւմ ես գուշակել, տեսնել մի ժողովրդի ապագան՝ նայի՛ր նրա երիտասարդությանը: Նայելով քեզ, հա՛յ՝ երիտասարդություն, վարդագույն լավատեսությամբ չեմ լցվում ես:

Երեկ դու ավելի հուսատու էիր, քան այսօր: Իսկ մեր վաղը, մեր ապագան կախված է մեր ներկայից:

Վաղը ազգովին պիտի հնձենք այն, ինչ որ սերմանում ենք այսօր, երբ դու նվազ խոստմնալից ես, երբ քո մեջ, շնորհիվ մեր օրերի նյութապաշտական ոգու և համատարած հուսալքության, թուլացել է պաշտամունքը երկու աստվածությունների՝ հայրենի ժողովուրդի և երկրի, քո շարքերում, գիտես այդ, օրեցօր աճում է հոգնածների, ուղեկորույսների և դարպընթաց եղածների թիվը: Քո մի մասի մտքի ու սրտի սնունդը, ավա՛ղ, չի կազմում «առյուծոսկրի ուղնուծուծը»:

Տկարանալով բարոյապես, դու մեր մեջ թուլացնում ես մեր ժողովրդի լավագույն ապագայի հույսը:

Ահա թե ինչո՞ւ ուզեցի մտերմաբար մի քիչ խոսել քեզ հետ, ուզեցի օրագրիս մի քանի անարվեստ էջերով-ծնունդը իմ խորհրդածությունների-ստիպել քե՛զ ևս մտածելու մեր վաղվա մասին:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

I

ՀԱԿԱՍԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՕՐԵՆՔԸ

«Մի զինվոր սպանում է Արքիմեդին»:
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ժողովուրդների պատմությունն այլ բան չէ, քան իրենց գոյամարտի, իրենց հաղթության և պարտությունների պատմությունը:

Պատերազմներն են օրօրել մարդկության մանկությունը և ո՛չ խաղաղությունը, որը բնական վիճակ չի եղել, այլ՝ պատերազմների կարճատև դադար միայն:

Աշխարհը կառավարում է հակամարտության օրենքը: «Մի զինվոր սպանում է Արքիմեդին»:

Հաղթում է ուժեղը և ո՛չ արդարը:

Վա՛յ թույլերին:

Բոլոր ժողովուրդները, լուսավորյալ թե վայրենի, ձգտում են արևի տակ հարմար և կայուն մի տեղ գրավել:

Նրանք զենքի են դիմում երբեմն ռազմասիրությունից, երբեմն մրցակցությունից, երբեմն կույր ատելությունից մղված:

Պատերազմում են, երբ պետք է նորանոր շուկաներ ձեռք բերել, ծովերի տեր դառնալ, երբ պետք է ինքնապաշտպանվել կամ ապահովել այս կամ այն երկրի անկախությունը:

Քիչ անգամ չեն նրանց իրար դեմ հանում նաև ամենաանբնական և չնչին պատճառները, օրինակ՝ իրենց միապետների դինաստիական շահերը, նրանց հիվանդոտ փառասիրությունը, կրոնների և բարության մասին ունեցած ըմբռնումների տարբերությունը, և այլն:

Պատերազմի համար են աշխատում եվրոպական իմպերիալիզմը, անգլիական ծովատիրությունը, ամերիկյան դոլարապաշտությունը, համիսլամականությունը, դեղին վտանգը, պանիսլամիզմը և այլն:

Պատերազմ է անվերջ, և եթե երբեմն ժողովուրդները կռվադաշտում չեն, ապա նրանք զորանոցներում են, ուր խելահեղորեն պատրաստվում են նորանոր բախումների համար:

Չեզոքության են դիմում թույլերը միայն, հաճախ բաժանելով պարտվածների ճակատագիրը: Եապես չկան չեզոքներ: Եթե երկուսն այսօր բարեկամ են - նշանակում է թե նրանք զինակցել են մի երրորդի դեմ:

Ամեն մի պատերազմ երկու նորերի պատճառ է դառնում, որովհետև չափված կողմերից ոչ ոք իրեն վերջնականապես պարտված կամ հաղթական համարում:

Եվ միշտ էլ պարտված կողմը դեռ իր նահանջի ճանապարհին մշակում է իր փոխվրեժի ծրագիրը:

Մեկը հարձակվում է, մյուսը՝ պաշտպանվում. այդ երկուսից ո՞րն է մեղավոր:

- Եվ ո՛չ մեկը, իրավունք ունեն երկուսն էլ, պատերազմն արդար է երկուսի համար էլ,- ասում է ֆրանսացին:

- Ես սիրում եմ թղթախաղում տանողին, ինչպես և կռվում հաղթողին,- ասում է անգլիացին:

- Եթե մեզ համար օգտակար է, ուրեմն և կարելի է,- ասում է գերմանացին:

- Կա՛մ բոլորի բարեկամը, կա՛մ բոլորի թշնամին,- ասում է ամերիկացին: Եվ որովհետև հնարավոր չէ բոլորի բարեկամը լինել, նա գործնականում մնում է բոլորի թշնամին:

Պատերազմի դեմ մարգարեական խանդով ու զայրությով խոսել են մարդկության ամենաընտիր ներկայացուցիչները, բայց և այնպես նա շարունակում է պահել իր գոյությունը, հեզմելով իմաստասերների ճշմարիտ խոսքը, սրանց ոսկի երազը:

«Գազանների խնջույք», «ազգամիջյան սպանդ», «խելագար իրարակերություն», «մարդկությունը կրծող սև վերք», «օրինականացած կողոպուտ», և այլն. - ահա՛ պատերազմն իր թշնամիների համար:

«Չէ՛,- ասել է անմահ Դյուգոն,- կյանքը չի կարող աշխատել մահվան համար: Սպանությունը մնում է սպանություն, միևնույն է թե ի՞նչ են կրում՝ ոճրագործի գլխա՞րկ, թե՞ ֆրանսիական կայսեր թագը»:

«Չէ՛, թե՛, նրանք բնավ կիսաստվածներ չեն, նրանք մարդ էլ չեն», - աշխարհակալների մասին ասել է Ֆենելոնը:

«Լուսավոր ազգերը նման են որսկան շների: Մի անբարոյական բնազդ գրգռում է նրանց ոչնչացնելու իրար, առանց օգուտի և իմաստի», - ասում է Անատոլ Ֆրանսը:

«Նա,- ասել է Լակտենցին,- որն սպանել է միայն մեկին, դատապարտված է որպես հանցագործ: Բայց մորթեցե՛ք հազար հոգի, արյունով հեղեղե՛ք երկիրը, դիակներով վարակե՛ք գետերը և ձեզ տեղ կտան Օլիմպի վրա...»:

Պատերազմն ունեցել է և ունի իր պաշտպանները, որոնց համար այդ մշտական չարիքը իր բնախոսական և բարոյական արդարացումն ունի:

- «Առանց պատերազմների աշխարհը կվերածվի մի նյութապաշտական ճահճի», - ասում են սրանք:

- «Պատերազմը - դա լավերի հաղթանակն է»:

- «Առանց պատերազմների աշխարհը կնկնի մի վտանգավոր քնախտի մեջ»:

- «Անբարոյականանում են անմարտունակ ազգերը», և այլն:

Սրանք ժխտում են պատերազմների պատահական բնույթը, համարելով վերջինը որոշ ճակատագրական օրենքների ծնունդ, որ-

պես մարդկային բարեշրջման բուռն և խոշոր արտահայտություններից մեկը:

Քսան երկար ու ձիգ դարեր են անցել Գողգոթայից մինչև մեր օրերը, և, ավա՛ղ, խաղաղության, եղբայրության ու սիրո Ուսուցչի աստվածաշունչ խոսքը շարունակում է մնալ որպես «ձայն բարբառոյ յանապատի»:

Երկու հակամարտ ուժերի արնոտ պատմությունը - սրի և սիրո խոսքի պայքարը - երկու ուժեր, որոնցից մեկը երազում է վերացնել սահմանները երկրների և ժողովուրդների միջից, իսկ մյուսը համառում է հաստատ պահել այդ սահմանները, ասել է և ազգամիջյան թշնամանքը՝ իր գոյությունը հավերժացնելու համար: Եվ դեռ իշխում է վերջինը, դեռ ուժեղ ու հաղթական է վերջինը ու հույս չկա թե մեր դարում սուրը կվերածվի արորի:

«Խաղաղություն՞ն ես ուզում՝ պատրաստվիր կռվի» - ա՛յս է մնում օրվա հրամայականը:

Եվ՛ կարծեք խաբուսիկ խաղաղությունից սարսափած՝ բոլորը, բոլորը պատրաստվում են, զինվում:

Եվ ոչ ոք ապահով չէ, որ վաղը աշխարհի վրայով վերստին չի անցնի պատերազմի գունատ ճիվաղը՝ արնոտ սուրը ձեռքին:

II

ՄԵՐ ԱՊԱԳԱՆ ՎՏԱՆԳՎԱԾ

«Թուլությունն ստեղծված է սնոցանելու ուժը»:

Պիտի ապրի՛ և հայ ժողովուրդը: Պիտի ապրի՛, որովհետև այդպես՝ս է ուզում ինքը:

Բայց ի՞նչպես, ինչի՞ շնորհիվ, ի՞նչ տվյալներով, գրավակա՞նը:

Զգիտեմ, մեր ժողովուրդը գիտակցո՞ւմ է թե երբեք իր գլխովին կորչելու վտանգն այնքան մեծ չի եղել, ինչպես այսօր:

Գիտակցո՞ւմ է թե անցյալում իր վիճակը, իր ֆիզիկական գոյության ապահովության տեսակետից ավելի նվազ մտահոգիչ է եղել, քան այսօր:

Մինչև իր ազատագրական ընդվզումները օտար լծերի տակ, մի տեղ որպես պարզ ստրուկ, մի այլ տեղ՝ հավատարիմ հպատակ և ամեն տեղ՝ իր քրտինքով տիրող տարրը կերակրող-նա հանդուրժելի էր իշխող ժողովուրդների կողմից: Սակայն այսօր նա այն չէ, ինչ որ էր երկու-երեք տասնյակ տարի առաջ: Նրա հոգեբանության հետ փոխվել է և իր վիճակը:

Թրքահայկական նահանգներն այժմ անհայաբնակ են, ինչպես մեծ գերեզմաններ: Արարատյան դաշտի մի մասն է այժմ հայի հայրենիքը, ընկած մահմեդական երկրների ճանապարհի վրա մի կամուրջ՝ Արևմուտքի և Արևելքի մահմեդականության համար:

Այժմ նրա աշխարհագրական դիրքը ավելի մտահոգիչ է, քան իր քաղաքական ճակատագիրը:

Հանրածանոթ իրողություն է, որ ռուսական տիրապետությունից ազատվելու ցանկությամբ թաթար Ադրբեջանն երազել է և պիտի երազի մի օր տաճիկներին տեսնելու Անդրկովկասում:

Ծանոթ իրողություն է և այն, որ Տաճկաստանը փորձել է և պիտի փորձի մի օր Ադրբեջանի և Դաղստանի իսլամությունը, ինչպես և Անդրկովկասի բնական ամրությունները դարձնելու պատմեչ Ռուսաստանի դեմ:

Ասել է՝ մեզ, մեր ժողովրդին վիճակված է մի օր կենաց ու մահու կռիվ մղելու համիսլամ երկրների՝ մեր վրայով իրար միանալու ձգտման դեմ:

Դժվարի՛ն պայքար:

Բացե՛ք քարտեզը և ձեր տեսողությունը սևեռե՛ք այն փոքրիկ տարածության վրա, որը կազմում է այսօրվա Հայաստանը՝ Արարատյան դաշտի մի մասը և Սյունյաց երկիրը:

Աչքի անցկացրե՛ք այն գիծը, որը նրա արդի սահմաններն է կազմում: Տաճիկները Իգդիրում՝ Էջմիածնի պատերի տակ: Թաթարը Շարուրում՝ երևանի պատերի տակ: Նույնը Նախիջևան-Օրդուբադում՝ դարանամուտ՝ Սյունիքի թիկունքում: Արևելքից էլ՝ Ադրբեջանը: Տեսնո՞ւմ եք. դա այլ բան չէ, քան մի երկաթե օղակ հայ երկրի շուրջը:

Կա՛ մեր երկրի և ժողովրդի ինքնապաշտպանությունը դժվարացնող և մի այլ պարագա:

Դիմե՛ք քարտեզին, նա կպարզի ձեզ և այդ դժբախտ պարագան: Վտանգի դեպքում թշնամին ժամերի ընթացքում կբաժանի Ալեքսանդրապոլը Երևանից, իսկ վերջինը՝ Սյունիքից: Քարտեզը ցույց կտա և հետևյալը. Արաքսի ափով Ադրբեջանին միանալու համար մահմեդականությանը հարկավոր է 2-3 ժամ:

Նույնը մի այլ գծով՝ Սիսիանի վրայով, կարող է միանալ Ադրբեջանին գրեթե նույնքան ժամանակի ընթացքում: Նույնը ժամերի ընթացքում կարող է անել և Կապանի վրայով: Սեղմ ասած՝ Արևելքի և Արևմուտքի մահմեդականությունը ժամերի ընթացքում առնվազն յոթը

տեղով կարող է զատել իրարից հայկական գավառակները և միանալ, իհարկե, հայ ժողովրդի վրայով:

Եթե Հայաստանի աշխարհագրական դժբախտ դիրքի և նրա փոքրիկ ծավալի հետ հաշվի առնեք նաև մեր ժողովրդի քանակը, նրա հատվածականությունը, նրա քաղաքական իդեալը, նրա և իր իսլամ հարևանների փոխհարաբերության առանձնահատկությունը, ձեզ համար իր բովանդակ սպառնալիությամբ կպարզվի մեր ժողովրդի վտանգված ապագան:

Ծանոթ վիճակի մեջ հայ ժողովուրդը իր արդի հոգեկան կառուցվածքով կարող է իր գոյությունը հրաշքով պահել: Այդ դրության մեջ վտանգված է նրա ապագան: Բայց և այնպես նա ուզում է ապրել որպես ազգ և պիտի ապրի:

Բայց ինչպե՞ս, ի՞նչ տվյալներով: Չկորչելու համար մեր դարը և մեր աշխարհագրական դիրքն ու ծանոթ դժբախտ պայմանները, որոնց մեջ ապրում է մեր ժողովուրդը, պահանջում են լինել ուժեղ, էլի՛ ուժեղ և մի՛շտ ուժեղ:

Ապրե՛լ ենք ուզում՝ լինենք ուժեղ ազգովին:

Լինենք ուժեղ, ուժեղ ազգովին. ահա՛՛ հրամայակա՛նը:

Լինենք ուժեղ այնքան, որ մեր անպարտելիությունը ոչինչ դարձնի մեզ ծանոթ այն բոլոր դժբախտ պայմանները, որոնք դժվարացնում են մեր ցեղի ինքնապաշտպանության գործը:

Թվական, էթնիկ, ընդհանրապես նյութական տեսակետից մեր ժողովուրդը, հասկանալի պատճառներով, երբեք չի կարող ուժեղ լինել իր հարևաններից: Սակայն ուժը միայն նյութական ազդակները չեն, այլ և մի ժողովրդի առաքինությունները:

Կա հոգեբանական գերադասությունը, կա բարոյական ուժը-աշխարհի պես հին, բայց միշտ էլ թարմ և հրաշագործ, որին տիրապետող ազգը քիչ անգամ է գլուխ ծռել իրենից նյութապես տասնապատիկ ուժեղ թշնամու առաջ:

Բարոյակա՛ն ուժն է գոտեպնդում փոքր ժողովուրդներին ու բանակներին անհավասար կռվում. նա՛ է դեպի հաջողություն ու հաղթանակ առաջնորդում թվապես թույլերին՝ մեծամեծ հակառակորդների դեմ: Նա՛ եղել է և այսօր է միակ ապավենը մեզ նման փոքր ժողովուրդների:

Եվ այսօր, մեր դրության մեջ, միայն նա՛ - բարոյական ուժը, կարող է ապրեցնել մեզ: Ուրեմն, ճանաչենք նա որպես մի ընդհանուր Աստվածություն, լինենք ուժեղ - արևի տակ մեր տեղն ու գոյության իրավունքը պահելու համար:

III
ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

*«Ո՛չ, ախորը, ուր անասունները կ'ուտեն և
կպառկեն հայրենիք չէ»:*
ԼԱՍԸՆԵ

Հայրենասիրությունը- մարդկային առաքինությունների թագն ու պսակն է դա: Մարդկային բարոյական հատկությունները իր մեջ միացնող այդ գերագույն առաքինությունն է ազգերի գոյության անհրաժեշտ պայմանը և անսպառ աղբյուրը նրանց ուժի և մեծության: Նա այնքան ջերմ է մի ժողովրդի մեջ, որքան փոքր է այդ ժողովուրդը և որքան ամբարիշտ են նրա հարևանները: Եթե այդպես չէ ամենուրեք, այդպես պիտի լինի:

Այդ նվիրական զգացումը զարգանում է աստիճանաբար: Սկզբում՝ բնազդական, զարգանալով՝ նա դառնում է իմացական ոգիանում է նա:

Առաջին դեպքում անհատը թելադրվում է, մղվում մի բնազդային զգացումից, երկրորդ դեպքում՝ նա գիտակցորեն կատարող է մի պարտականություն:

Նա զարգանում է ժողովուրդների ինքնագիտակցության և արժանապատվության զգացումի հետ, ընկնում՝ նրանց նյութակրոնության, շռայլության, սեղմ ասած՝ նրանց բարքերի ապականության հետ, մեծապես արագացնելով նրանց անկումը:

Հայրենիքներն ապրում են հայրենասիրությամբ, ընկնում՝ նրանց պակասի պատճառով:

Մեր ժողովուրդն առանց հայրենասիրության այն է, ինչ որ մի մարմին՝ առանց հոգու:

Դա մայրն է - իր նման փրկարար - մի շարք առաքինությունների՝ գաղափարականության, անձնվիրության, արիության:

Դա պատերազմող բարոյական ամրությունն է, կախարդական գրաիք, անվրեպ զենքը:

Հայրենասիրությամբ հարուստ ժողովուրդը դեպքերի խաղալիքը չէ, այլ՝ նրանց հրամայողը:

Այդպիսին սովորական «նավաբեկություններ»-ի ժամանակ չի գինաթափվում բարոյապես: Վստահ իր բարոյական ուժերին, նա շատ

շուտ է ուղղում իր մեջքը՝ վերագրվում իր նախկին դիրքերը, դրությունը:

Հայրենասիրության հետ բարձրանում են ազգերը, ընկնում՝ նրա հետ: Փոքր ազգերը պարտադրորեն ավելի հայրենասեր պիտի լինեն, քան մեծերը, մենք՝ ավելի՛ քան բոլորը:

Հայրենապա՛շտ պիտի լինենք մենք:

IV
ՎՏԱՆԳԱՎՈՐ ՄՈՒՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*«Հակաճառությունները ճշմարտության համար
այն են, ինչ որ ստվերը պատկերների համար»:*

Ոչի՛նչ չի ունեցել աշխարհը, որ իր որոշ թշնամիները չուներան: Անստվեր, անբիծ, անթերի միաժամանակ բոլորի կողմից չի համարվել և ո՛չ մի սկզբունք, ո՛չ մի սրբություն, ո՛չ մի արժեք:

Քննադատելի են համարվել աստվածներն ու աստվածություններն անգամ: Նույն ճակատագիրն է ունեցել և հայրենասիրությունը: Եվ լավ է, որ այդպես է աշխարհը, այլապես իրենց բովանդակ արժեքով երևան պիտի չգային շատ բաներ, որոնցով կարժեքավորվի, կիմաստանան, կվեհանա կյանքը:

Տգիտություն, եսականություն և աշխարհաքաղաքա-ցիություն - ահա երեքը հայրենասիրության անհաշտ թշնամիներից:

Առաջինի մասին պիտի չխոսեն:

Կույրը մեղավոր չէ, որ չի տեսնում:

Մտավոր կուրություն է տգիտությունը:

Չզվելի է եսասերը: Նա թշնամի է իր նմաններին, իր հասարակության, մարդկության: Նա ստանում է՝ առանց տալու: Նա անհշխանական է, որովհետև իրավունքներ ունի՝ առանց պարտականությունների: Նա գող է, տգրուկ, որովհետև ապրում է ուրիշների հաշվին: Իր հանցավոր եսի մեջ փակված, ինչպես խխունջն իր պատյանի մեջ, նա արհամարհում է և հեզնում այն ամենը, ինչ որ հենց այժմ անձնապես չի շահեցնում, չի պարարտացնում:

Ուր շահ, ուր լավ՝ այնտեղ հայրենիք:

Սա՛ է նրա շնական նշանաբանը:

Այլ պիտի լիներ աշխարհը, եթե գոյություն չուներան այդ մարդատիպ հրեշը՝ եսասերը: Դա՛ է առաջին դասալիքը, դա՛ է վախկոտը, փոքրոգին ու խաբեբան: Դա՛ է բարձրացնում անձնական կաշվի արժեքը, դա՛ է պակասագրկում սրբությունները, իդեալները, հայրենիքը:

Դա հաճախ փորձում է իր հոգու այլանդակությունները քողարկել այս կան այն մոլոր տեսությամբ, այս կան այն ուռուցիկ և գեղեցիկ խոսքով: Բայց, ի զուր աշխատանք. նրա կյանքը, նրա բարոյական վարքագիծը գալիս է մատնելու հրեշը մարդու պատկերով: Եթե մի երկրի ղեկն ու ղեկավարությունն ունենայի ձեռքիս, բոլոր եսասերներին, առնվազն, կզրկեի այդ երկրի հողից ու ջրից օգտվելու իրա-վունքից: Որքան շատ են սրանք մի ժողովրդի մեջ, այնքան անապահով է նրա ապագան: Չկա՛, մի հասարակության համար չկա՛ ավելի մեծ չարիք քան սրանց տխուր գոյությունը: Սրանց մասին է Շարլ Վագները ասել «Մա՛րդ, դու ավելի քիչ արժեն, քան այն շունը, որը նետվում է դեպի գողը, առանց վախենալու նրա հարվածներից»:

Հայրենիքի և հայրենասիրության թշնամին աշխարհաքաղաքացին է՝ կոսմոպոլիտը:

Սրա հայրենիքը, իր հայտարարությամբ, համայն աշխարհն է, ազգը՝ համայն մարդկությունը: Չկա՛ն ազգեր, կա մարդկությունը,- ասում է այդ միամիտ երազատեսը և հայացքն ուղղում դեպի անորոշ հեռուները:

Պիտի սիրել,- ասում է սա. պիտի սիրել բոլոր մարդկանց՝ առանց ցեղի, գույնի, կուլտուրայի խտրության: Այո, պիտի սիրել, պիտի կարեկցել, ավելին՝ պիտի օգնության փութալ իր նմաններին: Սերը դեպի մեր նմանները եղել է և կմնա կրոնների և հեղափոխությունների հռչակած առաքինություններից գերագույնը: Պիտի ապրի մարդասիրությունը: Բայց մի՞թե մեր դեպի մարդկությունն ունեցած սերը ազատում է մեզ և մե՛ր ժողովուրդը սիրելուց, հայրենասեր լինելուց:

Սերը պիտի չսիրե՞լ, որովհետև սիրում ենք ամբողջությո՞ւնը: Անհեթեթություն է՞ դա: Իսկ եթե բոլորն էլ, ի դժբախտություն աշխարհի, իրենց աշխարհաքաղաքացի հայտարարեին, այսինքն դադարեին իրենց ազգը սիրելուց, իրենց ազգային պարտականությունները կատարելուց - կշահե՞ր մարդկությունը: Եվ ինչո՞ւ միայն մե՛ր ազգը չսիրել, ինչո՞ւ միայն մերի՛ն չօգնել, չէ՞ որ դա էլ մի մասն է կազմում մարդկային ցեղի: Անհեթեթ վարդապետություն, որը պլատոնական սեր քարոզելով դեպի մարդկությունը, քար անտարբերություն է հանձնարարում դեպի մարդկությունը կազմող ազգերը: Չէ՛, լրջորեն կաղում է այդ մոլոր վարդապետությունը. նրան պակասում են տրամաբանությունը և բարոյականությունը:

Հեռո՛ւ մեզնից այդ մոլորությունը:

Բացարձակապես հաշտելի են հայրենասիրությունն ու մարդասիրությունը: Բարեկամներ են սրանք և ոչ թշնամիներ: Միայն ազգասերը կարող է սիրել և մարդկությունը:

Աշխարհաքաղաքացին իրապես սիրում է- եթե սիրում է - ոչ այս, ոչ այն, այլ մի մեծ քիմերա, մի ոչնչություն: Ծառայելով իր ազգին, հայրենասերը անուղղակի կերպով ծառայում է և մարդկության: Նույնը չի կարելի ասել աշխարհ-հաքաղաքացու մասին: Մարդկությունն իրենից չի ներկայացնում մի կազմակերպված միություն, ինչպիսին է ազգը, որպեսզի նրա նկատմամբ կարողանանք որոշել մեր անելիքը, մեր պարտականությունները: Մեզնից որոշ և կոնկրետ զոհողություններ պահանջում է ազգը, որը և մեզ բարոյապես կապում է մարդկության հետ, հարաբերության դնում նրա հետ:

Սեղմ ասած, աշխարհաքաղաքացին իրապես ոչ ոքի հանդեպ իրեն պարտական չի համարում: Ահա՛ թե ինչո՞վ իրականում նա մոտենում է ավելի եսասերին քան այլասերին: Իսկ եթե եսասեր չէ, ապա ցնորապաշտ է, որի սերը դեպի մարդկությունը պլատոնական է, անարժեք:

Աշխարհաքաղաքացիների մի մասը միամիտ ցնորապաշտներ են, զուրկ իրականության զգացումից, մյուս մասը՝ պարտականության փոքրոգի դասալիքներ, որոնք զանազան սովեստություններով քողարկում են իրենց դավաճանությունը մարդկային առաքինություններից ամենագերագույնի-հայրենասիրության հանդեպ: Սրանց աշխարհաքաղաքացիությունը այլ բան չէ, բայց եթե բացասումն բոլոր տեսակի պարտականության:

«Օգտակար անդամը ազգերի դաշնակցության մեջ նա է, որն ամենաուժեղ կերպով է թափանցված ազգայնականության գաղափարներով», - ասում է Ռուզվելտը:

«Հակահայրենասիրության տեսությունը,- ասում է եվրոպացի մի գրող,- միշտ էլ հանդիսանում է որպես մարդկային ստորության տեսությունը»:

V ՄԵՐ ՄԱՍՈՒԼԸ

Թերթեր ունենք, որոնք ավելի օգտակար պիտի լինեն ինչ ժողովրդին, եթե բնավ չլույս չտեսնեն:

Ժողովուրդը դաստիարակելու գործում մեծագույն դերը մամուլին է: Սակայն, շատ չնչին դեր է կատարում այն մամուլը, որը հանդի-

սանուն է իր ժողովրդի մտաբարոյականի հայելին միայն ու ուրիշ ոչինչ: Քիչ արժեք ունեն այն թերթերը, որոնք հասարակությանը հրամցնում են նրա սեփական մտա-բարոյական կյանքի պատկերը միայն: Առօրյա անհամ անցքերի ու դեպքերի նկարագրությունը հրապարակախոսություն չէ: Խոսքի լուսանկարչություն պիտի չլինի մամուլը: Մերը, որոշ բացառությամբ, շարունակում է մասնագիտանալ ժխտական քննադատության մեջ, արձագանքը հանդիսանալու կա՛մ մեր առօրյա իդեազուրկ կյանքի, կա՛մ կողմնապահ պաշտպանը իր նեղ կուսակցական տեսակետների և շահերի:

Թերթեր ունենք, որոնք ավելի օգտակար պիտի լինեին հայ ժողովրդին, եթե բնավ լույս չտեսնեին:

Թերթեր ունենք, որոնց, ինչպես եղինջին, չի կարելի ձեռք տալ՝ առանց խայթվելու: Մաղձ, հիմարական ծաղր, շուկայիկ հիշոցներ, քաշքշուկ, սևացում, զրախոսություն - ահա՛ մեր «խայթող» թերթերի հրապարակախոսությունը: Երբ պակասում են լուրջ ապացույցներ, սրանք «մաքրասիրաբար» դիմում են իրենց այլանդակ փաստաբերության, լցնելով իրենց էջերը ոճական նման մարգարիտներով - «սրիկա», «առավ-փախավ», «քառանկյուն գլուխ», «բարոյական ոչնչություն», «խայտառակության դրոշ», և այլն:

Այդ թերթերի բովանդակության չափ և ավելի զգվելի է իրենց բազարի լեզուն: Սրանց համար գոյություն չունի հրապարակախոսական էթիկան: Սրանց համար չէ գրի և գրչի մաքրությունը: Չգիտեն, այդ թերթերի խմբագիրները գիտե՞ն թե խոսքը - դա մարդու բարոյական շունչն է, թե ինչ որ մտքերն՝ այն էլ խոսքերը, և որ խոսքը մատնում է մեր ներքին մարդը:

Միշտ էլ երբ ձեռքս եմ առնում որոշ թերթեր, ակամայից հիշում եմ «թերթերի իրար ոչնչացումը» խորհրդանշող մի ծաղրանկար «օձերի կռիվը» խորագրությամբ:

Ոչնչացնելով իրանց շուրջը եղածներին, մնացած երկու օձերը ուտում են իրար և կռվադաշտում մնում է... երկու պոչ միայն...

Ժողովրդի հավաքական սիրտը, նրա ինքնագիտակցությունը մշակելու փոխարեն, նրա մի մասը թշնամացնել մյուսի հետ, նրա մի մասի անունից հայիոյել մյուսին, հարձակվել մյուսի վրա-դա առնվազն հրեշտություն է, դա ասել է՝ հեշտացնել մեր գիշատիչ հարևանների գործը, դա ասել է՝ նորանոր աղետների համար նախապատրաստել հայրենի ժողովուրդը:

Դա ազգովին ինքնաոչնչացում է, անձնասպանություն:

Թողնե՛նք փոքրիկ եսերի և փառասիրությունների ամոթալի և վտանգավոր կռիվը՝ կռվադաշտում մի օր «երկու պոչ» չթողնելու համար:

«Օրինակը, թող որ համր, ամենակարող ուսուցիչներից մեկն է աշխարհի»:

Քիչ խոսք, շատ օրինակ՝ ժողովրդասիրության, պարտաճանաչության, անձնվիրության: Առանց վեհ և հրահանգիչ օրինակների՝ չկա դաստիարակություն:

Թող գիտակցեն այդ հայ մամուլը վարողները և մեծապես օգտվեն անցյալի բարոյա-գաղափարական հարստությունից: Թող հաճախ նրանք բնութագրեն հայ ժողովրդի ընտիր որդիներին, որոնք իրենց կյանքով թե մահով մի բան ավելացրել են ազգ կոչվելու մեր իրավունքին: Թող նրանք հաճախ պատմեն իրենց ընթերցողներին, թե ինչպես սիրեց հայրենիքն Ա-ն, թե ի՞նչպես ծառայեց իր ժողովրդին Բ-ն, թե ինչպես ընկավ իր ժողովրդի համար Գ-ն և այլն: Թող գիտակցեն հետևյալը.

- «Մարդկությունը հոգեպես աճում է, մեծանում է դեպի վեհն ու հազվագյուտն ունեցած իր հիացումի շնորհիվ միայն» (Նիցշե):

Թող մեր ցեղի հերոսականով ու մարտիրոսագրությամբ հաճախ հիացմունքի ժամեր տան իրենց ընթերցողներին:

Թող մտքով իրենց ընթերցողին հաճախ տեղափոխեն Երկիր, թող այցի տանեն նրան պատմական այն բոլոր վայրերին, որոնց հետ կապված է հայ ժողովրդի հմայքն ու փառքը: Թող ուխտի տանեն նրան այն նվիրական գերեզմաններին՝ մեր մեծ մեռելների հողաթմբերին, որոնք ավելի դաստիարակիչ են, քան մեր այսօրվա դպրոցը, բեմը, եկեղեցին:

«Մեծ սիրտ և ազնիվ զգացումներ» - ահա՛ թե ինչը ուժեղ կդարձնի մեր ժողովուրդը և ահա՛ թե ինչ պիտի տա մեր ժողովրդին հայ մամուլը:

Կարո՞ղ են այդ անել մեր թերթերը - հուսալի է մեր ապագան:

Չե՞ն կարող - թող դադարեն թուղթ սևացնելուց:

Ավելի պիտի հիանալ այն խմբագիրների լուրջությամբ, որոնք չեն ուզում միայն աղմուկ և «փոշի» բարձրացնել:

VI

ԿՈՒՍԱԿՑԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Կուսակցամուլը - դա թշնամին է իր ժողովրդի, բարեկամը՝ իր ժողովրդի թշնամիների:

Չկա ավելի մեծ չարիք, ավելի մեծ աղետ ժողովրդի համար - մասնավորապես մեզ նման փոքրիկ ժողովրդի համար-քան կույր կու-

սակցամոլությունը: Այդ տարամերժ ոգիի համար չկան բացարձակ ճշմարտություններ, նրա համար չկա հասարակական շահ, պետական բարոյական: Նրա համար օտար է այն ամենը, ինչ որ իր կուսակցության կնիքը չի կրում: Ինչ որ իր կուսակցության ծնունդը չէ - անընդունելի է և անհամդուրժելի: Ծափահարելի է միայն այն, ինչ որ բխում է իր կուսակցությունից: Կուսակցականորեն կույր այդ դժբախտ արարածի համար երկու անգամ երկու հավասար է ամեն ինչի, միայն ոչ չորսի:

Նմանը և տեսնում է և չի տեսնում, և հասկանում է և չի հասկանում:

Անամորթին ավելի հեշտ է ճերմակացնել, քան սրան ընդունել տալ ամենապարզ ճշմարտությունը, օրինակ՝ համոզել թե ամբողջությունը մեծ է, շատ է իր մի մասից:

Կուսակցամոլության չար ոգին աստիճանաբար մթազնում է սրանց բանականությունը, կլանում խիղճը, և, վերջ ի վերջո, իսպառ սպանելով այդ դժբախտի բարոյական կա-րողությունները, դարձնում է սրան բարոյական ապուշ:

Քաղաքական ստախոսություն, հայիոյանք, կեղծիք, բանասրկություն, դավեր - ահա՛ սրա «կուսակցաշեն գործունեությունը»:

Նա թունավորիչն է ազգային կյանքի: Նա թշնամանք, ատելություն, անհամբերություն է սերմանում միևնույն ժողովրդին պատկանող անհատների և խմբակցությունների միջև:

Նա ստեղծում է ներքին ճակատներ, ջլատում ժողովրդի ուժերը: Նա հասարակության թշնամին է, բարեկամը իր ժողովրդի թշնամիների: Դա անեծքն է մեր կյանքի: Կուսակցամոլության թունալի ախտով բռնված ժողովրդի ներկան տխուր է, ապագան՝ անհուսալի:

Այդ ախտով հիվանդ ժողովուրդը միշտ էլ ներքուստ պառակտված է, միշտ էլ պատրաստի որս իր գիշատիչ հարևանների համար:

Կուսակցամոլություն, կուսակցական եսականություն, անհամբերություն - այս զգվելի ախտերը հետևանք են երկու բանի. առաջինը՝ հոգեկան աղքատ կուլտուրայի, երկրորդը՝ ազգային և հասարակական զգացումների տհասության:

Հոգեպես անառողջ է կուսակցամոլը: Ամեն ինչ կուսակցության համար - ահա՛ սրա հասարակական բարոյականը:

«Պետությունը՝ դա ես եմ», - ահա՛ նրա պետական բարոյականը:

Սրա կուսակցական «զարգացումը», ասացիմք, վերջ ի վերջո պսակվում է բարոյական ապշությամբ. տխուր վախճան, որին դեռ ձգտում են հազարավորները, որը, ի դժբախտություն հայ ժողովրդի, մեր որոշ կուսակցությունների կողմից դեռ համարվում է քաղաքական առաքինություն:

*«Հիշե զանոնք, որ գերեզմանին մեջ
նընջելու սուրն իրենց գլխուն ներքևը դրին:
քաջաց բարձն է սուրը»:*

Նահատակները...

Այդ մեծ մեռելները ամենից քիչ իրենց և իրենց կուսակցության կպատկանեն, ամբողջն՝ իրենց ցեղին և պատ-մության:

Իրենց ընտրած ճանապարհի բերմամբ նրանք կ'աշխատեն ու կզոհաբերեն այս կան այն կուսակցության դրոշի տակ, նահատակվելով՝ նրանք, կազգայնաման, կդառնան սրբազան սեփականությունը ողջ ազգի:

Չկան կուսակցական նահատակներ ու հերոսներ, կա ու կմնա ազգային մարտիրոսագրությունը և հերոսականը:

Սակայն այդպե՛ս է հասկացել մեր ժողովուրդը. ո՛չ, դժբախտաբար:

Հետևանքը: Մեր նկուն և ողբալի վիճակը:

Պատճառը: Կույր և բարբարոս կուսակցամոլությունը - մի զարհուրելի ախտ, որ պիտի թուլանա, որ ուժեղանանք ազգովին:

Այդ ուղղությամբ պիտի աշխատեն դպրոցը, մամուլը և ի՛նքը՝ ժողովուրդը:

- Իր ընտիր մեռելների պաշտամունքը չունեցող ժողովուրդը՝ ապերախտ ու բարբարոս, անարժան է անկախ հայրենիքի, որը միշտ էլ նահատակների սրբազան աճյունից կբարձրանա:

- Մի ժողովուրդ բարոյապես այնքան է ուժեղ, որքան ջերմ է նրա պաշտամունքը դեպի իր մեծ մեռելները:

- Իր նահատակների, իր անմահների դեմ մեղանչող ժողովուրդը մեծապես մեղանչում է իր ապագայի դեմ:

- Կրոններն այլ բան չեն, բայց եթե պաշտամունք մեծ մեռելների:

Անկրոն է դեպի իր նահատակներն անտարբեր ժողովուրդը, ասել է՝ և անհոգի, դատապարտված բարոյական փտության:

- Մի ժողովրդի հզորագույն զինակիցները պատերազմի ժամանակ նախ և առաջ իր մեծ մեռելներն են:

- Խեղճ է այն ժողովուրդն, որն իր պայքարի և խոյանքների ժամանակ չի զգում, թե իրեն աներևութաբար զորավիզում են իր մեծ մեռելները:

Չափվում են բանակները, ժողովուրդները, հաղթում՝ մեռելները:

- Իր անմահներից չօգտվող, ասել է՝ սրանց պաշտամունքը չունեցող ժողովրդի բովանդակ ուժը իր թվի, իր քանակի մեջ է միայն:
Յոթնիցս վա՛յ մման ժողովուրդին՝ անփառունակ մահ ու մոռացում - ահա՛ նրա փայն ու բաժինը աշխարհից:

VIII ՂԱՍՏԻԱՐԱԿԻՉ ՏՈՆԵՐ

*«Ամենափառավորը տեսարաններից -
դա ժողովն է մի ժողովրդի»:*

Իմ օտարազգի բարեկամներից մեկը մի օր հարցնում էր ինձ.
«Մի՞թե հայերո՞ղ ազգային որևէ տոն չունեք: Հրեաների խանութները կարելի է հաճախ փակ տեսնել, իսկ հայերինը միշտ էլ բաց են»:

Նույն զարմանքը կարող է հայտնել և հույն, և ռոման և եվրոպացի մտավորականը:

Մեր ազգային տոները շարունակում են մնալ մեր Եկեղեցու սեփականությունը:

Հայ ժողովրդի նյութականապես ապահով և նյութականացած մասը իրեն ազգայնորեն և մարդկորեն պարտական չի զգում հարգելու իր ազգային տոները:

Այդ նվիրական օրերին հանդիսատեղիներում կարելի է տեսնել մեր ժողովրդի խոնարհ տարրերին միայն, իսկ նյութականացած բարեկեցիկը, հարուստը - չնչին բացառությունով - չի երևա այդ օրերին: Նա միջոցներ ունի, օտար երկնքի տակ ապրելու լայն հնարավորություն ունի նա:

Նրան պետք չէ հայրենասիրությունը: Կա՞ հայրենիք - լա՛վ, չկա՞ - ոչի՛նչ, առանց նրան էլ կարելի է ապրել:

Իսկ հայ կապիտալիստնե՞րը. արժե խոսել սրանց մասին: Չէ՞ որ սրանք ազգ չունեն, հայրենիք չեն ճանաչում: Չէ՞ որ սրանց սրբազան հայրենիքը շահաշատ շուկան և մեծածախս հաճոյավայրերն են: Սրանք դուրս են ապրում ազգերից ու մարդկությունից: Պարտականություններ չունեն սրանք: Մարդ չեն սրանք:

Ա՛հ, այդ «վատ սրտի ու լավ ստամոքսի» տերերը. իրենց նյութական բավականությունների համար միայն ապրող մարդատիպ անասուններ, որոնք օտարի համար աշխատող ազնիվ անասունի արժեքն իսկ չունեն: Տմա՛րդ արարածներ, որոնց մասին ասել է մի գրող.
«Չա՛րկ կրծքին, դատարկ ծայն կտա»:

«Կա մի կարգադրություն,- ասում է հռչակավոր Ռոբեսպիերը - որը պետք է համարել որպես էական մասը ընդհանուր դաստիարակության»: Խոսքս ժողովրդական տոների մասին է: Հավաքե՛ք մարդկանց և դուք նրանց կդարձնեք ավելի բարի: Հավաքված մարդիկ պիտի աշխատեն հաճոյանալ իրար, իսկ հաճոյանալ կարող են միայն գործերով, որոնք նրանց դարձնում են հարգանքի արժանի: Տվե՛ք նրանց միության մի ուժեղ մղում - բարոյական, քաղաքական - և սերը դեպի ազնիվ գործերը, բավականության հետ, կթսփանցեն նրանց սրտերի մեջ... Ամենափառավորը տեսարաններից՝ դա ժողովն է մի մեծ ժողովրդի:

Տոները անկասկած կլինեն միաժամանակ և ամենահաճելի կապը եղբայրության և ամենաուժեղ միջոցը վերածնության:

Ունեցե՛ք ընդհանուր տոներ հանրապետության համար:

Ունեցե՛ք մասնավոր տոներ ամեն տեղի համար, որոնք պիտի վերականգնեն այն, ինչ որ եղել են, կործանել անցքերը:

Թող բոլորը ճգնեն արժարժեղ ազնիվ զգացումներ - հրապույրն ու զարդը մարդկային կյանքի-ազատասիրական ոգևորություն, հայրենասիրություն»...

IX

ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

*Ինքնապաշտպանություն - դա միակն է արվեստներից,
որի թերությունները գրչի, վրձիճի, մուրճի փոխարեն
սրբագրում է թշնամու արնոտ սուրը:*

Ինքն իրեն հարգող ժողովուրդը իր ինքնապաշտպանության հույսը դնում է նախ ի՛ր բազուկի, ի՛ր զենքի վրա:

Իր ուժերից զատ ամեն ինչի ապավինող ժողովուրդն արժանի չէ անկախ հայրենիք ունենալու, ազատ ապրելու:

Ահա՛ թե ինչու անկախության բարիքներից լիուլի օգտվելու իրավունքը ձեռք բերելու համար ժողովուրդները նախ հրամայողաբար ձեռք են բերում ինքնապաշտպանության բարդ արվեստը, որը պահանջում է լինել ուժեղ, էլի՛ ուժեղ և մի՛շտ ուժեղ:

Եղի՛ր այնքան ուժեղ, խրատում է պատմությունը, որ թշնամիդ չհանդգնի հարձակվելու:

Չգացնել տուր թշնամուդ, որ ամեն վայրկյան պատրաստ ես պատերազմելու, և նա կիրաժարվի զենքի ուժով քեզ անհանգստացնելու մտքից - ահա՛ սկիզբն ու վախճանը քաղաքական իմաստության:

Ինքնապաշտպանություն - դա միակն է արվեստներից, որի թե-
րությունները գրչի, վրձինի, մուրճի փոխարեն սրբագրում է թշնամու
արնոտ սուրը:

Ապահով չէ այն ժողովուրդը, որը կատարելապես չի տիրապե-
տում այդ արվեստին:

«Մի գինվոր սպանում է Արքիմեդին»:

Ոչինչ չարժե բազմարվեստ ժողովուրդը, եթե նա անվարժ է,
թույլ է այդ արվեստի մեջ:

Տխուր ապացույց ասածներիս - արևմտահայության մի մասի
կրավորական ոչնչացումը:

Մի ժողովրդի՝ անկախ կյանքի բարիքներից հարատևորեն
օգտվելու համար անհրաժեշտ է երկու բան, առաջինը՝ ինքնահար-
գանք, երկրորդը՝ ռազմունակություն:

* * *

Մեր պատմության մեջ մի բան միշտ էլ ինձ ցավով և անոթով է
լցրել: Դա մեր ժողովրդի մի մասի կրավորական նահատակությունն է:
Հարյուր հազարավորները հեզաբար առաջնորդվել են դեպի ծորերն ու
ծովափերը՝ ոչնչացվելու:

Արգահատելի է կրավորաբար նահատակվող ժողովուրդը: Նա
տուժում է և բարոյապես: Նա իր նկատմամբ առաջացնում է արգահա-
տանք և ոչ հարգանք: Նրա համար գուցե ցավեն, բայց նրան չեն զի-
նակցի: Թույլերը զինակից չեն ունենում: Անբարեկամ են մնում այն
ժողովուրդները, որոնց մեջ մեծ թիվ են կազմում անհայրենասերները,
անմարտունակները, անարիները - տարրեր, որոնց վտանգի ժամանակ
միշտ էլ վիճակվում է աճեցնելու կրավորական զոհերի թիվը:

* * *

Մի ժողովրդի բարոյա-քաղաքական արժեքը մատնում է նրա
ինքնապաշտպանությունը:

Նա այն է, ինչ որ են իր որդիները՝ կռվում, կռվադաշտում: Նրա
մարտիկները գիտեն՝ հեզնել մահը - նա ուժեղ է և արժանի հարգանքի:

Նա կարող է ժամանակավորապես պարտվել, տեղի տալ, բայց
չի կորչի: Նրա բարեկամությունը կփնտրեն բոլորը, նրան կզինակցեն
բոլորը:

Անփառունա՞կ է նրա մարտիկների մահը - նա թույլ է, հարգանք
չներշնչող, անբարեկամ, անզինակից և հաճախ՝ ողբերգորեն մեռակ: Ա-
րիությունը, կայլայլի անմահ արտահայտությամբ, եղել և շարունակում
է մնալ որպես «հավիտենական պարտականություն»: Այս բարձր հատ-
կությունն է փրկում ազգերը ֆիզիկական և բարոյական անկումից: Ա-
րիությունը - դա այն արժեքն է, որով ժողովուրդները գնում են իրենց

անկախությունը: Ազատ և անկախ հայրենիք ունենալու, ազատ և ան-
կախ ապրելու իրավունքն է արիությունը:

* * *

Ամեն մի կռվից հետո պարզվում է հետևյալը. սպանված՝ այս-
քան, վիրավոր՝ այսքան, անհայտ կորած՝ այսքան:

Անհայտ կորածները - դա վատասիրտ դասալիքներն են, թշնա-
մու բարեկամները: Տարբերությունը սրանց և կրավորական զոհերի մի-
ջն այն է, որ սրանք մեռնում են միայն բարոյապես:

Ողբալի է այն ժողովուրդը, որն իր ինքնապաշտպանության
կռիվներում կրավորաբար մեռածների - ֆիզիկապես, թե բարոյապես
մեծ թիվ է տալիս:

Խղճալի՝ է նման ժողովուրդը, որի մեջ «անհայտ կորածները»
վտանգի ժամանակ լեզուն են կազմում:

Նման ժողովրդի ամեն մի պարտությունը դառնում է նրա վա-
տերլոն, նրա վերջնական պարտությունը:

Դա կարող է մի օր անհայտանալ, կորչել, տալով իր տեղը զո-
րավորին, ռազմունակին, արիին:

* * *

Եթե քա՛ջ ես, ժողովուրդ, քեզ հետ են անգամ քո երկրին դեմ
պատերազմական գործողություններ սկսած թշնամիներդ, քեզ հետ է
նրանց համակրանքը: Ահա՛՝ ուժն ու արժեքը արիության, քաջության: Ե-
թե քաջանում ես, ժողովուրդ, քեզ հետ են շատերը, քեզ հետ են բոլո-
րը:

«Մի օր մեզ պետք կգա», - մտածում են քաջ ժողովրդի հա-
րևանները և խախտելով իրենց չեզոքությունը, մետվում են կռվադաշտ
նրա համար և նրա հետ կողք-կողքի կռվելու թշնամու դեմ:

Չքանալու դատապարտված անարի ժողովրդի հետ ոչ ոք չի
կապում իր ճակատագիրը: Ոչ ոք թույլերի անխուսափելի պարտությու-
նը բաժանելու հիմարությունը չունի: Ոչ ոք իր զենքի պատիվը վտան-
գի չի դնում մարդասիրաբար:

Ժողովուրդները և սրանց կառավարությունները մարդասեր չեն
և չեն լինում: Եվ ոչ ոք իրավունք չունի պահանջելու սրանից՝ մեռնել
մեռնողի հետ:

Ահա՛՝ թե ինչու ժողովուրդներն անկախ ապրելու համար պար-
տադրորեն նախ ցույց են տալիս, որ իրենց մեջ երկաթ կա, որ իրենց
որդիները արիաբար մեռնել գիտեն, որ կրավորական զոհերը՝ գերեզ-
մանում, իսկ դասալիքները՝ իրենց երկրում տեղ չունեն:

Աշխարհը ճանապարհ է տալիս ուժեղներին, որոնց առաջ խո-
չերն ու խոչընդոտները վերածվում են մարմարիոնե սամուխքների
դեպի առաջ ու վերև, դեպի հուսալի ապագան:

Լինենք ուժեղ:

X
ՂԵԿԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ուազմավարի հանձարը բխում է իր հոգու վեհությունից:

Ասել ենք, թե ժողովուրդները իրենք են դարբինը իրենց ճակատագրի: Ավելի ճիշտ պիտի լիներ, եթե ասեինք - մի ժողովրդի ճակատագրի դարբինը նրա մտավորականությունն է:

Հանձին իրենց ժողովուրդների, իրապես չափվում են - սկզբունքային թե ուազմական բախումների ժամանակ - մտավորականությունները, ժողովուրդների ղեկավար տարրերը:

Միևնույն ժողովուրդը, բանակը՝ նայած իր ղեկավարներին, կարող է և հրաշագործություններ կատարել, և խայտառակորեն ծունկի գալ հակառակորդի առաջ:

Ուզում են ասել, թե մի բանակ, մի ժողովուրդ հոգեբանորեն այն է միայն, ինչ որ նրա հավաքական հոգու մեջ դրել են նրա ղեկավարները - դա այն է, ինչ որ իր ղեկավարներն են:

* * *

Ո՞վ է, սակայն, կատարյալ ղեկավարը:

Ո՛չ անշուշտ բոլոր սպաները, բոլոր «մեծերը», որոնք բանակի հետ շարժվում են դեպի կռվադաշտ:

Շատերը սպաներից այլ բան չեն, քան մի զույգ ուսադիր, մի աստիճան, մի տիտղոս: Իսկական առաջնորդը շատ անգամ չի նշանակվում, նա երևան է գալիս, երբ նրա կարիքն է զգացվում, նա հայտնվում է վտանգի ժամանակ:

Մեկը կարող է աստիճանով գորավար լինել, բայց ոչ՝ և առաջնորդ: Մի ուրիշը, կրելով պարզ հարյուրապետի ուսադիրները, կարող է կատարյալ առաջնորդ լինել:

Եթե չեն ծնվում, ապա՝ դառնում են առաջնորդներ:

* * *

Նա հաճախ սրտի և գործողության մարդ է, քան մտքի:

Դա՛ հակառակ նրանց, որոնք հաճախ լավագույն բանակները վերածում են հոտերի, գիտի հոտերը վերածել լավ բանակների:

Նա՛ առյուծների խումբը ղեկավարելու նշանակված ոչխարը թե, այլ՝ ոչխարների հոտը կառավարող առյուծը:

Նրա համար զինվորը, մարդը այն չէ, որ տեսնում ենք, մարմինը, թե մարդ նրա համար, այլ այն, որ կարող է լինել, այն որ ընդունակ է լինելու մարդը, այն, ինչ որ ինքն է ուզում, որ լինի իր զինվորը, իր առաջնորդության հանձնված մարդը:

Նրա համար երեք բարձր ճշմարտություններ ունի ժողովրդական ինքնապաշտպանությունը - հոգեբանականը՝ պետք է լինել արի, բարոյականը՝ պետք լինել անձնագոհ, քաղաքականը՝ պետք է լինել ինքնահարգ:

Ահա՛ թե ինչու կատարյալ առաջնորդը նախ հոգեբանորեն վերստեղծում է իր բանակը, տալով նրան իր հոգին:

Դա՛ ասել է միաժամանակ և դաստիարակ:

* * *

Եվ հոգեբան է նա:

Նա իր բանակի հոգու մոզական բանալին ունի: Նա գիտի, որ հավատ ներշնչել զինվորին, կնշանակի տասնապատկել նրա ուժերը:

Քիչ անգամ է նա դիմում զինվորների բանականության, բայց միշտ էլ՝ սրտին: Նա սիրտ է դնում իր ամեն մի խոսքի մեջ, ահա՛ թե ինչո՞վ եթե կտրեք նրա խոսքերը՝ նրանցից արյուն կկաթի: Նա գիտի, որ կռվի ժամանակ զինվորը ավելի բարոյական մենակությունից է վախենում, քան մահից, ահա՛ թե ինչո՞վ նա երևում է ամեն տեղ, հասնում ամենին, որպեսզի ոչ ոք - զինվոր, թե ղեկավար - իրեն մենակ չզգա, որ անխաթար պահի զորքերի ներքին բարոյական կապը, որ ամեն մեկին զգացնել տա, թե իր հետ է ամբողջ բանակը, ազգը, ցեղը և ի՛նքը՝ հաջողության Աստվածը: Նա գիտի և հետևյալը.

- Ձինվորի համար կռվի ժամանակ դրոշակը, ազգը, հայրենի երկիրը և սրա սրբությունները խորհրդանշողը՝ դա իր առաջնորդն է. ահա՛ թե ինչո՞վ կատարյալ առաջնորդը միշտ էլ իր զորքերի հետ է, նրանց կողքին և նրանցից առաջ:

* * *

Թշնամիները - դեռ մարզադաշտում ու զորանոցում նա ներշնչում է իր զորքին - թշնամիները նման են շների, որքան որ վախեցար, այնքան կհարձակվեն:

Այսքան արհամարհոտ է նրա խոսքը:

Ո՞վ ասաց, որ միայն մենք, որ միայն մեր ազգն իրավունք չունի ապրելու. հառա՛ջ, ցույց տանք, որ ապրելու իրավունք և արժանիք ունենք,- այսպե՛ս է նրա խոսքը կռվադաշտում:

Ամեն մի կռվի վրա նա նայում է որպես «դրոշամարտ»ի վրա, որպես դրոշի համար մղվող կռվի, և լարում իր և իր բանակի բովանդակ կարողությունները:

Ամեն մի արնոտ բախում նրա համար մի նոր քննություն է, ուր իր ժողովուրդը մի ավելորդ անգամ ևս պիտի ապացուցի; թե արևի տակ տեղն իր ունենալու իրավունքն ունի:

Նա ասում է.

- Իր հողի վրա պարտվելը կրկնակի և անցներելի պարտություն է: Իր երկրի սահմաններում պարտվող ժողովուրդն իրավունք չունի խոսելու անկախ հայրենիքի մասին:

Իր հողի վրա կռվող, ինքնապաշտպանվող ժողովուրդի հետ են իր մեծ մեռելները - մի ուժ, որի առաջ անգոր են բոլոր տեսակի ուժերը:

Նրա հետ է իր երկրի արևը, որի առաջ թշնամին «ծյունե մեծություն է միայն»:

Նրա սիրտը լցնում է իր դաշտերի շունչը, իր լեռների սեգությունը:

Նրան օրհնում է հայրենի երկինքը:

Հաղթություն - աղոթում են կանայք ու կույսերը նրա համար:

Հաղթություն - երգում են մանուկները:

Հաղթություն - դողանջում են զանգերը:

Բոլորը և ամեն ինչ կանչում է, ասում «Քեզ հետ ենք, հառա՛ջ»:

Ամեն ինչ և բոլորը կանչում և հրամայում են նրան «Հաղթի՛ր մեզ համար»:

Եվ հաղթում է նա:

Այսպես, և գաղափարապաշտ է կատարյալ ղեկավարը:

Նա իր առաջնորդն ունի, որը, սակայն, ոչ աստիճանով իրենից բարձր զինվորական է և ոչ էլ երկրի իշխանությունը:

Աներևույթ է, բարոյական է նրան առաջնորդող ուժը:

Կառավարություն, բարձր հրամանատարություն, ձևական օրենք - այդ բոլորը շատ քիչ բան կարող են տալ նրան: Դիմադրություն - հնարավորության սահմաններում հաղթություն - եթե ձեզ տրված են նյութական գերադաս ուժեր: Այսքան համեստ են ձևական իշխանության և օրենքի պահանջները:

Կա ավելին:

Կառավարությունը, բարձր իշխանությունը, օրենսդիրը կարգաբացնեն ձեր պարտությունը, եթե կարողացաք ձևականորեն արդարացնել ձեր հանցավոր քայլը:

Զե՞ որ միշտ էլ «երկու բերանով» կարելի է «ապացուցել», որ պարտության օրը հացը ժամանակին չհասավ, թշնամին թվական գերազանցություն ուներ, մեր նահանջի ճանապարհը վտանգավելու վրա էր, և այլն.:

Եվ հասկանալի է դա:

Կառավարություն, բարձր հրամանատարություն, դատավորներ - սովորական մարդիկ են սրանք, որոնք վաղը միևնույն դրության մեջ կարող են ընկնել և իրենք:

Ահա՛ թե ինչո՛վ սրանցով և սրանց հրահանգներով առաջնորդվող ռազմավարը, եթե գերադաս ուժեր չունի, կարող է երբեմն դիպվածով մասնակի հաջողություն ունենալ, սակայն երբեք բախտ չի ունենա հաղորդագրելու ռազմադաշտերից «Եկա, տեսա, հաղթեցի»:

Ահա՛ և, թե ինչո՛վ կատարյալ ղեկավարը երկրի ձևական իշխանությունից գատ միշտ էլ ունի նաև մի այլ իշխանություն-իր ժողովրդի մեծ մեռելների բարոյական իշխանությունը, որը հարյուրապատկելով նրա ուժերը, հարյուրապատիկ պահանջկոտ է և անցներող:

Նրա համար միշտ էլ ճիշտ է հետևյալը. մի բանակ, որն իր մեջ հաղթել է մահվան վախը անպարտելի է և ամենակարող:

Նա գիտի այդ ճշմարտությունը, ասել է գիտի և հաղթելու գաղտնիքը:

Թշնամուց ավելի վտանգավոր է համարում իր բանակի շարքերում եղած վախկոտներին:

Վախը - դա միայն «սրտի հիմարություն», կամ «ջղերի խաղ» չէ: Դա անինքնակարողությունն է, անվստահություն դեպի իր և իր բանակի կարողությունները, դա հակառակորդի գերազանցության սպանիչ գիտակցությունն է:

Ահա՛ թե ինչո՛վ վախկոտի համար միշտ էլ ուժեղ է թշնամին, անգամ այն ժամանակ, երբ իր դեմ կռվողը իրենից թույլ է բոլոր տեսակետներից:

Վախկոտներն են արիացնում, ուժեղացնում թշնամուն: Սրանք են հեշտացնում թշնամու գործը: Սրանց երեսից են կորչում հայրենիքները:

Սրանք են իրական թշնամին:

Կռի՛վ նախ սրա՛նց դեմ:

Այսպես է հասկանում նա բանակի հոգեբանությունը:

Նա գիտի, որ չկա զինվոր, անգամ ամենաանարին, որն ընդունակ չլիներ կարող առաջնորդի ազդեցության տակ հերոսին վայել գործեր կատարելու:

Նա գիտի, որ չկա մարդ, որ ընդունակ չլիներ հոգեկան խոր հուզումների, խանդավառության, ինքնամոռացության - հոգեկան վիճակներ, երբ մարդու մեջ մեռնելու աստիճան թուլանում է կենդանական բնազդն ու վախը:

Եվ որովհետև համոզելու, ցնցելու, ներշնչելու արվեստն ունի, ահա, օրեր անց, նրա բանակը ծփում է վտանգն արհամարհող, մահն անգիտացող ռազմաշունչ տրամադրությամբ:

Նա հաղթել է այլևս, հաղթել իր բանակի անինքնակարողությանը, վախին:

Այժմ կարող է երևալ թշնամին՝ նա պատրաստ է:

Նա ռազմարվեստագետ է, և ոչ զինվորական արհեստավոր:

Նրա համար կռիվը արվեստագիտական ստեղծագործություն է և ոչ արհեստ: Իր ռազմավարությունը նա մշակում է պատերազմի էության մասին իր ըմբռնումի և իր երկրի տեղագրական պայմանների համաձայն: Եվ ոչ մի «զմռսված կանոն» ու ոչ մի մեռյալ շաբլոն: Վճռակալություն և տարերայնություն - ահա՛ նրա ծարավ կռիվը: Գայլը խեղդել բնի մեջ - երբ հարձակվում է: Որևե համառ կետի վրա ուժաբափել թշնամուն և ապա անցնել հարձակողականի - ահա՛ նրա պաշտպանողականը: Ոչինչ չի անհանգստացնում նրան իր երկրում:

Ցո՛ւրտ է, ավելի լավ, թո՛ւյլ է թշնամին - հարձակվի՛ր: Անծրևո՛ւմ է, ավելի լավ, թո՛ւյլ է թշնամին - առաջացի՛ր: Բո՛ւք է, մառախո՛ւղ - ուրախացի՛ր որպես գայլը, և առա՛ջ: Իսկ երբ իջավ յոթնիցս օրհնված գիշերը - ցնծա՛, դու արդեն հաղթել ես: Դու չես կարող չհաղթել, որովհետև կռիվը տարվում է քո նվիրական հողի վրա, քո երկրի սահմաններում, ուր ամեն ինչ քեզ հետ է, ուր ամեն ոք և ամեն ինչ կանչում են՝ «քեզ հե՛տ ենք, առա՛ջ»:

Վերջապես, նա ընկերն է իր զինվորի: Ջորքը եթե ոչ առաջին, ամենաուշը երկրորդ օրը բնագոյաբար ճանաչում է իր առաջնորդներին: Նա շատ շուտ է տարբերում «մեծ»-ը «փքված»-ից: Նա հարգում է գիտակցական կարգապահությունը, բայց չի սիրում պաղ և անհոգի պաշտոնականությունը: Նա ուզում է, որ իր առաջնորդը լինի ավելի սրտի մարդ, և, ամենագլխավորը, նաև զինվոր: Եվ այդպիսին է կատարյալ առաջնորդը. նրան պաշտում են, բայց չեն վախենում նրանից և պիտի չվախենան:

Անբարոյացուցիչ է վախը: Կեղծ է այն ամենը, որ հիմնված է վախի վրա - կրոն, բարոյականություն, կարգապահություն, և այլն:

Նա «ներքին պահակն է» իր բանակի, նրա կենդանի խիղճը՝ միշտ արթուն ու հսկող:

Երևաց նա և ահա բոլորը թափվեցին նրա շուրջը - և այլևս ոչ ոք չի հոգնած, սոված, դառնացած: Կառավարելու մի հատիկ միջոց ունի նա՝ խոսքը՝ խիստ, բայց ընկերական, խոսքը՝ երբեմն որպես սանձ և միշտ էլ որպես խթան: Նա կառավարում է անձամբ, արհամարհելով ճանապարհը մատով ցույց տվող ղեկավարներին: Ներշնչված պատմությունից, նա իր զինվորներին և ղեկավար տարրերին փոխանցում է

իր ապրումներն ու գաղափարները: Խիստ է, բայց ոչ կոպիտ: Հպարտ է, բայց ոչ փառասեր: Պարզ է, չարքաշ, անշահասեր: Հանճիբալին հաղթող, Հռոմի կոնսուլներից հանիրավի արքայազն Սքարպիոնը, թե նա, որ մեռնելով աղքատության մեջ, կտակում է գրել իր գերեզմանաքարին վրա՝ «Ապերա՛խտ հայրենիք, դու տեր պիտի չլինես իմ ոսկորներին»:

Նա Հելլադայի մեծ ռազմավարներից Ֆոկիոնն է, որը, հանիրավի մահվան դատապարտված, թույնը խմելուց առաջ ասում է որդուն. «Հանձնարարում եմ քեզ ծառայել հայրենիքիդ սրտանց և հավատարմորեն, և, ամենագլխավորը՝ մոռանալ, որ իմ ծառայության համար նա ինձ վարձատրեց մահվամբ»:

Այսպես է կատարյալ ղեկավարը: Նա միաժամանակ և դաստիարակն է, և ռազմարվեստագետը, և կախարհը, և ընկերը - նա Աստվածն է իր բանակին:

XI

ԲԱՐՈՅԱՇՈՒՆԶ ՄԹՆՈԼՈՐՏ

*Ազգերին, որպես իրենց ստվերը,
հետևում է իրենց արժանի բախտը:*

Իր ճակատագրի դարբինն է ամեն մի ժողովուրդ: Վաղ թե ուշ, նա դառնում է այն, ինչ որ ուզում է լինել այսօր:

Այսօրվա նրա իդեալը-դա միաժամանակ և մարգարեացումն է, և խոստումն այն բանի, ինչ որ վերջ ի վերջո պիտի դառնա նա:

Անհատ, խմբակցություն, ժողովուրդ-հոգեբանորեն այլ բան չեն այդ բոլորը, քան իրենց իդեալի ստեղծագործությունը:

Մարդկային բոլոր ցեղերը բոլոր ժամանակներում ունեցել են մի որոշ իդեալ - որպես մի յուրատեսակ ոգի, որը, իմաստ և վեհություն հաղորդելով նրանց կյանքին, փրկել է նրանց բարոյական փտությունից:

Չկա՛ ավելի զարհուրելի բան, քան անմպատակ գոյությունը:
Հանցանք է դա, մահացու հանցանք:

Նպատակն է թելադրում գերագույն պարտականություններ. նա պահանջում է ճիգեր ու զոհողություններ, որոնց մեջ կոփվում են անհատի և ժողովրդի լավագույն առաքինությունները, որոնց կատարողը, Աքիլլեսի նիզակի նման, բուժում է իր հասցրած վերքերը:

Նպատակն է բարոյապես շարժում անհատներն ու ժողովուրդները: Նա փրկում է մահացու ճահճացումից և բարոյական անկումից:

Անհատի և ազգի գոյության արևն է նպատակը: Նա լուսավորում է և ջերմացնում մեր անցնելիք ճանապարհը: Նա համախմբում է մեր ուժերը, լարում մեր կամքերը, և անդիմադրելիորեն քաշում մեզ դեպի իրեն՝ դեպի հաղթանակ:

Դժվարին, բայց թագավորական է իդեալի ճանապարհը: Նրա ծայրին՝ դեպ իդեալի հեղեղ առաջացող ժողովրդին թագն է սպասում: Նրա ճանապարհով անցնողը դառնում է թագավոր-ժողովուրդ:

Գերագույն նպատակ ունի և մեր ժողովուրդը՝ միացյալ և անկախ հայրենիք:

Բայց շնորհիվ տիրող հասկացությունների, տեսակետների, ձգտումների քաոսի և սրա առաջացրած առօրյական աննպաստ հոգեբանության, նրա մի մասի մեջ սկսել է գունատվել այդ նպատակը: Նրա մեջ թուլանալ է սկսել ձգտումը դեպի նպատակը: Եվ նա, որ գոյության կռվում չկորչելու համար հրամայողաբար պիտի լիներ անխորտակելի ժայռ, իր աննպատակ գոյությամբ պիտի դառնա փոշե բլուր:

Խոզերն ու նյութապաշտները չեն սիրում կտրել իրենց հայացքը ցեխից:

Մենք, որ նյութակրոն խոզության մեջ անհատի և ժողովրդի բարոյական անձնասպանություն ենք տեսնում, ավելի հաճախ նայենք վերև և հեռում:

Մարքսից գերադասենք Կարլը, Չեգելից՝ Էմերսոնը:

Լինե՛նք գաղափարապաշտ:

Նյութապաշտության առջևից ընթանում է զգվելի ֆիլիստերականությունը, իսկ այդ վերջինը նախապատրաստում է բարոյական անկումը անհատի, ազգի:

Փրկարար դեր պիտի կատարեին մեր թերթերն ու գրողները, եթե իրենց ընթերցողներին հաճախ հնարավորություն ընձեռնեին, մոռացության տալու անփառունակ և տխուր ներկան և ապրելու անցյալի փառքերով ու ապագայի հույսերով:

Չոգեպես մանրանում և ճահճանում են միայն ներկայով կլանված հասարակությունները: Կես կյանքով են ապրում այն ժողովուրդները, որոնք - հեռու անցյալի և ապագայի ազդեցություններից-իրենց կյանքին չեն խառնում իրենց անցյալի փառքերն ու ապագայի հույսերը: Այդպիսիները վտանգում են իրենց ապագան, փորում իրենց սեփական գերեզմանը:

Կա բարոյական մթնոլորտը, ուր, ինչպես և մեզ շրջապատող մթնոլորտում, տեղի են ունենում մակընթացություններ ու տեղատվություններ մտքերի, գաղափարների, զգացումների, որոնք շնչում է մարդս, յուրացնում և փոխանցում իր սմաններին:

Վսեմ ու ազնիվ գաղափարներով լցնենք այդ մթնոլորտը, գաղափարներ, որոնք սրբեին, մաքրեին մեր կյանքը, արի և առաքինի դարձնեին մեզ, մեծ և փառահեղ գործերի մղեին մեզ:

Գաղափարներ, որոնք հակաթույն լինեին բոլոր տեսակի անբարոյացուցիչ և քայքայեցուցիչ ազդեցությունների դեմ:

Գաղափարներ, որոնք փրկել ու փրկում են անհատներն ու ժողովուրդները բարոյական նեխությունից:

XII

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

«Տվե՛ք ինձ դաստիարակությունը և ես փոխեմ եվրոպացու դեմքը»:

ԼԱՅԲՆԻՑ

«Դաստիարակությունը կարող է մեզ տալ անհրաժեշտ հատկություններն այն ազգերի, որոնք չեն ուզում մեռնել»:

Այո՛, դաստիարակությունը, բայց ո՛չ այն, որն այսօր տրվում է մեր մատաղ սերնդին:

Ամեն ինչից մի քիչ, առանց որևէ գերիշխող գաղափարի:

Մի՛ քիչ հայերեն, մի քիչ տեղական լեզու և սովորական առարկաներ - այդ է գաղութային դպրոցի տվածը:

Կուսակցամիջյան անվերջ պայքար և ժխտական քննադատություն - ահա՛ մեր մամուլի դաստիարակչական գործը:

Անհատապաշտական ճովոդյուններ - սրանից, կարծեմ, ավելի բան, թե մեր օրվա գրականությունը:

Չկա, պակասում է բոլորին - դպրոցին, մամուլին, գրողին - այն աստվածաշունչ զգացումը, որն իր մեջ խտացնում է մարդկային բոլոր բարձր հատկությունները:

Չկա բարձր հայրենասիրությունը, հայրենապաշտությունը չկա...

Չայրենապաշտական դաստիարակություն- ահա՛ մեր փրկության խարիսխը:

Ահա՛ թե ինչու հայրենասիրության, թե՛ հայրենապաշտության- մարդկային առաքինությունների այդ աստ-վածային մոր - համար

պետք է ջահ բարձրացնել մեր հոգիների մեջ, մեր դպրոցներում, մեր ընտանեկան հարկի տակ, մեր գաղթականական վրանների տակ, ամեն տեղ, ուր կապրի, կշնչի հայ մարդը:

Ահա՛ թե ինչու պետք է երես դարձնել այն բոլոր վարդապետություններից, որոնք հաշտ չեն հայրենասիրության հետ:

Եվ ահա՛, թե ինչու պետք է կեղծ ու մոլար հայտարարել բոլոր կրոնները, բարոյականները, սկզբունքները, որոնք չեն դարբնում կուռ կամքեր, ուժեղ նկարագիրներ, արիներ, որոնք չգոյությունը ազգերին հաճախ է ստիպում դիմելու իրենց թշնամիների մեծահոգության:

«Այն օրը,- մի տեղ ասում է պատմաբան Միշելեն,- երբ Ֆրանսիան կհավաքի իր որդիներին իր շուրջը և նրանց կդասավանդի Ֆրանսիան, որպես դավանություն և կրոն, այն օրը նա վերստին իրեն կզգա կենսունակ և հաստատ, ինչպես երկրագունդը»:

Այո՛, հայրենիքը՝ ընդհանուր աստվածություն, հայրենասիրությունը՝ կրոն:

Յայրենասիրությունը - միայն ոչ որպես գեղեցիկ խոսք, այլ զգացում և գիտակցություն, ոչ որպես շրթունքի սեր, կամ իդեազուրկ խուժանավարի բարոյական մերկությունը ծածկող գեղեցիկ պատմուճան, այլ՝ պաշտամունք, կրոն:

Միայն այսպես, միայն այսպիսով մեր ժողովուրդը կարող կլինի հեզնել ժամանակն ու իր վտանգները:

Բարոյական մեծություններով և փառքի գործերով հարուստ է մեր պատմությունը:

Նա ունի փառահեղ էջեր՝ մեր Ոսկեդարը:

Եղիշեի և իր անմահ ժամանակակիցների դարը հերիք պիտի լիներ, եթե գունատված չլիներ մեր հիշողության մեջ - մեր ժողովրդի սրտի մեջ վառ պահելու հայրենասիրության բոցը:

Ավարայրը կմնա մարդկային պատմության ամենավեհափառ գործերից մեկը:

Իր հաղթական նահատակների աստվածային խիզախումներով ու դյուցազնական խոյանքներով նա ավելի վեհ է ու գեղեցիկ, քան մեր դարի ամենամեծ ճակատամարտները:

Անմահ էջեր ունի և մեր նորագույն պատմությունը:

Նոր և հերոսական Ավարայրներ շա՛տ և անմահ մեռելների մի ամբողջ պլեադա - նահատակներ, մեծ իրենց գործերով, հրահանգիչ իրենց բարձր նկարագրով:

Կա՛, կա՛ այդ բոլորը, կա՛ այն, որն իրավունք է տալիս մարդկային մի զանգվածի ազգ կոչվելու:

Բայց, չկա, ավա՛ղ, այդ բոլորի պաշտամունքը մեր հավանքական հոգու մեջ: Եվ միայն հայրենապաշտական դաստիարակությունն է, որ ուժեղ և անմեռ պիտի դարձնի մեր ժողովուրդը:

«Ցեղի հոգին միակ ուժն է, որի առաջ անզոր են բոլոր ուժերը»:

Դաստիարակենք մեր սերունդները հայրենապաշտորեն ու ցեղորեն արևի տակ մեր տեղը չկորցնելու համար:

Այն պիտի չլինի մեր դպրոցը, ինչ որ է այսօր:

Շեշտված նպատակը, ջերմությունը, հոգին է պակասում մեր արդի դպրոցին:

Նա չէ, բայց պիտի լինի հայրենագիտության ամբիոն, տաճար:

Դեռ այնտեղ հայ մանուկը պիտի ճանաչի և սովորի սիրելի հայրենի ժողովուրդն ու երկիրը:

Նա է, որ հայ մանուկի հոգու մեջ պիտի քամի մեր պատմության բովանդակ գեղեցկությունն ու վեհությունը:

Բավական չեն մութ և շփոթ տեղեկությունները հայրենի երկրի և ժողովրդի մասին:

Անպետք են այն դասագրքերը, ցամաք և անհոգի, որոնք մեջ հայրենիքի մասին խոսվում է ճիշտ այնպես, ինչպես նկարագրվում է Սահարայի անապատը կամ մի հեռավոր կղզի:

Կրոնական երկյուղածությամբ և անսահման քաղցրությամբ պիտի դասավանդվի հայրենագիտությունը:

Սրտի և մտքի կրակով պիտի խոսվի հայրենի երկրի մասին՝ հրահրելու վերջինի պաշտամունքը մանկական հոգիների մեջ:

Փաստերի հետ և խորհրդածություններ, որոնք հարստացնելով հիշողությունը, բեղմնավորեին նաև միտքը, ջերմացնեին նաև սրտերը:

«Կզա ժամանակ,- ասում է մեր դարի իմաստասերներից մեկը,- որ ամեն բանից առաջ կմտածեն դաստիարակության մասին»:

Մի մեծ քայլ անենք դեպի այդ ժամանակը:

Ընդունենք, որ նա եկել է - այո՛, նա եկել է արդեն մեզ համար - և ամեն բանից առաջ մտածենք հայրենապաշտական փրկարար դաստիարակության մասին:

Նման դաստիարակությամբ պատրաստենք մեր ապահով ապագան:

Եվ չմոռանանք, որ դպրոցն ու մամուլը փաստերից ավելի բարձր գաղափարներ պիտի տան:

Չմոռանանք, որ նյութապաշտությունը թույն է մեզ նման փոքր ժողովրդի համար:

Ասենք և մի այլ ճշմարտություն - ով հայրենապաշտ, ով գաղափարապաշտ երիտասարդություն ունի, նա էլ ապագա ունի:

Փրկությունը սրա մեջ է կամ և ոչ մի բանի, չմոռանանք և այդ:

ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՊԱՅՔԱՐԸ ՀԱՅՐԵՐԻ ԴԵՄ⁶

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Կուզեի որ իմ խոսքը՝ ուղղել քեզ, հա՛յ երիտասարդություն, կուզեի որ դա առաջին հաղորդության ազդեցությունն ունենար:

Կուզեի որ քեզ համար գրված խորհրդածության այս էջերն ընդունեիր, ինչպես ծարավ դաշտն է ընդունում:

Հոգեփոխել քե՛զ կուզեի ճշմարտության ուժով. փրկել քեզ և քո միջոցով, գաղութահայությունը կեղծիքի գերությունից:

Եթե դու չես - թող խոստովանեմ՝ գաղութներում միայն քեզ եմ հավատում - եթե չես, կամ պիտի չդառնաս ճանապարհը փրկության մեր ժողովրդի համար, նրա համար կմնա մի հատիկ ճամբա... դեպի գերեզմանատուն:

Եթե դու էլ պիտի նմանվես այն սերունդներին, որոնցից «մի բուռ հող» իսկ չի մնացել - օտարի լուծը և տառապանքը պիտի մնան քո ժողովրդի բաժինը: Որք, գաղթական, հայ անունները պիտի շարունակեն մնալ որպես նույնանիշ բառեր: Եվ պիտի երկարի խաչելության հոգեվարքը և ուշանա հարությունը ցեղիդ:

Չէ՛, չէ՛, ես հավատում եմ քեզ, քո ներքին մարդուն և Հային: Հավատում եմ, որ դու հրամայողաբար պիտի դառնաս ուխտված և վրիժակ սերունդ - դյուցազնախառն սերունդը մեր, որի ջանքերով Հայաստան երկիրը պիտի դառնա Նոր Սպարտա՝ Արևելքի սրտի մեջ: Ես հավատում եմ քեզ և ահա՛ թե ինչո՞ւ եմ քեզ ուղղում իմ առաջին «Bon quart»⁷ը: Դա քառորդապահի իմ աղաղակն է, ուղղված քեզ - աղաղակը, կանչը նավաստիների, որ գիշերներն իրար կուղղեն ամեն քառորդ ժամ:

Bon quart ! Խռովահույզ է ծովը. խավարն անթափանց. վտա՛նգ, վտա՛նգ կա նավի համար:

Սակայն, նավազներն արթուն են, պատրաստ և սթափ: Նավը՝ ալեկոծ, բայց անսույզ, պիտի հասնի նավահանգիստ:

Այս խռով, խավար և նենգ ժամանակներում, երբ այնքան մեծ և իրական է վտանգը մեր ցեղի համար, քե՛զ, հայ երիտասարդություն, ես քե՛զ իմ անհանգստացուցիչ աղաղակն եմ ուղղում:

Bon quart !

1.
ԱՆԴՈՒՆԴԻ ԵԶԵՐՔԻՆ

Ազգերի կյանքը ժամանակաշրջաններ ունի, երբ որդիները հարկադրաբար իրենց հայրերի դաստիարակիչը կհանդիսանան:

Նման մի ժամանակաշրջան է ապրում օրվա հայությունը, ավելի ճիշտ՝ գաղութահայությունը: Երբեք, հա՛յ երիտասարդությունը, մեր ազգն ու ազգայնությունը այնքան լրջորեն վտանգված չեն եղել, որքան այսօր: Ինչպես և երբեք մեր ժողովուրդը այն աստիճան պառակտված ու տկարացած չի եղել, ինչպես այժմ: Քո ժողովուրդը բաց աչքերով աշխատում է իր մահացու թշնամիների համար. կատարում ամեն ինչ, որ գալիք աղետը թուրքական վտանգը, որ դանդաղյան սրի նման կախված է իր գլխին, որ վաղվա աղետը կլինի անչափելիորեն մեծ, անդիմագրավելի և անդարմանելի, որ դա կլինի «խններորդ ալիք»ը մեզ համար:

Մենք պառակտված ենք: Իսկ նման ժողովուրդը նվազ ուշադրություն է դարձնում արտաքին իրական, թե հավանական վտանգի վրա: Հայության հայացքն ուղղված է արտաքին թշնամուն, որ հարկադրված լինի չափավորելու կամ ի սպառ արգելելու ներքին տարակարծությունները: Երբ ազգերը այսօր կեռան հոգու, գիտության նորագույն զենքերի իրենց միտքն ու բազուկը կզինեն՝ ցեղամիջյան անողորմ պայքարում հաղթանակելու կամ հաջողությամբ դիմագրավելու համար, հայությունը կշարունակի կորովաթափ լինել ներքին անփառունակ ճակատների վրա. նա կպատրաստվի վաղվա մահաբեր պարտության համար:

Մի ժողովուրդ, որի որոշ տարրերը, կարծեք արդեն հաշտվել են իրենց ցեղի գլխավոր կորչելու մտքի հետ և կցուցադրեն մահվան դատապարտվածի հոգեբանություն: Սրանք արևելյան ճակատագրապաշտությամբ ամեն ինչ թողել են բախտի կամքին և անհանգստանալու պատճառ չունեն: Կան և այնպիսիները, որոնք կուզեն ե՛վ անկախ հայրենիք ունենալ, ե՛վ վաղը պարտված տեսնել արտաքին թշնամուն, բայց նախապատրաստվելու փոխարեն, կխոսեն ու կգրեն միայն: Եվ գրեթե բոլորն էլ կշարունակեն զարմանալ միամտորեն, թե ինչո՞վ աշխարհն անտարբեր կմնա մեր Գողգոթանի հանդեպ. թե ինչո՞վ մենք սպեղանու կսպասենք, բայց նորանոր վերքեր կստանանք:

Դժվար է, ընթերցո՞ղ, անկարելիության աստիճան դրժվար է ընդհանուր գծերով բնութագրել հոգեբանական այն հեղձուցիչ մթնոլորտը, որի մեջ շնչում է գաղութահայությունը:

Սպանի՛չ իրականություն, ուր գոյություն չունի մի հատիկ օրենք, կանոն իսկ, պարտադիր բոլորի, բոլորի համար. ուր որոշ տարրեր հանցապարտորեն ժխտում են և՛ ազգային սրբություններ, և՛ բա-

րոյական արժեքներ. ուր կա առատորեն թույն, մաղձ, գռեհկություն, կա դիմաժողություն, ծաղրանք, չարարվեստ խժթանք, ուր մարդիկ դառել են դառնախոս, նեղսիրտ, եսական, ուր տիրող հոգևոր մտափոխության պատճառով նոր հեղինակություններ չեն ստեղծվում և հները չեն հարգվում. ուր մտաբարոյական ընդհանուր աղաղաղության մեջ մարդիկ, կարծես դադարել են իրար հասկանալուց և ուր հնարավոր չէ գլուխ հանել որևէ ազգաշեն գործ. ուր կեղծիքն է կազմում որոշ քաղաքական հոսանքների բարոյական դրամագույնը, ուր ամբողջ կազմակերպություններ ապրում են կեղծիքի և մտավոր կուրության մեջ՝ շրջելու անդունդի եզերքին:

Եվ այդ, և այդ ամենը այն ժամանակ, երբ թրքությունը տապարն է դրել մեր ցեղի գոյության ծառի արմատին: Աննպատակ և ուղեկորույս ժողովուրդ, որ կորցնելով իր ազգային իդեալը՝ վերածվել է «անհատների փոշու»: Գողգոթաների տե՛ր ժողովուրդ, որ չի սարսափում իր ողբերգանքի մեջ տկար և ծիծաղելի լինելուց:

Մի ժողովուրդ, որի որոշ տարրերի համար ազգային դատ չկա, արտաքին պայքար գոյություն չունի, տարրեր, որոնք այլևս ոչինչ չեն ուզում աշխարհից, բացի ժամանակավոր կերն ու հանգիստը. հանցավոր տարրեր, որոնք մեր դերը վերջացած են համարում մարդկության պատմության մեջ և անվրդով թեքվում՝ դեպի այլասերում և դանդաղ անհետացում:

Ահա՛ մոտավորապես այն սպանիչ մթնոլորտը, ստեղծված քո հայրերի կողմից-անուղղելի հայրեր, որոնք շարունակում են իրենց հին մեղքերն ու սխալները սնուցել նորերու, ազգ և ազգայնություն վտանգի մատնված հայրեր, որոնք վերադաստիարակիչը, դո՛ւ, հարկադրաբար դո՛ւ պիտի լինես, հա՛յ երիտասարդություն:

* * *

Դժբախտություն է, սակայն, երբ դաստիարակիչն ինքը ևս կարիք ունի դաստիարակության: Որպես հարազատ ծնունդը մեր տխուր միջավայրի՝ դու էլ, հա՛յ երիտասարդություն, հոգեբանորեն դո՛ւ էլ գերծ չես ստվերային կողմերից:

Վերադաստիարակչի վսեմ առաքելությունը հաջողությամբ պսակելու համար, քեզ պետք է նախ ամոթով երես դարձնել այն անիմաստ կյանքից, որ քարշ կտան կեղծապաշտ հայրերդ, անասնացուցիչ կյանք, որ մարդը կդարձնի այն, որին՝ աշխարհածանոթ Տոլստոյի զգվանքը «հիմար միս» անունն է տվել:

Քե՛զ, նախ քե՛զ պետք է հոգեփոխվել, իսկ այդ անելու համար, դու, օրվա հայրերիդ երեսին պիտի շարտես քո վճռական՝ ոչը և ապա հռչակես քո նոր ուխտը, թե հայրերիդ դատապարտելի ընթացքի պատճառով վտանգված մեր ցեղի ապագան փրկելու սրբազան մտա-

հոգւոյամբ, կվճռես այսուհետև ապրել միայն երկու բանի համար՝ Յայրենիքիդ և իր Անկախութեան համար: Այո՛, դու պիտի լինես ուխտ-վածների սերունդ և որպէս այդպիսին, պիտի վերադաստիարակես քեզ և ապա դառնաս դաստիարակիչը հայրերիդ: Այլ կերպ, հայութիւնը կմնա մեկն այն դժբախտ ժողովուրդներից, որոնք գոյություն ունեն, բայց չեն ապրում, որոնք «աշխարհում են, բայց աշխարհից չեն»: Այլապես, քո ժողովուրդը իր տեղն արևի տակ աստիճանաբար պիտի զիջի իրեն շրջապատող այն գայլ ցեղերին, որոնց համար կյանքը լոկ առևտուր կամ լուծայափոխություն չէ:

Քեզ պետք է հոգեփոխվել, իսկ դա նշանակում է, թե դու պիտի դառնաս հակապատկերը հայրերիդ: Նրանցից շատերը դեռ այն են, որոնց կխարազաներ Նազովրեցու խոսքը, - «ծուլ և նենգ ստրուկներ»: Շատերը նրանցից չուզեց իմանալ, թե ինչպէ՛ս մեր ժողովրդի մի մասը պայքարեց հանուն ազատ և անկախ Յայրենիքի: Մեր անհավասար Ազատամարտի օրերին, երբ հայութիւնը աստիճանաբար կբարձրանար դարերի ստրկութեան ճահճից, և երբ մարդկութեան լավագույն ներկայացուցիչները հոգեպէս կզինակցեին մեզ, նրանցից շատերը, անընտել՝ հանդգնելու և զոհաբերելու աստվածային արվեստին, խուսափեցին ազգային դատի խաչակիր զինվորը լինելու պատվից: Յեռուներից խոսեցին Յայաստանի մասին, առանց այդ յոթից սուրբ և հերոսական երկիրը ճանաչած լինելու: Յայիոյեցին հաճախ հեղափոխությանը և խզբզեցին նրա Աստվածաշունչ Նահատակներին, առանց հասկանալու թե «Աստվածությունը հայիոյվող չի՛ լինի»:

Յանրապետութեան օրոք չվերադարձան երկիր, որովհետև մեր նորագատ Յայրենիքում դեռ բավարար քանակութեամբ նույնիսկ չոր հաց չկար: Կար, սակայն, արտաքին վտանգը, սև ամպի պէս կախված էր հանրապետութեան գլխին: Շատերը դուրս մնացին Յայաստան երկրից, մնացին անտարբեր ու անկարեկից, բայց մեծապէս օգտվեցին մեր ժողովրդի վարած գոռ ազատամարտի շնորհիվ մարդկութեան մեջ դեպի հայութիւնը առաջացած համակրանքից:

Բարոյապէս չարաշահեցին և՛ անօրինակ մարտիրոսագրությունը, ե՛վ նորագույն հերոսականը մեր ժողովրդի: Ամենուրեք և մի՛շտ էլ, այդ տարրերը հայրենասիրութեան սրբազան կրակից օգտվեցին «իրենց ծխափողը վառելու կամ ապուրը տաքացնելու»: Այդպէս էին երեկ. այդպէս են և այսօ՛ր:

Չուրկ աստվածութեան զգացումից՝ սրբություն չճանաչեցին նրանք և մնացին անհասանելիորեն հեռու՝ ճշմարիտ Յայ և մարդ կոչվելու իրավունքից: Կյանք վատնեցին առանց հոգեպէս վառվելու և մի հատիկ կայծ վառելու իրենց շրջապատի մեջ: Իմաստասիրություն և բարոյականություն ունեցան - որո՞նող կենդանու, կեղծիքներ՝ որոնցով կշարունակեն դեռ իրենց տկարություններն ու կեղտերը արդարացնել:

Օտար ազգութեան մեջ, նյութական դիրքի տեր այդ տարրերը, զոհաբերութեան իրենց լիաբուն բաժինն են բերել և կբերեն ընդհանուր գործին, մնալու հիացողն ու խնկարկողը իրենց ցեղի հերոսականի: Այդ տարրը, մեզանում, անընդունակ՝ հափշտակվելու վսեմ գաղափարներով՝ սովոր է մեծությունները դիտել անտարբերութեամբ:

Ա՛հ, քո հայրերը ... Նրանցից շատերը հոգու նպարավաճառ են մնում և ա՛յն դեպքում, երբ ապրում են աշխարհի մեծագույն և մեծածախք ոստաններում: Եվրոպական խոսքեր, ասիական արարքներ: Եղել է այդ տարրը և շարունակում է մնալ տկարը, անփառունակն ու ամոթալին մեր պատմութեան մեջ, - այն ամենը, որ հաճախ հեշտացրել է օտար տիրապետությունը Յայաստանում:

- Մեզ պետք չէ՛ Անկախ Յայաստան,- դեռ այսօր էլ աղմկում են քո հայրերից ոմանք:

- Անկախ Յայրենիքը անհրաժեշտ է հենց նրա համար, որ ձեզ՝ հոգու թզուկներիդ դարձնի կատարյալ մարդ և Յայ, արժանի Անկախութեան,- պատասխանում է Մայիսի Քսանութի շենքը իր ուսերին կրող ժողովուրդ - հսկան:

- Պետք չէ՛,- համառում են մտքի մանկաբարոյութեամբ բռնվածները, առանց հասկանալու, թե անկախութեանից զուրկ ժողովուրդները դատապարտված են մահվան, ծառայելու գերիշխան ազգերի համար որպէս պարարտացուցիչ աղբ, ապա ծառ:

- Պե՛տք է, կարճ կտրում է ժողովուրդը:

Այսպէս, բորբոքվում է ներքին կռիվը և մեր ցեղի տկար տարրերը դժվարանում են հասկանալ, թե «պետք թե » - ասել է՝ պետք թե, որ ապրի հայութիւնը:

Նրանք չեն ուզում հասկանալ, որ իրենց հաղթանակը պիտի լինի արտաքին թշնամու հաղթանակը:

Պե՛տք է՝ ասա դու, հա՛յ երիտասարդություն, ապա հասկացրու հայրերիդ, թե իրենց վերջնական պարտութեան մեջ է մեր ցեղի քաղաքական իղեալի հաղթանակը, թե իրենց պարտությունը պիտի դառնա պարտությունը այն բոլոր տարրերի - հավիտենապէս ստրկահոգի, տկար, զենքընկեց- պարտվողականութեան այն ցավագար ոգու, որի նյութված վատութեան պատճառով դարերով օտարի լուծն ու ամոթն է եղել մեր ժողովրդի բաժինը:

Այո՛, պետք է: Կրկնի՛ր, մեկ է՛լ, հազար անգամ,- պե՛տք է, որովհետև Անկախ Յայրենիք ունենալը իրավունք լինելուց բացի՝ և պարտականություն է: Որովհետև ցեղերի ուրույն հանճարը անկաշկանդորեն աճում է և ստեղծագործում միայն բացարձակ Անկախութեան մեջ:

Որովհետև միայն գերիշխանությամբ են ժողովուրդներն արդարացնում իրենց գոյության իրավունքը:

2. ԿԵՂԾԻՔԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Տարիներ ի վեր հրապարակի վրա մի կեղծիք կա, մի հրեշային կեղծիք, որին կշարունակի խուճկ ծխել հայրերիդ մի մասը, հա՛յ երիտասարդություն: Կեղծ դառնությամբ սրանք դեռ սգում են հեղափոխության զոհերի վրա: Փարսեցիորեն կուրծք են ծեծում, իմաստություն ծախում, երբեմն էլ արամազոյան կեցվածք ընդունելու, այդ դասալիքները երևան են գալիս դատավորի դերում և անիծում Անկախության գաղափարը:

Ա՛խ, տխմար հեղափոխականներ, միամիտների ականջին փսփսում են սրանք,- ի՞նչպես կարելի էր զոհեր տալ. ի՞նչպես կարելի էր չգիտենալ, թե ազատությունը տարվա եղանակների նման գալիս է ինքնին, առանց պայքարի և արյան. պտուղի պես,- պնդում է ծպտված ստրուկը,- պտուղի պես բան է ազատությունը, ընկնում է հենց որ հատունացավ:

Այս և այսպես են թշվառաբանում հայրերիցդ ոմանք, որոնք կեղծում են, թե չգիտեն որ ազգերը երկաթով ու արյունով են հարթել իրենց պատմական ճամբան, որ ազգերի բարոյությունը ձեռք է բերվում արյունով ու արցունքով, որ ազգերի անցած ճամբաները շարունակում են ծածկված մնալ մարդկային զանգերով: «Հողթությունը չի պտղաբերի, մինչև որ դաշտերը չռոռովեն արյամբ»:

Արյան հեղեղներով են ներկված բոլոր հայրենիքները: Անհաշիվ է զոհերի թիվը, անչափելի՝ ժողովուրդների թափած արյունը հանուն անկախության: Այդ գիտեն մեր ցեղի տկար տարրերը, գիտեն, բայց կեղծիք կոչված հրեշի դեմ չմեղանչելու համար, դեռ կպնդեն, թե Հայոց աշխարհը կարող էր բացառություն կազմել ծանոթ երկաթ օրենքից - արյան տուրքից:

Եվ զայրացած են սրանք-երկրորդ կեղծիքը - զայրացած են, որ մեզ չի հաջուկվել զինաթափելու այն մեծ ու փոքր ազգերը, որոնք սուր մերկացրին աշխարհի խաղաղության դեմ:

Սրանք կուզեին, որ չպայթեր համաշխարհային պատերազմը. կուզեին, որ ազգերի իրար անցնելուց հետո հայությունը մնար չեզոք. և կհավատան, թե թրջությունը, - դարերի գազանն ու խուժանը - պատերազմի օրերին կարող էր դառնալ մարդ և հայասեր!?... Չեզոքություն... Համաշխարհային պատերազմի օրերին չեզոքություն պահանջելը հայ ժողովրդից, կնշանակեր մահացիորեն տգետ և վատ լինել, կնշանակեր

տարրական հասկացողություն չունենալ ստրկության մեջ հոգեվարող ժողովուրդների հոգեբանության մասին: Չեխը, Լեհը, Մակեդոնացին, Սերբը, Սիրիացին - քաղաքականապես անիրավված բոլոր ժողովուրդները կողմ դառան, դարերի իրենց երազը իրականացած տեսնելու համար:

Հոգեբանորեն ավելի քան հասկանալի շարժումներ էին կամավորականը՝ ռուսահայ իրականության, լեզեոներականը՝ գաղութահայության մեջ:

- Արդյոք մեր բացարձակ չեզոքության դեպքում, եթե դա նույնիսկ հոգեբանորեն հնարավոր լիներ, թուրք կառավարությունը պիտի չտեղահանե՞ր հայությունը:

- Նա պիտի վարվեր մեզ հետ ճիշտ այնպես, ինչպես որ վարվեց:

- Ինչո՞ւ:

- Որովհետև թուրքն ավելի դրական կարծիք ուներ և ունի հայ ցեղի մասին, քան մեր հայանուն ստրկամիտները, որոնք ազնվության վկայական տալու թրջությանը, վատությունն ունեն կարծելու, թե հայության մեջ այլևս մեռած է մարդն ու Հայը, թե հայությունը կարող էր և չհուզվել, չուրախանալ, թե ահա՛ կերևան եվրոպական գայլերը և իսլամ շունը կթողնի, կհեռանա հայկական նահանգներից, թե ահա կհայտնվեն քրիստոնյա զորքերը և հայությունը կթոթափի դարերի ստրկության լուծը:

Վատերը միայն վատ կարծիք ունեն մեր ժողովրդի մասին: Սրանց համար այնքան զուլուններից զարմված հայությունը փայտե ժողովուրդ է, անընդունակ նույնիսկ զգալու և երագելու լավ օրերի մասին:

Յոթնիցս տգետ և զգվելի՛ կարծիք...

Մեր բարյացակամ չեզոքության դեպքում իսկ- եթե դա, կրկնում են, նույնիսկ հնարավոր լիներ - թրջությունը պիտի վարվեր մեզ հետ ճիշտ այն ձևով, ինչպես որ վարվեց: Նա չէր կարող հավատալ մեր բարեկամությանը, քանի որ կար մոտիկ անցյալի խրատական պատմությունը: Հունաստան, Ռումանիա, Սերբիա, Բուլղարիա, Սեվ Լեռ, Բոսնիա, Հերցեգովինա; ա - այդ բոլոր ժողովուրդները իրար հետևից, գարշանքով էին թոթափել թրջական լուծը: Հայը չէր կարող սև բացառություն կազմել: Որպեսզի թուրքը վստահեր մեզ՝ հիշատակածս ազգերը ժամանակին չպետք է ծառացած լինեին թրջության դեմ: Կարո՞ղ էինք այնպես անել, որ մեր «սեվ աչքերի» համար այդ ժողովուրդները շարունակեին մնալ ստրուկ: Ո՛չ: Կարո՞ղ էինք այնպես անել, որ թրջությունը մոռանար մոտիկ անցյալի խրատական պատմությունը և հավատարմեզ: Ո՛չ: Ուրեմն, տեղի պիտի ունենար այն, ինչ որ տեղի ունեցավ:

Կա երրորդ կեղծիքը, որին «պաշտոն և ժամերգություն» է կատարում քո անդարձ, անապաշխարի հայրերի որոշ մասը: Դա մեծ կեղծիքն է Կարսի մասին:

Չի եղել, հա՛յ երիտասարդ, ու չկա մի ժողովուրդ, որի պատմությունը միայն և միայն փայլուն հաղթանակներ արձանագրած լիներ: Ժամանակավոր պարտության դառն բաժակ դատարկել են բոլոր ժողովուրդները, ինչպես և աշխարհակալ Յոռմը: Երեկվա գոռ ու գոռոզ հաղթանակը պարտվում է այսօր, առանց, սակայն, կորցնելու վաղվա հաղթանակի հույսը: Հարվածներ է, որ փոխանակում են ժողովուրդները, և վա՛յ նրան, որ միայն ստանում է առանց վերադարձնելու, առանց հակահարվածելու: Այդպիսին իր տեղն արևի տակ ընդմիշտ կազատեր նրանց համար, որոնք կյանքն ու պատերազմը նույնանիշ երևույթներ են համարում, որոնք խոսում են խաղաղության մասին, բայց չեն դադարում պատրաստվելու հարված տալու կամ իրենց տրվելիք հարվածը հետ մղելու համար:

Եվ սովորություն կա, գրչի ու գրքի տեր բոլոր ժողովուրդների մոտ իմաստուն սովորություն կա, պատերազմի հետ հաշվի նստել, պարզել իրենց հաջողության և պարտության պատճառները: Հաղթանակը կուսումնասիրի իր հաղթանակի պատճառները՝ վաղը ևս հաղթանակելու համար, պարտվածը կանդորդառնա իր պարտության պատճառներին՝ վաղը նրանցից խուսափելու նպատակով: Համաշխարհային պատերազմին մասնակցություն բերած կողմերը վաղուց են պարզել ճշմարտությունն իրենց զենքի հաջողության ու ծախսողման մասին, և զինված այդ ճշմարտությամբ, լռիկ ու մնջիկ պատրաստվում են վաղվա համար:

Մի տխուր բացառություն է կազմում աստվածապահ մեր ժողովուրդը միայն: Տարիներ են անցել Կարսի անկման օրից, տարիներ, և ... այդ բերդի շուրջը տեղի ունեցած ողբերգության մասին հրապարակում կա ամեն ինչ, միայն ոչ ճշմարտություն: Մի նշանախեց անգամ: Շատ բան գրվեց, ավելի շատ խոսվեց, և դեռ գրում են, խոսում Կարսի անկման պատճառների մասին, բայց ոչ ճշմարտությունը երևան հանելու մտահոգությամբ: Կարծիք հայտնեց մտավորականը, սրբճեփը, դիվանագիտական մարզանքներով զբաղվողը, նպարավաճառը, սափրիչը. չմնաց արհեստ և արվեստ, որի ներկայացուցիչը լեզու չթրջեր Կարսի պատերի տակ հայ զենքի կրած անհաջողության պատճառների մասին: Բայց ոչ ոք ձեռնահասություն և արիություն չունեցավ մազաչափ անգամ մոտենալու ճշմարտությանը, ոչ ոք չուզեց և չկարողացավ տեսնել ճշմարտությունը:

- Հայաստանի կառավարության անհեռատեսության կպարտենք Կարսի անկումը. պատերազմը դիվանագիտորեն կազմակերպված չէր, - ասացին և ասում են ոմանք:

- Զինվորական նախարարի ափկարողության երեսից ընկավ Կարսը, որովհետև զորք չկար, որովհետև եղածը զորք չէր: - Կարսը թշնամուն հանձնեց բարձր հրամանակարողության անճարակությունը. զորք կար, բայց կռվեցնող չկար:

Սրանով չի սպառվում մեղադրականը: Շա՛տ են նրա կետերը և բազմապիսի:

Եվ ամեն մեկը՝ երևակայական այս կամ այն պատճառներին վերագրելու հայկական բերդի անփառունակ անկումը, հագավ դատավորի պատմուճանը և գռեհկորեն հայիոյեց, զրպարտեց, բամբասեց նրանց, որոնց ձևականորեն հանձնված էր Հայաստանի ծանոթ ամրության պաշտպանությունը: Եվ ամեն մեկը, որ տգիտություն և վատություն ունեցավ իրենից դուրս փնտրելու աղետի պատճառները՝ կրկնեց հիմարություններ միայն:

Հետևա՞նքը: Փողոցում և հոգիների մեջ ամեն ինչ - տգիտություն, միամտություն, կեղծիք, իսկ ճշմարտություն՝ բնավ:

Հետևե՛ք, ընթերցո՛ղ, կատարվող «քննադատություններին» և փութա - վճիռ դատաստաններին և պիտի մղվեք համոզվելու, թե հայրերիդ շարքերում կան ամեն գնով ծիծաղելի դառնալու մարմաջով բռնված մտավորականներ:

Ինչի՞, սակայն, վերագրել այդ տխուր երևույթը. արդյոք, միայն տգիտությա՞ն: Ե՛հ՛շտ է, հասկանալի պատճառներով մեր ժողովրդի մի որոշ մասը - որ անհայրենասիրությունն ունեցավ հեռու մնալու ազգային պայքարից - ամենադուրյալ չափով իսկ հասկացողություն չունի պատերազմ կոչված բարդ երևույթի մասին: Բայց և այնպես օրվա դատապարտելի վարքագիծը չի կարելի բացատրել իր տգիտությամբ միայն:

Այդ տարրերի մեջ տգիտության հետ զինակցած է վատությունը: Երեք գլխավոր պատճառներ ունեն սրանք - գիտակցորեն խուսափելու ճշմարտությունից:

Սրանց կուսակցական շահը պահանջում է տևականացնել Կարսի անկման առաջին օրերին Հ.Հ. կառավարության դեմ ստեղծված հասկանալի դժգոհությունը: Այդ դժգոհությունը մի զենք է, որից՝ ազգային իշխանության հակառակորդները չեն ուզում զրկվել:

Այստեղ, ինչպես տեսնում եք, կա մտքի անազնվություն:

- Ընդունել ճշմարտությունը հանրապետական բանակի անհաջողության մասին, պարզել Կարսի անկման իսկական պատճառները - կնշանակի պատասխանատվության բաժին ընդունել: Ծճմարտությունն ընդունողը առաքինություն պիտի ունենար զբաղվելու ինքնաուղղու-

մով, վաղը իր աղետաբեր սխալներն ու պակասությունները չկրկնելու համար: Իսկ ինքնաուղղումը պահանջում է մտքի և հոգու ճիգեր, մի բան, որ այնքան էլ հաճելի չէ հոգեպես ծուլերի և նյութականացածների համար:

Այստեղ էլ տեսնում ենք բարոյականի պակասը:

- Ճշմարտությունից երես դարձնելու երրորդ պատճառը - դա իրենց դասալքությունն արդարացնելու հանցավոր միտումն է: Հեռատես պիտի համարվեին, եթե կարողանային լռել: Չկարողացան և մատնեցին իրենց: Իմաստությունը չէր, որ նրանց հեռու էր պահել ազատագրական պայքարից, այլ՝ փոքրոգությունը:

Հին ծանոթ դասալիքներն են դրանք, որ միշտ էլ փորձել են փիլիսոփայել ու արդարացնել իրենց փախուստը ազգային պարտակասություններից:

- Հառաչող ազգերը, ստրուկ, անիրավված, իրենց տառապանքին վերջ տալու հույսով մի՛շտ էլ դիմել են հեղափոխության, որպես ծայրահեղ և հերոսական միջոցի, մասնավորապես Արևելքում: Այդ նույն միջոցին պիտի դիմեր և հայ ժողովուրդը:

Փառք իր խոյանքին, իր զոհերին և մայիսյան պատմական շարժուձևին:

- Համաշխարհային պատերազմի բերումով հայ տարրի տեղահանությունը օսմանյան սպայակույտի համար ռազմագիտական անհրաժեշտություն լինելուց բացի, աշխարհի հզորներից ծեծված ու թքված թուրք ցեղի գրգռված բարբարոսությանը հագուրդ տալու հոգեբանական մի միջոց էր, որին անվարան կերպով դիմեց թուրք կառավարությունը:

- Կարսի ամոթը Հ.Հանրապետական կառավարությանը չի միայն, այլ ողջ հայ ժողովրդին: Չափվում են, բախվում բանակները, բայց հաղթում կամ պարտվում են ազգերը, ցեղերը: Կարսի պատերի տակ պարտվողը հայ զինվորն ու զորավարը չէին միայն, այլ բովանդակ հայությունը, հայ ժողովրդի՝ իր ամբողջության մեջ անմարտունակ, անարի, անմշակ հոգին:

Ահա՛ ճշմարտությունը, հա՛յ երիտասարդ - սպանիչը կեղծիքի, ճշմարտությունը, որով զինված, դու աննահանջ կռվի պիտի դուրս գաս տգիտության ու վատության դեմ: Դու պիտի սպանես կեղծիք հրեշը, որ սպառնում է մեր ազգի նյութական և բարոյական գոյությանը: Վաղուց է ինչ այդ եռազլխանի հրեշը, հենված մեր հասարակական կյանքի գռեհկության, աստվածաբար պաշտվում է և իշխում մեր ժողովրդի որոշ տարրերի հոգու և մտքի վրա: Նա մեռյալներ ունի ցցված ամեն տեղ, ուր կտողա տկար, անարի, անանձ հայր: Նա անսուրբ բազիններ ունի,

որոնք դո՛ւ, Ավարայրի հերոս Երեցի սրբազան կատաղությամբ պիտի խորտակես: Վե՛րջ կեղծիքի թագավորությանը մեր կյանքում, որ բազմիցս փորել է հիմները մեր ազգային գերիշխանության և կործանել այն: Թագավորող կեղծիքի երեսից, հալածական է ճշմարտությունը մեր իրականությունից: Չկա, ճշմարտություն չկա մեր կյանքում և դրա համար էլ այնքան անլույս ու անհույս է մեր կյանքը, դրա համար էլ այնքան տգեղ են մեր բարքերը, այնքան խոպան մեր հոգիները: Չկա ճշմարտություն, դրա համար էլ ներքին համերաշխությունը շարունակում է մնալ որպես սնամեջ խոսք, դրա համար էլ մտքի, զգացումի, ոգու աղքատությունն այնքա՛ն աղաղակող է մեր ազգային կյանքում: Չկա ճշմարտություն, և դրա համար էլ մեր ժողովրդի մի մասը Մետերլինգյան կույրերի նման մոլորված է «տգիտության անտառում»:

Կա փիլիսոփայող եսականություն, ատելություն, նախանձ, փոքրոգություն, քաղաքական շաղակրատանք: Կա այն ամենը, որ դժոխքն իսկապես դժոխք է դարձնում: Կա այդ ամենը, որովհետև ճշմարտություն չկա: Կա կեղծիքը և ի ուրախություն թուրքերի շարունակվում է ներքին իրարակերությունը: Կա կեղծիքը, և հայությունը կշարունակի գրավաստակ լինել, - մի մասը շինարարելու, մյուսը՝ քանդելու:

Կեղծիքի մեջ կշնչեն, կապրեն շատերը - և ահա՛, հայությունն իր ամբողջության մեջ շարունակում է մնալ հոգեպես տկար, ասել է և անկարող ու անարժան անկախ հայրենիք ունենալու: Ճշմարտության թագավորությունը մեր կյանքում, իրական և անսասան պիտի դարձնի մեր ժողովրդի հաղթանակն արտաքին թշնամիների հանդեպ:

- Ճշմարտությունը - ա՛հ, երիտասարդ հայություն - դա աստվածային այն լույսն ու ջերմությունն է, որով կանվի ու կհզորանա հոգին անհատի և ժողովրդի:

Կեղծիքը կստրկացնի, ճշմարտությունը՝ կփրկի:

Վերջինն ուժ է, առաջինը՝ տկարություն:

Վախկոտն ու ստորը - ահա՛ կեղծիքի աշակերտները:

Ճշմարտությունը կդաստիարակի արին ու ազնիվը:

Պարտություն, ստրկություն, տառապանք - ահա՛ կեղծիքին

հարկատու ժողովուրդների ճակատագիրը:

Ճշմարտությունն, ընդհակառակը, կհզորացնի ու կփրկի, դարձնելու ազգերին հաղթական:

Առաջինը տխուր ախտանիշն է հոգիների խանգարման:

Երկրորդը, կրկնենք իմաստունի հետ՝ ամենամեծ Աստվածությունն է, որ բնությունը հայտնաբերել է մարդկության համար և օժտել այն ամենամեծ ուժով:

Ճշմարտության մեջ ապրող անհատի և հավաքականության հիմքը դրված է լինում ժայռի, կեղծիքի մեջ խարխափողին՝ ավազի վրա:

Չե՞ս զգում, երիտասարդ ընթերցող, թե ինչպես մահաշունչ կեղծիքից խորշակահար է լինում այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ, վսեմ, հերոսական է մեր կյանքում: Չե՞ս տեսնում, թե ինչպես մանրացել ու գռեհկացել են մեր ժողովրդի որո՞շ տարրերը: Թե որքան մեծ է ստորության ուժը մեր կյանքում: Չե՞ս զգում, արդյոք, թե խեղդվում ես շրջապատիդ մահաշունչ կեղծիքի մեջ: Կեղծիք՝ մահ ասել է, դանդաղ մահացում, իսկ մեզ պետք է ապրել որպես ժողովուրդ:

Տե՛ս, հայրերդ իրար ավելի են ատում, քան արտաքին թշնամուն: Եվ արդեն շատերի մեջ սկսել է խոսել ներումը դեպի թրքությունը: Նշան՝ ազգային նվաստության:

Տե՛ս, թե ի՞նչպես ծաղրելի կերպով ինքնաբավ են շատերը, քչով բավականացող, փառասիրությամբ ծուլլ և սակավապետ:

Որքա՛ն անխռով են, մտահոգության ստվեր իսկ չի նկատվում սրանց մեջ՝ իրենց ժողովրդի ապագայի մասին: Կարծեք Թուվմաս Մուրի իդեալական կղզում ապրելիս լիներ հայությունը և ոչ թե մեր տխուր Արևելքում, շրջապատված բարբարոս և քրիստոնյավեր իսլամությամբ:

Կեղծավորները ... Յոթ գրի մասին ավելի են աղմկում, քան հայ ժողովրդի վտանգված ապագայի:

Երբեք ջրի և հովի հոսանքին հակառակ չնայել. հավետ սպասել հաջող հովի ու մակընթացության - այս է այն «զգաստ քաղաքականությունը», որով կառաջնորդվեն և կուզեն առաջնորդել հայությունը:

Տե՛ս, թե ինչպի՞սի մոլեռանդությամբ նրանք ազգային գործիչների մեծագործությունները սառույցի, իսկ սխալները մարմարի վրա են քանդակում: Իսկ նրանց կեցվածքը, ծառայական օտարի, ամբարտավան՝ հայ մարդու հանդեպ: Իսկ իրենց հոգևոր ծուլությունն ու տավան՝ հայ մարդու հանդեպ: Իսկ իրենց հոգևոր ծուլությունն ու չքավորությունը սքողելու զավեշտական ճիգե՞րը: Իսկ սրանց նյութակրոն վարդապետությունը, որ մարդկային կյանքը համարելով մի օրվա ճամփորդություն՝ հորդորում է, - կե՛ր, խմի՛ր, խնդա՛, աշխարհի, ազգի ճամփորդություն՝ հորդորում է, - կե՛ր, խմի՛ր, խնդա՛, աշխարհի, ազգի ցավերը թողնելով ուրիշներին: Հետևա՞նքը: - Մի հոռենշան վիճակ, մտաբարոյական ընդհանուր քառս, որի մեջ վաղուց է սկսվել եղծումն ու խաթարումը մեր ազգային հավաքական հոգու: Իսկ գիտենք, որ «մի ժողովրդի ուժը ավելի նվազ չափով է գտնվում իր բանակների՝ քան իր զգացումների ընդհանրության, քան ազգային հոգու մեջ: Ազգային հոգին Հռոմեացիներին դարձրեց աշխարհի տերը. կորցնելով այդ հոգին կորավ Հռոմը»:

Հետևա՞նքը. - մի դրություն, որ սպառնում է մեզ մահվամբ:

Ի՞նչ, հայ երիտասարդություն, մեռելի ականջի՞ն է հնչում իմ խոսքը: Ո՛չ, ես հավատում եմ քո ներքին վերանորոգիչ ուժին, ինչպես և քո ջահել թևերի թափին:

Ես զգում եմ, թե ինչպես, զայրույթն ու անոթը, միացավ սրբազան ինքնադժգոհության այրում են քեզ: Ես տեսնում եմ, թե ինչպես սեղմվում է քո բռունցքը կեղծիք կոչված հրեշի դեմ: Դու դողում ես կատաղությունից և արդեն նախաճաշակում քաղցրությունը պայքարի, որի մեջ պիտի սպանվի կեղծիք հսկան:

Ահա՛, դու զայրույթով հետ ես մղում անգիջող հայրերիդ հոգևոր խնամակալությունը և նրան պարտադրում քոնը:

Սկսում է պայքարը որդիների և հայրերի միջև: Ճշմարտության և կեղծիքի միջև: Կռիվը Դավիթի և Գողիաթի միջև!...

- «Ինձ թեթև գործ մի տվեք, ես ուզում եմ բարձրացնել այն հսկա լեռը և նետել ծովը»:

Ա՛հ, այդ՝ ծայնն է քո ազնիվ փառասիրության, հա՛յ երիտասարդություն, որի համար անկարելին հայկական բառ չէ:

- Պիտի պարտվի, պիտի մեռնի կեղծիքը մեր կյանքում, որ ապրի մեր ժողովուրդը:

- Ջա՛ն, այդ՝ քո ծայնն է, իդեալի ընդունակ երիտասարդություն, որ սիրում եմ լսել:

3.

ԿԵՂԾԻՔԸ ԶԻՆԱԹԱՓԱԾ ԺՈՂՈՎՈՒՐԸ

Ժողովուրդներն ավելի ուժեղ են, քան ժամանակավոր դժբախտությունը, կարիքը, բռնությունը:

Քո սկսած պայքարի մեջ, ուղղված՝ հայրերիդ դեմ, կգարնվի կեղծիքը: Ճշմարտությունը կտոնի իր հաղթանակը՝ վերագրավելու իր գահը մեր հասարակական և անհատական կյանքում: Նրա արևը կլուսավորի մեր հոգևոր կյանքը, փրկելու մեզ մտավոր կուրությունից: Կբացվեն աչքերը, և նրանք, որոնք բաց աչքերով կապրեին աշխարհում, բայց չէին տեսնի, - իրերը և երևույթները տեսնել ու հասկանալ կսկսեն իրենց ճշմարիտ լույսի մեջ: Շարժվել կսկսեն ճշմարտությամբ օժուն գրիչներ: Ստեղծագործ ոգևորության մի հեղեղ կանցնի հայ աշխարհի վրայով, աճեցնելու հոգիներն ու կամքերը: Հայ մարդը, ծանոթ ինքնաճանաչության օրենքներին, կգարգացնի իր ներքին թաքուն ուժերը, իր ներքին մարդը, որի բաղդատմամբ ինքն այժմ թզուկ է միայն: Կհրապարակախոսեն վսեմ ու խանդավառ շրթունքներ, և երեկի, հակասություններով այնքան հարուստ մեր կյանքը կիմաստնանա բարոյական ճշմարտություններով: Խոսելուց առաջ ամեն ոք ոսկե կշռով նախ կկշռի իր խոսքը:

Մայրերը զգաստության և ուղղության կիրավիրեն ազգայնորեն տկարացածներին, դաստիարակելու իրենց զավակները, նախ հայրենիքի՝ համար:

Դպրոցը կդառնա ազգային ոգու և ուխտի դպրոց:

Մամուլը լույս և ջերմություն սփռող:

Կինը՝ ընկերն ու օգնականը և ոչ աղախինը տղամարդի:

Ուսուցիչն ու աշակերտն ունենան իրենց ընդհանուր ուսուցիչը - լուսավոր ժողովրդասիրությունը, այսինքն, որ բավարարեր անհատի հնացականությունը, ջերմացներ սիրտը, զորացներ հույսը: Վսեմ ժողովրդասիրություն, որից հայությունը կարողանար ստեղծել մի հրաշագործ ուժ:

Հայը կունենա ավելի բարձր ըմբռնում կյանքի մասին:

Պարտականության գիտակցությունը կհետևի մարդկանց՝ որպես խստապահանջ Աստվածություն:

Գոյություն կունենա մրցումի մի հատիկ ձեզ միայն - բարոյական մրցում: Մարդիկ կպերճախոսեն գործով միայն, հայրենասիրական և առաքինի:

Քննադատության լավագույն ու արդար ձևը կհամարվի քննադատելիից ավելի բարձր ու օգտակար լինելը:

Բարեկեցիկ տարրերը ևս, գիտակցում են, թե պետք է նախ մարդ և Հայ լինել և ոչ թե հարուստ՝ կծօտեն իրենց երջանկությունը ապահովել իրենց ժողովրդի երջանկության հոգը տանելով: Ազնիվ փառասիրությունից մղված՝ Հայը կծգնի գերազանցել իր հարևանին արիությամբ, հայրենապաշտությամբ ու անձնվիրությամբ:

Կուսակցականի նշանաբանը կդառնա,- կուսակցությանս հետ, բայց ազգիս համար:

Նվիրում, ավելի՛ նվիրում,- կլինի մեռնողի վերջին խոսքը:

Երկյուղածորեն կպաշտվի աճյունը հայրենապաշտ մեռելների, նվիրական աճյուն, որ Հայրենիք կստեղծի:

Եվ որպես հետևանք ստեղծված այդ բարոյաշունչ մթնոլորտի, հայ մարտիկն իր կրծքի տակ կկրի գիտակցական մահը, ասել է և հաղթանակ արտաքին թշնամու հանդեպ, ապահովելու գոյությունը զորեղ, հարգված և երջանիկ Հայրենիքի:

Թոթափած կեղծիքի լուծը, հայությունն այժմ իր ամբողջության մեջ խորապես գիտակցում է մեր դարի և օրերի հրամայականը՝ հզորացի՛ր կամ մեռի՛ր: Այժմ նա չի թաքցնում, թե ինքը պարտվեց ու պատժվեց խստիվ, քանի որ չկարողացավ օգտվել իր ցեղի ոգու անսպառ ուժերից: Պատմության դառնադառն դասերից խրատված՝ նա գիտի այժմ, որ անիրավված ժողովուրդների արյունն ու արցունքը պիտի

չդադարի մինչև որ նրանք ինքնօգնությամբ ոտքի չկանգնեն, մինչև չհզորանան հոգով:

Նա չի հաշտվել անիրավվածի իր դրության հետ. հակառակ կնշանակեր գիտակցորեն ստորագրել իր մահվան դատավճիռը: Նա գիտի, որ ժողովուրդներն ավելի ուժեղ են, քան ժամանակավոր կարիքը, դժբախտությունը, բռնությունը: Եվ, ահա՛, գերմարդկային ճիգեր է կատարում հաղթահարելու իր տառապանքը և օրեցօր լցվում է ներքին ուրախությամբ և ուժով:

Նա գիտի, որ դեռ ազգերն ապրում են իրենց կազմակերպված եսականության շրջանը, որոնց «մարդասիրության» ապավինելը միամտություն լինելուց բացի և վտանգավոր է: Գիտակցած այդ ճշմարտությունը հայությունը վճռում է այլևս չմնալ որպես նյութական և բարոյական խաղալիք աշխարհի հզորների ձեռքին, և, ահա՛ գործի է դրել իր ցեղային հանձնարը, որի ուժերը և կարողությունները հարմար առիթ կսպասեին զարթնելու և ժառայելու իրեն:

Նա խաղաղ է այժմ, բայց ուժեղ: Նա սիրում է խաղաղությունը, բայց պատրաստվում է կռվի, որովհետև գիտի որ ամեն ժամ, այս կամ այն պետությունը կարող է «բաց թողնել պատերազմի շները»: Նրա ճակատին այժմ, որպես արդար դատի տեր և մարտնչող ժողովրդի, կա և կփայլի կատարված պարտականությունների կնիքը: Կատարելով իր պարտականություններն իր հավաքական անձի նկատմամբ, նա աստիճանաբար ցրում է իր շրջապատի խավարն ու հոգեկան անհանգստությունը: Նա այլևս կեղծիքի մեջ ապրող դժբախտ ժողովուրդը չէ, որ իր ուժերի կեսից ավելին կսպառեր վախի և անհուսության մեջ: Զինաթափ արած կեղծիքը՝ նա գիտի այժմ թե ի՞նչ է ուզում աշխարհից, և թե դեպի ո՞ւր է ուղղված իր հերոսական չուն:

Ծշմարտությունը բուժիչ ջրի նման սրբել, մաքրել է նրա աչքերը, պայծառացրել նրա հոգևոր տեսողությունը:

Այժմ նա տեր է ճշմարտությունների, որ սփոփել, հզորացնել և փրկել գիտե:

Այժմ նա գտնվում է փրկության իսկական ճամբին:

Այլևս ոչինչ չի կարող խախտել իր ժողովրդի գրանիտե հավատը: Այժմ ոչինչ չի կարող հուսալքել նրան, քանզի խորապես գիտակցում է, թե մի ժողովուրդի հայրենի հողը չի կարող ուրիշի մնայուն Հայրենիքը դառնալ: Նա գիտի, որ Մնայուն Արդարության Օրենքի ուժով բռնագրաված երկրամասերը միշտ էլ, վաղ, թե ուշ, անցնում են իրենց պատմական տերերի ձեռքը՝ պայմանով, որ այդ վերջինի մեջ ժամանակը տկարացրած չլինի սերը, կարոտն ու պաշտամունքը դեպի Հայրենի երկիրը:

Կա, հա՛յ երիտասարդություն, կա Մեծ Հայրենիքը, որ քոնը պիտի լինի վաղը:

Բայց ասա՛, օրվա քո հոգեկան կառուցվածքով պիտի կարողանա՞ս նրան տեր դառնալ ու մնալ: Խոստովանի՛ր, արժանի՞ ես նրան:

- Այո՛, եթե հոգեփոխվեցիր և հոգեփոխեցիր ժողովուրդը:

4. ՆԱԽ ՄԱՐԴ

Կյանքի խորհուրդը կայանում է հոգևոր և ոչ թե նյութական շինարարության մեջ:

Չի կարելի միաժամանակ վատ մարդ, բայց և այնպես լավ Հայ լինել: Անկարելի է անհատի համար, առանց կեղծիքի, անձնական կյանքում նյութակրոն, իսկ ազգային գործերում գաղափարապաշտ լինել: Նա, որ իրեն զգում է որպես «ժամանակավոր շունչ և կենդանություն առած մեքենա»՝ չի կարող հասարակական ասպարեզում երևան գալ որպես կենդանի հոգեկանություն: Նա, որ որպես մարդ, իդեալականացնում է նյութն ու նրանից բխող բավականությունները, որ կյանքի նպատակը համարում է կրավորական հաճույքները - որպես Հայ չի կարող լինել անձնավեր, արի, հայրենապաշտ: Միևնույն մարդու մեջ չեն ապրի միաժամանակ ստրկամիտն ու ազատատենչը: Նա կա՛մ մեկն է, կա՛մ մյուսը: Սեղմ ասած՝ չի կարելի, որպես մարդ, կյանքում դավանել անձնական երջանկության վարդապետությունը, իսկ որպես գործիչ, առանց կեղծիքի, ընդունել Դոստոևսկուն, թե մարդկությունն ապրում է ոչ թե երջանկության, այլ անսահման կատարելագործման համար: Այո՛, չի կարելի անկատար մարդ, բայց կատարյալ Հայ լինել: Միայն մարդ կոչվելու արժանին կարող է արժանաբար Հայ կոչվել: Դա այբուբենական մի ճշմարտություն է, որ երկար իմաստասիրություն չի վերցնում:

Նախ մա՛րդ: Դա նշանակում է զգալ իր հոգու մեջ ներկայությունը որևէ բարձր բարոյական իդեալի: Դա նշանակում է իր էության մեջ զգալ անվերջ բոցավառումն այդ իդեալի սրբազան կրակի:

Իդեալ և աննվազ ձգտում դեպի այդ վերջինը, - ահա՛ թե ի՛նչն է մեզ իրավունք տալիս մարդ կոչվելու:

Կենդանի արև՛, որ այրվում է ներքուստ և լուսավորում ու ջերմացնում իր հոգևոր շրջապատը:

Այդ դեպքում միայն մարդս դադարում է մնալ այն տխուր արարածը, որի ճակտին ծանոթ բարոյագետի զայրույթը «կենդանի դիակ» անունն է դրոշմել:

Նազովրեցին կուսուցաներ, թե մարդուս մեջ ապրող հոգին ավելի արժի, քան ողջ աշխարհը:

Նույնը - գեղեցկագույն բանն այս աշխարհում նկարագիրն է, վսեմ ու ազնվական:

Իդեալ, իդեալապաշտություն - դա միակ միջոցն է, որի շնորհիվ տգեղ ու տկար հոգիներն ու նկարագրերը կգեղեցկանան, կբարձրանան, կփարթամանան:

«Երկու բան է լցնում իմ հոգին միշտ նոր հիացումով ու հարգանքով - աստղալից երկինքը՝ գլխիս վերև, բարոյական օրենքը՝ սրտիս մեջ», - ասել է մեծ իմաստասերը:

Նույնը - «վարվիր այնպես, որ կարողանաս ասել ամեն մեկին՝ վարվիր ի՛նձ պես»:

Եղի՛ր իդեալիստ, երիտասա՛րդ ընթերցող, քանզի նյութապաշտը դառնում է մարդ - մեքենա, կոկորդ ու ստամոքս միայն. իսկ նմանը և ապրում է, և չի ապրում. իսկ նմանը ավելի անասուն է, քան մարդ: Եղի՛ր իդեալի ընդունակ, և բավական մի՛ համարիր իմացակալությանը զարգացումը, որ առանց սրտի կրթության, աշխարհի չարիքները մեղմացնելու փոխարեն, աճեցնում է հաճախ: Եղի՛ր ընդունակ ինքնանորոգումի ճամբով սատար հանդիսանալ հասարակության բարոյական վերանորոգումին, խորապես գիտակցելով, թե միակ մարդը, որին կարող ես բարձրացնել - դա ի՛նքդ ես: Սկսի՛ր քեզնից: Եվ իմաստունի հարցին, թե «ի՞նչ կուզեիր լինել կյանքում, հանուն ճշմարտության թույնի բաժակ դատարկելու դատապարտված Սոկրատե՛սը, թե՞ ճշմարտությունից դուրս ապրող խոզաբարո մի էակ», դու պատասխանիր - առաջի՛նը:

Ճշմարիտ է այն կարծիքը, թե մարդկությունը դառնացնող տառապանքների մեծագույն մասը հետևանք է իրերի և երևույթների սխալ գնահատումի:

Չե՞ս հիշում, ընթերցող, այն ծանոթ պատկերը, որ երջանկությունը կխորհրդանշի: Կախարդական գործքանք օժտված կանացի մի թևավոր էակ, մի բան ձեռքում, փախչում է՝ իրեն հետ վազեցնելու մարդկային ցեղը:

Փախչում է մտացածին ըղձանույշը և հազարներն ու հազարները խելահեղորեն վազում են իր հետևից: Հևում են, հառաչում և աղմկում - ի՛նձ է՛լ, ի՛նձ է՛լ... իսկ եղած էակը ժպտում է ու փախչում,

թողնելու իր հետևը դժբախտների, հուսախաբների, ծախողվածների անթիվ ու անհամար բանակը:

Եվ ահա՛, երևակայական ըղձանուշի ժպիտներին ու շնորհին չարժանացածների մի մասը, իր «դժբախտության» վերջ տալու համար դիմեց գնդակին, թոկին, դաշույնին, թույնին՝ անձնասպանության: Մի մասը իրեն հանձնեց արբեցողության և նման այլասերիչ մոլությունների: Մի այլ մասը գագազած, դառավ թունավորիչը և անեծքը հասարակական կյանքի:

Տղամարդը, որ կարող էր իր մեծագործություններով անմահանալ, հավերժացավ իր չարագործություններով:

Կինը, որ կարող էր առաքինության օրինակ ծառայել աշխարհին, դառավ փողոցի սեփականությունը:

Յետևա՞նքը: - Լիքն են բանտերը, հիմարանոցները, հիվանդանոցները:

Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ այդպես: Ինչո՞ւ կտառապի մարդկային ցեղը: - Որովհետև միամիտ մարդը, իրենից, իր հոգուց դուրս փնտրեց և կփնտրի երջանկությունը: Որովհետև նյութականացած մարդը չճանաչեց ճշմարիտ երջանկությունը և իր կյանքը վերածեց դժոխքի:

Մշտատև անհանգստություն - ահա՛ այն սպանիչ տրամադրությունը, որ տիրում է արդի հասարակության և անհատի հոգում:

Մի բան պակասում է բոլորին, բոլորի՞ն:

Անորոշ ծանծրույթ, ջղայնություն, ինքնապատճառ թախիծ, - ահա՛ անհատի հանապազորյա կյանքը:

Չարուստն իրեն աղքատ է զգում իր հարստության մեջ, նյութապես երջանիկը՝ բարոյապես դժբախտ:

Կա, կա մի բան, որ թունավորում է մեր կարճատև ուրախության վայրկյանները, սպանում՝ ժպիտներ շրթունքների վրա, խլում՝ մեր քունը, մեր հոգեկան անդորրությունը և սարսափեցնում՝ անարև ծերության ու մահվան ուրվականներով:

Կա մի խորհրդավոր ձեռք, որ աներևութաբար թույն և արտոսր է կաթեցնում մեր շրթունքներին մոտեցող գինու և հաճույքի բաժակի մեջ:

Կա մի պատուհասող ուժ, մի ձեռք, որ դատում է մեզ, պատժում ամեն օր, ժամ, վայրկյան:

Ի՞նչ է նշանակում սա: Ո՞վ է, ի՞նչ է այդ խորհրդավոր ուժը:

- Դա մեր խիղճն է, ընթերցո՞ղ, մեր գիտակցությունը, թե բարի չենք, առաքինի չենք, հայրենասեր չենք. թե՛ կատարյալ Չայ և մարդ չենք:

Արտաքին երջանկությունը, որ խելագարորեն կփնտրեն այն բոլորը, որոնց կյանքի նպատակը հաճույքներն են և ոչ բարոյական պարտականությունների կատարողը - խաբուսիկ և խոզաբարո երջանկություն է, որ պետք չէ լինի առարկան քո ձգտումների: Դու պիտի չճանաչես երջանիկ լինելու մի այլ միջոց, քան ցեղիդ և նմաններիդ համար աշխատելն ու տառապելը:

Քո երջանկությունը - ծնունդ իմաստության - պիտի լինի հանուն ցեղային իդեալի զոհաբերվողների գերագույն երջանկությունը, քանզի մարդս տերն է միայն իր զոհաբերածի, և դա՛ է միայն նրա արժեքը, և ոչ թե այն կարողությունները, որոնցից, իրենից զատ, ոչ ոք է օգտվում:

Քեզմից դուրս չկա և պիտի չփնտրես երջանկություն:

Փնտրածդ երջանկատու ըղձանուշը ապրում է մի խորհրդավոր դոյակում, որ քո սիրտն է, բաժանելու հարևանությունը մաքուր խիղճ կոչված աստվածության:

Քո երջանկությունը պիտի լինի՝ ծառայել ժողովրդիդ երջանկության: Իսկ դա նշանակում է, թե քո սերունդը զգվանքով երես պիտի դարձնի իր օրվա կյանքից, որ նա պիտի թողնի փողոցն իր բազմապիսի հրապույրների: Նա պիտի հետ մղի այն բոլոր նյութակրոն և անասնացուցիչ վարդապետությունները, որոնք տկարացնում են մեզ, որպես Չայ և մարդ:

Իսկ դա նշանակում է, որ դու պիտի չնմանվես այն սերունդներին, որոնք կորչել են առանց ազգային օգտակարության, ինչպես խոռոչներում ընկած արևի ճառագայթը: Որոնք գոյություն են ունեցել, բայց չեն ապրել: Որոնք չեն թողել մի բան, որ ապրեր իրենցից հետո:

Դու բարոյապես ազատ չես դառնալու սերունդը անասնորեն երջանիկ դատարկապորտների, որովհետև և ոչ մի ժամանակ քո ժողովրդի գոյությունն այնքան լուրջ կերպով վտանգված չի եղել, որքան այսօր: Ինչպես և երբեք քո ժողովուրդը այնքան հրամայողաբար չի զգացել կարիքը մի ուխտված և հերոսական սերունդի:

Եղել են սերունդներ, որոնք իրենց կյանքը վատնել են խաբեական «կրկներևոյթներ»ի կամ «թիթեռնիկներ»ի հետևից վազելու: Դու, սակայն, պիտի լինես անձնական երջանկությունը չճանաչող սերունդ: Ահա թե ինչո՞ւ են ասում քեզ, - վերցրո՛ւ խաչդ և հետևի՛ր ինձ: Այո՛, քո սերունդը պիտի լինի խաչակիր: Նա պիտի քաղի մեղքերն իր հայրերի՝ հանդիսանալով նրանց վերադաստիարակիչը: Իսկ այդպիսին դառնալու համար, պետք է որ քո ամեն մի օրը լինի «ճերմակ քարով նշանակելի օր»: պետք է, որ քո կյանքը լինի բարոյական լրջություն, գրավչություն և առողջություն: Իսկ այդպիսին լինելու համար՝ ապրի՛ր չմեռնելու, մեռի՛ր ապրելու համար: Կյանքդ մվիրի՛ր բաների, որ չեն մեռնում:

Եղել են սերունդներ, որոնք ավելի ժամանակ են վատնել իրենց արտաքինը հարդարելու, քան իրենց մտքի և սրտի մշակույթի համար: Դու պիտի ապրես ժողովրդիդ համար, այլապես պիտի երկարի նրա հոգեվարքը և շատ պիտի ուշանա նրա քաղաքական հարությունը:

Հոգեպես ծուլներն են ստեղծել դժվարին ու անկարելի խոսքերը: Քույր ու եղբայր են չկամենալն ու չկարողանալը: Հազարամղոն ճամփորդությունը սկսվում է մի հատիկ քայլով: Չկա անկարելին, երբ կա զորեղ ու վճռական կամքը: Գիտցի՛ր, եղել են կամքի հսկաներ, որոնք առաջարկել են Ալեքսանդր Մակեդոնացուն՝ իր արծանը կերտել Աթոս լեռը տաշելով:

«Թագավորը նա՛ է, ով կարող է»:

Ես ուզում եմ, որ դու լինես թագավոր սերունդ:

Քանի դեռ գետափին ես - տկար ես: Անցա՞ր - կեսար ես:

Անցի՛ր, հա՛յ երիտասարդություն, անցի՛ր Ռուբիկոնը, որի հանդիպակաց ափին քեզ հաղթության դափնին է սպասում:

«Հաղթության ու պարտության միջև ամբողջ պետություններ կան»,- ասել է Բոնապարտը:

Քո վաղվա հաղթանակի և պարտության միջև հայ ժողովրդի լինել-չլինելու հարցը կա, հա՛յ երիտասարդություն:

Ահա՛ թե ինչու քեզ պետք է հաղթականի լուսապսակ ստեղծել քո ժողովրդի անվան ու ճակատի շուրջը:

Իսկ դրա համար քեզ պետք է լինել՝ ավելի քան Հայ և մարդ:

5.

ԻՆՔՆԱՃԱՆԱՉՈՒԹՅՈՒՆ

*Սահման չի տրված ինքնաճանաչ
անհատի հոգեկան ուժերին:*

Կուզեի, որ դո՛ւ, հա՛յ երիտասարդ, որ դու յուրացնեիր ինքնաճանաչությունը՝ որպես ուժի, հաղթանակի և բարձր երջանկության ամենակարճ և ամենաստույգ ճամբան:

Ծանի՛ր քեզ:

Գիտցի՛ր - ասում է դելփյան այդ պատգամը, գիտցի՛ր, որ մարդս գաճաճ է իր ներքին հսկայի բաղդատմամբ:

Ծանի՛ր քեզ:

Կուզեի, որ իմաստասիրական այդ հրամայականը քանդակված լիներ մեր դպրոցական շենքերի ճակտին, ապա և մեր աշակերտության ուղեղի մեջ:

Այն ողորմելիորեն տկար էակը չէ, մարդը, որպիսին ճգնում է այն ներկայացնել նյութապաշտական կարճատես գիտությունը: Նա գրեթե ամենակարող է, երբ գիտակցում է, թե իր մեջ թաքուն ուժերի մի ամբողջ ծով կա, որից ազատորեն օգտվում է ինքնաճանաչ անհատը:

Դու ավելի ուժեղ ես, քան կարող ես երևակայել և զգալ քեզ:

Դու օժտված ես անսպառ հոգեկան ուժով, որոնց մեծագույն մասը անինքնաճանաչության պատճառով շարունակում է մնալ քնած վիճակի մեջ և անօգտագործելի:

Քեզ տրված ներքին ուժերի բերումով, դու գրեթե ամենակարող ես, հրաշագործ, եթե վստահելով քո ներքին մարդուն, նրա ուժերից օգտվես միայն բարձր նպատակների համար:

«Ձեր մեջ ապրում է մի աստվածություն, որի միակ փափագն է ծառայել ձեզ, որ սրտառույց համբերությամբ սպասում է, որ կանչեք իրեն»:

Հոգեբանական բացարձակ ճշմարտությամբ կշնչեն այդ ոսկե խոսքերը:

Սահման չի տրված ինքնաճանաչ անհատի հոգեկան ուժերին: Գիտենալ և կամենալ - նշանակում է կարողանալ:

Ինքնաճանաչ լինել - ասել է՝ կարող լինել ցանկացած վայրկյանի գործի դնել այն բոլոր ուժերը, որոնց տերն ես - իմաստություն, սեր, աշխատունակություն և այլն:

Ինքնաճանաչությամբ կարելի է դառնալ մագնիսական մի ամպ, որ չի խորտակվում և ո՛չ մի ուժից:

Անհուսորեն տգետները միայն չգիտեն այսօր, որ չօգտագործվող ուժերի մի հսկայական պահեստ է մարդս, որից դժբախտաբար կարողանում են օգտվել քչերը միայն:

Մեր ուժերի մեծագույն մասը շարունակում է մնալ թմրած վիճակի մեջ, երբ նրանց մասին գաղափար չունենք:

Բայց երբ ձգտել սկսեցինք որևէ բարձր նպատակի և նոր ուժերի կարիքն զգացինք - մեր մեջ անմիջապես զգում ենք ներկայությունը մեր թաքուն ուժերի:

Ո՞վ չի զգացել երբեմն իր մեջ կորովի հանկարծական ծովացում: Ո՞վ չի ունեցել երբեմն հանճարեղ ներշնչումներ, հայտնություն, պարզատեսություն:

Ո՞ւմ հաճախ չի թվացել, որ ինքը որոշ արտասովոր վայրկյաններում ընդունակ է զարգացնելու իր մեջ շատ ավելի մեծ ուժ, քան այն, որ զգում է իր մեջ սովորական վիճակում:

Մարդս այն է, ինչ որ կամ ինչպես որ մտածում է իր մասին: Անինքնաճանաչը, որ իրեն կենդանի մեքենա է համարում, և ոչ ավելին -

դատապարտված է ապրելու և գործելու իր տկար «ես»ի աղքատիկ միջոցներով: Նմանի համար չեն աշխարհի զարմացնող մեծագործությունները: Նմանը, անհիքնաճանաչ և անընդունակ վերանորոգումի, կուրորեն մասնակցում է իր ամենօրյա թաղման: Աստիճանական անձնասպանություն է նմանի կյանքը:

Իսկ նա, որ գերագույն երջանկության հասնելու համար ձգտում է տիպար կատարելության, նա որ գիտի, թե բոլոր մարդիկ կատարելության կարելիություններ են - նա կասի ձեզ՝ ընդունեցի՞ր մի բանի անհրաժեշտությունը, նշանակում է, որ այդ բանը ոչ միայն կարելի է, այլև կիսով չափ արդեն կատարված:

Ուրեմն, եղի՞ր ինքնաճանաչ, երիտասարդ բարեկամ, հավատա՞ թաքուն ուժերիդ, օգնության կանչի՞ր քո ներքին մարդուն, որ ավելի Աստված է, քան տկար արարած, որպեսզի աշխարհը չկարողանա սահման դնել քո հոգու ավյունի թափին, թռիչքին:

* * *

Եղի՞ր անկախ՝ հոգեպես:

Եվ ո՞չ մի տուրք այնպիսիների ազդեցության, որոնք ավելի բարի չեն, արի չեն, անձնվեր չեն քեզնից:

Յեռո՞ւ բանուկ ուղիներից:

Նրանցից՝ որոնք անընդունակ են խանդավառության: Աշխարհի առաջ հրով լծակն է խանդավառությունը: Եվ նրանցից՝ որոնք հաճախ են գործածում դժվար և անկարելի բառերը:

Աշխարհը և երևույթները մի՞ դիտիր ուրիշի աչքերով: Հիմարություն է թուփակորեն կրկնել ուրիշի խոսքերը: Ավելի մեծ հիմարություն կուրորեն բաժանել այլոց կարծիքը:

Մի՞ լինիր ուրիշի ստվերը, արծագանքը, եթե այդ ուրիշը անգա՞մ աշխարհաճանոթ համբավ լինի:

Ստեղծագործո՞ղ և ո՞չ ընդօրինակող:

Անձնասպանություն է նմանվելը:

Ունեցիր քո՞նր - խոսք, խոսելու եղանակ: Եվ երբեք քեզ կատարյալ մի՞ համարիր, որ չդանդաղի վերելքդ: Կատարելության չես ձգտում, եթե մտահոգեպես նույնն ես այսօր, ինչ որ էիր երեկ:

Մի՞րի՞ր վեհը, գեղեցիկը և հերոսականը նույնիսկ թշնամիներից մեջ: Մի՞ նախանձիր, քանզի աշխարհը ոչինչ չունի, որ չունենար քո հոգին: Թուլություն է չարությունը: Մեզանում քչերն են ուժեղ: Դրա համար էլ չար են շատերը, չար, պարսավասեր, աններող: Մի՞ գարշիր հասարակությունից, բայց հաճախ գերադասիր իմաստուն մեներությունը: Ասված է՝ «արծիվը թռչում է մենակ, ագռավները՝ խմբով»: Գոռոզությունը ուժ չէ, այլ՝ տկարություն: Մարդկանց մի՞ նայիր վերևից - դա հեղինակություն չէ՞: Տկարն է ձգտում հաճոյանալ ամբոխին, արժանանալ

փողոցի ուշադրությանը: Ասպետ եղիր նա՞խ անձիդ նկատմամբ: Դժվարանո՞ւմ ես հարգել քեզ - բարոյապես կորած ես արդեն: Չո՞ւրկ ես ինքնահարգանքի և ինքնատիրապետումի գորեղ զգացումներից - աշխարհն էլ ոչինչ չունի քեզ ուժեղ դարձնելու: Յեռո՞ւ ունայնամտությունից, գռեհկությունից և ունակությունից՝ եռյակ թշնամին բարձր նկարագրի: Մեռելություն է ունակությունը: Դու խոկմամբ և փորձով հարագատի՞ր ճշմարտությունները:

Յեռո՞ւ և հոգու ծուլներից, որոնք ճշմարտությունները, սկզբունքները և սրբությունները սրբապղծորեն կիջեցնեն մինչև իրենց տափակ հասկացողության աստիճանը: Դու բարձրացծի՞ր, ձգտի՞ր հասնելու նրանց բարձրության, այլապես զուրկ պիտի մնաս հոգեկան մշակույթից:

* * *

Ինքնաճանաչությամբ մարդը դառնում է ներքնապես խաղաղ, ինքնավստահ և աներկյուղ:

Նրա կյանքի նավը, որ առաջ խաղալիք էր գոյության ալիքների ձեռքին, ստանում է հաստատ և անշեղ ընթացք:

Ծանի՞ր քեզ, հա՞յ երիտասարդ:

Քո մեջ մի գանձարկղ կա, անբավ ու անհաշիվ հարստությամբ, բայց դու չես օգտվում նրանից, որովհետև քեզ պակասում է այդ արկղի ոսկե բանալին - ինքնաճանաչությունը:

Ծանի՞ր քեզ ... Նույնացիր քո ներքին մարդու հետ, և դու պիտի զգաս քո մեջ ծովացումը հոգեկան նորանոր ուժերի. դու պիտի դառնաս ավելի քան գորեղ և ապա պիտի կարողանաս կապել բախտի անիվը և քարշ տալ ցանկացած ուղղությամբ:

* * *

Եղի՞ր պարզակյաց:

Բազում կարիքների տեր անհատներն ու ժողովուրդները կլանված են լինում ներկայով և մոռանում իրենց անցյալն ու ապագան: Ունայնամտանում և տկարանում են նմանները:

Դո՞ւ, հա՞յ երիտասարդություն, ուխտիդ բերումով, դու պիտի լինես ուժեղ՝ ամենակարողության աստիճան:

Իսկ ուժեղ և կարող դառնալու իմաստուն միջոցներից մեկն էլ պարզակյացությունն է:

Եղի՞ր պարզ, պարզակյաց, որպես Սպարտացի, քանզի որքան նվազ կարիքներ ունենաս, այնքան ավելի օգտակար կլինես ժողովրդիդ:

Կարիքներ կան, որոնց բավարարումը ստրկացնում է մեզ, դարձնելու մեզ գերի՝ մեր կրքերի և ցանկությանը: Իսկ չկա ավելի աղետալի բան, քան կրքերի և անիմաստ կարիքների լուծը: Կան ավելորդ

կարիքներ, զորս ապրեցնում, սնուցում ենք որպես մակաբույծներ, որոնց բավարարումը սպանում է մարդու հոգևոր ազատությունն ու կարողությունները: Հագար հիմարություններ փնտրողը միշտ էլ կունենա հազարումեկ կարիք: Իսկ նմանը չի կարող չզգալ իրեն դժբախտ ու տկար:

Նա, որի ամենօրյա մտահոգության առարկան իր հագուստի և կաշվի մեռյալ գեղեցկությունն է և ոչ թե սրտի և մտքի մշակումը - նա կմնա աղքատ հոգով, ասել է՝ և տկար: Նա, որ սովոր է ականջ տալ ունայնամիտ հասարակության և ոչ իր ներքին բարոյական օրենքի ձայնին, - դժբախտ է երիցս և տկար:

Նա, որ իր ժամանակն ու միջոցները վատնում է գեղեցկացնելու իր եւթյան շրջանակը և ոչ պատկերը, արտաքին երևույթը և ոչ բովանդակությունը, նա, որ շարունակելով մնալ հիմարական արծազանքը սնուտիստեր ամբոխի, դժվարանում է իր հանապազորյա հացին չավելացնել և «կրկես»ը - նման բարոյապես թեթևամիտը դառնում է մեռյալ թիվ և ոչ ստեղծագործ անհատ իր ժողովրդի համար:

Վայելչասերների շրջանը - ահա՛ անբարոյականը ու անբարոյացուցիչը, թշնամին մաքրության ու պարզակյացության: Հեռո՛ւ այդ շրջանից, որ նեխություն կհոտի: Գիտես, Դիոգենեսն իրեն ավելի երջանիկ կզգար՝ քան իրեն այցի եկած աշխարհակալը:

Զգու՛շ հրապուրիչ երևույթներից: Դալարների տակ հաճախ մահաթույն օձ է թաքնված լինում: Թող քո հաճույքները լինեն մաքուր, ողջապահիկ, բարոյական: Կրքերն ու կարիքները ծառաներ պիտի լինեն և ոչ թե տեր ու բռնակալ: Եղի՛ր Սպարտացի, և բնավորությամբ անձնադյուր ու մեղմ երիտասարդներին համարիր անգո, նետված էվրոտ գետը, ուր Սպարտան կթափեր իր հեզ և երկչուտ զավակները:

«Երբ երիտասարդները, սանձարձակ կյանքից հոգնած՝ քնքշորեն կքնեն փափուկ բարձերի վրա՝ հավատո՞ւմ եք, որ եթե գնանք արթնացնելու, որ ելնեն ու քշեն թշնամուն, հավատո՞ւմ եք, թե նրանք վեր կթռչեն տեղերից և իրենց մեջ կզգան ուժն ու կորովը այն դասական Աթենացիների, որոնք սովոր էին պառկել իրենց գեների կողքին, մերկ գետնի վրա, և գիտեին արհամարհել զգայական հաճույքները»:

Եթե վաղը, վերստին, արտաքին վտանգը պայթեց հայ ժողովրդի գլխին - դու վստա՞հ ես, որ հազարավորները քո շարքերից իրենց վահանն ու դրոշակը չեն խոնարհի թշնամու ոտների առջև:

Ես ազատ եմ խոստովանելու, թե հայ երիտասարդությունը եթե չհոգեփոխվեց, ապա մեր Եռագույնի առջև ծունկի չի բերի թրջությանը:

Պարզակյացությամբ և մշտատև ջանասիրությամբ էին հզոր և անպարտ Հին Հելլադան, Սպարտան և Հռոմը: Զինվոր թե զորավար,

խաղաղության օրերին կմշակեին դաշտերը և առաջին ահակոչը լսելուն պես կթողնեին արորը ու կկապեին սուրը: Ցինցիմատին գտան դաշտում, արորելիս, երբ կփնտրեին իրեն որպես գորագույն հռոմեական լեգեոնների: Բայց, երբ մի օր Հույնի և Հռոմեացու մեջ տկարացավ պարզակյացության ոգին, երբ այդ առնական և խրոխտ ժողովուրդները մեղկացան ճոխության և քնքշանքի մեջ՝ ընկան, կորան բարբարոսների կրունկի տակ:

Ահա թե ինչո՞վ քո սերունդը, հա՛յ երիտասարդ, պիտի լինի պարզակյաց, ազատ՝ կարիքների ու կրքերի լծից- ուժե՛ղ լինելու համար:

6.

ՊԱՏՆԱՐ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔ

Անրացի Վսեմ մտածումների մեջ:

Մի՛ լինիր ստվերը, արծազանքը, նմանությունը ուրիշների, որ հարկադրված չլինես ծիծաղելիորեն կրելու այլոց գաղափարներն ու տեսակետները, ինչպես կրում ես ուրիշի ծեռքով պատրաստված զգեստներդ: Ամենաէականը, որպեսզի արթնանան հոգուդ հեքիաթային ուժերը և ծառայեն քեզ:

Այդ մասին խոսել եմ քեզ: Ավելացնեմ, թե բավական չէ դեռ սեփական խոկում ու խորհրդածություններ ունենալը: Պետք է, որ այդ վերջինները լինեն մաքուր, վեհ, արդար: Քանզի մեր նկարագիրն այլ բան չէ, եթե ոչ գումարը մեր մտածումների: Մեր արարքները ծնունդ են առնում և կազմակերպվում նախ մեր ուղեղի և հոգու մեջ: Անհատի և ազգի ճակատագիրը բնորոշվում և դարբնվում է այն մտածումներով, զորս այդ վերջինները երկարորեն սնուցել են իրեն մեջ:

Տկարություն, թե հզորություն, պարտություն, թե հաղթանակ, տառապանք, թե երջանկություն, - այդ բոլորի հեղինակը ինքը, անհատն է, ժողովուրդը, և ոչ սրանց թշնամիները, և ոչ դիպվածը:

Պատճառ ու հետևանք- միևնույն փոխհարաբերությունը ունեն ինչպես նյութական, այնպես էլ մտա-բարոյական աշխարհում: Ահա, թե ինչո՞ւ մեր պայքարը պարագաների և հետևանքների դեմ պիտի չլինի ուղղված, որ դուրս են մեզնից, այլ՝ պատճառների դեմ, որ մեր մեջ են:

Մտածումներից ծնունդ է առնում ցանկությունը, սրանից՝ ձգտումը. իսկ այդ վերջինը ունենում է իր այս կամ այն առարկան, որով և անհատի մատնում է իր մտածումների բնույթը:

Պարբերաբար ընդունած ներքին ներշնչումներից մենք մշակում ենք մեզ համար հատկություններ, պայմաններ, և որպես արդյունք այդ բոլորի - մեր ճակատագիրը:

Հսկի՛ր մտածումներիդ մաքրության ու վսեմության վրա: Հաճախ «քաղհանք»ի ենթարկիր մտքերդ, գտի՛ր:

Ամեն մտածում, հենց որ տեղ գրավեց գլխիդ մեջ, պիտի ձգտի արտահայտվել: Չար, ստոր, եսական մտածումները քեզ պիտի մղեն համապատասխան քայլեր առնելու: Արդար, անձնվեր, ասպետական մտածումներն, ընդհակառակը, քեզ պիտի դարձնեն հեղինակը ազնիվ գործերի:

Սովորի՛ր ղեկավարել ուղեդդ: Դժվար չէ դա, քանզի մարդս իշխանություն ունի իր մտածումների վրա:

«Մենք,- ասել է իմաստասերը,- մենք չենք կարող արգելել թռչուններին անցնելու մեր գլխի վրայով, բայց իշխանություն ունենք թույլ չտալու նրանց, որ իրենց բույնը շինեն մեր գլխի վրա»:

Այս ձևով վարվիր մտածումներիդ հետ: Թույլ մի տուր, որ վատերը իրենց բույնը հյուսեն ուղեդիդ մեջ:

Ամրացի՛ր վսեմ մտածումների մեջ - և դու կտիրես ներքին խաղաղության: Իսկ գիտե՞ս, որ որքան հոգեպես անդորր է մարդս, այնքան ուժեղ և ազդեցիկ է նա:

Քո կյանքի արտաքին պայմանները-ինչպես և քո ժողովրդի հարազատ ծնունդն են քո հոգեկան վիճակի, իսկ այդ վերջինը՝ քո մտածումների:

Արդարև, մեզնից ամեն մեկը, մի հոգեբանի պատկերավոր արտահայտությամբ, «հավաքում է քաղցր ու դառն պտուղները իր մտքի տնտեսության»:

Տանջանքն ու տխրությունը միշտ էլ հետևանք են վատառողջ մտքերի, որոնք ցույց են տալիս թե անհատը հաշտ ու համերաշխ չէ իր խղճի հետ:

Հեռո՛ւ, ուրեմն, այն ստոր մտածումներից, որոնք բյուրեղանում են որպես դատապարտելի սովորություններ և տանջող պայմաններ մեզ համար:

Հեռո՛ւ նվաստ ու երկչոտ խոհերից, որոնք սնուցում են մեր վարանոտ ու անվճռական հատկությունները, դարձնելով մեզ հոգևոր ստրուկ, միշտ ենթակա նվաստացումի և զրկանքների:

Միշտ վեհ, ազնիվ, արիական մտածումներ, որոնք բյուրեղանում են որպես լուրախություն, ներքին հանգիստ, քաղցրություն, դարձնելու մեր հոգին թարմ, պայծառ ու կորովի:

Երկաթը մաշվում է իր ծնած ժանգից: Մարդը տառապում է իր անկատարելությունից, որ արդյունք է իր անմաքուր, իր «ժանգոտ» մտածումների:

Մտածումը, նայած իր բնույթին, և սպանիչ է, և հարուցիչ, փրկիչ:

Հրաշագործ է մտքի ուժը: Դո՛ւ, երիտասարդ գրուցընկեր, դո՛ւ որ հրամայողաբար պիտի լինես ուժեղ, դու ևս ապավինիր վսեմ մտածումի փրկարար ուժին:

Եվ որովհետև ուխտիդ բերումով քեզ վիճակված է և ղեկավարի պատասխանատու դեր, սովորի՛ր իմաստնորեն ղեկավարել նա՛խ սեփական մտածումներդ ու ցանկություններդ:

7.

ԱՆԲԱՐՈՅԱՎԵՏ ԽՈՍՔԸ

Մարդն իր խոսքի մեջ դրսևորում է իր հոգու բովանդակությունը:

Ոչինչ այնքան հեշտությամբ չի մատնում մեր ապրումները, մտածումները, մեր նկարագիրը, որքան խոսքը:

Դա միաժամանակ մեր բարոյական շունչն է:

Մեկին մտերմորեն ճանաչելու համար, հարկավոր է լսել նրա խոսքը, անշուշտ, երբ որ չի կեղծում:

Մի ընտանիք, մի հասարակություն, մի ժողովուրդ ճանաչելու համար պետք է լսել նրա մեջ հնչող խոսքը:

Երբ որ դա գործածվում է որպես քո մտածումների համար, եթե դա ավելի արտաքին բարեկրթության է ծառայում, քան բարոյականության, երբ որ դա լսվում է որպես ծաղր սրբության և սկզբունքների դեմ, երբ դա դառնում է ծառայական, օգտախնդիր ու թունավորիչ, և այդ ամենի պատճառով՝ տարտամ, դա նշան է բարոյական անկման ու ապականության:

Երբ մի ժողովրդի մեջ - ինչպես մեզանում - որոշ տարրեր ազատորեն ժխտում են և սրբություն, և սկզբունք, և Հայրենիք, առանց հասարակության ցասումը բորբոքելու իրենց դեմ, երբ մի ժողովրդի մեջ խոսքը ավելի զրգռում է, պառակտում, բաժանում, երբ դա կորցնում է լույսն ու ջերմությունը - դա նշան է, թե այդ ժողովուրդը նվաստացած է, ընկած՝ իր խոսքի հետ:

Այսպիսին է, չնչին բացառությամբ, գաղութահայ խոսքն այսօր:

Հետևա՞նքը: - Հավասար չափով կեղծիքի ահավորություն և ճշմարտության թշվառություն մեր կյանքում:

Չարության թույն, կատաղության լորձույն և քացախ - ահա՛ թե ինչ են գործածում որոշ գրիչներ ու գրչակներ:

Էլ ոչինչ չի մնացել մեր գոեհկացած իրականության մեջ, որ հայիոյված չլիներ:

Պոռոտ, տգետ ու չար ճառասուններ!

Կարծեք, պետք է հայիոյել համոզելու կամ տարիամոզելու համար, զրպարտել, անվանարկել:

Կարծեք, անհրաժեշտ է դաստիարակելու համար խոսքը լինի բարձր և հայիոյալից, որ կարողանան ընթերցողին խաբել, թե իրենք արդար են, ուժեղ, հեղինակավոր:

Այնպես են խոսում և գրում մեր գաղութներում, որ կարծեք իրենք են տերը աշխարհի ողջ իմաստության և միակ տերերը Հայաստանի, որ շատ-շատերը գուցե և չեն էլ ճանաչում, նույնիսկ քարտեզի վրա:

- «Ես էլ աքացի տվի նրան, առյուծին: Թող ավանակի սմբակի ուժն էլ զգա ...»:

Այս է շատերի խոսքի իմաստը ու շեշտը՝ իրենց հակառակորդների մասին: Կատաղի՝ գրչամարտ: Գրում են, մոռոտում անվերջ իրենց հակառակորդների մասին, առանց կարդացվելու նրանց կողմից, բայց և այնպես ոչ ոք չի հուսահատվում:

Տոլստոյի երրորդ որդին սկսել էր մամուլի մեջ քննադատել տոլստոյականությունը: Հայրը՝ դժգոհ որդու արարքից, գանգատվում է իր մի բարեկամին.

- Կատարվեց, ինչ որ պիտի կատարվեր: Լսեցի որդուս գրածների մասին և չկարողացա չկիտել հոնքերս: Սակայն, մի բան ուրախացնում է ինձ: Վեճը վարելու համար որդիս ստիպված պիտի լինի կարդալու իմ որոշ աշխատությունները և խորհրդածելու նրանց մասին: Այդ ինձ հուսադրում է, թե մի օր նա էլ կհասկանա ինձ...

Հայ գրիչ շարժողներն ունեն այդ հույսը, թե իրենց հակառակորդները մի օր կհասկանան իրենց: Իհարկե՝ ոչ: Հասկանալու համար պետք է կարդալ հակառակորդի գրածները, մի բան, որ մեզանում չի արվում, իսկ չի արվում որովհետև ծաղրով, հայիոյանքներով խնկված հողվածները գուցե և հաճույքով գրվում են, բայց ոչ կարդացվում:

Ընկած է հայ տպագրական խոսքը, որից ամեն մեկն օգտվում է իր ցանկության համաձայն:

Օրվա հայ խոսքը - երբեմն՝ մերկ սուսեր, երբեմն՝ բութ տապար, և միշտ էլ՝ անբարոյավետ:

Բանակառնողներին ցավագինորեն պակասում է տարրական բարեկրթություն, պարկեշտություն, արդարախոսություն:

Ընդդիմախոսողի մեջ ոչ ոք ազնվություն ու շիտակություն չի տեսնում:

Անխնա են, որպիսին չէին և վաղը չեն լինելու Թուրքի հանդեպ:

«Պտույտի ժամանակ հանդիպակաց բլուրի վրա նշմարեցի մի հրեշային պատկեր: Երբ մի քիչ մոտեցա, նկատեցի, որ դա մարդ է: Հասնելով նրան՝ տեսա, որ դա իմ եղբայրներից մեկն է»...

Որքան հարուստ հոգեբանություն և գեղեցկություն, եվրոպացի քարոզչի այդ անպաճույճ օրինակի մեջ:

Դադարում է մարդկանց միջև գոյություն ունեցող սառնությունը, երբ նրանք հաճախ են հանդիպում իրար: Տարակարծությունները տեղի են տալիս հասկացողության: Մեր կասկածը, հակակրանքը, թշնամանքը շարունակում են աճել, երբ դեռ հեռու են իրենց առարկայից: Ընդհակառակը, մեր այդ զգացումները ամեն անգամ աստիճանական շոգիացումներ են կրում, երբ մոտենում են իրենց առարկային:

«Իմ կարծածը, թե այդ պարունը», - հաճախ ասում ենք այն մարդկանց մասին, որոնցից անհիմաստնաբար խուսափել էինք, որոնց թյուրիմացաբար չար էինք համարել: Իսկ մեզանում - Աստված իմ - մեր իրականությունն ավելի զարհուրելի է, քան երկու ցեղերի միջև բորբոքված պատերազմը: Պատերազմող կողմերի համար գոյություն ունեն զինադադարը, հաշտությունը, իսկ մեր կյանքում՝ անվերջ իրարակերություն:

Մենք չենք սիրում զինադադարը ներքին ճակատների վրա, որովհետև սովոր ենք ծունկի գալ արտաքին թշնամու առաջ:

Մենք չենք ներում իրար, որովհետև ստրուկին հատուկ հոգեբանությամբ ներում ենք արտաքին թշնամիներին:

«Ամեն օր տեսնում ենք, թե ինչպես մարդիկ, հանուն իրենց կուսակցության, կատարում են այն, որ չէին կատարի իրենց համար, եթե դրանով վտանգելու լինեին իրենց կյանքն իսկ»:

Ատելությունն ու ռիսը, բոլորին, գրեթե բոլորին դարձրել են կրքից կուրացած և աչառու: Քչերն են այլևս խտիր դնում միջոցների մեջ, և ոչ ոք չի ուզում հասկանալ, թե կրքոտ վեճերի ժամանակ իսպառ մոռացվում է ճշմարտությունը, որ հայկական վեճը ընդհանրապես թշնամացնում է և ոչ թե համոզում:

Հետևա՞նքը: Կատարյալ բաբելոնյան աշտարակաշինություն, երբ այլևս մարդիկ իրար չեն հասկանում:

Հետևա՞նքը: Բարոյական մի մեծ դժբախտություն: Հասկանա՞նք, սակայն, որ դրանք դեռ դժբախտության ծաղիկներն են, պտուղները կվայելենք վաղը, մոտիկ ապագայում, երբ մեր երկրի գլխին կպայթի թրջական վտանգը, երբ կարիք կզգանք միակամ, կուռ և միախղեալ ժողովրդի:

Խոսքը միաժամանակ մեր բարոյական պատկերն է. հասկանա՞նք այդ: Ծնունդը մտքի՝ նա իր հերթին ազդում է մեր մտածումների վրա:

Օրինակ՝ չի կարելի ծաղրել սրբությունը և շարունակել երկյուղած լինել նրա նկատմամբ:

Չի կարելի քամահրել մեկին և շարունակել հարգալից լինել դեպի նրա անձը:

Մեր արտաբերած ամեն մի խոսք, ուրիշներից ավելի մեզ է ազդում:

Չի կարելի զագրախոս լինել և բարձր ու կիրթ նկարագիր ունենալ: Ինչպես և չի կարելի անբարոյական, բայց և սրբախոս լինել: Գռեհկաբանելով, մարդս խրախուսում է և սնուցանում իր ստոր մտածումները՝ ուժեղացնելով նրանց: Խուսափի՛ր վայրաբանությունից: Ազնվացրո՛ւ լեզուդ, խոսքդ, իսկ այդ անելու համար, նախ ազնվացրո՛ւ մտավոր կյանքդ:

Թույլ մի՛ տուր, որ «անկոչ հյուրերը» տեղ գրավեն ուղեղիդ մեջ: Մտածումների խստաբարոյություն, - ահա՛ թե ի՛նչ պիտի լինի քո մտավոր կյանքը: Եղա՛ր այդպիսին - դու կլինես վսեմախոհ, ուժեղ և գրավիչ:

Եղի՛ր ճշմարտության քարոզիչը, առավել՝ ճշմարտության ուսուցիչը մեր կյանքում:

Երկու դեպքում էլ՝ եղի՛ր առաքյալ և ոչ անաղ ու անհամ դպիր: Երկու դեպքում էլ՝ վսեմաբան: Քարոզիչը բազմություններ է փնտրում և նրանց ուղղում իր խոսքը: Ուսուցիչը՝ քչերին:

Առաջինին՝ զանգվածն է պետք, երկրորդին՝ աշակերտողներ, հետևորդներ: Ավելի՛ ուսուցիչ՝ Կեղծիքը զինաթափելուց հետո, եղի՛ր կարեկցող և ոչ դատավոր. կարեկցող ուսուցիչ և ոչ անսիրտ մերկացնող: Այդպիսի՛ն եղիր, որովհետև գրեթե ամանձնական սխալանքների և հավաքական թերությունների արդյունք է մեր ժողովրդի ապրած անլուր աղետը: Ավելի բարվոք վիճակ չեն ունենում չկատարված պարտականության կնիքը իրենց ճակատին կրող ժողովուրդները: Քո ժողովուրդի մի մասը միայն որպես Յայ և մարդ կատարեց իր պարտականությունը և այսօր հավասարապես կտառապի՝ մյուս մասի տկարության և անպարտաճանաչության երեսից:

Մտեցի՛ր բոլորին, բոլորի՛ն ուղղիր խոսքդ սիրո և համերաշխության: Եվ եթե քեզ հարցրին, թե ի՞նչ պետք է անել, որ այսուհետև մեր ժողովուրդը հեռու մնա նորանոր աղետներից - պատասխանիր անձնան Դեմոսթենեսի խոսքերով՝ «ոչի՛նչ այն ամենից, ինչ որ անում եք»:

Երևա՛ բոլորին, կանչի՛ր, հորդորի՛ր բոլորին, որպես անհանգիստ հոգին վիրավոր Յայրենիքիդ:

Եվ թող գիտենան բոլորը, որ քեզ զբաղեցնողը ցեղիդ գոյությունն է, որ վտանգված է:

Ասա՛ ամեն մեկին, մեկ էլ, հազար անգամ կրկնիր բոլորին, մինչև որ հասկանան ու հարազատեն Որճանի խոսքերի վսեմ իմաստը. «Յոգևոր եղբայրներ են մի ժողովրդի անդամները: Եվ որպեսզի համե-

րաշխություն տիրի եղբայրների միջև, անհրաժեշտ է, որ ամեն մեկը որոշ բաներ մոռացության տա և մտահոգվի միայն ամենաեականով»:

Դարձի՛ր - ժամանակի պահանջն է դա - դարձի՛ր կենդանի արձագանքը ճակատագրի մարգարեի, որ վաղուց է քարոզում. «Ժողովուրդներ, պատրաստվեցե՛ք արյան օրվա համար: Պատրաստվեցե՛ք երկուտասան ժամվա համար: Ձիթենու յուղի փոխարեն պատրաստեցե՛ք արյուն և արցունք...»:

Պատրա՛ստ ես դու, հա՛յ ժողովուրդ:

* * *

Ես արդեն լսում եմ քո ծայնը, Յայ՝ երիտասարդ, քո խոսքը, որ ազդում է որպես ջահել գինի:

Ոգևորության հեղեղ են առաջացնում քո հայրենապաշտ շրթունքները:

Անցնում ես, որպես կենդանի մագնիս, որ անդիմադրելիորեն դեպի իրեն է ձգում իր անցած ճամբաների ցանցնված երկաթի փշրանքները - հոգիները:

Դու դառնում ես այն հրաբերան պերճախոսը, որ, դասական ժողովուրդների պատկերացմամբ, իր շրթունքներից դուրս եկած ոսկե շղթաներով իր հետևից քաշ կտար ունկնդիր բազմությունները:

Դու այդպիսին պիտի լինես, քանզի միտքն ու սիրտը թև ու թռիչք են առնում, երբ վեհ է իրենց առարկան, քանզի չի կարելի ողջ էությամբ նվիրված լինել մի վսեմ առաքելության - և չդառնալ ոսկեբերան:

8.

ԱՐԻԱԴԱՎԱՆ ԺՂՈՎՈՒՐԴ

Արիություն, մեզ պետք է արիություն այնպիսին, որը չափավորելու կարիքն զգայինք:

Արիությունն է ոստայնանկուն ազգերի անկախության ու հզորության դրոշը: Անարիությունը՝ պատանքն ազգերի:

Այն օրից, ընթերցո՛ղ, երբ Յայը վախենալ սկսեց մահից, այն օրից օտարը թագավորեց Յայաստանում:

Ես տեսա մեր վարած ճակատամարտերում, տեսա ամենաընտիրը Յայի - մեռնելու մտքի հետ հաշտված, ամեն գնով հաղթելու վճռականությամբ դեպի թշնամին խոյացող հայ զինվորը: Եանաչեցի ամենավատը հայի - վախկոտության հանցանքի մեջ բռնված անարին:

Առաջինը կմեռներ ապրեցնելու համար իր ազգն ու նրա զենքի հմայքը. երկրորդը կապրեր ամեն զնով՝ ապրեցնելու համար թշնամու փառքը:

Առաջինը ինձ համար ավելի բարձր էակ է, քան մարդ:

Երկրորդը՝ ավելի անասուն, քան Հայ և մարդ:

Եվ քանի կա այդ վերջինը - թրջությունը իր գոյության ապահովությունը պիտի փնտրի մեր ժողովրդի չգոյության մեջ:

* * *

Հանգիստ սրտով պիտի մեռնեմ, երիտասարդ Հայ, թե քո սերունդի օրով հայորեն բառը, մեր ժողովրդի բարեկամների և թշնամիների կողմից գործածվի քաջորեն բառի իմաստով: Քանզի գիտեմ, թե քանի դեռ իր ամբողջության մեջ քաջ և քաջանուն չէ հայությունը, նրա համար անցած չէ դեռ աշխարհի քարտեզից ազգովին անհետանալու վտանգը:

Ժողովուրդ, պետություն, անհատ - սրանց իրավունք է տրվում ապրելու և ապրում են, երբ պատրաստ են ամեն վայրկյան ապացուցելու, թե գիտեն մահվամբ պաշտպանել իրենց գոյության իրավունքը: Այլապես, սրանք որպես ավելորդ տեղ գրավող իրեր, հարկադրվում են ազատելու իրենց տեղն արևի տակ:

* * *

- Մի՞թե,- Արաքսի ափին, պահախարույկի շուրջը կխոսակցեին հայ զորավարները,- մի՞թե անցյալ գիշեր չլսվեցավ գետնի տակեն մի խուլ որոտում, նման զինուց շառաչմանը:

Վայրագ տիտանն էր, որ կզարթներ ու կկանգներ ի վեր:

- Անտեղի է ասածդ: Իրեն մոտ կհանգչի հաղթական Հայկն ու ինքը սպաննողը: Եթե զարթնի Նեբրուս՝ Հայկը չէր մնջի... (Հուլիոս Պարիլի):

Քանի դեռ ամենահամեստ Հայն իսկ- տղամարդ թե կին - չի կարող այդ խրոխտ անձնապատանությունը անգիտանալ թրջական վտանգը, քանի դեռ «Քաջ, ահավոր և անողորբելին՝ Հայկը, իբրև կայծականց Աստված» չի արթնացել հայ մարդու մեջ - բախտին, այո՛, անարժանաբար, միայն բախտին կպարտենք մեր գոյությունը և ոչ մեր բազկին:

* * *

Պատժված անարիություն - ահա երկու բառ, որոնցով պիտի բնորոշել մեր արդի քաղաքական տխուր կացությունը:

Վաղվա մեր վիճակը կարելի պիտի լինի բնորոշել վարձատրված արիություն բառերով, եթե մինչև այդ վաղը, հայությունը հոգեփոխվելով դառնա արի և արիապաշտ:

Արիություն! Գրեթե ոչինչ արժեն մարդկային բոլոր դրական հատկությունները, եթե պակասում է արիությունը: Հկան ներգործոն առաքինություններ առանց արիության:

Ճշմարիտ է իմաստուն խոսքը, թե «մեռյալ են նրանց գործերը, որոնք վախ ունեն մահից»:

Անհատ թե ժողովուրդ - սրանք չեն կարող ինքնիշխան տեր դառնալ իրենց կյանքին, ճակատագրին, մինչև որ չհաղթահարեն իրենց անասնական վախը և նրա պարոճառները:

«Ես շատ թույլ էի», - մի հրեա ասում է մյուսին: Այդ խոսքերը, ըստ Հայնեի, կարող են հանձնարարվել որպես moto⁸, հրեության մասին գրվելիք պատմության:

Արդյո՞ք, այս երեք բառերի մեջ պետք չէ՞ փնտրել և հայության դարավոր տառապանքի իսկական պատճառը:

* * *

Անարին - դա խրտվիլակն է, որով կարելի է միայն ճնճղուկներից պաշտպանվել, բայց ոչ և անգղներից:

Անարի լինել և անկախ հայրենիք երագել - ծիծաղելի չէ՞ դա:

Անմտություն չէ՞ և՛ ոչխար լինել, և՛ գանգատվել գայլերից:

Դառար ոչխար՝ պատրաստ են գայլերը:

Արիությանն է աշխարհն ու անկախությունը, քանզի «արիներն են անցնում Աստծու ճանապարհով»:

Անկախ Հայրենիքը - որպես Ավետյաց Երկիր - տրվում է մեզ, անապատներում մեր վարած բախումներում արիանալուց հետո: Իսկ արի է նա, որ իր մեջ սպանել է իր կաշվի համար դողացող անասունը և գիտի զինաթափել վտանգն ու մահը, ծիծաղելու նրանց երեսին: Իսկ արի է նա, ու զինակցել է Ամենակարող Ոգու հետ:

Արին նա է, որ գիտի լրիվ կերպով արտահայտել իր մեջ ծփացող անծանոթ ծովը ուժերի:

Արի է ինքնաճանաչը, նա՛, որ ծիծաղում է թվի, նյութի, զենքի գերազանցության, ինչպես և գիտությունների վրա, և ճանաչում է մի հատիկ հոգեբանական արվեստ միայն - մեռնել, երբ պահանջում է պահը, ինչպես արևն է մեռնում:

Արիություն, որ իր մեջ կրում է իր վարձատրությունը - ներքին ուրախությունը՝ թե պիտի հաղթի, և արտաքին հաջողությունը՝ հաղթանակը:

Հայրենասիրությունը միշտ էլ հաղթել է, երբ իր զինակիցը արիությունն է եղել:

* * *

- Հոռմեացիք, պաշարված հին գաղիացիներից, քաշվում են բերդատաճարը Հոռմի և զգվանքով հետ մղում թշնամու առաջարկը, զենքը վայր դնել և հանձնվել:

Իսկ ծերակուտականները, որոնք չէին կարող զենքի դիմել, բայց չէին կարող և որևէ կերպով չմասնակցել հայրենի երդիկների համար մղվող ճակատամարտին - հագնում են իրենց ամենաշքեղ զգեստները, դուրս գալիս մեծ հրապարակ, ուր դրված կմնային իրենց փղոսկրյա աքոռները, հանդիսավորապես կատարում իրենց վերջին աղոթքը և վերջ տալիս իրենց կյանքին... Առաքինական այդ օրինակով նրանք հաստատում են թշնամու դեմ ծառացած իրենց որդիներին, թե որքան քաղցր էր մեռնել Հայրենիքի համար: Եվ հաղթում է Հոռմեական Արծիվը:

Լոզենգրադում է: Խռպոտ շեփորները, ռազմադաշտային թմբուկները և սուր սուլիչները գրոհի հրամանն են տալիս:

Ուռռա՛, առա՛ջ... Բուլղար գումարտակները շարժվում են առաջ: Գլխապետ Ջաբրանսկին հրաման է ստացել սկսելու գրոհը:

Հրացանածիզների մի վաշտի գլուխն անցած՝ նա խթանում է իր ձին, որ վայրկենաբար փռվում է գետնին, գլուխը ցրված՝ հրանոթով: Սպան ոտքի է թռչում, վերցնում սուրը, քաշում ատրճանակը և նետվում առաջ՝ իր զինվորներին հասնելու համար... և գնդացիրային մի համազարկից, փռվում գետին՝ ծեծված ծնոտով:

Նա նորից ոտքի վրա է արնաթաթախ, բայց դժվարանում է խոսել և հրամայել բերանացի, և ահա՛, որպես զորավար Marguerite-ը Floing-ի մոտ, նա նշանացի, մի հաղթական շարժումով ցույց է տալիս ամրությունը, որ պիտի գրավել:

Եվ նա նետվում է առաջ, թաշկինակով սեղմած իր զարհուրելի վերքը: Սուսերամերկ, անմատչելի ու վեհափառ՝ նա հասնում է... Նա առաջինը պիտի լինի, բայց ո՛չ... Մի գնդակ փշրում է նրա ծունկը և վերստին փռում գետնին: Սակայն, ահա, հենված մի զինվորի, նա նորից գրոհում է: Ընկնում է և այս անգամ, երբ հաղթական աղաղակները, վերջապես, ազդարարում են հաղթանակը բուլղար առյուծի...

Մի պատգարակի վրա, կազմված թրջական սվիններից, զինվորները իրենց հրամանատարին տեղափոխում են հիվանդանոց, կիսամեռ, բայց հաղթական:

Ռուս-ճապոնական պատերազմի սկզբի օրերն են: Պետք է փակել Պորտ Արթուրի մուտքը: Հարկավոր են հարյուրի չափ կամավորներ: Ներկայանում են երկու հազար հոգի: Կամավորները՝ փոքրիկ խմբակներով նստած շոգեմավերը, թշնամու նավային և ծովափնյա մարտկոցների փոթորկային կրակի տակ պիտի հասնեն նավահան-

գիստ, մուտքի առջև պիտի խորտակեն իրենց նավերը և, եթե կարողացան, պիտի փորձեն վերադառնալ փոքրիկ նավակներով: Նավապետ Յաշիրան «Ասամա» գրահավորի հրամանատարը, ճամբա դնելով այդ խիզախներին, որպես հրաժեշտի նշան, տալիս է նրանց խմելու արծաթե գավաթից և ասում. «Եթե ունենայի հարյուր որդի, պիտի ուղարկեի բոլորին էլ այդ վտանգավոր ձեռնարկի համար. եթե ունենայի մեկը, պիտի ուղարկեի և նրան:

«Ձեզ ուղարկում են դեպի ստույգ մահ և գիտեմ, որ պատրաստ եք մեռնելու: Այժմ վստահեք երկնքին ձեր կյանքը և դեպի գո՛րծ...»:

Ի՞նչ կա ավելի վեհափառ, քան ճապոնացի զինվորի այդ արհամարհանքը դեպի կյանքը և մահը!

Արիները, «Գայ է Նիպոն բանգայ» (Թող ապրի՛ մեծ ճապոնիան) աղաղակներով, խորտակում են նավերը, խորտակում են նաև իրենց կյանքը, բայց ապահովում հայրենի զենքի հաջողությունը:

Բախտ ժպտա խիզախաց:

«Հոռմերն ու ալիքները միշտ էլ զորավիզ են հանդիսանում համարձակ նավորդներին»: Ինչպես բնության գեղեցկությունը մի՛շտ էլ զգեստավորում է մարդկային մեծագործությունները - արիության գործերը:

Այն գիշերը, ասում է շվեյցարական ավանդությունը, երբ որ երեսուներեք հայրենասերները, հավաքված՝ Լիվցերն լճի ափին, կերդվեին մեռնել հայրենիքի ազատության համար, անսպասելիորեն քթքալ սկսեցին երեք առվակներ, հակառակ որ ծնեռ էր և երկիրը ծածկված խոր ծյունով: Այդ առվակները մինչև օրս էլ կոչվում են սուրբ աղբյուրներ:

Երբ որ Արնոլդը, ուխտված շվեյցարական լեռնականներից մեկը, Ալպերի գագաթին, սառցակույտերի շուքի տակ գրկում է դեպի իրեն ուղղված ավստրիական սվինների մի ամբողջ խուրձ և խրում կրծքի մեջ, որպեսզի պատռի թշնամու շղթան իր ընկերների համար, այն ժամանակ այդ հերոսները իրավունք չունե՞ն իրենց գործի գեղեցկությանը միացնելու և շրջապատի գեղեցկությունը:

Ամենաանշուք իրերի շրջանում, ճշմարտության կամ հերոսության գործը, կարծեք անմիջապես դարձնում է երկինքն իր տաճարը, արևն՝ իր կերոնը... «Բնությունը մեկնում է իր ձեռքերը՝ գրկելու մարդը, բավական է, որ նրա մտածումները լինեն նույնքան վեհ, որքան իրենը»:

Երևակայում և օրհնում են քաջությունը հեթանոս Հայի, որպես տղամարդու բարձր հատկություն: Նախաքրիստոնեական հայության մոտ այն աստիճան զարգացած էին քաջությունն ու իր պաշտամունքը,

որ Վահագն Արքան, ժողովրդի կողմից արձանացած է հեթանոս երգերի մեջ, որպես գերբնական ծնունդ «երկնի, երկրի և ծիրանի ծովի»: Նախապատկերը քաջության, Աստվածացյալ Վահագն, որ իր անհուն քաջությամբ կբաղեր վիշապները Հայոց աշխարհից! Վիշապաքաղ Արքան Հայոց, որի պատկերը կպաշտվեր Տարոնի Վահեվանյան մեծիաններում:

Երևակայում եմ և ապրում գեղեցկությունը Ավարայրի և նրա հերոսների անմեռ գործի, երբ, ըստ հորենացու, «ամեն մարդու անձն իր եկեղեցին է, նույն ինքը քահանա». երբ հայկական արիությունը կարբացներ հայ ռազմիկն ու այն վայրերը, ուր կթափվեր նրա նվիրական արյունը:

Այսօր...

Կասկածելի և անօգուտ եմ համարում անարի Հայի հայրենասիրությունը:

Արիություն - սա պիտի լինի քո սերունդի կրոնը, հայ՝ երիտասարդ: Արի և արիադավան, - այդպիսին՝ պիտի լինի հայությունը, եթե ուզում է որպես ազգ ապրել և վա՛ղը: Հայ՝ երիտասարդություն, պիտի կարողանա՞ս, արտաքին վտանգի ժամանակ ձեռքդ խղճիդ գոչել. - ես քո կենդանի սուրն եմ, Հայրենի՛ք, որ քեզ հաղթություն պիտի բերի:

Պիտի չկարողանա՞ս, - իզո՛ւր ես ապրում:

Պիտի չարիանա՞ս, - վա՛յ քո ժողովրդին ...

9.

ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

Երբե՛ք և ոչ մի տեղ՝ առանց հոգևոր Հայրենիքի:

Քրքրի՛ ազգերի պատմությունը և երես առ երես պիտի հանդիպես հետևյալ ճշմարտության. ժողովուրդները նախ և առաջ իրենց ամենաընտիր որդիների արյունով կարբեն իրենց երկիրը և ապա այդ սրբացած հողի վրա: Կբարձրացնեն շենքն իրենց անկախության:

Այո՛, նախ հերոսների և նահատակների գերեզմանատուն, ապա՝ ազատ և երջանիկ Հայրենիք:

Այլ կերպ չի ստեղծվել և ոչ մի հայրենիք, այլ կերպ չի ստեղծվելու և յթնիցս սրբազան քո՛ Հայրենիքը:

Որո՞նք են լինելու վաղվա Հայաստանի սահմանները:

- Նրանք, որ պիտի գծեն հայ զինվորի արիությունն ու հայրենասիրությունը:

Ուիլսոն, բախտ, հայկական սվին - սրանցից միայն վերջինի գծած սահմանները կլինեն իրական և կայուն:

Ինչպիսի՞ Հայրենիք կունենանք վաղը:

- Ինչպիսին որ կառուցվում է այսօր մեր մտքի և հոգու մեջ:

Երբ որ մեր սիրտը և ուղեղը լցնողը ապառաժահիմն ու հաղթական հայրենիքի գաղափարն է՝ վաղվա Հայաստանը չի կարող ավագահիմն, ապագոր և դժբախտ լինել:

Ազգերն ունեցել են, ունեն ու պիտի ունենան իրենց արժանի ճակատագիրը: Արի և հայրենապաշտ, որ ասել է՝ հզոր, - ահա՛ անկախության արժանի ժողովուրդը:

Քեզնից զատ - խրատում է պատմությունը - ո՛չ ոք չի կարող բարեփոխել քո դրությունը:

Ինքնավիրկություն - ահա՛ պատմության թելադրանքը:

Հայը հասկացա՞վ այդ - նա կանգնած կլինի փրկության անշեղ ճամբին:

Բայց կան, դեռ կան որոշ տարրեր մեզանում, միամիտ, «հիմա՛ր սրբության աստիճան», որ կարծում են, թե կարելի է և ազգ կոչվել, և քաղաքական մուրացիկ մնալ, թե կարելի է մուրալ անգամ պետականորեն անկախ ապրելու իրավունքը: Սրանք կուզեին, որ աշխարհի ուժեղները և շնորհ անեին իրենց, և պաշտպանեին այդ շնորհը արտաքին վտանգից: Սրանք դժբախտություն ունեն ուժեղ համարելու հայությունից զատ բոլորին, բոլոր ժողովուրդներին: Չեն հասկանում, թե հզորությունն ու տկարությունը հարաբերական հասկացողություններ են, թե ժողովուրդներից և ոչ մեկ առանձին բացարձակորեն ուժեղ չէ, ինչպես և ոչ մեկն է նույն ձևով ամենաթույլը: Գոյություն ունեցող զանազան դաշինքների դրությունը թվապես տկար ժողովուրդներից շատերին է դարձրել ուժեղ և ապահով: Տկարացնել ուժեղ հարևաներին և պաշտպանություն ցույց տալ տկարներին ի գին սրանց գենքի բարեկամության, ահա՛, հաճախ, պետության արտաքին քաղաքականությունը: Հեռատես ժողովրդի քաղաքականությունը իր գործունեության համար ընդգրկում է մի առաջնորդող նպատակ և, նրա համաձայն, որոշում իր հավանական թշնամին և զինակիցը - նպատակ, որի ուղղությամբ առաջանում է համառ ու վճռական քայլերով և, օգտվելով սեփական և զինակից ուժերից՝ չեզոքացնում է խոչ ու խոչընդոտներն իր ճամբին: Նա նախապատրաստում է բարեհաջող պայմաններ իր ռազմագիտության համար, երբ պետք է գենքի դիմել: Դաշինքների միջոցով նա ապահովում է այս կամ այն պետության զինակցությունը կամ չեզոքությունը, օգտագործում հասարակական կարծիքն իր դատի համար, երբ պետք է պատերազմել: Նա չի արհամարհում ամենատկար զինակցին անգամ, բայց միշտ էլ գերադասում է ուժեղը, այդպիսին համարե-

լու ոչ թե թվով մեծ ժողովուրդը, այլ նկարագրով, մշակույթով և ռազմունակությամբ գերազանցը:

Միևնույն նպատակի համար աշխատում են երբեմն մեկից ավելի սերունդներ: Հաջողությունը կախված է լինում պայքարը վարող ծայրահեղ հետևողականությունից և համառանքից:

Քաղաքականության մեջ պարտվում, ծախողվում են այն ժողովուրդները, որոնք չունեն որոշ և հստակ նպատակ, կամ երբ ունեցածը խստորեն ազգային չէ:

Պատերազմը - դա քաղաքականության շարունակությունն է և մի վճռական միջոց քաղաքականության համար: «Նա այնպես է զարգանում քաղաքականության մեջ, ինչպես երեխան՝ մոր արգանդի մեջ»:

Քաղաքականությունն է վարում աշխարհի և անհատ պետության բախտը, մեծապես հեշտացնելով վերջինների սրի գործը:

Ուզում եմ կրկնել, թե իմաստուն քաղաքականությունից մեծապես շահել են և շահում են թվապես, էթնիկ տեսակետով և աշխարհագրորեն տկար ժողովուրդները:

Ուրեմն, մեզ մնում է որոշ ուժ և արժեք ներկայացնել միջազգային փոխհարաբերությունների մեջ, ողբերգորեն մենակ և տկար չմնալու համար:

Այդ նպատակին պիտի ձգտի հայությունը, խորապես գիտակցելով, թե ազգերն այն են, ինչպես որ կզգան իրենց - եթե չեն՝ կդառնան վաղը. թե աղետալի է տկարության ինքնամերձեցումը, որից պիտի ազատվի մեր ժողովուրդը. այլապես նա կմնա անհուսորեն տկար, ինչպես որ զգում է իրեն, այլապես կմնա անհայրենիք, այսինքն՝ պարարտացուցիչ աղբ իրենից ուժեղ ժողովուրդների համար:

Հայրենի՛ք: Այդ հասկացողությունը պատկանում է ավելի բարոյական իրերի կարգին, քան նյութական:

Դա, հայրենի հողը լինելուց զատ, «որին նախախնամությունը շղթայել է մեր մարմինը ու հոգին», միությունն է նաև նրանց, որոնք ապրել են, որոնք կապրեն և որոնք պիտի ապրեն:

«Մեռելների աճյունն է ստեղծում Հայրենիքը», - ասել է Լամարտինը:

«Ուր հայրեր՝ այնտեղ Հայրենիք», - պատգամել է Նիցշեն:

«Դուք,- ասել է Ժորեսը,- դուք կապված եք այդ հողին այն ամենով, որ գոյություն է ունեցել ձեզանից առաջ, այն ամենով, որ ստեղծել է ձեզ, այն ամենով, որ դուք կստեղծեք, անցյալով և ապագայով, գերեզմանների անշարժությամբ և օրորոցների երգով»:

Հայրենի՛ք: Երկյուղած սեր և հարգանք դեպի մեր նախահայրերի հիշատակը, դեպի մեր կրոնը, որ ցեղի սիրտն է, դեպի մայրենի լեզուն, որ հայրենասիրության թթխմորն է, դեպի տոհմիկ գրականությունը և արվեստները, որ ցեղի մտքի և հոգու կյանքն են, ազգային պատմությունը, որ «ցեղի հոգին ամրացնելու ճիգերի պատմությունն է», իրար հաջորդող սերունդների հայրենի հողի վրա թափած քրտինքն ու արյունը, գեղջուկի հորովելն ու Տիգրան աշխարհակալի սուրը, դեպի Անիի ավերակներն ու Հայկի եռաթև աղեղը, դեպի մեր հեթանոս աստվածներն ու փառատաճարները, անսասան հավատը դեպի մեր մեծ հույսը... Գումարի՛ր, ընթերցո՛ղ, գումարի՛ր այդ բոլորը և կստացվի հոգևոր Հայրենիքը:

Նվաճելի է նյութական Հայրենիքը, հոգևորը՝ գրեթե ոչ:

Երբ կորցնելով իրենց անկախությունը, շատ անգամ՝ և հայրենի երկիրը, ժողովուրդները կշարունակեն իրենց հոգու մեջ ապրեցնել աննյութեղեն, միստիկ Հայրենիքը - նրանց աշխարհագրական Հայրենիքը երկար չի մնա օտարների ձեռքին:

Երբ թրքությունն այսօր կաշվից դուրս է գալիս սրբելու մեր ցեղագրական հետքերն իսկ մեր պատմական Հայրենիքում, ես ժիժաղում եմ նրա անհատակ տգիտության վրա և հարց տալիս. - Պիտի կարողանա՞ս սպանել հայ ժողովրդի պատմական հիշողությունը: - Ո՛չ,- նրա փոխարեն պատասխանում է իրականությունը: Ասել է՝ իմ երկիրը ժամանակավորապես մնալով օտար լծի տակ, չի կարող դառնալ այդ օտարի Հայրենիքը, քանզի Արևելքի անուղղա խուժը, որ թրքություն է կոչվում, ոչինչ չունի տված այդ երկրին - ո՛չ մեծ մեռելներ, ո՛չ միտք, ո՛չ զգացում... այն ամենը, որ աննյութեղեն Հայրենիք է ստեղծում:

Այո՛, մարդկային ուժերից վեր է մի ժողովրդի պատմությունն սպանել, մի ժողովրդի հոգևոր Հայրենիքը նվաճել: Սակայն, եթե նույնիսկ դա հնարավոր լիներ, արդյոք թույլատրելի՞ է դա: Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ: Որովհետև սպանել մի ժողովրդի ազգայնությունը, կնշանակի սպանել նրա ցեղային հանճարը, կնշանակի մարդկությունը զրկել քաղաքակրթական մի ստեղծագործ ազգակից, որպիսին կհանդիսանան ազգությունները: Աշխարհն ու իր խաղաղությունը ոչինչ կշահեն, եթե միայն մենք վայր դնենք սուրը, որ մերկացրել ենք հանուն մեր ազգային անկախության և ի պաշտպանություն մեր ցեղի առանձնատուկ հանճարի: Չկա միախղեալ և միական մարդկություն: Կան ինքնանակախ ու ինքնիշխան ազգեր միայն- մի դրություն, որ պիտի շարունակվի մնալ նույնը և մեր՝ որպես ուրույն ազգություն չքանալուց հետո: Միջազգային մրցումներն ու բախումները պիտի շարունակվեն տեղի տված ազգության գերեզմանի վրա:

Մեր օրերում, երբ մեծագույն թագավորությունները բաժանում են ճակատագիրն «այն նավերի, որոնք չափից ավելի են բեռնված», երբ մեծ պետությունները դատապարտված են կորչելու, վերածվելու ազգային ուրույն միավորների, հայ համայնավարները, որոնք ճգնում են սպանել հայ ազգայնության գաղափարը, կամենալով, որ Հայաստան երկիրը բաժանված մնա Ռուսիայի և Թուրքիայի միջև, կատարում են միաժամանակ և հակաքաղաքակրթական մի քստմնելի դեր:

Իսկ մենք, դավանելով անկախ Հայրենիքի գաղափարը, պաշտպանում ենք քաղաքակրթական մի լուրջ ազդակ:

Ազգերի համճարը ստեղծագործ, իսկ նրա արտահայտությունը հորդաբուխ է լինում միայն բացարձակ անկախության մթնոլորտում: Ահա՛ թե ինչու մարդկության ավելի օգտակար լինելու համար, ժողովուրդները պիտի լինեն ինքիշխանորեն ազատ և անկախ:

Անկախությունը, անկախ Հայրենիքը, ինչպես տեսնում ես, հա՛յ երիտասարդ, իրավունք լինելուց զատ և պարտականություն է, որից խուսափող ժողովուրդները կորցնում են իրենց բարոյական գոյության իրավունքը:

* * *

Չկան մեծ ու փոքր ազգեր: Կան հավասար իրավունքներով անդամները մարդկության ընտանիքի: Եվրոպական դիվանագիտության կեղծ լեզուն է ստեղծել «մեծ» և «փոքր» անունները: Ճշմարիտ մեծություն չի թվական գերազանցությունը: Փոքրիկ Հելլադան իշխում էր պարսից անժայրածիր թագավորության վրա: Այսօր էլ երկայնամազ Չինաստանը չի համարվում ազգերից մեծագույնը: Կարմիր լաթը երկրպագող սակավաթիվ հայերի համար գուցե թրջությունը «մեծ» ազգ է, որին պիտի ծառայի «փոքրիկ» հայությունը. մեզ համար սակայն, Անիի փլատակների մեջ ավելի մեծություն կա, քան թուրք ցեղի խուժական հոգու մեջ:

* * *

Չինվորական եմ, չեմ սիրում երկարաբանել. - թող, ընթերցո՛ղ, թող մտքերս հայրենասիրության մասին, արտահայտեմ աֆորիզմների ձևով. -

- Վաղը պիտի անասնանան ու կործանվեն այն ժողովուրդները, որոնց որդիներն այսօր ուսումնասիրում են իրենց պատմությունը Մարքսից կամ Լենինից և ոչ իրենց նախահայրերից սկսած:

- Չկա՞ հայրենասիրություն - չկա հոգևոր Հայրենիք: Եղածը լոկ աշխարհագրական սահմաններ են, իսկ նմանը ավագահիմն է, դյուրակործան, անապագա:

- Չկա հրեշ, որ կարողանար գերազանցել անհայրենասերին, որ հոգեբանորեն անտարբեր է դեպի իր երկիրն ու ժողովուրդը:

- Անհայրենասեր ժողովուրդը, եթե այսօր չէ, անհայրենիք կդառնա վաղը:

- Սուրբ, հերոս, բարեգործ - սրանք կենդանի անհեթեթություններ են մեր կյանքում, եթե միաժամանակ հայրենասեր և արի չեն:

- Անհայրենասեր Հայ - այդ դժբախտը կնմանվի այն թագավորին, որի մասին պատմությունն ասում է հեգնանքով, - «միայն գահ բարձրացավ»:

- Ժողովուրդների մեջ մի ստոր տարր կա՝ անհայրենասերները:

- Անհայրենասեր ժողովուրդ, ասել է՝ անիդեալ և աննպատակ ժողովուրդ, որ իրենից կներկայացնի մի տրցակ, բայց ոչ թե մի մարմին, «անհատների փոշի», բայց ոչ գրանիտե ժայռ, որպիսին պիտի լինեն ժողովուրդները՝ միջազգային արնոտ փոթորիկներից պաշտպանվելու համար:

- Հերիք է, որ մի ժողովուրդ դառնա անհայրենասեր, որպեսզի համարվի պատրաստի որս և նրա երկիրը բաժանվի իր հարևանների միջև:

- Ապագան վտանգված ժողովուրդը, ինչպիսին է մերը, նորանոր աղետներից խուսափելու համար մի հատիկ միջոց ունի - բարձր հայրենասիրությունը, այնպիսին, որով քաղցրանում են մեր հավաքական, թե անձնական ցավերը:

- Հայրենասիրությունը ժողովուրդներին ներշնչում է առաքինություններ, որոնց շնորհիվ նրանք դառնում են և մնում ապահով և հարգված:

- Գինետնային հայրենասիրությունը, որ բավականին դավանողներ ունի մեր մեջ, այնքան էլ հեռու չէ անհայրենասիրությունից:

- Դատապարտելի է նաև պայմանական հայրենասիրությունը: Հայրենիքը պիտի սիրել անկախ իր քաղաքական ռեժիմից, ինչպես և անկախ մեր քաղաքական համոզումներից:

- Կան այնպիսիները, որոնք իբրև թե սիրում են Հայրենիքը, բայց որովհետև սիրում են և մարդկությունը, գործնականում մնում են անտարբեր, թե՛ դեպի մեկը և թե՛ դեպի մյուսը: Հակազգային ուժ են և՛ սրանք: Սխալվում են ազգային պարտականության դասալիքները կեղծ ընկերվարականը, համայնավարը, անիշխանականը: Հայրենասեր լինել՝ չի նշանակում օտար ժողովուրդների թշնամին լինել: Դա նշանակում է, թե այդ օտարները կարող են մեր թշնամին դառնալ:

- Հզորանալու մի իմաստուն ճիգ է հայրենասիրությունը:

- Ինքնապաշտպանության բնագոյից մղված ժողովուրդները ուժի և կորովի նորանոր աղբյուրներ կփնտրեն, որովհետև գիտեն, որ «Աստվածներն իսկ անցան ուժեղի, հաղթողի կողմը»:

Ազգերն ամենից շատ տառապել են և կտառապեն իրենց տականքների երեսից:

Պատմության մեջ նախընթացը չունեցող մի ողբերգություն է խաղացվում Հայոց աշխարհում, մի արնոտ խաղ, որի գործող անձինք, որի դերակատարներն են բռնությունը, բռնության կենդանի գործիքները՝ հայ ժողովրդի տականքը, և բռնության զոհերը՝ ինքը, հայ ժողովուրդը:

Առաջին դերակատարին պետք է հարատևել իր ոճրառատ գոյությունը, և ահա՛ նա դիմել է աշխարհի պես հին, ծանոթ միջոցին. նա պաշտոնի ու ծառայության է հրավիրել հայրենի ու մարդկորեն ընկածներին, վարձելով սրանց չարավեստ միտքը, կամքը, ցանկությունը:

Նոր գյուտ, թե այն բարոյագուրկ գործելակերպը, որին դիմել է հայությունը գիշատող կարմիր բռնությունը: Նա համարձակ կրկնությունն է դասական այն տմարդ միջոցների, որոնց հենված՝ արվեստապես հարատևել են անցյալի բոլոր տեսակի բռնակալությունները:

Երկրորդին՝ բռնության ծառաներին պետք է ապահովել իրենց հանապազորյա անսուրբ հացը:

Երրորդին՝ ապրելու համար պետք է անբռնադատորեն զարգանալու և ստեղծագործելու հնարավորություն:

Երեք կողմերն էլ ապրել են ուզում - և՛ բռնակալը, և՛ իր գործիքները, և՛ իր զոհերը:

Անխուսափելի պարտության սարսափով խելագար բռնակալությունը իր մոլեգնության հետ կրկնապատկում է ժողովուրդի չարչարանքները:

Չարչրկվող ժողովուրդն իր հերթին՝ վերջնական հաղթանակի անմեռ հույսերով սպառազեն, կրկնապատկում է իր համառությունը - հրաժարվում զինաթափվել հոգեբանորեն:

Ահա՛, այսպես, կյանքը Հայոց աշխարհում դառել է միահեծան իշխանություն Կարմիրների, երեսուն արծաթ՝ սրանց գործիքների, անենոսոյա Գողգոթան՝ մեր ժողովուրդի համար:

Այլ պիտի լինե՞ր ժողովուրդների պատմությունը, եթե գոյություն չունենային ընկածներն ու ընկածությունը մարդկային: Առանց սրանց, գոյություն պիտի չունենար բռնությունը, որ անզիջող վատերի սև գործերով է շնչել բոլոր դարերում:

Աներևակայելի է բռնությունը առանց իրեն ուժ տվող և իր գազանություններն արդարացնող չարագործների: Աներևակայելի է բռնավորը հոգեբանական մի այնպիսի մթնոլորտում, ուր չի ծախվում մարդը բարոյապես, ուր մարդը գայլ չէ իր նմանների համար:

Մարդկային ազգը տառապել է և կտառապի իր տականքների երեսից:

Իրենց տականքները - ահա՛ ազգերի իրական թշնամին:

Իրենց տականքները - ահա՛ ազգերի գոյությունը հաճախ և հաճախ դժոխքի վերածող ամենագորեղ ազդակը:

Ազգորեն ու մարդկորեն ընկածներն են կարելի դարձրել ապերասան բռնակալությունը Ներոնների, Ցեզար Բորջիաների, Համիդների և նմանների:

«Պիտի ուզենայի անգրագետ լինել», - կբացականչեր մեկը Հռոմի թագավորներից՝ մի դժբախտի մահվան դատավճիռն ստորագրելիս: Դա Ներոնն էր, երբ դեռ աշակերտում էր Սենեկային:

Մի օր, սակայն, իմաստասեր խորհրդականի փոխարեն Ներոնին կշրջապատեն ընկածները, չարերը և... նա իր իրեշուններով կզերազանցի պատմության ծանոթ բոլոր բռնակալներին:

Այսպես է աշխարհը: Ժողովուրդները կշարունակեն տառապել իրենց տականքների երեսից: Դեռ ժողովուրդների կյանքը կշարունակի մնալ մի արնոտ ողբերգություն, որի գործող անձինք երեքն են - բռնությունը, սրա ծառաները և սրա զոհերը:

Միշտ էլ, երբ քաղաքական իրերի դժբախտ բերումով օտարն է իշխել Հայաստանում, համարձակ գլուխ է բարձրացրել մեր ժողովրդի տականքը՝ ազգորեն հերձվածը, հոգու ստրուկը, տկարը, մեղմ ասած՝ ազգային ինքնագիտակցության և ինքնահարգանքի զգացումից զուրկ ցանցառաթիվ տարրերը:

Այսօր կարմիր սատրապություն է Հայաստան երկիրը, և բռնությունը վերստին կյանքի և պաշտոնի է կոչել ծանոթ տարրերը: Այս անգամ, սակայն, ոչ թե երկրի սահմաններում, ուր այդ տարրերի թիվը - պատի՛վ երկրի հայության - աննշան է, գոյություն չունենալու աստիճան, այլ մեր գաղութներում: Տարաշխարհիկ հայության որոշ տարրերը, անցյալի իրենց պատմական փոքրոգությունը, իրենց դասալքությունը մեր վարած ազատագրական պայքարում՝ «խոսքով ու մոխրով» ապաշխարհելու և երկրի հայության հոգեպես չարչարակից լինելու փոխարեն, իրենց դավաճան ընթացքով չարչարել են տալիս նրան:

Հոգեբանական անդամահատություն - ահա՛ երկրում տեղի ունեցողը: Կարմիր հյուսիսից տրված հրամանի հիման վրա, բարոյական անդամահատության է ենթարկվում երկրի հայությունը, նրա հոգևոր էությունը: Բռնի փորձեր են կատարվում մեր ժողովրդի հավաքական սրտից կտրել, նետել իր բոլոր սրբությունները, ինչպես և մարդկային այն բոլոր առաքելությունները, որոնց շնորհիվ միայն ազգերը կապրեն իրենց, կստեղծագործեն մարդկության համար:

Չոհր կգալարվի ցավերի մեջ, մերթ աղերսելով, մերթ սեղմելով բռունցքը:

- Կտրի՛, պարո՛ն, կտրի՛, - ասում էր բռնապարտյան զինվորը իր վերքը մաքրող բժշկին, - մի քիչ էլ. և ահա՛ դուք կտեսնեք թագավորը:

- Կտրատե՛ք, քրքրե՛ք հոգիս, մի քիչ էլ - և դուք իմ էության խորքում կտեսնեք Մայիս Քսանութի հպարտ հեղինակին,- ասում է երկրի հայությունը, իրեն հոգեբանորեն անդամահատության ենթարկողներին:

Շարունակվում է անդամահատությունը:

Մեկիկ, մեկիկ հայության սրտից և ուղեղից փորձում են հեռացնել այն ամենը, որի շնորհիվ միայն, որպես ազգ նա կարողացել է դարերով դիմագրավել իսլամ Արևելքի հայասպան փորձերին:

Ո՞ր մեկը, սակայն, Հայոց սրբություններից ո՞ր մեկն արմատախլել հայ հոգուց: Բոլորը: Բայց դա կնշանակեր դիակի վերածել, սպանել հայությունը:

- Մոռացի՛ր Մայիս Քսանութը,- գոչում են, սպառնում երկրի հայության, զաղութի ապագայնացած տականքները:

Աղմկում, հայիոյում, բռունցք են սեղմում հայորեն ընկածները, առանց հասկանալու, որ դա միևնույն է՝ թե ասեին Մասիս լեռանը - գնա՛, կորի՛ր տեղիցդ:

- Բոլշևիզմը սպանում է Հին Աստվածները, առանց նորերը տալու, իսկ ազգերը չեն ապրել և չեն կարող ապրել առանց Աստվածների,- պատասխանում է երկրի դառնացած հայությունը:

- Մոռացի՛ր սրբություններդ, մեռելներդ, հերոսներդ, քանզի այդպես են կամենում հրեա Չինովկը և թուրք Քեմալը,- մոլեգնած կանչում են Կարմիրների գաղութային կապարճակիրները, առանց հասկանալու, որ իրենց «մոռացի՛ր»ը նշանակում է «մեռի՛ր»:

- «Տարաշխարհներում օտարացածի և այլասերվածի ձեր այլանդակ ապրումներով մի՛ չափեք իմ ազատապաշտ հոգին, լռե՛ք, եթե չեք կարող վահան ու պաշտպանություն ընծեռել ինձ, լռե՛ք և մի՛ խրախուսեք իմ դահիճների հոգեսպանության փորձը: Մի՛ գրգռեք Կարմիր գազանը»:

Հայության, մասնավորապես երկրի հայության այդ հերոսական կեցվածքից կատաղած, ծանոթ «փողոցը» աղմկում է անլսելի. «Խա՛չ հան այդ ապստամբ ժողովուրդը, խա՛չ»:

Ամեն անգամ, երբ մտածում են այդ չարաբաստիկ հայ անունների մասին, պատկերացնում են այն տեսարանը, որ տեղի է ունեցել հրեական ամբոխի և Հրեաստանի փոխարքայի միջև:

Ամբոխը. - Եթե, - մատնանշելով Նազովրեցուն,- եթե ազատ արձակես սրան, կնշանակի Կեսարի բարեկամը չես:

Պիղատոսը. - Չեր թագավորի՞ն խաչ հանել տամ:

Ամբոխը. - Մենք ուրիշ թագավոր չունենք Կեսարից զատ:

Պատմությունը. Ինչպիսի՞ խոստովանություն. հրեական շրթունքներից: Դա հանձնումն էր մի ժողովրդի ազատության ու պատմության: Պիղատոսը հաճույքով ընդունում է այդ հաստատումը և Նազովրեցուն հանձնում խաչելու:

Նույն տխուր տեսարանը և այսօր, մեզանում:

Նույն ամբոխը, դատավորը՝ նույն: Տարբեր է միայն զոհը գերագույն: Այսօրվանը Հիսուսը չէ, այլ՝ մեր Անկախության Գաղափարը: Նույն աստվածասպան ամբոխն է, մեր ցեղի վատասերված տականքը, որ օտարի միջոցով խաչել է տալիս այն ամենը, ինչ որ ազգային է: Նա կատարողն է հանձնումը մեր Ազատության ու Պատմության և շնակաճորեն հայտարարում.

- Մենք այլ թագավոր չունենք Կեսարից զատ:

Մի սրտառուչ համերաշխություն՝ ստելու, դաղելու, քծնելու մի չտեսնված մոլեռանդություն, համառանք և վճռականություն է տիրում մարդկորեն ընկած այդ ազգադավ արարածների շարքերում, որոնք ազգ ճանաչելու և սիրելու ո՛չ արժանիքն ունեն, ո՛չ էլ երջանկությունը, որոնք մի կտոր անսուրբ հացի և իրենց անասնական հանգստի համար միշտ էլ արտաքին թշնամու հետ են եղել: Իրար բերան թքած կարծեք լինեն բոլորը, բոլոր հակամայիսքսանութականները:

Մշակած ու սրբագործած մի գործելակերպ ունեն սրանք, որքան հանճարեղ, այնքան բարոյագուրկ:

- Իրենց դեմ ուղղված ամեն մի հարվածը, չարամիտ վարպետությամբ, ընդունել ուղղված խորհրդային իշխանության հասցեին, այդ վերջինը ավելի ևս գրգռելով երկրի հայության դեմ:

Քննադատեցե՛ք, թքե՛ք, խարազանե՛ք այդ հոգեպես բորոտներին, և վաղը իրենց թերթերում կկարդաք, թե ձեր զայրույթի քննադատական խոսքը ուղղված է եղել Հայաստանի օրվա վարիչների հասցեին:

Ծաղրե՛ք, ծանակե՛ք, ձողկե՛ք այդ հոգեպես խեղճ արարածներին և վաղը իրենց փողոցային թերթուկներում պիտի տեսնեք, որ ձեր զգվանքի խոսքը հայադավ նպատակով ընդունել են իրենց տերերի և ոչ իրենց հասցեին:

Փորձեք որևէ տեղ, այս կամ այն առթիվ բանախոսել ամենակաղեմիական նյութի մասին, այդ հայանուն վատերը, անսպասելիորեն կնետվեն առաջ, հիստերիկ ճիչեր կարծակեն, ռեկլամային աղմուկ կհանեն, խուճապ կստեղծեն, որ ժամեր անց սկսեն իրենց թղթե հարձակողականը - թզուկների արշավանքը հսկաների դեմ - որ հայհույեն, հայհույեն մե՛կ էլ, մինչև յոթներորդ քրտինքը, մինչև որ ուժասպառ կլինեն, մինչև որ Երևանը կլսի այդ շնորհունակների դոնքիշոտության մասին:

Այս է, այսպիսին է մեր ցեղի տականքը, ներքին թշնամին - դրուժան, դավադիր, հակահայ գործնականում:

Իր անտուրբ հացը կամ քաղաքական սիրախաղը ծանոթ հոսանքի հետ ապահովելու համար, մի աննախընթաց մոլեռանդությամբ, նա գրգռում է խորհրդային իշխանությունը Երկրի ժողովրդի դեմ, իր չարագործությունը հակադաշնակցականություն համարելու, երբ կատարածը իրապես հակահայկականություն է:

Այսպես, հա՛յ երիտասարդ, երկրի սահմաններից դուրս որոշ տականքներ Հայաստանի ժողովրդի նկատմամբ կատարում են գրգռիչի դեր:

Քո անողորմ դատաստանին հանձնելու սև արարքներն այդ տականքների, որոնք տմարդորեն թույն ու քացախ կավելացնեն մեր քաղաքականապես դժբախտ ժողովրդին խմելու վիճակված դառնադառն բաժակին, զայրույթի և զգվանքի իմ խոսքը կուղղեմ ո՛չ թե բռնության, այլ իր հայակերպ գործիքներին:

11.

ԱՌՅՈՒԾԱԾԻՆ ՄԱՅՐԵՐ

Մայրերի ափի մեջ

պիտի փնտրել ազգերի ճակատագիրը:

Տկարության և կեղծիքի դեմ սկսած պայքարի մեջ մենակ չես դու, հա՛յ երիտասարդ: Դու պիտի ունենաս քո մեծ ու վճռական զինակիցը - հայ մայրը:

Ինչպիսի՜ աստվածային հաճույք մարտնչողի համար՝ լսել խրախուսիչ ձայնը հայրենակրոն մոր:

Ո՞վ չգիտի, թե ազգային տազնապների օրերին, երբ հայրենասիրորեն կբաբախի տառապող կնոջ սիրտը՝ կորած չէ դեռ ամեն հույս:

«Միշտ էլ հիշենք, - ասում է գաղիական պատմությունը, - հիշենք, թե մեր հայրենիքը ծնված է մի կնոջ ստիճից, նրա սիրուց և արցունքներից, այն արյունից, որ նա թափեց մեզ համար»:

Մոր ազդեցությունը - որպես դաստիարակչուհին և հոգևորիչը մարտնչող սերունդների - նրա հրաշագործ ազդեցությունը այն ժողովուրդների համար, ինչպիսին է մերը, կմնա միակ լծակը, որ պիտի բարձրացնի և մեր ազգային դատը, որի ծանրությունը այսօր սարսափեցնում է միայն անհայրենասերներին:

Բնությունը - ասված է - կնոջ ձեռքով կգրի տղամարդկանց սրտի մեջ:

Ահա, թե ինչո՞վ հայ կինը պիտի դառնա հայրենապաշտության տաճարի Վեստյան Կույսը, նշանակված անշեջ պահելու նրա սրբազան կրակը:

Հայուհին, որին կարելի է ճանաչել հազարավոր օտարուհիների մեջ այն կնիքով, որ նրա ճակտին դրել է ձիգ դարերի տառապանքը, որ կարող է փոխարինել խաչափայտի առջև իր աստվածաման որդու վերքերը սգացող Տիրամորը - հայ կինը ավելի հերոսուհի, քան թախժության մայր պիտի լինի: Նրա շրթունքներից պիտի չպակասեն ժանադարկյան բառերը՝ ուղղված մեր սերունդներին. «Եթե հոգնած եք, դադար առեք, բայց մի՛ լքեք կռվադաշտը, մի՛ դասալքե՛ք»:

Նա միայն պիտի չողբա վերքերն իր Հայրենիքի, այլ և մեր սերունդներին անսահման սեր ու պաշտամունք պիտի ներշնչի դեպի այդ վերքերը:

Նա ավելի պիտի սիրի և հպարտանա, քան կարեկցի:

Նրա հայրենասիրությունը ևս - աստվածային կրակ, բոց ու ջերմություն-պիտի արթնացնի թմրած առյուծը իր ժողովրդի մեջ, պիտի բարձրացնի մեր առօրյա կյանքի թափը, պիտի քաղցրացնի ու հեշտացնի անձնագոհությունը: Ոգիացած հայրենասիրություն, որից ժողովուրդները ստեղծում են մի հրաշագործ ուժ, անհրաժեշտ՝ Հայրենիքների անկախության ու հզորության համար:

Հաճախ վիրավոր, բայց հոգեպես անպարտելի - միայն նման ժողովուրդներն են հաջողում պատմության մեջ:

Հաջողում են նրանք, որոնք ծանոթ չեն հուսահատություն կոչված տկարության: Իսկ չեն հուսահատվում ժողովուրդները, որովհետև մարդկության ընտանիքի բոլոր անդամները, մեր մտավորականության որոշ մասից զատ, գիտեն, որ մեկի հայրենի հողը չի կարող մյուսի համար մնալուն հայրենիք դառնալ, որ դա, Հավիտենական Արդարության Օրենքի ուժով, վաղ թե ուշ, վերադարձվում է իր տերերին, եթե այդ վերջինների մեջ չի նվազել սերը դեպի հարազատ երկրամասը:

Իսկ սեր և նվիրում դեպի Հայրենիքը, ներշնչում և սնուցում է հայրենասեր մայրը:

Ահա թե ինչո՞վ մեր իրականության մեջ՝ ՄԱՅՐ անունը պիտի դառնա ու մնա սրբազան մենաշնորհը միայն և միայն հայրենակրոն մայրերի, և ոչ թե բոլորի:

Իրենց որդիներով պիտի ճանաչել և գնահատել կանանց:

Անհայրենասեր ու անարի որդիների մայրը, անկախ՝ իր հասարակական դիրքից, մեր կյանքում պիտի չվայելի հարգանք:

Ամեն ինչ - սեր, խնամք, ակնածանք հայրենասեր մորը: Եվ ամեն ինչ հայրենասեր մորից - հերոս որդիներ, հաղթական դափնիներ, անկախ Հայրենիք:

Իդեալ մայրեր ունենանք՝ երջանիկ Հայրենիք ունենալու համար: Այլապես, քանի դեռ հայրենաշունչ մայրը կմնա որպես «բացակայող աստվածություն» հայ ընտանիքների համար, թուրքը պիտի շարունակի իր արնոտ խրախճանքը մեր սգվոր Հայրենիքում:

Կան ժողովուրդներ, որոնք դեռ հեռու են անկախության և քաղաքակրթության բարիքները վայելելու բախտից, որովհետև կնոջ ազդեցությունը տկար է նրանց մեջ:

Մի ժողովրդի բարքերը - գովելի, թե պարսավելի - կախում ունեն մայրերից:

Մայրը, միշտ էլ, իր հոգուց մի բան տեղափոխում է իր զավակների կրծքի տակ:

«Ոչ իմաստասերներ, ոչ էլ թագավորներ օգնության կանչենք Հայրենիքին, այլ մայրական ազդեցությունը միայն»:

Կկասկածեմ այն մոր հայրենասիրության մասին, որի զավակները հայրենասեր չեն:

Կողբամ հայրենասիրությունը այն ընտանիքների, որոնք հոգևոր Հայրենիքի մանրանկարը չեն:

Կգարչեմ այն բոլորի հայրենասիրությունից, որոնք դեռ թուրքերեն կխոսեն: Թրքախոս Հայ, հայրենասե՞ր! ... Ողորմելի, փափկամարմին, ծուլ հայրենասիրություն, որ իր մայրենի լեզուն յուրացնելու

ճիգն իսկ չի փորձում: Անհեթեթություն: Լա՛վ է համր, քան թրջախոս լինել:

- Սպարտան կհասցներ հայրենապաշտ և աներկյուղ մարտիկներ, որովհետև մայրերի ցանկությունն էր՝ նման սերունդ տալ Հայրենիքին:

«Կյանքի ընկեր ընտրենք կանայք, որոնց կաթը արյուն լիներ, որոնց ծնունդը՝ հերոս և վրիժակ»։ այսպես կերգեր հին Գաղիացին:

Հայ կինը:

Սրա միջոցով հոգեփոխենք հայ ընտանիքը: Այդ վերջինի միջոցով՝ հայությունը:

Սկսենք հայ կնոջից. աշխատենք անդուլ, մինչև որ սրա կաթը դառնա հայրենապաշտության սրբազան կաթը:

Հայրենապաշտորեն դաստիարակենք հայ կինը և նրան թողնենք մեր մատաղ սերնդի դաստիարակության գործը:

Հայ կնոջ միջոցով դարձի և զգաստության հրավիրենք գաղութահայության ազգայնորեն տկարացած տարրերը: Նրա պաշտպանության ու գուրգուրանքի հանձնենք մեր մայրենի լեզուն, Եռագույնը, անկախության Մայիսը - սրբությունները մեր ցեղի:

Ապագան վտանգված մեր որբախնամ ժողովուրդը - մեկ էլ կրկնենք - չկորչելու համար, հրամայողաբար պիտի դառնա արիադավան և արիախնամ: Հայ կնոջից սպասենք հոգեբանական այդ հրաշքը:

Ունենանք առյուծածին մայրեր, որոնց արիական որդիները աղելորդ դարձնեին Հայաստանը պաշտպանու արվեստական ամրությունները:

12.

ՄԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

Կամքեր ու հոգիներ թրժող աշխատանք է պետք, որ պիտի ստեղծի վաղվա համար ազգովին նախապատրաստվելու մեր հավաքական ճիգը:

Դժվար թե գտնվի դիտելու և տեսնելու ընդունակ մի հայ մարդ, որ չտեսներ Հայաստան երկրի վրա կախված մեծ և աղետալի գալիքի ստվերը:

Գիտենք, որ օրվա Թուրքիայի գոյության համար ավելի քան անհրաժեշտ է մեր ժողովրդի չգոյությունը: Գիտակցում ենք, թե հանուն իր հանցավոր գոյության, թրքությունը դադել է և պիտի շարունակի դադել մեր ամբողջական գոյության դեմ: Որ նա առիթ պիտի չփախցնի՝

ոչնչացնելու և Արարատյան դաշտում խճողված մի բուռ հայությունը, հայկական հարցը բացասական լուծումի հանգեցնելու համար: Այլևս միամիտ չենք կարծելու, թե մի փոքրիկ և անզոր Հայաստանի գոյությունը - որպես բուժքր պետություն - անհրաժեշտ և ցանկալի է Տաճկաստանի համար, քանզի գիտենք, որ այդ վերջինի կողմից Հայաստանի անկախությունը ճանաչելը ժամանակավոր մի զիջում էր՝ արված հայության, մի բան, որ թելադրում էր մեր հակառակորդին պատմական վայրկյանը: Ժամ առաջ թրքական զորամասերը պիտի նետվեին Բաքու՝ դաշնակիցներին զրկելու այն անհրաժեշտ նյութերից, որոնք այնքան մեծ դեր խաղացին համաշխարհային պատերազմում: Այդ զիջումը պահանջում էին նաև զինակիցների ռազմագիտական և քաղաքական հաշիվները: Բաքվին տեր դառնալու համար թուրքական ուժերը պիտի ազատվեին հայկական ռազմաճակատներից. ահա՛ թե ինչի հետևանք էր տաճիկների կողմից մեզ արված ժամանակավոր և ակամա զիջումը:

Դաշնակիցների համար՝ պատերազմի անհաջող ելքի դեպքում, Տաճկաստանը, մեր տկար Անկախությունը ստորագրելու փոխարեն, պիտի չտատանվեր գրելու Անդրկուկասում փակված հայության տապանագիրը: Եվ մարդկության ծանոթ մասը - որ հաղթական լինելով հանդերձ թրքությանը ներեց հայության կեսի բնաջնջումը - իր պարտության դեպքում գուցե և շնականությունն ունենար ոչ միայն սեղմելու, այլև համբուրելու այն արնոտ ձեռքը, որ բռնամահ դարձրեց մեր ժողովրդի մի մասը:

Տաճկաստանը, չարաչար խրատված բալկանյան ժողովուրդների ընթացքից, խորապես համոզված է, որ Հայաստանը- ինչ աշխարհագրական սահմաններով էլ լինի դա- իրեն համար ցանկալի թումբ - պետության դերը չի կատարի:

Տաճկաստանին պետք է հայկական գերեզմանատուն և ոչ մի դեպքում կենդանի թումբ:

Վաղվա Ռուսիայի սարսափից խթանված՝ իրերի թելադրանքով նա վերստին պիտի նետվի Անդրկուկաս, օգտվելու երրորդ Ռուսիայի ժամանակավոր, բայց անխուսափելի խռովահույզ վիճակից: Նա պիտի առնի այդ քայլը, որովհետև նրա համար ավելի հեշտ է ռուսական վտանգից պաշտպանվել՝ հենված կովկասյան լեռնային զանգվածին և իսլամ զանգվածներին, քան Արարատյան դաշտում, ուր հայ տարրը, հասկանալի պատճառներով, ո՛չ կզիմակցի թուրքին, ոչ էլ կարող է հոգեբանորեն չեզոք մնալ նրա նկատմամբ: Պարզ է, ուրեմն, որ բացի քաղաքական ձգտումը, թուրքիան ունի զուտ ռազմագիտական պատճառ, վաղն առաջանալու դեպի Հայաստան, կոխելու Երևանը և անցնելու հեռուները:

Այդ բոլորի հետ գիտենք և այն, որ կովկասյան իսլամ հանրապետության մեջ քեմալական ազդեցությունն ավելի մեծ է քան խորհր-

դային իշխանության. որ Անդրկուկասի ռազմագիտական բոլոր բանալիները այսօր գտնվում են թուրքիայի ձեռքին - Նախիջևան, Ադրբեյջան, Դաղստան, շրջաններ, ուր, քեմալական սրի վաղվա հաջողության համար, անաղմուկ գործի է լծված համիսլամականների միտքն ու ձեռքը: Գիտենք այդ ամենը: Պարզ է մեզ համար և այն, որ գալիքն ավելի ահավոր պիտի լինի, քան այն, որ անցյալից 1918-ին: Թուրքապարսիկ մերձեցմամբ Հայաստանը պիտի կորցնի դեպի արտաքին աշխարհը բացվող իր փոքրիկ դռնակը: Վաղը մեզ սպասում է անհավասար և դռնփակ գոյամարտը:

Գիտենք այդ ամենը, տեսնում ենք, թե ի՛նչպես աստիճանաբար բարձրանում է թրքական տապարը՝ մեր ցեղի գոյության ծառի արմատին իջնելու համար:

Գիտենք այդ ամենը, անհանգիստ ենք, բայց ոչի՛նչ, ոչինչ չենք անում գալիք վտանգը ժամանակին զինաթափել կարողանալու համար:

* * *

Եթե դո՛ւ, հա՛յ երիտասարդություն, պիտի շարունակես ապրել փոքրիկ հարցերի, փոքրիկ գործերի և նույնքան փոքրիկ օգուտների սպանիչ մթնոլորտում, երբ կա մեր հավաքական գոյության սպառնացող մեծ վտանգը. եթե դու էլ - նման անցյալ սերունդների - պիտի շարունակես փորձել սովորական, փոքրիկ ճիգերով կամ արտաքին օգնության հույսերով լուծել մեր լինել - չլինելու ահավոր խնդիրը, զխոսվին չկորչելու, ինչպես և մարդկության արգահատանքից միանգամ ընդմիջտ ազատվելու խնդիրը, դու արդարացրած չես լինի ո՛չ քեզ, ո՛չ էլ քո ժողովրդի հույսերը:

Եթե ցանկության դեպքում դու պիտի չկարողանաս լինել ավելին, քան այն ինչ որ ես - այդ դեպքում վա՛յ և քեզ, և քո ժողովրդին: Ստեղծված հոգեբանական մթնոլորտում հավատավորների և վրիժակների սերունդ դառնալու փոխարեն, դու նորանոր զոհեր կհասցնես թրքական յաթաղանի համար: Սպասողական դրությունը ժողովուրդների կյանքում ժամանակավոր զինադադար է եպես և ոչ թե զինաթափություն - սրանք երբեք այնքան ուժականական և լարված չեն լինում, որքան իրենց սպասողական վիճակում, երբ այդ հավաքականությունների մեջ կուտակված կարողական ուժերի մի մասը դառնում է կենդանի, ներգործոն, գիտակցական, որի ընթացքում հոգեպես աճում են, հզորանում այդ վերջինները:

խորապես գիտակցված չի մեր անցյալը, ստեղծագործ չի մեր ներկան:

Դու տկար ես և անպատրաստ - ահա թե ինչո՛ւմն է քո ժողովրդի դժբախտությունը:

Դու այսօր այն չե՛ս, ինչպիսին որ պիտի դառնաս հրամայողաբար: Տկարությունը, միշտ էլ պատժվում է՝ վաղ թե ուշ: Եվ վաղը քո տկարության պատճառով, չարաչար պիտի պատժվի մեր ժողովուրդը: Չէ՛, չէ՛, դու իրավունք չունես տկար լինելու, գոտելույծ վիճակում երբե՛ք, որովհետև քե՛զ պիտի վիճակվի վաղը վարելու հայության ճակատագիրը: Դու պիտի լինես հզոր՝ հրաշագործելու աստիճան, որպիսին դառնալու համար, իմաստությամբ օգտվել պիտի կարողանաս Գիտությունից և Դաստիարակությունից, որոնք շարունակում են մնալ վերջին խաղաթղթերը մեզ նման ապագան վտանգված ժողովուրդների համար:

Դու պիտի առաջնորդվես ցեղային բարոյականով, որ պահանջում է զարգացումը որոշ հոգեկան հատկությունների և արվեստագիտական կարողությունների՝ էապես անհրաժեշտ մեր ժողովրդի գոյության պահպանման համար:

Թողած ներքին անփառունակ ճակատները, որոնց վրա հայրերդ տարիներ իվեր ընդունայն կորովաթափ կլինեն, դու բովանդակ ուժերդ գործի պիտի դնես, գլուխ հանելով մեր ժողովրդի կատարյալ հոգեբանական և տեխնիկական սպառազինությունը:

Գիտեմ, ընթերցող, երկարորեն ինձ լսելուց հետո, պիտի ուզեիր, որ քեզ տրվեր մի գործնական նախագիծ:

Ահա՛ դա, ընդհանուր գծերով, որ գործի և փառքի ընդարձակ դաշտ պիտի բանա քո սերունդի առջև:

1. - Վտանգը

Ավելի քան հավանական է, վաղ, թե ուշ, թուրքերի ներխուժումը Անդրկովկաս, որի դեպքում երկրի հայությունը դարձյալ պիտի ապավինի միայն և միայն իր ուժերին՝ չգաղթելու և չբնաջնջվելու համար: Ներխուժումը հնարավոր և հավանական է.

Ա) Ռուսիայի մեջ մեծամասնականների պարտության դեպքում:

Բ) Եվրոպական որոշ պետության կամ զինակցության կողմից Տաճկաստանը որպես գործիք Խորհրդային Ռուսիայի դեմ գործածվելու դեպքում:

Գ) Տաճկաստանի՝ իր արևելյան սահմանները ռազմագիտորեն ապահովելու փորձի դեպքում, որ ասել է՝ Երկրի հայության բնաջնջմամբ կամ տեղահանությամբ, թաթար Ադրբեյջանին միանալու և այլ հավանական դեպքերում:

2. - Վաղվա մտահոգությունը

Վաղ, թե ուշ, հայությանը պիտի տրվի տաճկահայկական հողերի մի մասը, որի պաշտպանությունը կազմակերպելու և վարելու համար մեր ժողովուրդը պիտի հենվի նույնպես, նախ իր սեփական ուժերին:

3. - Փոխվրեժի անհրաժեշտությունը

Սարսափի և պարտվողականության հոգեբանությունից սրբագրվելու համար - հետևանք՝ դարեր տևող օտար տիրապետությունը մեր հայրենիքում, և մասնավորապես, տաճիկների՝ Չայաստանում պարբերաբար սարքած կոտորածների և ունեցած զենքի հաջողության - հայությունը, մենակ, թե զինակցաբար, պիտի կազմակերպի իր փոխվրեժի պատմական գործը, հրամայականորեն պարտության պիտի մատնի Տաճկաստանը, որպեսզի հոգեփոխվի ու ապահովի իր ֆիզիկական և հոգևոր գոյությունը:

4. - Նախապատրաստություն

Տաճկական վտանգը, Արևելքի և արևմտյան իսլամների Չայաստանի վրայով իրար միանալու քաղաքական ձգտումը, հայության երկրամասային պահանջը Տաճկաստանից, մեր փոխվրեժի հոգեբանական անհրաժեշտությունը - այդ պատճառներից ամեն մեկն առանձին պահանջում է անհապաղ և լրջորեն նախապարաստվել վաղվա համար:

5. - Վաղվա պատերազմը

Դա, ըստ ամենայնի, պիտի լինի գերազանցորեն քիմիական: Չոգեբանականից և տեխնիկականից զատ բոլոր տեսակի գերակշռությունները - թվական, քաղաքական, աշխարհագրական և այլն - պիտի դադարեն վաղը վճռական և բախտորոշ դեր կատարելուց: Վաղվա ճակատամարտերի բախտը պիտի վճռի մարդկային հնարագետ միտքը և ոչ կենդանի ուժը: Արվեստագիտության, տարրաբանության, էլեկտրոարվեստագիտության արագ և հրաշագործ առաջադիմության մեր օրերում, երբ այդ վերջինների օգտագործման կարելիությունները պատերազմում դառնում են անսպասելի, մահացու գործիքների և ռազմանյութերի հարածուն ճոխացումն ու կատարելագործումը հնարավոր պիտի դարձնի մեզ նման տեխնիկապես տկար ժողովրդի գլխովին բնաջնջումը:

6. - Գերազանցելու միջոցներ

Թրքության ծանոթ առավելությունները կարելի է և պետք է արհամարհելի դարձնել մեր հոգեբանական և տեխնիկական գերազանցությամբ, որպիսին հնարավոր է և պիտի ձեռք բերել՝

Ա) Մեր գոյության և բնաշխարհի առարկայական պայմաններին համապատասխանող դաստիարակությամբ: Վերադաստիարակությամբ պիտի սրբագրել մեր ժողովրդի հոգեբանությունը, դարձնելու

նրան իր ամբողջության մեջ ազգորեն ինքնագիտակից, կորովի և մարտունակ:

Բ) Եվ անհրաժեշտ մասնագիտություններով: Մեր տեխնիկական գերակշռությունը պիտի ապահովենք, հասցնելու վաղվա համար անհրաժեշտ քանակությամբ հրարվեստագետներ, մեքենագետներ, քիմիագետներ, ռազմագետներ, հանքագետներ, օդազնացներ, ինչպես և ռազմամթերքի, թունավոր գազերի, մահացու գործիքների արտադրության մասնագետներ:

7. - Վարիչ մարմին

Հայ զանգվածների վերադաստիարակության և անհրաժեշտ մասնագետներ հասցնելու գործը վարում է Ազգային Ինքնապաշտպանության Վարիչ Մարմինը, ընտրված՝ տեղական մարմինների կողմից:

8. - Տեղական մարմին

Ստեղծվում է ամեն մի հայաբնակ վայրում, նպատակ ունենալով՝

Ա) Ժողովրդականացնել ազգովին նախապատրաստվելու անհրաժեշտության գաղափարը:

Բ) Հսկել տեղի հայ տարրի վերադաստիարակության գործին:

Գ) Հովանավորել իր վայրի խոստումնալի և հայրենապաշտ պատանի - երիտասարդներին:

Դ) Ստեղծել նյութական միջոցներ:

9. - Ձինվորական հանձնախումբ

Նշանակվում է վարիչ մարմնի կողմից, որի գործը պիտի լինի՝

Ա) Հայ և օտար ռազմագետների աջակցությամբ մշակել Երկրի հայության քիմիական ինքնապաշտպանության ծրագիրը:

Բ) Եվրոպական և ամերիկյան քիմիարաններում, բարձր տեխնիկ դպրոցներում, զինվորական ակադեմիաներում, հրարվեստագիտական գործարաններում հասցնել անհրաժեշտ թվով մասնագետներ:

Գ) Իրազեկ լինել այն բոլոր ռազմարվեստային գյուտերին և նորություններին, որոնցով հարածուն կերպով հարստանում է եվրոպական և նոր աշխարհի զինվորական միտքը:

Դ) Ձինվորականացնել բոլոր տեսակի պատանի-երիտասարդական միությունները:

Ե) Ստեղծել զինվորական գրականություն:

10. - Հրատարակչական հանձնախումբ

Ունենում է իր օրգանը, որով՝

Ա) Հայ միտքն զբաղեցնում է մեր ժողովրդի գոյության պաշտպանության խնդրով:

Բ) Պայքարում է պարտվողականության ոգով, անգրագիտության և օտարացումի դեմ:

11. - Ազգային ուխտի դպրոց

Անսահմանորեն անձնվեր, հայրենապաշտ և գաղափարական երիտասարդ գործիչներ հասցնելու համար, հաստատել ազգային ուխտի և ոգու դպրոց, որի կողմից՝ մեր ցեղի նյութական և բարոյական ինքնապաշտպանության գործը դասավանդվեր և հռչակվեր որպես նոր կրոն:

12. - Նյութական միջոցներ

Մեր ժողովրդի փրկության գործը վարելու համար անհրաժեշտ նյութական միջոցները պարտադրորեն հոգում է ինքը՝ հայությունը, հետևյալ ձևով.

Ամեն մի հայ մարդ, ազգային տուրքի անվան տակ, վճարում է գաղիական մի ֆրանկ: Ամեն հայ ընտանիք՝ այնքան ֆրանկ, որքան անդամ ունի:*

Անտառում նեղ ու դարձդարձիկ ճամբաների վրա երես առ երես իրար կհանդիպեն առյուծն ու վագրը:

Նրանք կանգ կառնեն, գետնին մխվածի պես, մարմինները կծկած ետևի երկու ճկուն ոտների վրա, պատրաստ ոստյունի:

Եիրանները դուրս, մազերը փշաքաղ, բերանաբաց, ամեն մեկը կամենում է զարհուրելի ծամածռություններով ահաբեկել, սրտաթափ դարձնել հակառակորդին և խեղդել...

Անսահման զգուշությամբ, մեկ- միաժամանակ և մյուսը - իր մի ոտը շարժում է քիչ ետ:

Քիչ անց, անաղմուկ և կամաց, նույնն են կատարող մնացած ոտները: Եվ, գրեթե աննկատելի՝ հակառակորդի համար, միաժամանակ հեռանում են իրարից: Սակայն. միշտ երես առ երես, մինչև որ երկուստեք նահանջը նրանց միջի տարածությունը կդարձնի ավելի մեծ, քան պետք է մի հանկարծական և դավադիր ոստյունի համար:

* Չնչին տուրք, բայց հայրենասիրական, գիտակցական, փրկա-բար: Կաթիլն ընկնելով ծովը՝ դառնում է ծով: Նյութականը չի պակասելու: Օրվա հայությունը հազարիցս ավելի մեռյալ ծախսեր է կատարող, քան պետք պիտի լինի գծածս նախաշավղի սահ-մաններում կազմակերպել ու վարել իր գոյության պահպանման գործը: Միացրե՞ց Հայը իր չնչին նյութական զոհաբերության գիտակցությունը և հայրենապաշտություն-ապահովված է նրա փրկության գործը: Նպատակադրվե՞ց՝ ցեղամիջյան պայքարում չկորչելու համար սպառազինվել հոգեբանորեն և արվեստագիտաբար-հայության կմնա հայացքը դարձնել դեպի վերև, տեսնելու համար հրեղեն նշանը-այն միջոցը, որով պիտի հաղթի դժվարություններին ու իր դարավոր թշնամուն:

Այլևս հակառակորդները դարձնում են իրենց թիկունքները, վերստանում իրենց բնական կեցվածքը. և, քաշվելով իրենց թագավորության սահմաններից ներս, կորչում են անտառի մեջ:

* * *

Նույնը, գրեթե նույն բանն է կատարվում և ազգերի կյանքում, երբ նրանք երես առ երես և սպառազեն հանդիպում են իրար, իրենց երկրի սահմանագլխին:

Վա՛յ նրան, ով տկարություն ցույց տվեց. մա՛հ է:

Վա՛յ նրան, ով անկարող եղավ անթարթափ ու շեշտակի նայելու հակառակորդի աչքի մեջ. մա՛հ է ստույգ:

Կորած է այն կողմը, որ անզոր է սարսափ ազդելու, ավելին՝ ավելի սարսափելի լինելու, քան հակառակորդը:

Չա՛յ երիտասարդությունը, վաղը, երբ թրջությունը փորձեց պղծել Չայրենիքիդ սահմանների սրբությունը, պիտի կարողանա՞ս ավելի սարսափելի լինել, քան թշնամին: Պիտի կարողանա՞ս վագրային կեցվածք ցուցադրել:

Պատասխանի՛ր, պիտի կարողանա՞ս...

13.

ԲԱՆՏՈՐՈՇ ՄՏԱՎՈՐԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Երբեք տեսնված չէ, որ ժողովուրդն ավելին չտար, քան կարող են պահանջել իր առաջնորդները:

Ժողովուրդներն այն են, ավելի ճիշտը՝ դառնում են այն, ինչպիսին որ համարվում են իրենց մտավորականության կողմից:

Մի ժողովուրդ, որ իր ղեկավար տարրերի կողմից համարվում է «փափկամարմին» կենդանիների տեսակից, երբեք չի լինի հաղթական ու հարգված: Տկար, քաղաքականապես մուրացիկ և դիպվածով գոյությունը քարշ տվող - ահա՛ նման ժողովուրդը:

Պարտվում է մի ժողովուրդ, հենց որ իրեն պարտված է զգում իր մտավորականությունը:

Կորած է այն ազգային դատը, որի ղեկավարները կորած են համարում այն: Պայքարում տեղի է տալիս այն կողմը, որի առաջնորդող տարրերն առաջինն են հուսահատվում:

Այո՛, հանձին ժողովուրդների, միշտ էլ չափվում են իրենց մտավորականությունները, հաղթում կամ պարտվում իրենց առաջնորդող տարրերը: Եվ չի պարտվում այն կողմը, որ չի ուզում պարտվել:

* * *

Պիտի չպարտվեր հայ ժողովուրդը և հոգեբանորեն, եթե նրա մտավորականության մի խոշոր մասը չնետվեր պարտվողական ոգու գիրկը: Դժբախտաբար, այսօր նա ոչ թե իրեն պարտված է զգում, այլև պարտվողական:

Նրա որոշ տարրերը մեր պարտության և բարոյալքումի օրերին ոչ թե չկարողացան բարոյական շանթարգել հանդիսանալ զանգվածների համար, այլև պարտվողականության քարոզիչներ և բարոյալքիչներ դառան: Չուրկ՝ ապագայի զգացումից, ինչպես և ազգային բարոյականից, նա առանց մի հատիկ իսկ հարված փոխանակելու փորձի, թշնամուն հանձնեց իր դիրքերը, որին այնքա՛ն մեծացրել էր տկարի իր երկչուտ երևակայությունը: Նա բառացիորեն բաժանեց ճակատագիրը ծանոթ առակի այն դժբախտ եղնիկի, որը օդի մեջ քամուց տարուբերվող փետուրից սարսափահար, նետվում է... ուղղակի որսորդի գիրկը:

Նա նմանվեց այն զորամասին, որ ոչխարների հոտի բարձրացրած փոշու ամպը թշնամի համարելով, փախչում է գլուխը կորցրած և ընկնում ... թշնամու ամրացրած բանակատեղին:

* * *

Ամենակարող է այն առաջնորդը, որ կարողանում է անպարտելիության հավատ ներշնչել իր ժողովրդին:

Ժողովրդասպան է նա, որ իր նկուն կեցվածքով տկարացնում է իր ժողովրդի ուժի և կարողության գիտակցությունը:

Վերջինին նմանվեց մեր մտավորականության մի մասը: Տեղի տվեց առանց մի հատիկ պատվի վերք ստանալու, նա փախավ և ոչ նահանջեց կռվադաշտից և իր դասալիքի հոգեբանությամբ բարոյալքեց թիկունքը:

«Վա՛տ է մեր ժողովուրդը, տգետ, անարի», - ամենուրեք հայտարարեց մեր սրտաթափ եղած մտավորականը:

«Նա չի կռվում, նա չկռվեց և ի՞նչպես կարող էր կռվել տաճիկ բանակի դեմ», - գրեց ու տարփողեց ծանոթ մտավորականը:

«Լինենք համեստ և բավականանա՞նք քչով, ո՞վ ասեց, որ անպայման պետք է անկախ լինել՝ ապրելու համար, ապրենք այնպես, ինչպես որ կուզեն թուրքն ու բուլշևիկը և ոչ թե այնպես, ինչպես որ հայ ժողովուրդն է ուզում» ահա՛ այսպես գրեց, խոսեց և դեռ չարախոսում է անմիտ պարտվողականը:

Տխուր, մեռորեն տխուր է պարտվողական մտավորականի պատկերը: Գլուխը կորցրած, նա այսօր ոչինչ չի խնայում վերջնական դարձնելու հայ ժողովրդի պարտությունը: Ազգային աստվածությունները մի աման ապուրի հետ փոխելուց հետո, նա այժմ իր վատությունը փիլիսոփայելով է զբաղված:

Այլազան են, ընթերցող, պարտվողական հայ մտավորականի հոգևոր դիմադրությունները:

Մեկն այդ փաղանգից հոգևոր ստրկություն է քարոզում, հորդորելով հայությանը ապրել «խոնարհության հովտում» և էլ չեքազել անկախության մասին:

Երկրորդը գտնում է, թե թուրքից լավը բոլշևիզմն է, որի կարմիր փորձարկության համար հայությունը հավատարմորեն պիտի նյութեր մատակարարի:

Երրորդը՝ կենդանի հողմացույց, և այս է, և այն:

Չորրորդը չգիտի, թե ինչ է ուզում, ամեն ինչ է և ոչինչ:

Հինգերորդը... Նույնն են բոլորն էլ՝ եությանք՝ ստրկամիտ, տկար, պարտվողական:

Սրանք կուզեն ապրեցնել հայությունը որպես կենդանի ողորմելիություն, արտաքին ողորմություններով:

Խոսե՛ք հետները, լսե՛ք իրենց և պիտի հասկանաք սրանց խորշակահար հոգին, որ մատնում են իրենց ամեն մի խոսքի և շարժուձևի մեջ:

Սրանք ասում են, - եթե ամեն ինչ դեռ կորած չէ, եթե կարելի է և պետք է որևէ բան անել հայ ժողովրդի ճակատագրի դաժանությունը մեղմելու համար, այդ պիտի արվի վաղվա սերունդների ձեռքով, և ոչ մեր, որովհետև այլևս չենք ուզում մեր կերն ու հանգիստը զոհաբերել:

Օ՛, այդ եսապաշտ ու անարի արարածները: Եթե սրանք հնարավորություն ունենային հայ ժողովրդի գոյությունը զրնգ դրամի վերածելու և տրամադրելու իրենց հոգեպես հաշմ և դյուրասեր սերունդին՝ այդ վերջինի հացն ու անդորրը ապահովելու համար, պիտի չնեղվեին ասելով՝ «մեզնից հետո թեկուզ քրիհեղ»:

Ուր մարդիկ խոստովանում են իրենց տկարությունը, բայց չեն ամաչում տկար լինելուց - հոգևոր ստրկություն է տիրում այնտեղ: Այդպիսին են մերոնք, մեր պարտվողականները, տկար, բայց տկարությունից չամաչող:

Հոգեպես կաթնեղբայր, իրար նման, որոնց մեջ կա, սակայն, ամենավտանգավորը: Դա ջատագովն է թրքական կողմնորոշման: Հոգեբանորեն հասկանալի է և այդ ամոթալի երևույթը հայ մտավորականության որոշ մասի մեջ: Վախը, սարսափը թշնամուց՝ սպանում է դեպ այդ թշնամին տածած մեր ատելությունը: Պիտի ներել թրքության և մոտենալ նրան, - ասում է այդ վերջինը, - քանզի մեզ ճակատագրված է նրա անմիջական դրկիցը լինել, տկար հարևանը:

Մտքի և հոգու ինչպիսի՛ աղքատություն:

Հեռատես դիվանագետ չէ խոսողը, այլ՝ ծանոթ պարտվողականը, որ չի ամաչում ծիծաղելի դառնալ իր ողբերգամբի մեջ:

Ներե՛լ նրան, որից ծեծվել ես, թքվել, անարգվել:

Ներե՛լ նրան, որին քեզնից ուժեղ ես զգացել և ծունկի եկել նրա առջև:

Ներե՛լ իր տիրոջը, իր բռնակալին, իրեն հաղթողին: Ինչպիսի՛ մահացու տգիտություն և բարոյական անկում:

Իսկ եթե թրքությունը, հա՛յ պարտվողական, կարիք չզգաց թո՛ւ ներումի ստրկական արտահայտության և թքեց թո և թո ներումի երեսի՛ն: Իսկ եթե թրքությունն ասեց. «Սրի քաշելով հայության կեսը՝ ես արձանի ու պսակի արժանի գործ եմ կատարել իսլամի համար: Եվ եթե վաղը տուրս երկարեց թո մյուս կեսի վզին, թո ստրկական ներումը չի փրկի քեզ»:

Եթե այսպե՛ս խոսեց Արևելքի մարդատիպ բորենին:

Եթե լեզուն դրված լիներ միայն ճշմարտություններ ասելու համար՝ թրքությունը պիտի ասեր մեզ:

- Գիտեն, որ իմ ներկայությունը Եվրոպայում շատ կարճ ժամանակի խնդիր է: Գիտեն, որ այսուհետև առաջանալու մի հատիկ ճամբա ունեմ՝ ռուսահայության գերեզմանի վրայով դեպի Անդրկովկաս: Գիտեն, զգում եմ և այն, որ հետ այսու իմ գործը պիտի լինի - ծեծվել եվրոպական ուժերից և ծեծել հայությունը, ծեծել ձեզ՝ վերջնականորեն պարտվածի սպանիչ հոգեբանությունից գերծ մնալու համար: Ավելացնեմ և այն, թե հաղթականի իրավունքն է՝ զրկել պարտվածին փոխվածի դիմելու, ինձ վնասելու հնարավորությունից:

Եթե դարավոր թշնամիդ այսպե՛ս խոսեց քեզ հետ: Եվ կարիք կա՞ խոսքի՛ թրքությունը ճանաչելու համար: Մի՛թե խոսուն և հասկանալի չէ նրա հայադավ լռությունը: Միջազգային բարոյակա՞նքը: Բայց այդ երբվանի՞ց է, որ գոյություն ունի դա: Արևելքի խուժն ու ստրո՛կը, հակաբարոյական թուրքն ու հայ պարտվողականը՝ հիմքը պիտի դնեն ցեղամիջյան բարոյականության: Վա՛յ և այդ բարոյականին, և հայության:

Երբեմն աշխարհի կարեկցությունը, երբեմն ծիծաղը շարժող մեր պարտվողականները կիսով չափ քաղած պիտի լինեին իրենց մեղքը, եթե հայությունը ծիծաղելի չդարձնեին իր խոր դժբախտության մեջ: Այո՛, ծիծաղելի է տկարի ներումը, ինչպես և նրա հաշտարար ոգին: Մարդկությունը, և ամենից առաջ թրքությունը, իրավացիորեն, մեր ներումն ու հաշտ ոգին պիտի վերագրի մեր նվաստության և ոչ մեր մեծահոգության: Տկարին իրավունք չի տրված մեծահոգի լինելու: Նա չի էլ կարող այդպիսին լինել: Մեր ներումը կշարժեր աշխարհի նողկանքը միայն: Ներելով, մենք հաստատած կլինեինք, թե մենք արժանի էինք

այն ամենին, ինչ որ ապրեցրեց մեզ թրքությունը: Ապացուցած կլինեինք և այն, թե իսկապես անկախության անարժան հավաքականություն ենք, գոհ՝ մեր վիճակից:

Ներելով, մենք մատնած կլինենք մի այլ բան, թե մահացիորեն տկար ենք, և թե այդպիսին էլ պիտի մնանք հավետ: Իսկ մնանը պիտի չհանդգնի անկախ Հայրենիքի մասին երազելու, ինչպիսի աշխարհագրական սահմաններով էլ որ լինի դա:

Ներե՞լ եք ուզում - հաղթե՞ք նախ:

Բայց թող չանհանգստանան մեր պարտվողականները: Մի օր հայությունը պիտի ների թրքության, բայց ոչ ծունկի եկած նրա առջև, պարտվելուց հետո, այլ նրան ծնկի բերած՝ ծեծելուց հետո:

Պիտի ներենք մի օր Արևելքի չարագործին, բայց նրան պարտության մատնելուց հետո:

Աված է՝ «հաղթի՛ր և ապա անցիր պարտյալի կողմը»:

Մի հաղթություն - և մենք կներենք թրքության:

Կասկածո՞ւմ է մեր անորինակ մարդկայնության մասին հայ պարտվողականը: Թող լսի, ուրեմն, մեր հաղթական նահապետի խոսքը.

«Բայց Հայկ վեհանձն ու բարեպաշտ, կտա դիակին պատվավոր գերեզման բլուրի վրա: Իսկ Ներբուքի մեծազանգված մարմինը դիապատելու մեծածոխս հանդերձանքն կտանեն այս լեռնակյաց հաղթական արծիվը, ուր հիմա Թորգոմի արքայական տան մոտ կննջի քուն հավիտենական ազատագրաց ոխերիմ թշնամին»:

Եիշտ այսպես, հայկաբա՛ր պիտի վարվենք և մե՛նք թրքության մեռելոտիի հետ, նրա «մեծազանգված դիակի» հետ, երբ որ հաղթեց մեր սուրը:

Մենք չենք ջախջախի մեր սվինից վիրավոր թուրք գինվորի գանգը, որովհետև մերը չէ այն շնական վարդապետությունը, որ տարբերություն չի դնի չարի և բարու միջև:

Մենք չենք շնանա նրա գեղեցկուհիների հետ, չենք կրոնափոխի նրա որբերը, քանզի մերը չէ այն ցեղը, որի մեջ դարերով և դարերով շունը ավելի՛ ուժով է եղել քան մարդը:

Մենք մարդ, ավելի քան մարդ կլինենք թրքության հանդեպ, երբ մեր սուրը նրան ծունկի բերեց մեր առջև:

Իսկ մինչև այդ օրը, նա մեր գլուխը, իսկ մենք նրա գարշապարը պիտի փնտրենք: Որովհետև նա չի կարող մարդ լինել մեր նկատմամբ: Նա չի զղջա մեզ հասցրած անլուր չարիքների համար, իսկ մենք ներելու համար պիտի ճգնենք լինել նրանից ուժեղ:

Ա՛հ, գիտեմ, չկա աստվածորեն ավելի վսեմ և գեղեցիկ շարժուձև, քան մեր սրից ու գնդակից զարնված հակառակորդի վերքերը կա-

պելը: Ինչպես չկա ավելի բարբարոս արարք, քան վիրավորներին նոր վերքեր հասցնելը:

Գիտե՛մ, գիտե՛մ, արժի ներել, իրեն ուժեղ զգալու համար: Գիտե՛մ, աստվածային արարք է ներունը, բայց ուժեղի, հաղթականի:

Ներե՞լ եք ուզում - արիացե՛ք, հզորացե՛ք, հաղթե՛ք նախ:

Ասում են՝ մեր տխուր Արևելքում նվաստությունը ծառայել է որպես ինքնապաշտպանության միջոց:

Հայ պարտվողականները այդ զազիր զենքից զատ այլ բան չեն գտել հանձնարարելու մեր ժողովրդին:

Չեն հասկանում կարծեք, որ նվաստություն - ասել է շպարված թուլություն, որ միշտ էլ - վաղ, թե ուշ - պատժվում է չարաչար:

Մեր միամիտները չեն հասկանում, որ նվաստությունը ժողովուրդների համար ավելին չէ, քան փտած եղեգն, որին կոթնել են հրավիրում հայությանը:

Նվաստություն, ներողամտություն, խոնարհություն. - սրանցով գուցե և կարելի լինի երկարել հիվանդությունը, բայց այս բարոյագուրկ միջոցները չեն փրկի նրան ո՛չ հիվանդությունից, ո՛չ էլ մահից:

Փրկություն չէ հոգեվարքի երկարումը: Ինչպես և ցավերի ժամանակավոր մեղմացումը, երբ հիվանդությունը պիտի շարունակի մնալ և սպառնալ մահվամբ:

Ցավերը վերացնելու համար՝ հիվանդությունը, պատճառներն են, որ պետք է բառնալ:

Թուլությունն է, որ պետք է խաչ հանվի:

Անիծված թուլությունը, որի պատճառով դարերով տառապանքի և ստորացումի դառն բաժակն է դատարկել մեր ժողովուրդը:

Գիտակցենք վերջապես, որ ժողովուրդների բախտավորության և անբախտության, հզորության և տկարության աղբյուրը գտնվում է իրենց մեջ: Հայ հոգուց դուրս չէ և հայ տառապանքի, անլուր քաղաքական գրկանքների աղբյուրը: Հարազատե՛նք այդ ճշմարտությունը, հա՛յ երիտասարդ, հասկանա՛նք՝ փրկվելու համար:

Բայց մի՞թե տկար ժողովուրդ է օրվա հայությունը: Մի՞թե նա կարող էր և տկար մնալ՝ իր կեսը թրքական վայրագության սրին հանձնելուց հետո: Մինչև մեր ցեղի մի մասի ողջակիզումը դեռ հոգեբանորեն հասկանալի էր մեր տկարությունը: Իսկ այսօր, երբ կա թրքության կողմից մի միլիոն հայության ոչնչացումի աղաղակող փաստը, իրեն այսօր էլ տկար զգալ - կնշանակի ապրելու անարժան լինել:

Չէ՛, թե՛, չի կարելի հազար և հազար գոհեր տալ և մնալ նույնը հոգեպես: Չի՛ կարելի հազար և հազար մեռելներ ունենալ և բարոյա-

կան անզորությամբ տառապել: Դա կնշանակեր մարդկային ցեղից չլի-
նել:

Ա՛հ, մեռելների անչափելիորեն զարհուրելի ուժը:

Մի միլիոն անհանգիստ և վրեժխնդիր ուրվականներ - ահա՛
մեր ուժը, որի նմանը չի ունեցել աշխարհի ոչ մի ժողովուրդ:

Բայց-ամո՞թ մեզ-հայությունը չօգտվեց այդ ուժից, չօգտվեց,
որովհետև շուտ, շատ շուտ մոռացավ իր մեռելները:

Աշխարհը կսպասեր, որ այն հրեշային չարչարանքներից,
որոնց դատապարտեց մեզ «վայրագության, ծուլության և գողության
միայն ընդունակ ցեղը», աշխարհը կսպասեր, որ, ահա՛, հայ մտավորա-
կանության շարքերից դուրս կգան ծայրահեղապաշտներ, անհաշտներ՝
գայլի հոգեբանությամբ: Կսպասեր, որ ահա՛ հայ տառապանքը կծնի
ուխտվածներ, դեմոնական տիպեր՝ սրբազան խենթությամբ: Կսպաս-
վեր, որ այլևս հայությունը պիտի սովորի խոսել մարդկության հետ այն-
պես, ինչպես որ կարող էր և պե՛տք է խոսեր բազմաբյուր ուղջակեզնե-
րի տեր ժողովուրդը: Բայց, ավա՛ղ, հայությունը, աննշան բացառու-
թյամբ, շարունակեց մնալ նույնը - տկար ու մուրացող:

Հայության ճակատագրի վարողները չիմացան խոսել աշխար-
հի հետ, որ բնագրական արհամարհանք ունի դեպի տկարն ու լալկա-
նը:

Գերմարդկային ցավերից խելագարվածի լեզվով խոսելու փո-
խարեն, նա խոսեց կանացի քրիստոնեության լեզվով: Գերագույն վշտի
մեջ կատողելու փոխարեն, նա մնաց միևնույն «բնականոն ջղեր»-ի տեր
ժողովուրդը: Նա չխոսեց բռնամահ եղած հայության կեսի լեզվով: Նա,
որ կարող էր այնպես վարվել, որ թուրք պետության ներկայացուցիչնե-
րը, թուրքիայի սահմաններից դուրս չերևան. նա, որ կարող էր մի մի-
լիոն չարչարանահ եղած Հայերի ուրվականներով, առանց բանակների
և մարտանավերի - սարսափով պաշարել թուրքիան, կտրելով նրա հա-
րաբերությունները արտաքին աշխարհի հետ. նա, որ կարող էր ահաբե-
կել մարդկության խղճմտանքը վարող հրեշների երևակայությունը, որի
վրեժխնդրական ամեն մի շարժումը հիացումով պիտի լցներ մարդ-
կության սիրտը, նա ոչինչ չարեց իր գերագույն վշտից մղված:

Եվ աշխարհը հիացում ու սարսափ զգալու փոխարեն, զգվանք
ու զայրույթ զգաց մեր նողկալի կանացիության հանդեպ:

Ինչո՞ւ այդպես: Ինչո՞վ բացատրել այդ տխուր երևույթը:

- Մեր կուլտուրականությամբ,- պիտի աճապարեն պատասխա-
նել մեր պարտվողականները:

Կե՛ղծ և թքելի՛ կուլտուրականություն, որ կայանում է անհամ ո-
տանավորներ գրելու և մի քանի եվրոպական լեզուներ գործածելու
կարողության մեջ:

Ծիծաղելի՛ կուլտուրականություն, որ մեր ժողովուրդը դարձ-
րել է որբ և որբախնամ:

Չայրույթից չե՞ս դողում դու, հա՛յ երիտասարդություն, որ մի
միլիոն արյունակիցներիդ ողջակիզումն իսկ չկարողացավ խռովել հայ-
րերիդ մի մասի հոգևոր մրավը: Դու չե՞ս դողում սրբազան կատաղու-
թյունից, որ մեր ցեղի միտքն ու բազուկը, իրենց վրեժխնդրական մո-
լուցքի մեջ, սատանայի հետ իսկ զինակցելու փոխարեն, մնացին գե-
րին քաղաքական տուլստոյականության:

Վրեժի ու քանդումի - աշխարհին ծանոթ և անծանոթ արվեստ-
ներին աշակերտելու փոխարեն, որ վաղը ի վիճակի լինի հրով և եր-
կաթով պատժելու բարբարոսությամբ հիվանդ թրքությունը, քո սե-
րունդն այսօր, իր հայրերի շնչով թրծված, հետևում է մի կտոր հաց ա-
պահովող գիտությանը:

Սթափվի՛ր, հա՛յ մարդ, ուշքի՛ եկ, քանի դեռ ուշ չէ, այլապես՝
մարդկությունը, որ դեռ սպասում է քո սրբազան խենթության, մի օր,
հուսախաբ, պիտի թքի մեր ժողովրդի անունին:

Մարդը, որ ստրկացած է պարտվողական հայի մեջ, պիտի
մարդկայնանա:

Հայ մտավորականությունը իր ամբողջության մեջ պիտի
ազատվի ստրկական և սարսափի հոգեբանությունից:

Պիտի արիանա նա:

Պետք է ազատվել և ոչ թե միայն ազատագրվել:

Մինչև որ հայ մարդը չզգա իր ուժի գերազանցությունը, չի
ազատվի պարտվողական հոգեբանությունից, չի փրկվի նա:

Թրքական կողմնորոշում, ներում, հաշտություն - այդ ամենը
կոչված են սնուցանելու մեր տկարությունը և նախապատրաստելու
թուրք զենքի վաղվա հաղթանակը Հայաստանում:

Այսպես, մեր մտավորականության թևաբեկ մասը, իր առաջնոր-
դության ապավինած ժողովուրդը վաղվա հաղթանակի համար նախա-
պատրաստելու փոխարեն, կլանված է մի ամոթալի խնդրով:

- Օտար լուծերից ո՞րն է տանելին, ցանկալին, - ահա՛ հարցը,
որով նա զբաղեցրել է հայությունը: Օտար տիրապետության դեմ ա-
նողոք պայքար կազմակերպելու և վարելու փոխարեն, նա առաջար-
կում է իր ժողովրդին ընտրել այս կամ այն օտար լուծը: Փոքրագու-
թյուն, տգիտություն, ստրկամտություն:

Այդ հրեշները, միացած՝ հայ պարտվողականի մեջ, նրան մղել են ժողովրդասպանության:
ժողովրդասպանություն, այո՛:

* * *

Ներսես Մեծը, լսելով Հայաստանի գլխին եկած դժբախտությունների մասին, հունական օժանդակ զորքերով կմտնի Հայաստան:
Մերուժանը, հրամայելով բերդի պատերից կախ տալ հայ նախարարների կանանց, կթողնի Հայաստանի սահմանները և օգնություն կխնդրի Շապուհից: Կհասնեն պարսից զորքերը և դավաճանը կշարժվի Հայաստանի դեմ:

Կռիվը կսկսվի Չիրավի տափարակի վրա... երբ Ներսես Մեծը կբարձրանա Նպատ լեռը, ձեռքերը կբարձրացնի դեպի երկինք և աղոթելով, կ'իջեցնի ձեռքերը, մինչև որ չեն հաղթի Հայերը:

Ահա՛ հաղթելու գաղտնիքը:

Ներսես Մեծը լեռան վրա! Ինչպիսի՛ վեհ պատկեր:

Ինչպիսի՛ վսեմական նյութ հանճարեղ վրձինի և մտահայեցության համար:

Իսկ առաջնորդի համար՝ սկիզբն ու վախճանը իմաստության:

Ռազմավարի համար՝ հաղթելու գաղտնիքը, կնշանակի աստվածային գաղտնիք, որ շարունակում է արձանացած մնալ մեր պատմության ոսկե էջերից մեկի վրա:

Մեծ Պարթևը լեռան վրա! Սիրում եմ ապրել ու վերապրել այդ կախարդիչ պատկերի գեղեցկությունն ու վեհությունը:

Նրա՛ իմ մեջ առաջացրած խոկումներից թելադրված, ես հաճախ մտովի կ'այցելեմ մեր հին ու նորագույն ռազմավարները, մեր պարտության և հաջողության պատճառներն ինձ համար պարզելու ցանկությամբ:

Եվ գտել եմ, որ այն բոլոր դեպքերում, երբ Ներսես Մեծի նման մեկը «բարձրացել է լեռը», երբ մեր ցեղը լարել է իր բովանդակ ուժերը և չի տկարացել հոգով, մինչև որ տեղի կտար թշնամին - մի՛շտ էլ հաղթության դիցուհին իր ոսկե մատներով պսակադրել է հայ զինվորի ճակատը:

Իսկ երբ չի գտնվել պարթևատիպ առաջնորդը, որ կարողանար լարված պահել ժողովրդի ուժերը, չթուլացնել ժողովրդի բազուկը, մինչև որ կտկարանար թշնամին, երբ պակասել է կատարյալ առաջնորդը, պարտությունն ու ամոթն են եղել հայ զորքի բաժինը:

* * *

Մի ժողովուրդ, որ եղել է և կարող է լինել ուժեղ, բայց իր մտավորականության մի մասի հոգևոր ծուլության բերումով շարունակում է մնալ տկար:

Եվ աշխարհը ասում է նրան, արիացի՛ր կամ մեռի՛ր:

Ոչ մի չար աստվածություն հավիտենական թուլության չի դատապարտել քեզ, հա՛յ պարտվողական:

Դու տկար ես, որովհետև քեզ պակասում է գիտակցությունը ուժեղ լինելու կարելիության:

Քեզ տկար ես զգում, որովհետև հոգու արիություն չես ունեցել թրջությունը տկար տեսնելու:

Ուժը չի պակասում քեզ, այլ՝ ուժեղ լինելու կամքը:

Պակասում է հայրենապաշտությունը, որ հզորացնել գիտի:

Քեզ պակասում է բարձր նպատակ և ոչ այն իրագործելու միջոցները:

Գարշի՛ր, գարշի՛ր թուլությունից - և պիտի ուզենաս լինել, և պիտի լինես ուժեղ:

Իսկ երբ քեզ հոգով ուժեղ զգացիր, պիտի տկարանա թրջությունը, որին և պարտության պիտի մատնես, ներելու համար:

* * *

Ապառաժ լեռան կռթնած չեն մեր մտավորականության և այն տարրերը, որոնք օրվա անելիքները թողել են՝ մասամբ գալիք սերունդներին, մասամբ էլ՝ եվրոպական դիվանագիտության:

Կարծեք, սրանք էլ դեռ համոզված չեն, թե եվրոպական մարդկության համար միշտ էլ գետին փռվածը, միշտ էլ ընկածն է մեղավոր:

Տկարը մեղավոր է, որ տկար է - ահա՛ դատավճիռը:

Իր պետության շահը, - ահա՛ գերբարոյականը պետական գործիչների համար: Սրանց սիրտը- Նապոլեոնի արտահայտությամբ - գլխումն է լինում: Սրանց համար, նպատակը բարոյականացնում է այն բոլոր միջոցները, որոնք իրենց պետության ուժեղացման և բարեկեցության կծառայեն: Ազգային եսականության հզորացումը - սա՛՛ է տիրող իրապաշտ քաղաքականությունը:

Ահա՛ թե ինչու այս կամ այն պետության ճակատագիրը վարողները երբեմն իրենց թույլ են տալիս արարքներ, որ թույլ թևին տա որպես սոսկական մարդ: Արդ, թե ինչու պիտի հասկանալ, և ոչ թե դժգոհել և անիծել աշխարհը:

Ergo¹⁰, միամտօրեն չպահանջենք, որ աշխարհը լինի այն, ինչպես որ մենք ենք ուզում, այլ՝ ազգովին մենք դառնանք այն, ինչպիսին լինել դա՛ է թելադրում:

- Եղի՛ր ավելի բարձր էակ, քան մարդը:

Ի՞նչ, երիտասարդ հայություն, պիտի դառնա՞ս մեր դյուցազ-
նախառն սերունդը, պիտի կարողանա՞ս կատարել ժամանակի պա-
հանջը ու փրկել՝ ապագան վտանգված մեր ժողովուրդը:

Ցանկության դեպքում՝ ԱՅՈՒ:

ՎԵՐՋԻՆ ԽՈՍԵ

Գերագույն հաճույք է ինձ համար՝ վերհիշել - թող հիշեցնեն և
քեզ, ընթերցող՝, մի այլաբանական և իմաստալի պատկեր. Կարլ
Չաուպտմանի¹¹ ծանոթ թատերգությունից:

Տարվա այն եղանակն է, երբ բոլորը ձգտում են դեպ լեռները:
Անսպասելիորեն, «Չսկաների Լեռան» վրա պայթում է փոթորիկը: Մար-
դիկ ապաստան են գտնում փրկարար տանը: Այնտեղ երգ, երաժշտու-
թյուն, հանգիստ կա: Դուրսը փոթորիկը կրկնապատկել է իր կատաղու-
թյունը: Երկնահաս կատարների վրա հայտնվում է արծվահայաց մի
տղամարդ՝ ջահել, գլխաբաց, գանգրահեր: Նրա կողմից ընթանում է մի
ամեհի զամբիկ՝ իր թեթևորեն թամբված և ապերասան ձին:

Մեկը՝ պատկերը ուժի, մյուսը՝ խելահեղ թռիչքի:

Մարդը կանգ է առնում ժայռերի վրա և խոսում ինքն իրեն:
հատնվում է մի ուրիշը, սպառազեն հրեշտակի պատկերով: Առաջինը
«Լեռների Պահակն» է, երկրորդը՝ համագերմանական Ազատության և
Միության թևածող բանբերը: Նայի՛ր և տե՛ս,- ասում է այդ վերջինը և
նշանացի ցույց տալիս ընկերոջը, բարձրացող փոթորկի ալիքները: Ան-
համար զինավառ զանգվածներ՝ ատելությամբ գնով և ոգևոր: Նրանք
կուտակվում են Արևելքում, Չարավում, Արևմուտքում: Շարժվում են
լեռներով, գետերով, ծովերով: Նրանց ոտքի տակ տրորվում է և երկին-
քը, օդը: Գալիս են գերման մշտաջահել հայրենիքի դեմ:

Ժամանակն է, ահազանգի ժամը: Լեռների Պահակը պիտի ար-
ծակի իր ճիչը, նա հեռուները պիտի նետի իր աղաղակը.

- «Չայրենիքը վտանգի մե՛ջ է, արթնացե՛ք»...

Կանչը գնում է, հասնում հեռուները, բայց մնում անարձագանք:

- «Մեկ է՛լ», - թելադրում է Ազատության Ոգին:

- «Չայրենիքը վտանգի մե՛ջ է, արթնացե՛ք»...

Թույլ արձագանք: Լռել են երգն ու երաժշտությունը փրկարար
տանը, բայց ոչ ոք դեռ դուրս չի նետվել:

Անհանգիստ՝ Լեռների Պահակը նետվում է ձիու վրա և շեփո-
րում զարհուրելի ուժը.

- «Չե՛յ, հայրենիքը վտանգի մեջ է, արթնացե՛ք, փրկե՛ք»...

Այժմ ոտքի վրա են բոլո՛րը, բոլո՛րը: Ամեն ոք աճապարում է
դուրս և իզեն:

Այժմ ոտքի վրա է ողջ ցեղը և լսվում է նրա երգերից ամենա-
գոռն ու էլեկտրացուցիչը:

* * *

Դու՛, հա՛յ երիտասարդություն, պիտի ուզեի, որ դու լինեիր
«Լեռների Պահակ»ը մեր կյանքում:

Եվ պահապան հրեշտակը մեր Ազատության ու Միության:

Պիտի ուզեի, որ դու հաճախ ու հաճախ հայ աշխարհի ամբողջ
տարածությամբ արծակեիր անհանգիստ աղաղակը.

- Չե՛յ, վտա՛նգ կա, թրքական վտանգը, սև ամպի պես կախված
Չայաստանի գլխին, վտա՛նգ, որ միայն յոթնիցս կույրերը չեն տես-
նում...

**ԲԱՑ ՆԱՍԱԿՆԵՐ
ՀԱՅ ՄՏԱԿՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ¹²**

*Քննադատել - հոգեպես տառապել է նշանակում:
Մեղքերն են ասում և ո՛չ մեղավորը:
Բուլղարական առած*

Ա

Վերջին տասնամյակի դեպքերը - թրքահայոց կոտորածը, Հայաստանի ստեղծվելը, նրա կորուստը, ռուս-տաճկական նոր սահմանագծումը, սրա հետևանքով Մերձավոր Արևելքում մեզ համար առաջ եկած ծանր պայմանները, հայրենագուրկ հայության տագնապի վիճակն արևմտյան գաղութներում և այլն- մեզ դրին նոր իրողությունների առաջ:

Ցնցվեց մեր կյանքն իր էական բոլոր կողմերով: Հսկայական փոփոխություններ առաջ եկան, ուշագրավ երևույթներ: Եվ հանրածանոթ իրողություն է, որ այս դեպքերը զարգացան բոլորովին հակառակ մեր տրամադրության՝ արտաքին իրողությունների թելադրությամբ: Մենք անզոր եղանք ուղղություն տալ նրանց: Այս նշանակում է թե ներքուստ մենք պատրաստ չէինք դեպքերի իմաստը հասկանալու, զանոնք մեր քաղաքական ձգտումներին համընթաց դարձնելու:

Մենք ունեինք հոգեբանական սարսափելի թերի, և բնական է, որ հետևանքը այլ բան չէր կարող լինել, քան այսօրվա անմխիթար կացությունը:

Սակայն կացությունը առանձնապես ողբերգական բնույթ է ստանում այն պատճառով, որ մինչ մի կողմից աղետներից ու փորձություններից հետո պատմության բերումով մեր ժողովուրդը հասունանում է, նրա մեջ անկախության գաղափարը ժողովրդականանալով դառնում է հոգեբանություն, մյուս կողմից նա տկարացել է, փոքրացել և Արևելքի պայմաններում մի ինքնուրույն պետություն ստեղծելու համար - թվական ուժի տեսակետից - դարձել է խնդրական:

Բնական է, որ հայոց պետության կորիզը պիտի կազմե հորհրդային Հայաստանը իր 28,000 քառ. կիլոմետր տարածությամբ և մոտ մի միլիոն բնակչությամբ: Չլինեին մահմեդական Արևելքի յուրահատուկ պայմանները և իսլամ ժողովուրդի փոխհարաբերությունները, դարերի արյունոտ իրողություններով հոգեբանություն դարձած անհանդուրժողությունը, թուրք-թաթար ժողովուրդների քաղաքական ձգտումները, զուցե անկարելի չլինեի հորհրդային Հայաստանի աստիճանական զարգացումը և ավելորդ՝ մեր մտահոգությունը:

Սակայն մի ակնարկ քարտեզի վրա կբավի հասկանալու այն, թե ինչ է սպասում մեզ:

Այդ փոքրիկ Հայաստանի ռազմագիտական բոլոր կարևոր կետերը խլված են: Նա պաշարված է մեր դարավոր թշնամու կողմից: Այդ պաշարումը դրված է այնպիսի հաշիվներու վրա, որոնք մի ակնհայտ իմաստ ունեն հարմար պարագային նվազագույն զոհողություններով և ամենակարճ ժամանակամիջոցում բնաջնջել հայությունը:

Հայաստանը խոցելի է մի շարք տարբեր կետերից. ընդամենը մի քանի ժամվա ընթացքում այդ կետերով թուրքիան կարող է կտրել, իրարից բաժանել հայկական գավառակները և միանալ Ադրբեջանին:

Թշնամին ունի մեզ բնաջնջելու վճիռ, մենք չունենք ինքնապաշտպանության ծրագիր և ինքնապաշտպանունակ զենք:

Սակայն տարիներն անցնում են և ոչ մի փորձ այդ ուղղությամբ:

Մի չափազանց ուշագրավ և ցավալի պարագա է սա: Այդ նշանակում է, թե մեր ժողովուրդը ոչ միայն պատերազմի և խաղաղության մասին սխալ ըմբռնում ունի, այլև անուղղելի է իր անփութության մեջ՝ դեպի սեփական գոյությունը, զուրկ խրատվելու և հրահանգվելու ընդունակությունից, անկարող ըմբռնելու մի տարրական ճշմարտություն, թե՛ խաղաղապաշտ և անարի ժողովուրդները պատերազմից անհամեմատորեն ավելի են տուժում:

Բարոյա-նյութական առաջընթաց - ասել է՝ ներուժ ինքնապաշտպանության: Առաջընթացի հրամայականն է ինքնապաշտպանությունը: Այլևս ոչ ոք չի հավատում- մեր ժողովրդից զատ- չի կարելի կանգնեցնել առաջընթացի հաղթական կառքը՝ գետինը փոկած պարտվածների և թույլերի հառաչանքներով:

Այլևս ոչ ոքի համար գաղտնիք չի, թե պետությունները բնական հակառակորդներ են, որոնցից ամեն մեկը ձգտում է տարածվել, ուժեղանալ, շահել իր հարևանների հաշվին: Հարձակվում է, ով իրեն ուժեղ և պատրաստ է զգում հարձակվելու՝ լավագույն պաշտպանողականը համարելով նախահարձակողականը:

Հարձակվում է նա՝ ով, որ իր դիմացը թուլություն է տեսնում: Ամեն մի ժողովուրդ, երկաթե անհրաժեշտությունից մղված, նախապատրաստվում է, անում այն, ինչ որ անում են բոլորը:

Թույլը սարսափում է՝ չլինի թե կուլ գնա ուժեղին, իսկ ուժեղը արթուն հսկում է, որ իր հակառակորդը չզերազանցի իրեն:

Եվ խաղաղապաշտ ու անարի ժողովուրդները տկարանում են և դառնում որսը նրանց, որոնց ուժը աճում է և ժավալվում անդիմադրելիոն:

Հասկանանք և հետևյալը.

Պայմանագրերն ապրում են այնքան ժամանակ, որքան ապրում են նրանց ծնունդ տվող պայմանները: Թրքո-բուլղարական պայմանագրին կարող են ապավինել միայն նրանք, որոնց տգիտությունը ներքին չէ մեր դարում:

- Հանուն խաղաղության չեն կնքում պայմանագրերը, այլ հանուն պետության օրվա կենսական շահերի:

Պետությունները հաշվի են առնում միջազգային իրավունքը և հարգում իրենց ստորագրած պայմանագրերը քանի դեռ շահում են գոյություն ունեցող դրությունից. սակայն հենց որ մի այլ դրություն, հենց որ մի ուրիշի ֆոթե բարեկամությունը իրենց ավելի շահավետ թվաց նրանք թքում են պայմանագրերի վրա, լքում իրենց նախկին զինակիցներին և սպառնում աշխարհի խաղաղության:

Այս է իրերի առարկայական դրությունը, այս է իրական աշխարհը և ոչ այն, որի սխալ և խաբուսիկ պատկերացումով օրորվել և օրորվում է մեր զգացմունքային ազգը:

Բ

Մի աշխատասեր և նյութական ապագայի համար այնքան ձիրքերով օժտված ժողովուրդ, որ նյութական բարիքներ կուտակել և ամբարել գիտի տարվա բոլոր եղանակների համար, որ ծիծաղելի կհամարի, եթե մեկը ամռանը միայն արևի գեղեցկությամբ հիանա և չմտածի ձմռան մասին - զարմանալիորեն իդեալիստ է դեպի խաղաղությունը, աղոթում է նրա արևին և բնավ չի հավատում, թե պատերազմի ձմեռ կա:

Սակայն պատերազմը գալիս է հակառակ մեր ցանկության, որովհետև հակամարտության օրենքն է կառավարում աշխարհը:

Այս ճշմարտությունը չի ուզում հասկանալ մեր ժողովուրդը - դրա համար էլ խաղաղ տարիների քրտնաջան աշխատանքով կուտակած բարիքները պատերազմի օրերին տալիս է թշնամուն, իսկ ինքն իբրև մուրացկան ծանրանում է օտարների վրա:

Մենք կուզեինք, որ մեր ժողովուրդը ևս վերջապես ըմբռներ, թե խաղաղությունը ոչ թե հավերժական չէ, այլ ժամանակավոր զինադադար միայն:

Խաղաղությունը նույնիսկ նորմալ վիճակ չէ, խաղաղություն չկա մեր երկրագնդի վրա, չի կարող լինել և մարդկային պատմության մեջ:

Պատերազմը ժողովուրդների կյանքում անխուսափելի պահ է - դա չի մղվում սոսկ գիտակցական հաշիվների համար, դա մեկն է մարդկային հեղաշրջման (էվոլյուցիա) ամենաբուռն արտահայտություններից: Պատերազմը բնագոյ է, - այդ է պատճառը, որ մարդիկ պատերազմում են համարյա ակամայից, դեմ գալով գիտակցության պա-

հանջքներին, բարոյական օրենքներին, և հետևանքներին գիտակցաբար անդրադառնում հաշվեհարդարից, հաղթությունից կամ պարտությունից հետո:

Խաղաղությունը օրվա մարդկության համար ոչ այլ ինչ է, քան հոգնածություն:

Պարտված է այն ժողովուրդը, որը շուտ է հոգնում:

Պատերազմի է ձգտում նա, որ կազդուրված է:

Պատերազմը կազդուրվածի, առողջի ցանկությունն է, ինչպես որ խաղաղությունը թույլի բաղձանքն է, հոգնածի՝ երազը:

Անշուշտ, խաղաղությունը հոգնած ժողովուրդների համար բարիք կլիներ, եթե պատերազմից հաղթական դուրս եկածները խաղաղությունը չարաշահել չիմանային:

Խաղաղության չարաշահումն ավելի՛ է աղետավոր պարտված ժողովուրդի համար, քան նույնիսկ պատերազմը:

Պատմության մեջ քիչ են կոտորածային ոչնչացումների դեպքերը, մինչև հսկայական ժողովուրդներ աննպաստ խաղաղության մեջ, առանց արյունոտ հարվածների, անհետացել են դանդաղորեն:

Դանդաղ ոչնչացումի մի խաղաղություն է մեզ համար, ինչ այսօր իշխում է Մերձավոր Արևելքում:

Թշնամին հսկում է ոչ միայն գերեզմանացած Թրքահայաստանի, այլև Խորհրդային Հայաստանի խաղաղության վրա: Ամեն րոպե նա կարող է խանգարել այդ խաղաղությունը և եթե մինչև այժմ չփորձեց խանգարել - դա նշանակում է, թե այդպես ավելի նպաստավոր է իր քաղաքական նպատակների համար:

Բացի այդ դժբախտ պարագան, կան հոգեբանական և այլ կարգի պատճառներ, որոնք մեզ ավելի հոռետես են դարձրել դեպի մեր ժողովուրդի ապագան:

Նախ չափազանց նեղ և աղքատ է ներկա Հայաստանը:

Ինքնախաբեություն է հուսալ, թե կովկասյան յուրահատուկ պայմաններում, օտար ազդեցության ներքո, շրջապատված թշնամի ժողովուրդներով, հայությունը կուլտուրա-տնտեսապես բարգավաճի, քաղաքական ուժ դառնա՝ պետություն ստեղծի:

Ներկա Հայաստանը կազմում է հազիվ 1/12-ը մեր պատմական հայրենիքի: Դա հայրենիք չէ, այլ հայրենի անկյուն:

Այժմ իր սահմաններում նա չի կարող տեղ տալ ի սփյուռս աշխարհի ցաք ու ցրիվ եղած հայրենագուրկ հայության՝ գաղութահայության, որի թափառիկ վիճակն աղետավոր է երկու տեսակէտից. նախ որ նա ենթակա է ստույգ կորստյան, օրինակ՝ Թուրքիայում կոտորածի, այլ վայրերում՝ խաղաղ բնաջնջումի, ծուլումի:

Հայրենի անկյուն և թափառական ժողովուրդ: Մի ճակատագիր, որ երկմտության և տատանումի է մատնել մեր ժողովուրդը, այսինքն

ազգային հոռետեսության: Իսկ վայ այն ժողովուրդին, որ վարակված է այս հիվանդությամբ. այդպիսին կանգնած է գերեզմանի ափին:

Չսարսափե՛նք, բայց և առանց սին պատրանքների և ավելորդ նախապաշարումների ընդունենք այդ դառնադառն ճշմարտությունը - մեր ապագան վտանգված է:

Գ

Անիմաստ կլիներ այս ճշմարտությունն ընդունել, եթե դա մեզ միայն սարսափի պիտի մատնի և ոչ՝ ցնցի:

Ցնցումները ժողովուրդների կյանքում փրկության լրծ-ակներ են: Անբարոյական է և կորած մի ժողովուրդ, եթե գոյությունն ապահովելու համար անընդունակ է խոր ցնցումների:

Հոգեկան ցնցումների ընդունակ ժողովուրդները միայն կարող են վերանորոգվել: Աղետավոր չէ կորուստներ ունենալը, աղետավոր է զուր կորուստներ ունենալը, այսինքն՝ անցյալի դեպքերից խրատվել, փորձվել, սթափվել չիմանալը. պարզ՝ աղետավոր է վերագնահատումների անընդունակ լինելը:

Առանց վերագնահատումի՝ անիմաստ է որոնումը, իսկ առանց որոնումների՝ ոչ թե միայն ժողովուրդների միտքն է մեռնում, այլ և հենց իրենք՝ ժողովուրդները:

Վերագնահատումի պիտի ենթարկենք ոչ միայն դեպքերի առարկայական բնույթը, այլ մանավանդ մեր հոգևոր կյանքի ենթակայական տարրերը:

Պիտի որոնենք, փնտրենք, գտնենք մեր դժբախտության իրական պատճառները, ճանաչենք մեր իսկական վերքերը, ախտորոշանքի պիտի ենթարկենք մեր ժողովուրդի հոգին, որից հետո միայն խոսք կարող է լինել բուժումի մասին:

Իսկապես, ինչո՞վ պարտվեց և բարեկամներից լքվեց հայ ժողովուրդը:

Ո՞վ է մեղավոր, երկրի աշխարհագրական դի՞րքը, քրիստոնեական եվրոպա՞ն. մահմեդական Ասիա՞ն, ճակատագի՞րը:

- Բոլորը՝ բացի մեզնից,- այսպես կտրամաբանի մեր անուղղաքաղքենիամտությունը:

Այս մտայնությունը ... գանգատվում, դժգոհում է նա, անիծում է ճակատագիրը և կրկնում անվերջ, թե ընկած ենք աշխարհի մեծ ճամբաների վրա, թե աշխարհագրական ճամբաները վատ են:

Այստեղ կա մի խղճուկ ճշմարտություն, բայց դրա հանդեպ ի՞նչ հոյակապ առավելություններ: Չէ՞ որ մեր բարձրավանդակն անառիկ է, մեր լեռները՝ մեկ մեկ անխոցելի պատնեշներ: Անտեսել այս իրողությունը և ողբալ ճակատագիրը ոչ այլ ինչ է, քան թուլի, անարհի ինքնարդարացում: Թուլի ինքնարդարացում - տկարի հոգեբանություն: Այստեղ ոչ միայն նախապաշարում կա, այլև առաքինություն թերի:

Անարդար կլիներ հավատալ հիվանդներին, երբ սրանք գանգատվում են աշխարհից:

Աշխարհը պատկերացում է, իսկ պատկերումի աղբյուրը հոգին է: Հոգով հիվանդություն ունեն ժողովուրդները, երբ դժգոհում են իրենց հայրենիքից:

Գուցե իրոք աշխարհի ամենից անառիկ բարձրավանդակներից մեկի վրա բազմած ժողովուրդը անարժան է իր ճակատագրին, բայց ճակատագիրը՝ երբեք ապերախտ:

Լիներ հզոր՝ աշխարհի այդ հոյակապ կամուրջի վրա հրաշքներ կգործեր հայությունը: Տկար էր, տկարացած - դառած անարժան իր բնաշխարհին:

Հիվանդ, դժբախտ ժողովուրդ, որ մինչև այժմ երկու առաքինություն է ունեցել՝ իր դժբախտությունները վերագրել արտաքին պատճառների և փրկությունը հուսալ արտաքին ուժերից:

Այստեղ է պատճառը մեր տարօրինակ հավատի և խանդավառության, երբ օտարը խոստումներ է կատարում, և նույնքան տարօրինակ հիասթափության և հուսալքումի, երբ նա դրժում է խոստումները:

Աղետալի ինքնաժխտում, որ մեզ հոգեբանորեն այնքան անարժեք է դարձրել, որ անգամ մեր դժբախտության մեջ մեղքի որոշ բաժին էլ մեզ տալը զլանում ենք: Մենք այնքան անարժեք ենք թվում մեզ, որ չենք կարծում, թե քաղաքական աշխարհում որևէ բանի պատճառ - անգամ դժբախտության - մենք կարող ենք լինել: Ամեն ինչ լինում է, գուցե մեզ համար, բայց մեզնից դուրս, անկախ մեզնից: Քաղաքական մի կույր պատեհապաշտություն, որ մթագնել է մեր բանականությունը անգամ մի կոպիտ, մի աղաղակող ճշմարտություն տեսնելու - այն է, թե մեր դժբախտությունների համար մեղավոր են ոչ թե բոլորը, բացի մեզնից, այլ նախ և առաջ մենք:

Դ

Տարօրինակ է - տրամաբանում է մեր քաղքենիամտությունը - մեր հավատքը դեպի Եվրոպան կույր զգացում էր, մեր ներողամտությունը դեպի թշնամին՝ քրիստոսային, բայց և այնպես մենք ջարդվեցինք ու լքվեցինք:

Ոչինչ չկա տարօրինակ, ջարդվեցինք և լքվեցինք, որովհետև եվրոպացու հոգեբանությանը բոլորովին անծանոթ էինք:

Դեպի Եվրոպան մենք ունեինք մի քրիստոնեական զգացում և շնորհիվ մեր տարօրինակ խորհրդապաշտության - մեր ազգային հիվանդության - մեր սեփական տրամադրությունները դրել էինք եվրոպացու հոգու մեջ և ամենախոր կերպով հավատացել, թե բոլոր քրիստոնյա ժողովուրդները նույն զգացումներն ունեն մեր հանդեպ, թե բոլոր պատերազմները մղվում են հանուն մեր փրկության:

Այս ինքնախաբեությունը մղեց մեզ քաղաքական մուրացկանության, և քանի որ մենք նաև թույլ էինք՝ անձնատուր եղանք լալկանության:

Մուրացկանություն և լալկանություն- մի ամբողջ ժամանակի հոգեբանություն, քաղաքական մեր միակ գեները: Լալկանությունը, սակայն, ապացույց է հոգևոր տհասության կամ անարիության: Մուրացկանությունը զգվելի է ընդհանրապես: Մուրացկանին օգնում են ոչ միայն կարեկցանքից դրոփած, այլև հաճախ զգվանքից:

Ավելի սարսափելի է քաղաքական մուրացկանությունը, քանի որ քաղաքականության մեջ կարեկցանք չկա, իսկ զգվանք՝ շատ քիչ:

Անորակելի է մուրացկանությունը քաղաքականության մեջ:

Աներես մուրացկանի եսականությունը բոլորովին բնական է համարում, որ մարդիկ, թեկուզ ամենից ընկածները, գթան իրենց:

Էլ ավելի աներես է մուրացկանը և պահանջկոտ, եթե նա միաժամանակ և հաշմանդամ է: Ահա մուրացկանի այս եսականությունը և հաշմանդամի պահանջկոտությունը դարձել են հոգեբանություն:

Հոգեբանական այս երկու կումերն Ավետարանի ներշնչմամբ ստացել են քաղաքական իմաստության, դիվանագիտական գեների բնույթ:

Քրիստոնեական մի հոտի համար չքնաղ առաքինություն, սակայն միայն քրիստոնեական հոտի:

Այսօր մենք անիծում ենք քաղաքական բարերարներին, սակայն մոռանում, թե մուրացկանին և հաշմանդամին անկեղանոց են տալիս և ոչ անկախ հայրենիք:

Երեկ այսպես էինք, երբ կրոնական հոտ էինք. այսօր հավակնություն ունինք մեզ քաղաքական ուժ համարելու, բայց չենք ազատագրվել հոտային հոգեբանությունից, որը թափանցել է քաղաքական հոսանքների մտայնության մեջ, որոնք դրա շնորհիվ անգիտակցաբար կառչել են կողմնորոշումների գաղափարին:

Ծիշտ է, նկատելի է մի քայլ առաջ - քրիստոնեական նախապաշարունից մինչև կողմնորոշում - սակայն այդ բոլորի մեջ կա մի խոստովանություն, այն է՝ թե մեր ժողովրդի որոշ տարրերը քաղաքական կյանքի համար թերևս պատրաստ չեն, խակ, անուժ, անարի և ապա՝ բոլորովին չազատագրված նախկին մտայնությունից:

Հայ քաղաքական մտքի դեգերումների մեջ սա մի երկրորդ շրջան է - մտքի կիսանկախ դառնալու շրջանը:

Այս շրջանը կարճ ժամանակում այնքան աղետավոր հետևանքներ ունեցավ և թվում է թե շարունակում է էլ ավելի մթազնել, արյունոտել մեր ճակատագիրը՝ պառակտելու, ներքուստ թուլացնելու մեր ժողովուրդը:

Այս հոսանքներն արդեն արտահայտություն են ստացել մեր կյանքում իբրև ռուսական կամ արևմտյան կողմնորոշման - խոսք կա անգամ Տաճկաստանի մասին - ձգտող քաղաքական խմբավորումներ, որոնց խելակորույս, ազգային տեսակետից անիմաստ բախումների հետևանքով մեծապես դյուրացրեց Հայաստանի անկումը և բաժանումը Ռուսիայի և Թուրքիայի միջև:

Սակայն այս մտայնության հետևանքը միայն քաղաքական կորուստ չէ: Ամենասարսափելին այն է, որ դա անվերջ պիտի ներշնչի մեր ժողովուրդին այն համոզումը, թե ինքը տկար է, կարոտ ուրիշների հովանավորության և այսպիսով կամազրկի, թուլացնի նրան անընդունակ դարձնի թեկուզ իր ինքնապաշտպանությունը սեփական ուժերով կազմակերպելու:

Անկախության հավակնություն ունեցող ժողովուրդները նախ պետք է այս մտայնությունից ազատվեն:

Ինքնուրույնությունից զուրկ ժողովուրդները չեն կարող պետություն ստեղծել: Պետությունը նախատեսում է ինքնուրույն քաղաքական միտք, պայքարելու ինքնակարողություն, կառավարելու նախաձեռնություն, իսկ հաղթանակն այլ բան չէ, քան ինքնավստահ նախաձեռնության պտուղը:

Եղան դեպքեր, երբ մեր այս կամ այն գավառը մենակ էր, բայց վճռական մենակի հոգեբանության շնորհիվ, հաջող կերպով տարավ իր ինքնապաշտպանության դժվարին պայքարը:

Եվ, ընդհակառակը, այն դեպքերում, երբ մեր քաղաքականությունը արտաքին ուժերի վրա հաշիվներ արեց - մենք պարտվեցինք չարաչար:

Պարտվեցինք, որովհետև այսպիսի հաշիվներով ղեկավարվող զուրկ է վճռական մենակի հոգեբանությունից, այսինքն՝ հաղթելու ամեն հավանականությունից:

Քաղաքականությունն ընդհանրապես սարսափում է մենակությունից, իսկ կողմնորոշումների քաղաքականությունը այլ բան չէ, եթե ոչ մենակության սարսափը:

Համակվե՞լ է մի ժողովուրդ այս սարսափով - պարտված է, կորած:

Այստեղ է մեր դժբախտության մի այլ պատճառը. ընդունենք այս ճշմարտությունը ևս:

Մեր մի շարք հոսանքների օտարահակ տրամադրության, մեր ինքնակարողության պակասի և մեր մենակությունից սարսափելու պատճառով, մեր ժողովուրդը, որ այլ դեպքում պիտի կարողանար իր ինքնապաշտպանության գործը կազմակերպել հաջողաբար - դարձավ կամազուրկ մի ամբոխ ու պարտվեց:

Մեր պարտությունները հոգեբանական էին, պարտվեցինք ոչ թե նրա համար, որ թվապես ու տեխնիկքապես թույլ էինք, տկար, այլ որովհետև այդպիսին էինք հոգեպես:

Մի օտարի հովանու տակ հայը եզակի և ռազմաշունչ կռվող է, իր սեփական դրոշի տակ՝ հաճախ անարի, պարտվողական:

Կարսում մենք ունեինք բնական ու արհեստական դիրքերի գերազանցություն, թվական առավելություն, ավելի լավ պարենավորում, բայց և այնպես պարտվեցինք, որովհետև չունեինք վճռական մենակի հոգեբանություն, ինքնուրույն կերպով որևէ բան ամելու հավատ: Պարտվեցինք, որովհետև մենք միայն որպես ազգ, մասամբ գիտակցեցինք մեր պարտականությունը, մասամբ հասկացանք աշխարհի իրական պայմանները, փորձեցինք ոտքի կանգնիլ, բայց ոչ ամբողջովին և ոչ մեր ներքին ուժերի դրդումով:

Պարտվեցինք, որովհետև մեր ցեղի ոգու բովանդակ ուժերն օգտագործելու փոխարեն հովանավորներ փնտրեցինք:

Վաղը կկորչենք իսպառ - եթե մնացինք այս մտայնությամբ: Կփրկվենք, եթե ազատվեցինք նախապաշարումներից, եթե փորձեցինք ոտքի կանգնել, սակայն ոչ արտաքին դրդումով, օտարների ցանկությամբ, այլ մեր ներքին, բնական, անզուսպ մղումով:

Այսպիսով միայն կազատագրվի և կազատվի որևէ ժողովուրդ:

Այդ ճանապարհին եթե եղան օժանդակիչ ուժեր, պիտի օգտագործենք որպես զինակից, բարեկամ:

Օգտագործել, և ոչ աղերսել - ըմբռնե՞ց հայն այս տարբերությունը - կանգնած է փրկության ուղիղ ճամբին:

Մինչև հիմա բարեգործներ և հովանավորներ ենք փնտրում - հիվանդ ենք, թույլ և տհաս մտահոգեպես:

Սրանից հետո զինակիցների մասին պիտի խոսենք, որովհետև հոգով առողջանալ, արիանալ ենք ուզում:

Զինակիցներ և ոչ բարերարներ - այդ նշանակում է, թե հայն արի է և ինքնապաշտպանվելու, պատերազմելու ընկեր է փնտրում: Քաջի իրավունքն է դա, նրա, որ վճռել է մենակ հաղթել և զինակցում է միայն ավելի հեշտ հաղթելու համար:

Արի՛ ժողովուրդ-սրա՛ն են միայն զինակցում, ձեռք մեկնում պետությունները: Հասկանանք այս ճշմարտությունը:

Փրկվելու համար պետք է նաև արիանալ, այսինքն՝ հաղթահարել սեփական սարսափը:

Սարսափից ազատագրված հոգին միայն ընդունակ է աշխարհն առարկայորեն տեսնել, պատկերացնել:

Երկյուղը միշտ էլ ճիվաղներ է ստեղծում՝ մտացածին հրեշներ:

Ժողովուրդները հաճախ մեռնում են հենց այս ճիվաղներից:

Քաղաքական գիտակցության թերին, անինքնակարողություն, սարսափի հոգեբանություն - ահա մեր եռագլխյան թշնամին:

Եվ մինչև որ չկարողանանք այս ներքին թշնամին սպանել, անկարելի է, որ արտաքին թշնամուց ազատվել կարողանանք:

Ասված է. «Մարդս մի բան է, որ պիտի հաղթահարվի»:

Այսպես. մինչև որ հայ մարդը չկարողանա ինքնինքը հաղթահարել - սպանել սարսափի անասունն իր մեջ, ներշնչվել նոր մտայնությամբ, հոգեփոխվել, կարճ՝ մինչև որ չդառնա արի և արիանուն ժողովուրդ՝ անհնար է, որ նա կարողանա ո՛չ միայն քաղաքականապես ազատվել, այլև ազգովին ոչնչանալու վտանգից խուսափել:

Արևելքում մեզ համար ստեղծված պայմանների մեջ կարող է ապրել արի և արիապաշտ հայությունը, բայց ոչ այսօրվանը:

Պատերազմների մեջ հաղթանակում է արին - այս նշանակում է՝ հաղթում է նա, ով սանձահարել է իր սեփական սարսափը, ու թշնամու հետ չափվելուց առաջ կառուցել է հաղթանակի շենքն իր հոգում:

Մեքենական կոպիտի ուժերի բախումը չէ պատերազմը, այլ՝ ժողովուրդների հոգեկան կարողությամբ:

Դեռ ավելին՝ պատերազմը ժողովուրդների աստվածների գոտեմարտն է: Տեխնիկան՝ զենքն է, միջոցը, հոգին՝ պատերազմի դարբինը:

Զենքն անհրաժեշտ է - սակայն արի բազուկների մեջ:

Պայքարի պատրաստվող ժողովուրդները նախ սպառազինվում են հոգեբանորեն:

Անտեսվա՞ծ է այս պայմանը - անխուսափելի է պարտությունը և տեխնիկ միջոցների հանձնումը թշնամուն:

Հաղթելու համար պետք է սեփական պարտությունը հաղթահարել:

Հաղթահարել սեփական պարտությունը - նշանակում է ընդունակ լինել ինքնապաշտպանության, որը ուրիշ բան չէ, քան թշնամու պարտությունը:

Ինքնապաշտպանություն՝ ահա թե ինչ են թելադրում ժամանակն ու առաջընթացը:

Ինքնապաշտպանություն - ահա՛ մեր նոր կրոնը:

Ինքնապաշտպանություն- միակ միջոցը՝ որ թե՛ ժողովուրդների և թե՛ սրանց աստվածների գոյությունն է ապահովում:

Եսականություն չէ՛ բնավ, երբ մի ժողովուրդ իր ինքնապաշտպանությունը իր կրոնն է հայտարարում:

Ընդհակառակը, մի արյունոտ ողբերգություն է մղում ժողովուրդներին այս համոզման և ամենից արդար ժողովուրդները իրավունք ունեն այսպես վարվելու:

Ինքնապաշտպանությունը ոչ թե բնական իրավունք է յուրաքանչյուր ժողովուրդի, այլև պարտականություն դեպի մարդկությունը:

Ժողովուրդները ապրում են իրենց՝ ստեղծագործում մարդկության համար:

Ապրելու արժանի չէ միայն իրեն համար ապրողը:

Ժողովուրդներն ստեղծագործելու պարտականություն ունեն - հետևաբար և ապրելու իրավունք:

Մի ժողովուրդ, որ անընդունակ է ինքնապաշտպանության, նշանակում է զուրկ է այդ տարրական առաքինություններից,- առաքինություններ. որոնց չափանիշը ինքնապաշտպանության համար ցուցահանված ընդունակությունն է միայն: Չո՞ւրկ է մի ժողովուրդ ինքնապաշտպանության ընդունակությունից - նշանակում է նա զուրկ է ամեն առաքինությունից, զուրկ՝ գոյության բարոյական իրավունքից:

Երկար ժամանակ աղերսում էինք կյանքի, գույքի, պատվի պահովություն - այնժամ ոչ միայն տկար էինք, այլև զուրկ առաքինությունից:

Ժողովուրդների կյանքը բռնավորների շնորհը չէ, նրանք չեն կարող ողորմությամբ ապրել և չպետք է ապրեն:

Մակաբույժ է մի ժողովուրդ, եթե իր ինքնապաշտպանության համար հենվում է միայն օտար ուժի շնորհին: Կյանքում մակաբույժն անբարոյական է, իսկ նմանը տեղ չունի պատմության մեջ:

Առանց զայրանալու ընդունենք և այս ճշմարտությունը:

Ինքնապաշտպանությունը մի պարզ և չէ ուրիշից իրեն, այլ մի բան իրենից - իրեն, մի ազդեցություն ենթակայից - ենթակային:

Ինքնապաշտպանությունը մի ժողովուրդի գոյության ներքին ճիգն է: Մինչև հիմա այդ ճիգն արտահայտվեց որպես աղոթք, աղերսանք, մուրացկանություն - հետևանքը՝ հազար և հազար կրավորական զոհեր: Հիմա ճիգը մեր ներքին ուժի արտահայտությունը պիտի լինի:

Փտած են մեր հին գեները, եղծանված է հին մագաղաթը: Նոր ավետարանի խոսքը պիտի լսենք հիմա,- Ավետարանը Արիության:

Վահագնի հետ պիտի խոսենք հիմա - Աստվածը հին արիական հայության: Մի նոր գիրք պիտի դրվի մեր ժողովուրդի ձեռքը - Ավետարանը Արիների:

Արիություն - այս պիտի լինի մեր սերունդների կոչումը, քանզի այդ բարձր հատկությունն է փրկում ժողովուրդներին ֆիզիկական և բարոյական անկումներից, քանզի աստվածային միակ արժեքն է արիությունը, որով ժողովուրդները կզենն իրենց անկախությունը և կապահովեն այն:

Արդ թե ինչո՞ւ արիության պատգամախոսները պիտի դառնան հայ մտավոր և հոգևոր կյանքի բոլոր ղեկավարները:

Ե՛վ դպրոց, և եկեղեցի, և քաղաքական կուսակցություններ, և մամուլ, և ապակուսակցական կազմակերպություններ - բոլորը, բիլորը պիտի համակվեն նոր մտայնությամբ, պիտի կրկնեն նոր ճշմարտություններ, կրկնեն անվերջ, անդադրում, մինչև որ արիական ինքնապաշտպանության գաղափարը դառնա ժողովրդական մտայնություն, ազնիվ կիրք, հոգեբանություն, մինչև որ հայությունը դառնա ինքնապաշտպանունակ:

Ե

Եկեղեցին:

Դա վերագնահատումի պիտի ենթարկի քրիստոնեական սիրո իր սխալ ըմբռնումը, որպեսզի դադարի թուլությունը առաքինություն համարել և սպանել մեր ժողովուրդի կամքը:

Սխալ է ըմբռնել դա քրիստոնեական սիրո խորհուրդը և դրա հետևանքով ամբողջ դարեր պատճառ դարձել մեր ժողովուրդի անօրինակ ողբերգության:

Սիրում է նա, ով ուժեղ է, ու հոգու առատություն ունի, ում ուժի բաժակը լցված է հորդելու, թափվելու աստիճան:

Արգասավոր թե՛ թույլի սերը:

Քծնանքն է թույլի ներումը:

Քրիստոսը սիրում էր, որովհետև ուժեղ էր. նա սիրում էր, որովհետև սիրելու և ներելու չափ հզոր էր:

Նրա անձնական կյանքը պիտի դառնա եկեղեցուն ուղեցույց:

Նրա մահվան խորհուրդը - հերոսական զոհաբերություն:

Նա զոհաբերեց, որովհետև գաղափարի հերոս էր:

Միայն արին, քաջը, միայն հերոսը կարող է զոհաբերել:

Անընդունակ է թույլը ինչպես սիրո, նույնպես և զոհաբերության:

Մի ժողովուրդ, որն ընդունակ չէ այս երկու առաքինության - դիպվածների կպարտի իր գոյությունը:

Քրիստոնյան նա՛ չէ, ով քրիստոնեական վարդապետության տարերքը սխալ է հասկացել, ընկել նախապաշարունների ցանցի մեջ և տկարացել կորչելու աստիճան, այլ նա, ում մեջ մի քիչ քրիստոսություն կա - մի կայծ ամենահզոր աստվածամարդու հոգուց:

Նա ամենակարողն էր, ամենահզոր - մենք առնվազն կարող և հզոր պիտի լինենք, որպեսզի կարողանանք սիրել և զոհաբերել:

Սխալվել, չարաչար սխալվել է մեր եկեղեցին՝ «տնանկ»ների և «սնանկ»ների բարոյականություն քարոզելով:

Արանից հետո սիրո և զոհաբերության ընդունակ արի ժողովուրդի մասին պիտի խոսի, եթե ուզում է, որ քրիստոնեության հետքերը մնան Փոքր Ասիայում և Հայաստանում:

Ուժե՛ղ և արիակա՛ն ժողովուրդ, այնպիսին, որ ընդունակ լինի արհամարհել մահը՝ հանուն իր սեփական գոյության:

Այսպիսով կապրի ոչ միայն հայությունը, այլև Հայոց եկեղեցին:

Ինքնապաշտպանությունը հայ ժողովուրդի - ահա Հայ եկեղեցու նոր հավատամքը:

Չընդունե՞ց այս ճշմարտությունը, չքարոզե՞ց, չտարածե՞ց ամեն օր այս փրկարար գաղափարը, իր բոլոր միջոցներով չնպաստե՞ց մեր ինքնապաշտպանության գործին - կործանված է դա:

Մամուլը:

Նրա պարտականությունն է - խտացած ճշմարտություններ տալ ժողովուրդին:

Նպատակը այս ճշմարտություններով լուսավորել ժողովուրդին դեպի ապագան:

Չունի՞ մամուլն այս կոչումը՝ ավելորդ մակաբույծ է դա, և զուր տեղը ժողովուրդները կերակրում են այն իրենց հաշվին:

Դժբախտաբար, որոշ բացառությամբ, այսպիսին է մերը, հայկականը:

Լրագրություն և ո՛չ մամուլ - այս նշանակում է, թե մենք դեռևս տհաս ենք, թե չենք կարողանում մեր կյանքի ներքին կնճիռները գտնել, լուսաբանել դրանք և մեր միտքն զբաղեցնում ենք արտաքին եղելություններով, լուրերով:

Մեզ համար դեռ այն է հետաքրքիրը, ինչ մեզնից դուրս է կատարվում կամ միայն արտաքուստ առնչություն ունի մեզ հետ:

Այս մտայնությունը իշխել է մեր լրագրության մեջ համարյա իր սկզբնավորության օրից:

Փրկությունը դրսից է - այս բավական է, որ լրագրությունը խանդավառվի արտաքին բարենպաստ նշաններով, մի դիվանագետի կարեկից ժպիտով, մի անվանի եվրոպացու հայասեր արտահայտությունով, մի միսիոներական ընկերության հայանվեր ջանքերով, մի խաղաղասիրական վեհաժողովի հայանպաստ բանաձևով, մի պարլամենտական գործիչի զգացված ճառով ունե կոտորածից հետո, վերջապես այնպիսի բաներով, որոնք ժողովուրդների ինքնապաշտպանության և փրկության համար ոչ մի իրական նշանակություն չունեն:

Եվ այսպես ամբողջ տասնամյակներ ... և ոչ ոք չի զգացել, թե այդպիսով մեղսակից է դառնում հայկական ողբերգության վրիպեցնելով ժողովուրդի ուշադրությունը իր փրկության միակ զենքից - ինքնապաշտպանությունից:

Եղել են լրագրային արտահայտություններ, հաճախ նույնիսկ ինքնապաշտպանության քարոզչություն, սակայն այդ բոլորը թերի, ոչ

զերծ արտաքին ուժերի հանդեպ ունեցած նախապաշարունակներից, հետևաբար ոչ ամբողջովին ճշգրիտ, ոչ օգտակար:

Լրագրություն, որ տասնյակ տարիների ընթացքում չի կարողացել իր ժողովուրդի դժբախտության իսկական պատճառները մատնանշել, հազար և հազար զոհերից հետո մի ընդհանուր ճշմարտություն գտնել և ջանալ այդ ճշմարտությունը զանգվածների հոգեբանությունը դարձնել:

Լրագրություն, որի որոշ օրգանները արտաքին ուժերի հանդեպ ներող են, քծնող, խնկարկող, իսկ ներքուստ՝ պառակտիչ, անհանդուրժող և ամբարտավան:

Լրագրություն, որի որոշ օրգանները ղեկավարվում են փողոցի առաքինություններով կամ տարփողելով մեծ ժողովուրդների ուժն ու հմայքը, վատաբար արհամարհում են սեփականը:

Լրագրություն՝ որ բորբոքում է թայֆայական կրքերը և ընդունակ չէ մի տարրական ճշմարտություն ընբռնելու. այն է, թե ժողովուրդի ինքնապաշտպանությունը մի գործ է, որի մեջ ամեն հոսանքի և ուղղության մարդիկ միական պիտի լինեն:

Լրագրություն, որ տարիների խանդավառությունից՝ դեպի օտար հույսերը, այսօր հիասթափված հայոցում է աջ ու ձախ բոլոր ազգերին ու լեզուներին, և անընդունակ է ըմբռնելու, թե մեղավորը օտարները չէին. որ հայ ժողովուրդը չմղվեց, չդիմեց ինքնապաշտպանության և ջարդվեց:

Լրագրություն, որ ամեն օր աղաղակում է, թե հայությունը զոհ գնաց աշխարհակալ ժողովուրդների քաղաքականության, և անգիտակցաբար մխրճվել է դիվանագիտական կնճիռների մեջ, խոսում է կողմնորոշումների մասին դիվանագիտական ծիծաղելի մակերեսայնությամբ:

Այսպիսի լրագրությունը ավելորդ է հայ ժողովուրդին:

Ինչպես Հայ եկեղեցին, նույնպես և մեր մամուլը պիտի հոգեփոխվի:

Լրագիր մենք շատ ունենք, նույնիսկ ավելորդ, հիմա պետք է վերադաստիարակիչ հրապարակախոսություն:

- Հրապարակախոսություն, որ անսխալ կերպով ախտանշի մեր ցեղի հոգևորը և արմատական միջոցներ առաջարկի, որ վերագնահատումի ենթարկի մեր անցյալը և նոր ճշմարտություններ որոնի, որ լուսաբանի մեր ժողովուրդի կնճիռները, որ կռահի իր ժողովուրդին սպառնացող վտանգը և դառնա նրա հոգևոր սպառնազինումի ահագանգը:

Մամուլ, վերջապես, որ ազատվի օտարահակ մտայնությունից և արիություն քարոզի, որ խոյակների փոխարեն հերոսական ժողովուրդի մասին խոսի և այդ այդպես, մինչև որ հայությունը խրոխ

տաբար կանգնած իր բարձրավանդակի վրա, ապացուցի աշխարհին, թե ինքը արի է - տեր իր հայրենիքին և ճակատագրին:

Ձ

Կուսակցությունները:

Հրամայողաբար պիտի հոգեփոխվեն նաև կուսակցությունները - սրանք՝ մասնավորապես: Մեր ներքին հակամարտությունները զինակցում են արտաքին թշնամուն՝ ընդդեմ մեր ժողովուրդին և երկրին:

Դժվար է հավատալ, թե կուսակցամիջյան այլանդակ պայքարի կատաղությունը բխում է միայն դեպի հարազատ ժողովուրդն ունեցած սիրուց - ժողովուրդ, որի փրկության մասին տարբեր ըմբռնում ունեն պայքարող կողմերը:

Մեր կուսակցության պայքարի միակ «մարտական միջոցը» պիտի լիներ բարոյական կշտամբումը և ո՛չ ավելին. ո՛չ սուտը, զրպարտությունը, իրողության խեղաթյուրումը, և նման բարոյազուրկ ու դատապարտելի դեմքերը:

Մանկորեն միամիտ են այն կուսակցությունները, որոնք ժխտելով բարոյականությունը քաղաքական պայքարի մեջ՝ կարծում են թե կարող կլինեն բարոյական մաքրություն պահել իրենց շարքերում:

Բարոյականի աղքատություն- ասել է բարոյական ուժերի աղքատություն:

Ժողովրդի մի մասի անունից հայիոյել մյուսին՝ հակառակորդին և տղայաբար ժխտել նրա գոյության իրավունքը - դեռ չի նշանակում դատախարակել իր շարքերը:

Անիմաստ և զզվելի է քննադատությունը, եթե ստեղծագործություն չէ դա: Ով օրն ի բուն զբաղվում է իր հակառակորդի թերության քննադատությամբ - նա առնվազն զիջումներ է կատարում իր սեփական հոռությունների հետ:

Այդպիսին կարող է շահել, բայց շահած կլինի ի հաշիվ իր բարոյական առողջության: Այդպիսին կարող է և վնասել իր հակառակորդին, բայց ինքը ոչինչ կշահի:

Ստորությունը մնում է ստորություն անգամ այն դեպքում, երբ նա կատարվում է հանուն ամենամվիրական շահերի. դա նախ բարոյազրկում է և տկարացնում իրենից օգտվողին:

Անվերջ բարի խոսել իր կուսակցության և չար՝ այլոց մասին - և ծիծաղելի է, և անարդար:

Հոգեպես անառողջ է նմանը:

Խուժանավարել՝ չարաշահել զանգվածների մութ զգացումները և կույր ատելություն ստեղծել հակառակորդների հանդեպ - չի նշանակում գաղափարական պայքար վարել:

Այդպիսին ընկածության է մղում իր շարքերը. այդպիսին չարիք է և՛ իրեն, և՛ իր հակառակորդի, և՛ իր ժողովրդի համար:

Կույր ատելությամբ հիվանդ՝ մեր կուսակցություններից ոմանք մոռացել են հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանության սրբազան գործը հանուն որի իբր թե կյանքի են կոչված:

Նրանք շարունակում են նեղսիրտ և իրարամերժ կռիվը՝ տկարանալու և տկարացնելու մեր ժողովուրդը, խաթարում նրա հավաքական հոգին՝ կատարում այն, ինչ որ պետք է արտաքին թշնամուն:

Եվ այդ ամենը միամտորեն կոչում են ժողովրդասիրություն, երբ էապես ժողովրդասպանություն է տեղի ունեցողը:

Այո, ժողովրդասպանություն:

Մտավոր կարճատեսություն է չհասկանալ, թե անվերջ ու անդադրում վերանորոգություն է կյանքը:

Հոգևոր անշարժություն - ասել է բարոյական մահ, մահացում: Անտարբերություն, հոռատեսություն, բարոյական մահացում - ժողովուրդների անձնասպանության դանդաղ ձևեր են սրանք:

Վերանորոգվելու անընդունակ ժողովուրդները մեռնում են ամեն ժամ, ամեն վայրկյան:

Այո՛, հոգևորում են այն ժողովուրդները, որոնք հոգեպես ծուլ են ապրում, որոնք ղեկավարվում են պատահականությամբ, խճճված քաղաքական մոլորությունների և հոգեբանական սխալների մեջ:

Մեր կուսակցությունները կամ չեն հասկանում այդ, կամ ժամանակ չունեն հասկանալու:

Նրանց պակասում են ճշմարտություններ, որ փրկել գիտեն: Չկա, չի նկատվում մտքի ու ոգու լարում, իսկ ճշմարտությունները կարելի է հասկանալ միայն այդ լարումով:

Չկա ստեղծագործություն, չկա բարոյական ուժերի մթերում: Կա ընդհակառակը, կա հասկացողությունների քաոս և անիշխանություն, կա հոգեկան լծացում, կա բարոյական մակաբուծություն, - հոգեբանական մի աղետալի մթնոլորտ, որի մեջ չեն աճում, չեն փթթում բարոյական ուժեր:

Իսկ նման մթնոլորտում կդատախարակվեն անարի, փոքրոգի և պարտվողական սերունդներ միայն- անարի ժողովուրդ, որի ուժերի մեծագույն մասը սպառվում է վախի և անհանգստության մեջ:

Կա օտարահակ կողմորոշումների գերազնահատում և սրանց խելագար հակամարտությունը՝ ծնունդ թույլերի հոգեբանության:

Կա անվճռականություն - ասել է թուլություն, որը ցույց տվող ազգը մեծապես արագացնում է և ուժեղացնում թշնամու հարվածը:

Կա այն ամենը, ինչ որ անհույս և վտանգված է դարձնում մեր ժողովրդի ապագան:

Մեղմ ասած՝ ստեղծվել է մի դրություն, որ մահվամբ է սպառնում մեր ժողովրդին:

Է

Նա- անհատ թե հավաքականություն - որը բարոյապես կատարելագործվում է՝ ուղղակի թե անուղղակի կերպով նպաստում է իր շրջապատի բարոյական զարգացմանը:

Մեր կուսակցությունները՝ թողած բյուզանդական վեճերը և ամեն գնով իրար գետին զարկելու անմիտ ցանկությունը, թողած հակառակորդի թերության ամենօրյա ցուցադրությամբ իր սեփական այլանդակությունները քողարկելու սին ճիգերը, - թողած ամենը, հրամայողաբար պիտի զբաղվեն ինքնադաստիարակությամբ:

Անհատ, թե ժողովուրդ - սրանք միշտ էլ ավելի ուժեղ են քան կարիքը, քան վտանգը, քան թշնամին, - սրանք միշտ էլ կարող են գերազանցել իրենց, բարձրանալ իրենցից, եթե սրանց չի պակասում սեփական ուժերով ուղի կանգնելու կամքը:

Բարձրանալով՝ հոգեպես բարձրացնել մեր ժողովուրդը, ինքնուղղունով սրբագրել ժողովրդի հոգին:

Գիտակցելով, թե ժողովուրդները չեն պարտվում եթե չեն ուզում պարտվել- գիտակցելով այդ ճշմարտությունը, մեր կուսակցությունները այն իրենց շարքերի միջոցով պիտի ներշնչեն մեր ժողովրդին՝ սրան հոգեպես գոտեպնդելու համար: Մեր կուսակցությունները, սրանց միջոցով և՛ ժողովուրդը խորապես պիտի գիտակցեն:

- Քանի դեռ տրտնջում է, աղերսում, լալիս մի ժողովուրդ՝ պետք չէ օգնել նրան, քանզի այդպիսին կանովին հրաժարվում է իր գոյության իրավունքից:

- Չարժե և չի կարելի օգնել ընկածին, եթե նրան պակասում է ինքնօգնությամբ ուղի կանգնելու կամքը:

- Ով չի աշխատում իր բովանդակ ուժերով՝ իրավունք չունի ուրիշներից օգնություն սպասելու:

- Սեփական ուժերով ինքնապաշտպանվելու անընդունակ ժողովուրդները պատժվում են մահվամբ:

- Իրավունքը ուժի հասկացողություն է և ոչ տրամաբանական, ինչպես և պայքարը հանուն իրավունքի - բարոյական հիմքը ժողովուրդների գոյության - անեծք թե, այլ օրհնություն:

Դատապարտված է մի ժողովուրդ, եթե նա իրավունքը զոհաբերում է իր հանցավոր հանգստին և ոչ ընդհակառակը:

- Թույլը մեղավոր է, որ թույլ է: Անբարոյականություն է թուլությունը՝ ստեղծված է սնուցանելու ուժը: Ժողովուրդները իրենց թուլու-

թյան մեղքերը կքաղեն որպես պարտություն, ստրկություն, որպես անփառունակ գոյություն:

- Անպարտելի է այն ժողովուրդը, որ ղեկավարվում է ոգով, ձեռքով:

Այնտեղ, ուր կա ոգով, ասել է՝ բարոյական ուժերի ապացույցը - այնտեղ թվական գերազանցությունը, քարը, մետաղը, գրեթե կորցնում են իրենց նշանակությունը: Ոգու հետ զինակցողը բարոյական ուժերի հետ է զինակցում, որի միջոցներն աճում են անհավատալիության աստիճան, դառնում անսպառելի:

- Գլխավոր դերը ժողովուրդների պատմության մեջ խաղում են ո՛չ արտաքին պայմանները, ո՛չ քաղաքական կողմորոշումը, ո՛չ էլ դիպվածները, այլ՝ իրենց հոգեբանական նկարագիրը:

- Մի ժողովրդի գոյության արտաքին պայմանները հարազատորեն կապված են նրա ներքին հոգեկան դրության հետ: Ասել է՝ ամեն ժողովուրդ այնտեղ է, ուր նա հասել է իր բարոյական ուժերի մղումով:

Գիտակցելով այդ ամենը՝ մեր կուսակցությունները, մեր Եկեղեցին, մեր դպրոցը, մանուկը պիտի հոգեփոխեն մեր ժողովուրդը:

Գիտակցելու, հարազատելու և գործադրելու այդ փրկարար ճշմարտությունները՝ մեր մտավորականությունը պիտի հաջողի վերադաստիարակությամբ, հոգեբանորեն բարձրացնել հայությունը, նրան պիտի հաջողի մեր ժողովրդի ոգու անպարտելիությամբ ապահովել նրա անպարտելիությունը - նրա ֆիզիկական և բարոյական գոյությունը:

* * *

Պետք է վերադաստիարակություն - իմաստուն դաստիարակություն է պետք՝ վերջին խաղաթուղթը ապագան վտանգված ժողովուրդների:

Դաստիարակություն, որ հեղաշրջեր մինչալժմյան թուլի մեր հասկացողությունը իրավունքի և քաղաքական բարոյականի, քրիստոնեության, ուժի և թուլության, պատերազմի և խաղաղության մասին:

Դաստիարակություն, որ ազգային հզոր զգացումով և արթուն գիտակցությամբ զիներ հայությունը, որ արիացներ և դառնար մայրը բարձր ժողովրդասիրության և գաղափարապաշտության, մղեր ընդհանուրի շահը միշտ էլ գերադասել անձնականից, թելադրեր անհատին ընդհանուրի երջանկության մեջ փնտրել իր անձնական երջանկությունը, մտատրամադրեր բոլորին, բոլորին՝ ավելի պարտականության տեր զգալ իրենց, քան իրավունքների, որ մղեր հայ մարդուն մեռնել ապրելու և ապրեցնելու և ոչ թե ապրել՝ մեռնելու համար, որ իրականացներ սոցիալական հնարավոր արդարությունը մեր ժողովրդի մեջ - միակ պատճառը անարիների, ընչազուրկների և վատերի չգոյության, ասել է և հայրենիքների անպարտելիության:

Ա. ԱՅԱՐՈՆՅԱՆ

Փրկարար դաստիարակություն, որ տար մեզ անհրաժեշտ առաքինություններն այն ժողովուրդների, որոնք արի են և վստահությամբ կնայեն իրենց ապագային, որ բարձրացնեն մեզ մինչև գերագույն ընթացումն ու զգայնությունը, - հատկություններ, որոնք կհարյուրապատկեն ժողովուրդների բարոյական կորովը:

Դաստիարակություն, որ հոգեփոխեր և փրկեր մեր ժողովուրդը: Ահա՛ այս նոր դաստիարակության ստեղծագործ և փրկարար գործին է որ անվերապահորեն և վճռաբար պիտի լծվեն մեր կյանքի և պատմության ընթացքը շարժող բոլոր քաղաքականությունները՝ ազգային մի բարձր մարմինի հսկողության տակ, ընտրված բոլոր հոսանքներից:

Հրապարակ հանելով մեր ժողովրդի հոգևոր վերանորոգման անհրաժեշտության խնդիրը- կուզեի հավատալ, թե մեր մտավորականությունը հոգեպես անհանգիստ է մեր ժողովրդի ապագայի նկատմամբ, թե նա- մեր ունեցած ահավոր կորուստներից հետ, ժողովրդասպանությանը կհամարի հին շարունակությունը և երկաթե անհրաժեշտությունից մղված՝ առաքինություն կունենա անկուսակցականացված գո՛ւնե մեր ժողովրդի ինքնապաշտպանության խնդրում:

- Մեր պատմությունը հետ այսու աղետալի սխալների կրկնությունը պետք է չլինի, այլ՝ սրբագրությունը:

Էլ ոչի՛նչ այն ամենից, ինչ որ արվել է և արվում է արտաքին թշնամու գործը հեշտացնելու համար - սա պիտի լինի ինքնազգաստացումի և փրկության հրավիրող մեր օրվա աղաղակը:

Արվե՞ց այդ, վարվե՞ց այսպես մեր մտավորականությունը - վաղն ազգովին պիտի լինենք այն, ինչ որ ուզում ենք լինել:

Մարդկային աչքը դեռ չի տեսել այն մեծությունը, որին կարող են հասնել անհատներն ու ազգերը՝ իրենց հոգեկան ուժերի զարգացմամբ:

Վաղն այն ժողովուրդներինն է, որոնք գիտակցում և գործադրում են այս ճշմարտությունը:

Վաղը հաղթելու է նա, որը մինչ այդ վաղը իր հոգու մեջ կտանի հաղթանակը:

Հասկանա՛նք, հարազատե՛նք այս ճշմարտությունը և աշխատե՛նք վաղվա համար - եթե չենք ուզում կորչել որպես ազգ:

Ի՞նչ արժե հանճարը, երբ նրան կպակասի մեծ սիրտը, երբ իր ողջ օլիմպիական մեծության մեջ նա անկարեկից է, անխռով, պաղ: Անարժեք է, թե՞ դա, երբ իր խոսքն իշխանություն չունի հոգիների վրա և չի նպաստի իր ժողովրդի հոգևոր ինքնակառուցմանը, երբ իր ցեղի ճակատագրի գերզացողությունը չունի, և չի սնուցում իր ցեղի հավիտենականության ձգտումը:

Միևնույն է, թե՞, կա, թե չկա նմանը, երբ իր շրթունքներին ցեղի խոսքը թեև չգիտե վերադաստիարակել, արիացնել ու վարել զանգվածները. երբ անգոր է ինձ, ձեզ և հազարներին զինվորագրել տալ մի մեծ ու արդար դաստի և կարիքի դեպքում, իր ժողովրդի ծոցեն շանթանման հերոսներ քամել:

Արդարև, ի՞նչ արժե հայ հանճարը, եթե նա հոգետոհմություն չունի իր ցեղի անցյալ առաջնորդների հետ, երբ չունի յոթնիցս երջանկալի գիտակցությունը, թե ինքը եղբայրն ու ցեղակիցն է Մեծն Տիգրանի և Ավարայրի անմահ Սպարապետի:

Ի՞նչ շահ նմանեն, թեկուզ նա մեծ արովեստագետ լինի և արդար հպարտանքով կարողանա ասել իր մասին. *Արվեստը՝ դա ես եմ.*

Արդյոք օրհնաբե՞ր է դա, չգիտեմ. քաջ գիտեմ, սակայն, որ նմանը պիտի չդառնար Ահարոնյան՝ հոգևոր առաջնորդը, տրիբունը և մարգարեն իր ժողովրդի:

Ամեն անգամ, երբ մտածումս կդառնա հայ մեծագույն գրագետի շուրջը, կմղվեմ մտապատկերել մեծահանճար Միքել Անջելոն, որը կուրանալուց իսկ հետո, կշարունակեր ստեղծագործ քաղցրությամբ շոշափել իր մարմարիոննե կոճղը:

Ահարոնյանն էլ իր մարմարիոննե ունեցավ - մեր ցեղի ճակատագիրը: Մեծ արվեստ և վիրավոր Հայրենիք: Այդ վերջինի վերքերն սպիացնելու զորություն պիտի ունենար առաջինը: Նա սպասավորեց երկուսին էլ, առաջինի միջոցով՝ երկրորդին: Մեկը, որպես միջոց-գրականությունը, մյուսը, որպես գերագույն նպատակ - ազգը: Նա սիրեց երկուսն էլ և եղածն աննախընթացորեն մեծ իր սիրո մեջ: Մեծ արվեստագետ և մեծ վշտակիր: Հայության այդ սիրաշատ հանճարը գիտցավ իրեն տրված աստվածային շնորհքը ծառայեցնել մեր ցեղի անհատականության թարմացումին, և ապա նրա վերածնունդի և ազատագրության սրբազան գործին: Եվ հենց սրանում է Ահարոնյանի մեծությունը որպես Հայ և Գրչի Մարդ:

Ամեն արվեստագետ ստեղծագործության իր ճամբան ունի, որի վրա նա - հաճախ իր առաջին իսկ քայլափոխներին - հանդիպում է աներևույթ մեկին, որին և դարձնում է իր ամբաժան ուղեկիցը: Ներշնչող Ոգին է դա: Այդ ճամբի վրա մեկը հանդիպում է իր սեփական Եսին և դառնում երգիչն իր փոքրիկ կարոտների: Մյուսը հանդիպում է հաղթական երթին և ծնունդ տալիս սիրային իր երգերին: Երրորդը - դասալիք գրվում, որը վիպական աշխարհ է փնտրում՝ մարդկային կյանքի անհիծյալ հարցերից այնտեղ փախչելու համար: Անցողականից դեպի հավիտենականը տանող ճամբի վրա Ահարոնյանը հանդիպեց իր Ցեղի Ոգուն, և նրա հետ իջավ *Արցունքի Հովիտը*, ուր նա ներքին հաղորդակցությամբ իր ճակատագիրը կապեց Հայության ճակատագրին և սիրեց այն մի նոր ու մեծ սիրով, հավերժ անսպառելի և կենարար սիրով:

Ու այնուհետև Հայ Մտածումի և Ձգացումի բոլոր ճամբաների վրա նրան առաջնորդեց Ցեղի Ոգին:

Այսպես, նա հետ մղեց անձնակենտրոն իմաստասիրությունը, որը փոքրիկ պատասխաններ ունի մեծ հարցերի համար, նա խորշեց Հեգելից, որը անդորրապես կփիլիսոփայեր Եմայի մեջ, թնդանոթների բռնբռնների տակ, երբ իր շուրջը գերման հայրենիքը կկործանվեր: Նա դարձավ հայության Ֆիխտեն, որպեսզի հրեղեն խոսքով իր ժողովրդի սիրտը վառի ու սրբի: Ցեղը կռվի էր բռնված մահվան հետ, և Ահարոնյանը մի նոր հոգևոր ակորդ մտցրեց մեր կյանքի մեջ - սեր դեպի տիտանականը՝ պայքարի և զոհաբերության մեջ: Ժողովուրդը կպատրաստվեր *Նոր Ճակատագիր* կռել իրեն համար, և Ահարոնյանը չուշացավ հայ հոգեբանությանը պատվաստել հիացումը պայքարի և քաղցրությունը հաղթանակի: Նա մարգարեացավ գալիքը և երիցս զանգահարեց հայության վարած վերջին ճակատամարտների մասին: Նա երգեց մեր ցեղին հատուկ Վահագնյան քաջությունը և հայ ռազմիկները մշակեցին Արվեստից Արվեստը՝ ժպտադեմ մեռնելու հոգեբանական արվեստը: Նա բորբոքեց ինքնագործության ծարավը երկու սերունդների հոգուն, և գիտցավ ներշնչել, թե Հայաստան Երկիրը միայն ցանկալի որսավայր չէ իր գայլ հարևանների համար, ո՛չ էլ հարմար վայր միայն անփառունակ գերեզմաններ փորելու, այլ, որ դա հարմար է, նաև անկախության ու փառքի տաճարներ բարձրացնելու համար:

Արիադավան և արի ժողովուրդ. փոքրաթիվ ազգ - մեծ հոգի: Այսպիսին նա ուզեց տեսնել հայությունը, այնպիսին, որ կարողանար սեփական ձեռքով վարել իր ճակատագրի՝ նավը, որն այլապես պիտի չկարողանար անվտանգ անցնել պատմության Աբիլա Քարիբդիսեն: Եվ այդ իսկ պատճառով, իր ցեղի կամքն աճեցնելու համար, նա քարոզեց ազգայնորեն բացարձակապես անհրաժեշտը: Նա գրել գիտցավ սրտե-

րի և խղճմտանքների մեջ, և գերազանցորեն հոգեմորոգ եղած նրա ցեղաշունչ խոսքը:

Նրա համար, գրականությունը, նախքան ամենայն, եղավ մարգարեացումների միջոց, ահայտության մթնշաղի միջից իր ցեղի ապագան նշմարելու մի գերագույն ճիգ: Գրականության մասին ունեցած այդ վսեմ ըմբռնումն էր, որ իր կյանքը վերածեց անվերջ հսկումների, որոնց ընթացքին Հայ ճակատագրի հոգսը տանող արվեստագետը պիտի փորձեր երկյուղորեն բարձրացնել ապագան ներկայի աչքը ժածկող վարագույրը, և այսպիսով որոշ գաղտնիքներ կորզել ժամանակի ծոցից: Բարձր գրականություն. որի մեջ ճշմարտորեն մեծ են միայն նրանք, որոնց հաջողվում է *ներքին կապի և հաղորդակցության մեջ դնել անհատը ցեղի հետ, և այդ վերջինները՝ Հավիտենականության հետ*: Ճշմարիտ գրականություն, որի մեջ մեծ են միայն նրանք, որոնք իրենց տաղանդի զորությամբ հարկադրում են մտածումի քրտինքը թափել այնպիսի խնդիրների վրա, որոնց առջև ծիծաղելի են և ինքնաբավ գեղարվեստը, ե՛վ գեղարվեստական հաճույքը: Ահարոնյանի և նմանների համար՝ ազգերի հոգևոր կյանքի պատասխանատուն գրականությունն է, նաև մղիչ ուժը ցեղի կյանքի: Դա գորավոր ազդակն է մարդկային ցեղի, թե բարոյական շինարարության և թե եղծության: Ահա թե ինչու որքան սուրբ է գրագետի կոչումը, այնքան էլ մեծ է նրա պատասխանատվությունը ազգի և մարդկության առջև:

Ազգային գրականություն - դա մեր հոգևոր ծովն է, ուր գալիս թափվում են ցեղի ոգու վարար գետերը: Միաժամանակ, մեր նավն է դա, որ մեզ դուրս է բերում լուսավոր ազգայնականության ջրերից՝ դեպի համամարդկայնության օվկյանը, դեպի «տիեզերական թախիծ»-ի ջրերը, եթե կուզեք...

Մովսեսը երկրնտրանքի առջև...

Ո՞ւր գնալ: Դեպի ժողովուրդը և նրա հետ դեպի Անապատ, թե՞ մնալ Փարավոնի անդորրադետ ապարանքում:

Մարգարեն,- ասում է Բիբլիան,- միացավ ժողովրդին և դիմեց դեպի Մեծ Տառապանքը:

Այնուհետև 40 տարի ժողովրդի հետ և անապատում:

Ահա՛ այդտեղ մարդս ապրում է մեկից ավելի կյանք և մեռնում մեկից ավելի մահով:

Ահարոնյանը մնաց միշտ էլ ժողովրդի ու նրա ճակատագրի հետ, և նրա մեջ արթնացրեց ցեղը, քանզի գիտեր հայոց աշխարհի իմաստունը, թե այնտեղ, *այն ճակատամարտերում, ուր ցեղը չի բերում իր մասնակցությունը, ժողովուրդների համար անխուսափելի են պարտությունն ու կորուստը*:

Ինքն, իր խոսքն է Ահարոնյանը:

Եվ որովհետև «գորությանը բանի» պիտի ծառայեր իր ցեղին՝ նա դարձավ դարբինը Հայ գորավոր խոսքի, և այսօր ազատ է կրկնելու Ֆիզուլիի խոսքը իր մասին. «Ես վեհապետն եմ խոսքի թագավորության»:

Չկա, չգիտեմ, պիտի լինի՞ հայ գրող, որ այնքան հարազատ լիներ մեր ժողովրդին, որքան Ահարոնյանը, որի խոսքի համար աննախընթացորեն կարճ եղան դեպի հայ սիրտը տանող բոլոր ճամբաները: Եվ հասկանալի է դա: Չէ՞ որ նրա խոսքը ծնունդ է ցեղի ցավից և սնվում տառապանքի կաթով:

Հայ ոսկերեղանն է նա:

Նա խոսքեր ունի, որոնք և պուրպուրի բազմերանգություն ունեն:

Խոսքեր, որպես վառվող կերոններ. խոսքեր, որոնցից արյուն կկաթի, խոսքեր, որոնք կշնչեն, հոգի կտան: Երբ կխոսի Մասիսի և Արագի, հայ հողի և նրա վրա քրտնող շինականի մասին, նրա հայրենաշունչ երկի մեջ ընթերցողը հայրենի խնկավետ սարի ու դաշտերի բույրը կառնի և Հայաստանի սրտի տրոփյունը կզգա:

Երբ Հայրենիքի մասին է իր խոսքը՝ չի խոսի, այլ կխոսեցնի, և կնդվեք ընդունելու, թե կա մի գերագույն հեղինակություն - ցեղը - որ նրա շոթունքներով կխոսի: Կխոսի ցեղի մասին և կթվա, թե նրա ամեն մի հայացքը հարցնում է ձեզ. ի՞նչ, չզգացի՞ք ցեղի շունչը, որ ահա անցավ:

Մեծ տրիբուն, որի հոգին քաղել է այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ է, վսեմ ու հերոսական Հայոց պատմության մեջ. և այդ իսկ պատճառով, որքան ուժեղ է իր ցեղասիրությունը, այնքան կատաղի է իր բարոյական զայրույթը, որ, սակայն, իր սիրաշատ սրտից կբխի:

Նա խոսքի կայծակներ ունի և գիտի շանթել տկարն ու տգեղը, անփառն ու անմվերը, հակառակորդն ու թունավորիչը մեր ցեղի կյանքում:

Հանձինս դասական մարգարեների՝ նա նզովել գիտի, բայց իրեն հատուկ մեծ սիրով գիտի և դափնեպսակել:

Գիտի կանչել, - այն էլ ինչպես:

Մեր Երկրագնդի վրա, նրա նման, քչերն են կանչել:

Խոսքի կանչողական ուժը, միացավ կանչողի հերոսական պաթոսին, Ահարոնյանին պիտի դարձներ մեր Մացցինի¹⁴, որն այսպես կկանչեր. «Ելե՛ք, ոտքի՛, ոտքի՛, ինչպես փոթորիկը ձեր կլիմայի, զարհուրելի և արագահաս»... «Կանչե՛ք մահը, և դա պիտի փախչի ձեզնից»:

Այսպես կանչեց նա տարիներով, և անասելիորեն տիրական եղավ մեծ Կանչողի հոգևոր իշխանությունը հայ սրտի ու մտածումի վրա:

Այո՛, փառքով մեռնողն իր փառքից, ամեն նահատակ իր սրբությունից, հերոսն իր սրբազան խոյանքից - այդ ամենը մի բան կպարտեն Ահարոնյանի խոսքի արբեցուցիչ ազդեցության:

Նա գրել գիտի խղճմտանքների մեջ և իր էջերը Լամոնեի խոսքի իմաստն ունեն. «Եթե չարչարվե՛ք, ձեզ հետ կչարչարվե՛ն և ես. եթե ճակատամարտում եք, ձեր կողքին կկռվե՛ն և ես. անտեսանելի մի շունչ ձեզնից ինձ և ինձնից ձեզ կանցնի»:

Ահեղ է նրա խոսքը- որոտմունք ու փայլատակում, երբ դա հայության կեսի ֆիզիկական և մտավոր սպանիչներին է ուղղված:

Նույնն է դա, երբ նկարագրելով հայ ավեր գյուղն ու ավանը, կսպառնա կարծես. Չէ՛, օտարը չի կարող այդ անհանգիստ հողերի վրա իր տունը շինել: Մարգարեաշունչ է, երբ ճակատագրին կուղղի իր հարցը. Ի՞նչ, արարչագործության տարագի՞րն է Հայը. անհանգիստ հարց, որի պատասխանը օրվա և վաղվա մեր սերունդներից կսպասվի:

Մեծ լավատես է նա՝ հակառակ որ իր խոսքը Հայաստանի աստղազարդ բնության թախծությունն ունի: Նրա համար հայությունը դեռ ընդունակ է Հայկազյան արքայացեղի անօրինակ քաջության, Բագրատունիների աշխարհաշեն ոգուն և Մամիկոնյանների սրտառուչ արիասիրության - առաքինություններ, որոնց համադրությունը միայն կարելի պիտի դարձնի մեր ժողովրդի ինքնիշխան գոյությունը: Նրա համար, իր ուժերի մեծության դեռ անծանոթ Հերակլեսն է Հայությունը: Նա համոզված է, թե հայ մարդու «կավ»-ից կարելի է հոգևոր գլուխ գործոցներ կերտել:

Մեծ հավատավոր է:

Քրիստոնեական նահատակներից Վերոնսկին է նա, որ սպանվելիս կաղաղակեր միայն. «Հավատում եմ». որը դաշունահար և այլևս անկարող խոսելու, մատն իր արյան մեջ թաթախած կգրեր գետնի վրա. «Ես հավատում եմ»:

Այս հաղթական հավատով, ահա՛ նա, տասնամյակներ շարունակ, ուխտի, պայքարի ու կռվի տարավ հայ ընտրանին:

Եվ իր օրով և օրհնությամբ Հայ Հանձնիբալը՝ ցեղի ընտրանին բերեց իր հավիտենագիր ուխտի- *Նոր ճակատագիր կռել Հայ Հայրենիքի համար*.

Եվ այդ սրբազան Ուխտին ի խնդիր՝ դեռ լսվում է նրա ձայնը- *հպատակություն ցեղին, քանզի դա է միակ ճշմարտությունը*.

Հնազանդություն ցեղին, առանց որի փտություն ու անցավորություն ենք ես, դու, բոլորս: Դեռ՝ որպես բարձր զանգակատներից իջնող դողանց, լսվում է մեծ տրիբունի կանչը: Թող, հայ ժողովուրդ, թող քո Սրբազան Ձայրույթի Գրքի մեջ գրված մնա թուրք անունը:

Ձայրույթը, հավատա՛, միշտ էլ գտնում է իր զենքը: Ի՞նչ եմ ասում: դա գտնում է ավելի հատող և մեծ թվով զենքեր, քան պետք են Արդարության գործը տեսնելու համար:

Եվ հավատում է Հայր:

Ահա՛ այսպես սպասավորեց իր ցեղին Սեծ արվեստի անմահը, և այսօր ազատ է կրկնելու Միցկևիչի¹⁵ խոսքերն իր մասին. «Ես և Հայրենիքս նույնն ենք»:

Համբույր, ջերմ համբույր Հայ Հայրենիքին և իր մեծ վշտակրին, որի Արարատյան արևով օծուն ճակատն այնքան սիրով հանճարի ձեռքը շոշափեց:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀՀԴ ԶԱՌԱՍՆԱՄՅԱԿԻ ԱՌԹԻՎ

Դարեր շարունակ փառքի ճանապարհից դուրս մղված մի ժողովրդի վերածնության ճիգերի խտացումն է Դաշնակցությունը: Նա ծնունդ առավ պատմական այնպիսի մի վայրկյանում, երբ անցյալի մեծ ոգևորումները դարձել էին հայ կյանքի հետ այլ և օրգանական կապ չունեցող քարացած հիշատակներ, երբ խավարելու աստիճան աղոտվել էին հայկական էության գունագեղ երանգները: Սեղմ ասած՝ երբ դեռ կշարունակվեր մեր ցեղի հոգևոր նահանջը, և այլևս ակներև էր նրա գլխովին ոչնչացումը:

Դաշնակցությունը հսկա մի փորձ էր՝ կանգնեցնելու հայության անկման անիվը. մի փորձ՝ ի մի ձուլելու հայ էության միմյանց լրացնող բևեռները՝ Մամիկոնյան ռազմունակությունը և Բագրատունյաց կուլտուրական ոգին: Նա մի վճռական ճիգ էր՝ համադրելու մեր ժողովրդի կամքն ու ստեղծագործ հանճարը. մի ճիգ կրոնական համայնքը, որին բռնության քմահաճույքով վերածված էր հայությունը, վերստին դարձնելու պետություն և պատմություն կերտող մի ազգ:

Այն օրից, երբ Մերձավոր Արևելքի կրկեսի վրա երևաց մոռնող թուրքը, մեր պատմության մեջ անպակաս դարձան պարբերական կոտորածը, բռնի մահմեդականացումն ու արտագաղթը: Եվ որովհետև տիրապետող ազգը սեփական մշակույթ չունեց, և նվաճված ազգերին ռայա էր համարում, նա տիրեց ոչ միայն նվաճվածի վեհապետական իրավունքներին, այլ և ժողովրդի կյանքին և ինչքին: Ասիայից մեր հայրենիքը խուժած բարբարոսը կծգտեր ոչ միայն դիմափոխել և դիմագրկել քաղաքակրթական արժեքներ ստեղծելու կարող ամեն ժողո-

վուրդ, նա կմիտեր ո՛չ միայն ազգերի հոգին աղճատել և արմատախել ամեն մշակույթ, նրա մահացու հարվածն ուղղված էր ո՛չ միայն իր նվաճած ցեղերի գոյության այս կամ այն ցեղի դեմ, այլ և նրանց ֆիզիկական գոյության արմատին իսկ: Նման միջավայրում և նման վտանգի հանդեպ մեր վերածնունդը անխուսափելիորեն պիտի ստանար բռնի հեղափոխության բնույթ:

Եվ սկսվեց հայոց ազատամարտը:

Այս անհավասար գուպարի մեջ հայությունը ցուցահանեց գծեր, որոնց մեջ արտացոլում են մեր ժամանակակից պատմության փառքն ու ողբերգանքը: Պատմության հանդիսավայրն իջան հերոսների ամբողջական համաստեղություններ, որոնք ըստ բանի և գործի, հոգեմորոգ շեշտ մտցրին մեր գունատ կյանքում: Հսկայական էր հեղաշրջումը: Եթե մինչ այդ հայը կրավորականության մի տիպար էր, հիմա նա կյանքի էր կոչում ներգործոն հերոսականության դեմքեր:

Դաշնակցական հայդուկն ու իդեալիստ մտավորականը ո՛չ միայն պատմական երևույթներ էին Հայաստանում, այլև՝ հոգեբանական գաղափարատիպեր մի ամբողջ ժամանակաշրջանի համար: Սրանց անձնուրաց նվիրումը հազվադեպ է ժողովուրդների կյանքում: Բարոյական հսկաներ էին սրանք, որոնց գործը բավական է փառագարդելու նույնիսկ ամենամեծ ազգերի պատմությունը: Ահ, քանիսները սրանցից մեր աշխարհի նազովրեցիներ հանդիսացան: Եվ ինչպես Նազովրեցու մեծությունը նրա մեջ չէ, որ պատմության մեջ մի քանի փաստեր թվեց, այլ՝ որ զգայապաշտ մարդկության նոր իդեալներ տված և մի այլ աշխարհի կարոտով հոգիները վառեց, այնպես էլ մեր նորագույն պատմության այս հերոսներն ու առաքյալները արժեք դարձան ո՛չ թե իրենց հաջող կամ անհաջող կռիվներով, այլ՝ նրանով, որ առաքինությունների մի նոր տախտակ դրին իրենց ժողովրդի առջև: Նրանց գործի մեծությունը ո՛չ թե փաստերի արձանագրությամբ պիտի արժեքավորվեր այլ այն զորութենական բարոյականով, որ կբխի իրենց գործի էությունից:

Դաշնակցությունը մեր կյանքում, ո՛չ թե հասարակագիտական մի սոսկական երևույթ է, այլ՝ ամենից առաջ և ամենից ավելի՝ մի բարոյական հեղափոխություն: Արժեքների գնահատման նոր չափանիշ է Դաշնակցությունը, որով՝ և նոր արժեքներ ստեղծագործող: Առանց նվիրումի՝ չկա բարձր ստեղծագործություն, իսկ նվիրումի գաղափարը հայության համար հոգեբանություն դարձավ Դաշնակցության մարտիրոսագրության և հերոսականի շնորհիվ միայն: Այդ է պատճառը, որ *Դաշնակցությունը, իբր ներքին հոգեկան կարողություն*, չի խորտակվում անգամ արտաքին պարտությունների դեպքում. այդ է պատճառը նաև, որ անկախ պատմական դեպքերի դասավորումից, նա մնում է իր ստեղծագործ ապագային հավատացող իդեալիստ հայության հոգևոր

կորիզը: Հայության հոգեբարոյական այս հեղաշրջման մեջ է ահա՛ Դաշնակցության փառքը:

Դաշնակցությունը, սակայն, պիտի ունենար նաև իր ողբերգանքը: Չէ՞ որ ամեն հերոսական, ըստ էության, ծնունդ է մի ողբերգականի, ինչպես վերջինս հաճախ արդյունք է հերոսական մի տազնապի: Մերծավորին ծառայելու, նրա կյանքը հեղաշրջելու առաքելություն ունեցող հերոսականը չունի ավելի ծանր ողբերգություն, քան այն, որ բանաձևել է ավետարանիչը:

Երկար դարեր մեր պատմությունը չէր արձանագրել մի շրջան, ուր այնքան հերոսներ իրենց կյանքը երկյուղորեն պատարագեին իրենց ժողովրդի փրկության գործին. բայց չի եղել և մի շրջան, ուր հայության որոշ խաղերը այնքան ապերախտ գտնվեին սեփական ժողովրդի ազատագրական փոթորկումների հանդեպ: Այդ տարրերը, ճիշտ է, չսպանեցին Դաշնակցությունը, բայց հաճախ խաչեցին նրա գաղափարն ու գործը: Հին Իսրայելի մեջ մի չարություն կար, որ վերջ ի վերջո մեսիասպանության հանգեց: Հայության մեջ չարն ու բարին առեղծվածային մի քառս էր, լի կարելիություններով, որ, սակայն, բևեռացումով խանգարում էր հայ զանգվածների միանպատակ կամեցումը և այն, իբր ամբողջություն օրորելու կրավորականության և ակտիվիզմի միջև, մղում էր չգիտակցված ինքնասպանության: Ընկերաբանորեն, այստեղ շոշափվում է մեր վերածնության խնդիրը, որ, ավա՛ղ, թերի մնաց, և որի հետևանքով մեր Գողգոթան եղավ անասելիորեն մեծ, իսկ մեր նվաճումը՝ համեստ: *Հայ հեղափոխության երեկվա տազնապարհը պայմանավորեց ո՛չ թե թշնամու անպարտելիությամբ, ինչպես այսօր էլ բարբաջում է հակադաշնակցական ստրկամտությունը, այլ՝ հայության հոգեբանական հաշտվողականությանը:* Ի՞նչ ճակատագիր կարող էր ունենալ մի ժողովուրդ, որի զավակների մի մասը՝ սրտի իղձը բոլորանվեր ազատության կանթերը լցրած կճենճերեր, իսկ մյուսը, ո՛չ թե միայն անընդունակ զոհաբերելու, այլև հաճախ, որպես թե ազգը խարույկից փրկելու միանտությամբ, ասպարեզ էր իջնում հրշեջի դերում՝ հայ հեղափոխության կրակը մարելու: Այդ եղերական կացության պատճառով, հայությունը ներքուստ տարանջատվեց երեք մասերի- գաղափարի ակտիվիստներ՝ իմա՝ հեղափոխականները, կրավորական ստրկականության ջատագովներ՝ հակահեղափոխականները, և կարելիություններով հղի, բայց դեռ այդ երկու բևեռների միջև երերվող հսկա բազմությունը: Ահա՛ կարևորագույնը պատճառներից, որ հայ հեղափոխությունը շատ դեպքերում մնաց անվճռական և պատմության ընձեռած նպաստավոր վայրկյանները չկարողացավ օգտագործել:

Այստեղ է ահա՛ մեր քաղաքական դժբախտության ենթակայական կողմը:

Այսօր, 40 տարի հետո, կանգնած ենք պատմության առաջ: Շատ դեպքեր եկան ու անցան հայոց աշխարհով, դեպքեր, որոնք, սակայն, հայությունը իբր ամբողջություն, դեռևս չկանգնեցրին իր փրկության ճանապարհին:

Դեռ այսօր էլ հայությունը մնում է պառակտված, այնինչ, չկորչելու համար, հրամայողաբար, նա պիտի դառնա մի և անբաժանելի հոգևոր օրգանիզմ:

Կան և պայքարի մեջ երկու կողմեր:

Մեկը՝ հոգեփոխված՝ իր հեռավոր անցյալի և երեկվա հերոսականի պաշտամունքն ունի: Մյուսը՝ հայ ստրկականության ավանդազահը, որ սեփական պատմության մեջ միայն ստրկություն և պարտություն է տեսնում:

Մեկը ձգտում է ինքնահզորացման և նվաճումների՝ հանուն ապագայի: Մյուսը երես է դարձրած անցյալից, չի հավատում ապագային, ցեղի հին փառքը նրան թվում է հեզմանք, իսկ հույսը՝ արկածախնդրություն:

Մեկը՝ վրեժի ծարավ ունի, սակայն, միայն իբր նախադրյալ իր ազգային գոյության և մշակույթի: Մյուսը՝ թեև թոթովում է մշակույթի մասին, բայց հայրենի հողի համար մի կաթիլ արյուն չունի:

Մեկը ճիգեր է թափում կենտրոնացնելու ցեղի ուժերը մեր հավաքական գոյության սպառնացող թշնամու դեմ, մյուսը՝ թշնամի մեր ազատագրական պայքարին, զոհաբերությունից խուսափելու մտահոգությամբ, ներքին ծակատ է ստեղծել, որի վրա տարիներ է ինչ ընդունայն ուժասպառվում է հայությունը:

Հերձասիրության հին դևը գործի վրա է և այսօր: Դա տարբեր անվան և ձևերի տակ - նույնիսկ Հայաստանից դուրս - շարունակում է օտարի հայասպան դերը, մեծապես դժվարացնելով մեր ինքնապաշտպանության գործը:

Տեսնել ու զգալ, թե ինչպես մտակույր հայը զենքեր է դարբնում իր հարազատ եղբոր դեմ՝ ընդհանուր թշնամու գործը հեշտացնելու համար - ա՛հ, այդ զարհուրելի ողբերգությունը դեռ այսօր էլ բաժինն է հայ հեղափոխականի:

Այդ պատճառով, դեռ այսօր էլ, հայության քաղաքական ճակատագրից ավելի՛ դառն է նրա ներքին ճակատագիրը:

Ահա՛, դեռևս հայության որոշ տարրերի այս չհաղթահարված ստրկամտության մեջ է Դաշնակցության ողբերգությունը:

Բայց ի՞նչ, զիջե՛լ հակադաշնակցական անարիության: Ո՛չ, ո՛չ, դա պիտի նշանակեր ազգասպանություն կատարել: Չէ՞ որ մեր կու-

սակցութեան հիմնադիրներն էլ, երբ առաջին անգամ ձեռք զարկեցին մեր ազատագրական գործին, խորապէս կգիտակցեին, թէ դարերի ստրկականությունը մեծապէս տկարացրել է հայ զանգվածների ազգային գիտակցությունը: Սակայն, նրանք հավատացին մեր վերածնունդին, որ պիտի հոգեփոխեր մեր ժողովուրդը իր ամբողջության մեջ: Եվ եթէ այսօր տխուր պատմությունը մեր ժողովրդի հոգում մի երկվություն է ստեղծել, բնավ չի նշանակում, թէ մենք պիտի լքենք մեզ վիճակված առաքելությունը՝ մեր հոգեբանությունը բովանդակ հայության հարազատել տալու: Դա չի նշանակում նաև, թէ մենք կարող ենք մոռանալ, որ մեր ազգի ամեն մի հակառակորդ անձանոթ մի եղբայր է, որին հոգեփոխելու պարտականություն ունենք:

Հասարակական իդեալները հետապնդող ամեն անհատ կամ կազմակերպություն վերջ ի վերջո հանգում է ինքնաժխտման: Դաշնակցությունը ցայսօր ձգտել է ազգ դառնալ, այսինքն՝ հայությունը կադապարել ըստ իր եւթյան: Ազգի մեջ ծուլվելու, ազգն իր մեջ ծուլելու մի փորձ է Դաշնակցությունը: Հանգել այս տենչալի նպատակին՝ նշանակում է վերանալ իբր կազմակերպություն և մարմնավորվել իբրև ազգություն:

Ահա, թէ ինչո՞վ կուզեինք, որ իր քառասնամյակից հետո Դաշնակցությունը, իբրև իր ցեղի առաջապահը, ավելի մեծ թափով ու նվիրումով շարունակեր Հայոց Ազատամարտը ընդունելու, որ միայն ազատ և անկախ հայրենիքում հնարավոր է մեր ամբողջական ժողովրդի կատարյալ հոգեփոխությունը:

ԻՄ ԴԱՎԱՆԱՆՔԸ

Կխոսեմ մեր նորագիր ընկերների հետ և կզգամ, որ նրանք կխորհրդածեն.

- Գաղափարորեն կհորդորեն այսօր: Հաղորդություն, սակայն, ի՞նչ է դրա խորհուրդը:

Հոգեփոխողի և հոգեխառնողի, Դաշնակցության ու նրա միջոցով՝ մեր ցեղի հետ:

Այո՛, ցեղահաղորդություն է այդ: Երբ դա կա, կնշանակի, թէ մեր հոգին դարձած է ընդունակ ցեղապրումի:

- Նախ կխոստովանեմ ճշմարտությունը, քանզի, որքան մեծ է ճշմարտության անհաղորդների թիվը ժողովրդի մեջ, այնքան հաճախակի և սուր են պառակտումի դեպքերը նրա ծոցի մեջ:

Կընդունեմ, թէ մեր նախորդները եթէ ստրուկ չդառնային իրենց եղբայրամերժ եսականության, ապա մենք դարերով օտարի ստրուկը պիտի չլինեինք: Կընդունեմ, որ *հայության ծերացած մեծերը ավելի նպաստած են Հայաստանի կործանումին, քան պարբերաբար մեր եր-*

կիրը ներխուժող օտարների սուրը: Սեղմ ասած՝ հայությունը այսօր էլ իր անհամերաշխ անցյալի մեղքերն է, որ կբաղի:

- Կգտնվեմ Դաշնակցության սեմեն ներս և ահա ինքս ինձ կզգամ Յեղիս հետ սրբազան դաշինքի մեջ, և կընդունեմ, թէ *ամեն մեկ եՍ հանցավոր ապստամբ է, ամեն մեկ եսականություն բարոյական մահափորձ է այն Սեծ Ամբողջին դեմ, որ ազգ կկոչենք:*

Կգիտակցեմ, թէ բաժանվելով ցեղից, անհատը կմեռնի հոգեպես և ապա կհաշտվի իր ցեղի մահվան հետ:

- Դաշնակցական եմ և ահա՛ կընդունեմ, թէ անհատից ու ընտանիքից, կուսակցությունից ու դասակարգից բարձր կա և պիտի մնա ցեղը, միակ ճշմարտությունը, որի ծայնին չհնազանդվող ազգը կպատժվի առնվազն քաղաքական մահվամբ: Այդ սրբազան ծայնը, որ միայն հոգևոր խուլերը չեն լսում, կպատգամի մեզ՝ *թող ազգը կենտրոնացնի իր բովանդակ ուժերը և տրամադրի նրանք իր ինքնապաշտպանության գործին:*

Իսկ մինչ այդ, *և ոչ մեկ օր առանց նոր զենքը ճարձատելու քրքրության դեմ:*

- Դաշնակցական եմ և ահա հայրենի երկիրս ու Հայությունը իմ շնչիցս մոտ եմ ինձ:

Եվ արդեն կզգամ, թէ սովորական զգացումներից զատ ունեմ նաև Հայաստանի զգացումը, որ ինձ հետ ծնված թեր և զոր, սակայն, Դաշնակցությունը տվեց ինձ:

Հոգեխառնվեցի Դաշնակցության հետ և ահա՛ ինձ կզգամ հպարտ ժառանգորդը այն Սեծ ժառանգության, որ ՄԱՅԻՍի 28 կանվանենք: Եվ չեմ նախանձում ինձանից նյութապես ավելի հարուստին ու բարեկեցիկին, բայց խորապէս կցավեմ այն բոլորի համար որոնք ինձ հետ, իմ կողքին, Դաշնակցության դրոշի տակ չեն այսօր:

- Դաշնակցական եմ: Այդ ասել է, թէ այլևս եսաթափ եղած՝ *կառաջնորդվեմ ներցեղային բարոյականով*, որ պիտի սրբի իմ եւթյունը ստրկականության կեղտից և եսականության հին թթխմորից. այդ ասել է, թէ *կընդունեմ գաղափարական համամայրության օրենքը, ըստ որի իմ հետագա կյանքը պիտի լինի՝ ազգախոհ- նվիրում և անձանձրույթ ծառայություն իմ ցեղիս, կուսակցությանս միջոցով:*

- Կընդունեմ, թէ Դաշնակցությունը հայտնությունն է հայության հավաքական հոգին, այն ինքնագիտակից գործիքը, որի միջոցով ցեղիս հոգին առաջ կվարի իր պատմական առաքելությունը:

- *Անհատի աշխարհայացքը պիտի համապատասխանի իր ազգի և պետության նպատակներին. նրա երջանկությունը մեկ հատիկ արդարացում ունի՝ այն ծառայեցնել իր ցեղի երջանկությանը:*

Խորապէս կզգամ, թէ իմ երջանկությունը ճիշտ այնտեղ է, որ ես կաշխատակցեմ Դաշնակցությանը, և որպեսզի իմ գործակցությունը

արգասավոր լինի, պարտքս կզգամ ինքնակատարելագործությամբ գերազանցել Հայության արտաքին թշնամիներին, իբրև մարտական, բարոյական և իմացական ուժ:

- Դաշնակցական եմ, և ահա՛ կ'աշխատեմ օր, ժամ, վայրկյան առաջ խոսքիս ջերմությամբ հալեցնել սառույցի այն լեռը, որ իրարից կբաժանի հայ կուսակցությունները:

Կընդունեմ, թե քաղաքական և դավանական ամեն մեկ խտրության վերջ պիտի գտնի այնտեղ, որտեղից կսկսի հասարակաց միաբանության անհրաժեշտության գաղափարը: Կընդունեմ նաև, թե *միանձնյա ներքին ամեն մի հակառակորդ անձանոթ ընկեր և եղբայր է, որ հոգեփոխելու պարտականություն ունեն*: Նմաններին պետք է միայն հոգեբանորեն զինաթափել և ոչ թե գետնել, ոչնչացնել:

- Հայրենիքի շենքը պետք չէ բարձրացնել օտարատյացության ժայռի վրա, այո՛: բայց և այնպես *հայությունը, մինչև կատարածն աշխարհի պետք չէ ների թրքությանը: Եթե այդ արնապարտ ցեղից, որ կողոպտիչն ու սպանիչը հանդիսացավ անզեն հայության կեսին, եթե մի օր նրանից մի բուռ անսուրբ մոխիր մնա, այդ մերժելի մոխիրն իսկ դատի պիտի կանչել, նրա հետ նույնիսկ դատաստանի չպիտի մտնել*:

- Կընդունեմ ազգային զոհաբերության օրենքը, որի համաձայն զոհասեղանի վրա կրակը բնավ պիտի չմարի:

- Վերջապես, կդավանեմ Միացյալ և Անկախ Հայաստանը:

Յոթնիցս կսիրեմ Հայ ժողովրդին, որն ինձ համար կմնա իր ուժերի մեծության դեռ անձանոթ Հերակլեսը:

Հավատամ մեր ապագային: Կզգամ ու մտովին կողջունեմ Հայաստան Երկիրը, որ կար, որ երջանիկ էր ու մեծ, և որ այդպիսին պիտի լինի վաղը...

ՄԵՐ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՅԻՍԸ

1921ի գարունն էր, և դեռ եռագույնը կծածանվեր մեր Հայրենիքի լեռնային երկրամասի վրա:

Մայիս 28-ի լուսաբացին լեռներից երգ ու երաժշտությամբ դեպի Սյունյաց աշխարհի մայրաքաղաքն էին իջնում բուն Ձանգեգուրի, Տաթևի և Դարաբասի շրջանների ժողովրդական վաշտերը և բազմահազար մի զանգված:

Մարտնչող հայությունը, Արարատի փեշերի կարոտ հոգու մեջ, այդ օրը իր գայրույթը պիտի հայտներ մարդկության խղճին:

Կեսօրվա մոտ, բուլշևիկյան կացինից ընկած Շիրինի¹⁶, Խորենու¹⁷, Սաքոյի¹⁸, Աշոտի¹⁹ և այլոց եղբայրական գերեզմանի շուրջը ստեղծվել էր սվինների, սրերի և դրոշակների մի ամբողջ անտառ: Նվիրական հողաթմբի վրա, արևի տակ վեհորեն ու հպարտ

փայլում էին Սյունիքի սուրն ու խաչը՝ առաջինը որպես հաղթության, երկրորդը՝ տառապանքի խորհրդանշան:

Ջերմ խոսք կար.

Կար, դառնության և ուրախության արցունք:

Այդ օրը ես հասկացա, որ մի պետության բարոյական բովանդակ մեծությունը կամ ոչնչությունը կարելի է կարդալ նրա քաղաքացիներից մեկի դեմքի վրա:

Այդ օրը սյունեցու աչքերի մեջ կարելի էր տեսնել մեր ցեղի բովանդակ գորույթն ու թափը:

Այդ օրը հաղթական էր սյունեցին, քանզի ցեղի ոգին կշարժեր հայ վաշտերը, քանզի Սյունաց աշխարհում սպայից և զինվորից - հեղինակությունից և հնազանդությունից գատ կար մի Երրորդը՝ *Ցեղը, մարտնչող Հայրենիքներում ամենուրեք և ամեն վայրկյան, ազգային բացարձակ պարտականության անվան տակ, ցցվում է ռազմիկի առջև և ասում՝ «հնազանդվիր ինձ, և պիտի հաղթես»*:

Ես այդ օրը տեսա Սյունիքը՝ իր ուժի, փառքի իր մեծության մեջ: Նա հպարտ էր, որովհետև պարտության էր մատնել Ադրբեջանը, ջարդել տաճիկ գնդերը, զինաթափել բուլշևիկյան 11-րդ զորաբանակը: Նա հպարտ էր, որովհետև հերոսական շարժումնով հետ էր մղել դեպի հայ մտավորականությունը երկարող խորհրդային մահաբեր տապարը: Նա հպարտ էր, որովհետև իր մեջքը փրկության կամուրջ էր դարձրել նահանջող բյուրոց համար դեպի Պարսկաստան:

Սակայն, սյունեցուն ծանոթ աչքն այդ օրը նրա դեմքի վրա իր պատմական գործերի գիտակցության հետ կկարդար նաև իր դրության ողբերգության գիտակցությունը:

Այդ օրը բոլորը, ղեկավար, թե զինվոր, տղամարդ, թե կին, ընդհանուր խանդավառության մեջ լուռ և անխոս մտածում էին. «Ի՞նչ լավ պիտի լիներ, եթե մեր ռազմամթերանոցներն դատարկ չլինեին: Մենք ազատության համար թշնամու հարյուրապատիկ մեծ ուժերի հետ չափվողներս հաց և փամփուշտ չունենք»:

Այո՛, շատ բաների հետ կոպողի համար, Սյունիքը չունեմ նաև ամենաանհրաժեշտը՝ հաց և ռազմամթերք: Նա գիտակցում էր, որ սիրամարգի պես իր շքեղ թևերի տակ պիտի չկարողանա թաքցնել իր «սև ոտները», իր պահեստների դատարկությունը: Նա հպարտ էր, որովհետև հաղթել էր, բայց դառնացած էր, քանզի հնարավորություն չունեմ օգտվելու իր հաղթություններից:

Իրերի այս ողբերգական վիճակում, մեր անկախությունը պիտի ապրեր երկու ամիս ևս, որից հետխորհրդային կարմիր լաթը, առանց հաղթանակի, չարափառորեն պիտի ծածանվեր և՛ Սյունեաց՝ աշխարհի վրա:

Քաղաքական փոթորիկներից քշված՝ մեր ազատության Մայիսը այսօր կտոնենք օտար ափերի վրա:

Տարագիր ենք, և դառնադառն մեր կյանքը- արքայազններից ամենածանրը ու անփառունակ- մի հատիկ արդարացում ունի՝ այն ծառայեցնել պարզելու համար մեր ժողովրդին վիճակված աղետների ներքին ու արտաքին պատճառները:

Այսօր հարկ է և պատշաճ փորձել, գոնե տարին մի անգամ, ընթրնել և հարազատել հետևյալ ճշմարտությունները.

- *Պատմությունը որդիների մեջ հալածում և պատժում է հայրերի մեղքերը հին.*

Դարերի ստրկությամբ, անապատում տառապանքներով և անհաշիվ զոհերով քաղեց հայությունը և դեռ քաղում է մեղքերն իր առաջնորդների: Եվ դեռ պիտի քաղի, քանզի եսաթափ չի, եղել և օրվա հայը, որին վաղը պիտի վիճակվի հայության ճակատագիրը վարելու դժվարին դերը:

- Հայ ազգը, որը դարերն ի վեր քաղաքական տնանկությունը ավելի իր առաջնորդների փոխհարաբերությանց այլանդակությանը կպարտի, քան իր երկրի աշխարհագրական դիրքին և արտաքին թշնամիների նվաճողական ախորժակներին, կորցնելով ներքին ստեղծագործ միության և միաբանության անհրաժեշտության գաղափարը՝ կորցրեց իր անկախությունը, ապա և իր երկիրը:

Ավաղ, հին թթխմորից գերծ չե հայ հոգին և՛ այսօր: Բաժանա- սիրության դևն է դեռ առաջնորդում մեր ազգային առաջնորդներին.

- Մեր ներքին իրարակերության բերումով, միշտ պատրաստի որս մեր գայլ հարևանների համար, դեռ միամտորեն դժգոհում ենք աշխարհի դեմ, որը քանիցս գործով հասկացրեց մեզ, *թե ներքին պատ- ճառներով իր ցեղի բովանդակ ուժերից օգտվելու անկարող ժողո- վուրդը բարոյապես ազատ չէ՝ արտաքին օգնություն ակնկալելու:*

Այսօր իսկ, երբ Հայաստանի վրա վերստին ընկած է սովերը մեծ և ահավոր գալիքի, երբ մի մութ ամպ է կախված մեր ժողովրդի գոյության և իր ապագայի միջև, մեր պատմության այդ սպառնական շրջանում իսկ չենք ուզում հասկանալ, որ աշխարհում մի հատիկ ուժ գոյություն ունի միայն, որը հետ այսու պիտի լծել մեր հավաքական ինքնապաշտպանության կառքին՝ որպես ազգ հայորեն ապրել ու շինարարել կարողանալու համար: *Ներցեղային բարոյականն է այդ հրաշագործ ուժը - ցեղակրոնությունը:*

Այս եսամերժ բարոյականը- որով օծված մի նոր սերունդ միայն կարող է Մայիսի 28-ի պահակը հանդիսանալ - հրամայողաբար իր պահանջն է դնում մեր գաղափարախոսական և վարիչ մտավորակա- նության՝ *օր առաջ երես դարձնել հին էվդեմոնիստական բարոյակա-*

նից, որը սնուցանելով մեր տկարությունները, դարերով մեր միջոցով մեր ցեղի թշնամիների հաջողությանը ծառայեց. Դա պահանջում է ապրել, մարտնչել ու առաջնորդվել ցեղորեն:

Դա պահանջում է մեր մտավորականությունից մեծագույն զոհողություն՝ *հանուն և ի զոհ մեր Անկախության Մայիսի, մորթել իր ԵԱԸ:*

Բերվե՞ց այդ զոհը՝ մեզ պիտի հաջողվի տալ աշխարհին, մեր անկախության իրավունքը, նաև սեփական ուժերով պաշտպանել կարողանալու ապացույցը:

Այլապես – չէ՛, չէ՛, չեն խոսելու այն մասին, թե ինչ կարող է տեղի ունենալ Հայաստանի և Հայության հետ - այլապե՞ս... ընթերցող, լրացրու խոսքս...

ԵՌԱԳՈՒՅՆԸ ԿԱՐՄԻՐ ԼԱԹԻ ԴԵՍ

Սյունիքը կշարունակեր իր հիասքանչ և ծանր գոյամարտը, և այդ ո՛չ թե մեր ցեղի մի հատվածի գոյությունը փրկելու կամ Հա-յաստանի անաբժան մասը մտնելու համար – կրկնակի նպատակ, որ իրագործված էր արդեն - այլ հանուն հայ մտավորականության, որը բոլշևիկյան գազանից մազապուրծ և հալածական՝ ապաստան էր գտել մեր լեռնաշխարհում:

Կարմիր բանակը, գտնելով Հայաստանն առանց մտավոր հայության, եկել ու բանակել էր Սյունիքի պատերի տակ:

Որսը փախցրած շան նման կատաղած, նա կանգ էր առել Սյունիքի սահմանների վրա, դուռնը դեպի մեր դիրքերը դարձրած: Մի-այն նապաստակ որսալու սովոր թշնամին, անցյալի արնոտ փորձերից խրատված, գիտեր, որ Արաքսի սյունիքյան ափում հայ մտավորակա- նությունը որսալու համար պետք էր նախ սպանել առյուծը, որը կապրի սյունեցու մեջ: Նա գիտեր, նա զգում էր այդ, և անուժ ցասմամբ ու անվերջ, նա հաչեցնում էր իր շները՝ իր բանակը Սյունիքի վրա: Այսքանը միայն: Սովորական թերի փախցրած որսը: Ձախողված էր մտավոր հայության որսը թրքաբոլշևիկյան հրամանատարության համար, մեր ժողովրդի ընտիր տարրերի զանգվածային որսը, որի հաջողության դեպքում պիտի գլխատվեր հայությունը:

Վաղուց էր կայացված հայ մտավորականության մահվան դատավճիռը: Պիտի մեռնի՝ մտավոր հայությունը՝ վճռել էին ընկերներ ենվերն ու Ձինովկը, երբ կողջագուրվեին թաթար մայրաքաղաքում: Արևելյան համայնավարների անդրանիկ համագումարից²⁰ մի քանի օր անց, խորհրդային թերթերից «Կարմիր Առաջապահ»ը կիրապարակեր

հրեշներին կողմից արված հայ մտավորականության դատավճիռը՝ «Դաշնակցությունը պիտի ոչնչացվի գլխովին»:

- Պիտի ապրի՝ հայ մտավորականությունը, որ ապրի և հայ ժողովուրդը,- իր հերթին վճռել էր Սյունիքը, և իր արծիվների հզոր քների պաշտպանության տակ առել Արարատյան բազմահազար տարագրությունը:

- Մեզ հանձնեք հայ մտավորականությունը, վայր դրեք ձեր զենքերը և այսպիսով փրկեք ձեր գյուղերը, որոնք սրի և հրի պիտի մատնվեն, եթե չհարգվեց մեր վերջնագիրը:

- ԵՎ ԵՒ ԱՌ,- կատասխաններ լեռնահայ գյուղացին, և կշարունակեր սև ամպի պես լեռներից կախված մնալ ռուս, թուրք, թաթար զորամասերի գլխին:

Թշնամին կսպառնար Երասխի ափերի վրա բեմադրել Շահ Աբբասի օրերը: Նա կաշվից դուրս կգար հայրենի ջրերի մեջ խեղդելու հայ ժողովրդի ուղեղն ու սիրտը, բայց կդժվարանար ասել իր բանակին. «Տալ նրան»: Ապա, բոց ու կրակ արծակող վերջնագրերին կհաջորդեին պատվիրակությունները, բանբերները, թռուցիկները՝ միշտ էլ հոխորտ ու սաստելի:

Թշնամին կսպառնար, գրպանի մեջ սեղմելով բռունցքը: Թուրքն ու թաթարը կհաչեին իմ վաշտերի վրա - այսքանը միայն:

- Երկնքից, չէ՛ շանթը,- թշնամու բուրբ հայտարարություններին կպատասխաներ Սյունիքը, և կշարունակեր վարել հայ մտավորականության փրկության գերագույն գործը:

Այսպես, Սյունիքի սահմանների վրա դեմ հանդիման ցցված կմնային մահվան բազուկը՝ զինված խորհրդային տապարով, և պողպատե թևը արծիվ Սյունիքի:

Դյուցազնական երկիրը շեշտ կնայեր թշնամու աչքերի մեջ, նրան սանձված պահելու իր պատերի տակ, որպեսզի կարմիր մահվան ծիրաններից մազապուրծ հազարները անխռով և անկորուստ անցնեին դեպի ապահով հորիզոններ:

Եվ անցավ, ու փրկվեց արարատյան մտավորականությունը, ուսանողությունը, սպայությունը:

Եվ այդ, այն ժամանակ, երբ Սով-արքան կիշխեր Լեռնահայաստանում, երբ ժողովրդի խոշոր մասի սնունդը կկազմեր իր դաշտերի բանջարեղենը միայն, երբ դիրքապահ վաշտերիս կպակսեր չոր հացն անգամ, երբ մեր պահեստներից մեկում կստացվեր հրանոթ փոխադրելու ուղարկված գյուղացու դիակը՝ ողբերգական զոհը աստվածային պարտաճանաչության:

Եվ այդ՝ այդպես աշխարհից կտրված մի երկրամասում, ուր կռվողներին կպակասեր ռազմաթերթը, կենդանի կապը արտաքին աշխարհի հետ, հույսը դոսի օգնության,- այն ամենը, որի չգոյության դեպքում արդիական բանակները ժամեր դիմադրելու փոխարեն թշնամու անարգանքին են հանձնում իրենց դրոշակները: Այս դժնդակ կացության մեջ, երբ տեղի են տալիս կառավարություններն ու բանակները, *սյունեցին չլքեց իր վահանը և դրա շնորհիվ այսօր կապրի արարատյան մտավորականությունը:*

Ոչինչ չունեի Սյունիքը, գրեթե ոչինչ, կռիվ վարելու համար, բայց կար ստեղծված վիճակի լրջության, ինչպես և իրեն ընկած դերի բովանդակ գիտակցությունը, կար *ճերգեղային բարոյականը* զենքերի զենքը հրաշագործ:

Իմ վաշտերը չլքեցին իրենց վահանը, որովհետև մարդկային տկարության փոխարեն նրանց կվարեր ցեղի հրաշագործ ոգին: Նրանք խորապես կգիտակցեին, թե *Չայաստանն առանց իր աշխարհագրական ողնաշարին, ինչպիսին է Սյունաց աշխարհը, իսկ հայ ժողովուրդն առանց իր մտավորականության, չեն կարող գոյություն ունենալ:* Իմ զինվորը հստակորեն կգիտակցեր, թե հաշտվել Սյունիք ապաստանած տարագրության կորուստի հետ՝ կնշանակեր հաշտվել հայ ժողովրդի չգոյության հետ: Դրա համար էլ, նա, որպես համակ պարտաճանաչություն, մնաց պատմեշի վրա, երբ կվճռվեր հայ մտավորականության լինել-չլինելու խնդիրը:

Այդ գիտակցությունից ահա՛ կբխեր նրա հրաշագործ պարտաճանաչությունը, որի առջև անզոր գտնվեցին թուրք, թաթար և կարմիր հորդաները:

ՀԱՅ ԶԵՆՔԻ ՓԱՌՔՆ ՈՒ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բարոյապես սնանկ է անհատը, երբ նրան պակասում է ազգային հպարտանքի զգացումը - ծնունդ՝, ազգային ինքնաճանաչության, որ իր սնունդը առնում է մեր պաշտամունքից դեպի այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ է, վսեմ և հերոսական Հայրենի Պատմության մեջ: Առանց այդ բարձր առաքինության, բարոյապես պակասավոր է անհատը, որպես մարդ և որպես անդամ հավաքականության: Այդ նվիրական զգացումը ինձ համար շարունակում է մնալ լուսավոր հայրենասիրության, ցեղային բարոյականի և երջանկության անսպառ աղբյուր: Դա՛ էր լեռնաշխարհում իմ ժողովրդական զնդերին թև ու թափ տվողը: Դա՛ է և այսօր,՝ իմ վտարանդի կյանքի դառնության միակ մեղմիչը:

Իմ օրն իր որոշ ժամն ունի, երբ մտածումս սիրաշատ մոր պես կդիտեցնի ազգային հպարտության իմ զգացումը:

Իր սրբազան պահն ունի իմ ամեն մի օրը, երբ մտովին անհուն կարոտով կսկսեմ իմ պրպտումները Հայոց Պատմությունը կերտող դարերի մեջ, քաղցրությամբ կոգեկոչեմ հայ զինվորին ու զորավարին, որոնք հոգեկան գեղեցկության, անդիմագրավելի արիության ու մեծագործ վեհության համբուրելի հետքերն են թողել Հայոց աշխարհում: Եվ կոգեխառնվեմ նրանց հետ, կվերապրեմ նրանց գոռ հաղթանակները և կարոտով կբաժանվեմ նրանցից, մի օր անց, նրանց ազնվացուցիչ ընկերությունը վերստին վայելելու ցանկությամբ: Այսպես կսնուցեմ ազգային հպարտանքի իմ զգացումը: Չտկարանալու համար՝ կկատարեմ իմ ամենօրյա խորհրդավոր զորահավաքը մեր պատմությունը զարդարող հոգիների, և կխոսեցնեմ ու կլսեմ նրանց:

Աստված իմ, որքան մեծ է արիների համաստեղությունը մեր պատմության երկնակամարի վրա: Եվ որքան շլացուցիչ է նրանց փայլը: Պսակավոր են, յոթնվերք են բոլորը, փառքի սպիներ ունեն բոլորը: Պարթև են, խայտակն, քաջագանգուր: Բիբերի մեջ շանթ ունեն, ցասում, դառնություն:

Եվ ասում են նրանք՝

- Չմնաց, աշխարհում գրեթե չմնաց ցեղ, որ մեր բազկի ուժը չզգար:

Պոռոտ Բաբելացին, Հռոմեացիները կաշառող, աղվեսաբարո Սասանները, Բյուզանդացիք նենգ, Արաբն ու Սկյութացին ընչաքաղց, Ալանները, Քուշանները, Կովկասյան լեռնականները ավարառու - այդ բոլորի և շատ ուրիշների հետ, անհամար անգամ հարվածներ ու վերքեր փոխանակեցին: Եվ հաճախ հաղթեց մեր բազուկը:

Սակայն, քիչ անգամ մեր արիությունից լիուլի օգտվել կարողացած մեր ցեղը, քանզի կար ընտանի թշնամին, որի վատությանց կպարտի Հայոց աշխարհը իր դարերի քաղաքական խեղճությունը: Ձինվորի և ռազմավարի մեր բազուկից ավելի օտարն օգտվեց, քան հարազատ երկիրը: Եվ դրա համար էլ մեր քաջության հռչակը տարածվեց շատ հեռուները՝ մինչև Ասորեստան, Հռոմ, Հրեաստան և լեռները Կովկասի: Տես, որքան շատ են մեր վերքերը՝ ստացված օտար հայրենիքների համար: Անպարտելի էր օտար բանակը, երբ նրա կողքին օտար զենքի հաջողության համար կկռվեր և Հայը, մանավանդ, երբ դա կառաջնորդվեր հայ զորավարի կողմից: Մասնավորապես Պարսիկն ու Բյուզանդացին չարաչար շահագործեցին հայ արիությունը: Այդ ազգերի անկայուն գահերի համար հայ արիությունը հաճախ հանդիսացավ որպես ուժեղ սյուն:

Մեզ զբաղեցնելով իրենց արտաքին թշնամիների դեմ, նրանք մեր արիությունը ծառայեցրին որպես անխորտակելի պատվար իրար դեմ: Պարսիկն իր փառքի կեսից ավելին մեզ, մեր արիությանը կպարտի: Խոշոր բաժին ունենք և հունական փառքի մեջ...

Այսպես, որքան հպարտ, այնքան տխուր է շեշտը զենքի իմ եղբայրների, զորս կոգեկոչեմ և կլսեմ ամեն օր:

Դատապարտելիորեն տկար է ժողովուրդը առանց ցեղագիտակցումի:

Առանց ցեղակրոնության՝ այլ բան չէ դա, եթե ոչ- կենդանի զգեստը ցեղի: Սակայն ժողովրդի մեջ արթնացած ցեղը՝ մարդկային հոգին սրբվում է բոլոր տեսակի արատներից ու տկարություններից. դա դառնում է համակ սեր ու նվիրում դեպի մերձավորը՝ միշտ պատրաստ մեռնելու այդ վերջինի համար: Այդ դեպքում, անհատը իր մերձավորի մեջ տեսնում է իր անձը՝ այլ պատկերի և անվան տակ:

Արթնացած ցեղը՝ ժողովուրդը կարելիություն է ստանում կուրծք տալու ամենամեծ վտանգներին և հաղթահարում ամենածանր փորձությունները, որովհետև այդ վիճակում նա իրենից ներկայացնում է մի հավաքական հոգի՝ ինքն իր մեջ ազատագրված, ամբողջացած ու հաղթական:

Երբ ցեղորեն կապի ժողովուրդը՝ թշնամուց ստացած ամեն մի վերքի ու անարգանքի մրմուռը խորապես կզգա նրա յուրաքանչյուր անդամը:

Այսպես է ստեղծվում այն քաղաքական Սիրտը, որից ծնունդ են առնում սրտով զորավոր Վարդանները, Գայլ Վահանները, Մուշեղները:

Իսկ հայտնվեցի՞ն մանները՝ այլևս ժողովուրդը դառնում է ցեղի բարկության գործիքը, այլևս ժողովուրդը բանակի մեջ իրար են հանդիպում և համբուրվում Ղևնդ Երեցներն ու Մամիկոնյանները - հայ լուսակիրը, սուրբն ու հերոսը - որոնց ղեկավարությամբ՝ վտանգի բռնված ժողովուրդը իր ամեն մի հակահարվածի մեջ դնում է իր ցեղի միացող կատաղության ամբողջ թափը:

Եվ հաղթանակում է:

Ասածիս Հայոց Պատմությունը վկա:

ԱՆԵՐԵՎՈՒՅԹ ԴՍԱՎՈՐԸ

Սյունիքը կչափվեր թուրք, թաթար և կարմիր հորդաների հետ: Կտրված էինք աշխարհից, պաշարված: Ռազմամթերք չկար, պակասում էր հացը:

Այդ զերազանցորեն ծանր օրերից մեկն էր: Շրջագայում էի ճակատից ճակատ, դիրքից դիրք՝, զորամասերս հոգեպես գոտեպնդելու համար:

Արևիկի հարավ-արևմտյան ռազմաճակատներից մեկում, Ալագ-յազի բարձունքների վրա, մոտեցավ ինձ հարյուրապետներից մեկը...

- Պարոն սպարապետ, անկարելին կարելի դարձնելով մենք թշնամու հետ չափվեցինք մինչև օրս, չէ՞ք կարծում, թե այլևս անկարելի է դիմադրել:

Չուզեցի իսկույն ևեք պատասխանել նահանջի մասին մտածող վաշտապետիս, որը կարծես դադարել էր գիտակցել, թե տեղի տալ այդ կետի վրա, կնշանակեր թույլ տալ թշնամուն Արևիկի հայության գերեզմանի վրայով միանալ թաթար Ադրբեջանին: Հրամայեցի կանչել բոլոր ղեկավարներին: Եկան:

Շատերն, առանց արտահայտվելու, մատնում էին իրենց անհանգստությունը մեր հետագա հաջող դիմադրության կարելիության մասին: *Նախ հոգեպես են պարտվում և՛ դեկավար տարրերը:* Եվ թշնամու հաջողությունը սկսվում է հենց այն վայրկյանից, երբ իր դեմ կռվող բանակի հրամանատարության մեջ սկսվում է տկարանալ հաղթանակելու հավատը: Ձորքը նման դեպքերում բնազդաբար զգում է, թե ինքն այլևս բարոյապես անտեր է, անզուլխ:

Հոգուս աչքերով տեսնում էի պարտությունը՝ կախված մեր գլխին: Մենք պարտված էինք արդեն. մնում էր, որ թշնամին արիություն ունենար հազար քայլ առաջանալու, որպեսզի մենք զիջենք մեր դիրքերը:

Երբեմն լսվում էր գնդակների չար երգը և խռովում գիշերվա լռությունը:

Նահանջելու տրամադիր վաշտապետս սպասում էր պատասխանի: Ես խորհրդածում էի: *Հերիք չէ ասել՝ հրամայում եմ կռվել, մեռնել:* Նման վայրկյաններում, անգոր են հրամանն ու սպառնալիքը: Փորձով գիտեի այդ և շարունակում էի դեռ մտմտալ: Խոհերս սկսել էին բյուրեղանալ. արդեն գիտեի ասելիքս և անելիքս, բայց և այնպես, շարունակում էի լուռ մնալ, երբ կորվաթափ վաշտապետս խզեց լռությունը:

- Ի՞նչ էք մտածում, պարոն սպարապետ:

- Այն, հերոս վաշտապետս, որ դու, ինչպես տեսնում եմ, և մի քանի ուրիշները մոռացել եք հայոց պատմությունը, որը մեր կռիվներով չի սկսվել և մեզնով չի վերջանալու: Այս լեռների վրա կռիվներ են տեղի ունեցել մեզնից առաջ, տեղի պիտի ունենան և մեզնից հետո: Ասացեք, ի՞նչ անուն կտայիք Դավիթ Բեկին, եթե մարդկային այս կամ այն տկարությունից մղված նա Սյունեաց աշխարհը հանձնած լիներ թուրք ու թաթար հորդաներին:

Մեզնից առաջ այս լեռների վրա կռվող հայը խորապես գիտակցել է, թե *Սյունիքը հանձնել թշնամուն՝ կնշանակի հայ երկրի բանալիները և հայ ժողովրդի բախտն ընդմիշտ հանձնել իր իսլամ հարևաններին:* Նույն փրկարար գիտակցությամբ, այս բարձրունքների վրա պետք է կռվի, մեռնի ու հաղթի և՛ վաղվա հայությունը: Ի՞նչ, միայն

ծե՞զ է պակասում այդ գիտակցությունը: Մոռացե՞լ եք, թե կա հայ ցեղի հավիտենագիր հրամանը՝ հաղթել կամ մեռնել:

- Ո՛չ, - եղավ վաշտապետներիս պատասխանը:

- Ես բնավ չեմ մտածում նահանջի մասին, որովհետև սովորություն ունեմ նման օրհասական վայրկյաններում դիմելու իմ խղճին հարցնելու իմ ներքին դատավորին՝ ի՞նչպես եմ վարվել նման և ավելի ծանր վիճակում Վարդաններն ու Դավիթ Բեկերը:

- Մեռնել, բայց հաղթել:

- Ինչպե՞ս կուզեիք, որ վարվեին նման դեպքերում այն բոլոր ղեկավարները, որոնց ապագայում պիտի վիճակվի վարել մեր ցեղի ինքնապաշտպանության սրբազան գործը:

- Մեռնել, բայց չզիջել հայոց լեռնաշխարհը:

- Իմ ներքին դատավորի թելադրությամբ՝ միշտ էլ այսպես եմ պատասխանել, այսպես եմ պատասխանում ինձ և այժմ...

- Ես,- արդարանալ փորձեց վաշտապետս,- ես ուզեցի ասել, թե այլևս ռազմամթերք չունենք:

- Բայց ո՞վ ասեց, թե միայն առատ ռազմամթերքով են հաղթում:

Շատ անգամ հաղթում է այն կողմը, որը նվազ է կրակում: Վախկոտն է հաճախակի աղմկում, մատնելով իր անարիությունը: Հրացանից, գնդացրից, թնդանոթից չէ, որ սարսափում է թշնամին, այլ քար լռությունից: Չկա ավելի ահաբեկիչ բան, քան լուռ առաջխաղացումը, մասնավորապես գիշեր ժամանակ, երբ քարը, թուփը, այն ամենը, որ կարող է զբաղեցնել մարդուս աչքն ու երևակայությունը, դառնում է գրոհող հակառակորդ: Լուռ առաջացող տասնյակը մի ամբողջ գունդ է, վաշտը՝ մի ամբողջ բանակ պաշտպանվողի համար: Գիշեր ժամանակ հարձակվողի զինակիցներն են խավարը, լռությունը, ժայռերը: *Իսկ երբ նախահարձակվողը մենք ենք՝ այդ լեռների տերը՝ մեզ հետ են նաև այն բոլորի վրեժխնդիր ստվերները, որոնք մեզնից առաջ հեզնել են մահը և ընկել այդ սրբազան բարձրունքների վրա:* Իսկ երբ մենք ենք նախահարձակվողը՝ մեզ հետ է նաև մեր լեռների հզոր ոգին: Ուրեմն, ռազմամթերքի կարիքը չզգալու համար՝ մնալով հավատարիմ մեր օրինված ռազմավարության տարերային ձևերին: Գիշերամարտը թող լինի մեր բաժինը: Ուրեմն, *հարձակվենք, ինչպես հարձակվում է մահը լուռ և անակնկալ:*

- Հարձակվենք,- միաբերան կրկնեցին վաշտապետներս, և հուսավառ՝ վերադարձան դեպի իրենց վաշտերը, դեպի կրակի գիծը:

Լուսաբացին, Ալազյազի բարձրունքներում թշնամին ծեծված ու գերված էր գրեթե առանց ռազմամթերքի:

Իմ զինվորը այդ օրը օրհնում էր ճակատագիրը, որ չէր հապաղել թշնամու ձեռքով մեզ առատ ռազմամթերք հասցնելու:

Այդ կռվում սյունեցին մի անգամ ևս զգաց, թե հաղթում է այն կողմը, որը վստահ է ո՛չ թե իր սպառազեն բռունցքի, այլ՝ իր ներազեն գերազանցությանը:

Որ ցեղի ոգու ձեռքով ղեկավարվող ժողովուրդը կարիք չունի երկար սրի:

Իր լեռների վրա սյունեցին այդ օրը հաստատեց, թե երկաթե զենքերի դեմ հե՛շտ է վահան գտնել, բայց ոչ և ոգու զենքերի, որպիսին են ցեղի զենքերը:

ՄԵՐ ԴՈՒՈՆ ԵՆ ԲԱԽՈՒՄ

Փախչում է մեր նորահաս սերունդը գաղութահայ կյանքի հոգևոր անապատից, և ծարավի՝ նա օազիս է փնտրում Դաշնակցության ծոցի մեջ:

Սրբազան զայրույթով նա փախչում է հայ կյանքի բոլոր տեսակի դպիրներից ու փարիսեցիներից - այն բոլորից, որոնք իրենց հավետ մեղմ բնավորության բերունով օտար ավերի վրա շարունակում են տկարություն ցուցադրել և արհամարհանք շահել, որոնք պատռած սրբազան եռագույնը, հոգով հեռացած են Հայության մեծ ընտանիքից. որոնց սրտի և տան մեջ տեղ չունեն հայրենիքն ու հայրենասիրությունը, որոնք երջանիկ տգիտությամբ, իբրև թե կուզեն տարագիր հայը հայ պահել, բայց վատորեն կուրանան ցեղի Գողգոթան և նրա դատը արդարագույն. նա փախչում է այն բոլորից, որոնց անունը ու սև արարքները Հայոց Պատմության կողմից վաղը պիտի մատնանշվեն որպես ամոթը մեր օրերի:

- Ամենուրեք մեր դուռն է բախում երիտասարդությունը, որովհետև Դաշնակցության մեջ երիտասարդացուցիչ մի բան կա - Ցեղի հզոր շունչը, որովհետև, իր հոգեբանությամբ, ամեն մի երիտասարդ մի անանուն դաշնակցական է՝ բողբոջի մեջ. որովհետև Դաշնակցական ասել է՝ խանդավառ *իդեալիզմի մարդ*. Իսկ այդպիսին մշտաջահել է հոգով: Այո՛, ամեն դաշնակցական իբրև իդեալի մարդ, երիտասարդ է ինչպես ամեն երիտասարդ՝ դաշնակցական:

- Մե՛զ է փնտրում երիտասարդությունը, որովհետև դաշնակցականություն ասել է՝ լրումը հայ կյանքի. որովհետև մեր շարքերում կյանքն ավելի՛ կյանք է, որովհետև մենք ապրել և ապրեցնել գիտենք բարձր կուսակցականության բովանդակ խորհրդավորությունն ու բերկրանքը:

Մեր շարքերից դուրս մեռյալ թիվ է կուսակցականը: Մեզ մոտ, ընդհակառակը, կուսակցականությունը ընդգրկում է ամհատի ո՛ղջ կյանքը, բավարարելու նրա սիրտն ու իմացականությունը: Եվ հենց

այդ է պատճառը, որ մեր շարքերում անհատն, զգալով հեղափոխական գործի սրբությունը, դողում է իր կոչման վեհության առջև:

Մեզնից դուրս, կուսակցականը դաստիարակվում է ասիական թայֆայականության նեղ պատերի մեջ. նա չի մտածում իր սեփական գլխով. նրա համար, թե խղճմտանքի անկախությունը, պարզ երազականություն է նրա կյանքը: Դաշնակցությունը, ընդհակառակը, պահանջում է կիրթ վերաբերմունք և բարոյական ստեղծագործ հավատք: *Մեզ մոտ կառուցվում է ներքին մարդը՝ նոր էությամբ:*

Մեզ մոտ, ղեկավարել, ասել է՝ ուսուցանել և ապա վարել խղճմտանքները: Սքուլաստիկներ չենք, նաև նեղմիտ հատվածամուլ չենք: Մեր ընկերը միայն նա չէ, որ մտածում է մեզ պես, այլև նա, որ գործում է ի օգուտ մեր ժողովրդի, նա՛, որ մտածում է, զգում և գործում հայաբար:

- Ցեղային բարոյականով օծուն մեր շարքերում հայ բեռնակիրն ու մտավորականը եղբայրներ են համացել:

Ցեղակիցների՞ց մեջ,- ասում ենք մենք,- տես քեզ և արծագանքի նրանց ցավերին. դա ասել է վերապրի՛ր ցեղիդ ողբերգությունը. ավելին՝ թող քո հաղորդությունը դառնա ցեղիդ ճակատագիրը, նաև քո մկրտությունը: Դա ասել է՝ քո սիրտը պետք է *պատասխանի ժողովրդիդ ամեն մի սրտազարկին:*

- Երես դարձավ, ահա, դեպի մեզ է գալիս մեր ոգելից երիտասարդությունը, քանզի ցեղի խոսքն է մեր շրթունքներին, որ կզրնգա թրի պես. քանզի մեր գործը զոհողության շունչ ունի, մեր համոզմունքը՝ հրամայական մի զորություն, մեր անունը՝ մի սաստող հեղինակություն:

Երիտասարդին հատուկ է երջանկության ձգտումը, և ահա՛ *Դաշնակցության միջոցով նա հաղորդակցության է գալիս ցեղի հոգու հետ*՝ ընդարձակելու իր հոգեկան հորիզոնը, իր մտածողության և զգացողության շրջանը: Իսկ դա ասել է ճշմարիտ երջանկություն:

Երիտասարդ հասակին հատուկ է լավագույնի ձգտումը. և ահա նա նետվում է Դաշնակցության գիրկը, որովհետև այդ վերջինը *լավագույնն է*, իմաստը մեր նորագույն պատմության:

Երիտասարդին հատուկ է ինքնագործության ծարավը. իսկ ինքնագործանալ կարելի է միայն մեր շարքերում: Որովհետև Դաշնակցություն, ասել է՝ անձնավորյալ լուսակրություն, նահատակություն և հերոսականություն:

Այդ տարիքին հատուկ է սերը պայքարի, և գիտի նա, որ ազգերն ապրում են քանի դեռ նրանց մեջ ապրում է երկու բան՝ պայքարի իմաստուն բնագրը և զոհաբերելու ներքին հոժարությունը, առաքինություններ, որոնց գերակշռորեն տեր է Դաշնակցությունը:

- Մեր դուռն են բախում այն ամենը, որոնք հայ հայրենիք են փնտրում «Մեր հայրենիքը» շրթունքներին, որոնց գոյությունը մի հատիկ խորհուրդ ունի՝ *հայրենիք, միակն ու անփոխարինելին, որի համար անհատն ու դասակարգը միջոցներ են միայն*։

Մեր դուռն է բախում երիտասարդ Հայությունը, որովհետև նրա համար երկու անհանգստացուցիչ հարցեր կան, որոնց պատասխանը միայն մեր շարքերից կարելի է լսել։

«Ի՞նչ, անպատիժ պիտի մնա թուրքը»։

«Արդյոք իզո՞ւր պիտի անցնի մեր Գողգոթան»։

Չէ՛, չէ՛, մենք դեռ չենք մոռացել Թալյաթի շնական խոսքը՝ *«Աքտրավայրն է՝ ոչնչություն»*։ Եվ այդ օրից սկսած, ավելի քան արդար է մեր թշնամանքը թրքության դեմ. այդ օրից դա մեր մեջ դառել է այն, ինչ որ էր Ջորդանո Բրունոյի ատելությունը հրեության հանդեպ։ *Թո՛ւրքը, թո՛ւրքն էր «արժանի ոչնչացվելու իր աշխարհի գալուց առաջ»*։

- Մե՛զ է փնտրում երիտասարդությունը, քանզի նա գիտի, թե փոխվրեժը բնախոսա-հոգեբանական մի սուր պահանջ է վերապրելու ձգտող ժողովուրդների մոտ. նա գիտի, որ առանց *հետադարձություն* կոչվող աստվածային *ակտի*ն, ազգերի հասցրած սերունդները լինում են հոգեպես տզեղ, ցավագար - ներքին մեծագույն վտանգը ցեղերի գոյության համար։

Մեր շարքերն են թափվում հայկական իրրիդենտիզմի կուսակիցները, որովհետև մենք սպասում ենք վրեժի դատաստանին, և հավատում, որ *մեր տառապանքից հայկական նոր փոթորիկը պիտի պայթի, և որ այդ վերջինից պիտի ծնվեն հսկաները հայ կամքի, վրեժխնդիրները՝ տիտան, գորավորները՝ մահացան գիտություններով սպառազեն*։

Մենք սպասում ենք. պիտի հայտնվի՝ Հայ Գերմարդը և մոխրացնի հայասպան սուրն ու սվինը թրքության ձեռքի մեջ, ապրեցնելու նրան սարսափը հայ վրիժակից։ *Սարսափը դիվական* - դա՛ պետք է դառնա հանապազորյա պատիժը թալյաթ աղի ցեղին. դա՛, թուրքին, դա՛ պետք է դարձնի իր սեփական դահիճը ու զոհը միաժամանակ։

- Մե՛զ և Եռագույնն է փնտրում և երիտասարդությունը, որովհետև նա ուզում է, որ հանձնի Դաշնակցության, Հայ արիությունը *ջահել առյուծով* խորհրդանշվի, երբ թրքականն այսօր այլաբանորեն գայլով կներկայացվի։ Երկյուղածորեն նա Դաշնակցության հայրենաստեղծ ձեռքը ու Եռագույնն է համբուրում, քանզի վաղուց է ինչ մենք մեր նշանաբանն ենք դարձրել ծովակալ Մահուկի խոսքը. *«Օգուտ չունի թշնամին կրունկից գարնել, գայն սրտեն հարվածելու է»*։

- Այսպես, ամենուրեք մեր դուռն են բախում, քանզի հերկելով ջահել հոգիները՝ մենք սերմանում ենք ապագայի համար, և բազմա-

հույս ենք, թե վաղը մեր նորահաս սերունդը պիտի կարողանա կրկնել հին թրակիացիների խոսքը իրենց ցեղի գոյության թշնամիներին.

- Ազատ ապրելու և պատվով մեռնելու համար՝ մենք երիտասարդություն, սիրտ և երկաթ ունինք։

ՑԵՂԻ ՈԳՈՒ ՇԱՐԺԸ

Մեր ազատագրական շարժման ուժականությունը հետևանք է առավելապես խորորեն ապրված վիրավորանքի՝ ծնունդ առած մեր ժողովրդի նվաստ և ողբալի վիճակից։

«Մենք տուն մեզ համար չենք շինել.

Մենք հաց մեզ համար չենք ցանել-քաղել.

Մենք մեզ համար չենք ապրել»։

Այսպես կողբերգեր մշեցի հայը, իր երգի մեջ դնելով իր վիճակի թշվառության ու նվաստության բովանդակ գիտակցությունը։

Իսկ վասպուրականցին կբողոքեր.

«Է՛ն կատար ենք խոնարհել, որ ամեն մարդ մեզ բեռ կդնի. էս մա՞րդ է, թե անասուն, իսկի հարցփորձ անող չկա»...

Եվ որպես տխուր արձագանգ հայ աշխարհից բարձրացող այդ հեծեծանքին, մեր վերածնունդի շրջանի գրողների Սրվանձտյան կողբազրեր.

«Ի՛նչ կյանք է այս. երանի՛ մրջյունին և արոս թռչունին. նա իր կուտը կուշտ կուտի, սա՛ իր սիրական ամուսինը իր հետ կպահի։ Երանի՛ սարյակին, որ իր ծագերը կծնի, և փետրիկներով նրանց կծվարի, իր բնությունը և լեզուն նրանց կուսուցանի և ազատ կթռցնի»...

Այսպես, իր անօրինական ցավերից և անոթանքից լեզու ելած հայաստանցին իր հարցումը կուղղեր ճակատագրին. *ինչո՞ւ այսպես, և մինչև ե՞րբ*։ Դա նշան էր, որ Հայն սկսել է գիտակցել, թե ինքը կհավատարմի իր անցյալ մեծության համար, որ մեր ժողովրդի հոգում տեղի է ունեցել մի մեծ շարժ, որ հայության մեջ արթնացել է Ցեղը՝ հին, ազնվական ու արի, և որ այդ վերջինի արգասավորիչ շնչի տակ տեղի է ունեցել մեր ժողովրդի հերոսական ինքնահղացումը։ Դա նշան էր, որ կա երկունքը, և որ շուտով հայ ժողովուրդը իր անպատում ցավից և անոթալի վիճակի սպանիչ գիտակցությունից կյանքի պիտի կոչի իր ցեղաշունչ հսկաները՝ իր ազատագրական պայքարը վարել կարողանալու համար։ Դա նշան էր, թե *ցեղն օգնության կփութա տառապանքի և նվաստության մեջ գալարվող ժողովրդին* օժելու և աշխարհ ուղարկելու մարգարեաշունչ Քրիստափորներ, Ռոստոմներ և Ջավարյաններ - դարաշրջանային գործերի համար...

Վերածնության կկարոտեր մեր ժողովուրդը. ասել է՝ նա իր ամբողջության մեջ դեռ կառուցման լավ նյութ չէր՝ անկախության շենքի համար :

Ո՞վ, ուրեմն, պիտի հոգեփոխեր ժողովուրդը, զայն իր ճակատագրին գիտակից և անկախության արժանի դարձնելու համար, ո՞վ պիտի առաջնորդեր զանգվածները և վարեր անհավասար պայքարը: - Հենց ինքը, ժողովրդի սրբազան ծոցից ծնունդ առած հեղափոխական առաջապահը: Ի՞նչպես:

- *Կանգնած այստեղ,-* կբարձրանար կովկասյան ժայռին զարնված Պրոմեթեի ձայնը,- *ես ստեղծում եմ մարդը ըստ իմ պատկերի և նմանության:*

Տարիներ է, ավելի քան չորս տասնամեակներ, ինչ *Դաշնակցությունը հանուն Պրոմեթեի կշարունակի կերտել Նոր Հայր՝ ըստ իր պատկերի և նմանության:* Տարիներ է, ինչ *Դաշնակցությունը*, որպես Հայտնության Աստվածը, իր ձեռքի մեջ առած հայ ժողովրդի հոգին, նոր կաղապարի մեջ թափել կփորձի դա: Այսպես է: Անագատ ամեն մի ազգ իր վերածնունդը ապրելու համար աշխարհ կբերի *Նոր մարդը* և իր հերթին կվերամարմնանա նրա մեջ. *նա կծնի ցեղաշունչ մարդը և նրա անձի և կյանքի մեջ կփնտրի իր հոգևոր սրբագրությունը:* Եվ այդ հոգևոր վերամարմնացումից հետո է, որ ժողովուրդը կօժտվի պայքարի իմաստուն բնագոյով և քաղցրորեն զոհաբերելու տրամադրությամբ:

Այդ հոգեփոխությունից հետո անհատն զգում է հոգեկան մի անճառելի բավականություն - և այդ այն վայրկյանից, երբ նրա մեջ զարթնում է *նոր գիտակցությունը, թե իր անձը պատկանում է ոչ իրեն, ոչ էլ իր կուսակցության, այլ՝ այդ վերջինի միջոցով՝ իր ցեղին:* Ամեն մի ճշմարիտ դաշնակցական ունի այդ քաղցրությունը, զոր զգալու համար հայ մարդը ո՛չ թե միայն պիտի մոտենա, այլև՝ պիտի հոգեխառնվի մեզ: Նրա մեջ տեղի պիտի տա իր առանձնության գիտակցությունը. նրա գիտակցությունը պիտի խառնվի մերինին, փլցնելու պատը, որ մինչև այդ կբաժաներ եղբայրը եղբորից: Հոգեխառնվելով մեզ՝ նա կսովորի ուրախանալ իր համացեղ մերձավորի ուրախություններով և ցավել նրա ցավերով: Հրաժարվելով իր մեկուսի կյանքից՝ նրա մեջ աստիճանաբար կխորանա ջերմ կարեկցանքը դեպի հայ մարդն ու հայ ժողովուրդը: Հոգեխառնվե՞ց մեզ՝ նա այլևս ինքն իրեն չի զգա մենակ և օտար համամայր զանգվածների մեջ: Նաև՝ ոչինչ չի տենչա եսակաճորեն, միայն իրեն համար, ինչպես կվարվեր մինչև իր հոգեփոխությունը՝ մինչև իր դաշնակցականանալը: Դարձա՞վ այդպիսին, ասել է՝ նա այլևս կորցրել է իր անձի առանձնականությունը և ընդունել, թե կա համամայրության օրենքը, որի դեմ չմեղանչելու համար պետք է ապրել մեծ և անմեռ ամբողջ - ցեղի կյանքով...

* * *

Հայ ժողովրդի որոշ խաղերի մեջ ցեղի ոգու շարժն էր սկսվել: *Հայությունը ոտքի կկանգնե որչ օտարի սաղարնքներով, ոչ, այլ՝ ցեղի դրդումով:* Ցեղը, հանձին Դաշնակցության, ժողովրդի ձեռքը կդնե մի պողպատյա մուրճ՝ իր ճակատագիրը կռել-կոփելու համար:

Կյանքի կոչելով *Դաշնակցությունը, ցեղը հոգևոր թևեր կհագցնե ժողովրդի էությանը*, որով նա իր ազատագրական թափն ու թռիչքը պիտի առնե:

Ցեղի ոգու շարժից կծնվե Դաշնակցությունը՝ մեր ժողովրդի գոյամարտը վարելու համար: Հայ ճակատից ստրկության արատը սրբող ճակատամարտներ էին պետք, ասել է՝ պիտի կրկնվեր Ավարայրը, և ահա՛, հանձին Դաշնակցության, հայ ժողովրդի մեջ կերևար Վարդանանց Ոգին - երաշխիքը մեր ցեղի մշտնջենավորման: Եվ կարծազանքեր Հայոց աշխարհում ցեղաշունչ հսկաների ձայնը. *«Ես եմ ճամբան»* - քո նոր բարոյականը:

Այլևս սկսվել էր *հայ հոգու զարուկը:*

ժողովրդին տրված էր ցեղի Տապանակ Ուխտին: Կար այլևս Դաշնակցությունը, որ պիտի արժեքավորեր հայ տառապանքը՝ նրա քաղաքականացման ճամբով. նա պիտի սրբագործեր գերեզմանը՝ հայ մարդու մահվան գիտակցականացմամբ: Կար այլևս Մեծ Նպատակը, և որովհետև ժողովուրդները իրենց նպատակի հետ փոխում են իրենց էությունը՝ Հայը պիտի դառնար այն, ինչ որ է այսօր - տե՛ր ինքնանված Հայրենիքի...

* * *

Մարդկային ցեղերի պատմությունը արձանագրած չէ մի հատիկ իրողություն, որ իր անարգությամբ զուգահեռվել կարողանար հայության դեմ ուղղված թրքո-բուլշևիկ զինակցության փաստի հետ: Առաջին անգամ լինելով, իրար ձեռք կերկարեին իրենց գաղափարաբանությամբ հակոտնյա երկու ուժեր՝ իսլամը և բուլշևիզմը:

Եվ այդ զինակցությունը պիտի ճակատ հարդարեր մարդկային ցեղերից ամենաանիրավածի՝ հայ ժողովրդի դեմ:

Համաշխարհային հեղափոխության կրողը իր անսպառ ուժը և քաղաքական ազդեցությունը նեցուկ պիտի տար թուրք դահիճին՝ հայ զոհը վերջնականորեն գետնելու համար:

Եվ այդ բոլորից հետո, Հոկտեմբերյան հեղափոխության հերոսները մեծագույն շնականությունը պիտի ունենային, պատմությունը խարդախելու գնով, թե Կարմիր բանակը Հայաստան մտած թրքական արշավանքի առաջն առնելու համար: Ոչ, ոչ- կբողոքի պատմությունը- թուրք բանակը Հայաստան քաշեց Երրորդ Միջազգայնականը, և ոչ ընդհակառակը: Ավելին կա, թուրքն ու բուլշևիկը Հայաստան մտան միաժամանակ, զինակցորեն և աշխարհակալելու նպատակով:

իր զգվելիության մեջ այնքան կատարյալ այդ սև գինակցության երեսից այսօր իրար զարնվող երկու աշխարհների – հինի և նորի – միջև իր գլուխը դնելու տեղ չունի հայ ժողովրդի կեսը: Եվ հենց այստեղից ծնունդ առավ մեր անօրինակ ողբերգությունը...

Սակայն, միայն արտաքին թշնամին չէ, որ սև թելերով հյուսել կփորձի մեր ցեղի ճակատագիրը: Կա և ներքինը, որ այսօր էլ ոչինչ չի խնայի զավեշտի վերածելու մեր ողբերգությունը: Ամեն անգամ, երբ կխորհրդածեմ այդ հայանուն չարագործի մասին, կմղվեմ պատկերացնելու Տրապիզոնը, ուր կոտորածի առաջին օրը, հայ արյունով գինովացած թուրք խուժանի ձեռքը կանցնի մի հայ մարդ, և կտրելով նրա մի ձեռքը՝ նրանով կզարնի անգեն գոհի երեսին: Հետո կտրելով մյուս ձեռքը, կիրամայի խաչ հանել, մինչդեռ ուրիշները հեզմորեն կհորդայսպես, թրքորեն կվարվի մեզ հետ և ներքին թշնամին: *Հակադաշնակցականը - դա կտրված ձեռքն է հայության, որով թշնամին կապտակի մեզ:* Այսօր դուրս ենք և հեռու թրքական յաթաղանի հասությունից, բայց և այնպես օտար հորիզոնների տակ ծվարած հայության մի մասը կշարունակի ապրել թուրքից մեզ փոխանցված արատների լծի տակ: Երիցս երջանիկ թուրքը կշարունակի մեր ժողովրդի մի մասին հոգով ստրուկ պահել և թուրքիայից դուրս: Հայ ժողովրդի կտրված ձեռքով – իմա՛ հակադաշնակցական ձեռքով – թուրքը կշարունակի ապտակել ցեղաշունչ հայությունը: Ա՛հ, այդ մտակույր արարածը, որին մեր օրերը հակադաշնակցական անունով է խարանած, նա չի հասկանում թե *Ղաշնակցությունը հայտնությունն է Անիներ ու Արտաշատներ ստեղծած և այնքան հերոսներ, լուսակիրներ ու սուրբեր ծնած մեր ցեղի, որն օրվա հայության միջոցով արևի տակ հրեղեն կարոտով և կամքով իր հին փառքերը կփնտրի: Ցեղի կողմից ձգված կամուրջն է Ղաշնակցությունը, որով հայությունը կփորձի անցնել դեպի իր մեծ ու երջանիկ ապագան:*

Ղաշնակցությունը - դա քաղցր ու նվիրական ղաշնակցությունն է ցեղի և ժողովուրդի միջև:

Ղա ցեղի դրոշմն է՝ դրված ժամանակակից հայության տուփյան վրա:

Ղա հաղորդակցության կա՛պն է, որ ցեղը վերահաստատեց իր և մեր հոգիների միջև:

Ցեղի ուղղությունն է Ղաշնակցությունը, որի միջոցով ցեղն իր պատասխանատվության ենթարկելով ժողովուրդը, այդ վերջինը իր գիտակցության, ուժի և արժեքի լրումին կմղի:

Ահա այդ չի հասկանում հակադաշնակցականը, և պիտի չհասկանա, թե իրաժարվելով մեր ազգային դատից, մենք կամովին

զահրնկեց հայտարարած կլինենք հայ ժողովուրդը, ավելին՝ մենք հաստատած կլինենք, թե հայ ազգը թագի և ազատության արժանի չի եղել և անցյալի մեջ:

- Հին բուլղարները,- ասում է պատմությունը,- կսպանեին իրենց իմաստուններին, պատճառաբանելով, թե նրանք աստվածներին են պետք: Եիշտ այս ձևով, բուլղարաբար է վարվում հակադաշնակցականը հայ ժողովրդի այն տարրերի հանդեպ, որոնք իմաստունն ու արիությունը կմարմնացնեն, սակայն, առանց պատճառաբանելու, թե *Ղաշնակցության մահը թրքությանն է պետք:*

Հերիք չէ, որ այդ անարին երեկ մնաց պարզ դիտողի դերում, երբ մենք անհավասար պայքարի մեջ էինք թուրքի և մահվան հետ, այսօր էլ դեռ անասելիորեն սրբապղծիչ է նրա վերաբերմունքը: Այսօր էլ նա հաղորդ չէ ցեղի հոգուն: Այսօր էլ նրան գրգռում է մեր արդար թրքատյացությունը, ճիշտ այնպես, ինչպես կարմիր լաթը՝ եզան...

Բուլղար հեղափոխության առաքյալներից Տրանդաֆիլովը հայտնվելով ատակում*, հորդորում է ժողովրդին՝ զենք վերցնել Սուլթանի դեմ: Առ այդ՝ նա սեղանի վրա է նետում իր դաշույնը ու ատրճանակը, և սկսում երդման արարողությունը: - Ո՛չ, ո՛չ,- ընդդիմախոսում է ներկաներից Կավալակը,- բուլղարը մենակ չի կարող գլուխ դնել Սուլթանի հետ: Եվ իրաժարվում է երդվել: Բայց քիչ հետո, երբ առաքյալն սկսում է երդվեցնել ցանկացողներին, մեկի անզգուշությունից վայր է գլորվում դաշույնը և թաղվում առաքյալի ոտքի մեջ:

Տեսնելով արյունը, Կավալակը բացականչում է. «Այժմ պարզ է, որ արյուն պիտի թափվի», և բերելով իր երդումը՝ նա միանում է առաքյալին: Ահա՛ ցեղային փրկարար բարոյականը: Հակառակ իր համոզումին, թե իր ժողովուրդը մեն-մենակ պիտի չկարողանա չափվել հզոր Սուլթանի հետ, բուլղարը համբուրում է դաշույնը և ուխտադիր լինում՝ զենք բարձրացնել բռնության դեմ, քանզի «արյուն պիտի թափի»: Ղա ասել է՝, թքել է անձնական համոզումը, որքան էլ, որ դա ան-կեղծ լինի, երբ անհավասար կռվի բռնված ժողովուրդը մեր օգնությանը կկարոտի: Երեկ ատակի բուլղարի բարոյականը չունեցավ հակադաշնակցական հայը, և այսօր իր հանցավոր չեզոքությունը արդարացնել կփորձի իր խղճալի համոզումով...

* amaka - գրոհ (ծանոթ. խմբ.):

Այդ հին դասալիքը կենդանի սրբեր չի ճանաչում և այժմ: Այսօր էլ նա կրկնում է հռոմեական պատմությունից ժանոթ Տարկովինոսի կնոջ քստմենելի արարքը:

Այդ կինը հարգանք չմատուցեց մինչև անգամ իր հոր դիակին:

Մի օր, երբ կառքով կանցներ աշխարհակալ Յոռնի փողոցներից մեկով, նրախորհրդարանի դռանը փռված տեսավ իր հոր դիակը: Կառքը վարող ստրուկը փորձեց կանգնեցնել ձիերը, բայց իր թիկունքում թնդաց թշվառական աղջկա ծայրը. «Քշի՛, կասեմ, քշի»: Եվ ձիերը սլացան առաջ, կոխկրտելով դիակը, և արյան կաթիլները թոցնելով աղջկա զգեստի վրա: Այդ սրբապիղծ արարքը տեսնելով, բարոյական կոպտությանը սովոր հռոմեացիներն իսկ գայրացան և այդ փողոցը անվանեցին «Vicis sceleratus» - գեշ, վատահամբավ փողոց:

Այսօր հայ գաղթաշխարհի մի ծայրից մյուսը հակադաշնակցական լրբենի սաստն է լսվում «քշ՛ կասեմ, քշի»: Քշի՛, ոչինչ, եթե կառքիդ անիվները իրենց տակն առնեն Լոզանում²¹ թուրք սրից զարնված հայկական դատն իսկ:

Քշի՛, եթե նույնիսկ թրքարուշևիկ զինակցությունից զարնված Մայիս Բսանուֆն է ճամփիդ վրա: Քշի՛ կասեմ...

Եվ սլանում է հակադաշնակցական կառքը՝ սմբակակոխ անելով և՛ Գաղափար, և՛ Եռագույն, և՛ մեծ մեռելներ - ազգային ամեն սրբություն: Այսպես, անպատիժ կերպով, ներքին թշնամին, ի նվաստություն մեր ժողովրդի, իր կառքն է քշում, և պիտի քշի, քանի դեռ Հայաստան երկրի վրա օտար լուծը կծանրանա: Vicis sceleratus!-վատահամբավ փողոց- այս խոսքով կարտայայտեմ գայրույթս ամեն անգամ, երբ մեր հանրային կյանքը կդիտեն:

Քշի՛, վատհոգի՛, քշի՛, բայց մի մոռանա, որ մի օր, երբ օտարը հեռացավ Հայաստանից, կառքդ զարնվելով ցեղապաշտ հայության կատաղության ժայռին, փշուր-փշուր պիտի լինի: Քշի՛...

- Նազովրեցին կլսեր իր ցեղակիցների ծայրը. նրանք կաղմկեին, պահանջելով՝ ազատել Բարաբբային ավագակ, և խաչ հանել Հիսուսին:

Ի՞նչ զարհուրելի ողբերգություն:

Ահ, դու հավասար չափով հերոս ու նահատակ կուսակցություն, ո՞ր և օրվա ո՞ր ժամին չես լսում տիրադավ աղաղակը հակադաշնակցական ամբոխի: Այո՛, ամբոխ, անարգող, վատթարացուցիչը հայ կյանքի, որի արարքների մասին մեր պատմության ամենատխուր էջի վրա գալող սերունդները միայն երեք բառ պիտի կարդան՝ «*Հուղան և իր համբույրը*»: Ամբոխ, որ կսպառնա զավեշտի վերածել մեր անօրինակ ողբերգությունը:

Եվ այդ այն ժամանակ, երբ *մարդկության համար այլևս չկա նահատակություն, կա պատժվող տկարություն միայն*. Երբ այլևս տկարից խլված է նահատակ անունը՝ որպես վերջին մխիթարություն: Եվ այդ մեր օրերում, երբ դեռ խաչի վրա է հայությունը, իսկ Գողգոթայի ստորոտում շնացեղ թրքության քրքիջն է լսվում: Երբ թուրքի հետ են անարժան ուղեկիցները՝ *գայլն ու ազոռավը*. Երբ Քեմալը՝ բախտահաս պատահական հաղթությամբ գինով, իր արնոտ ձեռքը ազոռափ թևերին իջեցրած՝ Արաբսի ափից իր պղտոր հայացքով Արարատյան դաշտն է չափում, այն մի օր սև հողերի վերածելու երագով...

Հայ կյանքը, սակայն, ունի և մի այլ կողմը, ուր տեղի է ունենում *ցեղի ոգու նոր շարժը*, ուր հոգիների մեջ սկսել է հոսել թրքատյացությունը որպես հրեղեն հեղեղ, նույնքան զորավոր, որքան ցեղապաշտությունը մեր: Մեր կյանքի այդ բաժնում *հայ տառապանքն ու ամոթանքը միացած, նախապատրաստում են ծնունդը նոր Հայի*. Մեր տիտանական ցավից ծնունդ է առնում մի նոր կրոն – հպարտության կրոնը: *Իր սեփական տառապանքի մեջ մկրտված Հայն է աշխարհ գալիս: Նա իջնում է ցեղի ոգու բարձունքներից՝ ցեղի խոսքը շրթունքներին*. Նա սեր է ավետարանում, սեր, դեպի ինքնակառուցում, ինքնահաղթահարումի ճամբով: Եվ մահ է քարոզում, *մահ հայ տկարությունը սնուցող բոլոր չաստվածներին՝ հին ու նոր*. Նա գալիս է վերականգնելու մեծությունը հայ անունի, որ այնքան հայհոյված է այսօր:

Չէ՛, այլևս չի կարելի այսպես ապրել, քանզի աննախընթացորեն սպանիչ է մեր նվաստությունը - ահա՛, այս ցնցող գիտակցությունից ծնունդ առած *աշխարհ է գալիս ցեղային բարոյականով մյուռոնված Հայը*. Նա, որ ներուժ կերպով ապրած է մեր ժողովրդին վիճակված ողբերգությունն ու ամոթանքը. *Նոր Հայը*, որի դրոշակից վաղը պիտի կախվի մեր ցեղի հաղթանակը: Այդ օրվա համար է ապրում և գործում դաշնակցականը:

Դեռ իր լինելիության մեջ է Դաշնակցությունը:

Նա դեռ չի՛ ասել իր վերջին խոսքը:

Ահա՛ թե ինչու են ասում՝ օրհնիր ճակատագիրդ, որ Հայ ես ծնված, բայց որպեսզի օտար ափերի վրա Հայ մնաս, նղի՛ր Դաշնակցական:

Տվե՛ք ինձ ներգեղային բարոյականով առաջնորդվող մի հատիկ սերունդ, և ես ապահովեմ հայ ժողովրդի տեղն արևի տակ:

Առաջնորդը, որն իր ինչ և ինչպիսին լինելը մատնում է մասնավորապես մեծ վտանգների ժամանակ, ամեն ինչ է ժողովուրդների կյանքում այբն ու ֆեն:

Նրա աջն է գծում ճակատագիրն ազգերի:

Նրան կպարտեն ցեղերն իրենց հրթիռային վերելքը, ինչպես և անկումը շոճողալի: Նա է փառացի փառս և պարտությունն իր պարտությունն առաջնորդում մարդկային այս կամ այն հավաքականությունը:

Նա է անկյալ վիճակից բարձրացնում իր Հայրենիքը, ինչպես և վերջինի բանալիները վատորեն օտար դժբախտներին հանձնում:

Այո՛, ամեն ինչ է նա՝ ճակատագրողը, կենդանի ճակատագիրն իր ժողովրդի: Նրա հետ է սկսվում ժողովրդի փառքի, կամ տկարության շրջանը: Եվ եթե հաճախ ժողովուրդների մեծությունը վերջ է գտնում կատարյալ առաջնորդի մահվամբ, ավա՛ղ, նրանց դժբախտությունը չի վերջանում ձախողված առաջնորդի հետ: Դժբախտ է սխալ և անզորապես առաջնորդվող ժողովուրդը, որպիսին է մերը: Վա՛յ այն ժողովրդին, որի առաջնորդը կատարյալ չէ՝ ապագան բազում խաչեր ունի պահած նրա համար: Խեղճ է ժողովուրդը, երբ նրա առաջնորդն ավելի փառասեր է, քան հանճարեղ, երբ նրա առաջնորդին պակասում է մշակույթը՝ սրտի և մտքի, երբ բռնված նախանձի չար դևով նա տառապում է բարոյական դեղնությամբ, երբ նա դավանում է անձնական երջանկություն խոստացող այս կամ այն գահավիժող վարդապետությունը, երբ տկարություն ունի մեծ թվալու բանակի գործերի մեջ, և փոքրիկ հանդիսանալու մեծ գործերում: Երիցս խղճալի է ժողովուրդը, եթե նրա ռազմիկները խոր համոզմամբ չեն կրկնում, թե «ամենաանառիկ համարված բերդերն իսկ կառուցված են գրավվելու համար»:

Անեծք է առաջնորդի տգիտությունը, եսականությունը, նախանձը: Զի՛ եղել ավելի զարհուրելի թույն, քան վատ օրինակը առաջնորդի, որ միշտ էլ վարակիչ է: Ազդում է նրա ամեն մի խոսքը, շարժումը, ակնարկը: Երբ վատ է, վատթարագույն են դառնում այն բոլորը, որոնք դժբախտություն են ունեցել նրա առաջնորդության հանձնվելու:

Եսական՞ է՝ անասնանում են նրա հետ առնչվողները:

Օո՞ւյլ է մտավորապես՝ հոգևոր հնավաճառներ են դառնում նրան շրջապատողները:

Անհայրենապա՛շտ է՝ հակահայրենիք հրեշներ են վխտում նրա շուրջը: Իսկ երբ ամարի է՝ զգվելիորեն երկչոտ են դառնում նրա իշխանությունը վայելողները:

Այսքան, ահա՛, ճակատագրական է առաջնորդի դերը ժողովուրդների կյանքում:

Կա, սակայն, և կատարյալ առաջնորդը, այլապես անհասկանալի պիտի մնար ազգերի պատմության մեջ այն ամենը, ինչ որ վսեմ է, գեղեցիկ, հերոսական: Այո՛, եղել է և կա դա, այլապես անբացատրելի պիտի մնար որոշ ժողովուրդների նախանձելի վիճակը:

Նախ, ահա՛ նրա հոգևոր դիմաստվերը մի քանի խոշոր գծերով – նախ կրողը և ուսուցիչն է նա ցեղային բարոյականի: Գործել՝ նրա համար նշանակում է փարատել իր շրջապատի մտավոր խավարը, թմրությունը, տկարությունները. դա նշանակում է՝ ոչինչ չթողել իր շուրջը անթերս և խոտան, ծույլ և մեռյալ վիճակի մեջ:

Ուժեղ իմացականություն, մեծ սիրտ և բուլղրանվեր ծառայություն – ահա՛ նա: Նրա մեջ եթե դեռ չի մեռել, ապա հոգևարում է Ես-ը: Պարզատես է, վշտակիր, հերոս: Հայտնվելով այս կամ այն միջավայրում՝ նա հոգեբանորեն փոխում է այդ վերջինը: Նրա ներկայությունը ազնվացնում է հոգիները, թևածում, գոտեպնդում:

Նրա շնորհիվ անկարելի համարվածը դառնում է դժվարին, դժվարինը՝ կարելի: Շքեղ երազները դառնում են նպատակ և երջանիկ իրականություն: Նրան հաջողվում է փոխել իր ժողովրդի հոգեբանությունը, ճակատագիրը, պատմությունը: Սահման չի դրված նրա սիրելու և զոհաբերելու կարողությանը: Նա ծիծաղել գիտի մարդկային մեռյալ օրենքների վրա: Սիրում է ամբոխը, բայց գիտի հետ մղել նրա օրենսդրությունը: Իմաստուն է, և գիտի որ «կան պատմական մոմենտներ, երբ ժողովրդին ծառայելու լավագույն ձևը հանդիսանում է նրա հայացքներին վճռապես հակադրելու մեջ»:

Կատարելության ճամբին գտնվելով հանդերձ, նա իր անկատարելության գիտակցությունն ունի, և այդ իսկ պատճառով կտառապի խորապես:

Լիկուրգոսն է դա, որի օրենքների համաձայն անհատը կդաստիարակվեր հասարակական նվիրումի և հաղաքական երջանկության համար: Դա Սնելմանն է, որի բարձր գաղափարների շնչով սրբված և ուժավորված երբեմնի աղքատ և արբեցող ժողովուրդը Սուոմիի ճահճուտները պիտի վերածեր ճերմակ շուշանների հայրենիքի – Ֆինլանդիայի:

Դա Գանդին է, աշխարհիկ սուրբը վերածնվող Հնդկաստանի, որը գրանիտի համոզում ունի, թե առաջնորդի գերագույն կամքը կարող է բարոյապես կերպարանափոխել անգամ կատաղական փակվածությամբ հիվանդ ժողովուրդը:

Դա նա է, որ պիտի ծնի հայությունը, եթե չի ուզում մեռնել. նա հրամայողաբար պիտի հայտնվի մեր կյանքում, կատարելու փրկարար դերը Լիկուրոզոսի, Սնելմանի, Փանդիի և նմանների:

* * *

Առաքյալի սիրտ, իմաստասերի զուլխ, աղամանդ ճակատ - ահա՛ կատարյալ առաջնորդը: Նա չկա, և ամբոխացած ու պարտվողական է մեր ժողովուրդը: Նա չկա այսօր, ու վաղը թշնամին Արարատյան դաշտում կարող է անարգել կերպով կատարել անշուք թաղումը հայության մնացորդի: Չկա կատարյալ առաջնորդը՝ և արտաքին վտանգը դառնում է ավելի ահավոր, և դրա համար էլ թշնամու հարվածը պիտի լինի աննախընթացորեն մահառիթ: Չկա նա, այլապես անհասկանալի պիտի մնար այսօրվա մեր անկերպարանք ու անմխիթար վիճակը: Չկա նա, և դրա համար էլ գաղութահայությունը՝ գետեր կազմած՝ կերթա թափվելու օտար ծովերը: Չկա, ուրախություն մեր ցեղի գոյության թշնամիների, չկա դեռ ցեղակրոն առաջնորդը: Չկա նա, կա, սակայն, սուր կարիքը նրա գոյության: Չկա, բայց պիտի գա նա, քանզի կա նրա գոյության աղաղակող պահանջը: Նա չկա, բայց պիտի գա, քանզի հայը չի ուզում մեռնել. պիտի գա, պիտի հայտնվի ՆՈՐ ՀԱՅՑ, որպես ազգային ղեկավար՝ զինվորականի, պետական մարդու և մշակութային գործիչի դերերում. նա կգա, կհայտնվի նոր էությանը՝ գերծ հին թթխմորից:

Անձնական երջանկության վարդապետությունը - ահա՛ թշնամին մեր ցեղի հավաքական երջանկության:

Ցեղորեն, ցեղի հավիտենականի, և նրա երջանկության համար - այդ նշանաբանով նա ձեռնոց կնետի մեր ցեղը մաշող հին բարոյագուրկ հասկացողությունների:

Էվդեմոնիզմը- բարի կենդանապաշտություն- ահա՛ անհատական երջանկության հրեշային դավանանքը՝ հոգևոր մայրը բոլոր տեսակի հակազգային և քանդիչ ուժերի:

Կանգնեցրեք զինվորին - ո՞վ է դա, որ լքած վահանը, վատորեն փախչում է կռվադաշտից. գորավարին՝ որ նահանջի հրամանն է արձակել. հասարակական գործիչին՝ որ միայն հաց կուտի. կենսապաշտին՝ որի համար երջանկությունը լրումն է անհատական ցանկությունների, և ոչ թե կա կրողը ներցեղային պարտականությունների:

Կանգնեցրեք այն բոլորին, որոնք ապրել գիտեն, առանց մտածումի ազնվության, որոնք իրենց անզորությունը ատելու քաջություն իսկ չունեն. որոնք քաղցր խաբկանքի մեջ կպահեն իրենց ժողովուրդը, և հակադարձ ալիքի հարվածից սարսափած՝ ոչինչ չեն ձեռնարկի իրենց ցեղի ապագայի համար. նրանց որոնք գիտեն, թե իրենց ժողովրդի մեջ խորապես անարգված է մարդն ու հայը, բայց և այնպես գի-

շերները քնել գիտեն: Կանգնեցրեք այդ բոլորին, բացե՛ք սրանց գանգն ու կուրծքը, և դուք սարսափով պիտի տեսնեք ավերածությունը եվդեմոնիզմ կոչված մոլոր վարդապետության թույնի: Բարոյապես անբանացնելով անհատը՝ այդ թունավոր ուսմունքը նրան թեքում է դեպի կեղծ աշխարհաքաղաքացիություն և ապա՝ դեպի ազգային դիմազրկություն: Դա եսապաշտ թշնամականներ է ստեղծում և ոչ առաքինի և անձնադիր քաղաքացիներ, ոչ հրաշունչ մարտիկներ:

Ա՛հ, այդ անարգ հասկացողությունը երջանկության մասին - դա՛ եղավ մեր երբեմնի արիասիրտ և հզոր ցեղը, սրտաթափողը: Խոզաբարո երջանկություն - հոգևոր խաթարիչը մեր սերունդների: Սրան կպարտի հայությունը անցյալի իր պարտությունները և օրվա իր պարտվողական ոգին:

Կա՛ն այդ անկումի վարդապետությունը, կա՛ն հայությունը: Պիտի մեռնի՝ մեկն ու մեկը սրանցից: Շարունակե՞ց ապրել դա մեր հավաքական հոգու մեջ՝ պիտի կորչի հայությունը: Մեռա՞վ դա՛ պիտի վերապրի մեր ցեղը:

* * *

Վաղվա առաջնորդն իր հոգևոր սնունդը կառնի նախ իր ցեղի, ապա Արևելքի հոգու աղբյուրներից:

Արևմուտքում էլ են սիրում Հայրենիքը, բայց այնպես, ինչպես շունը իր թաղն է սիրում:

Ցեղաշունչ Հայի, ինչպես և ճապոնացու համար, ընդհակառակը, Հայրենիքը միայն սեփական երկրամաս չէ, ուր «ոսկի են արդունաբերում և հունձք հավաքում», այլ՝ սրբազան երկիր, «ուր գտնվում է աճյունը նախահայրերի»:

Շատ է մեծ հակահայրենիքների թիվը Արևմուտքում, նույնը և նոր աշխարհում:

Ճապոնացին, ընդհակառակը, ուր էլ որ լինի, ինչով էլ որ զբաղվի, միշտ էլ ենթարկվում է իր Հայրենիքի օրենքներին:

Այնտեղ, Արևմուտքում, ուժեղ է մեքենան, այստեղ՝ մարդը:

Եվրոպացին սարսափում է մահից և հաճախ դառնում հեղինակը անարգ գործերի:

Ճապոնացին ապրում է «երբ որ դա պետք է, մեռնում, երբ որ դա արդար է»: Ազգերի մեջ միայն ճապոնացին է ասել՝ «եթե խորապես գիտակցենք, որ սերը դեպի հայրենի երկիրն ու ժողովուրդը ավելի մոտ է կանգնած մեծ ու գեղեցիկ արևին, քան մեր հայրենիքի ամենաբարձր լեռները, այն ժամանակ մահը մեզ համար թռչունի փետուրից էլ թեթև կթվա»:

Արևմուտքում ակնբախ իրողություն է հասարակական դարվիճականությունը՝ ըողարկված իրերարկերությունը: Այստեղ գոյության կռիվը ի սպառ չի անասնացրել մարդուն:

ճապոնիան ունի իր Բուշիդոն, մենք՝ մեր Վահագնը:

Նա արիապաշտ է, մենք՝ էինք: Նա ցեղապաշտ է, մենք պիտի դառնանք՝ չկորչելու համար:

Ահա, թե ինչու հայ առաջնորդը մի ձեռքն Արևմուտքում՝ այնտեղի ճարտար արվեստի նորույթները յուրացնելու, իր մյուս ձեռքում պիտի ունենա ցեղի բարոյական օրինագիրքը:

Այսպիսին պիտի լինի վաղվա առաջնորդը, որպեսզի նրա օրով արմատորեն հոգեփոխվի հայ մտավորականությունը, որպեսզի հայ գործիչը մերկանա իր Եսից՝ անանձնականանալու աստիճան, որպեսզի հասարակական ծայրահեղությունը ընդգրկի գործչի բովանդակ կյանքը:

Ո՛չ մարդկային նախիրը բազմացնող կոտորակային անհատը, որ սեփական այր՝ և ո՛չ չունի, հոգի չունի, այլ՝ հայն ու մարդը՝ ամբողջական, ինքնուրոյն ու գորեղ:

Ո՛չ կրավորաբար խորհրդածուն ու սովեստը, այլ՝ մեծագործության ծարավի մշակը մշտաջան:

Ո՛չ աշխարհի իրերի և անցքերի վրա նյութապաշտ փիլիսոփայության աչքով նայող իրենից զգվելի էպիկուրյանը, որն իր բավականությանց զոհ է բերել կյանքի ողջ սրբությունը, ո՛չ, ո՛չ նմանը, այլ կյանքի լի բաժակը արհամարհել իմացող իդեալիստը՝ վեմնախոհ: Ո՛չ հոգու գռեհիկը, որ Եսականորեն ըմբոստանում է սրբացուցիչ տառապանքի դեմ – ոսկեղենիկ շղթան, որ մեր հայացքը կապված կպահի՝ երկնքին, այլ՝ հոգու պահազատությամբ շեշտվածը, որ մտովի կհամբուրի այն խորհրդավոր ձեռքը, որն իր հաճույքների հորդող բաժակը կփշրի:

Ո՛չ ելեվմտական խելքի տեր քաղաքական գործիչը, որ զգուշաբար պարագաները կկռնի ու կվերակռնի, ամեն բան թողնելով անորոշ ժամանակին, այլ՝ արին առաջահայաց, որ խիզախել գիտի:

Ո՛չ հոգևոր թզուկը, որ հաջողում է բարձրանալ հսկաների վրա՝ մի քիչ հեռուն տեսնելու համար, այլ՝ նա՛, որ գիտի նախատեսել անցքերը և ցանկալի ուղղություն տալ՝ նրանց, նա՛, որ փարոսորեն լուսավորել գիտի իր ժամանակաշրջանը՝ նոր ուղիներ բանալու իր ժողովրդի մտքի բանուկ ճամբաներից դուրս:

Ո՛չ այս կամ այն դասակարգի ջատագովը – հիմնավորը Հայրենիքի, ո՛չ էլ ներկայով կլանված կարճահուշ ժողովրդասերը, այլ՝ ցեղամերձը, որն իր բոլոր խորհուրդները ցեղից կառնի:

Ո՛չ անձապաշտը՝ նվաստախոհ, վայնասողը՝ հոգեհաշմ, խուժանավարը՝ շոգմոգ, հերձվածը՝ որմնացան, ո՛չ էլ նեղահավատ ու բաժանասեր կուսակցական բանսարկուն, որը վատորեն այստեղ և այնտեղ կարգ ու կռիվ կսերմանի՝ իր հացն ու հանգիստն ապահովելու համար: Ո՛չ նմանները, ո՛չ էլ խորթաբարո վարդապետությամբ զանգվածները թունավորող լենինադավան հայրենասպանը, այլ՝ հայը ցեղ-

ազդեցիկ ու խորարթուն, նա՛, որ ունայն է հռչակել այն ամենը – արվեստ, գրականություն, իմաստասիրություն,- որոնք աճեցնելով մեր աշխարհածանոթությունը, մեզ չեն դարձնի ավելի՛ հայ, և ավելի՛ գորեղ: Ո՛չ պարտվողականը – համակ վախ և Եսականություն, որը իր ժողովրդի փրկությունը փոքրոգի մոռացման մեջ կփնտրի, այլ՝ նա՛, որ չի տենչա ավելի գերագույն ճակատագիր, քան ստեղծագործորեն հասունանալ հաղթական մահվան համար, նա՛, որի ուղեղի մեջ ամեն արևածագի հետ զրնգում է մի սրբազան մտածում՝ պիտի՛ պատժվի՛ թուրքը: Նա՛, որը ծանոթ մեր ցեղի հոգու լեզվին, կարող լինե՛ր օրվա հայությանը վերադարձնել մեր հրաշունչ ցեղայնությունը, որ ժողովրդին հակադրե՛ր ցեղը, որ կարողանար ժողովրդի տկարության դեմ հանել հոգևոր գորույթը մեր ցեղի, որ մեծ էր, և է՛ հանապազոր:

Այսպիսին պիտի լինի առաջնորդը, տառապող և իր վերջնական ազատագրությանը սպասող հայություն:

Նմանը պիտի լինի դա, որ գալիս է՝ ցեղահաղորդ, ինքնաճանաչ և ինքնագոր:

Եվ նրա օրով կբորբոքվի պայքարը ՀՆԻ, որ չի ուզում մեռնել և ՆՈՐԻ միջև, որ ուզում է աշխարհ գալ: Սրբազան պայքարը Ես-ի և Մենք-ի միջև:

Եվ այդ պայքարից կծնվի ՆՈՐ ՀԱՅԸ: Հոգիներում էլ չի՛ մնա հին թթխմորի հետքն իսկ:

Կչքանա ապաշնորհ հասարակական վարձկանը՝ իր տեղը տալով վաստականվեր, հոգեռանդ և ցեղապահ մշակին:

Հայ մականը, սուրը և գրիչը կգտնվեն կարող և սրբամաքուր ձեռքերի մեջ:

Կզարթնի Ցեղը հայի մեջ և կսկսվի Հայ հոգու արդյունագործության և վերելքի փառաշատ շրջանը:

Եվ, որպես արդար հետևանք, առաջին անգամ լինելով մարդկությունը խորապես կամաչի մեր հանդեպ ունեցած իր անիրավություններից:

Ա՛հ, Ցեղահայտնության երանելի օր, պիտի ուշանա՞ս, արդյո՞ք, հեռո՞ւ ես:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ -
ՑԵՂԸ ԵՎ ԻՐ ՏԱԿԱՆՔԸ²²

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Ընթերցող, օրերը՝ որ կապրենք, գրեթե աննախընթաց են հայոց պատմության բոլոր ժամանակների մեջ:

Մե՛զ վիճակվեց՝

- Վկա լինել մի մեծ վատության՝ մեր ժողովրդի մի մասի ամբարիշտ ուրացումին, և

- Ցմրուր դատարկել բաժակը ազգային մի մեծ ամոթանքի:

Այն օրից, երբ լենինյան դաժան կատակերգությունը չեկայաչարչար²³ մեր հայրենիքում մի բուռ դերակատարներ գտավ, այն օրից հայոց սփյուռքի թատերաբեմի վրա վերստին երևաց հայ ուրացողի զազրատիպ դեմքը:

Այն օրից՝ օտար ավերի վրա ազգային իդեալով ապրող հայությանը պարտադրվեց մի անօրինակ պայքար,- պայքար՝ եռյակ ուժերի դեմ, պայքար՝ օտար այլասերիչ միջավայրի, արտաքին թշնամիների, և միաժամանակ, հայ ուրացողի դեմ՝ ներազգային ճակատի վրա:

Պայքար կա հայոց գաղթաշխարհում՝ օտար անապատներում փռված մեր մենավոր օազիսներում: Եվ, ավա՛ղ, այդ պայքարում, ի՛նչպիսիքություն մեր ցեղի թշնամիների, մենք օտար հարվածներից ավելի՛ մեր թիկունքում եռացող հայ տականքի հարվածներից ենք նեղվում: Այո՛, տականք, որ իր կուրության մեջ՝ շարունակում է անասնորեն լծված մնալ թրքո-բուլղարի ռազմակառքին:

Պայքար կա, որի մեջ կողմերից մեկը՝ ազգայնական հայությունը - աշխարհն ու երևույթները դիտում է իր ցեղի հավիտենականի բարձունքից, մյուսը՝ իր առօրեական վաղանցիկ հաշիվների անկյունից: Մեկն իր որոշ ճամբան և ազգային դատն ունի, մյուսը՝ անուղի է, աննպատակ: Մեկը կռվում է իր նվիրական դրոշի, մյուսը՝ վարձկան է օտար զենքի տակ: Մեկը իր ցեղային լիարժեքության գիտակցությունն ունի, և իր ցեղին պարտադրված անարդար ճակատագրի դառնությունից է առնում պայքարի և զոհաբերության իր խանդը: մյուսը նվաստ՝ իր ընկածության գիտակցությունն ունի, և այդ վերջինից է ստանում վատության իր ուժը:

Ո՛վ, ներցեղային բարոյականով առաջնորդվող, ո՞ր հայը ցեղախառ խռովքը չի գզում, շունչը այս նոր, այս քաղաքական Ավարայրի:

Այսօր առավելապես Ամերիկան է այդ պայքարի թատերաբեմը:

Այդ պայքարի առաջին գծի վրա՝ հայաթշնամի ուժերի հետ ափաբար չափվող շարքերին են ծոնում էջերը. - մասնավորապես նորերին, այն հազարներին, որոնք վերջին երկու տարվա ընթացքում Դաշնակցականի, Ցեղակրոնի և Կարմիր Խաչուհու անվան տակ եկան միացան Եռագույնի բանակին:

Սօֆիա, 1935, Ապրիլ: Գ. ՆԺԴԵՅ

I
ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ

«Պետք չէ իրականությունը անիծել, այլ՝ հասկանալ»:
ԿԱՅՁԵՐԼԻՆԳ

Լափող, կլանող է ամերիկյան միջավայրը:

Հսկա այդ խառնարանում հայությունը աշխարհագրորեն այնքան է ցրված և թվով այնքան կոտորակային է, որ նա իր միջավայրում կենտրոնանալու, որով քաղաքանապես զգալի ուժ ներկայացնելու կարելիություն չունի:

Ավելի ողբալի է, սակայն, հոգեբանական ցրվածությունը: Թվե՛ք մի քանիսն այն գործոններից, որոնք առանձնապես նպաստում են դրան՝

ա) Ամերիկյան միսիոներական քարոզչությունը և դրա հետևանքով ազդու դարձած հարանվանական պաղությունը՝ երբեմն պսակված նեղիավատ անհանդուրժողությամբ.

բ) Հայաստանի նկատմամբ հեռավոր թիկունք լինելու պարագան, որ ընկերայնորեն բարեկեցիկ և հայորեն ուժանալու հակամետ տարրերի մեջ արտահայաստանյան տրամադրություններ է ստեղծել.

գ) Կրոնակրթական հաստատությանց նվազություն, որի հետևանքով անհատները ազգային կուլտուրական արժեքների և հիմնարկությանց շուրջը հավաքվելու նվազ պատճառներ ունեն, որով՝ մեծ մասամբ զուրկ են մնում ընդհանրական շահերի գիտակցությունից.

դ) Հատկապես հայ միջնակարգ դպրոցների չգոյությունը, որ նոր սերունդը մղում է անգլիախոսության և ամերիկյան մշակութային արժեքներով ապրելու.

ե) Հակազգայնական քարոզչությունը, որ հատկապես վերջերս ոչինչ չի խնայում հոգեբանորեն ավելի՛ ևս կոտորակելու հայությունը:

Աշխարհագրական և հոգեբանական այս ցրվածության միացում են նաև նյութական աննպատակ պայմանները, որպիսիք են՝

- Տնտեսական տկարություն հայ միջակորեար դասի, որի հետևանքով ազգի մեծագույն մասը մնում է ճնշված օրվա հացի պայքարի մղծավանջի տակ և համակվում՝ ավելի գործ փնտրելու, քան թե

գործ ստեղծելու տրամադրությամբ, որով՝ էապես զրկվում է նախաձեռնական ոգուց, ինչպես նաև անանձնական բարձր նպատակներով տևաբար ապրելու հնարավորությունից:

- Հայկական առևտրի ոչ-համագործակցական՝ անհատական նկարագիրը, որ զարգացնում է հոգևոր մեծասիրություն և եսական շահապաշտություն:

- Հայկական դրամազվիսի մեծակշիռ չլինելը և նրա ոչ-արդյունաբերական հակումը, որ դժվարացնելով գործարանային դրության ստեղծումը՝ անկարելի է դարձնում հայ մտավորականի, արհեստագետի, դրամատիկոսի և բանվորի ճիգերի համախմբումը - մի բան, որ կարող էր այնքան նպաստել ազգային կյանքի օրգանական կազմակերպման:

Այսպես, ամերիկահայությունը ցրված է մարդա-աշխարհագրորեն, ցրված՝ հոգեբանորեն, ցրված՝ տնտեսականորեն:

Նա օրգանիզմը չէ՛, այլ մասնատված օրգաններ. նա ամբողջականություն չէ, այլ տարանջատություն:

Այս ծանր պայմաններում, սակայն, կա՝ հայությունը հոգեբանորեն կենտրոնացնելու, նրան իբր հասարակություն կերպավորելու մի գործոն - ՀԱՅ ՀԵՂ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ: Կա՝ նաև, ինչպես տեսանք, ազգորեն կենտրոնախույս տարրերի ինքնակազմալուծման ձգտումը - ՀԱԿԱԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Ամերիկահայությունը, ուրեմն, բաժանվում է երկու մասի - հայ հասարակություն դառնալու իդեալով առաջնորդվող ազգայնական հոսանք, և ցեղորեն դիմազուրկ, ապազգայնացած ու տարրալուծվելու հակամետ ցրվածություն: Եվ ուրիշ բան չէ ամերիկահայության այսօրվա պայքարը, եթե ոչ՝ այս երկու մտայնությանց սուր բախումը:

Հակոտնյա այս տրամադրությունները պատմահոգեբանորեն պայմանավորվում են նշանակալից այն փաստով, որ հայության մի մասը՝ Ամերիկայում արմատ ձգելով, այնտեղ գաղութ կազմելու նպատակով չի հեռացել երկրից, այլ եղել է պանդխտություն: Չոհ տաճկական հալածանքի՝ ամերիկահայ պանդխտը անմիջական նպատակ ուներ դրան շահել և երկրում մնացած տան օգնության հասնել, իբր ավելի հեռավոր նպատակ՝ սրտում փայփայելով երկիր վերադառնալու հույսը: Խռովքոտ այդ տարրի հոգում հայրենի հողի զգացումը դեռ այսօր էլ կենդանի է, որքան էլ «Դեպի Երկիր» կանչը այժմ չի լսվում:

Դրա հանդեպ, մյուս մասը՝ հայրենիքը թողել է ընդմիշտ, գնացել է դրան շահելու և նոր կյանք վայելելու նպատակով, որով հոգեբանորեն դարձել է անհայրենիք - ապահայրենական տարր: Այժմ էլ նա շարունակում է ո՛չ միայն հայրենակարոտ պանդուխտի հոգեխռովից զուրկ մնալ, այլև ի սպառ մոռացության տալով հայոց աշխարհը, ճգնում է մոռանալ նաև իր գաղութային հանգամանքը, ծալվել իբր

տեղացի, որքան էլ «ներգաղթ» նշանախոսքի համար ընդունակ է ահագին խանդավառություն կեղծել:

Հոգեբանությունների այս բևեռացումով պայմանավորված ամերիկահայության սուր պայքարը՝ իր խորքով մի մասերևույթն է այն ահարկու գուպարի, որ ամբողջ մի անցյալում կնքեց հայության ազգայնական և հակազգային տարրերի փոխհարաբերությունը, որքան էլ ամերիկացի մակերեսային դիտողին այդ թվում է արևելյան կրքերի ըմբշամարտության սովորական մի տեսարան:

Ասեմք, որ ամերիկացու բարոյականը դիմորոշվում է նրանով, որ նա ամեն պայքար համարում է կենսաբանորեն անհրաժեշտ և նրա իմաստը կգտնում է նրանում, որ կողմերից մեկն ու մեկը անպայմանորեն հաղթանակի: Ըստ նրա հայեցողության՝ մարդս կռվում է հաղթելու համար և նրա բնագոյական համակրանքը միշտ էլ հաղթանակի հետ է: Նա չի սիրում ողբերգությունը, սպորտսմենի հոգեբանություն ունի և դիտող է միայն: Կրկեսապաշտական այս ըմբռնումին հակադրվում է ցեղորեն հայ մարդու տառապապաշտ հոգեբանությունը, որի շնորհիվ հայը ամեն երևույթի մեջ բարոյական տարրն է փնտրում, ատում է անիրավ ուժը, խոցվում է, երբ անարդարությունն է հաղթանակում և արցունքի հետ՝ իր սրտի արյունն է քամում, երբ արդարությունն է պարտվում:

Դրա հանդեպ, ցեղուրաց հայը՝ իբր հայկական հոգու բացասական կունի արտահայտիչ՝ իր երջանկությունը պայմանավորում է իր հոգևոր մեկուսիությամբ: Նա ո՛չ ամերիկացու կենսաբանորեն ուժապաշտ բարոյական ունի, ո՛չ էլ տառապապաշտ հայի արդարասիրությունը: Չարության շտեմարան է նրա հոգին, նա սիրում է մեր կյանքում արդարությունը խաչված տեսնել և ցնծվում է, երբ ստորությունն է հաղթանակում: Անստեղծագործ է. զուրկ ներքին կրակից. անընդունակ՝ ինքնաբորբոքումի: Կարծեք Արարչությունը նրան պարզա-տրած է միայն գործիք դառնալու կարողությամբ: Իբր ներքին չարություն՝ նա սիրում է հրահրվել արտաքին թշնամուց: Այս է պատճառը, որ նա միշտ էլ զինակցում է մեր ցեղի դահիճներին:

Պայքար կա հայկական Ամերիկայում, և մեր ցեղի այս ներքին չարությունը - ցեղի այս չարավեստ տականքը - վերստին գործիք է արտաքին թշնամու՝ այս անգամ թրքաբուլչեկի մի ձեռքին:

Հակադաշնակցական հայը հպարտ է, որ օտար, այլ միջավայրում բուլչեկիյան աստղի շնորհիվ ցեղորեն ազատ իր կերպարանքը որոշ փայլ է ստացել: Ազգայնական հայությունը, սակայն, ապրում է հայ ճակատագրի ծանր ողբերգությունը և ազգային ամոթանքի դառնությամբ չափվում է օտարից գոտեպնդված իր ցեղի տականքի հետ:

Մեծ, հավիտենորեն մեծ արժեքներ են դրված այս բորբոքվող պայքարի մեջ - մեր ազգային ոգին, որ բոլշևիզմը մարել է ճգնում, և մեր դատը, որ քեմալական թուրքը սպանել է ուզում:

Եվ պայքարը տարվում է այդ մեծ արժեքները խորհրդանշող Եռագույնի շուրջը:

Պայքար, որի մեջ պարզվեց, որ մեր ժողովրդի մեջ դեռ կան օտարահակ տարրեր, որոնք մեզ հետ չէին երեկ, երբ ազգայնական հայությունը աստվածային խոյանքով ոչինչից Հայաստան ստեղծեց. մեզ հետ չեն այսօր, մեզ հետ չեն լինի և՛ վաղը: Եվ որ վաղը, երբ արտաքին վտանգը Հայաստանի դռները զարկեց, այդ անդրոշակ տարրերը մեծապես պիտի վտանգեն մեր քաղաքա-հոգեբանական թիկունքը:

Մեզ, ապա ուրեմն, մեզ կմնա կրկնապատկել մեր արթնությունը ամենավճռական դիրքավորմամբ:

Ինչո՞վ կվերջանա այդ պայքարը, որն այլևս վերածված է կատարյալ դրոշամարտի: Ռ՞վ կգարնվի այս պայքարի մեջ և ո՞վ կհաղթանակի: Անտեղի՞ հարց, հակադաշնակցական դիրտից զատ ո՞վ չգիտի, որ երբ կռիվը դրոշակի շուրջն է, հաջողության աստվածուհին միշտ էլ պսակադրում է դրոշակակիրի ճակատը:

Դրոշամարտում միշտ էլ դրոշակակիրն է հաղթում:

II

ՀԱԿԱՂԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հակադաշնակցական հոգևոր ցրվածության և քանդվածության տեսակետից ախտանշական է ռամկավարների «Ապագա» թերթի հետևյալ ելույթը.- «Եռագույնը մի թշնամական ցույց է այն երկիրների հանդեպ, ուր մենք կթնակվենք: Մենք այլ դրոշ չունենք, քան դրոշը այն պետությունների, ուր տեղադրված ենք իբր եկվոր կամ հպատակ»:

Ընթերցող, այդ տողերի իմաստը պետք է բացատրել ո՛չ թե ռամկավարի հորանջող տգիտությամբ, նրա քաղաքական համրակությամբ, այլ իր հոգեբանությամբ:

Այս երկու խոսքի մեջ խտացված է հակադաշնակցական ողջ եությունը՝

Աննպատակություն.

Քաղաքականապես աննպատակ եակը, իրոք որ քաղաքական խտրդանիշի պետք չունի:

Նվաստության հոգեբանություն.

Հակադաշնակցականի պատկերումով՝ հայը հավասար արժեք չէ դրոշատեր ժողովուրդներին, որով՝ նա չի կարող քաղաքական ուրույն դատ և իդեալ ունենալ: Պատմությունը ճշտել է նրա դերն ու արժեքը և նրան պարտադրել երկակի աշխարհաքաղաքացիություն -

տիեզարական հպատակություն: Նա օտարահպատակ է, և այլ բան չի կարող լինել: Եվ այսպես ամենուրեք և հավիտյան:

Ցեղային անլիարժեքություն.

Դրոշատեր լինել՝ նշանակում է ցեղային բարձր ընդունակություններ և մշակութային արժեքներ հաղթականորեն արձանացնելու կամք ունենալ: Հակադաշնակցականի ըմբռնումով, սակայն, հայը չի կարող հաղթական կամք ունենալ, իսկ եթե ընդունակություններ և արժեքներ ունի՝ ապա դրանք պիտի զարգացնի և պահի աշխարհի կամքին հլու մնալու իմաստությամբ: Նրա համոզումով՝ հայը ցեղ չէ, այլ «ցեխ» (հիշել «ցեղակրոն» բառի պղծումը հակադաշնակցական ամբոխի կողմից, ըստ իր պատկերի - «ցեխակրոն») այսինքն մարդկային տականք: Տականքն, ի հարկե, միշտ էլ կմնա ոտքի կոխան:

Կեղծ բարեկրթություն.

Հակադաշնակցականի ըմբռնումով՝ համեստություն է ուրիշի երկրում ամեն տեսակի խաբեությամբ դրան շահելը, բայց բարեխյուսության դեմ է Եռագույն բարձրացնելը, այսինքն՝ սեփական հայրենիքի վերանվածման մասին մտածելը, որպեսզի հյուրընկալ ժողովուրդները ազատվեն մեր ոչ այնքան ցանկալի ներկայությունից:

Կեղծ կուլտուրականություն.

Հակադաշնակցականը հավատացած է, որ Եռագույնից հրաժարվելիս ազգերը պիտի ընդունեն, թե՛ կ՛որդեգրեն իրենց մշակույթը: Նա իրեն վերագրում է տիրող ազգերի մշակույթին նպաստող միջնորդի դեր, և հպարտանում դրանով: Նա չգիտի, սակայն, որ կուլտուրան, եթե ազգային չէ, կուլտուրա չէ, ինչպես ազգը, եթե կուլտուրական չէ, ազգ չէ:

Պարտվողականություն.

Սարսափից խուճապի մատնվածը լքում է իր հպարտանքը հիշեցնող ամեն բան. կորովաթափը ընդունակ է ո՛չ միայն իր դրոշը լքել, այլև սարսափում է նրա ծաղրանքից, որովհետև դրոշակով մարդս ասում է իր թշնամուն - «Ես այստեղ եմ»: Ցեղորեն սպառվածը, սակայն, անընդունակ է այդ անել, հենց այդ է պատճառը, որ հակադաշնակցականը վատորեն փախչում է Եռագույնից:

Վախի քարոզչություն.

Դրոշապաշտ հայության բոլոր ոգևորումները հակադաշնակցականին թվում են արկածախնդություն: Թուրքի հետ չափվելու միտքը նա համարում է հիմարություն, այսինքն՝ ընդունում է, որ հայն անխուսափելիորեն պիտի պարտվի: Անարի է նա. իսկ նմանի ամբողջ իմաստությունը խտանում է մի՛ բառի մեջ - Վախ: Իր հասկացած հայության ինքնապաշտպանության միակ միջոցը նա համարում է վախի քարոզչությունը, առանց գիտակցելու, թե դրանով հայությունը նախապատրաստում է նորանոր պարտությունների համար:

Քաղաքական անբարոյականություն.

Ամեն վախկոտ կենսաբանորեն անբարոյական է: Նմանի համար քաղաքական անբարոյականությունը բնական օրենք է: Հակադաշնակցականը գիտի թե՛ եռագույնը նաև նահատակ Հայաստանի ուրվականն է, որից թուրքը չի կարող չանհանգստանալ: Վերջինին, սակայն, այս մոլորականը ազատելու համար՝ ռամկավարը ոչ միայն եռագույնի քաղաքական խորհուրդն է ծաղրում, այլև ճգնում է մոռացության տալ Հայաստանի նահատակության հիշողությունը՝ փորձելով հաչս մարդկության արդարացնել թուրքը:

Խռովարարություն.

Որպեսզի կարելի լինի թուրքը արդարացնել և նրա ոճիրները մոռացության տալ, հակադաշնակցականը փորձում է սրել ամբողջ քաղաքական աշխարհի և ազգայնական հայության հարաբերությունները: Ըստ նրա, «եռագույնը թշնամական ցույց է» ոչ թե Հայաստանը հոշոտող թուրքի, այլև բոլոր «այն երկրների հանդեպ, ուր մենք կրնակվենք», այսինքն, օրինակ՝ Ամերիկայի, Բրազիլիայի, Արգենտինայի, Ռումինիայի, Չվիցերիայի և այլն.: Այս ձևով, նա երազում է ամբողջ աշխարհում հակահայ հալածանքներ տեսնել. այդ դեպքում, իհարկե, աշխարհի «ամենաարդար կարգերը» խորհրդային իշխանությանը կլինի, իսկ աշխարհի ամենասպետական ազգը՝ թուրքը: Ի՞նչ նպատակ է հետապնդում այս ներքին խռովարարը՝ ինքն էլ չգիտի, բայց հստակ է մեկ բան - նրա բոլոր ելույթները ծառայում են հայը ներքուստ զինաթափելու թուրքատյաց հոգեբանությունից և աշխարհի ատելությունները մեր դեմ հրահրելով, մարդկությանը ներշնչել այն համոզումը, թե եռագույնապաշտ հայությունը համաշխարհային խռովարար է, որով արդար էր, որ նա ջարդվեց և էլ ավելի արդար կլինի, եթե նա իսպառ ջնջվի:

Հատվածականություն.

Ժխտելով Միացյալ և ԱՆկախ Հայաստանի գաղափարական խորհրդանշող եռագույնը, հակադաշնակցականը մատնում է ցեղորեն կենտրոնախույս իր հոգեբանությունը: Վտարված հայ ցեղայնությունից՝ նա սարսափում է եռագույնի միացուցիչ իդեալից - անկախ և ամբողջական հայության հեռանկարից: Պատմականորեն այս տիպը միշտ էլ եղել է պառակտիչ, հատվածական ու այդպիսին է և՛ այսօր:

Դավաճանություն.

Անհայրենիք դարձած մի ժողովրդի համար չկա՝ ավելի բարձր և նվիրական նպատակ, քան իր հայրենիքի՝ իր հավիտենական սեփականության վերստացումը: Ուրանալով եռագույնի խորհուրդը, հակադաշնակցականը բնականորեն հոգեկցում է այն տարրերին, որոնք դեմ են Հայաստանի վերականգնումի իդեալին, այսինքն՝ բաժանում է թշնամու տեսակետը մեր ցեղի ճակատագրի նկատմամբ: Իսկ ընդհանուր

տեսակետ ունենալ արտաքին թշնամու հետ՝ նշանակում է ներքին հակասության մեջ գտնվել իր ցեղի հետ: Այս հակասությունն է ահա ակնադրյուրը բարոյական այն սուսկալի անկումի, որ կոչվում է դավաճանություն: Այո՛, ինչպես տեսնում եք, չի կարելի հակադաշնակցական լինել, առանց դավաճան լինելու:

Հակադաշնակցականության եությունը ընդհանուր կերպով բնորոշելուց հետո, հարկ է ավելի մանրամասնորեն հոգեգծել այդ ահավոր տականքի փոփոխականները, հատկապես ռամկավարը և բուլշևիկը: Հնչակյանները զանց ենք առնում, որովհետև նրանք կես այս են, կես այն, և ընդհանրապես «կես-կես» են իրենց քանակով և որակով:

III ՌԱՄԿԱՎԱՐԸ

«Միթե այս անբոխը իմ եղբարն է, Տե՛ր»:

Մարդկային ազգերին հատուկ է աշխարհն ու երևույթները հասկանալու ճիգը:

Նրանց հատուկ է, մասնավորապես, իրենց ծախողանքների և տառապանքների պատճառները հասկանալու ճիգը:

Մեծ, անասելիորեն մեծ եղավ մերօրյա քաղաքական հայության վիճակված տառապանքը և անոթանքը, մասնավորապես՝ այդ վերջինը:

Մեր դժբախտության պատճառներին գիտակի՛ մենք ավելի այդ պատճառների բնույթից ենք տառապում, քան մեզ պարտադրված անօրինակ անարդարությունից: Տառապողին, սակայն, հատուկ է նաև մի այլ ճիգ - գիտենալ, թե միևնույն պատճառներով մեկ ուրիշը մարդկային ցեղերից կամ մի այլ սերունդ իր ցեղից երբևիցե տառապե՞լ է իր չափ: Հայը - իր գոյությունը փոթորկող երևույթները պատճառագիտորեն վերլուծող ազգայնական հայը պատասխանում է՝ Ո՛չ:

Ճիշտ է, չկան անտականք ազգեր, բայց հայ տականքը կմնա անմրցելի:

Գիտենք, ներքին թշնամու հետ գործ ունեցել են մեր բոլոր սերունդները, բայց մեր օրերինը կմնա unicum²⁴, որի երեսից, որի ազգադավ արարքների պատճառած անոթանքի մեջ մենք խաչվում ենք ամեն օր, ժամ, վայրկյան:

Ինչո՞ւ մեզ չի հասկանում ռամկավարը- հայ կյանքի այդ հավիտենական Չիչիկովը²⁵:

Եկավ Հեղափոխությունը - նա հայ հեղափոխականների լեզուն չհասկացավ:

Եկավ Ազատությունը - նա ազատ հայրենիքի լեզուն չհասկացավ:

Եկավ Լոզանը - նա հայ նորագույն ցավի և անոթանքի լեզուն չհասկացավ:

Չհասկացավ, որովհետև նա զուրկ է սրբության, ողբերգականի և հերոսականության զգացումից:

Ինչո՞ւ է նա ժխտում մեր ազատագրական շարժման արժեքը:

Ինչո՞ւ է անհծում մեր ցեղի ամենասուրբ վկաներին - դաշնակցական նվիրումի հսկաներին, նրանց, որոնք «գերեզմանի մեջ ննջելով՝ սուրն իրենց գլխի տակ դրին», չէ՞ որ «քաջաց բարձն է սուրը»:

Ինչո՞ւ այսպես. - որովհետև այդ տիպը ցեղերի ճակատագրի հերոսականն ու ողբերգականն ըմբռնելու չափ սրտի խորություն, հոգու մեծություն չունի:

Ռամկավարը գաղափարի հակառակորդ չէ, այլ թշնամի: Պայքարում բարոյականը չի ընդունում: Վատությունն է իր միակ զենքը: Իր էության դեմ է բացճակատությունը: Աշխատում է բերդը ներսից գրավել, այսինքն հավատարիմ է այն մեթոդի տառին և ոգուն, որ պատմական մեր ամբողջ անցյալում եղել է հայ դավաճանության միակ զենքը: Իր քաղաքականության գլխավոր միջոցներն են - սևացում դաշնակցական ղեկավարների և շարքերը շոյող քսություն: Հակազգային ճակատում՝ ռամկավարն ավելի՛ գործ է տեսնում, քան բոլշևիկը, ինչպես և բոլշևիզմի համար նա ավելի՛ է աշխատում, քան իրենք՝ բոլշևիկները: Նա բարոյա-քաղաքական անընտրող է, նա ձեռք մեկնեց բոլշևիկին, դարձավ և համառում է մնալ կարմիր կոչնակի ժամկոչը մեր աշխարհում: Իր պրոպագանդի ձևերը գերազանցորեն բոլշևիկյան են - սևացրու և անցիր: Նա էլ իր արշավախմբի առջևից տանում է որոշ սրբություններ - Էջմիածինը, եկեղեցականը, խաչը, և վերջերս՝ նաև իբր նորատիպ զենք - փողոց հանած իր «հարվածային կին»ը:

Ռամկավարի և բոլշևիկի հոգեկցության գաղտնիքը նրանում է, որ երկուսն էլ ցուցահանում են հոգեբանությանց նույնություն. նյութապաշտ՝ երկուսն էլ դասակարգային շահի կազմակերպություններ են: Երկուսն էլ անելիք չունեն հայ կյանքում. մեկն իր էությամբ հակազգային է, մյուսը՝ Հայաստանի խորհրդայնացմամբ՝ փակված է համարում հայ դատը: Ռամկավարը՝ հակադաշնակցական իր մոլուցքի մեջ՝ նվազատելի դարձրեց բոլշևիկը և կուրորեն դեռ աշխատում է իրեն ավելի զգվելի դարձնել, քան է՝ բոլշևիկը: Նա, մասնավորապես վերջին տարիները սկսել է հեզմորեն չակերտել հայկական բոլոր արժեքների սրբությունները: Նա զուրկ է մեծագործություններով հիանալու ընդունակությունից. նրա էությանը պատշաճում է ռուսական առածը. «սպասավորի համար չկա՝ հերոս»: Ռամկավարը - հայոց պատմության հասարակ սպասավորն է, որ հոգևոր մանրուքով է ապրում: Բոլշևիկի չարածը նա

արված է համարում, իսկ մեր կատարածն՝ ուրանում: Ծառայական հոգեբանություն ունի և զգվելիորեն հացկատակ է: Երբ բոլշևիկներն ասում են, թե՛ «ամենայն հայոց կառավարություն չեն», որ զգվում են «ազգ և ազգայնություն» գաղափարներից, ռամկավարը թութակում է, թե խորհրդային իշխանությունը ազգային իշխանություն է, որ նա մտահոգված է ազգի ճակատագրով և զբաղված է ազգահավաքությամբ: Սա արդեն սովորական զինակցություն չէ, այլ օրվա տիրողին ամեն զնով հաճոյանալու անազնիվ ճիգ: Օտարը հայության ազգային դատը ճանաչում է և պատկերում Դաշնակցության - իմա՛ մեր ազատագրական սերնդի - միջոցով, որն իր հերոսականով Հայաստան ստեղծեց. ռամկավարը, սակայն, ոչինչ է խնայում հանդուրժու օտարին, թե՛ հայոց ազատագրական ճիգն ու զոհողությունները եղած են անարժեք: Այդ տարրը ոչ միայն չի հանդուրժում հայկական տիրապետությունը, այլև զայրանում է նրա փաստից: Հոգեախտաբանական տեսակետից ուշագրավ է այն իրողությունը, որ մեր հանրապետության օրերին, մի հակադաշնակցական պատվիրակություն՝ հավաքված Վաշինգտոն, դիմում է Սպիտակ Տուն հետևյալ պահանջներով՝ - Հանրապետական Հայաստան և Եռագույն չեն ճանաչում. պատասխանատու չեն Հայաստանին տրված փոխատվության համար. կուզեն, որ դադարի ամեն աջակցություն Հայաստանին (իսկ այդ աջակցությունը սովախար որբերին տրված այլուրն էր):

Տեսնում եք, որ նա սովորական դասալիք չէ. նա և՛ դասալքում է, և՛ թշնամանում: Ազգայնականությունը ճիգ է պահանջում, նա մասնակից չէ ազգային ճիգին և ուզում է, որ դա արդյունք չտա, իսկ երբ արդյունավորվում է մեր ճիգը, նա լցվում է ցեղի ահեղ դատաստանի երկյուղով և ծեծում օտարի դուռը: Սարսափը ազգային ճիգից, կենսաբանական բարոյականի պակասը մղում են նրան դիտավորյալ կերպով կողմ դառնալու հնարամտության - Դաշնակցությունը Հայաստան ստեղծեց, բայց ե՛ս էլ կամ, նա ժխտո՞ւմ է իմ գոյությունը, ես էլ նրա ստեղծած Հայաստանը չեն ճանաչում...

Մեր պատմության մեջ հավիտենորեն բնաեղծված սրիկան է դա, որ հոգեբանորեն ոչ միայն օտարահակ է, այլև մնում է օտարապատակ անգամ Հայաստանում: Հենց այս պատճառով էլ նրա ցայտուն տիպերը դառնում են դավաճան, ավելի անգործները՝ եթե գործի վրա են, երևան են բերում դիրքի մակաբուծություն և պաշտոնապղծություն: Նա չի նվիրվում, չի ստեղծագործում, այլ մնում է միայն օգտվող: Որպես ընկերային տարր, հեշտ ապրելու հակամետ, որով՝ հոգով միշտ էլ փերեզակ, նա կյանքում նախընտրում է շահաբեր աշխատանքը միայն, զարգացնում խաբեության արվեստը, կեղեքում է ու անուղղակի կերպով հասնում իր հակացեղային նպատակին - հաչս աշխարհին ատելի դարձնել հայությունը: Հովհաննես Քսակասերը - ահա՛ իր միակ

իդեալը: Ծայրահեղ նյութապաշտությունը՝ իր էության ամենացայտուն գիծը - նրան միշտ էլ համակված է պահում նյութական խորին մտահոգությամբ, և մղում անձնական շահի աստվածացման:

Ահա՛, հոգեբանական այս գծերի ընդհանրությունն է, որ զինակից է դարձրել ընկերային դիրքով հակոտնյա երկու տարրերը՝ բոլշևիկը և ռամկավարը - մեր ազգային դատի դեմ:

Մեր ցեղավար ըմբռնումով՝ մենք զոհաբերում ենք անցավորը հավիտենականին: Ռամկավարի հոգեբանությունը թույլ չի տալիս ենթակային մի բան զոհաբերել վաղվա համար: Հենց այդ է պատճառը, որ նա քաղաքականություն չունի և չի կարող ունենալ, որովհետև քաղաքականություն չի նշանակում ներկայի չարաշահություն, այլ առավելապես ապագայի մտահոգություն: Նա քաղաքական homunculus է: Մեկ իրավունք ունի դա, այն ինչ Տերը մի ժամանակ ասում էր լեհական ընչաքաղց քաղքենիության - «Հարստացե՛ք»: Ռամկավարի ընչաքաղցությունը, սակայն, նրան դարձրել է նաև քաղաքական շահատակող: Արևմուտքում նա հաց է մուրում, իսկ բոլշևիկների հետ բարեկամություն կեղծում, որպեսզի քաղաքական կշիռ ստանա: Այսպիսով, երկուսն էլ հաշվեհարդարի են նստած մեր անցյալի հետ - մեկը ցեղահայհոյությամբ է զբաղված՝ բոլշևիկը, մյուսը՝ հոգևոր հնավաճառի իր հոգեբանությամբ, լղրճում է մեր ազգային արժեքները՝ ռամկավարը: Նա կեղծում է նաև մի այլ բան, որ իր հասկացողության սահմանից վեր է: Երբ մենք ծիգ ենք անում վառ պահել այն հավատը, թե ամեն ճակատագիր ու Լոզան սրբագրելի է, նա, ընդհակառակը, ծգնում է քաղաքական հոռետեսության մղելու մեր զանգվածները: Գիտեք, թե իր խանութում որքան լավատես է ռամկավարը. նա գիտի, որ անագնիվ ծիգն անգամ կարող է իր ճակատագիրը բարելավել, բայց հասարակական գործում որևէ ծիգի չի հավատում: Նա ապրում է այնպես ինչպես մտածում է: Անցեղաճանաչ տգետի իր ըմբռնումով մեր ցեղը ստորարժեք է - մի սպանիչ ըմբռնում, որ նրան պետք է դարձներ անկապաշտ: Նա իր անկումի գիտակցությունն ունի, գիտի որ հանրածանոթ է իր ընկածությունը. համակված է ներվելու անհուսությամբ, որով՝ նաև սարսափի հոգեբանությամբ: Նա բռնված է հալածվողական մանիայով: Նա կարծում է, որ իրեն հետապնդում են. վախենում է ինչպես տակավին չծերբակաված հանցավորը: Հենց այստեղից է նրա կենդանական կույր ատելությունը ազգայնական հայության հանդեպ, ինչպես և իր հայիոյելու, սևացնելու, մատնելու, դավելու և դավաճանելու մոլուցքը: Նա իբր հոգեպես քանդված էակ՝ նաև պատրապաշտ է. նա այնպես է խոսում, իրերն ու երևույթները այնպես է ներկայացնում, որ իբր թե հաղթական է, մինչդեռ իրականության մեջ ոչ մի հաջողություն չունի, և հասկանալի է դա: Օտարին լծակցողը և ցեղի հոգևոր իշխանությունից վտարվածը, չի կարող կենարար կերպով ազդել:

Բոլշևիկները, որոնք նույն հոգեմտավիճակն ունեն, կարծում են, որ հանձին ռամկավարների մի լուրջ զինակից են գտել, և այդ համարում են իրենց քաղաքականության մեկ նվաճումը հայ կյանքում: Այն բոլոր տարրերը, սակայն, որոնք այսօր բոլշևիզմի հետ են, երեկ էլ մեզ հետ չէին - հնուց ի վեր և մինչև հիմա: Հոգեբանորեն մեկուսի և հացից այն կողմը չտեսնող այդ տարրը վաղուց է դուրս եկել ցեղային հարազատության գծից: Բոլշևիզմի շնորհիվ, սակայն, այս տարրը գոյության իրավունք, արդարացում և երևութական կշիռ ստացավ: Նոր ոչինչ կա դրանում: Ներքին դավաճանը օտարից միշտ էլ արդարացում և կշիռ է ստացել, մանավանդ, երբ պատմական որոշ լուրջ վայրկյաններում անհրաժեշտ է եղել գործածվելու իր ցեղի դեմ: Ռամկավարը վախճանաբանություն չունի, այդ իսկ պատճառով՝ նա անկարող է գնահատել մեր ցեղի գոյամարտի նշանակությունը, որովհետև սրա խոստացած բարիքները հեռավոր են և այսօրվա համար ո՛չ շոշափելի: Այդ նույն պատճառով նա նախատեսելու կարողություն չունի: Այդպիսին նրան դարձրել է նյութապաշտությունը:

Անազատունակ է. ստրուկ, կարող է թերևս ազատության ըմբռնումը ունենալ, բայց ապրումը՝ ո՛չ:

Անկուլտուրունակ է. սովորական միջակություններ է տալիս. նրանից չեն ծնվի «իմացական առյուծներ», նրա հոգին զուրկ է արժեքներից, որով՝ արժեպաշտությունից:

Անզոհաբերող է. իր կամքը ընկերային-հասարակական ուղղություն չունի, ասել է հավաքականության զգացումից զուրկ է: Այդ է պատճառը, որ նա հոգեպես մեկուսի է և հակացեղային: Նա ատակ է միայն չարախորհուրդ միաբանության, նա միանում է միայն քայքայելու և քանդելու համար, թանձրացյալ օրինակ՝ «Միացյալ ճակատը»:

Ըստ Բերգսոնի ներհայեցողական իմացականության «Ատելությունը բաժանում է, որի հետևանքով ճանաչումը դառնում է անկարելի կամ սխալ»: Ճանաչել նշանակում է միության մեջ լինել նրա հետ, որին ուզում ես ճանաչել, որով՝ ով ատում է՝ չգիտի, չի ճանաչում: Հակադաշնակցականը կարող է հավիտենապես սողալ մեր պատմության մթին անկյուններում, բայց երբեք ճանաչել հայ ցեղի հոգևոր դիմագծությունը, երբեք հարազատել մեր խոսքի հոգեբանությունը, որովհետև տկարի և ստրուկի ատելությունն է նրա էության միակ գորավոր գիծը: Եթե նա իր ցեղը ճանաչելու, սիրելու, նրա համար զոհաբերելու կարողությունը ունենար, նա հակադաշնակցական չէր լինի: Իզուր է մեր պրոպագանդը՝ մեր խոսքը նրան դարձի բերելու, նա մեզ ո՛չ կհասկանա, ո՛չ կճանաչի, ո՛չ էլ կմիանա: Նրանք, որ հավատում են նման հոգեբանական հրաշքի՝ կամ կեղծում են, կամ էլ միամիտներ են:

Հակադաշնակցականի հոգում ոչինչ չկա ցեղային, աստվածալին: «Արծիվ, առյուծ» գաղափարներն անգամ նա խուսափում է գոր-

ծածել իր մշակած գրականության մեջ: Նա հոգևոր աղվես է, որ աղետից առաջ քուն է քաշում, չարագուշակ բո՛ւ, որ աղետից հետո մարգարեի փետուրներ է հագնում և վայում: Նեմգագործ է նա. քաղաքական երկչոտությունը և մտածումի անմաքրությունը մղում են նրան խարդախելու իր հակառակորդի բոլոր ասածները: Օրինակ, երբ մենք ասում ենք՝ հայությունը պետք չէ զինաթափվի, նա ոռնում է, թե՛ Դաշնակցությունն ուզում է նոր կոտորածների պատճառ դառնալ, չնայած որ գիտի, թե աշխարհի փոթորկումը մեզնից անկախ է և, որ նոր պատերազմը կարող է մեզ անակնկալի բերել: Նա խարդախում է մեր հողվածները, նախադասությունները, բառերն անգամ: Այդ կողմից նա լուսեղբայրն է բոլշևիկի, չէ որ բոլշևիկը, ըստ Պրիաբրաժենսկու՝ «Երկաթե վելելով սրբում է այն ամենը՝ ինչ համաձայն չէ իր տեսակետին»: Բոլշևիկն ասում է՝ չեմ հասկանում, որով ժխտում եմ. ռամկավարը տրամաբանում է՝ տրամադիր չեմ հասկանալու, որով պետք է ժխտեմ: Այդ տարրը, որ մինչև բոլշևիզմը Հայաստանի մեջ և նրանցից դուրս ստրկագրաստային հնազանդություն էր ցուցադրում, բոլշևիզմի երևումով՝ վայրագ, այլ անգոր ընդվզում ունի հայության այն մասի դեմ, որ նոր ճիգեր և զոհողություն է պահանջում հանուն ցեղի ապագայի: Նա զբաղեցրեց և շարունակում է զբաղեցնել քաղաքական հայությունը ներքին ճակատի վրա վրիպեցնելով նրա ուշադրությունը իր փրկության միակ զենքից - ինքնապաշտպանությունից: Իր չեզոքությամբ նա փաստորեն զինակցեց թուրքին: Այսօր էլ նա անտարբեր է մեր ճակատագրին կապված հարցերի նկատմամբ, և չի հասկանում, որ անտարբեր մնալ՝ ասել է թշնամանալ: Անձնական և անմիջական բարիքներ ձեռք ձգելու համար, նա քանի՛, քանի՛ անգամ կենսական վնասներ հասցրեց հայ դատին և ապագային: Նա լրտեսների մի լեգեոն հասցրեց հայության դահիճներին: Քաղաքականապես տգետ, բայց օժտված փերեզակի ճարպկությամբ՝ նա այսօր լծվել է նույն անարգ գործին, միաժամանակ շահագործելով մեր ժողովրդի որոշ խավերի տկարությունն ու միամտությունը: Իր բոլոր գծերով՝ ռամկավարը ժառանգորդն է հայոց պատմության այն զազիր մրուրի, որի հոգեբանությունը բնութագրում է ինքը՝ Մամիկոնյան մեծ սպարապետ Վահանը - «Ուրացության շնորհիվ պաշտոնի հասնողները (պարսից Պերոզ թագավորի քաղաքականության շնորհիվ) սովորաբար կեղծավորներ են և անպիտաններ, որոնց հետ նույնիսկ հաց ուտելուց կգարչեն հայոց ռամիկ շինականները»:

Հակազգայնական այդ չարագործը դեռ այսօր էլ սիրում է երևալ ազգային ղեկավարի դերում, չնայած, որ ցեղը նրան վաղուց է վտարել իր հոգևոր սեղանակցությունից: Գիտենք, որ անցյալի և ապագայի, սկզբի և վախճանի մասին անասուններն անգամ տարտամ ըմբռնում ունեն. ռամկավարն ու բոլշևիկը զուրկ են դրանից. երկուսն էլ

հասկացողություն չունեն մարդու և մարդկային ցեղի մեջ գոյություն ունեցող ազգայնորեն աստվածայինի մասին: Վայրի եզր անապատում կանգ է առնում, հոտոտում է իր ցեղակցի ոսկորները և գոռում, ողբում, հակադաշնակցական տակամքը զուրկ է անասունի այս սրբազան բնագրից իսկ: Բուլղարական մի առակ ասում է. «Նա, որ իր ամբողջ կյանքում արայավաճառությամբ է զբաղվել, նրան մի տվեք գնահատելու բեռեզը»: Ռամկավարը մեր կյանքում եղել է և կնճա հասարակ արայավաճառ. նա չհասկացավ, չի հասկանում և պիտի չհասկանա մեր ցեղային բեռեզի գեղեցկությունը, մեր դառն ճակատագրի քաղցրությունը, մեր մեծագործ ցեղի խոյանքների իմաստն ու արժեքը:

Ահա դիմագիծը հակացեղային այն տակամքի, որ կոչվում է հակադաշնակցություն:

Հակադաշնակցականի էության ամենաշնական գիծը, սակայն, նրա յուրահատուկ թրքասիրությունն է:

«Թուրքն եկավ և ամեն ինչ ավեր ու սուզ դարձավ»՝ ողբերգում էր հույն մեծ բանաստեղծը: Հակադաշնակցականը Հայաստանի կործանումի փաստից հետո էլ անընդունակ է ցնցվել այս խոսքի բովանդակ ողբերգությունից: Հույն զանգվածը ապրեց իր բանաստեղծի շնչով և ողբը վերածվեց պայթուցիկ ուժի, որ մոխիրների տակից հանեց նոր Հելլադան:

«Թուրք, դու Ալլահի անիծյալ պատկեր, քո սև օրն էլ կգա» - այսպես ողբերգեց հունգար ժողովուրդը, մինչև մի օր կողջուններ իր անկախության օրը:

Հակադաշնակցական հայը մեր մոխրացած հայրենիքի համար ո՛չ միայն ողբ չունի, այլև շնականորեն ծաղրում է հայրենապաշտ հայի ողբն ու տառապանքը, ամեն օր նրա ականջին կրկնելով՝ «Բարեկամ, թուրքը լավ դրացի էր, մեղավորը քո հեղափոխությունն է»:

«Երբ, ասում է Մինաս Չերազը, արդի կեղծ կամ անկեղծ թրքասիրության շրջանն անցնի, մեր ցեղը ծնունդ պիտի տա ճշմարտապես անաչառ և իրապես իրագել պատմիչների, որոնք արժանապես գնահատեն իր փրկության համար կատարված գործերը, առանց գործիչներին փոքրոգի միտումներ վերագրելու» (Ազգային խնդիրներ, - էջ 41):

Հակադաշնակցականի համար այս շրջանը երբեք, երբեք պիտի չանցնի: Եթե նա ցնցվել է հայկական աղետից, այդ նրա համար չէ, որ Հայաստանն է խորտակվել, այլ նրա համար՝ որ ինքը անձնապես վնասվել է: Ըստ իր հայեցողության, այս վնասը հետևանք է հայ հեղափոխության և կարող է դարմանվել թուրքը սիրաշահելով միայն: Այստեղից է ահա՝ նրա օրգանական ատելությունը հայ հեղափոխության հանդեպ: Ո՛վ պիտի հատուցի նրան, ո՛վ պիտի վճարի, հեղափոխական հայությունը, որ միջոցներ չունի - երբեք: Բայց թուրքը մի օր կարող է մոռանալ անցյալի վատ հիշողությունները և վերադարձնել նրա ստա-

ցվածքը: Այստեղ է նաև աստառը այն խորհրդավոր ճիգի, որ թափում է հակադաշնակցականը հաշս մարդկության՝ արդարացնելու թուրքը: Ի՞նչ շահ անցյալի արյունալի հիշողությունները հրահրելուց, մինչ մոռացունը կարող է օգտավետ ներում ընձեռել նրան: Ահ, այդ հոգևոր վարձկանը, որ իր դիրքը աշխարհի չարի և բարու հանդեպ միշտ էլ որոշում է այս հարցով՝ «Ով ինձ կվճարի»:

Հակադաշնակցականը - դա այն պատմական տիպն է, որին Վոլա լեռան վրա իր հոգևարքում անիծեց բուլղարական ազատության Բոտևը: Բուլղար հայդուկային առաջին վճռական ընդվզումն է Թուրքիայի դեմ: Հեղափոխական խումբը կռվի է բռնվել, կռիվն անհավասար է, հայդուկների 90 տոկոսը այլևս պաղ դիակների է վերածված, վիրավորված է և՛ հրամանատար Բոտևը: Այդ վիճակում, սակայն, նա դեռ շարունակում է օրհասական կռիվը, արձակվում են վերջին գնդակները և հեղափոխական մարտիկների վերջին հռնդյունները: Ահա՛, ահավորորեն այդ վեհ վայրկյանին՝ հոգևվարող Բոտևին մոտենում է բուլղար մի սայլապան և հարցնում՝ «Հապա ո՞վ կվճարի ինձ, ես հաց փոխադրեցի զինվորներիդ համար»: Պատմությունն ասում է՝ Բոտևը մեռնելուց առաջ անիծեց իր ժողովրդի անազատունակ, անզոհաբերող, նյութականացած տարրերը: Նզո՞վք և իր վերջին գնդակի հետ փչեց իր շունչը:

Ահ, Բոտևի նզովված սայլապանն եղավ և՛ հակադաշնակցականը մեր կյանքում: Մեր պատմության ամենագերագույն վայրկյանին, երբ ցեղը օրհասականորեն իր գոյամարտը կվարեր, հաճախ լսվեց նրա անիծյալ ձայնը՝ «ո՞վ ինձ կվճարի»: Եվ հոգեբանական այն մթնոլորտում, որ պիտի ստեղծվեր հեղափոխական ողբերգությունից հետո, ինչպես բուլղար, այնպես էլ հայ երկնքի տակ, այս երկու աղաղակները մնում են արձանացած իբր հավիտենական պայքարի կանչեր - հեղափոխական առաքյալի և վարձկան սայլապանի: Մեկն իր արյունն է շռայլում, մյուսը՝ հոգևարող իր սայլի վարձքն է պահանջում: Է, զագրելի տականք, ի՞նչ ենք պարտական քեզ - սայլիդ վա՞րձքը, բայց չէ՞ որ դու ոչ թե արյունդ, այլ սայլդ իսկ չտրամադրեցիր արյունող հայրենիքիդ: Ո՞ւր էիր երեկ, դու անիծյալ հավիտյանս, երեկ, երբ դավադրված հայությունը մի աստվածային խոյանքով Արարատյան երկիրը վերստին ցեղի տունը դարձրեց: Ղարաքիլիսայի և Սարդարաբատի հերոսամարտերից մարմնիդ վրա կա՞ մի հետք, մի վերք, պատվո մի սպի: Երեկվա մեր փառքերի արևից ճակտիդ վրա կա՞ մի հատիկ ճառագայթ: Իսկ այսօր ահա, դու պղծադավան թշվառական, դու մեր վերքերն ես հայիտյուն: Եվ մտածել, որ մեր հանդեպ սնուցած ատելությունդ պիտի հանգեր ախտավոր թրքասիրության-իրոք որ սպանի՛չ է այս մտածումը:

Հայկական թրքասիրություն - և այդ այն ժամանակ, երբ թուրքը՝ հանձին իր երիտասարդ մտավորականության՝ հայության և Հայաստանի մասին այսպես է մտածում.

- «Ղաշնակ էֆենդիներ, չեք կարող պատմությունը խեղաթյուրելով հայրենիք ստեղծել, եթե այն համոզումն ունեք, թե անպատճառ օտարների շնորհիվ պիտի կարողանաք պահել ձեր գոյությունը, շենքեր շինեցեք Երևանի մեջ, որ թուրքական հին նահանգ է և տարակույս չունենք, թե մոտերս պիտի ստանա իր նախկին անունը: Եթե հարկ է հայրենիք ստեղծել ձեր երևակայած վայրի մեջ, դրանից առաջ փաստեցեք, թե՞ ձեզ է պատկանում ձեր կենտրոնն եղող Երևանը» («Պիրիք»- թուրք ուսանողության օրգան):

Անդրոշակ հայ, չես սարսափում, տրամադիր չե՞ս քո «սիրած» Երևանի համար գեթ մեկ վայրկյանով մոռանալ «սայլիդ վարձը»: Ահ, զարհուրելի է, զարհուրելի - սթափումի փոխարեն ռամկավարը ավելի է խորացնում իր հոգու թրքացումը: Գիտեինք, որ վաղուց իջնել և աղաղակել «վա՛ր առեք հայկական եռագույնը», հոգեբանորեն ասել է՝ պարզեցեք թուրքի դրոշը: Այս սինլքորը հաշտվել է այլևս այն մտքին, որ դա մի օր կարող է բարձրանալ նաև՝ Երևանի վրա. և ահա, կարծեք, ի կանխապատրաստություն այդ զալիքի, նա զաղութահայ դպրոցներում փորձում է մտցնել «Բարի լույս» (ավելի ճիշտ պիտի լիներ ասել՝ թրքալույս) դասագիրքը, որում հայ մանուկը պիտի սովորի հետևյալ ձևով՝ թուրք դրոշակին, թուրք հայրենիքին և Աթաթուրք Քեմալին.

- «Աստղիկը մը ճակատին՝ մահիկն անուշակ,

Երկնքից իջած է մեր դրոշակ.

Անոր տեսքն անգամ կը բաւե,

Որ թուրք զինուորներն առյուծներ դառնան:

Մեծ Կազին ճամբան գծած է արդէն,

Յառաջ պիտի երթանք մենք ամեն ատեն»:

Իսկ «Պիրիք»-ն ասում է, որ Ղազիի ճամբան տանում է դեպի

Երևան:

«Բարի լույս»ն ասում է. «Հայ մանուկ, հայրենիք ունես - Թուրքիան, դրոշակ ունես - մահիկն անուշիկ, մեծ հայրիկ ունես - Քեմալն Աթաթուրք...»

Իսկ հայ նահապե՞տը, նա վաղո՞ւց, վաղո՞ւց է մեռել ռամկավարի հոգում: Այժմ նա փորձ է անում իր նախահայրերի գերեզմաններն իսկ դուրս նետել իր սրտից:

Այսպես, եթե էս. Հայաստանում սովորեցնում են հոկտեմբերիկներին ասել՝ «Լենինն է հայրս», Հայաստանից դուրս, հակադաշնակցականը իր երեխային ասում է՝ «Քեմալն է հայրդ»: Հոգով թրքացած այդ վատը, որ երբեմն «հայորդի» բառով շաղակրատել գիտի, փաստորեն որոշել է իր մանուկը լամուկի վերածել: Տեսնել ու զգալ, որ

ուրացության այդ զագիր գործին հատկապես լծվել է Բարեգործական կոչվածը, որը հայ բարեպաշտ մեռելների կողոպուտով և կտակներով է ապրում: Իրոք որ երկրագնդի վրա տակավին չապրված զարհուրանք է:

Հակադաշնակցականի այդ հոգևոր թրջացումը մեզ հիշեցնում է քաղաքական գործիչ Կիրովի «Գայլը՝ առաջնորդ» պատմվածքը: - «Խոյը ճգնում է համոզել ոչխարներին, որ իրենց առաջնորդ ընտրեն գայլին: Երբ ոչխարները զայրույթով ետ են մղում այդ առաջարկը՝ խոյը խուժանավարում է - «Լսեցեք, ես ձեզ ասացի, որ գայլին ընտրեք առաջնորդ, զարհուրելի ի՞նչ կա սրանում: Խնդիրը դիտեցեք պատմականորեն: Պատմությունն ի՞նչ է ասում գայլի մասին. նա ասում է, թե՛ դա մի արյունարբու գազան է, որ ապրում է ավարով: Լավ հասկացեք, ավարով է ապրում: Բայց ի՞նչ է ավարը, դա՛ յուրացումն է ուրիշի սեփականության: Գայլը ապրում է ուրիշի սեփականության յուրացումով: Սակայն, ինչպե՞ս է դրված մեր խնդիրը: Մենք ուզում ենք նրան դարձնել մեզ առաջնորդ: Է՛, ասացեք, խնդրեն, սրանից հետո տեղի՞ն է որևէ վախ»:

- Բրավո, ճիշտ է, միաձայն մայեցին բոլոր ոչխարները՝ խորապես հուզված, և ընդունեցին խոյի բանաձևը երկարատև ու դղրդագին ծափերով»:

Խուժանավարող խոյը - ահա՛ ռանկավար մտավորականը:

Կենսաբանորեն անբարոյականը պատմության մեջ շատ հաճախ ղեկավարվում է այս խոյի հոգեբանությամբ և բարոյապես տկար հոտն էլ ոչխարի պես հետևում է նրան:

Չարը, զորավոր չարը պաշտվում է: Քաղաքականորեն հիմարը միշտ էլ վայրենավայել պաշտամունք ունի չար ուժերի և երևույթների հանդեպ: Պաշտում է, որովհետև գտնում է, որ զինաթափել չի կարող: Հոգեպես կույր է նա և կարճահուշ: Նմանն ընդունակ է ատել իր ցեղի Աստվածը, ներել իր դահիճին և սիրել նրան: Այսպես է ահա հակադաշնակցական տականքի թրջասիրությունից ծնունդ առնում ազգայնական հայության ամոթանքի ողբերգությունը: Այդ ամոթանքը խորապես ապրելու մեջ է, սակայն, նաև մեր ուժը:

IV

ՀԱՅ ԲՈՒՆԵՎԻԿԸ

Մեզ համար չկա՛ սոսկական բուլշևիզմ - կա թրջաբուլշևիզմ:

Մեր դեմ գործող բուլշևիկը մենակ չէ: Ուր խոսում և գործում է նա, այնտեղ նրա կողքին, սովորի մեջ խոսում և գործում է թուրքը -

ահա՛ թե ինչն է ավելի վտանգավոր և զարշելի դարձնում բուլշևիզմը մեզ համար:

Առանձին չի լսվում բուլշևիկյան հայամերժ խոսքը. այո՛, թուրքը, թուրքը, թուրքն է ամեն տեղ: Ուր երևում է բուլշևիկը, ուր խոսում է նա, այնտեղ աներևութաբար ներկա է թուրքը, այնտեղ շահում է թուրքը և շնորեն ծափ տալիս: Մեզ համար չկա՛ բուլշևիզմ - կա թրջաբուլշևիզմ, չկա՛ բուլշևիկ - կա թրջաբուլշևիկը:

Այդ կարմիր չարիքն այսօր հարձակողական է մասնավորապես Ամերիկայում, ուր դա փոխադրել է մեր դեմ սկսած պայքարի ծանրության կենտրոնը:

- Անտարբերությունը դեպի ճշմարտությունը - ահա՛ ամենակարկառունը նրա հոգեբանության գծերից: Բուլշևիկը ոչ միայն ճշմարտագանգ է, այլև ճշմարտության թշնամի, եթե դա իր հաշվին չի գալիս: Նա վարպետորեն տիրապետում է խոստանալու, ստի, կեղծիքի արվեստին: Նրա չափ մեր աշխարհում ո՛չ ոք չի կարողացել օգտագործել անասնականը մարդու մեջ: Նա գիտի զորահավաքել մարդկային բոլոր տեսակի կրքերն ու ատելությունները իր հակառակորդի դեմ: Նա չի տեսաբանում, չի՛ լուսաբանում, նա միայն հարձակվում է և սևացնում: Նա ոչ միայն չի լուսաբանում, այլև լուսաբանելու բաղձանք չունի:

Բուլշևիզմը - կոպիտ ուժի տիրապետությունը սարսափի միջոցով - մեր ժամանակի ամենամեծ չարիքն է, որի դեմ պայքարելն ավելի դժվար է, քան մարդկային ցեղի որևէ թշնամու: Դա մի նոր հեթանոսություն է, մի խելագար վերադարձ դեպի վայրենացում և ընկերային գայլություն: Դա աշխարհ եկավ և իր իշխանությունը տևականացնելու նպատակով արդարացրեց հանցանքն ու հանցագործը, և հակաբարոյական այս ակտով լենինյան փարախը քաշեց մարդկայնորեն և ազգայնորեն տկար բոլոր տարրերը և նրանց վերածեց քանդիչ ուժի: Մի հատիկ չափանիշ ունի նա - շահը, նյութական շահը: Տակտիկի մի հիմնական սկզբունք - հակառակորդին մեղադրել այն վատությունների մեջ, որոնք ինքն է կատարում: Թրջատիպ ջարդարար է, զանգվածորեն մարդիկ է ոչնչացնում և իր հակառակորդներին փակցնում «ոճրագործ» ածականը: Ձինակցում է թուրքին, և Դաշնակցությունը հռչակում ֆաշիստական: Հոգի է տալիս Իտալիայի և Գերմանիայի հետ բարեկամանալու համար, և մեզ անվանում է Մուսոլինիի և Հիտլերի դաշնակից: Սուտն ու կեղծիքը ոչ թե պայքարի սոսկական զենքեր են նրա համար, այլ նրա երկրորդ բնավորությունը: Անճման քարոզիչ է և լրտես, հավասարապես: Իր նպատակների համար նա օգտագործում է իր կինը, երեխան անգամ: Լրտես է ոչ թե արհեստով, այլ հոգով: Իր անասնական եսապաշտությունը նրան դարձրել է անխորողական: Այդ է պատճառը, որ նա լրտեսում է իր մորը, հորը, քրոջը: Սատանայորեն վճռական է, որովհետև փոխվրեժի սարսափն ունի, որովհետև քաջ գիտի որ բուլ-

շկիզմի պարտության դեպքում կվտանգվի ոչ թե իր ընկերային դիրքը միայն, այլև իր ֆիզիկական գոյությունը: Ճանաչում են շնորհքը Լեոնինի հայազգի բուլշևիկների, որոնք իրար հանդիպելիս հռոմեական հավկուրների նման դժվարանում են չծիծաղել միմյանց վրա: Բոլոր հայ բուլշևիկները իրենց ստահակ լինելու գիտակցությունն ունեն: Մեր կարմիր կարապետների համար չկա քաղաքական բուլշևիզմ: Նրանց դավանածը հոգևոր կարգի բուլշևիզմ է: Հայաստանից դուրս սփյուռքի մեջ գործող մեծամասնականների հարյուրն առ հարյուրը այդ տիպի արտանկարներն են: Բայց և այնպես ձևացնում են, թե նպատակագիտակ բուլշևիկ են:

«Թող չլինի՝ Ֆրանսիան, միայն թե՛ հանրապետություն ունենանք»՝ ասում էին ֆրանսիական ժողովրդի քաղաքական որոշ տարրերը, Նապոլեոն Գ.ի մահից հետո: Իրենց գործով նույնն են ասում և՛ ամերիկահայ բուլշևիկները - «Հայաստանը կարող է և՛ չլինել, միայն թե բուլշևիզմ ունենանք»: Դրանք էապես ո՛չ խորհրդային Հայաստանն են սիրում, ոչ էլ Հայաստանի ժողովուրդը, այլ խորհրդային իրավակարգը, միայն իրավակարգը:

Բուլշևիկի համար կյանքը դասակարգային կռիվ է, պատերաճ, իսկ պատերաճում ամեն ինչ թույլատրելի է: Այդ պայքարում նա ճանաչում է մի հատիկ օրենք - օրենքը կոպիտ ուժի է: Նա դեմ է տարրական մարդկայնության, սադիստ է և իր անգթություններով ձգտում է ահաբեկել իր հակառակորդին: Ահաբեկիչ է, ըստ նրա՝ ահաբեկչությունը բնական մի երևույթ է, քաղաքական մի պահանջ՝ պայքարում: Ահա՛ թե ինչն՝ վ է բացատրվում նրա հոգեկցությունը թուրքին: Այդպիսին լինելով հանդերձ, բուլշևիկը ճիզվիտորեն դատապարտում է անհատական ահաբեկչությունը և նույնիսկ բարոյախոս է դառնում, երբ դա գործադրվում է ի՛ր դեմ: Նա օգտվում է կեղծ բարոյական գայրույթից իբրև քաղաքական կամ մարտական տակտիկայի միջոց: Օրինակ, մսագործի սառնասրտությամբ նա տասնյակ հազարավոր կղերականների կյանքը հնձեց, իսկ մի ինչ որ Դուրյանի²⁶ համար ահագին աղմուկ հանեց:

Հաճախ լուրջ զավեշտներ է խաղում, այն իմաստով, որ իբր թե կարևորություն է տալիս հանրային կարծիքին և այդ անում է ոչ թե նորածինի պես անմեղ երևալու մտքը, այլ իր ճիվաղությունը չմատնելու համար: Նրա համար պայքարում չկա՝ մեղավոր և անմեղ, կա գորավոր և տկար, չկա՝ բարոյական և անբարոյական, կա հաղթական և պարտյալ: Նա բարոյական բավարություն չի փնտրում ո՛չ պայքարում, ոչ էլ բարեկամության մեջ, այլ իրական շահեր, միայն շահեր: Մասնավորապես մեր գաղութներում, ուր բուլշևիզմը այնքան էլ ցանկալի ապրանք չէ տիրապետող ժողովուրդների համար, հայ բուլշևիկը ծնունդ է տվել հոգեբանական մի նոր արվեստի: Ծանոթ միջատների պես նա

գիտի ընդունել գույնը ամեն միջավայրի: Նա սովորական ծպտյալ չէ, այլ նմանակեղծ (սիմուլյանտ): Նա չի բավարարվում արտաքին գույնով, այլ ձգտում է նմանվել ուրիշին, անգամ իր թշնամուն, եթե այդ հարկն է պահանջում: Նա հաճախ մեզ ներկայացնում է օտար իշխանություններին՝ իբր բուլշևիկ, իսկ իրեն ազգայնական հայ: Իր շրջապատը մոլորեցնելու նպատակով, նա գործի է դնում իր խաբուսիկ ուժերը, ճիշտ այնպես, ինչպես նեղն ընկած կատուն, որ իր փքումով և փշաքաղունով ճիզ է անում իրեն ավելի մեծ և գորավոր ներկայացնելու, քան թե կա: Նա բռնված է և՛ բանավոր սադիզմով, խոսքի Ռոբեսպիեր է, ռմբային լեզու ունի, նրան հաճախ հաջողվում է քողարկել իր տկարությունները իր խոսքի զոռությամբ:

- «Հայաստանը Անտանտի փոքրիկ շնիկ պիտի խեղդվի, փոշիացվի մեջտեղից»՝ գրում էր Բաքվի հայատառ «Կոմունիստ» թերթը, 1920-ին, այն օրերին, երբ բուլշևիկները ճիզ էին անում Հայաստանի վրայով միանալու քեմալական թուրքիային: Այսպես են խոսում հայ բուլշևիկները: Խոսքի զոռությունը հատուկ է բոլոր բուլշևիկներին, ամենամեծից մինչև ամենից աննշանը:

Իրենց ոչնչությունը քողարկելու համար նրանք անվերջ խոսում են «Մեծ Ռուսաստանից»: Դռնփակ և հոշոտված Հայաստանի դրությունից, հայ ժողովրդի կտորակային ցրվածությունից, երկրի ազգաբնակչության աննշան թվից ցնցվելու փոխարեն՝ նրանք սուտ խենթեր են ձևանում և իրենց «աշխարհի մեկ վեցերորդականի տերը», 160 միլիոնանոց հսկայի հաղթական և երջանիկ անդամն են համարում, ճիշտ այնպես, ինչպես մի ժամանակ սակավաթիվ մոնոտենեգրացիները ասում էին իրենց մասին - «Մենք և ռուսները 160 միլիոն ենք»:

Ի՛նչ զավեշտախառն ողբերգություն - շղթայակապ և ծվատված Հայաստանի վիճակը հայ կարմիրներին թվում է հաղթական երգ: Սրանք չեն՝ նմանվում այն խենթին, որ մի օր Նյու Յորքի մեջ փորձում էր ոչնչացնել Ազատության արձանը, աղաղակելով՝ «Կեցցե՛ ազատությունը»: Մինևույն ճիզն է տեսնվում հայ բուլշևիկների այն պնդումի մեջ, թե՛ թուրքը իրենց զինակիցն է: Նրանք գիտեն, որ թուրքը ռուսի զինակիցն է և ոչ թե Հայաստանի: Նրանք ծանոթ են Կարսի հայասպան դաշնագրի²⁷ կետերին - Հայաստանը մասնատված և նկուռ պահելու Մոսկվայի հանձնառության: Նրանք գիտեն, որ ամեն թուրքի մեջ երևանի նկատմամբ կա այն զգացումը, ինչ որ կա Վանի, Մուշի, Կարինի և Կարսի մասին: Գիտեն, ճանաչում են թուրքը, բայց, ներքին ճակատում իրենց ոչնչությունը քողարկելու համար, հպարտանում են թուրքի հետ ունեցած իրենց երևակայական բարեկամությամբ: Նույն նպատակով նրանք իրենց զինակից են համարում ցեղերի և ազգերի բոլոր տեսակի հակազգայնական տարրերին և, ազգայնական հայության դեմ պայքարելիս՝ ասպարեզ են քաշում սևամորթին և ճերմակամորթին անխորա-

բար՝ ցույց տալու համար, որ մենակ չեն: Մինչ ազգայնական հայութունը իրեն թույլ չի տալիս անգամ մտածել թե, կարելի է օգտվել օտարացեղ ազգայնական տարրերից կամ իշխանություններից: Ես ճանաչեցի աներիկահայ բոլշևիկներն ու բոլշևիկները: Նրանց բոլոր ժողովները աղքատ են ծիծաղ շարժելու աստիճան, թե՛ թվապես և թե՛ զարգացման կարողությամբ: Սակայն, իրենց խեղճությունը քողարկելու համար նրանք իրենց ժողովները բաց են անում «ընկ. Ստալինի պատվավոր նախագահությամբ»: Թվապես մի բան երևալու համար, նրանք իրենց ժողովներին բերում են օտարազգի ներկայացուցիչներ, կազմում են թխուլի հեռագրեր և կիսագույն կամ բոլորովին անգույն կազմակերպությունների անունից՝ ծափողջույններ ուղարկում Մոսկվա, Թիֆլիս, Երևան:

Ձեր հարցումին, թե՛ ինչո՞ւ չեն գնում իրենց երազած դրախտը, պատասխանում են՝ «Մենք մնում ենք այստեղ համաշխարհային հեղափոխության համար պրոպագանդ մղելու»: Հակառակ իրենց այս մանյակային մեծամտության, զգվելիորեն երկչուտ են: Հարյուրից մեկը չեք գտնի, որ դատարանում խոստվանի իր բոլշևիկ լինելը՝ Նոյնը՝ նաև ազգայնական հայի ներկայության: Սրանց համար չէ Կոշուտի²⁸ պատվիրանը - «Մի՛ գրիր և մի՛ խոսիր չհասկացած դ բաների մասին»: Ամեն բանի մասին անգիտաբար խոսելու մեջ իրենց տգիտությունը սքողելու նպատակով, նրանք ավելի ժխտում են, քան պատասխանում: Այդպես են վարվում, որովհետև ժխտելիս հարկադրված չեն գիտության կամ տրամաբանության դիմելու: Իրենց ժխտականությունը հետևանք է նախ իրենց բարոյական քանդվածության, ապա իրենց մտքի աղքատության: Չկա՛ Աստված, բարոյականություն չկա՛, ազգություն չկա՛. չկա՛ - ինչո՞ւ չժխտել այդ ամենը, երբ այնքան հեշտ է դա: Հայիոյել բոլոր տեսակի ազգային արժեքներն ու սրբությունները - թքել ու անցնել - հակազգայնական հայն այսպես է հասկացել բոլշևիկները: Նա հոգևոր վանդալ է - կոխում է և անցնում բոլոր սրբությունների վրայից և շնաբար բացականում: «Ինձնից հետո՝ ջրհեղեղ»: Այս է հայ մարդու դավանած բոլշևիկները:

Պողոս առաքյալի խոսքը՝ գողացված է և հաճախ գործածված Լենինից, թե՛ նա որ չի աշխատում, պետք չի՝ որ ուտի, հայ բոլշևիկի համար չի ասված: Մասնավորապես Ամերիկայում նրանք չեն աշխատում, բայց ուտում են, և այն էլ ինչպե՛ս: Հայության ամենամաշխատ, ամենածույլ տարրը Ամերիկայում հայ բոլշևիկն է, որ ապրում է նահանգի նպաստով կամ մութ միջոցներով: Իզուր է Մաձձինին պնդում, թե՛ մարդս միայն ստամոքս չէ, այլ և գլուխ, սիրտ, հոգի: Հայ բոլշևիկը մարդկային ամբողջ կյանքը վաղուց է վերածել ստամոքսի: Ամերիկայում հաճախ չգիտեի հորենացու հետ ողբա՞լ, թե՛ Մոնտեսքիոյի հետ զգվել, երբ ինձ պատմում էին, թե՛ Հայաստանից վերադարձած ոմն

Մարտիրոսյան²⁹ բեմերից հացի մի կտոր է ցույց տալիս, միամիտներին հավատացնելով, թե՛ խորհրդային Հայաստանն էլ հաց ունի, թե՛ «կարմիր հացը» նվազ չափով ավագ ունի և ավելի համով է, քան էր «Դաշնակցության սև հացը»: «Շատերն ասում են, թե՛ Հայաստանում հաց չկա. հացի այս կտորը այնտեղից եմ բերել»: Այս հրեշը չէր հասկանում, որ առանց ուզելու՝ խորհրդային Հայաստանի թշվառությունն է մատնում: Այո, Հայաստանի ողբերգությունը հենց նրանում է, որ զանազան Մարտիրոսյաններին հանձնարարվում է ապացուցել, թե՛ մեր դժբախտ հայրենիքում էլ մարդիկ հաց են ուտում:

Վերջին տարիները ամերիկահայ բոլշևիկները մի բանի մեջ մասնագիտացան - խոսքի և գործի աճաբարության: Իբրև թե՛ մարդ են ուղարկում Հայաստան, իբրև թե՛ մարդ են բերում այնտեղից, հանրորեն անծանոթ, անանուն մեկը տեղափոխվում է Կալիֆորնիա, մեկ ուրիշը գալիս Ֆրանսիայից - ահա՛ նմանները հռչակվում են Հայաստանից նոր վերադարձածներ և ժողովուրդը ժողովի են կանչում լսելու խորհրդային հայրենիքի բարեկամին: Մանր հասարակական աճաբարությունների այս մեթոդը անհրաժեշտ է դարձել այն պատճառով, որ բոլշևիկները փորձով համոզվել են, թե՛ այլևս իրենց խոսքը զանգվածների վրա ազդեցություն չունի: Նրանք զարգացրել են նաև զգացումների չարաշահության արվեստը, սիրում են անվերջ ճառել ներգաղթից, չնայած որ գիտեն թե՛ ազգահավաքումը անհնար է, թեկուզ ոռու և թուրք դաշինքի համաձայն (այն է՛ չզորացնել Արարատյան Հայաստանը): Թուրքն էլ լսում է այդ մասին, բայց չի ջղայնանում, որովհետև գիտի, որ ներգաղթի ամբողջ աղմուկն ըստ էության քաղաքական շանտաժ է: Ընդհակառակը, Քեմալը պատճառներ ունի երախտապարտ մնալու հայ բոլշևիկներին, որոնք Հայաստանի խեղանկարային շինարարությամբ - Նոր Տիգրանակերտ, Նոր Սեբաստիա, Նոր Խարբերդ, Նոր Արաբկիր, Նոր Մալաթիա - ձգտում են հայությանը մոռացնել տալ իր հավիտենական հայրենիքը, նրան հաշտեցնելով Արևմտյան Հայաստանը ընդմիշտ թուրքին թողնելու մտքին: Քաղաքական այս կավատությունից նյութապես օգտվում է ինքը՝ հայ բոլշևիկը, կողոպտելով հայ միամիտ տարրերը, որոնք զոհ են դառնում իրենց խղճալի հայրենասիրության, առանց գիտակցելու, որ Խարբերդից հրաժարվելը և Նոր Խարբերդով խանդավառվելը ոչ թե՛ հայրենասիրություն չէ, այլև հայրենադավություն, ոչ թե՛ գիտակցված հայրենասիրություն չէ, այլ կույր հայրենաքանդություն: Իր գաղափարախոսական տկարությամբ պայմանավորված զգացումների այդօրինակ շահագործումով, իրոք որ, հայ բոլշևիկը տգետ տարրերի վրա թողնում է հայ ազգի ապագայով մտահոգվողի տպավորություն, չնայած որ «Բանվոր» թերթը առիթ չի փախցնում կրկնելու՝ - «Մենք ազգ չենք խաղցնի, ազգը վաղուց ենք դուրս մետել խորհրդային Հայաստանից»:

Կրավի՝ անփոփե՛նք մեր խոսքը:

Խորհրդային իշխանության կողմից ազգայնական հայության դեմ տարվող պայքարի առաջադրություններն են՝

ա) Ազգայնական ղեկավարության սևացում - հայության՝ դեպի Դաշնակցությունը ունեցած հավատը տկարացնելու նպատակով.

բ) Գաղութահայության ամբոխացում՝ իր քաղաքական որսորդությունը հեշտացնելու համար:

Այսքանը՝ գաղութահայ ներքին կյանքում:

Իսկ համաբուլճիկյան չափանիշով, խորհրդային իշխանությունը - իբր բարձր քաղաքականության առաջադրություններ - ճգնում է՝ գաղութահայության ամբոխացումով նաև՝ հոգեպես նվաճել երկրի հայությունը:

Երկրորդ՝ օգտվելով մեր ցրվածության հանգամանքից, որին այնքան կարևորություն է տալիս Մոսկվան, նա ուզում է սփյուռքի հայությունը վերածել միջազգային բուլճիկյան գործակալության, լծելով նրան իր լրտեսության և պրոպագանդի կառքին:

Առ այդ՝ նա առայժմ, իբր գործունեության մեթոդ, որդեգրել է հայկական ներքին տկարությունը ցցել մեր ցեղի դեմ: Այժմ նա նկրտում է պարբերական հրժիգությանը լարված պահել հայկական ներքին բաբելոնը, պառակտումը հասցնել անկամրջելի անդունդի խորության, և այսպիսով, ազգայնական հայությունը զրկել իր ուժերը արտաքին ճակատի վրա կենտրոնացնելու կարելիությունից:

V

ՅԵՂՈՒՐԱՅ ՀԱՅՈՒՅԻՆ

- «Մի ռազմաշունչ ցեղի մեջ-ասում է Ֆաբր Դ՛Օլիվեն - երկու հակառակորդներ բռնված են վեճի: Կատաղած, նրանք սկսել են հարվածներ փոխանակել: Բայց ահա՛ մի հերարձակ կին նետվում է նրանց միջև և բաժանում նրանց: Դա մեկի կինն է, մյուսի՝ քույրը: Նրա աչքերը բոցեր են արձակում, ծայրը հնչում հրամայողաբար: Դա աղաղակում է, հևալով և ընդհատ խոսքերով հասկացնում, թե անտառում տեսել է ցեղի նահապետին, թե իրեն հայտնվել է երբեմնի հաղթական ռազմիկը:

«Դա չի ուզում - ասում է կինը - որ երկու ռազմիկ եղբայրներ կռվեն իրար հետ, դա պահանջում է, որ եղբայրները միանան ընդհանուր թշնամու դեմ: Մեծ նահապետի ուրվականն ինձ ասաց այդ ամենը - աղաղակում է զայրացած կինը: Ինքն ինձ ասաց, ես տեսա նրան»: Եվ դա հավատում է իր ասածին, համոզված՝ դա համոզում է կռվի բռնվածներին: Հուզված և կարծեք մի անդիմադրելի ուժից սանձահարված՝ հաշտված հակառակորդները ձեռք են մեկնում իրար»:

Ահա թե ի՞նչ կսպասեինք հայ կնոջից:

Այս ազնվական դերը կսպասվեր ամեն հայ կնոջից, բայց, ավա՛ղ, անցքերն եկան հաստատելու, թե կան կանայք, որոնք հակադաշնակցական իրենց ամուսինների չափ քանդված են հոգով:

Հակազգայնական հայության հոգեխտավոր կյանքի ամենատխուր և միաժամանակ նողկալի կողմը՝ դա ապագայնացած հայ կնոջ երևալն է պայքարի կրկեսում: Նա փողոց իջավ, փողոցայնացնելու և այժմ տիղմի մեջ է: Ճշմարիտ հայը չի կարող չգալարվել ամոթից և ցավից այդ կանացի հրեշի արարքները տեսնելիս: Նա երևաց փողոցում այլացեղ տականքների հետ՝ իր ազգային սրբությունները հայիոյելիս, նա երևաց դատարանում՝ իբրև վարձկան վկա՝ ինը հայ մարդկանց կյանքի թելը կտրել տալու նպատակով, նա մասնակցեց ցույցերի՝ իր այլասերած եւթյան բովանդակ զզվելիությամբ՝ առարկա օտարների ծաղրին, նա ասպարեզ իջավ կատարելապես կապկացած, երբ իր կեղծ սուզը ցուցադրելու նպատակով սևեր էր հագել և մեջքը չվան անցկացրել, երբ տնե տուն ընկած ստորագրություններ էր հավաքում, բողոքի ժողովներ հրավիրում, ուրացողի պատկերը ծախում, ազգայնական տղամարդկանց հայիոյություններ ուղղում, երբ իր երեխային «դրոշակն ու դաշնակը» հայիոյել էր սովորեցնում:

Ես տեսա նրան իր ընկածության մեջ և հիշեցի հռոմեական զորավար Անտոնինոսի կինը՝ Ֆուլվիան, որն իր վրեժխնդրական մոլուցքի մեջ՝ ասեղով գլխատված Կիկերոնի լեզուն էր ծակոտում: Հիշեցի շեքսպիրյան տիպերից լեդի Մակբեթը, որը մսագործի պաղությամբ՝ դաշույնը խրել էր տալիս իր զոհի մարմնի մեջ: Հիշեցի Լիր արքայի դուստրը՝ գիշատիչ, անհոգի, եսասեր, Վալտեր Սկոտի հերոսուհին լեդի Աշտոնը՝ ամբողջապես տգիտանք և չարություն: Վերջապես Տոլստոյի հերոսուհին՝ Գոլովինան - լրբեմի, դատարկապորտ, հաճոյապաշտ: Իր զազրելիությամբ, սակայն, այս բոլոր տիպերին գերազանցում է ամերիկահայ ցեղուրաց կինը:

Ծանոթ դատավարության օրերին՝ դատարանում և դատարանի դռանը՝ ամեն օր, առավոտյան, կարելի էր տեսնել մի խումբ վիուկատիպ կանանց, որոնք հիշեցնում էին Բրոքեն լեռը, որի վրա, ըստ գերմանական ավանդության, Մայիս մեկի գիշերը հավաքվում էին բոլոր վիուկները և պար բռնում Մեֆիստոֆելի շուրջը: Նրանք հավաքվում էին այս կամ այն մարդու բախտի թելը կտրելու: Նյու-Յորքի փողոցներն ընկած այդ կանայք հիշեցնում էին Գորգոնաներին - հունական դիցաբանության մեջ դժոխքի սարսափները մարմնացնող քույրերին - որոնք մազերի փոխարեն իրենց գլխին իրար պլլուլված օձեր էին կրում: Եվ դա ճիշտ է, իդեալապես ճիշտ: Եղավ ժամանակ, երբ փողոցներում ազգայնական հայ մարդը առանց հայիոյելու սրանց մոտից չէր կարող անցնել: Կորցրած կնոջական ամոթխածությունը՝ սրանք

դարձել էին պղծախոս և պղծագործ: Օգտվելով ամերիկյան օրենքից, որ կնոջը գերակշռե դիրք է տալիս, կնամարդ ռամկավարի վախկոտությունը մարտի ասպարեզը հանձնեց իր կնոջը, և վերջինը փլուզվեց հոգեպես և փռվեց ամերիկահայ իրականության մեջ իբր շղթայագերծված ապականություն: Նա սարսափով ետ քաշվեց միայն այն ժամանակ, երբ ազգայնական տղամարդը ստիպված որոշեց այս ընկածների լրբությունը պատժել շիկացած երկաթի խարանով:

Այդ օրերին էր, երբ Ամերիկայի ազգայնական հայությունը հղացավ վատության մի մյուզեի գաղափարը, ուր պիտի հավաքեր անկման այդ շրջանի հիշատակները - հոգով այլազգիացած տղամարդկանց ու կանանց անուներ, պատկերներ, աղտեղաբան թռուցիկներ, անստորագիր նամակներ, պատռված և անարգված եռագույններ, իբր այլասերված հոգու վավերագրեր՝ հեռախոսային հայիոյանքների և անեծքների հուշեր, սուտ վկայության, դավադրության, լրտեսության դեպքերի և անթիվ սև արարքների նկարագրություններ և այլն. և այլն...

Թող կարդան սրանք զարհուրանքով եկող սերունդները, որպեսզի ավելի խորորեն ապրեն հայ ցեղի գողգոթան, որպեսզի անագատ վիճակի վիժած սոսկումները վերհիշելով, նրանք իրենց գոյության խորհուրդը խտացնեն աստվածային այն բառի մեջ, որ կոչվում է ազատություն:

VI ԴՈՒՐՅԱՆԸ ԴՈՒՐՅԱՆԻ ԴԵՍ

*“J'accuse”*³⁰:
Ձուլա

Երբ մեկը թշնամանում է մեկին՝ դա հասկանալի է: Բայց, երբ ժողովրդի մի մասը չի բավականանում օրենքի նախատեսած խստություններով, այլ հավաքում է մի քանի տասնյակ հազար ստորագրություններ, ծախու է հանում մեռածի մորուքի թելերը, օգտվում է թրքատիպ գորգավաճառի գրպանից, թրքախոս տականքների լուծաներից, օտարացեղ խաժամուժից, մութ աղբյուրներից՝ թրքական, թե բոլշևիկյան, գաղութից գաղութ ցուցադրում է սպանյալի լեշի պատկերը՝ դրամ և բողոքի հեռագրեր մուրալով, երբ զարկում է բոլոր դռները՝ օտար թերթերի, եկեղեցիների, համայնքների և այլն., երբ մեռած Ղևոնդի արժեքը հաչս օտարների բարձրացնելու նպատակով շահագործում է անգամ լուսավթակ եղիշե Դուրյան Պատրիարքի անունը՝ սրա գործերն ամերիկյան մամուլում նրան վերագրելով, երբ հոգևոր ճիվաղության բոլոր կերպերը, մարդկային ցած հոգու բոլոր հնարամտությունները փորձում է մոխրացած տեսնելու երկու ընտիր հայորդիներ - ա'հ, այս բոլորը, իրոք որ, անմարդկային է, անըմբռնելի:

Այս կեղծ մոլեռանդությունը, իբր ախտաբանական երևույթ, հիշեցնում է իսլամ խուժանավարներից, որոնք մեռած մի հավատացյալի դիակը ծակոտում էին դաշույնի հարվածներով և ցուցադրում իբր քրիստոնյաներից սպանված մահմեդական, ողբում, լալիս, ոռնում, աղաղակում՝ մինչև որ հաջողեին սաղիստական հոգևիճակ, ոճրային փսիխոզ ստեղծել իսլամ տգետ ամբոխի մեջ - կոտորած և թալան առաջացնելու նպատակով: Բոլոր դեպքերում, երբ առաջնորդը անագնիվ խուժանավար է և ամբոխը խավարամիտ, մասնակի մի պատահար դառնում է առիթ հանրային կրքերի բորբոքումի, հոգևոր ընդհանուր համաճարակի:

Մոլեռանդություն արվեստավորելու առիթը ամերիկահայ տականքի համար հանդիսացավ խորհրդավոր սպանությունը մի կղերականի, որ տխուր հետքեր էր թողել Բուլղարիայում, Ձմյունհայում, Մանչեստրում, որ Ամերիկայում գործիք դարձավ հակահայ մութ տարրերի ձեռքը, ամեն ինչ արեց եկեղեցու միջոցով կիսել, բաժանել հայ եկեղեցին, որի մեջ սպառված էր Հիսուսի շունչը և ամեն ինչ տեղի տված հայությունը կոտորակելու, ներքուստ փլուզման ենթարկելու բոլշևիկյան քաղաքականության: Այդ վեղարավոր գործակալի ներքին մարդը ցույց տալու համար՝ նախ խոսեցնել տանք իրեն, նախ լսենք իր ինքնամերկացման վկայությունը:

«Տաթև» կրոնական տարեցույցի մեջ գրած «Հայ եկեղեցու փոթորկահույզ գիշերը» իր հողվածում, Դուրյանը ասում է.- «Հայ եկեղեցին ստույգ կանցնի մի մրրկահույզ շրջան Հայ խորհրդային Հանրապետության սահմանադրության այն օրենքի գործադրության հետևանքով, որով եկեղեցական և կրոնական բոլոր հաստատություններն ու շենքերը պետականացվեցին: Այս պարագան Հայ եկեղեցու համար մի ճգնաժամ է ինչ-ինչ տեսակետներով» (Ե-րդ տարի, 1929թ., Հալեպ-Սիրիա): Նա ընդունում է, որ «ճգնաժամ» կա, բայց, իբրև բոլշևիզան, փոխանակ հայ եկեղեցու տագնապը ուղիղ կերպով ներկայացնելու ճգնում է մոլորանք ստեղծել:

Որպես թե եղածը բռնագրավում և կողոպուտ չէ, այլ պետականացում: Որպես թե չգիտի, թե եկեղեցու պետականացումը նշանակում է՝ առանձնաշնորհումներ տալ, ինչպես Տրդատի օրով, երբ հայ եկեղեցին պետականացավ, և ոչ թե իրավագրկվեց: Իբրև թե «Հայ խորհրդային Հանրապետության սահմանադրության» տրամադրությամբ եղած է այն, երբ աշխարհը գիտի, որ գոյություն չունի «Հայ խորհրդային սահմանադրություն», որ եղածը համախորհրդային օրենքն է, որով կառավարվում է և՛ Երևանը, որը, իբր մասնիկ է: Միության և ոչ թե իբր ինքնավար հանրապետություն, չի կարող իր մասնավոր սահմանադրությունն ունենալ: Նա այս կեղծիքն անում է կանխելու ժողովրդական զայրույթը՝ մտածելով, որ գաղութահայերը

առանձնապես խռովվելու հիմք չեն ունենա, որովհետև հայ եկեղեցին գրավվում է ո՛չ թե բոլշևիկների թելադրությամբ, այլ «Յայ խորհրդային սահմանադրության» օրենքով: Բայց լսենք խ. իշխանության հակակրոնական այդ քայլն արդարացնող հետևյալ հիմարությունը: «Պետությունը իր ձեռքը եկեղեցու շենքերի վրա դնելով չէ, թե բուն եկեղեցու ոգին իր ճանկերի մեջ կխեղդի, ինչպես կկարծեն ոմանք, այլ այդ գործադրությամբ մեծապես նպաստած կլինի ճշմարտապես կենդանի և ժողովրդական եկեղեցու վերաշինությամբ: Եկեղեցու շենքերը պետականացվելով բուն եկեղեցին գրավված չի նկատվի: Եկեղեցի ասվածը շենքը չէ, եկեղեցին ժողովրդի ոգին է և այս ոգին այնքան կգորանա, որքան նյութական կապանքներից կազատվի»:

Նա այստեղ ցույց է տալիս, թե՛ իր բոսիկությունը, թե՛ բոլշևիզանությունը: Դուրյանը տգետ է ձևանում և իբր թե չի հասկանում, որ եկեղեցիների շենքերը գրավելը պետականացում չէ, այլ բռնագրավում, կողոպուտ: Նա իբր թե չգիտի, որ խ. իշխանությունը եկեղեցին չի պետականացնում, այլ սպանում. իբր թե չգիտի, որ նա անաստված է, անկրոն: Նա եկեղեցու փրկությունը տեսնում է նրա նյութական կործանումի մեջ և խուժանավարում. «ոգին այնքան կգորանա, որքան նյութական կապանքներից կազատվի ու նյութական կապանքներից ազատվելու փրկարար միջոցը եկեղեցու պետականացումն է»: Սա՛ է «ճշմարտապես կենդանի և ժողովրդական» եկեղեցին, երբ Դուրյանի տարփողած «պետականացումը» ասել է բոլշևիկյան կողոպուտ: Նշանակում է, որ հայ եկեղեցին մինչև այսօր եղել է ո՛չ «ճշմարտապես կենդանի», ոչ էլ «ժողովրդական», այսինքն՝ օրինակ, Մեծն Ներսեսը, որը հայ եկեղեցու նյութական բարորությունը նախանձելի դրության հասցրեց, կամ Խրիմյանը, որը հայ եկեղեցու նյութական հարստությունը փրկելու համար ռուս գիշատիչ կա-ռավարության դեմ մաքառեց: Նյութական կապանքներից կաշկանդված անզոր ոգիներ էին կամ քրիստոնեապես անկենդան և մարդկայնորեն հակաժողովրդական եկեղեցականներ: Ըստ այսմ, ռուսիների խոսքը, թե թուրքերի կոտորածով հայոց հոգիներն ազատվեցին մարմնական և նյութական կապանքներից՝ Դուրյանի սրտին խոսող մի ճշմարտություն է: Այդ դեպքում, ինչո՞ւ երախտապարտ չմնալ թուրքին, որ՝ օրինակ, թուրքաց Յայաստանի վանքերն ու եկեղեցիները հիմնահատակ կործանելով, հայ եկեղեցին ազատեց «նյութական կապանքներից», և հայությունը ջարդելով՝ դարձրեց «ճշմարտապես կենդանի ժողովուրդ»: Չկա աշխարհում ավելի զազրելի արարք, քան մարդկային ճակատագրի գրքի եղծումն ու պղծումը: Դուրյանը Ավետարանի եղծանիչն է և հայ պատմության պղծիչը: Դուրյանը երախտապարտ է տաճիկներին: Դուրյանը բոլշևիկների եկեղեցաբանդ քաղաքականության պաշտպանն է: Դուր-

յանը նրանց գործիքն է: Դուրյանը հայ եկեղեցու և նրա նահատակների թշնամին է:

Անհոգի դավաճանի հատկանշական գծերից մեկն էլ ինքնահակասումն է: Լսենք հիմա, թե ի՞նչ է ասում մինչև այժմ «Եկեղեցու պետականացումը» փրկարար միջոց համարող այս տգետը, ընդամենը երեք պարբերությունից հետո. - Նախ պետք է գիտենանք, որ Յիսուսը առաջինը եղավ եկեղեցին պետությունից զատորոշողը, երբ ասաց, «տվեք կայսրին կայսրը և Աստծուն Աստված»: Այսպես, Յիսուսը «զատորոշեց» եկեղեցին պետությունից և ըստ Դուրյանի՝ լավ արեց: Բոլշևիկները պետականացրին եկեղեցին և, ըստ Դուրյանի՝, փրկեցին նրան: Յիսուսը կայսրի բաժինը տալիս է կայսրին, Աստծու բաժինը՝ Աստծուն: Դուրյանն այդ արդար է համարում. բոլշևիկները կայսրի բաժինը ուտելուց հետո, խլում են նաև Աստծու բաժինը: Դուրյանն այդ էլ արդար է համարում: Տեսե՛ք թե խղճմտանքի անմաքությունն ինչպե՛ս է պատժում, ծիծաղելի դարձնում տկար էակին: Դուրյանը թե՛ Յիսուսի զատորոշումն է ընդունում, թե՛ բոլշևիկների պետականացումը, թե՛ նրա «ո՛չը», թե սրա «այո՛ն», թե Ավետարանը, թե՛ բոլշևիկյան դեկրետը: Դուրյանը թե՛ քրիստոնյա է, թե՛ բոլշևիկ, թե՛ աստվածապաշտ է, թե անաստված: Դուրյանը գռեհիկ տեսակի ստահակ է - ահա՛ ճշմարտությունը:

Այս վեղարավոր շառլատանը շարունակում է. «Եկեղեցին երբ կհեռանա իր կոչումից, հոգևորական կալվածքից, և երբ կմտնի քաղաքական կալվածքի մեջ, այն իր վսեմ սկզբունքից շեղած կնկատվի և կդատապարտվի վտանգվելու: Եկեղեցին պետք է միշտ լուրջ և չեզոք մնա և չվստահվի քաղաքային (ուզում է ասել «քաղաքական») համալրությամբ»...

Երեկ այսպես էր մտածում. եթե երբևիցե հուղայացածը կարող է սեփական մտածում, համոզումի անկախություն ունենալ - իսկ մի քանի տարի հետո, ամերիկահայ եկեղեցին դարձնում է «քաղաքական կալված»: Երեկ պետք էր այդպես մտածել, որովհետև անհրաժեշտ էր «տեսականորեն» արդարացնել իր ըմբռնած պետականացման քաղաքականությունը՝ այսինքն՝ հայ եկեղեցու նյութական կործանումը և բարոյական անկումը: Յետո, երբ խորհրդային սահմաններում հայ եկեղեցին պետականացավ, այսինքն փրկվեց իր նյութական հարստության կապանքներից և դարձավ հոգով թեթևացած մուրացկան, երբ կիսամեռ եղած հայ հոգևորականությունն իր կաշին փրկելու համար նետվեց բոլշևիկյան քաղաքական ուռևանի մեջ և տնկվեց ազգային Եռագույնի, որով՝ մեր ցեղի բոլոր սրբությունների խորհրդանշանի դեմ, Դուրյանը պետք է որ հայ եկեղեցին փոխադրեր Չիկագոյի աշխարհահանդեսի կալվածքը:

Ամեն անսկզբունք մարդ իր գործունեության ընթացքում դեկավարվում է միմիայն տակտի թելադրանքով: Իսկ տակտը Դուրյանի պես աննկարագիր մարդուն երբեմն դարձնում է «լուրջ և չեզոք», երբեմն էլ անլուրջ և խառնակիչ:

Բայց Դուրյանի չեզոքության խորհուրդ բանին գտնվում է նրա հետագա խոսքերի մեջ.- «Սխալ է ազգային շահերը նույնացնել Եկեղեցու շահերի հետ, կամ փոխադարձաբար Եկեղեցին գործիք դարձնել ազգային շահերին, ինչպես այս վերջին հիսուն տարվա մեջ այնքան շեշտվեց այս ուղղությունը: Եղան շրջաններ՝ որում ականատես եղա և ցավոք նույնիսկ բողոք բարձրացրի, երբ աշխարհի առջև ցույց արած լինելու նպատակով Եկեղեցիները փակվեցին և պաշտամունքներն դադարեցվեցին ազգային դատին համար: Սա մեծագույն սխալն էր, որ եղավ, և ի՞նչ մեծ վիրավորանք մեր Փրկչի անվան և Ավետարանին: Եկեղեցին չի կարող փակվել ազգային դատի պաշտպանության համար»:

Սակայն, այս ազգուրաց լրբությունից մի քիչ հետո, նույն Դուրյանը գրում է.- «Հիսուսն էլ հայրենասեր եղավ. նրա արտասուքը Երուսաղեմի վրա հայրենասիրական ցույց էր»: Այսպես, երբ Հիսուսն է արտասվում իր հայրենիքի համար՝ ոչինչ չկա անբնական, երբ հայ Եկեղեցին է ողբում իր հոտի, իր հայրենիքի անչափելի վիշտը, որից Հիսուսի սիրտը կարող էր պայթել, այդ՝ «վիրավորանք էր Փրկչի անվան և Ավետարանին»: Դուրյանը հիանում է Հիսուսի հայրենասիրական ցույցի վրա, Դուրյանը «ցավոք» բողոք է բարձրացնում, երբ հայ Եկեղեցին է նման ցույց անում: Դուրյանը կեղծում է հայոց քաղաքական և Եկեղեցական պատմությունը, ասելով թե՛ «ազգային և Եկեղեցական շահերի նույնացումը շեշտվեց այս վերջին հիսուն տարվա մեջ», այսինքն՝ մոտավորապես հայ հեղափոխության սկզբնավորությունից իվեր: Դուրյանը թշնամի է Ներսես Վարժապետյանի և Խրիմյանի, Իզմիրլյանի և Գևորգ Ե. Վշտակրի քաղաքականության: Դուրյանը դեմ է Ներսես Աշտարակեցուն, Ներսես Շնորհալուն, Ղևոնդ Երեցին, Հովսեփ Կաթողիկոսին, Սահակ Պարթևին, Մեծն Ներսեսին և բոլորին, բոլորին, որոնք մեր պատմության մեջ սրբացան հայ հայրենիքի դատի համար մաքառելով, տքնելով: Դուրյանը լռելյայն սրանց բոլորին համարում է «Փրկչի անվան» վիրավորանք հասցնող, Ավետարանի ոգուց շեղվող: Դուրյանը չի հասկանում հայ-քրիստոնյա դարձվածքի խորհուրդը: Նա չի ուզում գիտենալ, որ սկզբից ի վեր հայությունն ու իր քրիստոնեությունը ծուլված են մի բնությամբ: Նա չգիտի, որ այս երկուսի ճակատագիրը նույնացած է: Երբ Տարոնի ժողովուրդն է բնաջնջվում, կործանվում է նաև Ս. Կարապետի վանքը:

Իբր բուլշևիկներին վաճառված մարդ՝ Դուրյանը նրանց հակահայրենական և հակազգային քաղաքականությունը արդարացնելու

նպատակով, շահագործում է անգամ Քրիստոսի հեղինակությունը՝ «Եկեղեցու գլուխը Հիսուս Քրիստոսն է և ոչ հայրենիքը»: Այս հայրենուրացը՝ հասկանալով, որ հայ հայրենիքի և բուլշևիզմի շահերն իրենց էությանը խոտորակ են, որ նրանց միջև հաշտության եզր չի կարող լինել՝ ճգնում է նախ հանուն Քրիստոսի գերակայության Եկեղեցին բաժանել հայրենիքից, որպեսզի այնուհետև կարողանա նրան լծել բուլշևիկյան կառույցին՝ հայ ազգայնականության դեմ ցցելով Հիսուս-Լեւոնի գինակությունը:

Իբր ցեղորեն ընկած տիպ՝ նա ուզում է Քրիստոսին անգամ դարձնել բուլշևիկյան գործակալ և լծել կոմունիստների հայաստանասպան քաղաքականության:

Դուրյանը հայ Եկեղեցական չէ: Դուրյանը մասոն էլ չէ: Ամեն մասոն հայրենիքը չի զոհաբերում: Դուրյանը հայ-քրիստոնյա չէ՛, այլ ծալված բուլշևիկ: Բուլշևիկն է բոլոր բարձր գաղափարները օգտագործում ստորին նպատակների համար:

Եվ Դուրյանն արդեն կանգնած է բուլշևիզմի և քրիստոնեության հաշտության և միաբանության փաստի առջև: Լսե՛ք, թե ի՞նչ է ասում նա.- «Պետք է գիտենանք որ Եկեղեցին ի սկզբանե հակառակ չէ և չէր կարող հակառակ լինել Խորհրդային Հանրապետության բոլոր վարչաձևերին: Խոստովանենք, որ Հայկական պետության քաղաքային մարդկանց մեջ լուրջ և անձնվեր հեղինակություններ կան, որոնք խորհում են ինչպես երկրի, նույնքան և՛ Եկեղեցու համար»:

Աշխարհը մինչև այսօր այս բանից տեղեկություն չունի, մինչդեռ Դուրյանը 1928 Յունիս 10-ին - իր հողվածի թվականը - Մանչեստրում լուծել, վերջացրել է Եկեղեցու և բուլշևիզմի միացման խնդիրը: Եկեղեցին դեմ չէ խորհրդային «բոլոր վարչաձևերին», իսկ բուլշևիկ հեղինակավոր անձերն էլ մտածում և աշխատում են «Եկեղեցու համար»: Հինք կա՛ այլևս հայրենիքին կառչելու, երբ ապահայրենական բուլշևիզմը Եկեղեցին դրել է շատ ավելի նախանձելի, երջանիկ վիճակում, երբ օր ու գիշեր նրա մասին է մտածում: Կեղծելու մեջ սատանայի չափ համառ է այս թշվառականը: Համաշխարհորեն հայտնի է, որ բուլշևիզմը ըստ էության քրիստոնեության հակասումն է, որ առաջինի նյութապաշտությունը և վերջինի գաղափարապաշտությունը տրամագծորեն հակառակ, իրար ժխտող ըմբռնումներ են: Աշխարհը գիտի, որ բուլշևիկները կրոնը հռչակել են թույն, Եկեղեցին հոգևորականության շահատակության վայր, Եկեղեցականությունը՝ ժողովրդի թշնամի, բուլշևիզմը գիտեն, որ Եկեղեցիները վերածվում են կինոների, ակումբների, անգամ բաղնիքների, որ խ. իշխանությունը մասնավորապես շնական ծաղրանք ունի Հիսուսի և իր խաչելության մասին, որ դա այդ բոլորը համարում է հիմարական հեքիաթներ, որ բուլշևիկները ստեղծել են «անաստվածական» շարժում, որ քրիստոնյա հոգևորականության մեծ

մասը ենթարկված է զանգվածային ջարդի. որ հենց Հայաստանում բազմաթիվ քահանաներ իրենց կաշին փրկել են աստվածուրաց մեղայագրով: Դուրյանի համար այս բոլորը նշանակում են «խղճի և կրոնի ազատություն»: Ըստ սասունցիական առակաբանության, Դուրյանը այն հիմարն է, որ կարասի մեջ գլուխը խոթած եզն ազատելու համար կտրում է նրա վիզը և աղաղակում, «եզը փրկվեց»: Մորթված է քրիստոնեությունը, և այդ փաստը Դուրյանն արձանագրում է իբրև «խղճի և կրոնի ազատություն»: Դուրյանը քրիստոնյա չէ: Ավելին նա բարեկամն է, զինակիցը քրիստոնեության դահիճների:

Դուրյանը շարունակում է- «Պետությունը, որը կայաքարի կրոնի դեմ, դադարում է պետություն լինելուց և կդառնա կրոնական աղանդ»: Ճիշտ է ասում Դուրյանը և այս մեկ նախադասությունը թողնում է այն տպավորությունը, որ նա միամիտ մոլորված է, որ նրա սայթաքումները արդյունք են այն բանի, որ նա բուլշևիզմի եության մասին հասկացողություն չունի, իսկապես, Դուրյանը չգիտի³⁰, որ բուլշևիզմը սոսկական պետականություն չէ, ոչ էլ սովորական քաղաքական կառույց, այլ ամենից առաջ՝ մի ընկերային վարդապետություն: Նա չգիտի³¹, որ կոմունիզմի դավանաբանության հիմքը, այսպես կոչված, պատմական նյութապաշտությունն է, որն իր եությանը մի ընդվզում է քրիստոնեական գաղափարապաշտության դեմ: Նա չգիտի³², որ ճիշտ այն օրենքով, որով այս գաղափարապաշտությունը ծնունդ է տվել քրիստոնեական դավանանքին, հենց նույն օրենքով էլ նյութապաշտությունից ծագել է կոմունիստական դավանանքը: Որով եթե քրիստոնեությունը կրոն է կամ աղանդ, այդպիսին է նաև մարքսականությունը: Եվ հենց այդ պատճառով էլ, բուլշևիզյան աղանդը թշնամի է քրիստոնեության - դա անաստվածություն է, սա՛ աստվածապաշտություն: Իսկապես, այս հասարակ բաները Դուրյանը չգիտի³³: Չգիտի, այլապես ինչո՞ւ է ասում, թե «Հանրավարականների մոտ կհանդիպենք հոսանքների, որոնք բացահայտորեն հակառակ են ավետարանական սկզբունքներին»: Ինչպես երևում է, նա բավական բաներ գիտի, և եթե չգիտնալ է ձևացնում, ապա այդ նրա համար, որ հույս ունի նվաստության ճարպիկի խաղով «Երուսաղեմը գրավել»:

Դուրյանը հավատում է, որ հեռու չէ այն օրը, երբ եկեղեցուն հակառակ բուլշևիկ հոսանքները «մեծարանք պիտի ընծայեն» նրան: Եթե այդպես է՝ ապա էլ ինչո՞ւ կառչած մնալ ազգայնական հայության, ինչո՞ւ այժմյանից իսկ չմիանալ բուլշևիկներին: Դուրյանը թշնամի չէ բուլշևիկներին, որովհետև նրանք մի օր քրիստոնյա պիտի դառնան: Դուրյանը թշնամի է ազգայնական հայությանը, որովհետև ներկայի քրիստոնյաներ են: Դուրյանը հասկացել է աշխարհի անցավորության իմաստը և դարձել կրոնական ապագայապաշտ: Դուրյանը այն սնանկ փերեզակն է, որ իր կորած ապառիկների հաշվին խաչագողություն է

անում: Դուրյանը բուլշևիզյան գործակալ է դառնում, որպեսզի մի օր՝ անաստվածներին քրիստոնյա դարձնի: Դուրյանը այն հովիվն է, որն իր ոչխարներն ազատելու նպատակով զինակցում է գալիխ:

Եվ սա այն մարդն է, որ քարոզում է.- «Մեր եկեղեցու պետերը հեռու պետք է մնան քաղաքական կամ ազգային որևէ գործից, նրանք պետք է ներշնչված լինեն Հիսուս Քրիստոսով: Սրանով միայն պետք է վստահություն ներշնչեն իրենց շուրջը և այն պետության, որի հետ կապված են իբրև քաղաքացի»:

Այս խոսքերը գրող Դուրյանն այն մարդն է, որ Չիկագոյի ցուցահանդեսում դեմ կանգնեց հայ դրոշին: Դուրյանը չգիտի³⁴, որ դրոշակին դեմ լինել, նշանակում է քաղաքականություն խաղալ: Նա չգիտի³⁵, որ, օրինակ, մեկը, որ համակիր է բուլշևիկներին՝ քաղաքականության է խառնվում, ինչպես նաև մեկը, որ թշնամի է բուլշևիկներին, դարձյալ քաղաքականության է խառնվում: Երբ մեկն ասում է, որ դրոշակը քաղաքական մի ցույց է և դեմ է նրան, իր դեմ լինելով, ինքն էլ որոշ քաղաքականության է հետևում, ինչպես մեկ ուրիշը, որ կողմնակից է նրան՝ իր կողմնակցությամբ, դարձյալ քաղաքական որոշ ճակատի վրա է կանգնում: Մեկը, որ կողմնակից է Ռուզվելտին՝ քաղաքական որոշ դիրք է բռնում, մեկը, որ դեմ է նրան, դարձյալ քաղաքական դիրք է բռնում: Երբ մեկն ասում է՝ թող ծածանվի մեր դրոշակը՝ քաղաքական նպատակ է հետապնդում - նա ուզում է, որ «կործանվի Տաճկաստանը», երբ մեկ ուրիշն ասում է՝ թող նա վար իջնի, նա էլ քաղաքական նպատակ է հետապնդում - ուզում է, որ Հայաստանը կործանված մնա: «Քաղաքական կամ ազգային որևէ գործից հեռու» մնալ՝ նշանակում է չեզոք դիրք բռնել: Չեզոքը նա է, ով թե՛ մեկ տեսակետի և թե՛ մյուսի հանդեպ անտարբեր է: Նմանի համար բոլորվին միևնույն է, թե՛ դրոշակը բաժրանո՞ւմ է, թե՛ չի բաժրանում, թե՛ Ռուզվելտն է նախագահ, թե՛ մի ուրիշը, թե՛ Ռուսաստանը բուլշևիկներին կմնա՞, թե՛ չի մնա: Բայց ի՞նչ է անում Դուրյանը, նա ասում է.- «Պարոններ, ես չեզոք եմ և պահանջում եմ, որ այս դրոշակը վար առնվի»: Նա ասում է.- «Ես քաղաքականության չեմ խառնվում, անգլիապատակ եմ և ամերիկահայոց Առաջնորդը, բայց վստահություն եմ ներշնչում բուլշևիկներին: Երբ անգլիական դեսպանն է գալիս՝ ես խանդավառվելու հիմք չունեմ, երբ Լիտվինովն³⁶ է գալիս՝ ես պարտավոր եմ նրան ողջունել, սեղանակցել»: Դուրյանը ոչ միայն ցեղորեն է անհավատարիմ, այլև քաղաքացիորեն: Նա այն դժբախտներից է, որոնք գործում են իրենց ասածին հակառակ, և ասում են իրենց գործածին հակառակ: Նրանցից, որոնք իրենք իսկ դառնում են իրենց գլխին պատուհաս - Դուրյանը՝ Դուրյանի դեմ, Դուրյանը՝ Դուրյանին դատավոր, Դուրյանը՝ Դուրյանին մերկացնող:

Բուլշևիկյան քաղաքականությունը՝ կաթողիկոսական գահը որպես խայծ ծառայեցնելու՝ շեղում է հայ բարձրաստիճան հոգևորականության որոշ տարրերը ազգային գծից: Շատերը դառնում են մութ գործիք, որոնցից ոմանց դիմակագերծ արեց Չեկայի հիասթափված գործակալ Ադաբեկովը³²: Սրանց միջոցով խ. իշխանությունը պրոպագանդա է տանում արտասահմանում: Հատկապես Չեկոսլովակիա և Վրաստանի կաթողիկոսի տկարության օրերին և մանավանդ նրա մահից հետո, երբ հոգևոր իշխանությունը կենտրոնացավ «Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդի» ձեռքը: Բուլշևիկները հարմարագույն առիթը գտան խորացնել իրենց գործակալների գայթակղությունը՝ նրանց հմայելով կաթողիկոսական գահի հեռանկարով: Այդ հովերով տարվեցին ոչ միայն Մեսրոպ Մազիստրոսը, այլև անբարոյական Ղլտճյանը, Դուրյանը և ուրիշները: Խ. իշխանությունը էջմիածնին նորանոր գիջումներ պարտադրելու նպատակով, ձգձգեց կաթողիկոսական ընտրությունը, մինչև որ սակարկությունը որոշ արդյունքի կհանգեր: Երկար խաղերից հետո, էջմիածինը ստիպված էր տեղի տալ, և 1929 թ.ին արտասահման հասավ նրա առաջին կարմիր ծիծեռնակ - Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի սպառնագիրը, որից պարզվում էր, որ էջմիածնին պարտադրված է լծվել պայքարի՝ ընդդեմ ազգայնական հայության: Դրանից անմիջապես հետո բեմադրվեց կաթողիկոսական ընտրությունը: Բուն գործակալները չընտրվեցին, և կարիք էլ չկար որ ընտրվեին, նրանք այնպես էին ընկել Չեկայի ցանցերում, որ այլևս իբրև հասարակ գործակալներ կարող էին օգտագործվել՝ առանց մեծ վարձատրության: Ոմանք արդեն վտարված էին արտասահմանից, ինչպես Մազիստրոսը՝ Պարսկաստանից, կամ ուղղակի փախած, ինչպես Ղլտճյանը: Իսկ Դուրյանի պես անձերն էլ, որոնք իրենց կապը իսպառ խզել էին ազգայնական հայության հետ, այլևս ոչ միայն չէին կարող դարձնում, այլև իրենց դիրքը մի կերպ պահելու նպատակով, ստիպված էին ամբողջովին անձնատուր լինել իրենց տիրոջ - Չեկայի հրահանգներին:

Հասկանալի պատճառներով՝ խ. իշխանությունը մեծ ուշադրություն պիտի դարձներ ամերիկահայ գաղութի վրա, որը համեմատաբար մեծազանգվածն է, նյութական առատ միջոցներ ունի, որից կարող էր օգտվել: Ապա որ՝ հայ դատն այնտեղ տակավին իր բարեկամներն ունի, ու վերջապես՝ նա Դաշնակցության կարևորագույն ամրոցներից մեկն է: Սրելով ներքին պայքարն Ամերիկայում, խ. իշխանությունը հավատացած էր, թե կարելի պիտի լինի վարկաբեկել հայ դատը ոչ միայն հաշտ ամերիկյան հասարակական կարծիքի, այլև Հայաստանի ջերմ բարեկամների: Կար նաև այն համոզումը, որ, եթե հաջողվի Դաշնակցությունն այնտեղ քարին գարկել, Չեկան ընդհանրապես տկարացրած կլինի Դաշնակցությունը: Այս պատճառներով, նա իր կարմիր թաթը

երկարեց Ամերիկա և գործակալ եպիսկոպոսն իր արբանյակներով լծեց գործի:

Բուլշևիկները նախ ջնջել տվին «Նահատակաց Տոնը» - և առաջին գործադրողը գաղութում եղավ Դուրյանը, առանց հասկանալու, որ եկեղեցին նահատակներով է եկեղեցի, որ նահատակ չունեցող եկեղեցին ամեն ինչ է, բայց ոչ եկեղեցի, որ հայ եկեղեցին ազգային եկեղեցի է, որ ազգային բացառիկ մի աղետի զոհերը, որպիսիք են վերջին կոտորածների զոհերը, որոնք ընկան ոչ միայն իրենց զուտ ազգային, այլև կրոնական հավատին հավատարիմ մնալու գաղափարականության հետևանքով - եկեղեցիական նահատակներ են: «Հայ-քրիստոնյաներ» էին նրանք, որոնք մեռան ոչ միայն իրենց «հայության», այլև «քրիստոնեության» համար: Այս փաստն ուրացող Դուրյանի եկեղեցին ոչ հայ եկեղեցի է, ոչ էլ քրիստոնեական: Դուրյանը ոչ միայն ազգային դավաճան է, այլև կրոնական, նա ոչ միայն բուլշևիկների կամակատարն է, այլև թուրքի, թուրքը չի կարող հանդուրժել, որ նրանց հիշատակն ապրի՝ ապրեցնելով ժողովրդի մեջ վրեժի գգացումը՝ թրքության հանդեպ: Թրքասիրական պրոպագանդայի ամենախելացի ձևն է հայությանը ասել - «Մոռացիր նահատակներդ»: Դուրյանը թրքասիրական փախուցիկ բռնված հայ բարձր հոգևորականների ամենակարևոր անդամներն էին:

Դուրյանը ճշտորեն նկատում է եկեղեցին՝ դա «ժողովուրդն» է, բայց չի հասկանում, թե երբ ժողովուրդը ցավի հիշողություն ունի և եկեղեցին անտարբեր է մնում, նա այլևս ժողովրդական եկեղեցի չէ, երբ ժողովուրդը դրոշակ ունի և եկեղեցին ճգնում է նրան անդրոշ դարձնել՝ նա այլևս ժողովրդի թշնամին է: Դուրյանը չհասկացավ, որ երբ ժողովուրդը անդրոշակ է, այսինքն աննպատակ, եկեղեցին էլ անդրոշակ է, որով աննպատակ ու անսուրբ: Որքան զգվելի է անդրոշ ժողովուրդը, նույնքան և՛ ավելի զգվելի է և՛ անդրոշ եկեղեցին: Ժողովուրդը՝ որ զուրկ է բարձր իդեալից՝ դատարկ է մարդկայնությունից, եկեղեցին՝ որ զուրկ է մարդկայնության բարձր իդեալից՝ դատարկ է աստվածային շնչից: Դուրյանը չհասկացավ այս բոլորը և իբր կրոնական էակ նվիրվեց սատանայի ծառայության, իբրև մարդ՝ հասարակական չարագործության, իբրև հայ մարդ՝ հայ ցեղի դահիճների:

Թուրքն ու բուլշևիկը դեմ են մեր նահատակների հիշատակին՝ նրանց սգատոնին - դեմ է նաև՝ Դուրյանը:

Նրանք դեմ են մեր դրոշակին - դեմ է նաև՝ Դուրյանը:

Նրանք դեմ են մեր ցեղի ժամանակակից պատմության հերոսականին - Մայիս 28-ին - դեմ է նաև՝ Դուրյանը:

Եվ այդ էր պատճառը, որ Չիկագոյի աշխարհահանդեսի իր գայթակղության առթիվ՝ նա արժանացավ թուրք մամուլի ծափող-ջուլյներին:

Իր ըմբռնումը եկեղեցու և եկեղեցիականի կոչումի մասին այս դժբախտին պիտի մղեր Ձմյուռնիայում թողնել ժողովուրդը և փախչել: Ո՞րն էր ավելի սիրում- չգիտենք, բայց թողեց թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը: Նա կաշվապաշտ էր, ո՛չ աստվածապաշտ, նա եսասեր էր, ո՛չ ժողովրդասեր: Եկեղեցին «ժողովուրդն» է- եթե այդ, ինչպե՞ս եղավ, որ նա լքեց նրան: Հույն մետրոպոլիտ Խրիսոստոմոսը³³ հասկացավ, թե եկեղեցին և ժողովուրդը նույնն են, մնաց իր հոտի հետ և ստացավ նահատակի լուսապսակը: Նրա համար եկեղեցականի կոչումը վտանգված հոտի տառապանքի խաչն է. Դուրյանը տառապել չգիտի, խաչը նրա համար պաշտոնապղծության միջոց է, խաչը նրա ձեռքում մոլորանքի գործիք է: Հայր Գապոնի³⁴ զենքն էլ խաչն էր, որով այդ գործակալ հոգևորականը մոլորեցրեց տասնյակ հազարավոր բանվորներին և առաջնորդեց դեպի սպանդանոց: Գապոնը խաչով իր զոհերը քաշեց դեպի «հեղափոխություն», նույն զենքով Դուրյանն ուզեց սրբաթափ անել ամերիկահայությունը և նրան առաջնորդել դեպի բուլշևիզմ:

Եվ այդ մարդը, որ թուրքի և բուլշևիկի չափ ատեց մեր դրոշակը, որ իր ձեռքի խաչը ցցեց մեր սրբազնագույն զգացումների դեմ, որ հաչս ազգայնական հայության այլևս կնքած էր իր բարոյական մահկանացուն, մի օր Նյու- Յորքում պիտի սպանվեր նաև ֆիզիկապես:

Այս խորհրդավոր սպանությունը, որ վերագրվեց ինը անմեղ հայ մարդկանց, որ թուրք-բուլշևիկյան գործակալների հրահրումով ոտքի հանեց հակազգայնական հայ տականքը՝ իր սուտ վկաներով և այլ անպատմելի մեքենայություններով, բուլշևիկների տության ծանոթ և տարրական ողջամտություն ունեցող մարդուն կարող է մղել միմիայն հետևյալ խորհրդածության: Նախ՝ բարոյապես մեռած այս մարդու ֆիզիկական մահվան մեջ իր տերերը - բուլշևիկն ու թուրքը - ավելի շահ ունեին, քան ազգայնական հայությունը: Աշխարհը գիտի, որ բուլշևիկները ոչնչացնում են իրենց բոլոր գործակալներին, որոնցից օգտվել են սպառնիչ կերպով, կամ որոնց ընկածությունն այլևս ակնհայտ դառնալու շնորհիվ՝ իրենց դատն ու պրոպագանդան այլևս շահելու փոխարեն, կորցնում են միայն: Բուլշևիկները նմանվում են այն վայրենիներին, որոնք որսի մեկնելուց առաջ ճարպ են քսում իրենց կուռքերի շրթներին, իսկ անհաջողության դեպքում՝ անսիրտ կերպով զանակոծում նրանց: Բուլշևիկյան «ճարպից» հետո, իր ընկածության մեջ դիմակազերծված Դուրյանը՝ պետք է որ արժանանար նրանց «զանակոծմանը»:

Ո՞վ սպանեց, հարցի պատասխանը կարելի է ստանալ նաև էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդից, որի անդամն է նաև Չեկայի գործակալ Դլտճյանը:

Էջմիածինը կեղծ չեզոքի հանցապարտ դիրքը բռնեց, երբ ամերիկահայությունը հանձնված էր կրքերի ջրապտույտի, երբ կրքերը

ռռնում էին և պատճառ տալիս, որ Վաշինգտոնում նստած թուրք և բուլշևիկ դեսպանները շնորեն հռչակեցին:

Էջմիածինը, որ սովորություն ուներ հաճախ ամենադատարկ բանի համար իր պատվիրակը գաղութ հանելու, այս անգամ մնաց Պիղատոսի դերում, մինչև որ բուլշևիկյան դավադրությունը բեմադրվեր Նյու-Յորքում: Նա ո՛չ միայն չհարգեց մեծամասնության կամքը, քվեմ, այլև ականջը զոցեց ազգայնական հայության բազմիցս արած դիմումների դեմ: Ընդհանրապես նա արիություն չուներ ցավ կրավորական չեզոքությունն իսկ պահպանելու, այլ անբարյացակամ եղավ բոլոր այն թեմակալ առաջնորդների հանդեպ, որոնք տրամադրություն ցույց չտվին 30 արծաթով վաճառվելու, որպիսին է օրինակ՝ հայ եկեղեցու հսկաներից՝ Ատրպատականի Մելիք-Թանգյանը³⁵: Էջմիածինը չկարողացավ անգամ Բուլղարիայի Հովակիմյան Արքեպիսկոպոսին պաշտպանել հակազգայնական տարրերի դավերից, որոնք տարօրինակորեն սրբակրոն այս նահապետին մղեցին հուսահատ մահվան: Մյուս կողմից՝ նույն էջմիածինը խորհրդային արտաքին ներկայացուցչության միջամտությունը ու հովանավորությունը ապահովեց հայոթեն և կրոնապես ընկած բոլոր այն առաջնորդների համար, որոնք, ինչպես Հունաստանի դեղ - Մազլմյան - դժոխքի վերածեցին մեր գաղութները: Անգամ Դուրյանի կործանումից հետո՝ Ամերիկայի առաջնորդական փոխանորդ նշանակեց Գալֆայան կոչված եկեղեցական սիբարիտը, որի տեսքից ամենաբարեպաշտ քրիստոնյան իսկ կարող է մղվել իր Քրիստոսն ատելու: Դրա հանդեպ նա սկսեց և շարունակում է հալածել հայ եկեղեցու հավատարիմ սպասավորներին: Նա կարգալույծ հայտարարեց Մարդուկեսյան վարդապետին և ուրիշներին, որոնց վայելած ժողովրդականությանը ու հարգանքին հազվագյուտ բարձրաստիճան հոգևորականներ են արժանացել :

Մենք կուզեինք էջմիածինը տեսնել նահատակ, քան կողմ, իսկ ամենասարսափելին, գործիք և այն էլ ու՞մ դեմ - ազգայնական հայության: Դարերը պիտի չմոռանան այս փաստը: Կաթողիկոս կա - բայց կաթողիկոսություն չկա: Հայաստանում որոշ եկեղեցիներ կան - բայց եկեղեցին չկա: Կան պատեր և զմբեթ - բայց տաճար չկա: Կան նվիրապետական աստիճաններ և տիտղոսներ - բայց հոգևորականը չկա: Կարձ կա սրբաթափ եղած եկեղեցին իր կաշվապաշտ եկեղեցիականությամբ: Ո՛ր էր, եթե հակառակը տեղի ունեցած լիներ, ինչպես եղավ Ռուսաստանում, Վրաստանում, ուր, եթե եկեղեցուն և եկեղեցիականությանը նահատակության դառն ճակատագիրը վիճակվեց, բայց հաչս ժողովրդի նրանք հոգեպես մնացին կանգուն:

Արդյո՞ք, հայոց վերջին Կաթողիկոսը պիտի մոռանար, թե եկեղեցին նահատակությամբ է ապրում: Նա՞ պիտի մոռանար բուլշևիկների բռնամահ արած Գյուտ եպիսկոպոսի արդար արյունը: Նա՞ պիտի

հարկադրվեր կեղծ երեմիականներ կարդալ Դուրյանի պես հասարակ մի ուրացողի դիակի վրա: Եվ եթե չի կեղծում, եթե Երևանի համար օրինություն չէ ամերիկահայության համար ստեղծված պառակտյալ վիճակը, ինչո՞ւ չի հրամայում որ օր, ժամ, վայրկյան առաջ հողին հանձնվի սուտ սուրբի դիակը: Չի՞ ըմբռնում, որ մինչև այդ դիակը չթաղվի՝ ամերիկահայ կյանքը կրծող չարիքը չի թաղվի:

Չգիտենք՝ ովքե՞ր են ուրացողի տեխնիկ սպանիչները, բայց մի բան է հայտնի - նրա հոգևոր սպանիչը ինքը՝ խ. իշխանությունն է:

Չգիտենք՝ ովքե՞ր շահ ունեին նրա սպանությունից, բայց մի բան պարզ է, որ հակադաշնակցական տականքը բավական շահեց նրա անսուրբ դիակի շնորհիվ:

Չոգեբանորեն հասկանալի է նաև նույն տականքի ճիգը՝ ուրացողին «սրբացնելու»: Դուրյանը, որ Եռագույնին անարգանք հասցնելու օրից կնքել էր ուրացողի իր մահկանացուն, ազգայնական հայության համար դադարել էր ապրել՝ մինչդեռ իր սպանությունը ծափահարվեց թուրքից, բոլշևիկից և հայ տականքից: Վերջինս ուրացողի այդ արարքը և Եռագույնը դնելով նժարի վրա, գտավ, որ առաջինն է ծանր կշռում: Միշտ էլ այսպես է վարվել աստվածասպան ամբոխը: Ամեն անարգանք սրբության դեմ՝ սրբության սպանություն է: Անասնացած ամբոխը միշտ էլ սրբության սպանիչ է, բավական է, որ նա անասնատիպ մի առաջնորդ ունենա: Մինչև բարոյապես սպանվածի մահը՝ այդ ամբոխը ժխորեց, աղմկեց: Սակայն ինչո՞ւ է շարունակում իր ոռնոցը նաև՝ նրա դիակի շուրջը: Արդյոք, նրա՞ համար, որ ցավում է, գնահատում - ո՛չ, իհարկե: Հանձին Դուրյանի նա տեսնում է ուրացողի, մեղսակցի իր դեմքը և ինքնապաշտպանվելու կույր բնազդից մղված, կառչել է նրա դիակին: Դա մի ճիգ է՝ իր անկումի գիտակցությունը խեղդելու: Արդարացնել իր զոհը - նշանակում է արդարացում գտնել իր անկման համար: Հանցակցությունը Դուրյանի հետ այս ամբոխի երևակայության մեջ բորբոքում է նաև նրա ճակատագրի սարսափը: Նրա մահվան մեջ տեսնում է նաև իր իսկ պատիժը, և ահա ճգնում է աղմուկի մեջ մոռացնել տալ այդ: Կա նաև մի այլ պատճառ: Հակադաշնակցական տականքը չունեցավ, չունի և պիտի չունենա սուրբը և հերոսը: Եվ ահա իր հոգևոր չտեսության շնորհիվ՝ այս պատահական ուրացողը նրան թվում է երկնքից ընկած բարիք՝ մի «սուրբ», որի դիակը վերածվեց կանխիկ դրամի: Փերեզակը սրբացնում է ամեն բան, որ կարելի է վերածել դրամի: Իսկ Դուրյանի դիակը կշտացրեց և շարունակում է լիացնել շատերին:

Բայց ի զուր ճիգ: «Մեռելներ կան, որոնց մեկ էլ պետք է մեռցնել» ասում է Սիամանթոն: Հենց այդ կարգի մեռելներից է Դուրյանը: Հայոց պատմությունն ավելի անողոր և արդար է, քան ապրող ժողովուրդը: Նա կգա՛, կգա վաղը, կբանա միացյալ խաչագողների

ծեռքով թաղված ուրացողի գերեզմանը և նրա դիակի հետ կվարվի այնպես, ինչպես դարերի հեռավորության վրա վարվել է բոլոր ուրացողների հետ:

Դրոշասպան Դուրյանը պիտի չկարողանա խուսափել մեր պատմության թրից:

VII ԱՆԴՐՈՇԱԿ ԶԻՆՎՈՐ

*Չէ՛, դաշնակցական չեղած, չի կարելի
ճշմարիտ զինվոր լինել:*

Հռչակավոր նկարիչ՝ Լեոնարդո Դա Վինչին աշխատում էր իր «Խորհրդավոր Ընթրիքը» պատկերի վրա, սակայն, աշխատանքը դանդաղ էր ընթանում:

Երբ նրան խնդրեցին արագացնել նկարի ավարտումը՝ պատասխանեց - «Պատկերս ավարտելու համար պակասում է մի հատիկ գլուխ, այն է՝ Հուդա Իսկարովտացու գլուխը, հենց որ գտա այդ գլուխը, պատկերս կավարտեմ մի օրից»:

Եվ, իսկապես, մի քանի օր անցավ, Լեոնարդոն գտնում է փնտրած մարդուն և նրա վրա գծում Հուդայի գլուխը - մի դեմք, որի վրա կարելի է կարդալ երեսուն արծաթի ահավոր պատմությունը, մի հրեշային դեմք, որի վրա ուրացումն ու մատնությունը իրենց հավիտենական կնիքն են դրել:

Ձգում են, ընթերցո՞ղ, խորհրդածություններս՝ հակադաշնակցության մասին երկարեցին, սակայն, զգում են և այն, որ պատկերս պակասավոր պիտի լինեմ, եթե նրան չավելացնեի «Հուդայի գլուխը»:

- Ամերիկայում ես տեսա և՛ անդրոշակ զինվորին՝ նախկին լեգիոնականին³⁶: Հայ Լեգիոնական Միությունը նույնպես հոգևոր ճեղքվածք էր տվել պառակտվել: Լեոնին շունչը անապատից եկած խորշակի նման՝ զարկել էր և՛ Հայ Ձենքի մարդուն: Վերջին տարիները կարմիր սատանան քար էր խառնել և՛ այդ Միության մեջ: Ճեղքվածքը առաջացել էր լեգիոնականների մի մասի ուրացումով - Եռագույնից հրաժարվելու վատությամբ:

Անդրոշակ զինվոր - անիծապարտ բոլշևիզմը մեզ պիտի պարզեն և՛ այդ անմարդկային ամոթանքը:

Ունեինք անաստված եկեղեցականը - Դուրյան, ունեինք Սուրբ Գիրքը, բոլշևիզմը և թրքությունը հաշտեցնելու աշխատող խմբագիրը - Քյուրքժյանը³⁷, Լեոնին և weesky³⁸-ին մեծ պատիվ ընծայող «Բանվոր»³⁹ը, իր զավակները լափելու տրամադիր կինը, և այլն: Ի լրումն չարեաց - ունեցանք և՛ անդրոշակ զինվորը:

Գիտենք, որ ժողովուրդների ոգին արսույլուտ չէ, որ դա ենթակա է վերելքի և անկումի, որ դա կախված է մի շարք գործոններից՝ հոգևոր, ընկերային, քաղաքական, և այլն: Գիտենք այդ, բայց և այնպես չի՛ կարելի հաշտվել այն մտքի հետ, թե՛ զինվորն էլ կարող է այսպես ընկնել: Իր ծիրանին ծախու հանած արքան - իր սուրը սակարկող զորավարը - իր դրոշակը պատռող զինվորը՝ հավասարապես զզվելի են, բոլորն էլ:

Անդրոշակ - անցե՛ղ, անպատի՛վ, անհայրենի՛ք: Անդրոշակ - անսի՛րտ, անսու՛րբ, անհոգի՛: Անդրոշակ - անարի՛, աներկի՛նք, անդե՛ն:

Միջազգային այդ անդինությունը - անդրոշակ հայությունը - սիրում է կապկել օտարին և հաճախ գերազանցել նրան: Նա անդր-լեռնական է, ծայրահեղապաշտ, ի հարկե, բացասական իմաստով: Երբ օտարը, զգաստացած, մի օր թիկունք է դարձնում իր երեկվա կուռքերին՝ օտարին աշակերտող հայը շարունակում է կառչած մնալ իր փոխառիկ հիմարությունից: Նա քարանում է: Դարծի, զղջումի ճամբի հոգևոր հերոս դառնալու փոխարեն՝ նա համառում է մնալ ցեղային դասալիք: Հայ մարդու այս հոգևոր քարացումը հետևանք է՝ նախ իր քաղաքական տգիտության և պարտվողական ոգուն: Նա կույր է՝ չի տեսնում, թե ի՞նչ է կատարվում իր շուրջը: Այսօր ոչ ոք չի գլուխ կոտրում ընկերային հին վարդապետությանը վերաբերող վերջակետի կամ ստորակետի վրա: Այսօր ընկերվարական Մագդոնալդը այնպես է ծառայում բրիտանական կայսրությանը, ինչպես զինվորն՝ իր դրոշակին: Բրիանը - ո՞ր բռնապարտապաշտ ֆրանսացին սրանից ավելի ջերմորեն սիրեց ժանա դ'Արկի և Նապոլեոնի ծածանած դրոշը:

Իտալիայում- ուր նորահաս սերունդը սնվում է կլասիկ Հռոմի պաշտած եգ գայլի կաթով - հայրենապաշտությունը կազմում է պետական դավանանքի հիմքը: Գերմանիայում հայրենապաշտությունը հասել է զայրույթի: Այնտեղ ցեղն է Աստված: Ճամբա՛ ցեղիս, ճամբա՛ տվեք, կամ կուրծքս կբանամ- գոռում է գերման զինվորը: «Ձարկ թշմանիներին և պաշտպանի Ունգարիան» ասում է ունգար վերաքննչականը: Հայրենիքն է օրվա աստվածությունը՝ Լեհաստանում, Չեխիայում, Բալկանյան երկրներում, Ասիայում - ամենուրեք: Նույնը կարմիր ցարերի երկրում, ուր ընկերային հեղափոխությունը սկսվեց միջազգայնականության անունով, իսկ այսօր հայրենասիրության մշակումը պարտադրվում է պետական դեկրետներով, ուր Ստալին, Տուխաչևսկի, Վորոշիլով քնարական գինվությամբ ճառեր են ասում ռուս հողի և հայրենիքի մասին: Այսպես է ամենուրեք - աշխարհն ազգայնանում:

Մարդկությունը - և ամենից առաջ եվրոպական ազգերը թիկունք են դարձրել այն անիրականանալի քիմերաներին - մաքսիմալիզմ, սոցիալիզմ, կոմունիզմ - որոնք իրենց համարձակ, բայց կեղծ

մարգարեություններով ավելի քան կես դար մոլորանքի մեջ պահեցին երջանկության ծարավի աշխարհը: Արևմուտքն այսօր հնչեցնում է իր ահազանգը - ուտոպիստները մեզ հասցրին անդունդի եզրը, հե՛տ, հե՛տ, դեպի իրական կյանքը, հե՛տ, սու՛տ է, խաբուսիկ է, էլ մի՛ անսաք սոցիալիզմին - լինի դա մարքսյան, թե՛ լենինյան: Պետք է ծառայել մարդկությանը, այո՛, սակայն, դա պիտի տեղի ունենա մեր ցեղի միջոցով՝ մեր ցեղին ծառայելու:

Այս է օրվա իրականությունը՝ համաշխարհային: Բայց, հակադաշնակցական տականքի համար ոչինչ չի փոխվել, և չի փոխվում - ինչպես իր հոգում: Եվ հասկանալի է դա, չէ որ մարդս իրենից դուրս տեսնում է միայն այն, ինչ որ կա իր հոգու մեջ: Անդրոշակ տականքը մնում է անտարբեր, երբ աշխարհում դարազլխային անցքեր են տեղի ունենում: Ռուս բոլշևիկը իր հողն ու հայրենիքն է երգում, իսկ բոլշևիզմի այբուբենին հազիվ ծանոթ հայն Ամերիկայում իր ազգային դրոշակն է պատռում:

Գիտենք, գիտենք, որ հայկական բոլշևիզմը՝ հացի խնդիր է, ծուլության իրավունք՝ կյանքի պայքարի համար, վատ զինված թշվառականների համար: Գիտենք այդ, բայց և այնպես մահու չափ դժվար է հաշտվել անդրոշակ հայ զինվորի գոյության հետ: Հայը, հասկանալի պատճառներով, պիտի մնա իր վահանի, իր դրոշակի տակ, անգամ այն դեպքում, եթե հոգեբանական հրաշքով թուրքն իսկ բոլշևիկանա:

Մասաթիկն ասում է՝ «Ասացի՞ր՝ ես չեխ եմ - պետք է իմանաս, թե ի՞նչ պետք է անես, պետք է ծրագիր ունենաս: Ի՞նչ անելը իմանալու համար պետք է հստակ ըմբռնում ունենաս ազգիդ առաքելության մասին: Իսկ այդ առաքելության մասին ուսուցանում է պատմությունը»:

Ասացի՞ր՝ հայ եմ - պետք է ուխտ ունենաս. և Կատոնի պես ամեն օր պիտի կրկնես՝ *Carthago delenda est!*⁴⁰ Եվ Կարթագինե ասելով՝ պիտի հասկանաս թուրքիան: Եվ պիտի պատրաստվես մի օր - աշխարհը միշտ էլ բարեկամ չի մնա թուրքին- մի օր պատուհասելու է թրքությունը: Ինչպե՞ս՝ հարցիդ կպատասխանեն երկու իմաստուն խորհրդականներդ- Սիրտդ ու ժամանակը: Մինչ այդ՝ հայ մարդը սրանից հետո մի հատիկ արժեք պիտի ունենա, թե որքա՞ն նա վտանգավոր է թուրքիայի համար: Այո՛, այսպես, չկեղծենք. «ջայլամի քաղաքականությունը» չի՛ փրկի մեզ: Եթե թուրքն իրեն ազատ զգաց Արաքսն անցնելով, նա կկատարի և՛ արևելահայության թաղումը: Ահա՛ թե ինչու՛ հայ անհատի գերազանցությունը թուրք մարդու վրա՛ դառնում է պատմական անհրաժեշտություն: Ահա՛ նաև թե ինչու՛ հայ զինվորի անունը կրելու արժանի է նա՛, ով հայ արյունի վրեժխնդիր է, ով դավանում է թե՛ թրքությանը պետք է և կարելի է պատժել թուրքիայի սահմաններից ներս:

Անդրոշակը՝ զինվոր չէ: Ամերիկաբնակ հայ սակավաթիվ դրոշուրաց լեգիոնականները իրենց ընթացքով հաստատեցին այն, որ զենք կրել՝ չի նշանակում ճշմարիտ զինվոր լինել: Ձեռքը, թե մարդս զինվոր դարձնողը: Կա մի այլ բան - ոգին, մարտական խնորը, արիությունը, հայրենի հողի զգացումը, սրբության զգացումը, իր կյանքից ավելի՝ իր դրոշակը սիրելու և նրա համար ամեն վայրկյան մեռնելու հոժարանքը:

Եռագույնը պատռող նախկին լեգիոնականները մատնեցին երեք բան՝

- Որ իրենք ճշմարիտ զինվոր չեն եղել.
- Որ իրենք արժանի չեն դրոշակ կրելու.
- Որ իրենք, ընդհանրապես, անդրոշակ են, անարի՛, անզոր - որևէ դրոշակ պաշտպանելու իրենց կյանքի գնով:

Հակադրոշակյան այս վատությունը, հարվածելով ճշմարիտ լեգիոնականների հպարտությանը, ավելի՛ ևս դրդացրեց նրանց ազգայնական մոլեռանդությունը և մղեց դեպի մեզ: Արձագանքելով Դաշնակցության կանչին՝ նրանք եռագույնը իրենց աչքի մեջ, եկան վիշապը գետնելու, հերոսի վճռականությամբ կանգնելու Դաշնակցության կողքին, ազգայնական պատմեչի վրա:

Եկան և հաստատեցին՝

- Որ չի՛ կարելի ճշմարիտ զինվոր լինել՝ դաշնակցական չեղած.
- Որ միայն մեծ սրտերը գիտեն, թե ի՞նչ ասել է դաշնակցական լինել.
- Որ միայն արիները գիտեն, թե ի՞նչ է դաշնակցականությունը:

VIII ԱՆՏԱԲԱՆԱԿԱՆԸ

«Անհատների պես - ասում է Ֆուլյեն - ազգերն էլ մի հոգի, մի «ես» ունեն, և այդ հոգին ու «եսը» կազմվում են ցեղի հավաքականությունից: Այնտեղ, ուր այդ հավաքականությունը ընկնում է իր պատմական արժեքների բարձրությունից, ազգը գտնվում է անկումի շրջանում և նրա հոգին խանգարվում բարոյական հիվանդությամբ»: Ահա՛ մի դատավճիռ օրվա հակադաշնակցականության մասին:

Հակադաշնակցականությունը՝ իբրև ուրույն հոգեվիճակ՝ կարող էր ախտաբանորեն շեշտվել, և շեշտվեց բոլշևիկների կողմից մեր գաղութներում ստեղծված հոգեբանական մթնոլորտի շնորհիվ:

Մեր դարը զանգվածների և ամբոխների դար է: Ամբոխից կարելի է օգտվել երկու ձևով - դրական և բացասական: Բոլշևիկը այդ վերջինից օգտվեց և շարունակում է օգտվել բացասական ուղղությամբ: Դա ձգտում է տևականացնել ընկերային պսիխոզին նպաստող

հոգեբանական մթնոլորտը, գիտե՛նալով, որ հոգեբանորեն բնականոն մարդ էակից կարող է միայն մի վերաբերմունքի արժանանալ - մերժումի: Հայության այն մասը, որ իր ճակատագրով և հասարակական դրությանը - կոտորածների խելացնորող հիշողություն, տեղահանություն, տնտեսական անկայուն վիճակ, նոր միջավայրին հարմարվելու հաճախ ապարդյուն ճիգ - դարձել է ջղայնապես անկայուն և հոգեպես խախտված տարր՝ մեծապես օգտագործվեց բոլշևիկից ո՛չ դրական ուղղությամբ: Ուր չկա պսիխոզի վիճակ՝ բոլշևիկը ճգնում է ստեղծել, ուր կա՛ նա շտապում է ձեռք առնել պսիխոզի ենթակա տարրերի ղեկավարությունը: Այս տեսակետից հատկանշանական է, որ մինչև Ելու-Յորքի դեպքը՝ ծանոթ տականքների ղեկավարությունը գտնվում էր ռանկավարների ձեռքում, սակայն, երբ դեպքից հետո գերագրգիռ վիճակ ստեղծվեց և ախտավոր տականքը փողոց հջավ, ղեկավարությունը անմիջապես անցավ բոլշևիկներին, և այդ օրից սկսած՝ խխանությունը խելագար ճիգ է թափում տևականացնելու պսիխոզային մթնոլորտը, որ կարողանա ընկերահոգեախտային տրամադրությունների վարակչությամբ ցնցումի մեջ պահել ցեղայնորեն և ջղայնապես անկայուն տարրերը: Այդ, դժբախտաբար, ընկերային հոգեխանգարումը իրողություն է ամերիկահայության այն մասի համար, որ ազգային պարտականության բեռը նետել է իր ուսերից և սարսափով փախչում է ցեղորեն մտահոգվելու ճիգից:

Այդ հոգեխանգարման ախտանշանները անհատի մեջ արտահայտություն են ստանում, երբ որոշ հավաքականության մեջ ախտաբանական այդ երևույթն, աստիճանաբար զարգանալով, հանգում է ընկերային պսիխոզի, որում, ըստ մի շարք հոգեախտաբանների - Լըբոն, Սիգել, Տարդ, Կինկել - ենթական մատնում է հետևյալ գծերը.

1. - Գիտակցության տկարացում, որի դեպքում բանականությունը չի՛ վարում ախտաբանական ենթակային, այլ դիպվածական գրգռվածությունը:

2. - Զգացումների և զաղափարների միակողմանի ուղղություն: Այս դեպքում՝ ենթական կորցնում է շրջափայտցողության ընդունակությունը, պատասխանատվության զգացումը և, իբրև խտացված կիրք, կուրորեն մղվում իր մտասևեռման առարկային՝ թեկուզ մարդկության անդարմանելի չարիք հասցնելու և աշխարհի ամբողջ բարոյակարգը ոտնահարելու գնով:

3. - Բարձր զգացումների անկում, որի շնորհիվ նա դառնում է ընկերայնորեն անպիտան, բարոյապես անընտրող, զրկվում է սրբության զգացումից, ինչպես նաև գեղագիտական ճաշակից, կորցնում է հոգևոր վայելքի ընդունակությունը և դառնում է - եթե այսպես կարելի է ասել - հոգևոր գիշակեր:

4. - Գերագրգռություն: Կորցնելով բարձր գաղափարներով ապրելու ընդունակությունը, ենթական դառնում է անտարբեր հանդեպ բարձրի, հեռավորի, և հափշտակվում ներկայով միայն: Իբր այդպիսին նա կորցնում է բարոյական չափի գիտակցությունը և ղեկավարվում այն բանով, ինչը նրան մասնավոր գրգռ է տալիս՝ տվյալ վայրկյանում: Հավիտենականության մասին զգացում չունի, իսկ պատմությունից խրտնում է: Նրա հոգևոր տեսողության շրջագիծը այսօրվանից դեռ չի տեսնում, որով անընդունակ է ապրելու իր ցեղի անցյալով, համակվելով նրա ապագայով:

5. - Հուզականություն: Սիրում է վայրկյանական ապրումների տեղատարափը. հույզից հույզ է անցնում և հաջորդաբար մոռանում դեպքերը. տևական ապրումի ընդունակություն չունի, ոչ էլ հասկացողություն ողբերգականի մասին. լալիս է և ծիծաղում՝ առանց լուրջ պատճառի, արագաշարժ է, բայց միշտ էլ ձախողակ, գործում է եռանդով, բայց առանց կարևոր նպատակի, աղմկարար է՝ շփոթի և քայքայումի ազդակ:

6. - Կրքերի հորդահոսություն: Անուժ է, զուրկ է բարոյական ուժից, որով և տուկալու, համբերելու առաքինությունից: Ներմղական է, ձգտում է արագորեն իրականացնել իր մեջ բույն դրած ամեն կիրք, ցանկություն:

7. - Դատելու անկարողություն: Չի հասկանում պատմական դեպքերի իմաստը, հակում չունի տրամաբանելու, ոչ էլ ճշմարտության ընկույզի վրա ատամ կոտրելու, անկարող է իրականը անիրականից զատորոշելու, դյուրահավատ է և հատկապես հավատում է այն բանին, որ իր հաշվին է գալիս: Այդ բոլոր պատճառներով՝ բնական հարմարություն ունի գործիք դառնալու:

8. - Անհարկի վայրագություն և շնականություն:

9. - Թեթևամտություն, որ բացատրվում է ենթակայի հոգեկան տկարությամբ: Չունենալով ինքնավար բարոյական և ինքնակամություն, ենթական դառնում է եռանդի մուրացկան: Թեթևամտությունն էլ նրա մեջ ծայրահեղության է հասցնում հրահրվելու բաղձանքը, որի պատճառով նա դառնում է՝ ամեն չարիքի գործիք:

Ահա, մոտավորապես այն հոգեախտանշանները, որոնք վերլուծելով, կարող դիտողը կնկատի ամերիկահայությանը անդրոշակ տականքների մեջ:

Հակադաշնակցականը իբրև ախտաբանական տիպ՝ եսական է և հաճոյապաշտիկ. հոգեպես խուլ է, անկարեկից, չի զգացվում մերձավորի տառապանքից, անհամբեր է, անհանդուրժող, վայրագորեն անարդար, ատող, չար, նրա մեջ գլուխ է բարձրացրել նախրայինը. նա իրեն թելադրված գաղափարները, կարծիքները, հավատալիքները

կան ընդունում է ամբողջությամբ, անքննադատաբար, կան ամբողջությամբ մերժում:

Ախտաբանական այդ հոգեվիճակի շնորհիվ նա հեշտությամբ հանձնվում է զանազան պատրանքների, երբ այդ պահանջում է իր ղեկավարը: Օրինակ, նա հավատում է, որ կարելի է Դաշնակցությունը գլխատել, Ամերիկայից դուրս հանել, ծովը թափել, այդ նպատակով ստորագրություններ է հավաքում, հանրագրություններ կազմում, չնայած որ տասնյակ տարիներով Ամերիկայում ապրող այդ եղկելին գիտի, որ նման անհեթեթությունը դեմ է երկրի օրենքին. գիտի, բայց հավատում է: Նրա հոգևոր աշխարհն հարուստ է ցնորական բազմազան գաղափարներով, բանդագուշանքներով, նա հավատում է ամեն բանի, ինչ որ հարմար է իր հոգեբանության. ինչպես շեշտեցինք մի տեղ, նա զուրկ է չափի և իրավախոսության զգացումից, որովհետև ներքին հրամայականով, այսինքն իր խղճմտանքի ծայրով շարժվելու և գործելու փոխարեն, նա ղեկավարվում է արտաքին դրդումներով: Այս տարրը զգալիորեն ներգործնացավ և փողոց իջավ Նյու-Յորքի դեպքից հետո: Արդյոք, դժբախտ մի հոգևորականի մա՞հը հատկապես հոգեցնցումի ենթարկեց նրան, թե այն ամենը, որ այդ առիթով դրսևորվեց՝ անթեղված կար նրա մեջ: Արդյոք պայմաններ կպակասեին նրան իր հոգու ողջ չարությունը արկածելու համար: Գիտեինք, որ նա մեզ հետ չէր ազատագրական կռիվներում, գիտեինք, որ նա այժմ էլ մեզ հետ չէ՝ մեր ազգային մաքառումի, մեր ողբերգության, մեր վերափրկչական որոնումների, մեր ինքնապաշտպանողական ճիգերի մեջ: Արդյո՞ք, Նյու-Յորքի դեպքից հետո՞ միայն փլավ այդ տարրերի հոգին, թե նա փլած էր վաղուց: Արդյոք, հիմա՞ միայն նա միացավ մեր ցեղի թշնամիներին, հիմա՞, երեկ էլ նրա հետ չէ՞ր. ապա ի՞նչ էին հայ մատնիչները - ցեղի երեսից ընկած հրեշների այն լեգիոնը, որ մութի մեջ գործեց հայոց հեղափոխության դեմ, մինչև որ իսլամ մուլեռանդության քարի վրա կարվեր այն ահավոր դանակը, որով թուրքը ոչ միայն հայ հեղափոխականները պիտի մորթոտեր, այլև մի օր ամբողջ արևմտահայությունը պիտի քաշեր պատմության մեջ իր զարհուրանքով եզակի սպանդանոցը:

Չէ՛, չէ՛, նրա էությունը վաղուց էր դատարկվել բարոյական այն հեճակներից, առանց որոնց անհատի և ամբոխի մեջ գլուխ է բարձրացնում անասնականը:

Հակադաշնակցությունը - հասկանա՞նք, հասկանա՞նք այդ - որպես ցեղալքումի արտահայտություն, նշանակում է՝ հրաժարում ցեղի արժեքներից և սրբություններից, նրա վախճանաբանությունից - այն ամենից, որ ազգերի հավիտենականությունն է ապահովում:

IX
ԴԱՇՆԱԿՑԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դաշնակցության շուրջն է դառնում հայոց ճակատագիրը:

Մեր ըմբռնումը՝ ապագայի մասին, որով պայմանավորվում է մեր տքնությունը ապագայի համար - ահա՛ թե ի՞նչն է կառուցանում մեր ճակատագիրը:

Այդ ըմբռնումն է մեզ - որպես անհատ և հավաքականություն - քշել տալիս պատմության առջևից կամ նրա հետեվից: Դա՛ է մեզ դարձնում ստեղծագործ կամ անպտուղ, մարտիկ կամ դասալիք, մուրացկան կամ արքա, ի մի բան՝ հաղթական կամ պարտյալ:

Ապագայի պրոբլեմը - հայ հայրենիքի, հայ ճակատագրի պրոբլեմն է մեզ համար. ավելի պարզ՝ դա հայ և թուրք հարաբերության պրոբլեմն է. - երկու ժողովուրդների, որոնք այլևս չեն թաքցնում, որ իրենցից մեկի հետագա գոյությունը պայմանավորվելու է մյուսի մահով: Այդ իսկ պատճառով՝ մեծապես խռովված է ազգայնական հայը, ամեն բանից առաջ, էլ ավելի՛ դաշնակցական հայը: Դաշնակցականը - դա հայն է, որ ընթանում է պատմության առջևից, որպես զինվոր՝ իր ցեղի ծայնին հնազանդ: Իր ցեղի գոյության և ապագայի հետ կապված խնդիրներով ապրող հայն է դա: Ապագայի դռան արթուն հսկող, խռովկոտ հայը - հարազատ զավակն իր քաղաքական նախահայրերի - նախադաշնակցության: Հայրենաբաղձ հայն է դա՛ սեփական երկրի ճակատագիրը ազատորեն տնօրինելու տենչանքով: Հայ մարդը, որ իր ցեղի ճակատագիրը դարձրել է իր սեփական ճակատագիրը, որ կապված է մնում իր ժողովրդին՝ նրա դժբախտության և պայքարի օրերին, անձնվիրաբար ծառայում, զոհաբերում և մեռնում նրա համար, երբ հարկն է պահանջում:

Հայը, որ խորապես ապրում է ողբերգությունը երկրի հայության՝ հերոսաբար կառչած Արարատի փեշերին, և՛ տարագիր հայության, որ Նազովրեցու պես դեռ շարունակում է նախանձել բույն ունեցող երկնքի թռչուններին: Հայը, որ հայրենիք ասելով, միշտ էլ պատկերում է Յոթնիցս սրբազան մի երկիր, որը սիրաշատ մոր նման կանչում է իր զավակներին - «Եկե՛ք, եկե՛ք, ես ձեր մայրն եմ, իմ մշտաբուխ ստինքները կաթ ունեն բոլորի՛դ համար»:

* * *

Դաշնակցության ուժն ու հմայքը Ամերիկայում ամեն բանից առաջ այն բարձր ըմբռնումի մեջ է, որ իր մասին արդարորեն կազմած է ազգայնական հայությունը: - Չի՛ կարելի հակադաշնակցական դառնալ, առանց ուրացող դառնալու: Այսպես է մտածում ամերիկահայը և,

որպես քաղաքական աղոթք, ամեն օր կրկնում՝ «Աստված երկու բան չկա հայության - Արաքսին կամուրջ, Դաշնակցության՝ պարտություն»:

Այո՛, թող ժամանակները այդ երկու բանը չտան մեզ, որովհետև Հայաստանը Պարսկաստանին միացնող մի կամուրջի գոյության դեպքում այլևս դժվար թե մարդ մնա մեր չեկայավար հայրենիքում, իսկ առանց Դաշնակցության՝ այլևս ազգ չենք լինի, այլ՝ մարդկային փոշի:

Ազգայնական ամերիկահայը գիտակցում է, որ Դաշնակցության պարտությունը պիտի դառնա հայ ոգու և դատի վերջնական պարտությունը - նա խորապես գիտակցում է այդ, և այդ իսկ պատճառով կանգնած է Դաշնակցության կողքին:

Ի՞նչ է, սակայն, Դաշնակցությունը:

- Հայ ցեղի մշտնջենավորման նախամտահոգությունը, նրա հավիտենական տքնությունը, նրա ինքնահզորացման, ինքնաազատագրման և լիարժեքավորվելու ճի՛գն է դաշնակցությունը:

Ցեղերի ստեղծագործ ոգին անցումներ ունի՝ դեպի գոյության բարձր ձևերը: Դաշնակցությունը հենց այդ անցումն է մեր նորագույն պատմության մեջ:

Դա ցեղի հավիտենական անբավականությունն է սեփական ճակատագրից, որ հատուկ է կենսաբանական բարոյականի տեր բոլոր ժողովուրդներին:

Դա ցեղի ազնվության - նրա տքնաջանության, մարտունակության և ազատունակության բարձրագույն աստիճանն է՝ ժողովրդի մեջ: Դա մեր ցեղի հիշողությունն է, որով ժողովուրդը չի՛ մոռանում անցյալի իր մեծությունը, չի՛ հաշտվում իրեն պարտադրված անփառունակ վիճակի հետ: Ամերիկահայ ցեղակրոնի համար՝ հենց այդ անհաշտվողականությունն է դաշնակցականությունը:

Մարդկության հանդեպ ազգն իր պարտականությունը չի կատարի, եթե իր ձեռքից հանի սեփական ճակատագրի դեկը՝ եթե դա հանձնի օտարին: Իր ցեղի պատմության ընթացքը վարելու արիությունն է դաշնակցականությունը:

Ո՞վ չգիտի, որ դեռ սուրն է գծում ազգերի հավիտենականության ճամբան: Իր ճամբի վրա ցցվող վտանգներին և անիրավությանը կուրծք տալու քաջությունն է դաշնակցականությունը: Դա տուրքն է մտքի, սրտի և արյան, որ պահանջում է ցեղերի ինքնապաշտպանությունը: Դա այն հոգեբանական վահանն է, որով մեր ցեղը պաշտպանվեց դարերով:

Մեր ցեղի ինքնահավիտենականացման ծարավն է դաշնակցականությունը: Դա հայ մարդու անհանգիստ, մշտախռով մտածումն է Հայաստանի մասին:

Դա ցավն է, որ ապրող հայ մարդն է զգում ի տես վիրավոր Հայաստանի: Եվ վիշտը մեռնողի, թե իրեն քիչ բան հաջողվեց

կատարել հայրենիքի համար: Դա ճիշն է սրտաճաք Անդրանիկի. թե «Գործս կիսատ մնաց»:

Եվ առավելագույն զոհաբերությունը, որ ցեղահոգ հայը ժպտադեմ կատարողն է Հայաստանի համար:

Դա՛ պատմության հայացիր և Հայաստանակործան ընթացքը հաղթահարելու մեր ճիգն է: Մեր մղումն է ցեղի ինքնակենտրոնացման և ինքնավերականգնման:

Դա՛ ցեղի ինքնանվաճումի ճիգն է, նրա արթնությունը, որ չի դադարում ամենակենտրոնախույս տարրերին ուղղելու իր զգաստացուցիչ կանչը՝ «Եկեք առ իս»:

Դա գաղութահայության հոգևոր ուղեհարթումն է՝ դեպի Հայաստան: Մեր ցեղի հայրենաստեղծումի խանդը. օրվա հայության ազատագրելու անավաճ կամքն է դաշնակցականությունը: Այսպես է հասկացվում դաշնակցականությունը Ամերիկայում:

Այս ըմբռնումը՝ դաշնակցականության մասին, հայ մարդուն մղել է դավանելու թե՛ ամեն մեղանչում Դաշնակցության դեմ՝ մեղանչում է ցեղի դեմ:

Ամերիկահայ դաշնակցականը սիրում է աշխատել իր անձի վրա և իր վրա կատարած աշխատանքով էլ նա չափում է դաշնակցականի իր պիտանիությունը: Նրա համար իր անձի վրա աշխատելը - դաշնակցական աշխարհայեցողության և առաքինության մշակումը - դարձել է հրամայական պահանջ, մասնավորապես այժմ, երբ հայ կյանքի ներքին չարիքը՝ հակադաշնակցականությունը - դարձել է ակտիվ և անցել հարձակողականի:

Ամերիկայում ես չտեսա ինքնաշխատությունը թերագնահատող ընկեր: Ամենքը գիտակցում են, որ պատմական վայրկյանի՝ մեր առջև դրած ծանր խնդիրները պահանջում են կուսակցական ավելի մեծ կուլտուրականություն: Ինքնաշխատությունը չի՛ թելադրվում, ինչպես տեղի է ունենում բուլղարների մոտ: Դաշնակցականը զբաղվում է ինքնաշխատությամբ, ոչ թե օտար գաղափարախոսության ազդեցության տակ ընկնելու երկյուղից, այլ իր տեսաբանական հորիզոնը ընդլայնելու ներքին ցանկությունից, ջանալու ներքին ուրախության զգացումից:

Այնտեղ, ամեն ընկեր ինքնիրեն զգում է որպես արժեքավոր միավոր այն մեծ ուխտի մեջ, որ կոչվում է Դաշնակցություն: Բարձրորեն ընկերական է նա: Ջերմ ընկերականություն, հավատավորություն և խանդավառություն-ահա՛ նրա կուսակցական բարոյականի եռյակ սյուները: Նրա զոհաբերության չափը մնում է անծանոթ մեր շատ գաղութների համար:

Դաշնակցականը Ամերիկայում իր գործն ու զոհաբերությունը չափում է ոչ թե իր կարողություններով, այլ իր պարտականության չափով, որ միշտ էլ ավելի մեծ է և ավելի՛ն է պահանջում:

Այսպիսով, դաշնակցականությունը Ամերիկայում դարձել է մի տեսակ մյուրիդիզմ - աննահանջ պայքարի և աննվազ զոհաբերության խանդ:

Քաղաքական խորհողության ընդունակ՝ նա անսխալ կերպով սահմանել է թրջաբուլղարի կողմից մեզ պարտադրված պայքարը, նրա արժեքը և իմաստը: Նրա համար իրերի վիճակը լիովին պարզ է: Նա սիրում է և գիտի խորհել, և ոչ թե դատել պատրաստի բանաձևերով: Պայքարի մեջ դրած է առողջ միտք, տաք սիրտ և Վարդանանց մարտական բարոյականը՝ «խիզախ քաջության վատություն չխառնել»: Մշտարթուն է, գիտի, որ պայքարը «տոն օրեր» չունի: Ներկայացնելով ազգն ու ազգայնականությունը՝ նա միշտ էլ տիրապետող դիրքերի վրա է, այսինքն՝ վայր չի իջնում իր կոչումի և պատմական արժեքների բարձունքից: Նա խստորեն կարգապահ է: Նա նմանում է ավելի ֆրանսիական զինվորին, քան՝ գերմանականին: Առաջինը՝ իր հրամանատարը կորցնելուն պես՝ անցնում է նրա տեղը: Նման դեպքերում - իր պետերի վիրավորվելու, սպանվելու դեպքում - գերման զինվորն իրեն զգում է անտեր, անզուլխ, ամբոխանում և դադարում կազմակերպված ուժ լինելուց: Ֆրանսիականը, ինչպես ասացի, փոխարինում է իր ամենաբարձր պետերին: Վերդենի շուրջը բորբոքվող ճակատամարտերում եղան դեպքեր, երբ շարքային պարզ զինվորը փոխարինեց իր գնդապետին և զորամասի վերաբերմունքը մնաց նույնը դեպի նոր հրամանատարը: Այս է ճշմարիտ կարգապահությունը: Դաշնակցականի կարգապահությունը մեքենական չէ, արտաքին չէ, դա՛ արտահայտությունն է մի բանավոր անհրաժեշտության. դա արտահայտությունն է գիտակցորեն ու կանավորապես ընդունված պարտականության: Կարգապահություն ասելով՝ մեր ամերիկաբնակ ընկերը հասկանում է շարքերի բացարձակ վստահությունը դեպի իրենց ղեկավարները: Ռեմարկյան զինվոր չէ նա, և պատահական անհաջողությունները միշտ վերից վար չի փնտրում: Նա չի ասում «սպաներն առաջ», որովհետև գիտի, որ իր մարմինները առաջնորդում են, և ոչ թե ղեկավարում՝ հեռվից: Նա նպատակագիտակ է և դրական է իր նպատակադրությունը: Տանելով իրեն պարտադրված անօրինակ պայքարը՝ նա, ինչպես ամեն դաշնակցական, հետապնդում է ոչ թե ապախորհրդայնացումը, այլ իրականացումը Միացյալ և Անկախ Հայաստանի գաղափարի: Նա համակված է ուժեղ հայրենաբաղձությամբ: Նրա համար հակադաշնակցականությունը՝ այն ներքին պատմական չարիքն է, որ տարբեր ժամանակաշրջաններում, տարբեր անվան և ձևի տակ, մեծապես դժվարացրել է մեր ցեղի չուն՝ իր հավիտենականի ճամբի վրա: Ահա՛ թե ինչու նա

ներքին չարիքին մոտենում է ոչ թե մակերեսայնորեն, այլ ապրելու մեր ողբերգության խորությունը, գիտակցում է, որ հայ կյանքի հազար գլխանի չարիքը կվերանա մեր ճակատագրի բոլոր հանգույցների քա-կունով - Միացյալ և Անկախ Հայրենիքի ստեղծումով միայն:

Ամերիկահայ դաշնակցականը գաղափարական կյանք ունի, ինչպես և զգացումների մեծ հարստություն, բայց չի սիրում լաց լինել անցյալի վրա և ամեն բանում անցյալն օրինակել: Նրա մեջ նկատվում է հոգեկան մեծ լարվածություն: Դրա հետ նա անասելիորեն ընկերա-հաղորդ է: Ծանոթ դատավարության⁴¹ օրերին մեր շարքերը - պատիվ իրենց - հսկումի ամիսներ բոլորեցին:

Նա չի հավատում թղթե բանաձևերի «փրկչական» զորության, ինչպես՝ նպաստավոր պայմանների «կախարդական» ուժին - նա աշխատում է, աշխատում, և աշխատում:

Իրեն պարտադրված պայքարում նա ցուցահանեց հոգեբանա-կան խորին հասունություն: Նա մի հատիկ չափանիշ ունի - դաշնակցա-կան բարոյականը: «Դու պետք չէ՝ անես այն, ինչ կարող է վնասել Դաշ-նակցության» - նրա համար ասել է՝ «դու պետք չէ՝ անես այն, ինչ կա-րող է վնասել ազգիդ»:

Նրա կյանքի ամենախռովիչ հարցն է - Հայաստանից դուրս ես ապրո՞ւմ եմ այնպես, ինչպես որ պետք է ապրել հավիտենական հայ մարդուն: Եվ նա գիտի, որ այս հարցի լուծումը պետք չէ փնտրել շրջապատի աննպաստ պայմանների, այլ՝ իր ցեղային գիտակցության մեջ: Նա գիտի նաև, որ այդ հարցի լուծումից է կախված իր ծարավ գոյամարտի ելքը՝ հաջող թե անհաջող:

Նա անասելիորեն հպարտ է իր երեք «Հայրենիք»ների - երեք ազգային օրհնություններ ամերիկահայության համար - որոնցով հաջողել է օտար հեռավոր ափերի վրա իր աննյութեղեն հայրենիքն ստեղծել:

Հոգեբանական հարմարումն անծանոթ է նրան - ցեղակրոնու-թյունը վկա: Հավանականություն և հատվածականություն չգիտի, նա համահայ է: Հայնեյի հայրենապաշտ զորականն է, որ հայրենիքից դուրս տոչորվում է իր հողի կարոտով և դժվարանում է մեռնել: Մինչ հակադաշնակցականը վատաբար երգում է կոմունիստական գրակա-նությունից առնված հետևյալ տողերը. «Միևնույն է - հանգիստ կպառ-կեմ և օտարության մեջ, հողն այստեղ, թե այնտեղ - միևնույն է»: Հայ-րենի կարոտը ոչ միայն ամերիկահայ դաշնակցականին պահում է պանդուխտի հոգեվիճակում, այլև մղում է նրան տառապել նաև՝ մեռած հարազատի գերեզմանի պանդխտությունից:

Դաշնակցական Բաբկեն Տեր Մամվելյանի ցեղակրոն զավակ-ներն էին, որ իրենց հոր գերեզմանից ինձ «ափ մը հող» տալով,

ասացին - «Եթե հնարավոր չէ Հայաստանի հողին՝ գեթ խառնեք Քրիստափորի գերեզմանի հողին»:

Հենց այդ է դաշնակցականությունը:

X

ՑԵՂԱԿՐՈՆ ՈՒՒՏԵՐ

«Ես հազար անգամ հանձն պիտի առնեի բռնության վտանգը, քան՝ ցեղիս այլասերումը»:
ԳԱՆԴԻ

«Հայ կյանքը, սակայն, ունի և՛ մի ուրիշ կողմ, ուր տեղի է ունենում ցեղի ոգու նոր շարժը, ուր հոգիների մեջ սկսել է հոսել թրքատյացությունը որպես հրեղեն հեղեղ, նույնքան զորավոր, որքան ցեղապաշտությունը մեր: Մեր կյանքի այդ բաժնում հայ տառապանքն ու անոթանքը միացած, նախապատրաստում են ծնունդը նոր հայի: Մեր տիտանական ցավից ծնունդ է առնում մի նոր կրոն - հպարտու-թյան կրոնը: Իր սեփական տառապանքի մեջ մկրտված հայն է աշխարհի գալիս: Նա իջնում է ցեղի ոգու բարձունքներից՝ ցեղի խոսքը շրթունքներին: Նա սեր է ավետարանում, սեր՝ դեպի ինքնակառուցում՝ ինքնահաղթահարումի ճամբով: Եվ մահ է քարոզում, մահ՝ հայ տկա-րությունը սնուցանող բոլոր չաստվածներին՝ հին ու նոր: Նա գալիս է վերականգնելու մեծությունը հայ անունի, որ այնքան հայիոյված է այսօր:

Զէ՛ այլևս չի կարելի այսպես ապրել, քանզի աննախընթացորեն սպանիչ է մեր նվաստությունը - այս ցնցող գիտակցությունից ծնունդ առած աշխարհ է գալիս ցեղային բարոյականով մյուռոնված հայը: Նա՛, որ ներուժ կերպով ապրած է մեր ժողովրդին վիճակված ողբերգու-թյունն ու անոթանքը - նոր հայը, որի դրոշակից վաղը պիտի կախվի մեր ցեղի հաղթանակը: Այդ օրվա համար է ապրում և գործում դաշ-նակցականը: Դեռ իր լինելիության մեջ է Դաշնակցությունը - նա դեռ չի ասել իր վերջին խոսքը:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ եմ ասում՝ օրհնի՛ր ճակատագիրը, որ հայ ես ծնած, բայց որպեսզի օտար ափերի վրա հայ մնաս, եղի՛ր դաշնակ-ցական» («Ցեղի ոգու շարժը»):

Այսպես էի գրում ընդամենը երեք տարի առաջ: Նախատեսում էի ծնունդը նոր հայի: Սպասում էի ցեղահայտնության: Եվ հայտնվեց ցեղակրոնը:

Ընթերցո՛ղ, ճանաչո՞ւմ ես ամերիկահայ ցեղակրոններին, որոնք անճառելի քաղցրությամբ ասում են իրենց մասին՝ «մենք լեգիոն ենք»: որոնց ցեղական չ «Լսի՛ր»ը գրնգում է որպես բարձր զանգակա-

տնից իջնող դղանջ և Մեծ Ուխտի առջև ծռուն հազարավոր ծունկեր, խոնարհեցնում հազարավոր ճակատներ, սարսեցնում հազարավոր սրտեր: Ճանաչո՞ւմ ես ամերիկահայ ցեղապսակ սերունդը, որն աշխատում է դառնալ արդարության գործիք՝ այն խուժ ազգի դեմ, որ փորձեց գոյության գրքից մեր ցեղի անունը սրբել:

«Հայերը հպարտ զգալու որչա՞փ իրավունք ունեն, եթե անգամ գիտանա, թե իրենք փառապանծ անցյալ են ունեցել: Բայց չգիտեն, դժբախտաբար»:

Անգլիական արդի մեծագույն մարդաբաններից պրոֆ. Հետտնի այս խոսքին, որպես պատասխան, ամերիկահայ նորահաս սերունդը հայտարարում է՝ «Ես ճանաչում եմ իմ ցեղը, ես հավատում եմ իմ ցեղին, ես պաշտում եմ իմ ցեղը, ես ցեղակրոն եմ»:

Նա հայտարարում է, որ այլևս ըմբռնել է էմբոնի խոսքի իմաստը, թե՛ «Every man is un bundle of his ansestors»: Նա սկսել է հասկանալ, որ ամեն անհատ իր նախահայրերի կծիկն է, նա ըմբռնել է ժառանգականության օրենքի այն ուժը, որով նախահայրերի գորութան կանությունը փոխանցվում է անհատին, որպես կենսաբանական կարողականություններ. նա ըմբռնել է, որ մարդկային բոլոր կենսակարողությունները միայն ցեղի արևի տակ են ծլում, ծաղկում և բացվում:

Նա հասկացել է, թե՛ ցեղը և ժամանակը հավիտենակից են. թե՛ անանց է ցեղի ազդեցությունը. թե՛ ցեղն է ժողովրդի ուժերի աղբյուրը. թե՛ մարդկորեն և ազգայնորեն զորավոր է նա, ու ազատ է ասելու - ցեղիս զավակն եմ և ահա, օտարության մեջ իսկ, իր կաթը կծծեմ: Նա հասկացել է, թե՛ անհատը կտրվելով իր ցեղից, իր գոյության նախադրյալից - ապրելով մեկուսի, առնվազն դժվարացնում է իր հոգևոր աճումը: Եվ ընդհակառակն՝ մնալով մշտահաղորդ ցեղի գերագույն ուժերին - նա՛ անհատը ապրում ու ապրեցնում է ցեղի հավիտենական արժեքները և հենց դրանով էլ նպաստում է իր հոգեկան ինքնահսկայացումին:

Նա սկսել է հասկանալ, թե՛ անհատների և ժողովուրդների վերելքն ու անկումը պայմանավորվում են իրենց հարազատ ցեղի մասին կազմած ըմբռնումով: Որքան բարձր է անհատների և ժողովուրդների հասկացողությունը իրենց գերագույն ծնողի - ցեղի մասին - նույնքան հոգեպես կայտառ, զորավոր, ստեղծագործ են նրանք: Ժողովուրդների բարոյականը, որոնց հոգևոր կեցվածքը, պայմանավորվում են նույնպես իրենց ցեղի մասին կազմած պատկերումով: Եվ հենց այս պատկերումը, ցեղաճանաչումի այդ հոգևոր հայելիացումն է կռում ու կոփում ժողովուրդների նկարագիրը, որով և ճակատագիրը:

«Ես ցեղակրոն եմ», - այսպես են խոսում Նոր Աշխարհի հայ մանուկը, պատանին, երիտասարդը - մեր ցեղի բարեկամներին՝ ուրախություն և թշնամիներին՝ ցավ պատճառելով:

Այսօր, երբ հայ ճակատագրի վերև կախված է եռագլխանի վտանգը - թուրքը, բուլղիզմը և հակաազատագրական տարրերի պարտվողականությունը - ամերիկահայ նորահաս սերունդը ճիգեր է թափում հանդիսանալու կենտրոնը՝ ցեղային ուժի, քաջառողջության և գեղեցկության:

Այսօր, երբ բուլղիզմերը՝ հայության տականքն իրենց տապահին կոթ դարձրած, փորձում են մեր ցեղի հոգևոր անտառը կտրել՝ ամերիկահայ ցեղակրոնությունը ճիգ է թափում իր ուխտերի միջոցով կյանքի կոչել կրոնա-քաղաքական կաշկանդումներից զերծ ամբողջական հայը, նոր հայը, որն իզորու է դիմանալ մերօրյա աշխարհի քայքայիչ պայմաններին: Նա ցեղաճանաչ է, նա գիտակցում է, որ իր ցեղը ամենադաժան պայմաններում իսկ եղել է և մնում է ինքնատիպ ստեղծագործող, որ ինքը զավակն է այն մեծ նախահայրերի, որոնք հոգևարելիս լալիս էին, որ չեն մեռնում ծիու վրա՝ գոռ ճակատամարտում: Նա գիտակցում է, որ ինքը ցեղային բողբոջն է սրտի, մտքի և կամքի այն հսկաների, որոնք մի հատիկ փառք ճանաչեցին.- «Պատվո վերքերով զարդարել իրենց մարմինները և կռիվներում իրենց ճակատի քրտինքը սրբել նիզակներով»:

Քիչ է խոսում ցեղակրոնը, որովհետև գործնապաշտ է, ջանապաշտ, որովհետև «ջանքն է որ իրապես մեր մեջ ստեղծում է նոր էակը, մարդկային անասունի մեջ պատրաստում մարդու հայտնությունը և մարդու մեջ՝ դյուցազնի արշալույսը»: Նա խոսում է ուսանելու և ուսուցանելու համար, իսկ ուսանում և ուսուցանում է գործելու համար: Նա այնպես է խոսում, որ իր ծայնի մեջ իր ունկնդիրները իր ցեղի ծայնը լսեն: Նա խոսում է այնպես՝ որ իր լսարանը զգա թե՛ կա գերագույն հեղինակությունը - ցեղը, որ խոսում է ցեղակրոնի շրթունքներով: Ցեղային ինքնահարգանք, ինքնակարողություն և նկարագիր - ահա թե՛ ի՞նչ է մշակում ցեղակրոնը իր մեջ:

Ասված է՝ «Ամերիկյան կաշխատի, աշխատությունը կպատվի և գիտի այն կազմակերպել»: Նույնը կարելի է ասել և՛ ցեղակրոնի մասին: Նա իր գործն անթերի կերպով կատարելու կամք ունի: Նա ատում է անաշխատությունը և արհամարհում անջանությունը: Լեցուն քսակի սնուտի հպարտության փոխարեն՝ նրա մեծագույն հպարտանքն է դժվարություններ հաղթահարել:

Ամերիկյան միջավայրում, նրան գրավողը երկնամերձ շենքերն ու տիտանական կամուրջները չեն, այլ՝ ամերիկացու ընկերա-մարդկային ճիգը, որի ծնունդն է իր նյութական վիթխարի քաղաքակրթությունը:

Ցեղակրոնը սկզբունքի բարձրության է հասցրել իր ժամանակը օգտակարապես գործածելով ձևը: Նա ունի իր սրբավայրը - իր ուխտը-

որում նա կռվում ու կոփում է հարանվանական, դասակարգային և ընկերային եսականություններից զերծ նոր հայր:

Յեղակրոնը չի սիրում նրանց, որոնք ցեղը սիրում են իրենց զգացումի ուժով, բայց մտքի տկարությամբ, ինչպես և նրանց, որոնք սիրում են մտքի ուժով, բայց կամքի տկարությամբ: Յեղակրոնը նրանց հետ է, որոնք ցեղը սիրում են իրենց անհատականության բովանդակ ուժով - մտքի, զգացումի և կամքի բովանդակ թափով:

Յեղակրոնի համար հայ կոչվելու արժանի չէ նա, ով մեր երկրագնդի վրա հայ անունից ավելի մի այլ բան է սիրում: Յեղակրոնը իր կյանքից ավելի իր ցեղն է սիրում:

Օտար միջավայրի գունատ արտացոլումը, թե ցեղակրոնը, այլ հայ ցեղայնության ճառագայթումն օտար հորիզոնների տակ: Նա համակված է պարտականության խոր գիտակցությամբ՝ նրանց հանդեպ, որոնք էին և չկան և նրանց՝ որոնք չկան, բայց պիտի գան: Այդ իսկ պատճառով՝ նա ապրում է ավելի բարձր կյանքով, նա իր կյանքին միացնում է անցյալի խորհուրդը և ապագայի հմայքը:

Նրա կյանքում ավելի գեղեցկություն, ուրախություն և քաղցրություն կա: Եթե ամեն ոք, ինչպես ասում է Շիլլերը՝ իր մեջ կրում է մի իդեալական մարդ - ապա՝ ամերիկահայ ցեղակրոն սերունդը իր մեջ կրում է վաղվա անխառն ցեղամարդը:

Իմ արյունի մեջ, ասում է ցեղակրոնը, կան ու կմնան հետքեր Անիից, Սամիկոնյաններից, Սայիս 28-ի սերունդից - իմ ցեղի մեծությունից:

Այդ իսկ պատճառով՝ բոլոր հայրենիքներից և քաղաքական սահմաններից ներս՝ նա մնում է հպատակն իր ցեղի:

Նա ձգտում է՝

ա) Յեղակրոնության միջոցով զարգացնել իր մեջ այն բարոյակենսաբանական հատկությունները, որոնք կերտած են մեր ցեղի դիմագծությունը:

բ) Հայկական դրական ուժերը վերածել կենդանի ուժի:

գ) Կյանքի կոչել հոգևորապես և կենսաբանորեն զորավոր հայը, որպիսին պահանջում է իրերի նոր վիճակը գաղթաշխարհում՝ առաջ եկած մեր տեղահանության, կոտորածների բերումով:

դ) Աճեցնել օտար այլասերիչ ազդեցությանը հակազդող հայ ոգու դիմադրողական ուժը:

Ասենք, որ ցեղակրոնը չի սիրում լսել միջավայրի այլասերիչ ազդեցության մասին: Այո՛, դա ազդում է, բայց դա անզոր կլինի սպանել ինձ, քեզ, նրան, եթե մենք ապրում ենք ցեղորեն:

Յեղերի պատմությունը մեզ սովորեցնում է, թե առանձին մարդը, ինչպես և ժողովուրդը այնքան հզոր է և արդյունազոր, որքան իր էությունը բաց է իր ցեղի հոգևոր մակընթացության առջև:

Յեղակրոնը չի սիրում ցեղորեն անկերպարանքը, նվաստը և վախկոտը - մասնավորապես այդ վերջինը: Այդ իսկ պատճառով ցեղակրոն ուխտերի մեջ խստով արգելված է «մի՛ վախենար» խոսքը: Վախենալ մեկի համար ցեղակրոնի հասկացողությամբ՝ ասել է թշնամանել նրան:

Վախը ենթակային դարձնում է անակտիվ, ինքնապաշտպանվելու անկարող. դա սպանում է նրա պայքարելու կամքն և խղճմտանքի անկախությունը, կարճ՝ ամեն վսեմ զգացում: Նա հաճախ անհատների միջոցով հոգեպես հարվածում է, կազմալուծում ազգը: Ըստ ցեղաբանների - վախի թագավորությունը տարածվում է մինչև ցեղերը: Դա արտահայտվում է կամ տարերայնորեն, կամ պարբերաբար: Վերջին ախտանշական ձևը - նախերգանքն է ցեղի հոգեվարքի: Դա նշան է, որ ազգն այլևս ազգ չէ, այլ մարդկային նախիր:

Իսկ նախրանում են ազգերը, երբ մնում են անցեղահաղորդ: Երբ ցեղահաղորդ չէ ազգը՝ նրա մեջ ցեղի ուժերը - Տիգրան, Վարդան, Վահան կամ Մեսրոպ, Նարեկացի, Շնորհալի - մնում են քնած:

Յեղակրոնությունը գալիս է հրահրելու այդ ուժերի զարթոնքը և նրանց արտահայտություն տալու:

Յեղային կարողությունների և առաքինությունների զգացումն ու արտահայտությունը պահանջում են որոշ հոգեբանական մթնոլորտ: Յեղակրոնությունը ձգտում է հենց այդ մթնոլորտը ստեղծել:

Նա ճգնում է աշխարհ բերել ցեղամարդը - ամբողջական հայ մարդը - որի մեջ և միջոցով պիտի արտահայտվեն ցեղի բովանդակ դրական ուժերն ու հատկությունները:

Անցեղահաղորդը քարշ է տալիս իր մանր և պարզ գոյությունը: Նա չի ճանաչում ավելի բարձր և ընդարձակա-հո-րիզոն կյանք: Նմանը տկար է և դժբախտ, քանզի դեռ չի զգացել իր միությունը ցեղի հետ: Նաև երկչոտ է անցեղապաշտը, որովհետև չգիտի օգտվել իր էության մեջ մթերված կենսաբանական և հոգևոր ուժի ակնադրյուրից, նրա շտենարանից - իր ցեղի ուժից:

Երկար այն ճամբան, որ մեր ցեղն է կտրել, անցել, իրավունք է տալիս ցեղակրոնին հավատալու, որ դա հյութասպառ եղած չի, որ ընդհակառակը, նրա հողը անախտ է, մաքուր, իսկ հունտը՝ ազնիվ, զորավոր: Յեղակրոնը լավատես է խորապես և, հավատում է իր գործին: Նա սովորելու կամք - ավելին իմանալու և կարողանալու ծարավ ունի: Նրա պրոպագանդան առավելապես անձնական օրինակի պրոպագանդա է: Նոր ուխտակից գտնել - ահա՛ մի գործ, որի մեջ ցեղակրոնը հոգնել չգիտի: Նա համոզված է իր դավանանքի փրկարար ճշմարտության: Նա տառապում է՝ տեսնելով ցեղի ստիճքից կտրված հայ մանուկը, պատանին, երիտասարդը: Ոգեկոչական է ցեղակրոնի

խոսքը՝ խռովիչ, հոգեփոխող և՛ նոր ապրումի ու հոգևոր լիության սնուցիչ: Չէ՞ որ ցեղն է նրա հոգևոր կյանքի աղբյուրը: Ցեղաշունչ է իր խոսքը. դա խորհել է ստիպում: Նա չի սիրում պայքարի մտնել հին սերունդի - իր նախորդների թողած զենքերով միայն, նա գիտակցում է, թե՛ անարդիական զենք, ասել է անգիմություն, անզեն բազուկ: Նա աշխատում է գիտության զինարանից առնել իր կռվի զենքերը: Այսպես վարվելով հանդերձ, նա չի մոռանում, որ «մարդը ինքն է իր առաջին զենքը»:

Հաղթել՝ ասել է գերազանցել: Գերազանցելու ճիգ է ցեղակրոնությունը: Պետք է գերազանցել իր ցեղի արտաքին թշնամիներին, իսկ այդ բանում հաջողելու համար՝ պետք է գերազանցել իր նախորդ սերունդին: Այդպիսով միայն ճշմարտորեն հարգած կլինենք մեր նախորդներին: Բավական չէ հիացիկ վերաբերմունք, անգամ պաշտամունք ունենալ դեպի անցյալ սերունդը - պետք է գերազանցել նրան: Հենց սա է կյանքի առաջադիմության օրենքը, և հարգանքի այն պսակը, որ յուրաքանչյուր հետնորդ պարտավոր է դնել նախնյաց հիշատակների կրթողին:

Ցեղակրոնի համար չկա ավելի մեծ վատություն, քան հոգևոր խզումը սերունդների միջև: Նորահաս սերունդը կտրվե՞ց անցնող, կամ անցած գնացած սերունդներից- նա էապես կտրվում է մինչ այդ գոյություն ունեցող ցեղի արժեքներից ու սրբություններից, կրոնից ու բարոյականից: Հին սերունդից կտրվողը դառնում է հոգեպես անհող և անուղի: Եականը հոգեհաղորդակցությունն է սերունդների միջև, որի շնորհիվ վերջինները փոխանցում են ցեղի հավիտենական բոցը, ինչպես մոմը բոց է առնում մոմից: Անդարմանելի չարիք է հոգեխզումը ժողովուրդների կյանքում՝ հին և նոր սերունդի միջև, որովհետև մեկ է, միևնույն է, օրգանապես իրար կապված աղանդության, բարոյականի և արժեքների խախտման հոգեբանական հիմքը:

Գերազանցորեն հայկական է ցեղակրոնության գաղափարը: Այդ շարժումը կաղապարված է մեր ցեղի էության վրա: Դեռ խոսք չկար ֆաշիզմի և հիտլերականության մասին, երբ ցեղակրոնության գաղափարը 1919ին ոտքի էր հանել մեր Դավիթ Բեկյան ուխտերը Սյունյաց աշխարհում, այն ուխտերը, որոնց զարկերի տակ փրկվեց բազմահազար հայ մտավորականությունը բոլշևիկյան տապարից, ինչպես և Ադրբեջանին թողնված հայոց լեռնաշխարհը ճանաչվեց որպես Հայաստանի անբաժան մասը: Փոխառիկ գաղափարները - սոցիալիզմ, կոմունիզմ - չեն փրկի մեզ, նրանք օտարներից փոխ առնված տեսաբանական զգեստներ են, որոնք այնքան են խոսում մեր հոգուն, մեր արյունին, որքան սովորական զգեստը՝ մեր մարմնին:

Ցեղակրոնություն ասելով՝ Լեռնահայաստանում ժամանակին հասկանում էին ցեղային առյուծություն: Ամերիկայի մեր ուխտերի խորհրդանշանն էլ առյուծն է, որ վերական կրոնի մեջ խորհրդանշում էր երեք բան կռիվ թշնամու դեմ, պաշտամունքի հասնող սեր և գերագույն հրաժարում անձնական «ես»ից: Իսկ բազրատունյան զինվորի համար, Անիի շրջանի, առյուծը խորհրդանշում էր՝ հայ մարդու հավատը դեպի իր ցեղի ուժը:

Ցեղակրոնությունը - հաջողապես ուղղված այս շարժումը դարձել է մի դպրոց ամերիկահայ նորահաս սերունդի համար: Դա ամերիկահայության ցեղահոգ «եղիցի» է:

Ցեղի հետքերով - ահա՛ թե ի՞նչ ասել է ցեղակրոնություն: Ցեղը, ցեղային արյունը, ցեղի կամքը՝ աստվածացված - ահա՛ դա՛ մի այլ բացատրությամբ: Դա ասել է՝ խանդավառ ծառայություն և հնազանդություն ցեղին. դա պաշտամունքն է ցեղի - իր ուժի, հանճարի և բազուկի: Դա մեր հավատն է՝ դեպի մեր ցեղի կարողությունները:

Պաշտել ցեղը, ասել է բոլորանվեր հանձնվել ցեղի կամքին և աշխատել, որ այդ կամքը դառնա ինքնագոր և հաղթական: Ցեղակրոնը - ներկայացուցիչը իր ցեղի ոգու - դավանումը թե՛ Հայաստանն էր, է՛ և պիտի մնա մինչև վախճանը ժամանակների:

Ցեղակրոնը, որի պաշտամունքի տարրերն են - ցեղային հանճար, ուժ և արիություն - իր մեջ մշակում է զորության մարդը: Նրա մոտ կենդանի է ուժի զգացումը:

Նա զգում է, որ մոտենում է օրը՝ վերջին վճռական ճակատամարտի, որի համար չի ուզում անպատրաստ գտնվել:

Ցեղակրոնը, դա հայն է՝ նոր կենսազգացողությամբ, հայը, որ իր մեջ սկսել է զգալ հայ երկրի ընդերքում քնած երկաթը: Հայը, որի էության մեջ ցեղի առյուծ-կամքն է արթնացել- ճակատելով, նորաստեղծելու, հավերժանալու կամքը:

Հոգով արծիվ հայն է դա, որ նոր է իջել ցեղի պատմության բարձունքներից և ահա՛ թևահարում է վերստին դեպի վեր, դեպի հայոց պատմության կատարները: Դա գորշ առօրյայից, կյանքի թմբիկից, հոգևոր մեռելությունից արթնցած հայն է, որ շնչում է խոր, որի աչքերը վառվում են նոր հույսի խանդից, որն իր կրծքի տակ զգացել է իր ցեղային ուժերի ալեկոծվող ծովը, որը՝ նոր կենսազգացողությամբ՝ ապրում է մի նոր կյանք - ուժի, արիության և հպարտանքի: Դա վահագ-նապաշտ հայն է- ուժապաշտը, զոհապաշտը: Ցեղահոգ Հայն է դա, որ հայտարարեց - «Լոզա՞նը - ո՛չ, երբեք»: Նա՛, որ զայրույթով մերժում է աշխարհի անիրավության դատակնիքը իր ցեղի ճակատագրի մասին: Ցեղապրումի ընդունակ հայն է դա, որ մի օր իր աչքը օտար հորի-զոններից դարձրեց դեպի մեր երկիրը - մտասուզվեց մեր պատմության

ալեծուսի օվկիանում, և մեր ցեղի կյանքի մագաղաթին նայելով, իր էության խորքից աղաղակեց,-

«Ես կարդացի ցեղիս թողած աստվածային հետքերը երկրագնդի վրա, տեսա, համբուրեցի, պաշտեցի - ես դարձա ցեղակրոն»:

XI

ՅԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՎԱՏԱՄՔԸ

(Մի հատված իմ «Ցեղային Արթնություն» հոդվածաշարքից)

Մի ժողովուրդ, որ ինքն իրեն դեռ չի նվաճել - իսկ ինքնանվաճումը հնարավոր է ինքնաճանաչումի ճամբով միայն - ընդունակ չէ՝ արժանի չէ մեծագործությունների:

Ժողովուրդների - ասենք և մի այլ ճշմարտություն - հոգևոր արդյունագորությունը մեծ է այնքան, որքան բյուրեղացած, պայծառացած է նրանց ցեղային գիտակցությունը, որքան բացահայտված է նրանց նախաէությունը, հոգին:

Հագար խորհուրդ ունի հայ հոգին, որ իր խանդավառ մարգարեին է սպասում, որը պիտի հայտնվի մի օր և այն բացահայտ է մեզ:

Հայությունը ցեղաճանաչությամբ միայն կարելիություն պիտի ստանա իր էության չգիտակցված ուժերը լծելու իր ցեղին վիճակված անհավասար գոյամարտի գործին: Այո՛, դեռ ցեղաճանաչ չենք, դեռ կանչում ենք մեզ, ծայն ենք տալիս, փնտրում, բայց դեռ չենք գտել մեզ, դեռ չենք ճանաչել մեզ, որպես ցեղ:

Փնտրում ենք Հավիտենական Հայը, փնտրում ենք նրան իր հեթանոս դարերում, իր քրիստոնեության մեջ, իր պատմության լույսի տակ, իր գրականության մեջ, իր իմաստասիրության և ծարավ ճակատամարտերի, իր ինքնիշխանության և ստրկության, իր կոտորածների, արտագաղթերի և հայրենաշինության մեջ - փնտրում ենք նրան իր բնաշխարհում և օտար հորիզոնների տակ, փնտրում ենք, բայց դեռ չենք գտել: Գիտենք, սակայն, որ միայն ինքնաճանաչությամբ կարելի է տիրապետել այն տարերքին, որ հավիտենական է հայ էության մեջ - մեր ցեղայնության:

Ցեղորեն անինքնաճանաչ՝ դեռ կույր հայ հոգու խորքերում, և այդ իսկ պատճառով՝ անզոր մերօրյա ճակատագրական խնդիրների առջև, որպես ժողովուրդ, մենք շարունակում ենք մնալ նվաստ ու նահատակ, երբ աշխարհը պահանջում է լինել ինքնահարգ և հարգանք պարտադրելու աստիճան գորավոր:

Անասելիորեն զորութենական՝ բայց դեռ իր ինքնահաղթահարումը գլուխ չհանած՝ հայ էությունը իր անսպասելի շինարարական եռանդը մսխում է ընդունայն: Մեր ժողովուրդը դեռ շարունակում է արյունի տուրք տալ իր ցեղային անինքնաճանաչության: Ա՛հ, դեռ

շարունակվում է հայոց ողբերգությունը, - մի անօրինակ ողբերգություն, որ մեր ազգային ուժի և հպարտության փոխարեն՝ մեր տկարությունն ու նվաստությունն է սնուցանում: Արդ՝ մեկնելով այն կենսաբանական ճշմարտությունից, թե՛ երբ ժողովուրդների մեջ տկարանում է ցեղի շունչը - սկսվում է նվազիչ սերունդների կենսունակությունը, հոգեպես մանրանում են անհատները, շեշտվում է նրանց վատասերումը և վրա է հասնում անժամանակ զառամություն, - մեկնելով այդ ճշմարտությունից՝ քե՛զ, նորահաս սերունդ, ցեղիդ ծայնն են բերում: Ես քեզ ցեղակրոնություն են քարոզում: Ցեղակրոնություն, որով անհայրենիք հայությունը հոգևոր զրահ կհագնի՝ օտար միջավայրերի այլասերիչ ազդեցություններին հաջողապես դեմ դնելու համար:

Այդ դավանանքը, քո միակ դավանանքը, որևէ հանգիստություն չունի այլ վարդապետությունների հետ, իսկ եթե կրոն է դա, ապա դա կրոնն է ցեղային հպարտության, ուժի և արիության, դա կրոնն է հայ նորահաս սերունդի:

Ցեղակրոնություն -

Լոզանում և Լոզանից հետո, անասելիորեն վիրավորված, զարնված անարգանքի փոշիների մեջ, իր խորքի մեջ ապտակված, ցնցված հայ հոգու ծնունդն է դա:

Չէ՛, այլևս այսպես ապրել չի՛ կարելի, ապրել առանց սեփական իրավունքի, արժեքի և արժանիքի գիտակցության, առանց ներքին հպարտության - առանց սեփական կյանքի - չէ՛, այսպես չի՛ ուզում ապրել նորահաս սերունդը:

Անցեղաճանաչ՝ անզոր ու նվաստ է հի՛նը. մեզ պետք է նոր հայը, որին սպասում ենք ցեղակրոնությունից: Մեզ պետք է ցեղակրոն հայը, որ զորեղ դիմանա մերօրյա քաղաքական աշխարհին:

Ցեղակրոնություն -

Ցեղիս ճանաչումն է դա, ճանաչումը մի գերիվերո ուժի, էության.

Երկրորդ՝ այդ ուժ-էությունից ծնած լինելուս գիտակցությունն է դա.

Ապա՝ այդ ուժ-էության ցմահ հավատարիմ մնալուս ուխտն է դա:

Ա.

Ես ցեղակրոն եմ -

Եվ ահա՛ կերդվեմ Վահագնի աջի վրա երբեք չմեղան-չել ուխտիս դեմ- ապրել, գործել ու մեռնել որպես ցեղամարդ:

բ.

Ինձ համար անհատականության և ազատության ամենաբարձր արարքը - դա հնազանդվելն է ցեղիս:

գ.

Ես ցեղաճանաչ եմ, և ահա՛ գիտեմ, թե մե՞ծ է իմ ցեղը, թե իմ ցեղն ավելի՞ն է տվել մարդկության, քան ստացել է նրանից. գիտեմ, որ հայոց նորագույն հեղափոխությունը վերջին գործը չէ իմ ցեղի էության. գիտեմ, թե ի՞նչ բաների ատակ է իմ ցեղը:

դ.

Ես ցեղահավատ եմ, և ահա՛ պաշտում եմ և՛ մի այլ աստվածություն - ցեղիս արյունը, որի անարատության մեջ է իմ ցեղի ապագան:

ե.

Ես ցեղահաղորդ եմ, և ահա՛ զգում եմ, որ իմ անձը ավելի՞ իմ գերագույն ծնողին - իմ ցեղին է պատկանում, քան իմ անմիջական ծնողներին:

զ.

Իմ ժողովրդի քաղաքական ճակատագրով զբաղվելու պարտականություն ունեմ ես, և ահա՛ պայքարում եմ մի մեծ ճակատագրի համար, որին արժանի է իմ ցեղը:

է.

Ցեղակրոն եմ, ասել է՝ ուր էլ որ լինեմ, ընկերային ինչ դիրք էլ որ ունենամ, ես խանդավառորեն կմնամ հպատակն ու մարտիկն իմ ցեղի:

ը.

Հայաստանից դուրս, սփյուռքի մեջ, ինչ վիճակում էլ որ լինեմ՝ մեծահարուստ, բարեկեցիկ, թե օրավարձով աշխատող բանվոր՝ անդարձ պանդխտություն չեմ համարի տարագրի կյանքս: Չէ՛, վերադարձ կա:

թ.

Կդավանեմ, որ իմ սերունդը ավելի՞ մեծ պարտականություն ունի, քան ուներ անցնող ազատագրական սերունդը: Պարտականության մեջ՝ ցեղակրոնի իմ բաժինը - առյուծի բաժինն է, ամենամեծը:

ժ.

Ցեղակրոնը, որի նշանբանն է - ավելի՛, էլ ավելի զորություն - պաշտամունք ունի իր ցեղի մարտական ուժի, իմա՛՝ Հայ Յեղ. Դաշնակցության հանդեպ:

ժԱ.

Ձոհապաշտ եմ ես, և ահա՛ երկյուղածորեն կոզեկոչեմ նրանց, որոնց պաշտամունքը հավիտենական է, որոնք առյուծացան իրենց արիության մեջ, աստվածացան իրենց հոյակապ նվիրումի մեջ - որոնք իրենց արյունը շռայլեցին մեր ցեղի գոյությունը և պատիվը հավիտենականացնելու համար:

ժԲ.

Ցեղակրոնն էլ է ձգտում երջանկության - տեսնել թե ինչպե՛ս աճում է իր ժողովրդի զորությունը և արդարորեն ընդարձակվում է Հայաստանը:

ժԳ.

Ցեղով է ապրում, ստեղծագործում և հավերժանում ժողովուրդը: Մարդկային մշակույթի գործում զորութենական ուժ է ցեղայնությունը: Արդ, թե ինչու ցեղային անհատականության եղծումը՝ ցեղակրոնը համարում է ոճիր ուղղված մարդկության և, ի մասնավորի, իր ժողովրդի դեմ:

ժԴ.

Ցեղակրոնը խորշում է այն բոլոր վարդապետություններից և հոսանքներից, որոնք միտում են մեր նորահաս սերունդը հեռու պահել ցեղի կազդուրիչ ստիճիցի - կաթից:

Նա խորշում է հայ իրականության մեջ եռացող այն բոլոր ուժերից, որոնք թեպետև հասարակական դիրքով հակոտնյա, բայց ընդհանուր հոգեբանությամբ միացած ճակատ է հարդարած մեր լուսավոր ազգայնականության դեմ:

Ավելի՛ պարզ: Ազգայնականության երկու ձևերից- ազգայնական անհատապաշտություն և եսապաշտություն- ցեղակրոնը ողջունում է առաջինը, որն այլ բան չէ, եթե ոչ ազգանհատի արդար և արգասավոր ձգտումը՝ հավատարիմ մնալ իր ցեղի ոգուն, կատարելագործել իր պատմական տիպը, և պաշտպանել իր հավաքական անձի ազատությունը:

Ցեղակրոնի այդ ձգտումը լիուլի համապատասխանում է համարդկային բարոյականի և առաջադիմության բարձր սկզբունքներին:

ժԵ.

Մե՞ծ է ցեղակրոնի իմ թշնամանքը, ինչպես մե՞ծ է իմ պաշտամունքը:

Ցեղիս թշնամիներ են - թուրքը, բուլշևիկը սրանց հայադավ գործակալները, ամեն անվան ու ծպտումի տակ - որոնց վճռաբար կհակադրեմ իմ զորութենական ցեղապաշտությունը:

- Ինձ համար գոյություն ունի հարցերի հարցը՝ հապա բախտահաս թո՞ւրքը:

- Ես խորշում եմ բուլշևիզմից, որովհետև հակամարդկային է: Երիցս ատում եմ դա, որովհետև հակահայ է՝ թուրքի չափ, որովհետև թուրքի հետ զինակցած մտավ Հայաստան, որովհետև նրանից ցայսօր օգտվեց ցեղիս գերեզմանափորը - թուրքը, միայն թուրքը:

Ցեղադրուժ բուլշևիկը իր շնական հրաժարիմքն ունի.

Ես՝ իմ վճռական այո՞ն ցեղիս.

Նա իր թղթե անգոր եղիցին ունի.

Ես՝ իմ հանապազորյա ազատագրական աշխատանքը ցեղիս

համար:

Չզվե՛լիորեն բացասական է բուլշևիկը, և դիմազուրկ հոգեպես:

Ցեղակրոնը մարդկության ներկայանում է ցեղադրոշմ ճակատով:

ժԶ.

Պարտովողականություն, կրավորական տառապանք, սարսափի հոգեբանություն, լալկանություն, մտքի անհիշխանականություն, կրոնական անդենականություն, դասակարգային և հարանվանական եսականություն - այդ ամենից խորշելով խորշում է ցեղակրոնը:

ժԷ.

Ցեղակրոն եմ, ասել է՝ պարտեմ, կամեմ, կարող եմ գերազանցել, և պետք է գերազանցեմ ցեղիս թշնամիներին - նախ թուրքին:

ժԸ.

Ուժապաշտ՝ տկարություն ու նահանջ չի ճանաչում ցեղակրոնը: Նրա մոտ կենդանի է ծարավը՝ ուժի, քաղցրությունը՝ զոհաբերության, և ճիգը՝ ցեղի ուժերի կենտրոնացման:

Արտաշեսյան իր նախնիքների մեծության հետամուտ՝ նա պատկառում է իր ցեղից, և աշխատում ամենուրեք արժանավորապես ներկայացնել դա:

ժԹ.

Նրա համար նվիրական է հայոց նորագույն քաղաքական գոյառության օրը՝ Մայիս 28-ը և այն խորհրդանշող սրբազան Եռագույնը, որ է սրբություն, քաղաքական դատ և վախճանաբանություն, միաժամանակ:

Ի.

Հայ մարդու հետ ցեղակրոնը խոսում է հայերեն, որովհետև գիտակցում է, թե լեզվի մահը արագացնում է ժողովուրդների հոգևոր մահը:

ԻԱ.

Ինքնամսխումի մեջ ազատ չէ՝ ցեղակրոնը:

Քաջառող լինելու իրավունք և պարտականություն ունի նա, որի ձեռքին է եկող սերունդների ճակատագիրը:

ԻԲ.

Նրա համար նախասիրելի են այն գիտությունները, արվեստներն ու արհեստները, որոնք կարելի է ծառայեցնել իր ցեղի հզորության և հաղթանակին: Ցեղակրոնը՝ մարտիկ է կամ պատրաստվում է դառնալ այդպիսին:

ԻԳ.

Անձնական կամքի մշակությամբ՝ ցեղակրոնը սատարում է հայ ոգու հսկայացումին:

Ցեղի կամքի աստվածացումը - ահա՛ թե ինչի է ձգտում նա:

Այդ անմեռ կամքին, ահա՛, որ չմեռավ դաժան դարերի հարվածների տակ, և չթողեց, որ հայության մեջ Մամիկոնյանների ռազմաշունչ ոգին մեռնի, ցեղակրոնն ասում է վճռաբար՝ այո՛ և ամեն:

XII

ՀԱՅ ԿԱՐՄԻՐ ԽԱՉ ԱՐԾՎԻԿՆԵՐ

*Դուք ուզում եք ծառայել ձեր հայրերի՞ հայրենիքին.
բարի՛. այդ դեպքում ծառայեք ձեր զավակների հայրենիքին:*
ՎԻԼԵ

Մանկական դաստիարակությունը, իբրև ազգային խնդիր, այն բովանդակությունն է, որով ազգայնական ամերիկահայությունը շոշափում է իր ապագայի սիրտը: Ազգային դաստիարակության նպատակն է՝ կաղապարել, ձևավորել մանուկի ցեղային գիտակցությունը - այսինքն՝ մարդ էակի կենսաբանական բովանդակությունը կերպադրել, տիպարորեն, ցեղայնորեն:

Մի ժողովրդի ապագան կախված է ցեղային այն թթխմորից, որ դաստիարակության միջոցով դրվում է մարդ-էակի էության մեջ՝ սրա ամենաճկուն հասակում: Ցեղակրոնության միջոցով՝ ամերիկահայությունը ձգտում է իր մանուկի մեջ զարգացնել հենց ցեղային թթխմորը - ժառանգականության տվյալները:

Մանուկին հատուկ է ամեն ինչ ընդունել անքննադատաբար, մասնավորապես արտադպրոցական նյութերը: Բավական չէ, որ դաս-

տիարակությունը ըստ ձևի և մանկավարժորեն նպատակահարմար լինի, պետք է նախանձախնդիր լինել հատկապես բովանդակության մասին, իսկ դաստիարակության բովանդակությունը-դա հոգե-ցեղային կարելիություններն են: Մեթոդն այն չափով արժեք ունի, ինչ չափով, որ դա նպաստում է բովանդակության հայտնաբերմանը: Ամեն նյութ մանկան գիտակցության համար ձևավորիչ ուժ ունի: Այդ իսկ պատճառով, ամեն բանից առաջ անհրաժեշտ է նյութերի ընտրությունը, իսկ ընտրողն ամեն բանից առաջ նկատի պիտի ունենա մանուկի ցեղա-հոգեբանական հատկությունները: Նյութը պիտի նպաստի մանուկի զգացական խորությամբ: Պետք է խուսափել բոլոր տեսակի անբովանդակ նյութերից, որոնք եթե չեն քանդում, գեթ թուլացնում են մանուկի հոգևոր կարողությունները:

Մեր հետապնդած դաստիարակությունը նախ պիտի մշակի հայ մանուկի ցեղաշունչ սիրտը, ինչ որ հասուն տարիքում դժվար է ստեղծել, եթե չասենք անկարելի: Իսկ ցեղաշունչ սիրտ ստեղծելու գործում դաստիարակչական բոլոր ազդակներից - ընտանիք, հասարակություն, ավանդություններ, դպրոց - մայրն է ամենավճռական դեր խաղացողը:

Այլ ժողովուրդների կյանքում ընտանիքը միայն լրացնում է դպրոցի գործը: Բայց ամերիկահայությունը ազգային դպրոցներ չունի, որով՝ ընտանիքը, որ առավելապես ասել է մայրը՝ պիտի փոխարինի և՛ դպրոցը: Եվ այդ ընտանիք-դպրոցի նպատակը պիտի լինի ուժեղացնել հայ մանուկի հոգե-ցեղային դիմադրողականությունը: Իսկ այդ անելու համար՝ դա հրամայողաբար պիտի դառնա հոգեկան և ցեղային առողջության աղբյուր:

Մայրը տալիս է նյութը - ցեղանյութը, դաստիարակիչը՝ հոգին: Այս երկուսն են կռում, կոփում ցեղի ճակատագիրը՝ մանուկի միջոցով: Այս երկուսի միջոցով տարվում է նաև՝ ցեղի գոյամարտի նախապատրաստությունը:

Հայրը, որպես ընտանիքից դուրս գործող, նվազ դաստիարակչական ազդեցություն ունի իր զավակների վրա, քան մայրը:

Այդ իսկ պատճառով, Արծվիկների կազմակերպությունը ամերիկահայ ազգայնական կնոջ - Կարմիր Խաչի ցեղահոգ գործն է:

Ամերիկահայ ազգայնական կինը կատարում է երկու գործ՝

ա) և՛ ճիգ է անում ընտանիքը վերածել դպրոցի:

բ) և՛ ճգնում է թափ տալ ցեղակրոն շարժման, նոր կյանքի և հոգևոր վերանորոգության այս գործին:

Կարմիր Խաչուհին սկսել է գիտակցել, որ ինքը վերանորոգչական կարևորագույն ազդակն է, ինչպես և գլխավոր կողմը ցեղային առաքինությունների: Լծված նորահաս սերնդի դաստիարակության գործին՝ նա իր հոգու հետ՝ իր զավակին տալիս է մեր ցեղային առաքինությունների տախտակը:

Չկա՛ ազգային ապագայի կառուցում՝ առանց մոր, առանց հոգեփոխված՝ նաև բանապես ցեղայնացած կնոջ:

Մայրն ավելի՛ է մոտ իր երեխային, նա ավելի՛ն է տալիս նրան. այդ իսկ պատճառով, երեխան ավելի իր մոր պատկերն է:

Այդ գիտակցությամբ ահա՛ Հայ Կարմիր Խաչը, որ 1934ի ընթացքում կրկնապատկեց իր թիվը, նոր սերունդի դաստիարակության զուգահեռ՝ աշխատում է ստեղծել հոգեփոխված մայրը: Նա գիտակցում է, որ վերանորոգումը պետք է սկսել հասարակական առաջին բջիջից՝ ընտանիքից, իսկ ընտանիքում նախ իրենից՝ հայ կնոջից: Այս նպատակով էլ նա տքնում է հոգեցեղորեն վերարարչագործել ամերիկահայ կինը:

Կարմիր Խաչի ստեղծած շարժման մեջ ցեղորեն կայտառանում է նաև հայ կինը: Այդ շարժումը պատրաստում է ցեղային ոգու դաստիարակչուհին: Ամերիկայի կարմիր Խաչուհու համար է նաև՝ գերման կնոջ ուղղված նոր տասնաբանիայի առաջին պատվիրանը - «Դու պետք չէ մոռանաս, որ մոր և կնոջ քո պարտականություններից զատ՝ պետք է մասնակցես ազգիդ կյանքում տեղի ունեցող ճակատագրական անցքերին»:

Եվ կարմիր Խաչուհին աշխատում է իր բախտորոշ բաժինը բերել իր զավակներին տված ցեղահարմար դաստիարակության գործին: Նա աշխատում է դառնալ ցեղամայր, որպեսզի իր զավակները դառնան ցեղաճանաչ, ցեղահավատ, ցեղակրոն:

Նա հասկացել է, որ գերագույն է մոր առաքելությունը - որ նա կոչված է իր երեխայի դաստիարակության միջոցով կառուցելու իր ցեղի ապագան: Այո՛, երեխան ներկայացնում է ապագան. նա մի խոստումնալի կարելիություն է, մի ժպտացող հույս՝ լավագույն ապագայի: Եվ երեխայի հենց այդ հանգամանքն է իրեն դարձնում սրբազան ժողովուրդների համար: Կյանքի բոլոր մեծագործությունները, հաղթանակները՝ ցեղերի ոգու արծվային թևաբախումներ են: Ամերիկահայուհին հասկացել է այդ և ճգնում է արծվամայր դառնալ և իր արծվիկին սովորեցնել լայնաթռիչ խոյանքը՝ հանուն իր ցեղի Մեծ Վաղվան:

Հայ Կարմիր Խաչի ամեն մասնաճյուղ պարտադրորեն ստեղծում է արծվիկների բույն, իր թևի տակ, վարում է նրանց կյանքը, դաստիարակում նրանց: Ավելացնենք, որ արծվիկների կազմակերպությունը մեկ մեկ տնկարաններ են ցեղակրոն ուխտերի համար: Տասներեք տարին անց՝ արծվիկները միանում են ցեղակրոն ուխտերին: Այդ շարժումը մեծ խանդավառություն է ստեղծել թե՛ մանուկների, թե՛ շրջապատի մեջ: Արծվիկը սովորում է ճանաչել և սիրել ցեղը, ապրել նրա արժեքներով: Իրենց պաշտամունքը Եռագույնի հանդեպ արտահայտելու համար հաճախ նրանք իրենց անվանում են «Եռագույնի մանուկ»:

- Americas future lies an its youths⁴².

Նայելով հայ արծվիկի աչքերին, որոնք իրենց ցեղի հոգու խորքն են արտացոլում, մենք հպարտորեն կարող ենք ասել, որ ավագի վրա դրված չէ ամերիկահայության շենքը, որ նա ապագա ունի, որովհետև արծվաբույներ - արծվիկների սերունդ ունի:

Աշխատիր՝ աշխատիր՝ աշխատիր՝ կարմիր խաչուհի, որ վաղը Հայաստանը արծիվների բույն դառնա:

XIII ՈՒՍԱՆՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

«Պիտի ապրեն, քանի դեռ Մասիսը չի կործանվել»:
ՈՐԲԵՐՅԱՆ

Նորահաս սերունդի առջև բանալով իր դուռը, Դաշնակցությունը նրա առջև եպես բացեց Հայոց ապագայի դուռը: Այդ սերունդի մեջ բացառիկ տեղ է գրավում ուսանողությունը - մեր վաղվա մտավորականությունը: Մեր կանչին, առաջինը լինելու, արծազանգեց Բոստոնի ուսանողությունը, որ այժմ գործում է «Ահարոնյան Ակումբ» անվան տակ:

Բոստոնին հետևեց Նյու- Յորքի ուսանողությունը: Այժմ ջանքեր են թափվում միություններ ստեղծելու այն բոլոր համալսարանական քաղաքներում, ուր հայ ուսանողություն կա:

Ամերիկահայ ուսանողության մի մասը - բարեբախտաբար աննշան մասը - տեղավորված է հայ կյանքի ապագային բևեռի վրա: Ցեղորեն կույր՝ այդ տարրը հայկական երկնակամարի վրա լուսատուներ չի տեսնում:

Նյութապաշտությամբ թունավորված՝ նա ուսանում է հացի, միայն հացի համար: Նա բանով և գործով հաստատել է Ֆիխտեի խոսքը, թե՛ «Այս կամ այն փիլիսոփայության ընտրությունը կախված է մարդու անձնական հատկություններից»: Իր հոգեբանության համաձայն՝ նա ընտրել է նախանձի և հացի փիլիսոփայությունը - բուլշևիզմը: Այդ ուսանողության հոգևոր կյանքը կարելի է բնորոշել մի հատիկ բառով - ինքնաուճանացում: Մի՛ սեր ունի - ժամանցը, հաճոյալի ժամանցը: Նրա համար «հավասար են՝ երկինքն ու չվանք»: Գերագույնը կյանքում իր անձն է: Իր ծագումից զատ ոչինչ չունի հայկական: Անարժեք է, կորած ցեղի համար, որով՝ պարարտ հող է «լենինյան սերմունք»ի համար:

- Ուսանողության մյուս մասը - ցեղորեն առողջ տարրը - թրծվում է Դաշնակցության շնչով: Սրանց համար Հայոց ցեղայնությունը մարած հրաբուխ չէ՛, ոչ էլ կիսաշեշ, այլ անընդհատ գործող հրաբուխ:

Ցեղի ներքին աճումը - հակառակ անպատում արհավիրքների - իրողություն է: Չդադարեցրին նրա աճումը՝ ո՛չ կոտորածները, ո՛չ տեղահանությունը, ոչ էլ տարագրությունը: Դա նշան է, որ մեր ցեղն իր ընդերքում կրում է, կարողական վիճակում, պահեստի հոգևոր և կենսաբանական հսկայական ուժեր: Հասկանալի է, որ նման ցեղի զավակները չէին կարող չգիտակցել, թե՛ աններելի տգիտություն և վատություն է - սեփական արժեքների ուրացումով օտարության մեջ կեղծ իրավահավասարություն փնտրելը:

Ազգայնական ուսանողությունը գիտի, որ համամարդկային քաղաքակրթության ճամբան միագիծ չէ, որ ամեն ազգ գարգացման իր ուրույն եղանակն ունի, և որ ոչ մի արդարացում չունի ազգային առանձնահատկությունների զոհաբերումը այս կամ այն օտար մշակույթին, որքան էլ այդ վերջինը մեծ լինի:

Օտարը միշտ էլ բնազդական, այլ արդար արհամարհանք ունի այլասերվածի հանդեպ, անկախ նրա ընկերային դիրքից: Շշմարիտ իրավահավասարությունը այլացեղ ազգերի և անհատների միջև հնարավոր է միայն և միմիայն սեփական արժեքների միջոցով:

Այս ըմբռնումն է գծել «Ահարոնյան Ակումբ»ին պատկանող ուսանողության ճամբան:

Եվ ո՛չ մի զիջում ի հաշիվ մեր ցեղային անհատականության և արժանապատվության - ահա՛ նրա նշանաբանը:

Ցեղաճանաչ՝ այդ ուսանողությունը իր ցեղային անեղծ էությանը աշխարհն ընդունում է անմիջական կերպով - թա՛րմ կենսազգացողությամբ:

Նա զգում է մեր ապրած ժամանակի մեծությունը, և աշխատում է՝ աննշան սերունդ չկոչվելու համար: Աշխատում է, քանզի գիտի, որ պատմությունը վաղը վերստին ազգերը դատաստանի պիտի կանչի և պիտի ոտնակոխի, տրորի այն ամենը, որ տկար է, անզոր, անպատրաստ:

Նա զգում է գալիքը, որն աննախընթացորեն փոթորկաբեր պիտի լինի: Մոտենում են նոր աշխարհավերության օրերը:

Եվ նա խորապես գիտակցում է, որ ոճիրի համազոր տգիտություն կլինեն կարծել, թե՛ հայությունը լենինյան շանթարգելի շնորհիվ կարող է զերծ մնալ աշխարհի գլխին պայթող փոթորկից:

* * *

Տիեզերիմաստության պետք չկա հասկանալու համար, թե՛ մեր օրերը - նոր վերածնունդի, նոր ոգեկառուցումի օրեր են: Վերանորոգումի ճիգ են կատարում բոլորը, ամխտիր, բոլոր ազգերը - զորավոր թե՛ տկար, հաղթական թե՛ պարտյալ:

Աշխատանքն է եռուն ազգերի ծոցի մեջ - ոգո՛ւ աշխատանքը, որով աշխատող ազգերը կռում, կոփում են իրենց մոտավոր ապագայի դեմքը, որ ասել է՝ իրենց հոգևոր դեմքը: Դասակարգային եսականությանը բռնված՝ դեռ երեկ նրանք ինքնաթշնամական հարվածներով իրենց դարավոր քաղաքակրթությունը կվտանգեին, իսկ այսօր՝ ցեղի ճակատագրի ընդհանրության զգացումով զինված, գործի է լծված, որպես մի՛ մարդ: Գրկած իրենց պատմության անիվը՝ նրանք ճգնում են այն դարձնել դեպի իր բնական ճամբան:

Աշխատում են ազգերը, առաջին հերթին ֆաուստյան խռովքով, աշխատում են նրանց մտավորականությունները - տքնում, քրտնում այն մեծ օրերի համար, որ գալիս են:

«Ուժն է կրոնը, վա՛յ տկարին» - ահա՛ օրվա նշանաբանը: Ճշմարիտ մտավորականությունը - իր անունին արժանի - ցեղի ոգու գրականությամբ, ցեղի խոսքի բոցով հրդեհում է ապրումները, մասնավորապես, նորահաս սերունդի և նրան նվիրումի, զոհաբերության ու գործի մղում:

Երբեք, երբեք, մարդ էակի հայացքն այնքա՛ն վճռականությամբ դարձած չէր եղել դեպի կյանքի ամենամեծ ուժը, ամենամեծ արժեքը, ամենամեծ աստվածությունը - աշխատանքը: Հայրենիքները դարձել են մեկ մեկ հսկա դարբնանոցներ, ուր դարբին-ազգերը ճակատագրի սալին իրենց ծանր կռանն են իջեցնում: Ոտքի վրա՝ է ազգը - մեծ, քրտնաթոր, հաղթական: Այլևս իրար հասկացել են ու միացել՝ ժողովուրդն ու ընտրանին, պարտականությունն ու գիտակցությունը: Նման վիճակում են իրականանում համերաշխությունն ու հավասարությունը՝ ընկերային խաղերի միջև: Նրանց աշխատանքի առաջացրած ներքին ջերմությունից սկսել է հալվել դասակարգերի միջև ցցված սառուցե լեռը: Այդ աշխատանքի մեջ, վերջապես, պիտի հաջողվի սպանել մարդկային երջանկության թշնամին- Մեղուզան: Այլևս աշխատանքը դառնում է օրհնություն: Աշխատողը նրա մեջ դնում է իր այրական ուրախությունը, իր խանդավառությունը, իր մտածումը՝ իր հոգին: Աշխատանքը թափանցվում է աշխատողի էությամբ, որով աշխատող ազգը դառնում է ինքնաճանաչ:

Զէ՞ որ անխոս ինքնախոստովանություն, ինքնաարձանացում, ինքնաարտահայտություն է աշխատանքը:

Այսպես, ոգու այդ նոր աշխատանքի մեջ ընկերայնորեն սրբվում են, երիտասարդանում, վերածնվում - ազգայնանում են ազգերը:

Աշխարհն ազգայնանում է:

Օրինակներ՝: Ահա՛ ֆրանսիան, ուր ֆրանսիստների - «բանվորի, գյուղացու և զինվորի» շարժումը տարածվում է ինչպես հրդեհն՝

անտառում: Այդ միության անդամները, որպես խորհրդանշան, կրում են հին ֆրանկների զինվորական տապառը - այն ծանր և հատու զենքը, որ մի ժամանակ երգում էին գաղիական դուրացներգակները - «Մեր հայրերը կեռվեին երկսայրի տապարներով. նրանք ընկան ճակատամարտներում և արծիվները նրանց մահը ողբացին»: Ժորեսի հայրենիքի իսկական խորհրդանշանն այսօր, վերստին, հին, ծանր և երկսայրի տապարն է, որով ֆրանկները ժամանակին գոռ Հռոմի դռները խորտակեցին: Տապար - դա հոգեբանորեն նշանակում է - զա՛րկ, ֆրանսիացի, որ ֆրանսիան ապրի:

Երեկ էր, երբ երկու ընկերվարական ղեկավարներ - Փարիզի երեսփոխան Մոնտանիոն և Բորդոյինը՝ Մարկեն - հայտարարեցին իրենց ընտրող բանվորությանը՝ «Մենք ապրում ենք մեկը պատմության ամենամեծ անկյունադարձերից: Չենք կարող ժխտել փաստը, թե նոր զորավոր իշխանության գաղափարները կենդանացուցիչ կերպով տարածվում են ողջ աշխարհում: Չե՞ք խորհում, որ դա իր հասարակական արդարացումն ունի: Երբ մարդ վտանգի մեջ է՝ նախ և առաջ նա մտածում է իր մերձավորների մասին: Թույլ տվեք մեզ մտածելու մերոնց մասին, ձեր մասին, և զոհաբերելով սխուլաստիկան, դարբենք նոր կյանք: Լինենք կնքահայրը նոր հասարակության՝ դրված ազգային հիմունքների վրա»:

Մարկեն, որ վերջերս ծառացավ Երկրորդ Միջազգայնականի դեմ, ասում է մի այլ տեղ՝ «Հասել է ժամը, երբ պետք է վերջ տալ կեղծիքներին, քարացած ու խուլ դոկտրինաներին: Չե՞ք զգում խռովքը վաղվա օրվա: Գնացեք, դիտեք երիտասարդության մեջ, որ չի ուզում այլևս խմել դառն բաժակից, և դուք էլ կտեսնեք սարսուռը նոր օրվա, կտեսնեք աչքերի փայլը նրանց, որոնք կոչված են դառնալու դարբինը մի նոր և պայծառ ապագայի: Աճապարենք - երբ մի ազգ կործանվում է նրա ինքնապաշտպանության համար ձեռք են առնվում գերագույն միջոցներ: Հասկացեք, մեզ փրկելու համար պետք է նոր երգ երգել»:

Այսպես է աշխարհի ամենաառաջավոր մասում - Եվրոպայում: Եվ ո՞ւր, ո՞ւր «նոր երգ» չի երգվում, ո՞ւր հայրենիքի փրկության համար ձեռք չեն առնվում «գերագույն միջոցներ», ո՞ւր, մեր երկրագնդի վրա, հակադաշնակցական հոգիներից դուրս, ո՞ւր չի գործում կյանքի բնաշրջումը: Ժողովուրդները ազգայնանում են, որովհետև նոր ցեղաբախումների վտանգ կա: Ազգայնանում են ինքնապաշտպանվելու, փրկվելու համար: Ցեղաշարժ կա ամենուրեք: Ցեղը - ընտանիքից, տոհմից, ժողովուրդից, պետությունից վեր - ցեղը, որպես ուժածնության և ուժադարձանումի միջոց: Ինչպես երեկ, այսօր էլ ցեղի ինքնապաշտպանվելու կարողությունը պայմանավորվում է ազգային անհատի ինքնապաշտպանվելու կարողությամբ:

Վայ այն ազգին, որ իր մեջ ուժ և միջոց չի գտնում ինքնապաշտպանվելու համարժեքներում, բոլշևիզմի դեմ, օտար վատասերիչ ազդեցության դեմ: Իր գոյության համար պայքարում է ծղոտը, ցողունն անգամ: Բնության հիմնական օրենքն է՝ ինքնապաշտպանությունը:

Կուզեի, որ այդ ամենը գիտակցեիր, և լավ գիտակցեիր, ամերիկահայ ուսանողություն: Կուզեի, որ այդ բոլորի հետ գիտակցեիր և այն, որ հին աշխարհի վերակառուցման մեր օրերում հայությանը պետք են Ոգով հզոր առաջնորդներ, հոգևոր Սամսոններ, մտքի, սրտի և կամքի հսկաներ: Պետք են առաջնորդներ, որոնց անձնավորությունը լույս, ջերմություն և հավատք ճառագայթեր, որոնք տե՛ր լինեին իմացական կեցվածքի, կարողանային գրել, կախարդել, գործել, կազմակերպել, որոնց խոսքը թափանցված լիներ երկաթե տրամաբանությամբ և զրնգար որպես դամասկոսյան սուր: Առաջնորդներ, որ պաշտվեին: Առանց նմանների - ոգու՝ առաջնորդների - ազգերը դատապարտված են քարշ գալու պատմության հետևից:

Երբ չկան հսկաներ՝ ազգը դիտում է աշխարհն ու երեվույթները հալածվող կենդանու պոտոր աչքերով, և իր օրերն սպանում էին, մաշված բառեր ու բանաձևեր որոճալով: Երիցս դժբախտ է անմարգարե ազգը՝ նա տեսիլներ չի՝ ունենա: Սակայն, զգվելի՛ր է մարգարեն, որ Աստված չունի, կամ չհաստված ունի - նմանը կեղծ է և անգոր: Ձորավոր է կենդանի Աստծու - կենդանի ցեղի անունով մարգարեացողը միայն: Նա՛ ուզում է վարել, առաջնորդել, պետք է լինի ցեղի ոգու ներկայացուցիչը: Մեր օրերում ղեկավարել կարող է նմանը միայն: Կուզեի, որ ամերիկահայ ուսանողությունը իր շարքերից մեզ գորավոր, կամային ղեկավարներ տար:

Ամերիկահայ ուսանողությունը - վաղվա մտավորականությունը - իր անունն արդարացնելու համար՝ հայ կյանքում պիտի կատարի այն, ինչ դեր կատարում են ուղեղն ու սիրտը մարդկային էակի համար: Նա հրամայողաբար պիտի դառնա գիտության և ցեղային պարտականության մարդ: Եվ որպես այդպիսին, առաջին հերթին նա պիտի հայացնի օտար համալսարաններում ծեռք բերած իր գիտական պաշարը, ապա գիտական մտքի քիմիարանից պիտի անցկացնի հայության օրվա «ճշմարտությունները»: Պիտի հիմնավորի ու աշխատի համազգայնացնել Դաշնակցությունը, որպես ազգային կենդանի դավանանք: Վերջապես՝ նա պատճառագիտորեն պիտի բացատրի հայ կյանքի չարիքներն ու թերիները, պիտի սրբագրի ու վարի այն:

Ահա՛ այն մեծ դերը, որ վերապահված է ամերիկահայ վաղվա մտավորականության - ուսանողության: Նա այսօր դավանում է՝

- Որ իր սերնդին վիճակված է ապրել իր ցեղի պատմության ամենագերագույն ժամանակաշրջանը:

-Եվ որ իր սերունդը ճակատագրապես կապված պիտի մնա իր ցեղին:

XIV ՄԻ ԲԱՂՂԱՏԱԿԱՆ

Մեր օրերը շատ տեսակետներով հիշեցնում են Հայոց պատմության V դարը:

Առաջին կետը, որ մատնանշում է նմանությունը մեր ժամանակի և Ավարայրի օրերի, դա հայությունը բաղկացնող տարրերի հոգևոր բեռնացումն է - ազգայնական և հակազգայնական: Հայ կյանքի այս շերտավորումը Ավարայրի շրջանի պատմագիրը բնութագրում է հետևյալ երկու հատկանշական սահմանումով: Նա ազգայնական հայությունն անվանում է՝ ուխտապահ, հակազգայնականը՝ ուրացող: Սասանյան Հարստությունը, Հայաստանի ապագա համաիրանացման ու ծովումի ճամբան հարթելու պետական առաջադրությամբ, ճգնում էր հայությունը բաժանել երկու անհաշտ հատվածների, ինչպես վարվում է և՛ խորհրդային իշխանությունն այսօր:

Այդ առթիվ մեծապես խռովված էին հայության ազգայնորեն արթուն տարրերը, ինչպես և՛ այսօր:

Հայաշխարհի գլխին գալիք փորձանքների նախազգացումը հրդեհել էր ազգը, ինչպես և՛ այսօր:

Վարդանը հանուն համորեն հայության էր բարձրացրել դրոշակը, ինչպես և՛ Դաշնակցությունն այսօր: Ազգային շարժմանը մասնակցում էին ժողովրդական բոլոր խավերը՝ հոգևորական, իշխան, ազատ, սեպուհ, ռամիկ, ինչպես և՛ այսօր: Արտաքին թշնամին գործ ուներ հայ ժողովրդի ծառացած խղճմտանքի հետ, ինչպես և՛ իշխանությունն այսօր: V դարի ցեղապաշտ հայությունը - դա «Արտաշատի ժողովն» է, ուր հայը խրոխտում է. «Այս հավատից ո՛չ ոք չի կարող մեզ խախտել: Անկարելի է, որ մեր Աստվածը փոխենք մարդու հետ»:

Դա՛ այսօրվա մարդկային հասկացողությունների լեզվով, նշանակում է, թե՛ աշխարհը ոչինչ ունի, որի հետ ազգայնական հայությունը փոխել ուզեր իր աստվածային եռագույնը:

Ահավոր է այդ շրջանի, մանավանդ, ցեղաշունչ կղերի ազդեցությունը: Նա՛ է քաջալերիչը ժողովրդի, և խորհրդատուն՝ բանակի: Ղևնդ երեցն է Հայաստանի հոգևոր տերը. նրա ծայնն է դղրդել, շարժել, ոտքի հանել Հայաշխարհը. նրա սրբազան գայրույթն է այդ ժամանակաշրջանի աստվածապետական դաժան օրերի խարիսխը՝ «Հայրը թող չխնայի ուրացող որդուն, որդին հորը, ծառան՝ տիրոջը»... Օրվա անաստված և հուդայացած եկեղեցականը չկար երեկ՝ Վարդանացին. սակայն, ղևնդատիպ եկեղեցականներ, թեկուզ նվազ թվով, բայց կան և՛ այսօր: Ցեղի և նրա հավատի փրկության համար հայ

եկեղեցին ոտի տակ է առնում հիսուսական ներողամտության բովանդակ բարոյականը և դառնում է քրիստոնեության զինված բազուկը: Ահավոր մի ուժ, որի հանդեպ հանկարծակիի եկած թշնամին ասում է, «Եթե իրենք՝ աստվածներն էլ մեզ օգնության գան, ամհնար է մոգության օրենքները հաստատել հայոց մեջ. մարդիկ, որոնք ո՛չ կապանքներից են զարհուրում, ոչ տանջանքներից վախենում, որոնք մահը կյանքից նախամեծար են համարում - ո՞վ կարող է նրանց դեմ կանգնել»:

Հայոց պատմության դատավճիռն այդ շրջանում որոշ է և զարհուրելի՝ «Սատանան - Վասակի մասին ասում է Եղիշեն - ձեռք առել էր իբրև վահան, հագել էր դա իբրև զրահ՝ դառնալով նրա կամքին իբրև կատարյալ զինվոր»:

Օրվա հայ քաղաքական վասակության մասին, նվազ դաժան չպետք է լինի և՛ վաղվա մեր պատմության դատաստանը:

Ղազար Փարպեցու սրբազան զգվանքը բառ է կերտում ուրացողը դիմագծելու - «աղվեսակնիք»: Այսպես, այն ժամանակ էլ ուրացող հայը եղել է երկչոտ ու խարդախ:

Հայ պատմագրի ատելությունը ցեղուրաց հայի հանդեպ, ստեղծել է նաև մեկ ուրիշ որակում՝ «ցուրտ մարդիկ»:

«Ցուրտ» է նաև՝ օրվա ուրացողը - հակադաշնակցականը, հայության ներքին եռանդը պաղեցնողը - նա և՛ դասալիք է, և՛ դասալքության մղող:

Սուգ է ուրացող նախարարների տան մեջ. տնեցիները նրանց ընդունում են լացով. «ոչ ոք չէր ուզում նրանց սեղանակից լինել՝ ո՛չ կին, ո՛չ որդի, ո՛չ ազատ, ո՛չ ծառա, ո՛չ սպասավոր»:

Վարդանը Ավարայրի ճակատամարտից առաջ, իր բանակին ուղղած ճառի մեջ ասում է. «Մեր ծառաներն իսկ կխրտնեին ու մեզանից հեռու կփախչեին»:

Հայ կանայք - ինչպես կարմիր խաչուհիներն այսօր - ոչ միայն գարշում էին մոգերի երեսը նայել, այլ իրենց տղաներն ու աղջիկները նրանց մոտից չէին անցկացնում»:

Հայ սպարապետն է խոսում՝ «Կռիվն այլևս նյութի վրա չէ, այլ պատիվ, հայրենիք, կրոն պաշտպանելով մեռնել, և քաջությամբ անմոռաց անուն թողնել»:

Խանդավառ է - ինչպես ցեղակրոններն այսօր- և՛ նորահաս սերունդը. «Պատանիները վազելով դեպի մկրտության ավազան՝ աղաղակում էին. «Այս գիշեր ջրով, վաղն առավոտ՝ արյունով»: Եվ սպարապետը, որ սեփական ուժի գիտակցությունն ունի, հիշեցնում է հայ բանակին՝ «Մենք ավելի շատ հաղթական եղած ենք, քան թե պարտված»: Ճակատամարտից առաջ նա չի մոռանում՝ իր հոգու ամբողջ բյուրեղությամբ ասել իր մարտիկներին՝ «Միայն թե մեր խի-

զախ քաջության վատություն չխառնենք»: Եվ սկսվում է կռիվը: Վարդանի արդար վրեժխնդրության հարվածից Վասակն ազատվում է, թագնվելով պարսից «փղերի թիկունքի ետևը», ինչպես միշտ արել և անում է ցեղուրաց հայը: Նա վատորեն դավաճանում է իր ցեղին և նրա հարվածներից ազատվելու համար ապավինում է օտարին՝ թշնամու թիկունքին - երեկ պարսիկին, այսօր բուլշևիկներին:

Հատկանշական է, որ արտաքին թշնամին ավելի առարկայական է դեպի հայը քան ուրացող հայը:

Պարսիկ մոգերն հայոց մասին ասում էին. «Անպարտելի՛ են», իսկ ուրացող Գդիհոնը հոխորտում էր. «Ես Վահանի և բոլոր հայոց հետ ոչ թե նետով կկռվեմ, այլ նետիս կոթով բոլորին կցրեմ»: Խոսքի գոռությունը հատուկ է բոլոր ժամանակների ուրացողներին: Նույնպես չէ՞ն հոխորտում նաև մեր օրերի Գդիհոնները - Բուլշևիկները:

Յոթը հարյուր մոգեր «Վռամական Հուրը» Հայաստան բերելով, Նավասարդից Նավասարդ, այսինքն մեկ տարվա ընթացքում, պիտի թաղեին հայ հոգին: Բայց այդ օրից անցել են ավելի քան հազար Նավասարդներ և մեր ազգությունը կա ու կմնա: Այսօր Վռամական Հրո փոխարեն բուլշևիկ մոգերը Լենինյան հոգևոր մոխիրն են բերել Հայաստան: Ուրացողը, օտարի կրակով ու մոխիրով սնվող հայը, միշտ էլ կոխել, անցել է մեր ցեղային արժեքների վրայից, և սողացել թշնամու ոտքի տակ: Հայ դասական ուրացողներից Մերուժանը մասնավոր ատելություն ուներ հայկական արժեքների և սովորությունների հանդեպ: Նա ճգնում է ծալվել իբր պարսիկ՝ սովորությամբ և ճաշակով: Հոգեբանական այդ տիպը ապրում է և՛ այսօր: Նա արհամարանք ունի սեփական արժեքների և սրբությունների հանդեպ - անկապաշտ ռամկավարն ու բուլշևիկը: Սրանց որդիներն այսօր թուրք դրոշի գովքն են երգում: Մերուժանաշունչ չէ՞ր այն սինլքորը, որ Ամերիկայում մեր ընկերների դատապարտության լուրն առնելով, Եռագույնը փռում է իր տան մուտքին և հրավիրում իր քաղաքական դավաճակիցները գինարբուքի: Մարդկորեն անասնացածները կոխելով Եռագույնի վրա՝ ներս են մտնում և բազմում ռամկավարի անսուրբ սեղանի շուրջը: Կա ամենազգվելին: Հայ ուրացողը միշտ էլ եղել է քաղաքական կավատ: Երբ օտարը տրամադիր է եղել հաշտվել պայքարող հայության հետ՝ ուրացողը նրան հիշեցրել է իր կորուստները, որ հայերն են պատճառել: Մերուժանը հաճախ այս լարի վրա էր խաղում. նա սուգ էր կեղծում պարսից տված զոհերի համար և հրահրում Շապուհի կրթերը:

«Հարցրեք Անդրամիկից, Նժդեհից, ինչո՞ւ այնքան թուրք գյուղեր ավերակ դարձրին», ասում է Մանվելյանը՝ իր «Մոծավանջ» պատմվածքի մեջ: Զգվելի՛ կավատություն: Հայկական ջարդերը, ավելի քան երկու հազարամյակների մշակույթի կործանումը, միլիոնների լլկաբար կառափնատումը, 1915-ի զարհուրանքը սովորական մի ակտ է, իսկ մի

քանի հարյուր թուրք գյուղերի ավերումը, ա'հ, հայրեն թշվառականացածի համար՝ անմարսելի, անսովոր մի երևույթ է: Տառապում է նա, որ թուրքը թեթևորեն պատուհասած է: Ավելին՝ նա մղձավանջ է ապրում: Չզվելի չէ՞:

Տիգրանում, 452-ին ապստամբության ղեկավարների դատն է տեղի ունենում: Ուխտապահները շղթայակապ են, Վասակը շքախմբով, և հայոց թագն ստանալու տենչով վառված, հոխորտ: Բայց, ահա՛ մերկացվում է նա իր շքազգեստներից և կնաբար նստած մատակ ծիու վրա՝ նետվում է բանտ: Հայ պատմագիրն ասում է՝ նա մեռավ որդեակից, չարատանջ մահով, գլուխը ծեծելով: Մեռավ ժառանգելով դարերի անեծքը: Օտարից թագ ակնկալեց և թուրք ստացավ:

Վասակը օտարի «փղերի թիկունքի ետևը»- հակադաշնակցականը բոլշևիկի պաշտպանության տակ: Այս նզովյալ փաստը պիտի չմոռանա մեր պատմությունը:

Վասակը թքված Շապուհից - V դարի այս անողորմ դատավճռից պիտի չխուսափի և՛ մեր օրերի ներքին վատությունը - հակադաշնակցականությունը:

Անհնար է, որ վաղը մեր պատմությունը այս փաստն էլ չարձանագրի:

Վասակը սևացած հայոց պատմության մեջ - ֆիզիկապես սպանված օտարից, բարոյապես՝ իր ցեղից:

Իսկ Վարդանը - հավիտենորեն սուրբ, և գորավոր:

Այսպես է: Հաճախ խաչվում է Աստվածությունն անգամ: Հաճախ գերագույնը, գերարժեքը ենթարկվում է ամենաստորինի իշխանության, սակայն, կա՛, գործում է ողբերգականության դիալեկտիկան, որի ուժով պայքարում ընկած հերոսի կորուստը վերածվում է բարոյական հաղթանակի:

Այսպես է: Արի և արիադավան ժողովուրդը գնահատումի իր դիալեկտիկան ունի: Նա գիտի արիամարիել կեղծ մեծությունն ու արժեքները՝ թեկուզ նրանք տվյալ պատմական ժամանակաշրջանում հաղթական լինեն: Ինչպես և գիտի գնահատել ու պաշտել հավիտենապես արժեքավորը, մեծը, սուրբը՝ թեկուզ մարդկային տականքների կողմից նրանք հայիոյված լինեն: Դարերով ու դարերով ա՛յս է եղել հայ ժողովուրդի գնահատումի եղանակը:

Դա տարբեր չի՝ կարող լինել և՛ այսօր:

Չէ՛, անհնար է, անհնար, որ մեր ցեղի գահը թափուր մնա, երբ Վարդանների պաշտամունքը կա:

Չէ՞ որ ամեն սրբություն, ամեն զորություն ձգտում է հավերժանալու:

Ինչպես ամեն հավիտենականություն ուզում է պսակավորվել:

Իսկ ամեն պսակավորում լինում է արյունի ծիգով - դաշնակցականությամբ:

XV ԽԱՉԻ ԱՏՎԵՐԸ

Ամերիկա՛, ո՞ւր է արդարությունը:

Իննը հայրդիներ խստագույնս պատժված մի հասարակ ուրացողի համար:

Ի՞նչ, քո երգվյալները չդողացի՞ն իրենց խղճմտանքի առջև, երբ էլեկտրամահվան դատապարտեցին նրանց, որոնք դեռ երեկ քո դրոշի համար էլ կուրծք տվին շնացել թուրքին:

Չէ՛, չէ՛, Արարչության օրից ի վեր տեղի չէր ունեցել մնալ վատություն:

Գիտցի՛ր, սակայն, որ քո դատարանից զատ, ուր մեր մեծ ցեղի այլասերած տականքը իր ատելավառ կրքերի ողջ ապականությունը թափեց, կա՛ և Հայոց պատմության դատաստանը:

Քո մեծության մեջ որքան միամիտ ես դու՛, Ամերիկա՛: Իսկապես, չգիտե՞ս, որ դատապարտածդ հայերը՝ զոհերն են թրքա-բոլշևիկյան դավի: Չհասկացա՞ր, թե ինչ-ինչ պատճառներով չկարողացար արդարություն անել դավադրված հայության:

Քո դատարանում, որ ասել է՝ քո հոգում, պաշտպանություն գտավ հայ փերեզակի հերմեսացուպը - նյութական շահի խորհրդանշանը՝ մեր աստվածային եռագույնի դեմ: Եվ կարող է լինել, որ վաղը, ի ուրախություն բոլշևիզմի գործակալների՝ երկու հայ կորյուններ մոխիր դառնան քո հնարած էլեկտրական աթոռի վրա:

Ի՞նչ, չէ՞ս լսում թուրք և սովետ դեսպանատներից բարձրացող մեֆիստոֆելյան հռիռոցը՝ քո արդարության հասցեին:

Գիտենք՝ հաճախ այսպես է գործում օտար արդարությունը: Ոչինչ - քաղաքական գիշերը հավիտենական տևողություն չէ: Աշխարհը դառնում է, ժամանակը գործում: Դեռ երեկ էր, ինչ նա մի շարք գահեր գետին զարկեց: Կույրերը, միայն կույրերը չեն տեսնում, թե ինչպես պատմության որդը կրծում է խորհրդային իշխանության հիմքերը: Ոչինչ, մենք կսպասենք սեփական արդարության, որ պիտի գործի վաղը՝ մեր Հայրենիքում՝ ապախորհրդայնացած Հայաստանում:

Մերժվեց վերաքննությունը և... մեր երկու ընկերների թիկունքում սպառնալիորեն ցցվեց խաչը:

Եվ խաչի նսեմ ստվերը փռվեց ազգայնական հայության հոգեաշխարհի վրա:

Ա՛հ, գիտե՛մ, ցեղադավան ամերիկահայություն - գիտե՛մ, չե՛ որ դեռ երեկ քեզ մոտ էի, քեզ հետ էի, երբ կարմիր շեյթանը դավադրեց քեզ - գիտե՛մ, այժմ սիրտդ ուռած է զայրությանից և բարկությունդ կմխա:

Գուցե և վաղը սուգ հազնի ճակատդ, բայց թող չկորանա՛ դա - տղամարդ պայքարողին վայել չե՛ տկարությունը: Վեր գլուխդ, չե՞ որ դու այն ազգն ես, որ գիտի հավիտենականության բարձունքից դիտել աշխարհն ու անցքերը: Գլուխդ վեր, ուր մշտաբուն մի աչք կա, որ հսկում է թշնամիներիդ վրա: Վեր, որտեղից մի սաստող ձեռքի ստվերն է կախվել թշնամիներիդ գլխին:

Տեսնո՞ւմ ես միայն հացով ապրող երկրասող տականքը: Լա՛վ, դիտիր, - նրանք այնպես են շարժվում, կարծես, ներքնապես մի ծանր բեռ կրեին:

Ա՛հ, ներքին չարության համար քաղցած այդ չարարվեստ տականքը - նա վաղուց է ոռնում դատարանների դռան և երկու որդիներիդ արյունն է պահանջում: Նա հոգնեց սպասելուց: Իր չարության քաղցը հագեցնելու համար՝ օր, ժամ, վայրկյան առաջ նա ուզում է մեր արդարների աճյունը տեսնել:

Եվ, ո՞վ գիտի, գուցե վաղը աշխարհի ամենահարուստ նահանգի պետն էլ չուզեց զգալ վեհափառությունը մեր ողբերգության՝ այն ժամանակ կմոխրանան, կմռռեն եռագույնի նոր վկաները - Մատթևոսն ու Նշանը⁴³:

Եվ գիտե՞ք ինչպես - ինչպե՛ս հայ լեզեռնականն է մեռնում՝ ստոյիկյան խորխտությանը և ժպտադեմ:

Ես տեսա, ես ճանաչեցի նրանց: Ամերիկյան թողնելուց առաջ, զնացի հրաժեշտի՝ մեր բանտարկյալներին, և երկարորեն, ծունկ ծնկի, խոսեցի մահվան դատապարտված երկուսի հետ: Աստված իմ՝ ի՞նչ տղամարդիկ են: Սրանց ոտքի հետքերը պիտի համբուրեին գողուղի ռամկավարն ու պղծադավան բոլշևիկը, եթե զուրկ չլինեին մեր ցեղի ճակատագրի զգացումից: Ժամեր տևող մեր տեսակցության ընթացքում նրանց կողմից ո՛չ մի խոսք չեղավ այն մասին, թե ի՞նչ աշխատանքներ են տարվում դուրսը՝ իրենց ճակատագրի դաժանությունը մեղմացնելու համար: Այո՛, այդ մասին և ո՛չ մի ակնարկ:

Երկուսն էլ, սակայն, խորապես ազդված էին Վարանդյանի⁴⁴ մահից:

- «Ինչպե՞ս է Ահարոնյանը, հույս կա՞, որ նորից գրիչը ձեռքն առնի»՝ հարցրեց Մատթևոսը:

- «Արդյո՞ք, հույս կա՞, որ մոտիկ ապագայում Իտալիան կամ մի այլ ուժ գարկի Թուրքիին»՝ հարցրին, երբ ոտքի վրա էինք և կողջագուրվեինք բաժանվելու համար:

- «Այո՛, տղա երբ, աշխարհը դառնում է. անկյունադարձի առջև է մարդկությունը. մեզ կմնա աշխատել և պատրաստ լինել»: Այս խոսքե-

րով բաժանվեցի մեր երկու ցեղահոգ ընկերներից, որոնց աչքերի մեջ ցավով կարդացի այրող կարոտը զենքի, ծածան եռագույնի, կովի թուրքի դեմ:

Մատթևոս, Նշան - ահա՛, ամերիկահայություն, երկուսը սրտով մեծ ու զորավոր զավակներիցդ, որոնք վաղը, ներքին թշնամուդ ցանկությամբ, պիտի մեռնեն, եթե ամերիկյան մի նահանգապետ նրանց մահն ուզեց:

Ի՞նչ արած, գիտես, որ ժամանակը ազգերի վրա կոխելով է անցնում: Նրա ոտքի կապարյա ծանրության անծանոթ չես դու: Այս անգամ էլ նա ոտքը սրտիդ վրա, ազգային վերքիդ կոխեց: Վայ՛ քեզ, եթե ուժ և արիություն չունեցար խորխտալու, որ քո սիրտն ավելի՛ ուժեղ է քան ժամանակի զարշապարը: Այո՛, այսպե՛ս է վայել այն ազգին, որ աշխարհի անարդարության հետ պայքարի մտած՝ դժբախտություն ունի նեղվելու և՛ իր տականքից:

Բարոյական այս կեցվածքն է վայել քուրմին, որ քաղցրաբար իր զոհն է մատուցանում: Ձոհարարի քո վիճակում հավասարապես աններելի են՝ տրտուներն ու տկարությունը:

Ո՛չ Յոզեֆի մռայլ շեշտը, ո՛չ էլ Բայրոնյան հուսահատություն - ո՛չ մեկը և ո՛չ մյուսը:

Գիտցիր, սակայն, որ այն օրը, երբ գործադրվեց մահապատիժը՝ մի խորհրդավոր ծայն զարհուրանքով պիտի գոռա թշնամիներիդ ականջի մեջ - memento-հիշիր:

Այն օրից ծանոթ տականքները վատաբար պիտի դողան իրենց հետապնդող ձեռքի ստվերից:

Երկու ուրվականներ, ամեն գիշեր, նրանց դռները պիտի գարկեն:

Նրանք ամեն օր պիտի մեռնեն, պիտի մեռնեն՝ դեռ չմեռած:

Այն օրը, երբ քեզ, ամերիկահայ երկու զավակներիդ մահը գուժեցին՝ դու կբարձրացնես ճակատդ, զուրգուրանքով կնայես եռագույնիդ, այն մտովի կխոնարհեցնես արիներիդ համբուրելի աճյունի առջև, ապա կբարձրացնես - ամենաերկյուղածորեն կհամբուրես, մեկ էլ, յոթն անգամ, և կհանձնես օրվա իր պահակին՝ ցեղակրո՛ն զավակներիդ:

Այսպե՛ս է վայել այն ազգին, որ հանում իր հավիտենականի գիտի իր զավակներից ամենաընտիրները զոհաբերել:

Այսպե՛ս է կատարվում ամեն մարտիրոսություն:

Այսպե՛ս է ստեղծվում ամեն հերոսական:

Այսպե՛ս են հաղթանակում ազգերը:

ԲԱՆՏԱՅԻՆ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ⁴⁵

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Չայաստան և Ճճարտություն - ահա՛ իմ աստվածությունները:

Չայրենասեր չես, եթե կյանքդ տրված չէ ի սպաս սրանց, որոնցից մեկին ծառայել կարելի է՝ մյուսի միջոցով միայն:

Խորհրդանիշ՝ ինձ համար չի նշանակում մտածել միայն: Դա, միաժամանակ, և ինքնախորացում է, երկունք, որ հնարավոր է դարձնում ներատեսությունը:

Սիրուն եմ գաղափարը, որ աշխարհ է գալիս ներքին գողգոթայի ճամբով կամ էլ փայլատակում է ուղեղիդ մեջ - մտքիդ՝ իբրև շանթող հայտնություն:

I

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

*«Չեռո՛ւ ստությունից և լի նրանով,
ինչ ընդդեմ է ստության»:*
ԽՈՐԵՆԱՑԻ

Պատմությունն - դա անավարտ վեպ չէ, այլ՝ չավարտված ծակատամարտ:

Եվ իր էջերը՝ ռազմադաշտեր, որոնք արյունով են ներկում եկող-անցնող սերունդները:

Ազգերի կյանքն՝ ըստ էության՝ գոտեմարտ է մահվան հետ:

Նրանք - ազգերը միայն այն չափով են կենսունակ ու ստեղծագործ, ինչ չափով վերապրած և իմաստավորած են իրենց անցյալը, իրենց պատմությունը:

Պատմագրել՝ նշանակում է կռվի մտնել ժամանակի հետ՝ թույլ չտալու համար, որ նա մարդկային ազգի անցյալն սպանի: Ժողովրդի անմահության կոթողն է պատմությունը:

Վա՛յ այն ժողովրդին, որի անցյալն իր համար լոկ մի գերեզման է անխոս: Չկա՛ ավելի մեծ ծառայություն՝ իր ժողովրդին, քան պատմագրումը նրա անցյալ կյանքի: Նոր Խորենացիներ, Եղիշեներ թող ճակատագիրը չզլանա մեզ:

Ճճարիտ պատմագրության դեմ մեղանչում ենք, երկու դեպքում. նախ՝ երբ անգիտանալով անցքերը վերլուծող, կապակցող, համադրող և տեսականորեն ընդհանրացնող մտքի դերը՝ նրան հաղորդում ենք վիպական գունավորում, որով այն՝ պատմությունը վերածում ենք մի երկարաշունչ պատմավեպի: Կամ էլ՝ երբ անգիտանալով սրտի դերը, պատմությունը դարձնում ենք պեղումների և հանածոների մի մեռյալ նկարագրություն, այսինքն՝ ցամաքեցնում ենք ժողովրդի ոգեշնչման աղբյուրը, որպիսին պետք է որ լինի պատմությունը: Նաև՝ իմաստասիրելու կարող - ահա՛ թե որպիսին պիտի լինի պատմագրողը: Իր անունն արդարացնելու համար՝ պատմագրությունը պիտի լինի, միաժամանակ, նաև՝ պատմության փիլիսոփայություն: Անցքերին թափանցել իմաստասիրական վերլուծող մտքով, և նրանց մասին խոսել սրտի լեզվով: Այսպիսին էր Միշլեն: Մարդկային կյանքի պես՝ պատմությունն էլ ո՛չ լոկ սրտի, ո՛չ էլ միայն մտքի գործ է, - դա սինթեզն է երկուսի:

Անցքերն ու անձերին հասկանալու համար բավական չէ միայն տեսությունը, պետք է նաև՝ համազգալ նրանց:

Ընդունենք և այն, որ պատմության նշանակությունը ոչ միայն ճանաչողական է, այլև՝ դաստիարակչական, վերանորոգչական:

Պակասավոր է այն հայը, որ հայրենի պատմության իմաստասիրությունը, նրա հետագա զարգացման ուղիները հասկանալու համար չի վերապրել իր ժողովրդի ողջ անցյալը:

Շատ բան խնայված կլինեի հայության - տառապանք, արյուններ, եթե հայ մտավորականությունը դեռ անցյալ դարի երկրորդ կեսից երևան եկած լինեի ընդհանրապես պատմության, և ի մասնավորի՝ հայոց պատմության իմաստասիրության լրիվ սպառազինությամբ:

Պետք է վերապրել և վերիմաստավորել հայրենի պատմության ողջ հուլովայթը:

Պետք է Չայկի հետ ծառանալ Նեբրուքի դեմ, Տիգրանի հետ՝ ընդարձակել Չայաստանը, Արտաշեսի հետ՝ բարեկարգել այն, Բագրատունիների հետ Անին հրաշակերտել և ապա՝ նրա կործանումը ողբալ... Ի մի բան՝ պետք է վերապրել մեր պատմության բոլոր բախտորոշ անցքերը - նրա վերելքներն ու անկումները, նրա փառքերն ու տառապանքը, նրա աննկուն ընդվզումներն ու կուլտուրական-հարուստ շինարարությունը:

Այսպես՝ մինչ մեր օրերը:

Այսպես են ճշմարտորեն Հայաստանում Հայ սիրտն ու գիտակցությունը:

Այսպես է ստեղծվում համահայր, ամբողջական հայր:

* * *

Գուժկանը - ամենաողբերգականը Հայոց պատմության դերակատարներից, որի դերը Հռոմում, արտաքին վտանգների ժամանակ, կատարում էր ծիրանագույն դրոշը՝ պարզելով Կապիտոլիումի վրա:

«Ահա, հասավ գուժկանը... Ի նշան սգո պատռեց օձիքը և հող ցանց գլխին»*:

Ո՞վ է այդ եղբրականը, և ի՞նչ է խորհրդանշում նրա երևալը:

Գուժկան - դա խռովված անձնավորումն է իր ժողովրդի հավաքական գիտակցության, նրա արթուն բնագրի, նրա ապրելու կամքի:

Հասեհաս է վտանգը - շուտով կպայթի ամպրոպը, և ահա՛ Հայաստանով մեկ տարածվում է կարմիր գուժը՝ մրրկելով ու մտրակելով բոլոր կամքերը:

«Ելեք, ելեք, և օրհասական կռվի պատրաստվեք... Եվա՞ր, ո՞չ, ո՞չ, ես արդեն ողբացի ամեն հայի փոխարեն, և՛ պատռելով օձիքս՝ զգացի ցավը ողջ ազգի... Ելեք, վատություն է վայել, երբ հարվածող բազուկներ ունենք. մահ, մահ՝ մեզ մահվամբ սպառնացողին: Ելեք, հանուն կյանքի, նրա բարեշրջման, նրա կատարելության, ելեք... Մահից ավելի կյանքն է գորավոր, ելեք»...

Այսպես է ապրել, վերապրել, հավերժացել հայր:

Այսպես, ամեն անգամ, երբ հայտնվել է գուժկանը՝ իր հիմք-պատվանդանից սասանվել է հայությունը, ցնցվել, իր մեջ հաղթահարել իր ներքին տկարությունները, և՛ իր վաղեմի մեծության վայել մի ամենի ծառացումով, ելել մահվան ճամբաներն է կտրել՝ մահից էլ գորավոր...

II

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ

Ժողովուրդը կնճանկի իր երկրին, որն իր ներքին ուժերի աշխատանքով բարձրունքներ է կարկառում:

Մասիս, թե Մեսրոպ - հավասարապես սրբազան կատարներ, որոնց տրված է գոյության բարձրունքներում պահել հայ միտքն ու հայացքը:

Կան դանդաղ զառամող ու մեռնող ժողովուրդներ - նրանք, որոնց անցյալ գոյության դպրոցը՝ իրենց երկրի աշխարհագրական

դիրքի և արտաքին այլ ազդակների շնորհիվ եղել է նվազ դժվարին: Պատմության կողմից բարերարվածներն են դրանք՝ տեր միջակ մորալի, որոնք կորցրած իրենց անհատականությունը, շարունակում են ապրել իրենց անցյալի վարկով միայն:

Ամեն ժողովուրդ իր ուսերի վրա է կրում իր պատմական բախտի բեռը:

Նվազ ոգելից և խոստումնալից է այն ժողովուրդը, որը գնալով չի երիտասարդանում հոգեպես, որին պակասում է իր պատմական առաքելության գիտակցությունը:

Նմանին, զլանալով իր հարգանքը, աշխարհն ասում է՝ ապրելու և ստեղծագործելու համար նախ ճանաչիր և ճանաչել տուր քեզ:

* * *

Փոխադարձ է ազդեցությունը երկրի և այն մշակող ժողովրդի միջև: Հնագույն ժամանակներում, ինչպես և քաղաքակրթության լուսաբացին, առավել չափով զորավոր է եղել բնության ազդեցությունը մարդու վրա:

Անհամար թելերով է կապված իր գետերին, իր Վոլգային ռուսական հոգին:

Ծովի, ծովեզրերի ծնունդ է հույնը:

Անապատն է կաղապարել արաբի էությունը: Իսկ հայ էությունը մշակելու գործում ազդեցության առյուծի բաժինը ընկել է Հայոց լեռներին:

Մասիսն է դայակը հայ հոգու:

* * *

Ծով է ժողովուրդը: Ինչպես հողմերից առաջացած ալիքները չեն դրսևորում ծովի ողջ դինամիկան, նրա զորությունը, այնպես էլ ժողովուրդների առօրյական մանրագործությունները չեն սպառում այն ամենը, որ տեղի է ունենում նրանց հոգու խորքում:

Կան խորքային ալեկոծություններ, որոնք ընդգրկում են բովանդակ ծովը:

Կան նաև՝ հոգեշարժեր - պատերազմ, հեղափոխություն, վերածնունդ, որոնք ընթացքում ժողովուրդը իր էությունն ու ուժերը բացահայտում է առավելագույն չափով:

Այո՛, ծով է ժողովուրդը: Դա հոգու միասնություն է: Ով չգիտի, ու չի զգում այդ՝ թող հեռու մնա նրանից:

* Հայոց պատմության (ծանոթ. հեղինակի):

ժողովուրդն է մեր ժամանակների աստվածությունը: Թեև նրա մասին և նրա անունից խոսում են իր բոլոր զավակները, քչերը, սակայն, շատ քչերն են էաբանորեն ճանաչում նրան:

ժողովրդին, ինչպես և բնությանը ճանաչել կարելի է իր ամբողջության և խորքի մեջ:

Այսպես միայն, և ոչ՝ այլ կերպ:

Երկուսն են դեպի նրա խորք-էությունը տանող ճամբաները - իր պատմությունը և իր աչքերը՝ գերագույն պահե-րում:

Առաջինը վկայում է թե ի՞նչ էր նա անցյալում և ի՞նչ կարող էր մնացած լինել նրանից: Երկրորդը խոսում է այն մասին, թե ի՞նչ է նա այժմ և ի՞նչ կարող է դառնալ վաղը:

Ժողովրդի աչքը, որի արտահայտչականությունը տրված չէ մարդկային խոսքին:

Կան գերագույն պահեր - ժողովրդի գոյության ու ճակատագրին սպառնացող արտաքին վտանգի ժամեր, երբ դա լայնանում է, խորանում արծվի աչքի պես, երբ այդ վերջինը իր բնին, իր ձագերին երկարող թշնամու ձեռքը, ժանիքը, մագիլն է տեսնում:

Նման դեպքերում ժողովուրդն ամբողջապես աչք է դառնում, որին նայելու արիություն չի պակասում սակավաթիվներին միայն:

Նրա հայացքից փախչում, թաքնվում են այն բոլորը, որոնք մինչև այդ կաղնկեին, կխուժանավարեին հրապարակում - կրկեսայինները, ինքնակոչները, սովորականները:

Եվ, իրենց դիրքերի վրա՝ վտանգի պահին՝ մնում են զորավորները միայն:

«Իմ զավակը չէ նա, ու ինձ համար մեռնելու հրաման չի աղերսում ինձանից», - անխոս ասում է հրաբխի պես արթնացած ժողովուրդը: Եվ գործում իր ապրած դարերի իմաստությամբ՝ սահմանելու և պարտադրելու գերապարտականության գործեր:

Նման վայրկյաններին նա գորավորների մեջ փնտրում է զորավորագույնին և նրա ափի մեջ դնում իր ճակատագիրը:

Այսպես է աշխարհ գալիս ճշմարիտ առաջնորդը:

Խորքի կանչին արծագանգում է խորքը - ժողովուրդ և առաջնորդ գտնում են իրար՝ միանում, ամբողջանում էութենական մի միասնության մեջ:

Այսպես է ստեղծվում հավաքական սիրտը: Նման պահերին է սրբազանում ապրումը, խոսքը, գործը:

Նման մթնոլորտում են հղացվում հերոսները և ծնունդ առնում գործերը հերոսական:

Ես տեսել եմ մեր ժողովրդին նման հոգեվիճակում. տեսել նրան՝ իր բիբերի մեջ, տեսել խռովքոտ տողանցն իր սերունդների, տեսել ռազմի իր սրբերին և գայլերին՝ Վարդանների և Վահանների...:

Եվ ժողովրդի հզոր շնչով օծված՝ երկու անգամ անհավասար ճակատամարտերի եմ առաջնորդել նրա զավակներին: Ղարաքիլիսայի օրհասական օրերին, երբ թուրք հորդաների հետ մա՛հը կանցնեք Ախուրյանը, ու երկու տարի անց՝ Սյունիքում, ուր պանթուրանականները կնկրտեին լեռնահայությունը վերածել դիակների կամուրջի՝ թուրք և թաթար հայրենիքների միջև:

Եվ երկու դեպքում էլ հայ մարդը կատարել է ռազմի մեծագործություններ, քանզի մեզ հրամայել ու վարել է աչքը ժողովրդի:

Ժողովուրդն ավելին է, քան իր պետությունը, իր իշխանությունը, անգամ իր կուլտուրան:

Իր ոգու հայտնությունը դժվարացնող բազմազան արգելքների պատճառով նրան հաջողվում է իրականացնել իր կարողական ուժերի մի չնչին մասը միայն: Պետության - ճշմարիտ պետության, բանականության և մարդկայնության վրա կառուցված պետության դերը հենց այդ արգելքները աստիճանաբար վերացնելու մեջ է կայանում:

Ժողովուրդ - դա Անթեյն է առասպելական: Պարտվում է նա, հենց որ կտրվեց հողից: Իսկ այդ վերջինը՝ հայրենի հողը խորհրդանշում է կուլտուր-ազգային այն բոլոր արժեքներն ու սրբությունները, որ ստեղծել է ինքը՝ ժողովուրդը:

Անհակ պարտական է իր ընթացքն արդարացնել իր ժողովրդի առջև, իսկ ժողովուրդը՝ իր պատմության:

Ժողովրդից է ամեն հաղթանակ, անկարող ղեկավարից՝ ամեն պարտություն:

«Ես գրում եմ մի ձեռքով, պայքարում՝ երկուսով»:

Այսպես, Վիկտոր Յուզոյի պես վարվիր, երբ ժողովրդիդ գերագույն բարիքներն ես պաշտպանում:

Ժողովրդի համար՝ զույգ ձեռքով - այսպես բոլոր դեպքերում:

Կյանքում, խղճմտանքից գատ, ես ճանաչեցի երկու այլ դատավորների և՛ Աստված և ժողովուրդ: Առաջինի դեմ մեղանչեցի, երկրորդի դեմ՝ երբեք:

III
ՀԱՅՐԵՆԻՔ

Նա ծնվեց մարդու առաջին մտածումի հետ՝ թե սուրբ է հայրենի հողը:

Նա ստեղծվեց այն օրը, երբ մարդն առաջին անգամ լինելով գիտակցորեն ու ժպտադեմ մեռավ հայրենի հողի հա-մար: Հայրենիք թե սոսկ երկիրը, դա հայրենիք է դառնում այն հոգևոր արժեքներով, որոնցով նրան օժտում է ժողովուրդը:

Երկիրը - դա հայրենիքի աշխարհագրական գրահն է: Հայրենիքը - այդ երկիրը մշակող ժողովրդի ոգին է, նրա մշակույթը:

Ժողովրդի հոգևոր ստեղծագործությունը՝ ահա՛ հայրենիքը՝ իր սկիզբն առավ նրա բանարվեստի, ձեռագիր գրքերի, սրբի, լուսակիրի, հերոսի, նրա առաջին ավանդությունների հետ: Հայաստան երկիրը հայրենիք դարձրին Մեսրոպի այբուբենը, Մամիկոնյանների ուխտը, Բագրատունիների շինարարական մեծագործությունը:

Իբրև հասկացողություն՝ հայրենիքն ընդգրկում է ո՛չ միայն անցյալն ու ներկան, այլև՝ գալիքը: Դա ժողովրդի պա-տմական առաքելությունն է ըստ իր վախճանական նպատակի՝ զարգացող մի հավերժություն է Հայրենիքը: Դա եկող ու անցնող սերունդների անմահությունն է, որն իբրև գաղափար և գործ ժողովուրդը դրոշում է նյութի վրա, խոսքի մեջ, և այն ապրեցնում իբրև անմեռ հուշ, իբրև պատմություն:

Հայրենիք չէ կայսրությունը: Հայրենիքը խորացող էություն է: Դա արտաքին նվաճում չէ, այլ՝ ինքնանվաճում, ինքնամշակում: Հրեության համար՝ հայրենիքը խորհրդանշող «լացի պատ»ը ավելի մեծ հոգևոր կարողություն ունի, քան Չինաստանը՝ չինացիների համար:

Աշխարհակալություն - ահա՛ հայրենիքների թշնամին՝ հարա-զատ, թե օտար: Վերջ ի վերջո կործանվում է աշխարհակալող ամեն երկիր - Բաբելոն, Հռոմ, Բյուզանդիա, որովհետև նա սպանում է և՛ իր սեփական հայրենիքը:

Խելագար անձնասպանություն է աշխարհակալությունը, հոգե-սպանություն:

Մարդկային գործերի մեջ հայրենիքի պաշտպանությունն է ամենասրբազանը:

Հայրենիքի չափ նվիրական է և պատերազմը հայրենական: Հավաքական ավազակություն և սպանություն է այլ կարգի ամեն պատերազմ:

Եվ ճշմարիտ հերոսները նրանք են միայն, որոնք մեծագործում են և առաքինանում իրենց վտանգված հայրենիքը պաշտպանելու ժամանակ:

Հերոսի անունը պիտի զլանալ աշխարհակալական պատերազ-մի մասնակցող ամեն զորականի: Սպանության և կողոպուտի ելած բանակը կարող է քաջ ավազակներ ու մարդասպաններ տալ, բայց ոչ և հերոսներ:

Հայրենիքը չի տրվում այնպես, ինչպես ժառանգվում է հայրե-նական հարստություն: Դա ձեռք է բերվում ամեն մի սերունդի և նրա առանձին անդամի կողմից. ձեռք է բերվում հայրենաճանաչումով, հայ-րենապաշտությամբ, նրան արժանի դառնալու ձգտումով: Կարելի է հայրենիքում լինել, բայց հայրենիքից չլինել, կարելի է հայրենիքում ապրել, բայց և այնպես հոգեհաղորդ չլինել նրան:

Կարելի է, վերջապես, իրավապես հայրենատեր լինել, իսկ հոգեպես՝ անհայրենիք:

Արժանի չես հայրենիքիդ, եթե այն չես դավանում իբրև գերագույն նպատակ, իսկ անծո՛ղ իբրև միջոց:

Սոցիալապես որքան արդար՝ այնքան զորավոր է հայրենիքը: Գերերջանիկ է մարդը, որ կարող է ասել. «Իմ հայրենիքում արևը ծագում է բոլորի և ամեն մեկի համար, այնտեղ երկիրը մշակելու և հոգեպես մշակվելու ազատություն ունեմ ես»:

Հայրենիք ստեղծել՝ նշանակում է բեկոր առ բեկոր հայտնա-բերել, իմաստավորել, պատմականացնել իր երկիրը: Նշանակում է այնպես հարազատել իր երկիրը, որ նրանում ոչինչ չմնա անհայտ, անխոս, մեռյալ: Նշանակում է վայր առ վայր նվաճել երկիրը, շունչ և իմաստ տալով նրանց:

Ի մի բան՝ հայրենիք ստեղծել՝ նշանակում է հարազատել իր երկիրը և հարազատանալ նրան: Այսպիսով ահա՛, նույնանում են ժողովրդի ոգին ու հայրենիքը: Սրանց դարավոր փոխներգործության արգասիք է հայրենիքը:

Որքան վսեմ է մի ժողովրդի հասկացողությունը հայրենիքի մասին, այնքան զորավոր է նրա երկիրը, նրա հայրենասիրությունը:

Իմ հայրենիքը - դա մարդկայնորեն այն լավագույնն է, որ կա Հայաստանում:

Կեսարը կուզեր լինել առաջինը գյուղում, և ոչ երկրորդը՝ քաղաքում:

Հեթանոսական փառասիրություն: Ես կցանկանայի լինել վերջինը Հայաստանում, միայն թե ազատ և անկարոտ լինեիմ նրա բոլոր զավակները:

Նման հայրենիքում բավարարված կլինեին բոլոր փառասիրությունները և ապահովված՝ բոլորի երջանկությունները:

Ների՛ր, Տե՛ր, մերի՛ր ինձ, եթե մի օր հայրենիքիս օգտակար լինելու համար մեղանչեմ քո դեմ: Արդար է հայրենիքին ծառայել ամեն ինչով, բացի ստորությունից:

Մեռի՛ր այնպես, որ մահդ էլ ծառայի հայրենիքիդ - ահա՛ իմ դավանած հայրենասիրությունը:

Հերոսական գործերից ավելի ոգեշնչող է մա՛հը հերոսական:

IV ՄԵՐ ՆԱԽԱՅԱՅՐԵՐԸ

Ժամանակին Աստված էր նախահայրը - Աստվածը իր ցեղի, տոհմի, և իր պաշտամունքը՝ կրոն:

Թեև մի օր մարդը դադարեց Աստված կոչել իր նախահորը, վերջինը, սակայն, շարունակեց պահել իր սրբազան հանգամանքը:

Ձատեցեք նախահայրերի աճյունը հայրենի հողից և դուք կունենաք երկիր մշակելի, բնակելի, բայց ոչ հայրենիք:

Հայրենիքը ստեղծվում է հողը, նյութը հաղթահարելով, երկիրն արժեքավորելով, իմաստավորելով նրան խորհուրդ և սրբազնություն հաղորդելով միայն: Իսկ սրբազանն աշխարհում նույնպես նախահայրերից է: Նրանցից է գերագույն քաջությունը՝ հերոսությունը, որի դափնիները չեն թառամում երբեք:

Ձորավիզ ունենալով նրանց ոգին՝ հոգնություն չգիտեն ռազմիկը՝ կռվում, կուլտուրայի մշակը՝ խաղաղության մեջ:

Նրանք են ստեղծիչը մեր պատմության, նրանցից՝ մեր գիրն ու գիրքը, նրանք են մտավոր լույսը մեր կյանքի, նրանցն է գերագույն իշխանությունը՝ հավերժ, առանց որի և՛ թագ, և՛ հանրապետության նախագահ, և՛ դիկտատոր - աշխարհիկ ամեն մի իշխանություն մնում է անվավեր և անզոր:

Ճշմարտության պես ծերության անհաղորդ՝ նրանք խորհրդանշում են ո՛չ միայն իրենց ժողովրդի անցյալը, այլև՝ ապագան, վերահայտնվելով աշխարհ եկող ամեն հայ էակի մեջ: Ամսա՛հ՝ նրանք հանդիսանում են աղբյուրը մեր ազգային ոգու անմահության:

Նրանք են սկզբնավորողը հայկականության: Արդ, թե ինչո՞ւ պաշտամունքի պակասը դեպի նախահայրերը, ասել է՝ սիրո և հարգանքի պակաս դեպի հայկականությունը:

Գերազանցի՛ր նախորդներիդ: Կռվի՛ր այնպես, որ քո ընթացքով հեշտացնես քեզնից հետո միևնույն նպատակի համար կռվողների գործը - ահա՛ մարտերի և մարտիկի բարոյական իմպերատիվը:

Այս բարոյականով մեր պատմության մեջ առավելապես Մամիկոնյան զորավարներն են առաջնորդվել: Ավարայրը հոգեբանորեն նախապատրաստված էր Մուշեղի, Վասակի, Մանվելի և այլոց հերոսականով: Վարդանն ու վարդանանքը իրենց հերթին, նախապատրաստեցին, հեշտացրին Վահան Մամիկոնյանի պայքարը, որը պիտի հարկադրեր Տիգրանին՝ հրաժարվել Հայաստանը իրանականացնելու մտքից:

Իբրև օրենք՝ գերազանցի՛ր նախորդներիդ՝ խիզախությամբ, նվիրումով, հայրենահոգությամբ:

Գերազանցի՛ր - դա ոգու հրամայականն է, նրա հարածուն զարգացման, կատարելագործման հրամայականը:

Ո՛վ չի գերազանցում իր նախորդներին՝ նա անարգում է նրանց անունը՝ մեղանչելով ոգու զարգացման օրենքի դեմ:

Ամեն անգամ, երբ Մասիսներին են նայում, ներքին հայացքիս առջև բարձրանում են վեհափառ ճակատները մեր նախահայրերի: Եվ, կրկնում են հանգույն գոթական ռազմիկի. «Ես կուզեի նրանց հետ լինել» - իմ փառապսակ նախահայրերի հետ:

Եթե թերություններ ունեմ - այդ կպարտեմ ինձ, իսկ այն, որ լավ ու լավագույն է իմ մեջ՝ նախահայրերիս:

Արդ, թե ինչու ճակատամարտերում շահածս ամեն մի դափնին, երկյուղածորեն, նրանց հայտնի, թե անհայտ շիրիմներին դրի ես:

V
ՀԱՅԸ*

Նկարագրի անկախություն - ահա՛ եականը: Երբ պակասում է դա՛ ասել է պակասում է այն անփոխարինելին, առանց որի ժողովուրդները ուրույն մշակույթ չեն ստեղծում:

Ժողովուրդների ճակատագրի աստվածը պետք է փնտրել ոչ թե երկնքի վրա, այլ նրանց կրծքի տակ - նրանց նկարագրի մեջ:

Իսկ նկարագիրն այն է, ինչ որ ստեղծում են տվյալ երկրի աշխարհագրական դիրքն ու պատմությունը: Ժողովրդի ոգին է նկարագիրը, որ ենթական արտահայտում է իր հոգևոր ստեղծագործության միջոցով:

Ամեն նկարագիր իր հիմնական գիծն ունի, որը նրբերանգավորում ու շեշտում է ենթակայի հատկությունները և իշխում նրանց վրա:

Ո՞րն է հայկական նկարագրի հիմնական գիծը:

- Լրջությունը, հայի մտավոր և բարոյական լրջությունը, որն ամեն բանից առաջ ծանրախոհություն է ենթադրում:

Խոսքիս ճշմարտությունը վճռապես հաստատում են՝

- Հայ ժողովրդի գործերի հազարամյա վկան՝ իր պատմությունը և իր էպոսը, որի հերոսների բարքն ու գործերը խոր հարգանք են պարտադրում:

- Իր հեթանոս աստվածները, որոնց նա օժտել է իր բարձր հոգեգծերով:

- Վերջապես, իր ինքնատիպ ճարտարապետությունը, որի կոթողները, շեն թե կիսավեր, կմամավեն հսկաների, որոնք հայոց երկնքի տակ նստած՝ ձեռքը ծնոտին կարծես աշխարհի բաներն են խոկում:

Այո՛, լուրջ է հայը՝ մտաբարոյապես:

Եվ, հենց այդ բախտորոշ հոգեգծով էլ պայմանավորվեց իր քաղաքական ճակատագիրը:

Հայը ոգու ժողովուրդ է, իսկ ոգուն ներհատուկ է տառապանքը:

* Մի հատված իմ «Հայկական նկարագրի հիմնական գծերը» ձեռագրից (ծանոթ. հեղինակի):

Բոցից, երկունքից, ցավից ծնած իր Վահագնը - ահա՛ հայի կենսազգացողությունը, նրա աշխարհյուրացումը:

Նրա համար չէ լոկ կեցության ուրախությունը: Հայի համար՝ աշխարհի հետ հաշտ և ուրախ լինելու համար բավական չէ կուշտ լինելը:

Ժողովուրդներ կան, որոնք կյանքն ու աշխարհը ընդունում են այնպես, ինչպես որ նրանք տրված են բնորեն, ինչպես որ նրանք կան առարկայորեն:

Իր էության բերումով՝ հայն իր գոյությանը հաղորդում է որոշ սրբազանություն և նպատակ՝ ձգտելով իմաստավորել և կատարելագործել այն:

Հայն իդեալի ժողովուրդ է, իսկ իդեալը ենթադրում է ոգու խռովք, նպատակասլացություն, լավագույնի կարոտ:

Աշխարհը տրված է ո՛չ միայն վայելելու, այլև՝ կատարելագործելու, բարեշտկելու այն - ահա՛ հայի աշխարհըմբռնումը, նրա էտիկական բարձր հասկացողությունը, որի հետևանքով այնքան վաղ մարդկայնացավ նա՝ կանխելով գրեթե իր բոլոր հարևաններին: Հայը հավասարապես տառապում է ինչպես իր գոյության ծանրածանր պայքարի արդար ցավից, այնպես էլ՝ աշխարհի և մարդկային ազգի անկատարելության գիտակցությունից:

Նրա համար աշխարհը դեռ այն չէ, ինչպիսին կարող է լինել, և պետք է որ լինի:

Միերը՝ հայկական էպոսի հերոսը - իմա՛ ինքը հայ ժողովուրդը - մերժում է գոյություն ունեցող աշխարհակարգը՝ լավագույնի պահանջ զգալով և առաջադրելով:

Հային ծանոթ չէ չարության ուրախությունը: Չարախնդյալ չէ, նա կուզի իր գոյության թշնամիներին իսկ միայն պարտված տեսնել, բայց ոչ և՛ դժբախտ:

Արծաթ չկա հայ մարդու ծիծաղի մեջ: Ծիծաղը հայի մեջ ավելի մտածումն է առաջացնում, քան սիրտը: «Ա՛յս է աշխարհը, մարդը» - ահա՛ նրա ծիծաղի հոգեբանական լեզուն, իմաստը:

Հայ հոգուն տեղ չունի արտաքին նախանձը: Վաղուց է ինչ հայը նախանձողին - իր արքային - Արտավազդին շղթայի զարկած պահում է վիհերում: Նախանձում է չարը, նաև՝ հոգեպես տկարը: Հայը խորշում է թե՛ մեկից, թե՛ մյուսից:

Ժողովուրդներ կան, որոնք իրենց բացասորեն մարդկայինը - իրենց նկարագրի ամենադատապարտելի թերիները, կենսաբանական անհրաժեշտությամբ, ծառայեցնում են իրենց գոյության պաշտպանության: Հայը վաղուց է դատապարտել աշխարհաբանդ չարությունն

իրևս պայքարի գեներ: Ի զուր եմ շնորը լիզում Արտավազդի շղթաները - արթուն է հայ դարբինը:

Հայ տության այդ չարամերժ գիծը- որ պատիվ է բերում ենթակային- մեծապես դժվարացրել է իր դարավոր գոյամարտը: Չարի ու բարու իր հասկացողությամբ, դեռ այսօր էլ հայը մղվում է ամենայն անշահասիրությանը- անբաղաքագիտորեն - դիրք ճշտելով մեկի թե մյուսի հանդեպ, առանց հաշվի առնելու գոյություն ունեցող առարկայական պարագաները:

Իր այդ հոգեգծի պատճառով՝ նրա մտածողությունն ու արտաքին վարքագիծը ընդունել են ապաքաղաքական, որով և՛ անաշխարհահարմար բնույթ:

* * *

Աջը կուշտ ժողովուրդ - ահա մի ուրիշը - ամենահայ-կականը հայի գովելի հատկություններից:

Խոսեցրեք իր էպոսը, իր ֆուկլորը և պիտի համոզվեք, որ հայի համար հացը կեցության բարիքների շարքում առաջինը չէ:

«Ձեռքը բարձրացրեց Դավիթը՝ մանուկ, ուզեց ոսկին վերցնել. հրեշտակը, հեռացնելով ձեռքը, դրեց կրակի վրա, մատը կրակին սեղմեց և այրեց մատը. մատը բերանը դրեց և լեզուն այրեց. լեզուն այրվեց սակավ համրացավ նա: Եվ սկսեցին նրան կանչել կակազ Դավիթ»*:

Այսպես, պատժելով իր ապագա հերոսի միամիտ արարքը՝ հայը հաստատել է իր անընչասիրությունը, իր հոգեկան պայազատությունը:

Հայոց արքան՝ Հայաստան հրավիրելով Նազովրեցուն, ասում է - թեև շատ մեծ չէ իր երկիրը, բայց կբավի երկուսին:

Մի ուրիշ թագակիր՝ Տրդատը, աշխարհակալելու սահմանված իր սուրը նետում է Սեպուհ լեռների մեջ:

«Հարգված ու կո՞ւշտ ես՝ գոհ եղիր, հո՞ղ է մնացածը», - ասում է միջնադարի հայ երգիչը՝ Նաղաշը:

«Հարուստ է նա, ու լուսաբացից համեստ աշխատանքի է լծվել իր անդաստանի մեջ», - ասում է անանուն իմաստասերը՝ ինքը ժողովուրդը:

«Եթե հյուրեր եկան՝ հաց տուր, կերա՞ն հացը՝ մինչև դուռը տար», - ասում է Ձեռով Օհանը:

«Աստծուց ենք ես էլ, հացս էլ, ով կարիք ունի, թող վայելի»:

Գիտենք՝ անցորդին է պատկանում թոնրից հանված հայ շինականի առաջին հացը: Ահա՛ հայը, և ահա՛ և հացը հայի համար, հացը՝ առնված բառիս ամենահայկական իմաստով:

* * *

Հոռմեացի մի առաքելություն գիտեր՝ իր կյանքը տրամադրել իր պետության, աստվածացնել այն և լինել հպարտ նրանով:

Դասական հույնի համար և գերագույնն աշխարհում իր քաղաք-պետությունն էր, որի փառքի և հզորության համար աշխատելով կառաքինանար անհատը:

Հայաստանի քաղաքական անկախության կորուստի փաստով հայի համար դարերի ու դարերի պետության դերը պիտի կատարեր ազգությունը:

Ազգային գոյության խնդիրը - ահա՛ թե ինչն է կազմում հայոց պատմության առանցքը:

Այդ իսկ պատճառով հայ մարդու համար բարձրագույն արժեքը, սրբությունը, հեղինակությունը պիտի դառնար հայկականությունը՝ իբրև գիտակցված էութենական միասնություն:

Գիտենք, ժամանակին իսլամը փոքրասիական աշխարհամասի վրայով անցավ իբրև մի տարերային հեղեղ՝ իր ճամբին իրեն խառնելով բոլոր օտար գետերը և թավալեց դեպի ծովը: Մահմեդականացան գրեթե բոլոր ժողովուրդները: Միայն Արածանին և Արաքսը պահեցին իրենց ջրերի սրբությունը: Հայաստանը, սակայն, կղզիացվեց, պաշարվեց իսլամության ծովով: Այսպես լինելով հանդերձ, հայությունը մնաց իբրև գրանիտե ժայռ՝ իրեն խեղդել փորձող ծովում:

Եվ, այնուհետև, քանի-քանի եղեռներ, վայրագության նախաճիրներ պայթեցին Հայաստանի գլխին:

Մի բազմադետ երկիր, որն ըստ արաբ պատմագրի, դարերով ծեծեցին, տրորեցին «օտար սմբակներն ու կայծակները»: Այս պայմաններում գերապրեց հայ ազգությունը:

Աններելի սխալ է կրոնական կրքով բացատրել հայի հավատարմությունը քրիստոնեության հանդեպ: Հայ հոգուն անծանոթ է ֆանատիզմը. վկա՝ թոնդրակեցիների շարժումը, միջնադարի մեր կենսահաստատ պոեզիան, և մերօրյա ժամանակահարմար հայ եկեղեցականությունը: Տիրապետող գիտակցությունը հայի մեջ վաղուց է ինչ ազգայինն է, և ո՛չ կրոնականը, ինչպես որոշ ժողովուրդների մոտ: Նա շատ վաղ հայացրեց քրիստոնեությունը: Հայկականությունն է հայի ճշմարիտ կրոնը:

Արդ, թե ինչու եմ ասում
- Չկան «հայեր», կա Հայը:

* «Աստուծոց Դավիթ» (Ժամոթ. հեղինակի):

Խորհրդածում են հայկականության մասին և միտքս հանգչում է նրա ամենաազնվական անոթների վրա:

Ահա՛ մեր նախահայրերը լուսադավան - Մեծն Ներսես, Սահակ, Մեսրոպ. ապա՛ հերոսական փաղանգը Մամիկոնյան զորավարների՝ Մուշեղ, Վարդան, Վահան՝ կենդանի վահանը Հայաստանի պաշտպանության, Աշոտ՝ մարտերի բոցերում երկաթացած. իսկ նոր և նորագույն ժամանակներում՝ Արմյան, Խրիմյան, Ալիշան, Պատկանյան, Ջավարյան: Վերջապես, հեղափոխականն ու ռազմիկը միշտ մահապատրաստ, որոնց համար Հայաստանը աստվածություն էր, Հայկականությունը՝ կրոն:

Եթե գեղեցիկն այն է, որ հարազատորեն համապատասխանում է իր սեռի-տեսակի գաղափարին, ապա՛ հայրեն հարազատ է նա, ու՛ հանդիսանալով ներկայացուցիչն ու կրողը հայկականության՝ վերջինը արտահայտում է առավելա-գույն չափով:

Գերազանցն իր տեսակի մեջ - ահա՛ ճշմարիտ հայն իբրև ոգի և կերպար:

Հայն իր Վահագնը ուներ - աստվածը քաջության: Քաջ և քաջապաշտ է նա:

Հոգեկան այդ պաթոսին՝ քաջության կպարտի հայը իր բազմավտանգ գոյությունը: Քաջ են, ընդհանրապես, ոգով ժողովուրդները: Սրանցից է հայը՝ գերազանցորեն: Հեթանոս հայի քաջությունը չտկարացավ նաև քրիստոնեական Հայաստանում: Մխրագործելու իր տենչանքին զուգահեռ՝ դա ընդունեց արտահայտության մի նոր ձև և - նահատակությունը կամավոր, որն իր խորքի մեջ ոչ այլ ինչ է, բայց եթե՝ գիտակցական մահվամբ քաջաբար անհամանալու ձգտումը: Ըստ էության՝ մահամերժ ոգու խիզախանքն է - քաջությունն թե նահատակություն:

Հայն իր ամենասիրելի ու սրբացրած հերոսին անվա-ել է քաջ, և այսպիսով տվել իր գերագույն գնահատականը ոչ միայն քաջին, այլև՝ քաջության, ընդհանրապես:

Օտար լծերի տակ երկարորեն ապրած ժողովուրդներին հատուկ է մի հոգեգիծ, որը հոգեգիտությունը անվանում է «ստրկական երկյուղ»:

Այդ անոթալի արատից, այդ չարիքից գերծ է հայ էությունը, որովհետև օտար իշխանության լուծը կրելով հանդերձ, նա չի դադարել իրեն զգալ ավելի բարձր իր երկրին բռնորեն տիրողից:

Տրդատներից մինչև Մամիկոնյանները, և Դավիթ Բեկից մինչև մի բուռ հեղափոխականների «Բանկ Օտոման»⁴⁶ը գրավող Բաբկեն Սյունին՝ քաջությունը հայի համար եղել է այն, ինչ որ է համը պտուղի

համար՝ բնորեն: Այնպիսի մեծագործություն պիտի կատարեն, որ նրա մասին խոսեն երկնքում անգամ՝ ասում է Վարդանը Սասանյան արքունիքում: Նաև ասպետական է հայավայել քաջությունը: Հայ էպոսի հերոսը առաջին հարվածը գիշում է Մսրամելիքին, առանց մտածելու, թե դա կարող է մահացու լինել իրեն համար: Այժմ հարվածելու հերթը Դավիթին է, սակայն, միջամտում է հակառակորդի քույրը, և հայ հերոսը խնայում է իր առաջին երկու հարվածները Մսրամելիքին:

- Հեյ, հեյ, - ձայն է տալիս Դավիթը, նախազգուշացնում թշնամուն, թե գալիս է: Հին գող է Մսրամելիքը. հայ հսկան՝ բարեմիտ, միամիտ կոչվելու աստիճան:

Այսպիսին է հայի քաջը՝ արդարորեն հպարտ, բայց ոչ՝ բարձրագույն, գոռոզ:

Ձարկ միայն նրան, որն ի վիճակի է պատասխանելու զարկիդ - ահա՛ հայի մորալը:

Ժողովուրդները ևս մտածում ու գործում են ըստ իրենց աշխարհայեցողության, որն այլ բան չէ, բայց եթե նրանց տեսական, նրանց մտածողության նկարագիրը:

Հայոց ընդհանուր նկարագրի հիմնական որոշիչներից մեկն էլ շինարարական տենչանքն է՝ անշեջ, անսպառ:

Ինչո՞վ է պայմանավորվում այդ պաթոսը, ի՞նչն է սնուցանում այդ խանդը, և որո՞նք են նրա հոգեբանական նախադրյալները:

- Նախ՝ աշխարհի, մարդու և կյանքի մասին իր կառուցած էթիկական հասկացողությունը:

Պատմության նպատակաբանական սկզբունքին հավատարիմ հայն իրեն զգում է ավելի իբրև պարտականության, քան միայն անձնական երջանկության ձգտող էակ: Արդ, թե ինչու հայի մորալը էվդեմոնիստական չէ - երջանկապաշտական չէ:

Նա ունի գիտակցությունը իր առաքելության, որի աստիճանական իրականացման մեջ է տեսնում երջանկության իր իրավունքը: Նա վրլունտարիստական տիպ է: Եթե սիրեր փիլիսոփայությունը՝ նա պիտի նախընտրեր Ֆիխտեին - նրա կամապաշտական իմաստասիրությունը: Ծանրածանր պայքար, վտանգներ, և իբրև սրանց բնական հետևանքը մշտական տառապանք - ահա՛ բովանդակությունը հայոց պատմության: Ահա՛ եռյակ դաստիարակիչները հայ կամքի: Աշխատանքն է օրենքների օրենքը հայի համար: Կուրորեն ու կրավորաբար չենթարկվել իր դժխեն ճակատագրին, այլ՝ պայքարել նրա դեմ, պայքարել շինարարելով: Այսպես են վարվում հայաբարո ժողովուրդները միայն:

Հայի համար շինարարությունն է գերագույնը պայքարներից, և հավերժացողը հաղթանակներից: Շինարարել նշանակում է՝ ճգնել, հաղթահարելով իր տառապանքը: Երբ խզված է արտաքին, քաղաքա-

կան ազատությունը՝ որոշ տիպի ժողովուրդներ այն փոխարինում են ներքին ազատությամբ, - մի բան, որ ենթակային տալիս է շինարարությունը: Այս դեպքում դեր է կատարում նաև հոգևոր կոմպենսացիայի օրենքը. իրավագրկված գործելու մի բնագավառում, ենթական երևան է գալիս մի այլում: Անկարող սեփական հայրենիքում իր կարողության ու կորովի համար ասպարեզ գտնել՝ հայ տաղանդը և քաջությունը տեղ գտան ու երկար ժամանակ մնացին բազմած Բյուզանդիոնի գահի վրա:

Չար ու ավերիչ են լինում ստեղծագործելու անզորությունից տառապող ժողովուրդները միայն:

Հայաստանի հարևաններից և նրա հեռակա ոսոխներից, դժբախտաբար, քչերն էին գերծ այդ չարանյութ տկարությունից:

Ահա՛ թե ինչու արյունը, ավերն ու ավարը անպակաս եղան Հայաստանից: Այս պայմաններում իսկ, իր էության հավատարիմ հայը պիտի մղվեր շինարարել և վերաշինել անդադրում: Նա, որ մի ժամանակ ասել էր՝ «Անին շեն, աշխարհն ավեր», պիտի չկարողանար հաշտվել իր երկրի կիսավեր վիճակի հետ: Իր պատմության կարելիության սահմաններում՝ հայն այսպես է հատուցել իր գոյության թշնամիներին. «Քանդեցին, ահա ավելի լավը կկառուցեն»: Կառուցել ավելի լավը, քան էր կործանվածը - այս եղավ հայի նշանաբանը պատմականորեն: Եվ, հետամուտ ավելի անթերին կառուցելու, հայը պիտի ճարտարանար, պիտի կատարելագործեր իր շինարարական տաղանդը: Վկա՛ Բագրատունիների բազմաշեն մայրաքաղաքը, Կիլիկիայի Սիսը, Տարսուղը, որոնք հարաբերորեն այնքան կարծ ժամանակամիջոցում կուլտուրապես օրեկան-տարեկան դարձան:

Դա այլևս սովորական շինարարություն չէր, այլ՝ մշակութային հրաշագործություն:

Հոգևորապես չափահաս և ազգորեն ինքնատիպ - ահա՛ թե իբրև ինչպիսին է մեզ ներկայանում հայը իր պատմության դեռ արշալույսին:

Չկա՛ դիմագուրկ արվեստ. եթե կա՛ մեռյալ է դա: Հայն ունի ուրույն դեմք, շեշտված անհատականություն, իր շինարարությունը՝ յուրահատուկ ոճ:

Շինարարելիս, ստեղծագործելիս՝ նա սիրում է *ex ipso fonte bibere**:

Լուսաբաղձ ժողովուրդ, որն ապրել, պայքարել, շինարարել է գիրքը ձեռքին: Նա գործել ու ստեղծագործել է՝ միտքը երկնքում, ձեռքը երկրի վրա՝ պիտի ասեր Ալիշանը:

Մեր երկրագնդի վրա երկու ուժեր չեն հոգնում - ժամանակն ու հայը՝ մեկը կործանելու, մյուսը՝ վերաշինելու:

Պատմության նպատակն է ժողովուրդներին և մարդկային անհատներին վարել դեպի ներքին բարոյական ազատություն, առանց որի սակավարժեք է արտաքին ազատությունը:

Երբ մի ժողովուրդ՝ հոգեկան կուլտուրայի զորությամբ տիրել է բարոյական ազատության, օտարի լուծը, բռնությունը կարող է միայն խոչընդոտել նրա պատմական չուն, բայց ոչ և՛ ուժաթափել, խեղդել նրա ոգին: Այդ ներքին ազատությունը ձեռք է բերվում շինարարությամբ և ստեղծագործությամբ միայն:

Որքան՝ պոեզիա, որքան՝ խորհուրդ կա հայ շինականի կյանքում: Նա սրբազնության շունչ է հաղորդում իր աշխատանքին՝ երկիրը մշակելիս անգամ:

Երկրագործել դեռ այսօր էլ հայի համար նշանակում է՝ ազնվացնել բնությունը, և ուրախ պտղաբերություն տարածել:

Միիր-միթրայական այդ վեհ հասկացողությունը աշխատանքի մասին գալիս է հեթանոս դարերի խորքից:

Իսկ ճարտարապետել - հայկական, ինչպես և հեգեյան իմաստով - նշանակում է՝ սրբել, սրբագործել երկրի որոշ կետերը, որպեսզի այնտեղ Աստված ու աստվածայինը բնակվեն:

Այսպես, այս նպատակով է տաճարներ կառուցել հայը - տաճարներ, որոնց գմբեթները ոչ միայն ձգտում են դեպի երկինք, ինչպես գոթականը և անտիկ-այլև՝ անխոս խոսում նրա մասին:

Սահմանակցել իդեալականին, սրբազանին և հավերժին, նրանց շունչը խառնել իր առօրյական կյանքին, նրանցով սնուցանել իր ստեղծագործական ավյունը - ահա՛ հայ հոգին:

Հավերժանալ շինարարելով, ստեղծագործելով - ահա՛ հայկականը, չափազանց հայկականը:

Միայն նման ժողովուրդը, որը սիրում է աշխարհն ու իրերը դիտել *sub specie aeternitatis* - հավերժության բարձրունքից՝ կարող էր պատմության ամենադժվարին պայմաններում ոչ միայն վարել իր անհավասար գոյամարտը, այլև հարուստ ստեղծագործության փառա-հեղ էջ բանալ համաշխարհային մշակութի պատմության մեջ:

Շինարարության բնավին հերոս է հայը:

* Խմել սեփական ակնաղբյուրից (ծանոթ. հեղինակի):

VI
ԻՍԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ ԽՈՅԵՐ*

Ի՞նչ կարող է, և ի՞նչ չի կարող մարդը: Այդ հարցին պատասխանելուց առաջ պետք է ճշտել՝ ո՞ր մարդուն է վերաբերում դա:

Չկա վերացական մարդը. մարդն ընդհանրապես կա կոնկրետ, կա որոշ մարդը:

Խորապես տարբերվում է ո՛չ միայն այսինչ մարդն այնինչից, այլև՝ նույն անձն իրենից՝ ըստ իր տարբեր հոգեվիճակների: Ահա՛ մարդը, որը հաջողել է հաղթահարել իր ներքին արգելքները՝ հոգեկան ծուլությունը, կույր կենսասիրությունը, մահվան երկյուղը և այլն:

Ահա՛ մի ուրիշը, որի հոգու վրա դեռ ճնշում է ներքին արգելքների լուծը: Տարբերության մի ամբողջ ծով է բաժանում այդ երկուսին:

Երբ մեր ոգին գերի է ներքին կույր ուժերի-արգելքների հաճախ մարդկորեն կարելին մեզ թվում է անկարելի:

Փորձեցե՛ք, սակայն, հաղթահարել ձեր ներքին արգելքները արտաքին արգելքներն ու դժվարությունները պիտի թվան նվազ դժվարահաղթ:

Ոգին է գծում մարդու կարողության սահմանները - նրա բարոյական կարողության:

Ճշմարտությունը հասկանալուց մինչև այն ընդունելը, և այդ վերջինից մինչև այն գործադրելը առնվազը յոթն օրվա ճանապարհ է:

Սուկրատին սպանող հասարակությունը այլևս սուկրատներ չծնեց. նա ամլացավ հոգեպես: Արդա՛ր պատիժ:

Ճշմարտորեն ազատ է նա՛ միայն, ու չի զգում բռնության առկայությունը:

Ազատ կարող է լինել հզորագոր ոգու տերը միայն:

Հոգով տկարների համար մարտելի սնունդ չէ ազատությունը:

Ջգալ, որ հոգի ունես - ահա՛ թե երբ են բացում, խոսում, ժպտում ճշմարիտը, բարին, գեղեցիկը:

* Առնված իմ նույնանուն ձեռագրից (ծանոթ. հեղինակի):

Անհոգի,- ասում է պարզ ժողովուրդը և դրանով անսխալորեն բնութագրում այնպիսիներին, որոնք կարող են իրենց չարագործություններն ու դաժանությունները ներոնականության հասցնել:

Հոգու համար՝ երկնքի կապտության հետ մրցող շուշանը բույս չէ՛ միայն. արևի հետ ամեն օր առաջինը համբուրվող լեռը՝ հողեղեն կարկառ, բարձունք չէ՛ միայն: Հոգին - որին մատչելի է ամեն խորք, բարձունք, հորիզոն - հոգին է բանալին տիեզերքի, թարգմանը բնության:

Ջգալ, որ հոգի ունես - այս է մարդկայնացնում մեզ, միայն այս:

Պատմական գործիչը պատկանում է ո՛չ միայն իր դարաշրջանին, անցյալին, այլ՝ իբրև էություն՝ նաև ապագային:

Իբրև զարգացող ոգի նա երևան է գալիս բոլոր եկողանցնող սերունդների մեջ, որով նա միշտ ժամանակակից է:

Պատմական անձը քարեղեն արձան, քարացած էություն չէ, այլ՝ հավերժաշունչ ոգի:

Այլ կերպ մոտենալ պատմական անձերին՝ կնշանակի մեղանչել նրանց ոգու դեմ: Հինգերորդ դարի կրոնաշունչ Մամիկոնյանները մեր օրերում պիտի առաքինանային իբրև քաղաքական հերոսներ:

Ուզո՞ւմ ես գործել ճշմարիտը, ապա ուրե՛մն կանգնեցրու՝ ճամբիդ հանդիպած ամեն մեկին և ասա՛.

«Բարեկա՛մ, լավ է Դիոգինեսի տակառով բավականանալ, քան Արիստիպոսի նման քարշ գալ թագավորների ետևից ու հացկատակել նրանց սեղանների շուրջը»:

Դու գործած կլինես գեղեցիկը, եթե հաջողես մտքիդ ուժով հաճախ դեպի վեր, դեպի կեցության կատարները բարձրացնել խոնարհ ճակատները մարդկանց:

Իսկ եթե գործել ուզես բարին՝ մի՛ զլանար ամրացնել թևը հանդիպածդ ամեն վիրավոր արծվի:

Այսպե՛ս վարվիր թեկուզ մտովի, և դու ծառայած կլինես թե՛ մարդկային ազգին, թե՛ մարդկայնության:

Երկու բան չեն մերում մարդուն՝ իր ստորությունները, որոնցով սնվում է իր բարոյական տկարությունը, ապա՝ իր տկարությունը, որից ծնունդ են առնում իր ստորությունները:

Գա՞հ, թե՞ ոգու մեծություն. դրված այս երկընտրանքի առջև՝ ես պիտի ընտրեի վերջինը: Ի՞նչ արժեն գահերը, երբ նրանց վրա բազմում են հաճախ մարդկային ցեղի ամենաեղկելի ներկայացուցիչները:

Ասում են՝ կշտացած առյուծը կորցնում է իր կատաղությունը: Իսկ մարդն անկշտում է. որքան խժռում, որքան հարստանում այնքան կատաղում է նա: Չէ՛, մարդուն բարի չես դարձնի՝ նրա կերն ավելացնելով:

Կորցնելով սրբության զգացումը՝ մարդն անխուսափելիորեն դառնում է շնական և մարդատյաց:

Մարդկային անհատը չի դադարում միջոց լինելուց նաև այն դեպքում, երբ երևան է գալիս իբրև հանճար: «Աստվածներ»ը Աստված չեն:

Փախիր նրանից, որին զգվանք չի պատճառում և ոչ մի ապականություն՝ շոշափելի թե բարոյական: Նմանը անընտրող է լինում կյանքում, նաև՝ ապականարար:

Իր խորքի մեջ մորալ է ամեն վարդապետություն, կրոնական թե ընկերային, որը մտավոր կուրություն է պահանջում իր դավանողներից: Այո՛, կեղծ է, հակամարդկային նմանը, որով և՛ մերժելի:

Կա բռնության ամենազարհուրելին, անասնացուցիչը ու անարգիչը մարդկային ազգի՝ մտավոր բռնությունը, որը բանավոր էակներին մտածողության մի որոշ ձև և ուղղություն պարտադրելով՝ խեղում է նրանց ոչ միայն մտապես, այլև՝ հոգեպես:

Ստորություն, երկչոտություն, դաժանություն - ահա՛ եռյակ կրթեր՝ կույր հրեշներ, որոնք ծնվում են իրարից: Երբ մեկը երկչոտ է, նա չի ուշանա հռչակվելու ստորության իր գործերով: Իսկ ստորը անխուսափելիորեն պիտի դաժանանա: Ներոնը՝ երկչոտության, ստո-

րության ու դաժանության այդ հրեշը քաջություն չունեցավ՝ իր ամենաանարգ վիճակի մեջ իսկ՝ անձնասպան լինել:

Դաշույնը՝ ստրուկների ձեռքով՝ վերջ դրեց նրա կյանքին:

Անե՛ծք, յոթնիցս անե՛ծք այն ճոխ սեղանին, որի շուրջը տեղ չունեն այն պատրաստողները միայն: Ի՞նչ, միթե նման սեղան չէ օրվա ընկերային կյանքը:

Մարդն օգտվել գիտի և՛ թույներից՝ հիվանդության դեմ: Վաղուց է ինչ նա մահվան դեմ հանել է հենց մահվան գեները - թույնը՝ այն չափավորելու, բարեխառնելու:

Տարբեր են հոգևոր աշխարհում գործող թույն-չարիքները, որոնք մնում են բարոյապես սպանիչ բոլոր դեպքերում:

Չէ՛, չի՛ կարելի չափավորել, բարեխառնել չարիքը: Ըստ էության՝ չափ չունի չարիքը - իր բոլոր ձևերի տակ մեծ է դա:

Միևնույն ճամբով է ընթանում կյանքը, թե՛ աշխարհակալի, թե՛ այլոց ողորմությամբ ապրող մուրացիկի - գերեզմանատան ճամբով: Ի գուր աշխարհ եկած չես լինի, եթե այդ ճամբին մի հատիկ ծաղիկ ավելացնես կամ նրանից մի տատասկ հեռացնես:

Հավատա՛ - մարդն ու աշխարհը ավելի են շահում շատերի համեստ, բայց մարդկորեն բարի գործերից, քան սակավաթիվ անհատների մեծագործություններից: Չի՛ լինում և՛ բարության փոքրը. դա էլ միշտ մեծ է ըստ էության, մեծ իր ամեն մի արտահայտության մեջ: Բուդդան, մի կարապի կյանքը փրկելով՝ դրեց սկիզբը սրտի կրոնի, սիրո իմաստասիրության:

Ընկեր ու բարեկամ փնտրի՛ր տառապանքի, ճշմարտության և կատարելության ճամբաների վրա: Ընկերացի՛ր ամեն տառապողի, ճշմարտության հետամտողի հետ, և միայն նմանների առջև բաց էությանդ դռները:

Այս ճամբաներից դուրս, սակայն, եղիր և՛ փականք, և՛ բանալի շրջապատիդ համար:

Ճշմարտորեն ազատ է նա միայն, ով ազատ է մահվան երկյուղից:

Չեմ սիրում միայն ձևական օրենքի կողմից սահմանված պարտականությունները: Ի՞նչ կկորցնեք աշխարհն իր հոգևոր գանձերից, եթե նման պարտականությունները մնային անկատար: Ձևական

օրենքի հողի վրա, լավագույն դեպքում, աճում են բացասական առաքինություններ միայն, որոնք հերոսական մի հատիկ տող չեն ավելացրել աշխարհի պատմությանը: Ձևական ո՞ր որենքն է պահանջում, որ մարդկային անհատը մեռնի իդեալի, սրբության, հայրենիքի համար: Մի գողանար - ահա՛ ձևական օրենքը, որը մարդը հեզնում է իր գոյության առաջին իսկ օրվանից: Գերագույն արժեքների համար՝ ներքին մղումով, կամովին մեռնում է ո՛չ թե ձևական օրենքի հպատակը, այլ մարդը՝ ներքնապես ազատագրված մարդը:

Թեև ամեն ժողովուրդ իր հայրենիքն ունի, մարդկությունը, սակայն, դեռ մնում է անհայրենիք:

Մարդկությունն է մարդկության հայրենիքը, որ դեռ գոյություն չունի:

Բարիքը, որը բախվելով ավելի մեծ և անանձնական բարիքի հետ, մեզ զրկում է նրանից՝ դառնում է չարիք:

Արդար լինելու համար՝ մարդկանց մեջ - թեկուզ թշնամիդ լինեն - փնտրիր նախ նրանց լուսավոր կողմերը:

Սկսեցի՞ր բացասականներից՝ պիտի չնկատես դրականները, վասնզի պիտի չուզենաս նկատել:

Ուժերիցդ վեր չէ որևէ պարտականություն - որքան էլ ծանր լինի դա - եթե գտնում ես, որ պարտական ես կատարելու այն:

Նվազ զբաղվիր այլոց թերություններով, այլապես պիտի դադարես սեփական թերություններից նկատել:

Միայն ստոր կրթերից զերծ մարդն է ընդունակ պայծառորեն խորհելու: Չարերը թանձրամիտ են լինում:

Ազգային հավաքական երջանկությունը հնարավոր է միայն հաղթահարված - և ոչ՝ սանձված միայն - ԵՍ-ի հայրենիքում:

Գինովություններից ամենագլխիչը իշխանությամբ գինովմալն է: Նմանը հեշտությամբ է կոխում-անցնում իր իշխանության սահմանները, և հաճախ ի չարը գործ դնում այն: Եվ մի օր էլ, անխուսափելիորեն, դառնում է - լատինասությամբ՝ malorum claras patratior - վատության դիկտատոր:

Արդար է, որ միշտ էլ գիտության տանք վերջին խոսքը: Այսպես վարվելով, սակայն, չմոռանանք, որ միայն տգիտության սահմանակցող միամտությունն է այս կամ այն գիտնականի շրթներից գիտության վերջին խոսքն սպասում:

Ամենագետ չէ և՛ գիտությունը - նա էլ վերջին խոսք չունի:

Չափ ճանաչիր, առավել ևս՝ փառասիրության մեջ:

Ճիշտ է, աշխարհը ծափ է տալիս փառքով պսակվածներին, բայց անփառունակ աչքը - իմա՛ նախանձողի աչքը - դժվար է տանում փառքի փայլը: Աշխատիր, որ փառքդ ըստվերիդ պես ընթանա հետևիցդ, բայց երբեք՝ առջևիցդ:

Սրբության բարձրունքներից մինչև գոյության գռեհիկը - ահա՛ ուղիների այն աշխարհը, ուր դեգերում է մարդկային ոգին: Եվ, բևեռանում հաճախ - վսեմանում կամ գռեհկանում: Հենց այդ բևեռացմամբ պիտի բացատրել սրբի և սինլքորի գոյությունն աշխարհում:

Ինձ տրված չէ առանց բարոյական զարհուրանքի դիտել մարդուն իր նվաստության մեջ: Այդ վիճակում տեսնել պիտի չուզեի թշնամուս անգամ: Լավ է դժբախտ, քան նվաստամիտ լինել: Նվաստանալով՝ ենթական խաթարում է իր մարդկային կերպարը, սպանում իր ներքին մարդուն: Չնվաստանալու համար՝ սպարտացի մանուկը քարի վրա իր գանգը փշրեց:

Մի՛, մի՛ նվաստացիր, անգամ՝ Աստուծո՛ւ առջև:

Անբարոյական է այն ամենը, որ նվազեցնում է մեր հոգեկան արիությունը:

Ո՛չ խորություն, ո՛չ բարձրունք՝ հոգևոր տափարակ - ահա՛ նա, որ և՛ ուսուցիչ է, և՛ հասարակական գործիչ միաժամանակ:

Միտքս խռովված էր այդ օրը, երբ հանդիպեցի նրան, և փորձեցի խոսել հավիտենական առեղծվածների մասին:

Կապասեի իր խոսքին, երբ ձեռքը տանելով դեպի գլխարկը դիակը նորից հարեց. «Վերջերս անկանոն է քունս»... և, բաժանվեցինք:

Խեղճ ժողովուրդ, վայ քեզ, վայ մանուկներիդ, և երիցս վայ ապագայիդ:

Կռիվներում հերոսանալուց ավելի դժվար է կյանքում հերոսավայել կեցվացք ունենալը:

Չերոօս են՝ ապա ուրեմն՝ աշխատիր բոլոր պարագաներում արժանի լինել անվանդ:

Չերոս չէ նա, ով գիտակցում է, որ ինքը հերոս է. Ոգով հսկա լինելով հանդերձ, ծերություն չճանաչող մանուկ է հերոսը, որը սխալ գործելիս իսկ կարծում է թե կատարում է մի շատ սովորական գործ, և ոչ ավելին:

Մեծ մարդը՝ մեծ նավի կնմանովի: Վայ նրանց, որոնք հանդիսանում են իբրև թիրախ՝ նրա հարվածներին:

Նա զորավոր է, երբ չափվում է զորավորների հետ

Սակայն, վայ իրեն, երբ փորձում է պաշտպանվել այն էլ աննշան հակառակորդների դեմ:

Երբ խոսքը սրբազանորեն կամ ողբերգորեն բարձր առարկաների մասին է, աշխատիր, որ նրա վրա արյան հետքեր լինեն - և սրտիդ, և մտքիդ արյան:

Նոր ամեն մի ցավ ինձ կրկնել է տալիս

«Չէ, որ դու ինձ չես ընկճի: Դու, որ թևատում ես տկարներին, պիտի ավելի ևս ջարդես իմ ոգին: Արդ, թե ինչու եմ ողբում քեզ: Միայն քո շնորհիվ հզորը դառնում է հզորագոր. Ավժմ այդպիսին է իմ ոգին»:

Դերեր կան, որոնք միջակություն չեն վերգտում

Կա՞յտ ես եղիր Մարկ Ավրելիոս

Իմաստասե՞ր ես եղիր Պլատոն

Չորավա՞ր ես Ավարայրի Վարդան եղիր

Մեծ պաշտոններն առանց հոգեկան մեծության ունան են կավե անդրիի դրված ոսկե պատվանդանի վրա:

Ազգային ոգի - ահա՛ գերագույն հերոսը, միակը, մեր պատմության անհիվը դարձնող, մեր հավաքական ճակատագիրը վարող հերոսը:

Եապես միայն դա է գործում պատմության մեջ և պատմության համար: Անհատ հերոսներն ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ միայն անձնավորումներն այդ ոգու:

Մեռնում են հերոսները՝ Մանվելները, Մուշեղները, Վարդանները. մնում է, սակայն, նրանց ոգին, որն իր մարմնավորումը գտնելով այլ հայերի մեջ՝ շարունակում է ապրել ու ներգործել:

Եվ հենց սրանում է հերոսների անմահությունը: Չէ՛, չի՛ մեռնում հերոսը. նա միայն իր անոթն ու անունն է փոխում:

Իր ժողովրդի հոգեկան հզորության արտահայտիչն է հերոսը, բայց ոչ և՛ չափը: Ժողովրդի հոգևոր պոտենցիալը, նրա կարողական ուժերը չի արտահայտել և ո՛չ մի հերոս:

Ժողովուրդն ավելին է, քան իր ամենամեծ և փառաշատ հերոսը:

Չերոսի կյանքը միշտ էլ մեծության ու փառքի դժվարին վերելք չէ միայն, այլև՝ Գողգոթա:

Քչերին, շատ քչերին է տրված վայելելու իրենց փառքը - այն սակավություններին, որոնք հաջողում են իրենց վերելքի ժամանակ շրջանցել Գողգոթան:

Աշխատիր, որ խոսքդ լինի համակ լույս և ճշմարտություն - կայծակ, որը զարկելուց առաջ լուսավորում է առարկաները:

Բաներ կան, որոնց եությունը տկար խոսքը արտահայտում է այն չափով միայն, ինչ չափով կաթիլն արտացոլում է անսահմանությունն ու վեհությունը աստղալից երկնքի:

Մենք ազդում ենք ոչ այնքան նրանով, որ հաջողում ենք արտահայտել, որքան՝ մեր խոսքի ցավով, որ չենք կարողանում արտահայտել մեր զգացածը:

Կարողանալ ընթերցողին, լսարանին զգացնել տալ այն, որ մեզ չի հաջողվում արտահայտել - ահա հենց այդ ամարտահայտելի զգացողությամբ են ազդում ճշմարիտ գրողն ու հռետորը:

Սրանում է նրանց բարձր կարողությունը, գերագույն արվեստը:

Նրանք տիրում են խոսքի հոգուն, նրա բովանդակ էներգիային, նրա առավելագույն արտահայտչականության - անարտահայտելի արտահայտելու իրենց ճիգի, ցավի, հզոր խոսքի իրենց կարոտի զգացողությամբ:

Ամենաարտահայտիչը խոսքի...

Ա'հ, սրա ցավը ես զգացել եմ ողջ կյանքում:

Արդյո՞ք, դա միայն խոսքի աստվածների^ոն է տրված: Երևի:

Երբեմն ժամն աշխատում է և՛ վատերի համար, իսկ ժամանակը՝ միշտ էլ և բացառաբար՝ արժանավորի:

Ժամը երբեմն ժպտում է, բարձրացնում նաև անարժանին, ժամանակը, սակայն, մի օր նմանին իր կեղծ բարձրունքից զարկում է գետին, փառագրկում:

Ժամի ծնունդ է ամեն բախտահաս:

Դու՛ բարեկամ մեծ բան մի համարիր այն, որ քեզ տալիս է ժամը, վայրկյանը: Դու գործիր ժամանակների՛ համար:

Ուզո՞ւմ ես հաղթահարել ցավդ՝ արձանացրու այն, ապա՝ կանգ առ նրա առջև ու ասա. «Այո՛, բարեկամ, անժանոթ չենք իրար. քեզնից առաջ ես ճանաչում էի ուրիշներին, քեզնից ավելի մեծերին»:

Մեր սեփական ցավերը մեղմելու, մոռանալու մի հատիկ միջոց կա - մտածել այլոց ցավերի մասին:

Չինաթափված ամեն մի կիրք մի նոր զինակից է, հաղթահարված ամեն մի ցավ՝ հոգևոր հզորանքի նոր աղբյուր: Գիտես, ցավից վայում էին աստվածները Օլիմպիոսի, երբ նրանց կողքերին Արամագդի շանթերն էին թաղվում: Քեզ, բարեկամ, քեզ վայել չէ ցավի նման արտահայտությունը, վասնզի դու մարդ ես, մարտի՛կ:

Ուրեմն, սովորիր ժպտալ անգամ տառապանքների և զրկանքների մեջ: Նման պահերին է աճում, հզորանում, վեհանում մեր ոգին: Կանգնիր բարձր ճակատագրից և դու կմնաս անմատչելի տկարության համար:

Ահա՛ գերագույն երանությունը, որին ձգտում է հոգիս:

Քայլիր՝ իմ ճամբով, բարեկամ:

Ո՞րն է պատմության ամենաուսանելի դասը:

- Չկորցնել չափի զգացումը, երբ դիպվածը մեր ախտյանին մեր ձեռքն է հանձնել: Վաղը պատմությունը կարող է մեր ախտյանին կարգել դատավոր մեզ դատելու համար: Եղիր արդար, արդար եղիր, քանզի դա է լավագույն քաղաքականությունը: Գիտցիր, մեր արդարությունից մենք ենք առաջին շահողը: Մեր երկրագնդի վրա դեռ ոչ ոք չի զղջացել արդար լինելու համար:

Ճշմարտորեն գորավորն է արդար:

Եվ, միայն արդարն է ճշմարտորեն գորավոր:

Երջանկություն: Ո՞վ է երջանիկ:

- Հիվանդի համար՝ առողջը, աղքատի համար՝ հարուստը, այն վերջինի համար՝ էլ ավելի հարուստը:

Երջանիկ է և՛ կալանավորը, որի խուցի կույր պատուհանով արևը, երբեմնակի, իր մեկ-երկու աղոտ ճառագայթն է ներս ուղարկում:

Չէ՛, չկան, նույնիսկ աշխարհիկ առումով երջանիկներ չկան:

Կան մարդիկ, որոնց դժբախտները երջանիկ են համարում:

Կան, սակայն, գերերջանիկներ - նրանք, որոնց հաջողվում է իրենց կյանքի գործը հերոսական մահով պսակել:

Ես իմ կյանքով հաստատեցի Հերոդոտոսի խոսքը. «Վտանգավոր է չափից ավելին ցանկանալ»:

Ես ուզեցի, որ մեր ցեղի գոյության թշնամին հենց իմ օրով նստի իր հայրենիքի փլատակների վրա, և վայի՛ նախանձելու յոթնիցս անիրավված իմ ժողովրդի ճակատագրին:

Տեսնո՞ւմ եք թիթեռնիկի հետևից վազող երեխային: Նրան գուցե և հաջողվի բռնել իրեն հրապուրող թռչող ծաղիկը, բայց, ավաղ, կարճատև է լինելու իր ուրախությունը - նա պիտի սպանի նրան, կամ էլ փախցնի առանց ուզելու:

Արդյո՞ք նույնն էլ տեղի չի՞ ունենում երջանկություն կոչված թիթեռնիկին հետամտող չափահասների հետ:

Որքան եթերային է թիթեռնիկ-երջանկությունը, այնքան կոշտ է մարդկային էությունը: Միայն հոգու մշակութի դարին է տրված լինելու, միաժամանակ, նաև երջանկության դար, որը կանխավ պիտի համարել սակավաթիվ նրբահոգիներին միայն, որոնց շարքում առաջին տեղը խորհրդագետ⁴⁷ Մեթերլինգին է պատկանում, անվիճելիորեն:

Արդարև, առանց գիտության հնարավոր չէ վերակառուցել բնությունը. ճիշտ է, սակայն, և՛ այն, որ գիտությամբ չես հոգեփոխի, չես վերանորոգի մարդուն:

Գիտությունը մարդկայնացուցիչ հատկություն չունի - նրանից օգտվում են և՛ բարի, և՛ չար նպատակների համար: Ահա՛ թե ինչու պիտի բացատրել մարդկային անհատի բարոյական անմշակությունը գիտության մեր դարում: Մարդկայնանալու համար պետք է հետևել նախ Սոկրատին, ապա հետո՝ Դարվինին:

Մարդու բարոյական կողմը, ամեն բանից առաջ, արդյունք է իր հետապնդած մեծ ու փոքր նպատակների:

Ամեն մի նպատակ, ըստ իր որակի, ենթակայի մեջ առաջացնում է որոշ հոգեվիճակ, իսկ այդ վերջինը կաղապարում է նրա նկարագիրը, նրա էության հոգևոր կողմը, նրա ներքին մարտը: Նպատակը, նպատակասլացությունն է կյանքի շարժիչ ուժը: Նոր նպատակադրություն, ասել է՝ ներքին ուժերի նոր շարժ, մտածողության նոր ուղղություն, պայքարի նոր հրայրք:

Ուժածին է ամեն նպատակ, և իբրև սկզբունք, նաև՝ արգասավոր է, սակայն, ոչ հավասար չափով:

Անձնական նպատակներն զբաղեցում են մեր ուժերի նվազագույնը միայն:

Մարդը հոգեպես աճում է առավելապես այն դեպքերում, երբ շարժման մեջ է դնում իր ուժերի առավելագույնը և լավագույնը: Դժբախտություն է աննպատակությունը - հոգեկան աղետ, քարացում, մահ, որի ժամանակ ենթական տառապում է հոգեկան կարկամությամբ, ճղճիմությամբ, հոգեսպան մանրագործությամբ:

Կործանարար են այլամերժորեն եսական, ստոր նպատակները, որոնք անպատիժ կերպով հետապնդել չի կարելի:

Նման նպատակները լինում են հոգեսպան, մանավանդ պատանեկության համար:

Պատանի՛, ասա՛ քո նպատակը, որ ասեմ քո երիտասարդությունը:

Երիտասարդություն, աշխարհի անգերազանցելի գեղեցկությունն ես դու, երբ բարձրանպատակ ես:

Արդարև, չկա գեղեցկություն, որ զորեր ստվերել հերոսական կեցվածքդ, երբ կանգնած ես պսակահաս կետի վրա, մրցության դափին ձեռքիդ:

Հային հատուկ է սրբության զորավոր զգացումը՝ աղբյուրը հոգևոր անսպառ ուժի, նվիրումի, պաշտամունքի: Նրա համար բարձր ստորադրության առարկաները - հայրենի հող, նախահայրեր, մայրություն - վերացարկվելով մարդկայինից դառնում են սրբազան: Վերաբերումը դեպի այդ կարգի առարկաները - ահա՛ մի այլ փորձաքար, որի վրա ճշտել կարելի է ժողովուրդների նկարագրի մետաղը:

«Ամենագեղեցիկն աշխարհում իմ մոր աչքերն են», - ասել է հոգեվարող Նիցշեն:

«Ամենաբարին աշխարհում իմ մոր դեմքն է», - ասում են ես:

Մայր, հայ մայր, դու և՛ mater dolorosa - թախծության մայր, և՛ մհերածին հանդուք, երիցս օրհնություն քեզ:

«Մոր սիրտը միշտ էլ այնտեղ է, ուր իր ծնունդներն են. թեև մեռնում է մայրը, իր սիրտը, սակայն, շարունակում է բաբախել իր ծնունդների համար. մոր սիրտը մեռնում է իր վերջին ծնունդի մահվան օրը»...

Այսպես էր խոսում մայրս իր խանդաղատանքի ժամերին:

Կալանավոր էի ցարի օրով, և մայրս ամեն Կիրակի ինձ այցի կգար հեռավոր գյուղից. կգար ոտքով:

Իր նիդեական վշտից ազդված՝ կգայրամայի, որ ինձ համար կնահատակի իր անձը: «Ի՞նչ,- կպատասխաներ,- կա՞ռք նստեմ, կա՞ռք վայելեմ, երբ շղթաների և զրկանքների մեջ ես դու»...

«Դեպի քաղաք ճամբա ընկնելուց առաջ,- կպատմեին քույրերս,- մայրիկը հսկումի է կանգնում Տիրամոր առջև, արյուն լալիս, կուրծքը եկեղեցու քարերին քսում մինչև որ արյունոտվի ստիճքները. խեղճ կին՝ կուզի որ քարերն էլ զգան իր ցավը»: Ահա՛ մայրը, որի նման են բոլոր հայ մայրերը:

Այն օրից, երբ մարդու մեջ, առաջին անգամ լինելով, շանթեց մտածումը, թե աշխարհը կարող է լինել - և պետք է որ լինի ավելի բարեկարգ, ավելի արդար, քան որ է, և որ այդ անկատարելության պատճառը ինքը, մարդկային ազգն է - այդ օրվանից մարդը ճանաչեց տառապանքը:

Մարդկությունը տառապանքին կպարտի իր հոգևոր ողջ մշակույթը:

Ով տառապանքից է փախչում՝ կատարելությունից է փախչում: Ով չի տառապել՝ չի՛ աճել, չի՛ հզորացել ոգով:

Ճշմարիտ ամեն մի արվեստագետի մեջ առկա է տառապողը, խորապես տառապողը:

Եվ հենց տառապանքն է ստեղծագործում:

Կա և՛ բարոյական հերոսություն՝ ժպտալ՝, ժպտալ գիտենալ անգամ ամենաանմարդկային տառապանքների մեջ՝ այն կրելու իբրև բարձրագույն պատվանշան, իբրև առյուծի մորթի, որ հնում հերոսներին էր տրվում:

Քեզ մի՛ կարծիր այն, ինչ որ չես: Մի՛ չափազանցուր կարողություններդ, մի՛ խաբիր քեզ. կյանքը մի օր պիտի փորձի դնի՝ ուժերդ: Աշխատիր լինել այն, ինչ որ կուզեիր կարծել քեզ:

Բաներ կան տիեզերքում, որոնց մասին մարդը գիտի այնքան միայն, որքան միօրյա կյանքով ապրող միջատը՝ Պլատոնի նախահավիտենական գաղափարների մասին:

Եթե բռնության ծոցում մնա նույնիսկ մի հատիկ գաղտնիք՝ ճշմարտությունը մարդու համար - աբսոլյուտ ճշմարտությունը պիտի շարունակի մնալ իբրև մի աներևույթ աստվածություն: Տիեզերաշենքի և բնության այդ վերջին գաղտնիքին տիրելով միայն մարդս կդառնա ճշմարտաճանաչ: Մինչև այդ մարդու ճակատագիրը պիտի կազմեն գիտական հիփոթեզը և հավատը:

Երիցս նահատակ է նա, ով մենակ է կրում ճշմարտության բեռը:

Խորապես մեղանչում է մարդը՝ մահվան գաղափարը հավիտենա-կան կորուստի հետ կապելով:

Կորուստ չկա տիեզերքում – կա անդադարում մի շարժ, որի ընթացքում կերպարանափոխվելով հոսում է ամեն ինչ: Nauta Dei - պիտի ասեր դիալեկտիկ փիլիսոփան: Մեռած՝ չի նշանակում ոչնչացած, կորած, այլ կերպարանափոխվեց, թողնելով իր նյութեղեն անոթը երկրին, ոգին՝ մարդկության: Չլինե՞ր ոգու անմահությունը՝ չէր լինի նրա կատարելության ձգտումը, նրա առաջընթացը, որի ճամբի վրա ամեն մի խորհող էակի կյանքը մի առաջաքայլ է: Եթե էապես գոյություն ունենար մահը հավիտենական կորուստի իմաստով, չէր ապրի մարդկության անցյալը, որին կրթնելու կարիք է զգում եկող ու անցնող ամեն մի սերունդ:

Լինե՞ր մահը՝ անցյալը կլինե՞ր մեռյալ, իբրև մի խավարտչին գիշեր, իբրև մի անդունդ դատարկ և անխոս:

Անմեռ ու անկորուստ է մարդկային ամեն մի գործ, ամեն շարժում:

Իբրև անոթ՝ վաղուց է խորտակվել Բեթհովենը, չկա նա, կան, սակայն, մնում են նրա ակկորդներն աստվածային:

Դարեր է, ինչ կյանքից մեկնել է Միքելանջելոն, սակայն, ապրում է իր «Մովսես»ը:

Եկավ, ասուպի պես փայլատակեց ու անցավ Բոնապարտը սերունդների զարմանքը շարժելով, մնաց, սակայն, սահման չճանաչող փառասիրությունը, մնաց մեծության ծարավն անհագ, նոր Բոնապարտների կարելիությունը, մնաց:

Այսպես է գործում ոգու դիալեկտիկան: Մահ չկա՝, կորուստ չկա՝ տիեզերքում, կա աստիճանական ոգիացումը նյութի, ոգու անվերջ զարգացում, կատարելագործում կա:

Բարեկամ, երբ հավիտենական բաժանումդ դարձավ անխուսափելի՝ աշխարհից քաշվիր այնպես, ինչպես արևն է քաշվում: Չկա՛ մահ, կա անցումի մի այլ ոլորտ: Անմեռ է մեզ սկզբնավորող, մեզ շնչավորող գորությունը, բանը, ոգին:

Մի՞թե մեռնում է լուսի ճառագայթը՝ արևին, իր սկզբնաղբյուրին վերադառնալով:

Մահը տրված է մարդուն՝ այն հաղթահարելու համար:

Միայն կամավոր նահատակն է բացարձակ ազատություն վայելում:

Նրան է տրված՝ զգալ իրեն բարձր մարդկային օրենքներից, և դու՛րս մարդկայինի սահմաններից: Նրան անժանոթ է երկյուղը մահվան: Նրան չի կարելի վախեցնել. նրանից վախենում են, թեև անգե՛ն ու անչար է նա:

Ամեն մարդ իր տեսանելի կամ աներևույթ դաստիարակիչն ունի, որի դերն ու ազդեցությունն իր նկատմամբ շարունակվում են մինչև գերեզման:

Մեկի փոխարեն՝ ես երկուսն ունեցա՛ Մամիկոնյաններն ու Մա-սիսը: Առաջիններն ինձ հայրեմիքի համար մեռնելու տենչ ներշնչեցին: Երկրորդը՝ սե՛ր դեպի հոգևոր բարձրունքները:

Երաժշտական ամեն աղմուկ՝ երաժշտություն չէ՝ քարակոփությունը՝ քանդակագործություն չէ, ամեն չափածո գրվածք՝ պոեզիա չէ:

Ստեղծագործություն - ահա՛ գեղարվեստը:

Իսկ ստեղծագործում է մարդը՝ մղված իր ներքին ուժերի լիությունից, առավել ևս՝ իր ներշնչումի ուրախությունից:

Այլ խոսքով՝ նա ստեղծագործում է՝ իր ներաշխարհը արտահայտելու անհրաժեշտությունից մտրակված:

Տեսանող է ամեն ճշմարիտ արվեստագետ: Նրա ներքին տեսադաշտում, նրա հոգու հորիզոնում՝ որոշ վայրկյաններում՝ հայտնվում են իդեալական պատկերներ: Ահա՛ հենց այդ հմայիչ պատկերները, տեսիլքները հավերժացնելու փորձի արդյունք են արվեստները:

Խորհրդածում էի մարդկության ապագայի մասին, և միտքս կանգ առավ ատոմի վրա:

- Սա, սա՛ է ապագայի խորհրդանշանը և անոթը:

Սրա սրտում է թաքնված ժողովուրդների վաղվա ճակատագիրը: Սրանով է պայմանավորվելու - իբրև կարելիություն - վաղվա կյանքի չարն ու բարին...

Ատոմ, դու անսիրտ աստվածություն, ո՞վ, ո՞վ է գործի դնելու քո տարերային ուժը - չարության ձեռք՝ պատերա՞զմը, թե խաղաղությունը:

Օհ, ես արդեն լսում եմ նախամահվան հռնդյունները, և, միաժամանակ, ցնծության աղաղակները հազար հազարների...

Ես տեսնում եմ երկրի երեսը պղծող արյունն ու ավերը, և... շուշաններ, շուշաններ, ավելի փարթամ մշակույթի շուշաններ... և, ասում եմ վաղվա խռովքով՝

- Օրհնություն քեզ, սակայն, և անե՛ծք քեզ, ատոմ, եթե պատերազմին ու չարին պիտի ծառայես:

Չէ՛, բարեկամ, մայր չէ բնությունը:

Դա,- պիտի ասեր իմաստասիրական դպրոցներից մեկը,- «պատճառ ու հետևանք» կոչվող մի կույր խաղ է, որի ընթացքում արարածներից մեկի գոյությունը պայմանավորվում է մյուսի մահվամբ: Անդադար կառուցելու և կործանելու խելագարություն, հեշտանք, վանպիրիզմ՝ ասում են ես:

Իր զավակները լափող առասպելական Կռոնոսը - ահա՛ բնությունը:

Դա՛ և՛ կերպարար է, և՛ խաթարիչ, և՛ կենարար, և՛ սպանիչ, և՛ մաքրություն, և՛ ապականարար:

Տես, ամենամուրբ ծաղիկների է նա զարդարել աղբակույտերն անգամ, սակայն, կանցնեն օրեր, գուցե և՛ ժամեր, և նա կապուտաչյա շուշանները կվերածի աղբի:

Ահա՛ մի դեմք՝ համակ կենդանի մարմարիոն, արյուն և արև, որը վաղը նա կարող է պղծել ամենագարշ ախտի նշաններով - խոցերով: Միայն վայրկյաններ առաջ, անապատում, վագրի քաղցը հագեցնելու համար՝ նրա ժանիքներին հանձնեց տկար եղնիկին: Նույն բնականությամբ՝ այդ գազանին, իբրև կեր ու լեշ, նա պիտի հանձնի ավելի զորավորին:

Նրա համար հավասարաժեք և հավասարիրած են շունը, մանրեն, հանճարը: Պետք էր ճիճուներ աճեցնել - չգիտես՝ ինչո՞ւ - և նա կտրեց կյանքի թելը Մեծն Մակեդոնացու:

Կուրություն, դաժանություն, անհեթեթություն - ահա՛ իր հատկությունները: Հազարամյակներ առաջ՝ մեկը մարդկության ամենագգայուն զավակներից՝ Բուդդան, կարդալով բնության օրենսգիրքը, ընդվզեց նրա դեմ:

Չէ՛, բարեկամ, մայրական չէ բնության գիրկը: Դու բնությունից դուրս փնտրիր այն, որ նա զլանում է մարդուն:

Հավերժության, ինձ նման, հաճախ, հավերժության կրծքին հանգչեցրու հոգնած զուլխո՛...

Եվ խոսեցի ես ունայնության մասին.

- «Մարդն աշխարհ է ստեղծում և աշխարհից հեռանում անբաժին»:

- «Մարդու արժեքն ու արժանապատվությունը ստեղծագործելու մեջ է և ոչ՝ ունենալու: Եվ, քանի որ ոչ ոք ոչինչ չի տանում աշխարհից՝ լավ է, որ մարդս մի բան թողնի աշխարհում, թեկուզ՝ առյուծի պես՝ արյան հետքեր մարդկային անապատում»՝ Մասիսն ինձ ասաց:

VII

ՀԱՅԻ ԼԱՎԱԳՈՒՅՆԸ

Ժողովուրդների կուլտուրական արժեքը պետք է ճշտել համամարդկային այն գծերով, որ հատուկ են նրանց հոգևոր ստեղծագործությանը:

Եվ հենց այդ համամարդկայինը, մարդկորեն այդ օրինակելին է կազմում ամեն ազգի լավագույնը:

Եվ, ազգերի մտավորականությանն է ընկնում աշխատել, որ համաշխարհայնացած «ամեն» բառի նման համամարդկայնանա այդ լավագույնը:

Նման գծեր ես տեսնում եմ հեթանոս հայության բանարվեստի մեջ- նրա զրույցների, առասպելների, երգերի մեջ:

Եթե Անիի վսեմաշուք ավերակները մեզ խոսում են հայի ճարտարապետական հանճարի և գեղագիտական բարձր ճաշակի մասին, ապա մեր հեթանոս վիպասանության բեկորները վկայում են նախաքրիստոնեական հայի անգերազանցելի մարդկայնության և բարձրորեն ասպետական ոգու մասին: Կահազնա-Անահիտական Հայաստանում ես տեսնում եմ այնպիսի հոգեգծեր, առաքինություններ, որոնք պիտի բաղձալ մեր որքան գոռոզ, այնքան հոգեպես աղբատ ու տմարդի դարաշրջանին:

Աշխարհի ո՞ր մեծ, ո՞ր աշխարհակալ ազգը պիտի չուզենար իր ֆուլկլորի մեջ ունենալ հետևյալ իմաստալից պատահիկը.

«Քեզ եմ ասում, քաջ տղամարդ Արտաշես,

Որ հաղթեցիր Ալանների քաջ ազգին ,

Եվ, լսիր Ալանների գեղաչյա դատերս խոսքերին

Եվ տուր պատանին:

Որովհետև օրենք չէ, որ քենի համար դյուցազները

Ուրիշ դյուցազն զարմերի կենդանությունը ջնջեն

Կամ իբրև ծառա ստրուկների կարգում պահել

Եվ երկու քաջ ազգերի մեջ

Մշտնջենավոր թշնամություն հաստատեն»:

Լսո՞ւմ ես, ընթերցող, օրենք չէ, ասում է հեթանոս հայը, դյուցազունների համար թույլատրելի չէ՝ առաջին օտար դյուցազունների գոյությունը վերացնել, երկրորդ՝ ստրկացնել, ծառայեցնել նրանց, երրորդ՝ երկու քաջ ազգերի միջև հավիտենական թշնամություն ստեղծել: Գաղափարախոսական անհանդուրժողության համասփյուռ հալածանքների մեր ամոթալի օրերում որքան մարդկորեն հպարտ է հնչում հին հայի խոսքը:

Այո՛, «ոչ է օրից»...

Հայը դեմ է քաջ զարմերի ոչնչացման, ստրկացման, և՛ լինելով քաջ նա հարգանքով է վերաբերվում իր քաջ թշնամուն անգամ:

Ահա՛ հոգևոր կերպարը հեթանոս հայի, որի մարդկայնացուցիչ գաղափարներով պիտի թթխմորել Արևելքի հոգևոր հացը:

* * *

Ցավ է, երբ օտար ազգերը չեն ճանաչում մեզ. ցավ է բյուրիցս, և վատություն, երբ օրվա հայությունն ինքը չի ճանաչում իրեն:

Դեռ 19-րդ դարի առաջին կեսին, Անիի այցելուներից մեկը՝ ճարտարապետ Տեքսին դժվարացել է նմանություն գտնել երբեմնի մեծաշեն քաղաքը շինարարողի և իր օրերի հայության միջև: Նա ասել է, ի միջի այլոց. «... Հազիվ կարելի է այս հիշատակարանների մեջ - որոնք հունական ճաշակ և փափկություն են արտահայտում - ճանաչել այն ազգի մտքի ծնունդը, որ մեր օրերում կորցրել է արվեստի ամեն մի զգացմունք, և նույնիսկ բոլորովին չի հիշում, թե ինչպիսի սարդիկ էին իր նախահայրերը»:

Անինքնաճանաչ է և օրվա հայությունը: Լինելով այդպիսին նա խորապես մեղանչում է թե՛ իր ապագայի և թե՛ մարդկության դեմ: Ամեն ազգ պարտավոր է մարդկությանը տրամադրելու իր լավագույնը՝ իբրև հոգևոր թթխմոր:

Հայկական լավագույնի - բարձր մարդկություն արտահայտող գութան երգերի բովանդակած վեհ գաղափարների - վերարծարծումն, նրանց պրոպագանդը հայ մտավորականության կողմից ոչ միայն հայկական, հայրենասիրական, այլև՝ համամարդկային պարտականություն է:

«Ոչ է օրից», այո:

Բայց Արևելքը չյուրացրեց հեթանոս հայության բարձր մարդկությունը - նա մնաց տմարդ, նա ղեկավարվեց և դեռ շարունակում է ղեկավարվել ջունգլիների օրենքով:

Եվ, հենց այդ էր պատճառը, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմին, համոթ Արևելքի և Արևմուտքի, ամայացավ հայոց աշխարհի մեծագույն մասը:

Աճառյանը իր «Հայոց լեզվի պատմության» մեջ, խոսելով մեր անգիր բանահյուսության պատմիկների մասին, անխոցելի գիտականությամբ ճշտել է նրանց ողջ բառամթերքը, բառերը վերածել իրենց արմատական ձևերին, և վերջապես, նշել նրանց հայկական և ոչ-հայկական ծագումը: Այսպես մանրակրկիտ կերպով մեր գութան երգերի բեկորների լեզուն ուսումնասիրող մեր անգերազանցելի լեզվաբանը կարևոր չի համարել՝ երկու խոսք էլ ասելու նրանց գաղափարային իմաստի, նրանց կուլտուրական կարողության մասին: Այդ թերությունը, պետք է ասել, հատուկ է գրեթե բոլոր հայ բանասերներին: Ինչո՞վ բացատրել դա. հայոց իմաստասիրական մտքի տկարությամբ, թե՞ մերօրյա հայ մտավորականի պարտվողական հոգեբանությամբ: Վերջինի տառապողները, ընդհանրապես, խոնարհամիտ են լինում և բնազդորեն փախչում այն ամենից, ինչ որ նրանց հիշեցնում է լիարժեք կյանքով, քաջաբար ու փառքով ապրող իրենց նախահայրերին:

Նախահայրերը պարտավորեցնում են մեզ. լսենք նրանց՝ մեզ ազգորեն ճանաչելու համար:

Գիտակցե՛նք մտավորականի ազգային և համամարդկային մեր կոչումը և կատարե՛նք այն:
«Ո՛չ է օրից»... Այո՛:

VIII
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԽՈՐՀԵՐ*

Աշակերտի՛ր ճշմարտորեն մեծերին - ռազմի հանճարներին, սակայն, մի՛ մոռանա, որ վտանգն է գորականի լավագույն ուսուցիչն ու դաստիարակը:

Պատմության բոլոր դարաշրջաններում - դյուցազնական Յել-լադայից մինչև Յոռոնը, և Հաննիբալից մինչև Նապոլեոնը - մարդը համառորեն խորհրդածել է այն մասին, թե ինչո՞վ և ինչպե՞ս է շահվում հաղթանակը: Եվ, ծգտելով պատասխանել այդ հարցին, նա ծնունդ է տվել մի շարք տեսությունների, որոնցից ամեն մեկը բովանդակում է ճշմարտության հատիկներ միայն, բայց ոչ՝ ամբողջ ճշմարտությունը:

Մի հատիկ ևս ավելացրած կլինենք ճշմարտության ֆոնդին, եթե ասենք, որ էականը պատերազմում, կռվում, ամենաէականը մահն է՝ աներևույթ, սակայն, իրական երրորդ գործոնը, ուժը - երրորդ դերակատարը:

Մարտերում, հավասար այլ պայմաններում, սովորաբար, հաղթանակում է այն կողմը, որն այդ «երրորդ»ից ավելի է օգտվում, քան իր հակառակորդը: Իսկ օգտվել մահից, նշանակում է՝ նրանից օգտվելու կարելիությունից զրկել իր ախոյանին: Նման վիճակի մատնելով վերջինին՝ մենք էապես զինաթափում ենք նրան, որով և ապահովում մեր հաղթանակը:

Հաղթանակել կռվում, նշանակում է՝ մահվան սպառնալիքով իր կամքը պարտադրել հակառակորդին:

Մահ սպառնալ - ահա՛ կռվի ողջ էությունը, և դաժանությունը, միաժամանակ:

Հետախուզական պարզ աշխատանքից սկսած մինչև բարձր և բախտորոշ ճակատամարտը՝ կռվող կողմերը իրապես մրցում են ահավարության մեջ:

Կռվի նման մեթոդի առավելությունը նրանումն է, որ ահավարուն իբրև ավելի ակտիվ կողմ՝ մնում է գերծ մահվան երկյուղից, կամ նրա ազդեցությունն իր համար հասցնում է նվազագույնի:

* Իմ նույնանուն ձեռագրից (ծանոթ. հեղինակի):

Մարդկային արարածը ընդունակ է հոգեֆիզիկական որոշ աստիճանի լարվածության միայն, լարվածություն, որի սահմանն անկարելի է անցնել առանց պատժի, առանց սուր կորովաթափության, որը նախորդում է անձնատվության, պարտության:

Զավիվող կողմերը՝ ահավարությանը հենց իրենց ախոյանի այդ կորովաթափությունն են հետապնդում:

Նոր զենքեր ճարտարող արդիական գյուտարարը, թե վայրենին - որը կռվի մտնելուց առաջ ահուսարսափի ազդող դրսերևույթ է տալիս իր դեմքին, ասես՝ մահակերպարանատրվում է՝ սրանք երկուսն էլ ղեկավարվում են միևնույն հոգեբանական հաշվով՝ ահավարությանը կաթվածել հակառակորդի հոգեֆիզիկական ուժերը, և, այսպիսով, նրան մղել անձնատվության: Մահակերպարանավորման գործում կատարյալ կլասիկներ, կատարյալ արտիստներ են եղել Հաննիբալը, Բոնապարտի փոթորկաշունչ այրուծին, և Սուվորովը՝ սվինի ջատագով:

Գիտե՞ք, իրար հանդիպելիս՝ ահավարության են դիմում նաև զազանները, բնազդի ուժով:

Խոտան պիտի հռչակել այն բոլոր տեսությունները, որոնք հաղթանակը միշտ էլ նվիրում են այն կողմին, որը մի հատիկ զինվոր, մի թնդանոթ, ամրաշինական մի կառուցվածք ավելի ունի: Ո՛չ, ոչ, հարյուր զինվորի ուժը միշտ էլ հավասար չէ հարյուրի ուժին: Այդ ուժն ունի իր հավելումն ու նվազումն ունի, նայած թե ո՞վ և հոգեբանական ինչպիսի՞ մթնոլորտում ու ինչպե՞ս է ղեկավարում այդ հարյուրյակը: Կռվում գործ ունենք կենդանի, հարափոփոխ, դինամիկ և ոչմեքենական մեռյալ ուժերի հետ, որոնք չեն մնում քարացած միևնույն կետի վրա: Տեխնիկան վճռական դեր է կատարում միայն այն դեպքում, երբ նրանցից օգտվում ենք իբրև ահավարության միջոցներից: Հաղթանակը օրինաչափորեն թեքվում է այն կողմը, որը հաջողվում է ավելի երկար ժամանակ մահվան սարսափի տակ պահել իր հակառակորդին ճգնելով խորտակել նրա դիմադրական ոգին: Այո, ըստ էության ռազմավարությունն այլ բան չէ, եթե ոչ՝ ահավարություն: Եվ, որովհետև մահն է ահացուցիչը՝ մենք բնավ մեղանչած չենք լինի լեզվի ոգու դեմ, եթե այսպես բանաձևենք՝ ռազմավարությունը - հոգեբանորեն առնչված՝ դա մահավարություն է:

Սուվորով, թե ամեն զորավար, որը սվինը գերադասում է իրազենից: Սուվորով լինելու համար պետք է լինել Սուվորով, այսինքն՝ պատերազմական հանճար, հերոս, և զինվոր միաժամանակ:

Հանճար ու զինվոր էին՝ Կեսարը, Հաննիբալը, Նապոլեոնը:

Կատարելատիպ հերոսներ էին Մամիկոնյան Մուշեղ, Վասակ, Վարդան զորավարները: Սակայն, կարելի է ռազմական տաղանդ, հանճար լինել, բայց և այնպես հերոս չլինել:

Հերոսը բարոյական հանճար է, սրտի հանճար, և միշտ քաջաքաջ ու մահապատրաստ:

Հանճարի համար պատերազմն ամեն բանից առաջ մտքի գործ է: Իր բանակի հաղթանակն ապահովելու համար՝ նա համադրում է ռազմի գործում դեր կատարող բոլոր գործոնները, միաժամանակ վարպետորեն օգտվելով իր հակառակորդի գործած սխալներից:

Ընդհակառակը, հերոսի հաղթանակ պսակողը՝ իր հոգեկան ուժն է, որով սնվում են իր արիությունն ու մահապատրաստությունը:

Հանճարը դա բանակի ուղեղն է, հերոսը՝ սիրտը:

Օրինություն է հանճարը, բայց, ավաղ, նա հեշտ ու հաճախ չի ծնվում:

Հաղթանակ կարելի է շահել նաև առանց հանճարի, առանց հերոսների երբեք:

Ոգու մարդը - ահա՛ սխրագործելու, մեծագործելու կարող ղեկավարը: Այսպիսի՞ն էր նա, ու աշխարհակալ Հռոմի դեմ ստրուկների ատելությունը շղթայազերծեց- Սպարտակը՝ ներշնչելով մարդկության այն վսեմ ճշմարտությունը, թե աշխարհը պիտի վայելի մարդն, ընդհանրապես, և ոչ թե իր նմաններին ճնշելու և շահագործելու իշխանությամբ զորավորը միայն:

Այսպիսին էր նա, ու ողջ բանակով դարանակալեց կանանց մոտ՝ թույլ տալով հռոմեական լեգեոններին երևալու իր թիկունքում - Կարթագենի ամեհի զավակը, որի հարվածները հարկադրեցին Կեսարների գոռոզ ազգին, խոստովանելով, թե Հռոմից և հռոմեացու հոգուց դուրս էլ մեծություն կա:

Վերջապես, նա, ու Տղմուտի ավերում դարերին և սերունդներին իմացյալ մահով ամմահանալու ճամբան մատնանշեց՝ հրաշունչ Մամիկոնյանը, որն իր արյունով հաստատեց, թե չի կարելի մարել այն, որն էությամբ անմարելի է - հայկական ոգին:

Ձորավար չէ՛ս, եթե նախ զինվոր չես: Այդ ճշմարտությունը, առավել ևս, պատշաճում է հայ մարդու հոգեբանությանը: Հայը սիրում է կռվի ժամանակ իր ղեկավարներին տեսնել կրակի առաջին գծի վրա, դեմ առ դեմ մահվան հետ: Նա սիրում է հավասարությունը մահվան մեջ: Եվ արդար է նրա պահանջը: Հրեշային անհեթեթություն է անարի, շահախնդիր, մորթապաշտ զորականը: Հաճախ խաբում են ուսա-

դիրները - այդ լավ գիտի հայը: Նրանք միշտ էլ չեն համապատասխանում ենթակայի ներքին հնարավորություններին, նրա հոգեկան ուժերին: Աստիճանը միշտ էլ ոգու կամ տաղանդի չափը չէ:

Բազեն էլ թռչուն է, բայց ամեն թռչուն բազե չէ:

Այո՛, ամեն սպա ղեկավար չէ:

Ուժ, ավելի ուժ - ահա՛ անհրաժեշտն ու եականը կռվի դաշտում:

Տալու, ծախսելու համար՝ պետք է ունենալ: Ամենակուլ է կռիվը: Այնտեղ ուժերի առատություն է պետք: Ուժերի լիությունն է մարդուն մղում առատածեռն զոհաբերության: Վայրկյանից վայրկյան նոր ուժերի առկայություն զգալ՝ նոր, մինչ այդ անծանոթ ուժերի: Եվ, հենց այդ նոր ուժերի հորդումն է արիությունը:

Արիացուցիչ է հոգեկան ուժը - ուժը, որ ծնունդ է առնում այս բարձր գաղափարներից, որոնք հոգեբանության լեզվով կոչվում են force idee⁴⁸:

Չոհաբերելով սահմանավոր մեր կյանքը՝ մենք նվաճում ենք հավերժությունը,- ասում էին խաչակիրները: Դա ուժածին գաղափար է: Այդպիսին են նաև պատվի, փառքի, մեծության գաղափարները:

Սրանցից ավելի զորավոր է հայրենիքի գաղափարը:

Փառքով, փառասիրությամբ էին ոգեշնչված Նապոլեոնի մարաջախտները: Նրանց կուռքերն էին կայսրը և Պատվո լեգեոնի շքանշանը: Թեև զորավոր, բայց ժամանակի ընթացքում թափը կորցնող խթան է փառասիրությունը: Փառքով հագեմալ կա: Անհագ է հավերժության ծարավը միայն: Արդ, թե ինչու աշխարհը զարմացնող, բայց ոչ հիացնող Մյուրատները, Դավուները, Նեյերը՝ պատերազմների փոթորիկներում պարտված՝ ծերացած արծիվների պես, խաղաղ կյանքի կարտով մի օր կախեցին իրենց թևերը:

Եվ հենց այդ օրն էլ թեքվեց մեծ Կորսիկացու աստղը, որովհետև նրա զորքերի վարիչներն այլևս շանթող զորավարներ չէին:

Պատերազմում հարվածում է, սպանում, վերքեր հասցնում ցավեր ու ավերներ պատճառում և՛ ինքնապաշտպանվող կողմը, բայց նա չի հանցագործում:

Որքան անիծյալ է սուրը հարձակվողի՝ այնքան նվիրական է նա ինքնապաշտպանվողի ձեռքում:

Հակահարվածել, սպանել ակամայից առանց սպանիչ դառնալու - ահա՛ թե որպիսի գիտակցություն է ծովացնում մեր հոգեկան ուժերը:

Երբ առկա է կարող առաջնորդը՝ հայր կռվում հեզնում է մահը, զոհաբերում քաղցրորեն: Եվ ընդհակառակը, մահնի պակասի դեպքում, նա կորցնում է իր թափը, կորովաթափվում: Արդ, ինչու առաջնորդության խնդիրը, հայի համար, գերազանցորեն բարոյա-հայրենասիրական է: Անհայրենասիրություն և անբարոյականություն է, երբ անարժանը, տկարը, անանձնվերը ղեկանավում է առաջնորդությանը: Ձորավար լինելու համար նախապայման է՝ զորավոր լինել: Իսկ այդպիսին լինելու համար պիտի կարողանաս արհամարհել և հարստություն, և վայելք, և մահ:

Չէ՛, բավական չէ աստիճանով զորավար լինել, պետք է և զորավոր լինել - ահա՛ հայի պահանջը իր առաջնորդներից:

Առաջի՞ն կռիվն են վարում, զորական. այո՞, ապա ուրեմն, զինվիր հայրենապաշտությամբ, փառքով, խելահեղությամբ, դյուցազնացի, մարդեղեն աստված կտրիր, մի բան՝ բյուրապատկիր հոգեկան ուժերդ - կռիվը շահելու համար:

Վայ ըեզ - անփառունակությունն է պսակելու ապագադ, եթե պարտվեցիր: Ռազմական փառքի կատարները Ալեքսանդր, Հաննիբալ, Կեսար - այդ հրեղեն անունները գուցե և մնային անժանոթ աշխարհին, եթե պարտված լինեին իրենց վիճակված առաջին ճակատամարտում:

Այո՛, շատ անգամ հենց առաջին կռվի ելքն է առավելապես ճշտում մեր հետագա ճակատագիրը :

Ես մերժում եմ այն բարոյազուրկ հասկացողությունը, թե հայրենիքի շահը սրբագործում է ամեն միջոց:

Ստորությունը չի դադարում ստորություն լինելուց և՛ այն դեպքում, երբ այն կատարվում է անգամ հայրենիքի համար:

Արտոնյալ մարդասպան, բռնացող, ավարառու - այդ է ստորության ընդունակ զորականը: Բարոյական տկարության ծնունդ է ամեն կարգի ստորություն: Նա, ով մահապատրաստ է հայրենիքի համար՝ ստորության չի դիմում: Ստորության դիմում է անհայրենասեր կաշվապաշտը: Ստորությամբ չեն պաշտպանում հայրենիքը:

Նրան՝ հայրենիքին, վայել է բարձրորեն մարդկայինը, ասպետականը, կորովին:

Մարդը հոգեպես բևեռանում է առավելապես խոր բերկրանքի և սարսափի ժամանակ:

Սուր բևեռացումի են ենթարկվում զինվորը՝ գրոհի, ճամբորդը՝ նավաբեկության ժամանակ:

Հոգեկան այդ երևույթը, նվազ սրությամբ, տեղի է ունենում և բանտերում:

Մարդկանց ամենաբարիներին և ամենաչարերին ես հանդիպել եմ կռվի դաշտերում, մեկ էլ՝ բանտերում:

Հոգեկան բերկրանք, սարսափ, տանջանք - սրանք մարդկային էության նկատմամբ կատարում են հոգեբանական ռեակտիվի դեր: Դրական թե բացասական բևեռացմամբ ենթական դրսևորում է իր էությունը՝ շեշտելով իր նկարագրի հիմնական գծերը: Ժողովուրդներն իրենց էությունը առավելագույն չափով մատնում են պատերազմի ժամանակ, որը և՛ բերկրանք, և՛ սարսափներ ապրելու այնքան առիթներ է ընծեռնում: Պայթե՞ց առաջին հրանոթը՝ բանակի ընկերայնորեն առաքինի տարրերը - այլասերը, մարտունակը, հայրենասերը հոգեկան բևեռացմամբ դառնում են համակ սեր, ընկերասիրություն, խիզախություն: Եվ հենց սրանք են կազմում բանակի իրական ուժը, նրա բարոյական ողնաշարը, նրա «մատյան գունդը»: Սրանք են վտանգի դնում իրենց կյանքը, սխրագործում, հերոսանում, և հաճախ իրենց արյունով ներկում դեպի հաղթանակը տանող ճամբան:

Իսկ ընկերայնորեն պաղ տարրերը - եսապաշտը, անարին, անհայրենասերը, բևեռացման նույն օրենքով, դառնում են բանակի տկար ու խոցելի կողմը, երևան գալով իբրև դասալիք, ահընկեց, կռիվ կեղծող, գլուխ պահող:

Վայ այն բանակին, որին հոգեբան և կարող ղեկավարներ են պակասում: Նման դեպքում տկար տարրերին հաճախ հաջողվում է ապամազմիսացնել, բարոյալքել անգամ մարտունակ տարրերը: Ձանգվածների հոգեբանության օրենքներին ծանոթ ղեկավարը անձնական կենդանի օրինակի վարակչությամբ նպաստում է իր զինվորների դրական հոգեբևեռացմանը, որով և անկարելի դարձնում բացասականը: Եվ, հենց սրանում էլ, ըստ էության, կայանում է ղեկավարության գործի կեսը - նրա կարևորագույն մի մասը:

Նախընտրիր իբրև թշնամի ունենալ նեմեյան առյուծը, քան աղվեսը:

Ձորավորի հետ չափվելն ավելի հեշտ, նաև՝ ավելի պատվաբեր է քան, նեմգողի:

Իմ զինակիցը կռվում - դա ես եմ, ես ամենից առաջ:

Հայը կռվում է աննահանջ և սխրագործում ավելի իբրև կամավոր, քան պարտադիր ծառայության զինվոր:

Նրա սրտով չի գործել հրամանով, իսկ մեռնել հրամանով բնավ:

Պարտադիր ծառայության մեջ իսկ նա իրեն զգում է կամավոր:

Հոգեբանական այդ իրողությունը հետևանք է այն բանի, որ երկար, շատ երկար ժամանակ իր պատմական ճակատագրի բերումով հայն իր հայրենիքի պաշտպանության գործին մասնակցել է ոչ թե իբրև իր նախարարի ստրուկը, ճորտը, այլ իբրև հայ մարդ, որ պարտական է կռվելու Հայաստանի համար*:

Հայի այդ հոգեգիծը՝ դրական և օրինաբեր, պիտի պահպանվի գուրգուրանքով, քանզի կամավորության գաղափարն ավելի վեհ է, քան պարտադիր ծառայությունը:

Կամավորությունը ուխտվածություն է - ահա թե ինչու՞ն է իր խորհուրդը, իր ուժը: Եվ ոչ մի իշխանություն չի կարող մեռնելու բռնադատել նրան, ով ուխտված չէ, մահապատրաստ չէ հայրենիքի համար: Կարելի է առաջ վարել անգամ ճորտապաշտներին. նմաններին իսկ կարելի է զոհաբերել, բայց նրանց կրավորական, ակամա մահերով հաղթանակ չի շահվում:

Կամավորագրվողն է քաջագործում, մեռնում կամովին - հաղթանակում:

Արդյո՞ք, զինվորը - ամեն զինվոր ընդունել է կռիվը - ահա՛ հարցը, որին պիտի պատասխանի ղեկավարը:

Ընդունել կռիվը. առանց հոգեբանական այդ ակտի՝ զինվորը մնում է սովորական հրացանավոր, մեռյալ թիվ:

Կարելի է լինել բանակի շարքերում, ծածան դրոշի տակ, բայց և այնպես իրեն չզգալ իբրև ռազմապատրաստ մարտիկ: Ռազմիկն արթնանում է հրացանավորի մեջ դեռ կռ-վից առաջ: Այդ զարթոնքը տեղի է ունենում այն վայրկյանին, երբ զինվորն ընդունում է կռիվը, այսինքն, երբ նա հաշտվում է հանուն մի սրբազան արժեքի իր կյանքը վտանգի դնելու մտքի հետ: Հավասար այլ պայմաններում հաղթանակում է այն կողմը, որի շարքերում նվազ է կռիվը հոգեբանորեն չընդունողների թիվը: Ընդունել կռիվը - նախ այդ:

Հոգեկան այդ ակտից են ծնունդ առնում և՛ զինվորը, և՛ բանակը, և՛ հաղթանակը:

* Վարդան Ջորավարը՝ վերջապահ զորամասի հրամանատար նշանակելով իր եղբայր Համազասպյանին, պատվիրում է նրան բռնություն չգործադրել նրանց վերաբերմամբ, որոնք չեն ուզում պատերազմել: - Լեո (ծանոթ. հեղինակի):

Մեր ղեկավարությունը միայն այն չափով է ակտիվ և իմաստուն, ինչ չափով մեզ հաջողվում է խանգարել մեր հակառակորդի ղեկավարության գործը:

Եվ հաղթանակը սկսում է ժպտալ մեզ հենց այն վայրկյանից, երբ անկարելի ենք դարձնում թշնամու ուժերի ղեկավարությունը: Նման դեպքերում խզվում է ո՛չ միայն արտաքին կապը նրա ուժերի միջև, այլև՝ մարտիկների արիությունը և արթնությունը սնուցանող այն աներևույթ, ասենք՝ էլեկտրական հոսանքը, որ միացնում է էությունները և ստեղծում այն, որ ես անվանում եմ հավաքական սիրտ:

Հոգեբանական նման մթնոլորտում ապամագնիսացվում է զինվորը, նա իրեն զգում է անգեն, անգլուխ կորած: Մի գրոհ, մի հարված ևս - և թշնամուն կմնա ողբալ իր պարտությունը:

Ո՞վ է ղեկավարում ինձ. խորհելով այդ մասին՝ զինվորը շատ անգամ հոգեբանորեն հաղթանակում է կամ պարտվում դեռ կռվի չբռնված:

Ո՞վ է վարելու ճակատամարտը. ժամանակակից մի Մամիկոնյա՞ն, թե՞ մի սովորական սպա, որի, ինչպես գիտենք, աստիճանը միշտ էլ ներքին ուժ, արժանավորություն չի ենթադրում: Ահա՛ հարցը, որն այնքան հաճախ խռովում է զինվորի միտքը:

Իր անունը չի արդարացնում այն զորականը, որը կարծում է, թե բավական է միայն հրամանը, որպեսզի իր զինվորը կռվի: Միայն հրամանով չեն նետվում դեպի մահ, չեն մեռնում, մասնավորապես մեր ժամանակներում: Ձիմվորը կռվում է, խիզախում, վտանգի դնում իր կյանքը, երբ իր զորամասը գտնվում է հոգեպես շիկացած վիճակում, երբ իր թիկունքում, իր կողքին ամեն ինչ խթանում է նրա արիությունը, երբ վարարած կրքերի մի հրահեղեղ նրան քշում է առաջ: Նման հոգեբանական մթնոլորտում է մարդու մեջ արթնանում ռազմիկը: Իսկ այդ մթնոլորտն ստեղծում է կարող ղեկավարը:

Կռվում՝ ղեկավարն էապես իր ներքին մարդը, իր ներքին աշխարհը վարելով է ղեկավարում իր զորամասը:

Այո՛, ղեկավարությունը միշտ էլ ենթադրում է ինքնա-ղեկավարություն, միաժամանակ: Ճակատագրական նշանակություն է ստանում նրա ամեն մի խոսքը, շարժումները, երևումը:

Ձիմվորը տրամադիր է իր ղեկավարի մեջ տեսնելու ավելին, քան սովորական ուսադրավորը:

Բռնապարտի զինվորները լուսապսակ էին տեսնում իրենց կայսեր գլխի շուրջը, երբ սկսում էր խոսել նա:

Իբրև մարդկային կամարտահայտություն, գործունեություն կռիվն էլ իր դիալեկտիկական ունի, որի օրենքները մեզ հիմք են տալիս կանխատեսելու ռազմագործողության ընթացքն ու վախճանը:

Ինչպես պատմական անցյալ դեպքերի անսխալ վերլուծությունը մեզ օգնում է հասկանալու ժամանակակից իրադրությունները և նրանց զարգացման հեռանկարները, այնպես էլ տվյալ մարտի հաջորդական փուլերի ճշգրիտ անալիզը մեզ առնվազն կռահել է տալիս նրա զարգացման ձևերը: Այլ խոսքով, դիալեկտիկական մեթոդի կիրարկումը ռազմագործողությունները գնահատելիս մեզ հնարավորություն է տալիս կանխատեսելու կռվի զանազան ընթացքը,- կանխատեսություն, առանց որի չի կարելի կռիվը ղեկավարել: Ղեկավարել, ասել է՝ անհրաժեշտ վայրկյանին վճռաբար հասցնել մեր հերթական հարվածը: Օրվա մակընթացության և տեղատվության ժամանակահատվածը: Անասելիորեն հարափոփոխ է նրա պատկերը: Իր ժամանակին պետք է հասկանալ, թե հօգուտ ո՞ր կողմին է տեղի ունեցել փոփոխությունը և ըստ այնմ ճշտել մեր վճռական միջոցառումը: Եթե կռվի և հաղթանակի տեղը ինքնին հաղթանակի կեսն է - իբրև հաջողության նախադրյալ - ապա՝ նրա մյուս կեսն էլ պայմանավորվում է խմորվող ռազմանցքերի կանխատեսությամբ:

Գոյություն ունեն երկու տեսակ գինվորներ՝ մեկը, որ կռվում է, մյուսը՝ որին կռվեցնում են:

Թող կռվի չմեկնեն թվապաշտները - նրանք, որոնք ընդունում են, թե ուժը, զորությունը թվի մեջ է միայն: Ոգին է կռվի մղում գինվորին: Ով որ համրում է՝ չի՝ խիզախում:

Կռվադաշտում նմանվիր առյուծին, որը քնում է բաց աչքերով: Ասում են, որ առյուծը, իրեն հետապնդողներից ճողոպրելու համար, պոչով ավլում է իր հետքերը:

Այդ բանում, զորական, միայն այդ բանում դու մի՛ նմանվիր առյուծին:

Կռվում ճանաչիր մի հատիկ սահման - անկարելի՛ն:

Ի՞նչ կուզեիր արծվից:
- Նրա թևերը,- ասաց արվեստագետը:

- Նրա բնագողը,- հարեց ռազմիկը:
Առաջինին պետք էր թռիչք, երևակայություն ստեղծագործ: Երկրորդին՝ արտաքին և ներքին սրատեսություն: Մեկը հետամուտ է գեղեցիկին, մյուսը՝ հաղթանակին:

Մեկն ինձ խնդրեց՝ բանաձևել իմ ռազմական փորձը:
Ահա՛ դա՛ ասացի:

- Առաջինը՝ թույլ չտալ հակառակորդին մտածելու իսկ, թե ինքը ավելի զորավոր է մեզնից, և այդ հենց կռվի սկզբից:
- Երկրորդ՝ հենց կռվի սկզբից զգացնել տալ հակառակորդին, որ մենք զորավոր ենք նրանից:

- Ի՞նչ են ասում սարերն իրենց խրոխտ լռության մեջ,- հարցրի իմաստունի անուն հանած մի ծեր լեռնականի:
Չայացքը դեպի հայրենի կատարները դարձնելով, նա լռեց մի պահ՝ կարծես նրանցից պատասխան սպասեր, ապա՝ իմաստաբանեց.
- Լեռներն ասում են՝ պահիր մեզ, լեռնական, որ մենք էլ քեզ պահենք:

Ով կռվում ժամանակ է կորցնում՝ հաղթանակն է կորցնում:

Ունեցիր միշտ ավելին, քան պետք է քեզ - արիություն, բարություն, նվիրում:
Անհրաժեշտ չափով արի չես, եթե արիությունդ չափավորելու կարիք չես զգում:
Գիտե՞ս, ջրախառն է խմվում իսկական գինին:

Արդար լինենք, զորավար, դու՛՝ եթե հանճարեղ իսկ լինես, դու միայն նախապատրաստում ես հաղթանակը. այն շահում է գինվորը:

Ավելի հեշտ է մշակել, քան պաշտպանել հայրենի երկիրը:
Լավ մշակ, լավագույն մարտիկ - այդպիսին եղիր դու:
Միայն նմանի հայրենիքն է սանձված պահում արտաքին ընչաքաղցությունը:

Ձորական, կռվիր այնպես, որ կարողանաս ասել զենքի ընկերներիդ՝ ինձ պես կռվեցե՛ք:

Բանակը, նայած ո՞վ է առաջնորդում իրեն, միաժամանակ և կայծքար է, և ամպրոպային ամպ: Առաջինից կարելի է կայծեր հանել, երկրորդից շանթեր քանել:

Բանակն այն է, ինչ որ առաջնորդին հաջողվում է դարձնել նրան: Ոչինչ է բանակը- ամեն ինչ են անհատ զինվորն ու առաջնորդը: Չափվում են բանակները, սակայն հաղթում կամ պարտվում է զինվորը, և առաջին հերթին՝ առաջնորդը:

Պատերազմի այնպես, որ չամաչես տարածդ հաղթա-նակից:
Արդար է հաղթանակդ, երբ այն արդար է համարում պարտված թշնամիդ իսկ:
Պարտվել հայրենի հողի վրա-գերագույն վատություն:

Չէ՛, տղամարդավայել գուպար չէ դա, երբ չափվող կողմերից նվազ տկարը օգտվում է իր հակառակորդի տկարություններից և նրան իր կամքը թելադրում: Հաղթանակի մասին խոսք չի կարող լինել այստեղ: Ճշմարիտ հաղթական ու հաղթանակ փնտրիր միայն այնտեղ, ուր հերոսաշունչ ոգին չափվում է ո՛չ թե մարդկային տկարությունների, այլ՝ մահվան հետ:

Նա՛ է հաղթականը, ու առանց ներքին կեղծիքի կրկնել կարող է Ֆիրդուսու խոսքը՝ հոգևորի իմաստով առնված. «Առյուծի ուղեղն է լափում իմ սուրը սայրի և համարձակի մութ արյունը խմում»:

Այո՛, ուր առյուծ չես զգետնում, այնտեղ չկան ճշմարիտ հաղթականներ ու հերոսներ:

Մահը չունի մեծ թշնամի, քան մարդը, մարտիկը՝ անմահության դեկը նավով:

Մեր անծի վրա տարած հաղթանակ- ահա՛ հիմքը մեր այլ կարգի հաղթանակների:

Բաժանիր հաղթանակդ, զորավար, և միշտ էլ առյուծի բաժինը թող զինվորներիդ, ավելի ճիշտը՝ այն խորհրդավոր ուժին, որ վարեց քեզ և զորքերիդ ճակատամարտում:

Ահ, որքան արդար էին գաղիական էպոսի հերոսները, երբ իրենց հաղթանակի փառքից բաժին էին հանում նաև իրենց գործածած սրին՝ իրենց անվան հետ հռչակելով նաև սրի անունը:

Միջոցների անխտրականությամբ շահած ամեն հաջողություն պղծում է, ապականում մարդկային բարոյական աշխարհը:
Մարդկայության առաջին թշնամին է անխտիրը:

Ստորությունն էլ է պարտվում, բայց երբեք չի զինաթափվում:

Մի՛, մի՛ սպանիր թշնամուդ անգամ, եթե կարելիություն կա սպանելու նրա մարտունակությունը - կռիվը շարունակելու նրա ցանկությունը:

Այլ կերպ վարվող մարդասպան է հասարակ, և ոչ՝ մարտիկ:

Փառքի կատարները բարձրանալու համար կա մի հատիկ սանդուխք, որի առաջին աստիճանը կոչվում է քաջություն, իսկ վերջինը՝ դարձյալ քաջություն - մահամերժ քաջություն:

Փա՞ռք ես փնտրում՝ վտանգ փնտրիր: Հերոսական ոչինչ չկա այնտեղ, ուր շնագայլն ու աղվեսն են կռվում:

Վագրը վագրի դեմ - ահա՛ կռիվը հերոսավայել:

- Ես ողջունում եմ քեզ և ճակատում քո դեմ, քանզի թագավոր ես դու:

Պարեր ու դարեր առաջ Քսերքսեսին ուղղված հույն ռազմիկի այդ խոսքը պատշաճ է ասել իր հայրենի հողի համար մահվան կուրծք տվող ամեն ռազմիկի, քանզի առանց թագակիր լինելու՝ իր մեծ նվիրումի մեջ թագավոր է նա:

Հարվածելուց առաջ ողջունել իր հակառակորդին - հնուն այսպես էին վարվում ասպետոգի կռվողները:

Իսկ այսօ՞ր...

Մի՛ զլանար կարեկցանքդ տկարներին, սերդ անգամ. զայրույթիդ, սակայն, արժանացրո՛ւ Հերակլեսի պես զորավորներին միայն: Նայի՛ր տկարներին, եթե թշնամիդ իսկ լինի: Հարգի՛ր քաջության օրենքը - մնա՛ մարդ, մարդ մնա՛ բոլոր դեպքերում: Եվ, զարկ միայն նրանց, որոնք կարող են պատասխանել զարկիդ:

Անձնվիրության մեջ մնալով միշտ առաջինը, վերջինը մի համարի գոհաբերություններից ամենամեծն անգամ:

Թող, մահվան թող գոհաբերությանդ վերջ դնելու հոգը:

- Սպիներս, հայրենիքիս համար ստացած վերքերս համրեք:

Այսպես խոսելու ազատ մարդը ընդունակ չէ ստորության ու նվաստացումի:

Նա, ով կռվում երբեք չի եղել՝ հաճախ մնում է անհիմքնաճանաչ և անճանաչ իր շրջապատի համար:

Վտանգի մթնոլորտում է, առավելապես, մարդս դրսևորում իր ներքին ուժերը, հակումները, նկարագրի գծերը:

Առանց մարտնչումների՝ որքան հերոսներ ու որքան դասալիքներ անհայտ պիտի մնային զանգվածների մեջ:

Մարտնչիր, որ ճանաչես քեզ, և որ ճանաչեն քեզ:

Վերջին հաշվով՝ կողմերի գոհապատրաստության չափն է որոշում այս կամ այն ճակատամարտի, ապա՝ ողջ պատերազմի ելքը:

Հաղթում են, նշանակում է՝ հակառակորդիս գերազանցում են գոհաբերության մեջ: Ահա՝ ռազմական դոկտրինայի այբն ու փիլիսոփայությունը:

Մարդուն աշխարհում երբեմն վիճակվում է ապրել ավելին, քան այն, որն անվանում ենք ողբերգություն:

Օրինակ՝ երբ վիրավորը աղաչում է իր սպանիչին – ինչպես Իլիականի Յեկտորը Աքիլեսին-չանարգել իր դիակը:

Այո, դա ավելին է, քան սովորական ողբերգությունը: Նման դեպքերում զարհուրելին մահը չէ, այլ այն տանջող գիտակցությունը, որ քեզ մահ պատճառողը մահիցդ իսկ հետո քո հանդեպ մարդ լինելու քաջություն չունի:

Մեռնելով՝ մարդը դադարում է որոշ երկրի, ազգության, գաղափարաբանության հետ կապված լինելուց:

Նա վերացարկվում է, համամարդանում, ոգիանում: Մեռնելով՝ նա մերկանում է աշխարհային ամեն տեսակի պատկանելիությունից, կապից, և դառնում բացարձակ մարդ, որի դիակի առջև պիտի լռի ամեն կարգի տմարդություն:

Հոգևոր շնագայլություն է հակառակորդի դիակի անարգումը:

Դիրքեր կան - անառիկ կոչվող - որոնցից կախված է ոչ միայն օրվա, այլև հետագա կռիվների ելքը. դիրքեր, որոնց նշանակությունը ոչ միայն ռազմավարական է, այլև ռազմագիտական: Նման դիրքերի շուրջը և նրանց համար, հանձին մարտիկների, էապես չափում են մահը և մահը. ուզում են ասել, թե այդտեղ մարտիկների մահապատաստության աստիճանն է կանխորոշում կռվի ելքը:

Եվ, մահվան գնով էլ հաղթահարվում է դիրքերի «անառիկությունը»:

Հրեական մի գորավար, նահանջելով հռոմեական լեգեոնների առջև, խոր դժգոհության առիթ է տալիս իր բանակին:

Ձինվորների հարցումին՝ «Ինչո՞ւ չի դիմադրում», նա պատասխանում է, թե իրեն ազատ չի համարում աննշան վայրի համար թափելու այն արյունը, որ պահել է Սողոմոնի տաճարի պաշտպանության համար:

Եվ, կրնկակոխ շարունակվում է նահանջը: Ջորավարը, սակայն, կանգ չառավ նաև Սիոնի պատերի տակ,- ասում է պատմությունը: Եվ, Տիտոսի լեգեոնները կործանեցին Երուսաղեմը:

Ոչ, ոչ, գորավար, դու սովեստում էիր սրբություն կեղծելու: Դու մեռնել չէիր ուզում. դու երկչոտ էիր, որով և անազնիվ:

Կարևորագույն վայրերի պաշտպանությունը ապահովում են նվազ կարևորների համառ պաշտպանությամբ միայն: Այսպես, և ոչ այլ կերպ: Ըստ իր կարևորության «տաճար» է ամեն դիրք, և իբրև այդպիսին պիտի պաշտպանել դա: Չկան ո՛չ աննշան դիրքեր, ո՛չ էլ աննշան գործեր կռվի դաշտում: Այնտեղ կարևոր է նշանակալից ամեն ինչ: Եվ, եթե կա աննշան մի բան, դա էլ հենց մարդկային արյունն է, անգամ գորավարի արյունը:

Գրողներ կան, որոնք, ըստ էության, հոգևոր անասնականություն են քարոզում, անշուշտ՝ կիրթ, գեղեցիկ անասնականություն:

Ահա՝ ձեզ մի մեծ գրող՝ Անատոլ Ֆրանսը, որի կարծիքը մարդու և մարտիկի մասին ավելի բարձր չէ, քան վայրենու հասկացողությունն Աստծու մասին:

«Մարդկանց,- ասում է նա,- դեկավարում է իրենց ամենագորավոր զգացումը: Ձինվորի, ինչպես և զանգվածի ամենագորավոր զգացումը երկյուղն է: Նրանք հարձակվում են թշնամու վրա իբրև նվազագույն վտանգի»...

Ահավոր գրպարտություն:

Ա՛յս է մարդը, մարտիկը, որը փախչելու առավելագույն վտանգից՝ մահից, ականա քայլում է դեպի «նվազագույն վտանգը»:

Արդյո՞ք երկյուղն էր վարում Մարաթոնի անմահներին, կամ Բաստիլիայի դեմ գրեթե անզեն, բռունցքներով գրոհող հեղափոխական անբռնների: Ոչ, ոչ:

Մեծատաղանդ գրողին ծանոթ չէ սխրագործելու ուրախությունը, տենչը, գեղեցկությունը. ահա՛ իր մեծ դժբախտությունը:

Արիների, քաջերի, հերոսների գոյության փաստ- ահա՛ կենդանի բողոք՝ պատասխանը հոգևոր անասնականության ամեն կարգի քարոզիչներին:

* * *

Ես հավատում եմ հայ հոգու մեծության:

Եվ վիպական չէ իմ հավատը: Դա արդյունք է հարուստ կենսափորձի:

Հայ մարդուն տեսել ու ճանաչել եմ մարտերում, տեսել ու վայելել գեղեցկությունը նրա արիական խոյանքների:

Հայը միշտ էլ հերոսագործում է, երբ նրա առաջնորդներին հաջողվում է, կռվի ընթացքում, հավաքական սիրտ ստեղծել:

Նման սրտի գործ էր Ավարայրի, իսկ մեր ժամանակներում՝ Ղարաքիլիսայի ճակատամարտը:

Երբ - ասենք մեր Պատմահոր ոճով - երբ «փոքր ածուն»՝ Հայաստանը իր մեջ ուժ է զգում ծառանալու Սասանյան հզոր պետության դեմ, այլևս իրենց իմաստից դատարկվում են սովորական ստորագությունները, հասկացողությունները:

Ի՞նչ էր Ավարայրը: Բախտախնդրություն: Մի՛, մի՛, հայիոյեք ոգու դեմ: Եվ, իզուր բառեր մի՛ փնտրեք, քանզի պիտի չհաջողեք որակել այն: Հայ ոգու գործը - երկյուղած կրկնենք այս պարզ բառերը և բավականանանք:

Ոգու մեծագործություններ կան, որոնց իմաստն ու արժեքը ճշտելու համար բառեր դեռ չկան:

Ոգու, հայ ոգու այդ մեծագործություններից էր Ավարայրը:

* * *

Ի զեն:

Որքան՞ թափ ու թև կա այդ սեղմ խոսքի մեջ: Քիչ լեզուների է տրված հայոց այդ մի զույգ բառերի արտայայտչական թափը:

Լսելու կամ մտովի կրկնելու այդ ռազմականչը՝ պատկերում ես հանկարծակի արթնացած վագրին, որը ձգվում է հարձակվելու համար. արծվին՝ որը թափահարում է թռիչք առնելուց առաջ. և, նպատակասլաց հեծյալին, որի երիվարի սմբակները կայծակներ են արծակում:

Ի զեն - վագներից մի անբողջ սիմֆոնիա է դա, հերոսական խելահեղիչ մի մարշ, որ ոտքի է հանում բանակները, շարժում, փոթորկում և վարում դեպի ստույգ հաղթանակ:

Դա մի հարուցիչ կանչ է, որի սրբազան իմաստին հնազանդվելով՝ քանի՛-քանի՛ անգամ հայոց բանակները, կատաղությամբ հարբած, շարժվել են դեպի Հայաստանի սահմանները և մահվան դեմ լեռնացել:

Հեռավոր մարտերի և հաղթանակների մի գոռ արձագանք, որը, դարերը ճեղքելով, գալիս է վերստին ռազմի փողը հնչեցնելու.

- Ելե՛ք, ելե՛ք, կռվի ելե՛ք նորից...

Դա մեր դասական ռազմավարների ոգու մուլեգնած փոթորիկն է, որի թափին կարոտած, հայ ռազմիկները կերթային փնտրելու մահը՝ նրան իրենց դրոշի առաջ ծնկի բերելու:

Մի ահեղ ճիչ է դա - ճիչը հայ հողի, որից արթնանում է հայոց արդար ատելությունը և մահաբեր թշնամու դեմ զինվում: Մի ամպրոպ, մի շանթ՝ հայոց սրտի երկնքից արծակված:

Մահասատ մի հրաման, որը հայ մարտիկին մոռացնել է տալիս կյանքն ու աշխարհը ողջ, և նրան համակում Հայաստանի ու հաղթանակի ծարավով:

- Ի զեն... Ես կուզեի այդ ռազմականչը շրթունքներիս մեռնել...

IX

ԱՆՀԱՏ ԵՎ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Առանձին անհատի ընկերային դիրքավորումը, նրա վերաբերմունքը դեպի իր պետությունը - ահա՛ թե ինչով է պայմանավորվում այդ վերջինի ճակատագիրը - պետության ճակատագիրը:

Հնարավոր են հետևյալ դիրքավորումները.

- Նախ՝ անհատը սիրում է իր պետությունը, և այդ դեպքում անձնվիրաբար գործում, զոհաբերում, տառապում նրա համար, որով և նպաստում նրա հզորացմանն և պաշտպանմանը:

- Նա խորթանում է իր պետությունից՝ դառնում անտարբեր դեպի նրա ճակատագիրը, որով՝ վերջինը դառնում է տկար և դյուրակործան:

- Վերջապես, նա, անհատը թշնամանում է իր պետությանն և աշխատում ի կորուստ նրա:

Պատմությամբ հաստատված են հետևյալ ճշմարտությունները.

- Մարդը չի կռվում այն բանի համար, որը իրենը չի համարում չի հավատում բարոյական տեսակետով:

- Արիաբար մարտնչում է նա, ու տրամադիր է անձնվիրաբար գործելու այն հավաքականության համար, որին պատկանում է:

- Անարի է զոհաբերելու անտրամադիր ամեն անհատ, անկախ իր ընկերային դիրքից, իր խառնվածքից և հասակից:

Որով,- եզրակացնում են որոշ ուղղության պատկանող ընկերաբաններ,- անհատին պիտի դնել այնպիսի վիճակում, որ նա հավատարմանա իր պետության և չզատի իր ճակատագիրը նրա ճակատագրից:

Արդյո՞ք արդարանալի է՝ արտաքին վտանգի դեպքում ի կորուստ իր պետության աշխատող անհատի ընթացքը:

- Ո՛չ, հազարիցս ո՛չ:

Քանզի պարտված պետություն, ասել է՝ դժբախտ ժողովուրդ:

Ըստ նորանշան մի տեսության - որի համար անհատն ինքնանպատակ է - հայրենասիրությունը պայմանավորվում է կենսական շահերի հաշվառմամբ: Այնտեղ, ուր հաշվի չեն առնում այդ շահերը՝ չքանում է հայրենասիրությունը, իր տեղը գիջելով անհատի անտարբերության կամ նրա ներքին թշնամանքին: Ըստ այդ նյութապաշտիկ ընկերաբանների՝ հայրենասիրությունը, ինչպես ամեն առաքինություն, պայմանական է: Տուր, որ տամ: Ահա՛ նմանների հայրենասիրությունը: Հացիս չափ, ստացածիս չափ և՛ հայրենասիրություն: Ո՛չ ավելի, և ո՛չ պակաս: Կարիք կա՞ ասելու, որ դա հայրենասիրություն չէ, այլ՝ պղծումն նրա հասկացողության:

Սիրո և նվիրումի մասին խոսք չի կարող լինել այնտեղ, ուր տիրապետող է եսական շահը: Սեր դեպի հայրենի երկիրն ու ժողովուրդը ենթադրում է բացարձակ նվիրվածությունը հայրենիքին: Բարձր էթիկականություն է հայրենասիրությունը: Գոյություն ունի սոցիալական մի հատիկ զգացում, որ եսական շահասիրություն չի վերցնում: Եվ, դա հայրենասիրությունն է: Այդ նվիրական զգացումն է մայրը պատմության ողջ հերոսականի: Դրա շնորհիվ են ապրել, գերապրել թվապես տկար ժողովուրդները: Անձնական շահասիրության հետ կցորդվող հայրենասիրություն - ինչպիսի անարգանք՝ ուղղված ամենավեր հայրենասերների դեմ: Ինչի՞ վերագրել այդ գոեիկ ըմբռնումը - մտքի տկարությամ, թե սրտի աղքատության:

Մեկը* - որին 18-րդ դարը թյուրիմացաբար անվանել է իմաստասեր- դժգոհելով իր կառավարությունից՝ գրել է իր երկրի դեմ. «Նվաստացած ֆրանսիական ազգը այժմ արժանացել է ողջ Եվրոպայի արհամարհանքին: Ո՛չ մի հեղափոխություն ի վիճակի չէ նրան դարձնելու ազատ: Նա կմեռնի սեփական անզորությունից: Օտար նվա-

ծումը- ահա՛ թե ինչը կփրկի նրան: Եվ, դա կախված է դիպվածից ու պարագաներից»:

Զվելի հայրենասիրություն: Ենթական ցանկանում է, որ իր երկիրը դառնա օտար ոտից կոխան, և գիտե՞ք ինչու. որովհետև զնահատված չէ իր կառավարության կողմից: Վատությունն անանուն, անորակելի, վատություն in gradu heroico...⁴⁹

Վայ այն հայրենիքին, որի պաշտպանների հայրենասիրությունը իր հիմքում նյութապաշտիկ է, հաշվետես:

X

ՀԱՍՏԵՍ, ԲԱՅՑ ՈՉ ՆՎԱՍՏ

- Խոսքի անկում - տխուր երևույթ, հետևանք ժողովրդի այն վատառողջ հոգեվիճակի, որ կոչվում է պարտվողականություն:

Արդյոք չէ՞ս զգում, թե ինչպես շնչահեղձ է լինում հայ խոսքը Հայաստանից դուրս: Ամեն բանից առաջ պակասում է խանդն ստեղծագործ-բեղմնավորիչը մտքի, սրտի: Տարագրի պես խղճալի է և հայ խոսքն այսօր:

- Համեստ լինենք, բարեկամ, պատշաճ է, որ օրվա հայ խոսքը, Հայաստանում, թե մեզ մոտ՝ սփյուռքում, համապատասխանի ներկա Հայրենիքի սահմաններին:

Մի ափ, որի հյուսիսն ու հարավը, գիտես, շոշափել կարելի է անգամ անգեմ աչքով:

- Համեստ, այո՛, սակայն, եթե դա նշանակում է լինել նվաստ, նվաստամիտ, ես վճռաբար մերժում եմ մնան համեստությունը: Հայաստանն առնված օրվա իր հորիզոնով, ո՛չ, ո՛չ, Հայաստանը բազմիցս ավելին է, քան իր աշխարհագրական սահմանները: Արդյոք չգիտե՞ս, որ հայրենիքներ կան, որոնց քաղաքական ու հոգևոր սահմանները չեն հանձնակնում. ասենք՝ հունական, հրեական հայրենիքները: Ինչ վերաբերում է հայոց հայրենիքին, նրա հոգևոր և աշխարհագրական կարողությունները իրար համեմատում են ճիշտ այնպես, ինչպես Արարատն ու Արարատյան դաշտում ընկած մի համեստ բլուր: Օրվա մեր հայրենիքը - եթե ներելի է այսպես ասել՝ խտացված էություն է:

- Չեմ հասկանում քեզ:

- Ուրեմն, լսիր, որ հասկանաս:

Պատմական վայրեր կան, որոնք անցնելով օտարի ձեռքը չեն օտարանում, չեն դադարում մնալ մերը, եթե նրանց վրայով դարեր ու դարեր անցած լինեն. օրինակ՝ Արարատը, Աճին, Տարոն աշխարհը - ծնողը հայոց մտքի և սրտի հանձարների, և...

- Այս տեսակետով առնված, ինչ խոսք, մեծ է հայոց հայրենիքը:

* Դիդրո (ծանոթ. հեղինակի):

- Նա, բարեկամ, մեծ էլ կմնա հավերժ, աշխարհագրական ինչ սահմաններ էլ որ ունենա: Տրդատ ու Տիգրան Մեծ, Սահակ և Մեսրոպ, հրաշունչ Սամիկոնյաններ ու շինարար Բագրատունիներ, Բյուզանդական գահը գարդարող Չմշկիկներ. ապա՝ նրանց բանակների մեջ, ըստ Գելցերի՝ «տաղանդ ու ընդունակություն մտցնող» հայագի գորավարներ. ապա՝ Նարեկացի ու Քուչակ, անիական հիասքանչ ճարտարապետություն, որի - ըստ արևմտյան գիտության՝ «խիստ ազդեցության տակ են ծնվել և զարգացել եվրոպական զույգ ոճերը՝ ռոմանականն ու գոթականը». ապա՝ 9-րդ դարի հայ մտքի շլացուցիչ փայլատակունը Պավլիկյան ուսմունքը, և, ի վերջո, հայկական բազմահազար ձեռագրերը, որոնցով պիտի հպարտանային աշխարհի մեծագույն պետությունների մայրաքաղաքները-այս բոլորը երկնող ժողովրդի հայրենիքը չի կարող, հաչս մարդկության, մեծ չհամարվել, բավական է, որ հայը լինի գիտակ և արժանի իր անցյալ կուլտուրական մեծության, այսինքն լինի ինքնաճանաչ և ինքնահարգ:

- Այս տեսանկյունից դիտելով, ես էլ տեսնում եմ մեծությունը մեր հայրենիքի և բաժանում արժեքավորումը ամբողջապես:

- Ուրախ եմ: Եզրակացնենք: Մեր հայրենիքի և ժողովրդի մեծությունը պետք է չափել ո՛չ թե Հայաստանի օրվա անծուկ սահմաններով, այլ՝ հայ մտքի և արվեստի ազդեցության հորիզոններով: Պատմականորեն առնված՝ մերն է այն ամենը, որ հայը տվել է աշխարհին: Մեր ստեղծած պատմության որ դարում էլ և Երկրագնդի որ կետի վրա էլ լինի՝ կմնա սեփականությունը հայ ոգու: Մենք մեր արդար բաժինը ունենք որոշ ժողովուրդների փառքի մեջ, օրինակ՝ իրանական, բյուզանդական, արաբական և այլն: Հայ մտքի և բազկի գործերը Հայաստանից դուրս՝ կմնան իբրև հոգևոր գաղութներ: Այո՛, մարդկային սփյուռքից զատ՝ մենք ունենք նաև մեր ստեղծած արժեքների սփյուռքը:

Միայն նման գիտակցությամբ և ինքնազգացողությամբ կարելի է չեզոքացնել ապահայացուցիչ-ապազգայնացուցիչ ազդեցությունը մեզ սպառնացող օտար միջավայրերի:

- Արդար ես, բարեկամ: Այժմ ես հասկանում եմ քեզ. այո՛, Հայաստանից դուրս հայորեն չկորչելու համար, հայը պիտի զրահվի պահանջած գիտակցությամբ: Եվ, ինչո՞ւ վիատել, դառնում է աշխարհը...

XI ԸՆՏՐԱՆԻՆ

Ժողովուրդն ավելին է, քան թվում է: Նրանում ավելի ուժեր կան, քան նա զգում է և արտահայտում: Ժողովուրդը - դա իր ուժերին

անծանոթ դյուցազն է, որ հաճախ գործում, սխրագործում է, գրեթե, ենթագիտակցորեն:

Դա հողն է՝ դեռ պեղումների չենթարկված, որի մեջ ավելի արժեքներ կան թաքնված, քան այն, որ լույս աշխարհ է բերված:

Հայտնաբերել այդ թաքուն, դեռ չգիտակցված արժեք-ուժերը, նշանակում է ուժի նորանոր աղբյուրներ բանալ նրա էութան մեջ:

Եվ, հենց սրանում է կայանում ընտրանիի՝ ճշմարիտ մտավորականության դերը: Իրենց հատուկ բնագավառներում, այդ բացառիկ և պատասխանատու դերը կատարում են պատմաբանը, լեզվագետը, բանասերը, հնագետը՝ նպաստելով իրենց ժողովրդի ինքնաճանաչման:

Հետադարձ հեռանկարով վերականգնել իր ժողովրդի պատմության այս կամ այն դարաշրջանի հոգևոր կյանքը. հնագիտական պեղածոների դրսևորմամբ ճշտել նրա մշակույթի հանգրվանները. համեմատական լեզվագիտությամբ որոշել նրա լեզվի՝ որ ասել է նաև նրա գիտակցության, նրա ոգու - հասակը, ապա՝ նրա տեղը մարդկության մեծ ընտանիքում. արդիական փիլիսոփայության լույսի տակ դնել նրա ավանդությունները, նրա էպոսը, առասպելները. սեղմ ասած՝ ժողովրդին ճանաչել տալ իր ողջ անցյալը, նշանակում է՝ նրա համար լիարժեք կյանքով ապրելու և ստեղծագործելու նախադրյալներ ստեղծել:

XII ՈԳԵԿՈՉՈՒՄՆԵՐ *

Հոռետեսություն՝ ո՛չ, ո՛չ, անտեղի է դա մարդկության ապագայի նկատմամբ, քանի որ մարդը ինքնամշակմամբ կարող է Սոկրատ դառնալ:

Ոգու սոկրատյան մշակույթ - ահա՛ թե ինչի կարիք ունի մերօրյա աշխարհը:

Ա

Օժտեք մարդուն քաջությամբ և նրան կդարձնեք ավելին, քան է՝ սովորական մահկանացուն:

Տվեք նրան իմաստություն և նա կդառնա բարոյապես ավելի նախանձելի:

Իսկ եթե նրան օժտեք նաև հոգու վեհությամբ՝ ձեր առջև կարծանանա Սոկրատը, այսինքն՝ կատարյալը:

Այսպիսին էր նա, որի երևումը իր դարաշրջանի ոգին հեղաշրջեց:

Առաջինը լինելով, նա հանդգնեց Իգիդայի քողը բարձրացնել՝ ճշմարտության գաղտնիքին տիրելու համար:

* Դիմաստվերներ իմ նույնանուն ծեռագրից (ծան. հեղինակի):

Բնագանցության անհաս բարձրունքներից նա իմաստասիրությունը իջեցրեց երկիր, որպեսզի նրա լույսի տակ մարդը նշմարի աշխարհն ու իրերը: Մարդկության առաջին մեծ բարոյագետը, ճշտելու բարու և բարոյականի հասկացողությունները, մարդու մեջ արթնացրեց խիղճը - ներքին աստվածությունը, որի առջև բանավոր էակը պարտավոր է իր ամեն մի արարքն օրինականացնել:

Կար նախասոկրատյան անհատը, որին կվարեին արտաքին իշխանությունը, ձևական օրենքը, սովորությունը:

Սոկրատով սկսվեց գոյությունը ինքնավար անհատի, անձի:

Պետական վարիչ չէր Սոլոն, Լիկուրգոս, Պերիկլես չէր. նա օրենսդրեց մարդկային բարոյական աշխարհի համար՝ հանդիսանալով ուսուցիչն ու դաստիարակը նրանց, որոնք կնկրտեին ժողովրդի և պետության ճակատագիրը վարել:

Մտքի և ոգու Չերակլեսն - այսպիսին եղավ նա իբրև իմաստասեր:

Մի անգամ, ասում են, ամբողջ օր նա մնաց խորասուզված մտքի ծովում, և միայն ծագող արևը նրան իրականության վերադարձրեց:

Ոգու կյանքով ապրելու, ներքնապես ազատագրվելու չափ ինքնակենտրոնանալու ինչպիսի կարողություն:

Մտքի և կամքի հսկա՞, որի խոսքը, կյանքն ու ճակատագիրը պայմանավորելով իրար, նրանից ստեղծեցին կատարելատիպը, որի նմանը դեռ եղած չէր մարդն աշխարհում:

Նա էլ ընդունեց պայքարը, սակայն, սոկրատյան ձևի - պայքար, առանց կրքի, ատելության ու թշնամանքի:

Ճշմարտությունը եղավ իր միակ զենքը. անխռովությունը - դիրքը՝ անգրոհելի, անառիկ: Եղավ աներկյուղ, երբ պետք էր Աթենքի բռնավորներին շանթել: Եվ, նույնքան անհողդողդ, երբ հարկ էր խուժանավարների կեղծիքին սովոր ամբոխներին ճշմարտություններից դառնագույնն ասել:

«Ի՞նչ է աստված՝ ես չգիտեմ. ես գիտեմ միայն ինչն աստված չէ», - ահա՛ խոսքը, որին վիճակված էր նոր դարաշրջան, պատմության մեջ նոր էջ բանալ, խոսքն իմաստունի և իմաստասերի, որի առջև իբրև ուրվականներ Օլիմպիոսի աստվածները չքացան:

Այսպես ապրեց կատարելագույնը մարդկանցից. գիտցավ արհամարհել կյանքը, երբ պետք էր մեռնել ի խնդիր բանականության սրբազան իրավունքների:

Սոկրատ, աշխարհիկ սուրբ, գովք... քեզ: Գո՞վք - ո՛չ, ո՛չ, մի օր դու մերժեցիր կենդանի գովքը՝ դափնին, որ կտրվեր քեզ Պողիտեի ճակատամարտում ցուցաբերած դաջագործության համար՝ պահանջելու, որ նրանով քո կողմից փրկված վիրավոր Ալկովեադեսին պսակեն:

Կարիք չզգացիր, ոգու հսկա՞, որ ուրիշները մեծությունդ վկայեն:

Սոկրատ, վերստին ոգեկոչեցի քեզ, և ահա՛ դարերի մշուշի միջից ժպտում ես ինձ իբրև իմացության ու բարության արև՝ լույսի հեղեղ ու ջերմություն սփռելու աչքը կույր խցիկում:

Այսօր էլ լքած կեցարանս եկել եմ այցի քեզ, գերագույն կալանավոր:

Ջրպարտված սիկոֆանտներից ու մահվան դատապարտված, ահա՛ կանգնած մեծ անհայտի սեմին, մահվան բաժակը ձեռքիդ՝ հոգու անմահության մասին ես իմաստասիրում անխռով...

Գերմարդկային կեցվածք - ասեք աստվածավայել, որի վեհությանը կախարդված, անպատում ցավերս - որոնց բեռան տակ առասպելական Աթլասն իսկ կկքեր - ավելի թեթև եմ զգում: Եվ, շղթաներս՝ չքացած...

Սոկրատ, գերագույնը մարդկության որդիներից, գո՞վք քեզ, թեև դու բարձր ես ամեն գովքից ու դափնուց, անհունորեն բարձր...

Բ

Հաննիբալ - ոգու հսկա՞, որի ռազմական հանճարը, փառքն ու անձնական դժբախտությունը հավասարապես մեծ եղան, որը, սակայն, իր մեծ հայրենասիրության արժանի հայրենիք չունեցավ - քեզ, հռոմասաստ հերոս, իմ սքանչացումը քեզ...

Գ

Ընկավ Կեսարը՝ դաշունահար:

Եվ, աչքերը առհավետ փակելուց առաջ՝ փառքի վերջին շարժումով նա ծածկեց իր մերկությունը, որպեսզի դիակնացած վիճակում իսկ իրեն չպակասի վեհությունը:

Մե՛ծ, վեհափառորեն մեծ ռազմադաշտերում նա մեծ եղավ և մահվան մեջ:

Կեսար լինելու համար բավական չէ մականը, վեհություն է պետք: Ճշմարտորեն մեծերի շունչն է վեհությունը: Ave, Caesar! Ողջոյն, Կեսար...

Դ

Սցիպիոն - խիզախ զինվոր և հաղթական, ես հասկանում եմ քեզ:

Հավասարապես մեծ եղան նվիրումդ Հռոմին և հայրենիքիդ անունով կատարված ապերախտությունն անծիղ դեմ: Քանի կա պատմությունը, զորավար, պիտի ապրեն դառնության խոսքերդ, որոնցով հայրենի հողը՝ ոսկորներդ գրկելու արժանի ես գտնում:

Խորաչափում, զգում եմ մեծ ապերախտվածիդ դառնությունն արդար, և այնուամենայնիվ, վարանում եմ անիրավ հռչակել հայրենիքդ:

Հայրենիքը - սիրաշատ մայր՝ չունի՝ ավելի սիրելի զավակ, քան զինվորը, որի բոլորանվեր պաշտումով և ջահել արյունով է պայմանավորում իր գոյությունն ու մեծությունը:

Հայրենիքը միշտ էլ արդար, միշտ էլ երախտագետ է նրա հանդեպ, որի փայփայիչ անունը՝ զինվոր՝ բարձր է ամեն տիտղոսից, պաշտոնից, շքանշանից:

Զինվորն ավելին է, քան քաղաքացին, որը իր պարտականություններից ավելի իրավունք է փնտրում:

Զինվորը՝ հայրենիք՝ մոր առաջին զավակը, իբրև մարդ և մարտիկ, ճանաչում է միայն մի հատիկ իրավունք՝ մարտնչել ու մեռնել հայրենիքի համար: Գիտե՞ս, ով այդպիսին չէ՝ զինվոր չէ:

Ապերախտությունը, զորավար, որ բաժին ընկավ քեզ՝ ստվերն է փառքիդ, արդյունք մեծության ու փառասիրության այն պայքարի, որ հին է մարդկային հասարակության պես:

Մեր անկատարյալ աշխարհում իր դեմ մախանք* է առաջացնում ճշմարիտ ամեն մեծություն, արժեք, փառք:

Եվ, բնական դարձած այդ մախանքը մեծության դեմ միշտ էլ պսակվել է պարտությամբ, որովհետև պատմությունը տեր է կանգնել Սցիպիոնների ոսկորներին և հերոսական գործերին:

Զորավար, Հռոմի անվան արժանի հաղթական, իմ մեծարանքը քեզ...

Ե

Վարդան - ահավասիկ մի անուն՝ ավելի՛ հմայքոտ, ավելի՛ զորավոր, քան մականը Հայաստանի գահը վայելած բոլոր թագակիրների:

Մի անուն, որի մեջ հինգերորդ դարի հայ գեղջուկ մարտիկը իր հողի և հավերժության ծայնն էր լսել:

Մի նախանձելի անուն, որը կրելով, Մամիկոնյան կոչվելու համար՝ աշխարհակալ Բյուզանդիոնի հայազգի կայսրերը իրենց ծագումն էին կեղծում:

Մի անուն - մի ամբողջ դավանանք, մի ուխտ, մի բարոյական իմաստասիրություն:

Դավանանք - հայի համար Հայաստանն է գերագույն արժեքն այս աշխարհում:

Ուխտ - մեռնել, բայց չնահանջել, երբ Հայաստանին ես պաշտպանում:

Բարոյական իմաստասիրություն - Մամիկոնյանը չի նահանջում և վատության առջև՝ խաղաղ պայմաններում:

Այսպիսին էին Մամիկոնյանները՝ հայրենահոգ, հերոս, ասպետ:

Դժվար չէ զորավար լինել, բայց ոչ և՛ զորավոր: Ամեն մականակիր կեսար չէ, ինչպես ամեն զորավար զորավոր չէ:

Ավարայրի մեր պսակավորը թե՛ մեկն էր, թե՛ մյուսը:

Թեև մարտը զորավարն է վարում, հաղթանակում է, սակայն, զորավորը, զորավոր է նա՛, որ մերժում է տկարությունը, երկյուղը, պարտությունը:

Մամիկոնյանները զորավոր էին այն սրտառուչ բանականությամբ, ինչպես մի ուրիշը հայ է անբռնադատորեն, քանզի չի կարող հայ չլինել:

Մարդը, նրանց հասկացողությամբ, չէր կարող չլինել հերոս, քանզի բարձր արժեքներ կան, որոնց համար կռվելու, հաղթանակելու պահանջ կա, քանզի աշխարհը կա:

Իբրև տոհմիկ հերոսներ՝ նրանք մահն ընդունում են իբրև վերջին փորձություն՝ մարդու համար:

Մահվամբ է փորձում մեզ հավիտենականը, և վայ նրան, ով պարտվեց մահից. նա արժանի չէ Հայրենիքին, հավերժության:

Մամիկոնյանները զինվոր էին թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի՝ արժանի երկուսին էլ:

Մեր նվիրումի դիմաց՝ հայրենիքը անմահանալու առիթ է պարզևում մեզ, որով՝ հայրենիքի համար մեռնելը գերագույն պատիվ է, և ոչ՝ ձևական պարտականություն:

Ահա՛ դասական հայ զորականի հասկացողությունը հայրենիքի և հայրենասիրության մասին:

Հայոց պատմության մեջ Մամիկոնյաններին է պատկանում առաջին ուխտի պատիվը: Ուխտն է Վարդանների դյուցազնության աղբյուրը: Ուխտ ուներ Կարթագենի ամեհի զավակը և նա դարձավ

* Զար նախանձ (ծանոթ. խմբ.):

Հոռոնը սարսափեցնող Հաննիբալ: Ուխտվածներն են հաղթում մահին և նրան ծառայեցնում կյանքին:

Իբրև ժառանգություն՝ Մամիկոնյաններն իրենց ուխտը կտակեցին եկող սերունդներին: Եվ, իր զավակների ուխտածությամբ ապրեց Հայաստանը:

Դարեր, դարեր են անցել, և իմ էության մեջ դեռ որոտում, դրդում է Վարդանի Ավարայրյան խոսքը՝ ուղղված հայոց բանակին. «Վախը թերահավատության նշան է... Մահն ընդունենք ուրախ սրտով»:

Դարեր են անցել, զարգացել, ճոխացել է հոգեգիտությունը: Այսուհանդերձ, այսօր իսկ շատ սակավ է թիվն այն զորականների, որոնց համար գաղտնիք չէ Ե դարի հայ զորավարի հայտնաբերած հոգեբանական մեծ ճշմարտությունը:

Թերահավատություն - ահա՛ իրական թշնամին, որին չհաղթահարած հաղթանակ տոնած չէ և ոչ մի զորավար:

Հաղթանակում կամ պարտվում է նախ ոգին, ապա հետո՝ նյութեղեն զենքը:

Մահվան դեմ հաղթանակելով է նվաճվում կյանքը, ապրեցվում հայրենիքը:

Այսպիսին էին իրենց կյանքն ու մահը հայրենիքին ծառայեցնող Մամիկոնյանները - իմացյալ մահվան կեսարները. նրանք, որոնց համար ռազմարվեստը մահարվեստ էր, այսինքն՝ մահվան դեմ հաղթանակ կանգնելու, մահից էլ զորավոր հանդիսանալու արվեստ. նրանք, որոնց ճակատներից ավելի արժանավորը մեր աշխարհում դեռ չի շոշափել դափնին...

Վարդան, զորավար և զորավորդ հայոց, անցած, գոյ և գալոց մեր սերունդների անունից համբույր Ավարայրիդ, համբույր անունիդ...

Ձ

Ահա՛ և նրանք՝ ուխտի իմ գերագույն եղբայրները- նահատակներ ու հերոսներ, որոնք մի օր, անկարող աշխարհին իրենց անպատում ողբերգությունը ոռնալով՝ երանեցին այսպես.

«Նրանց, որոնք գոռ մարտերի բոցերում իրենց ոգին են պողպատում, և զարնվում իբրև պարտականության ջահել աստվածներ, երանի»:

Արծվին, բարձրունքներում՝ բիբերն աստղերին, հոգևարող արծվին էլ երանի:

Եվ, առյուծին արքայական, որ մեռնելուց առաջ՝ անապատների հավերժության իր վերջին մոնչունն է խառնում, երիցս երանի»:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԻՄ ՏԱՊԱՆԱԳԻՐԸ

Անցորդ, կանգ առ, կանգ, անցորդ այս անհայտ հողաթմբի առջև, որում ինձ տրված չէ հանգչել:

Եվ, ասա՛ դեռ աշխարհ ու արև կա՞...

Միթե՞ քուն են մտել սրտերը հայոց, երբ մեռելները քուն չունեն, քանզի գերեզման չունեն:

Օհ, ծայնը, խռովիչ ծայնը մեռելների լսում ես, անցորդ, հայոց արյան վայրերից բարձրացող կանչը... Կանչը կարմիր եղեռնի բյուրաբյուր մեր զոհերի... Կանչն անլռելի, որ մերթ իբրև խոլ փոթորիկ մոնչում է մարդկային ազգի խլության դեմ, և մերթ իբրև անզոր հողմ նրա մեռյալ խղճի դռանը սվսվում...

Գերեզման են ուզում մեռելները, անցորդ: Ա՛հ, երանի՛ հայրենի հողում, հողի քնով քնած երջանիկներին. երիցս երանի՛...

Հանգիստ են ուզում մեռելներն անթաղ, անգերեզման...

Եվ, պիտի հանգչեն... Այնժամ պիտի հանգչեն և՛ ես, երբ հայոց աշխարհի երեք հսկաները՝ Մասիս, Նեմրո՛ւթ և Սիփան իրար ծայն տան, կանչեն ցնձազին. «Հե՛յ, հե՛յ, էլի՛ հայուն ենք, էլի՛ հայ, էլի՛ Հայաստան»...

Անցորդ, ասա՞, հեռո՞ւ է այդ օրը:

Բաբո՛, դու լալի՞ս ես, դու զինաթափ ես, երբ ես դեռ տոգորում, դեռ շարունակում են կռիվը:

Ի մարտ, անցորդ, ի մարտ, որպեսզի տարաբնակ հայը՝ հայրենադարձ, և մեր մեռելները՝ գերեզման ունենան:

Ի մարտ...

ՀՈՂՎԱԾՆԵՐ, ՆԱՄԱԿՆԵՐ, ԵԼՈՒՅԹՆԵՐ

ԲԱՆՏԱՐԿՅԱԼՆԵՐԸ

Փառք այն ոգիներին, որոնք չլսեցին ժամանակի, պատմության և իրենց ազգի ծայրը ու գործի ասպարեզ իջան...

Բանտարկյալները...

Ովքե՞ր են այդ բանտաված ոգիները:

Եթե այդ հարցը առաջարկենք ճերմակ Ցարին կամ Կարմիր Սուլթանին, նրանք «ավազակ» և «մարդասպան» անուններով կմկրտեն նրանց: Այո՛, նրանք, բանտարկյալները, Ազատության ավազակներն են, որոնք ուզեցին Ազատություն և Արդարություն գողանալ իրենց հրատանջ Ազգի համար:

Նրանք հանդգնեցին փշրել Հայի ձեռքն ու ոտքը կաշկանդող բռնության շղթաները: Նրանք, Հայի ազատության ասպետները, ցույց տվեցին բռնակալներին, թե Հայը այլևս արցունքի գետեր չի թափում, այլ՝ բողբոջում է, որի ծայնից դողում են տիրանները իրանց շիրիմների խորքերում, ցույց տվեցին, թե Հայը այլևս չի բախում, այլ՝ փշրում է Ազատության դարպասները:

Այդ բանտաված ոգիները անվախորեն Ռուսիայի Ցարին «Պրոկրոստ» անունով կնքեցին, երբ նա հրամայեց իր կռակներին տապարներով ջախջախել Էջմիածնի դռները, նրանք էին, այդ Հայի անկախության Կարապետները, որոնք փորձեցին ջախջախել այն բռնակալների գլուխները, որոնց մեջ հղացավ հայկական ընդհանուր կոտորածի միտքը: Վերջապես, այդ բանտարկյալները այն ըմբոստ ոգիներն էին, որոնք բարձրացնելով իրենց ծայրը, այսպես խոսեցին.

- Բռնակալներ, ամեն մի ազգ, ինչպես և Հայը, մման է մի նորածին մանուկի, որը օրերի ընթացքում ազատվում է ծնողական կապանքներից: Ի՞նչ կնշանակի բռնության մագիլների մեջ խեղդել մի ազգ յոթ հարյուր տարի, ի՞նչ կնշանակի մանուկին օրօրոցի մեջ պահել մինչև գերեզմանի սև տախտակը...

Ահա՛ այն բանտարկյալները, որոնց մեջ խոսեց Ազատության, Արդարության ու Վրեժի ծայրը: Եվ նրանք վճռեցին պարզել Հեղափոխության Կարմիր դրոշը ու նամուսով դրոշի տակ մեռնել, քան թե բենամուս ապրել, սողալով բռնակալների առաջ և լիզելով բռնության անարգ շղթաները: Եվ նրանք ասպարեզ իջան, ցցած իրենց դրոշը, գործեցին և ընկան Ցարի ու Սուլթանի դրած թակարդների մեջ:

Ու այսպես, իրենց կարմիր գործունեության համար, բանտվեցին այդ խռովարար ոգիները Ռուսիայի և Տաճկաստանի զնդանների մեջ...

Ապրում են բանտարկյալները նեղ ու խոնավ բանտերի մեջ ու Ազատության ու Վրեժի ոգին աճում է նրանց սրտի մեջ, և եթե շուտով հասնեն Ազատության ալիքները և փշրեն նրանց բանտերի դռները, այն ժամանակ պիտի թունավորվի բռնակալների կյանքը:

Բայց ավա՞ղ, այդ կարմիր բանտարկյալների տասնյակից մի-այն մեկն է ազատվում, իսկ մյուսները... Օ՛հ, մութ գիշերին հարցրե՛ք, որովհետև նա է տեսնում, երբ գահին հավատարիմ կազակի սվինը հնձում է բանտի պատերի մեջ տասնյակ բանտավածների կյանքերը: Պետերբուրգի մոտով վազող գետակին հարցրե՛ք, որովհետև նա է տանում ու խեղդում դիակները կիսախողտող...

Ի՞նչ են կտակում հայ բանտարկյալները, երբ Ցարիզմից և Սուլթանիզմից ծնված մահը մոտենում է նրանց: Թող ապրի՛ անկեղծ հայրենասերի անունը, կեցցե՛ Հեղափոխությունը... կեցցե՛ Միությունը...

Այդ մարտիրոսները կարողանում են միայն այդքան կարճ խոսել, որովհետև ֆալազը շուտ կաշկանդում է նրանց լեզուները: Հավերժական փառք այդպես կտակողներին:

Հարգանք այդ Միության...

Որովհետև միայն Միության պարզած ձեռքը կարող է բացել մեզ համար հայի Ազատության դարպասները, միայն Միության ձեռքի տապարը կարող է փշրել այն զնդանների դռները, որոնց մեջ բանտված են մեր եղբայրները:

Ուրեմն, Անդրանիկի և Սուրադի ձեռքերը թող պարզվեն *միա՛նալու* համար:

Դե՛, թող բարձրանան այդ ձեռքերը, պատրաստ են համբուրելու:

Եվ եթե Միության Աստվածը գոհ է պահանջում, ահա՛, հայրենակիցներ, ծաղիկ կյանքս գոհի սեղան բարձրացրե՛ք:

«Ռազմիկ», Պլովդիվ (Ֆիլիպե), 1907, թիվ 132:

ՄԵՐ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐԻՉԸ⁵⁰

Մեծ մարդը.- Դա սպասվելիք օգնությունն է, մխիթա-րությունը: Մեսիան, որ ժամանակների մայրը երբեմն-երբեմն աշխարհի կուղարկի այս կամ այն ժողովրդի և մարդկության համար:

Մեծ մարդը.- Պարզատես, վշտակիր, հերոս երևալով հոգեկանորեն կփոխի իր միջավայրը: Նրանով կարժեքավորվի, կիմաստանա, կվեհանա կյանքը: Նրա խոսքը կազդի որպես հրաշեկ կայծ՝ բռնկեցնելու իրեն հետ առնչող սրտերն ու զգացումները: Նրա ներկայությունը կազնվաց-նի, կթևավորի, կգոտեպնդի հոգիները: Նրա

շնորհիվ անկարելին կդառնա միայն դժվարին, դժվարինը կարելի էրագ-ները կդառնան նպատակ, նպատակները՝ իրականություն: Կփոխի ժողովրդի հոգեբանությունը, ճակատագիրը, պատմությունը:

Մեծ մարդը.- Դա Աստված է, միայն այն տարբերությամբ, որ դա իրեն Աստված կզգա միայն իր կյանքի որոշ վայրկյաններում և որպես այդպիսին կկերտի իր հավերժական, իր աստվածարժան գործերը:

Այդպիսին էր Քրիստափորը՝ Յայկական Պրոմեթեյը, մեր Յեղափոխության արարիչը, մեծ առաքյալը, մեծ վրիժակը:

Քրիստափորի հոգու և գործի մեծությունը պատկերացնել կարողանալու համար, դառնանք, մի վայրկյան, վերադառնանք մեր Յեղափոխության նախօրյակը տեսնենք թե ի՞նչ էինք երեկ:

Աշխարհի ամենից անիծապարտ բռնապետության արնոտ ձեռքով կխաչվեր հայ ժողովուրդը:

Գողգոթայից՝ Արևմտահայաստանից կբարձրանար աղաղակը հավաքավառ խաչեցյալի. օգնություն, փրկություն ինձ:

Իսկ մարդկությունը՝ հանցավոր ու անտարբեր, կպատասխաներ.

- Ծարա՞վ ես, արբ արցունքդ...

- Կոտորվո՞ւմ ես, ջրի չա՞փ էլ արժեք չունի արյունդ՝ դու ես մեղավոր, որովհետև թույլ ես...

- Կողոպտվո՞ւմ ես, տեր չե՞ս վաստակիդ՝ դու ես մեղավոր, որովհետև թույլ ես...

- Շղթաների մե՞ջ կժնեն, կապրեն, կմեռնեն զավակներդ՝ դու ես մեղավոր, որովհետև թույլ ես...

- Կա՞խ է գլուխդ, խոնա՞րի է ճակատդ, բռնության լծի տակ երկտակվա՞ծ է մեջքդ, պատվիդ տերը չե՞ս, ցեղիդ սրբազան լեզվից օգտվելու իրավունքն իսկ չունե՞ս, վաղո՞ւց է ինչ եկեղեցիներիդ զանգերի քաղցր ղողանջը չես լսում, առանց իդեալի և վեհության կսվսվա՞ս միայն-ստորո՞ւկ ես դու ես մեղավոր, դու. ի՞նչը մղեց քեզ միա-մտորեն հավատալու ցնորապաշտ Նազովրեցու վսեմ, բայց վտանգավոր խոսքին: Ո՞վ ասաց, որ թույլը մեղավոր չէ, որ թույլ է, և որ ուժեղը երախտիք չունի, որ ուժեղ է: Դու խաբված ես, ժողովուրդ, որ զոհն ես քրիստոնեական բարոյախոսության, որ շարունակում է մնալ որպես ներկ և շպար, որպես քոծ և դիմակ ուժեղների հոգու համար: Թուլությունը,- ասում է աշխարհը,- ծնված է սնուցելու ուժը: Ուժն է ծնում իրավունքը: Ուժեղին է աշխարհը, հայրենիքը, ազատությունը և ամեն ինչ:

- Ուզո՞ւմ ես վերջ տալ գերմարդկային տառապանքիդ, որի Շեյքսպիրը դեռ չի հայտնվել: Ուզո՞ւմ ես վերջ տալ գողգոթայիդ, որի վրա, որպես հույսի ժողովուրդ, կմեռնես ամեն օր և չես մեռնի: Ուզո՞ւմ

ես փրկողից.- եղիր ուժեղ, քանզի թույլերը բարեկամ չունեն աշխարհում: Իսկ ուժիդ ապացույցը տալու համար ցույց տուր երկու բան.- առաջինը, որ գիտես մեռնել գիտակցորեն, կռվում՝ գործոն և իմաստալի մահով, երկրորդը՝ որ գիտես մեռցնել: Ապացուցեցի՞ր այդ, ունեցա՞ր այդ երկու առաքինությունները, մասնավորապես առաջինը՝ փրկված ես:

Այս էր աշխարհը հայկական գողգոթայի հանդեպ: Այսպես կպատասխաներ մարդկությունը մահվան դատա-պարտված այս ժողովուրդին, որը չէր ուզի մեռնել, բայց չէր կարող և ապրել:

90-ական թվականներին ուժգնորեն զգացվեց Քրիստափորի շունչը: Նրա դրոշի տակ հավաքված հասարակական բանակը - կուսակցությունը արդեն խռովել է մահվան լուռությունը: Հոգեպես կլարվի ժողովուրդը: Նրա որդիները որպես ապստամբ կնետվեն լեռները, արիաբար կչափվեն բանակների հետ՝ կանգիտանան վտանգը, կարհամարի են մահը, ժպիտը երեսներին կբարձրանան կախաղանները, բաց ու բարձր ճակատով կերևան աքսորի ճանապարհներին, կայաթեն մի շարք ապստամբություններ՝ մեկը մյուսից հերոսական ու հիասքանչ, տեղի կունենա արշավանքների մի ամբողջ շարք՝ մեկը մյուսից հանդուգն ու փառավոր, օրեց օր կխորանա պայքարը, լեռների վրա կբազմանան հեղափոխական խմբերը, անհավասար կռիվներում կդարբնվի լեգենդար ֆիդային, ազատամարտը կծնի հերոսներ, կհարստացնի մեր ցեղի հերոսական մարտիրոսությունը, նրա փառատաճարը: Ի լրումն այդ բոլորի մի օր բռնակալի որջում՝ Ստամբուլում կայաթի, կգոռա դժոխային մեքենան-Սուլթանասպանության փորձը-ծնունդ Քրիստափորի տի-տանական մտքի և զգացումի, մի հանդուգն մահափորձ, որի մասին եվրոպական «Ֆրանկֆուրտեր Ցայտունգ»ը կարձանագրեր. «Յայկական ուժանակը դրդեցրեց ոչ միայն Պոլիսը, այլև ամբողջ աշխարհը»:

Յետևա՞նքը:

Կրավորական նահատակության փոխարեն-նշան մեր երեկվա թուլության-պատճառը օտարների դեպի մեզ ստացած սպանիչ արգահատանքի-մեր ժողովրդի վերջին տարիների հերոսականը արժեքը անկախ հայրենիք ունենալու իրավունքի:

Քրիստափորը վառելով մեր ժողովրդի հոգու մեջ ինքնահարգանքի զգացումը, կդարձնի նրան արժանի մարդկության հարգանքին:

Մարդկության պատմությունը այլ բան չէ, քան պատ-մությունը ազգերի արժանապատվության համար մղված պայքարի: Շնորհված արժեքների և արժանապատվության փոխարեն, ինքնանվաճ ազգային արժանապատվություն ու ինքնաստեղծ արժեքներ: Այն ինչ որ այսօր ունենք, այն ինչ որ մեզ տվել է քաղաքական կշիռ, այն ինչ որ շատ բան

է ավելացրել մեր ազատության արժանի համարվելու իրա-վունքին, թե մոռացված, թե շնորհված՝ դա ձեռք է բերված երկարատև և հերոսական պայքարով:

Քրիստափորի շնորհիվ քաղաքական մուրացիկը կդառնա մարտիկ:

Գաղթականությունները կամ կկորչեն, կամ կհար-մարվեն օտար միջավայրին: Հայր բնավեր՝ չի կորցնի իր ազգային դիմագիծը, նա չի ապագայնանա, որովհետև մեծ հայի շնորհիվ իր հոգու մեջ և իր շուրջը կկրի հոգևոր հայրենիքը, որովհետև օտար միջավայրերում հոգեպես կապրի իր հայրենիքում:

Մեր վերջին վեց տարվա պատմությունը-տխուր նկարագրու-թյունը մեզ հետ կատարվածի, Քրիստափորի օրոք և նրանից հետո կդառնա պատմությունը այն բանի, ինչ որ մենք կկատարենք մեր թշնամիների հետ: Քրիստափորը կփրկի հայ պատմության արժանա-պատվությունը:

Սեղմ ասած՝ շնորհիվ Քրիստափորի օտար լծերի տակ ստրկորեն հոգևորող հոգևոր հոտի փոխարեն այսօր կա անկախ և ստեղծագործ քաղաքական ժողովուրդը և հավիտենական արժեքներից՝ Մայիս 28ը: Այսօր քսաներորդ դարաշեմքում կանգնած հայությունը նախահեղափոխական շրջանի ստրուկների և առևտրա-կան միջնորդների արհամարհված հոտը չէ, որին աշխարհը կզլանար անկախության իրավունքը, այլ մարդկության գնահատանքին արժա-նացած քաղաքական մի ժողովուրդ՝ վիրավոր, բայց ազատ հայրենիքն ունենալու իրավունքը ձեռքին: Մի ժողովուրդ, որ Քրիստափորի թողած անմեռ արժեքների գիտակցությամբ և պաշտամունքով կշարունակի գոռալ մարդկության երեսին. «Ոչ ոքի ի վնաս, իմ և մարդկության երջանկության համար անկախ ապրել եմ ուզում»:

Փառք հայ ժողովրդի հոգեբանությունը, ճակատագիրը և պատմությունը վերաստեղծող մեծ Քրիստափորին: Թող ապրեն նրա թողած արժեքները:

«Հայաստան», Պլովդիվ, 1924, թիվ 29:

ԱՆԱՐԻՈՒԹՅՈՒՆԸ - ՄԱՅՐ ՉԱՐՅԱՑ (Խորհրդածություններ Վարդանանց տոնի առթիվ)

Ներքին թշնամին:

Հին է սրա պատմությունը: Նա երեկ չի ծնվել և վաղը չպիտի մեռնի: Խոսել սրա մասին՝ կնշանակի պատմել մեր ցեղի պատմության ամենա - տխուր էջերը:

Դա զինակիցն է ու եղբայրը արտաքին թշնամու, որի մասին հայոց պատմությունն ասում է զայրույթով՝ «Շապուհի զորքերը կառաջ-նորդեին հայանուն դավաճանները՝ ծանոթ Հայաստանի դիրքերին ու դրության»:

Ազգադավն է նա, որի սև գործերի մասին խոսելիս վաղվա պատմիչը զգվանքով պիտի գրի՝ «Տաճիկ զորքերին դեպի Հայաստան կառաջնորդեին հայանուն կարմիրները»:

Երեկ նա չէր ճանաչում ազգային անկախ պետություն, այսօր ներքին թշնամին կաշվից դուրս է գալիս արդարացնելու և ամրացնելու օտար իշխանությունը Հայաստանում:

Օտարի լուծը ժամանակին նա արդարացրել է Պարսկահայաս-տանում, Տաճկահայաստանում, Ռուսահայաստանում, և վաղը, եթե ի-րերի բերումով թաթարները մտան մեր երկիրը, և վաղը, եթե մեր երկ-րում ապրող մի բուռ եզիդներն իսկ արիություն ունեցան հայությանը պարտադրելու իրենց գերիշխանությունը - ներքին թշնամին անարի հայը, ծափ կզարկի և սրանց:

Միայն ազգային իշխանություն չի ճանաչում դա:

Վաղը նա չպիտի ճանաչի և երրորդ Հայաստանը, եթե այնտեղ հեղափոխականների փոխարեն իշխեն հայ-կաթոլիկները՝ ամենից չե-զոքները:

Այս է, այսպիսին է մեր ներքին թշնամին, որը այնքան սև դարեր և օրեր է ապրեցրել հայության, որը քանիցս ու քանիցս ներսից է պայ-թեցրել մեր բերդերը և հեշտացրել օտարների մուտքն ու իշխանու-թյունը Հայաստանում:

Վատերը կարճահուշ են լինում:

Մենք գիտենք, սակայն, թե ի՞նչպես պատժվեց Ե. դարի հայի վատությունը: Քաղաքական հեռատեսության դիմակի տակ գործող Վասակի դավաճանությունը չմնաց անպատիժ, իսկ Ավարայրի խնկելի «արկածախնդիրը» հայ ժողովրդի կողմից հռչակվեց սուրբ:

Նույն ձևով պատժվեցին և Դավիթ բեկի հակառակորդները ԺԸ դարում:

Ավելի խստագույնս պիտի պատժվեն հայոց պատմության կողմից մեր օրերի ներքին թշնամիները:

Պատմությունը... Ա՛հ, դատավորների այդ մեծ և անմահ դա-տավորը, որին չի հաջողվել լուրջան դատապարտել և ոչ մի ուժի, չպիտի կարողանա կաշառել և կարմիրների արծաթը: Պատմության դատաստանը - ահա սև օրերը վատերի:

Այդ օրը նա պիտի թքի վատ մեռելների գերեզմանին և կենդա-նի վատերի ճակտին անփառունակ:

Ասկայն, իրենից ի՞նչ է ներկայացնում ներքին թշնամին՝ հոգեբանորեն: Ո՞վ և ի՞նչ է դա որպես հոգեբանական նկարագիր: - Անարին է դա:

Դա կենդանի համադրությունն է հին փառասեր հայի և դարերի ընթացքում օտար լծերի տակ տկարացած, անարիացած հայի:

Անարին է դա, որի մեջ դեռ ապրում է Տիգրան Մեծի շրջանի հայ մարդու փառասիրության մի մասը:

Անարին է դա, որի մեջ անթեղված մնում է դեռ Արշակունիների շրջանի հայ մարդու փառասիրության մի մասը. - Արշակունիները, որոնց օրոք հայկական զինանշանը կխորհրդանշեր Արծիվը՝ թևաբաց՝ աշխարհակալ:

Անարին է դա, Տիգրան Մեծի և Արշակունիների աշխարհակալ հայության փառասիրությամբ օժտված, բայց դարերի ստրկության մեջ իր արիությունը կորցրած հայն է ներքին թշնամին:

Կա՛, սրա մեջ կա փառասիրություն, բայց պակասում է արիությունը: Իսկ նման արարածը և՛ դժբախտ է, և՛ վտանգավոր: Սրան պետք է բավարարել իր փառասիրությունը, բայց ավա՛ղ, արիության պակասի շնորհիվ սա անընդունակ է զոհաբերություն պահանջու մեծ, բարի և առաքինի գործերի: Նա կուզեր երկնքի աստղերը վար բերել, արծվի թևերից փետուր խլել. նա կուզեր իր անվան շահնդով առնվազն հայոց աշխարհը լցնել... Նա փառասեր է և... այսքանը:

Փառասեր, բայց և ոչ արի: Իսկ նմանը և՛ դժբախտ է, և՛ դժբախտացնող. իսկ նմանը չար ուժ է, չարագործ, հրեշ:

Անարի փառասերն իր հետքերն է թողել և համաշխարհային պատմության մեջ: Նախանձի որդը հանգիստ չէր տա Չերոստրատին: Նա կուզեր անմահանալ, հավերժանալ, բայց կպակասեր արիությունը: Եվ ահա՛ մի գիշեր նա ուզեց անմահանալ: Եվ մթության մեջ կատարեց իր մութ գործը. նա հրդեհեց, կրակի մատնեց հին աշխարհի ամենամեծ տաճարը և իր անունը կապեց պատմության, անմահացավ... որպես չարագործ:

Մեր ներքին թշնամին.

Հայ Չերոստրատն է դա, որն իր սև գործերով մեր դարերի պատմությունն է սևացրել: Եվ որքան շա՛տ են նրանք, - փոքրիկ Չերոստրատները: Հիվանդոտ փառասիրությամբ, բայց զուրկ արիությունից: Նրանք, բոլոր տեսակի Չերոստրատները գործի վրա են այսօր: Նրանք գործում են և անմահանում ... Չերոստրատաբար, չարագործաբար:

Նրանք այսօր հայ ցեղի սրբությունների ամոթալի աճուրդն են կազմակերպել: Սրբության առևտուր: Ծախու են հանված Մայիսի քսանուրը, Եռագույնը, Հայկական անցագիրը: Դավել են և դավում են վատերը հայ ցեղի գոյության և այդ գոյությունն արդարացնող սրբությունների դեմ:

Արիության պակասը, անարիությունը - ահա՛ վատ հայերի և նրանց վատությունների մայր պատճառը:

Քանի դեռ հայ մարդու փառասիրության չի միանում վտանգն ու մահը անգիտացող արիությունը, քանի դեռ կա անարի հայը - կլինի ներքին թշնամին. իսկ քանի դեռ կա այդ հրեշը - քաղաքական ավելի բարվոք վիճակը երազ պիտի մնա մեզ համար:

Անարիություն - ահա՛ վատ հայի գոյության պատճառը:

Վատ հայը - ահա՛ հայ ժողովրդի դարերի և այսօրվա դժբախտության գլխավոր պատճառը:

Եթե անարիությունը մայրը բոլոր չարագործների և չարաց եթե անարիությունն է երբեմնի հոգով արծիվ մեր ժողովուրդը դարձրել Գառն Աստծու - դարերի անմեղ որսը Արևելքի գայլ ցեղերի համար, արիությունն է, որ պիտի փրկի հայությունը:

Արիություն - հետ այսու սա՛ պիտի լինի հայ մարդու կոչումը:

Վահագնի հետ պիտի խոսի հայ մարդը հիմա - Աստվածը հին հայոց, Աստվածը Արիության և Հաղթանակի:

Փտած, եղծանված են հին մագաղաթները:

Նոր ավետարանի խոսքը պիտի լսի հայությունը:

Ցեղորեն անկախ ապրելու և ստեղծագործելու և ոչ ժամանակավոր կյանք մուրալու համար հայ ժողովրդի հա-վաքական հոգու մեջ հրամայողաբար հարություն պիտի առնի պաշտամունքը մեր հին և հզոր Աստծու: Վահագնի համար տաճարներ պիտի բարձրանան Արարատյան դաշտում, Սյունիքում, Արցախում, մեր գաղութներում, ամեն տեղ, ուր կապրի հայը՝ ամեն մի հոգու մեջ, քանզի արիությունն է եղել հավիտենական պարտականությունը այն ազգերի, որոնք չեն ուզում մեռնել:

- Արիացի՛ր, արիացրո՛ւ՝ սա պիտի լինի մեր օրվա նշանաբանը: Վահագն-Աստված, արիապաշտությունը - նոր կրոն, հայ մարդն - արի՛, եթե չենք ուզում մեր տեղն արևի տակ մի օր զիջել մեզնից արիներին:

«Արաքս», Սոֆիա, 1926 թ., 11 փետրվար:

ՕՐԵՐԻ ՕՐԸ

Նախնի իմաստասերներից Թալեսը սովորություն ուներ ամեն տարի «շնորհ» մատուցել Աստծուն, քանզի նախ՝ ծնվել է բանավոր և ոչ անբան, երկրորդ՝ որ ծնվել է հույն և ոչ բարբարոս»։ Մենք Թալեսաբար նույնը կատարենք ամեն օր, նախ որ մեր երջանիկ սերունդի օրով տեղի ունեցավ Մայիսի 28-ի պատմական ակտը - հայ ժողովրդի քաղաքական հարությունը և ապա, որ մենք պատկանում ենք հայության այն արի և անձնուրաց մասին, որի գերմարդկային ճիգերի շնորհիվ միայն դարերի ստրկության ճահճից այնքան դյուցազնորեն բարձրացավ մեր Ազգը և արժանաբար տեղ գրավեց օրվա պետությունների կողքին։

Բարոյական կորույթի և ողբերգության աղբյուրներով այնքան հարուստ եվրոպական ժողովուրդներից մեկը ամեն տարի ծունկի է գալիս իր անկախության և փառքի ճանապարհին ընկածների հողաթմբի առաջ և խորհրդածում։ Ամեն տարի նա հավաքում է հայրենի և օտար դաշտերում ընկած իր որդիների նշխարները և իրեն հատուկ վեհությամբ թաղում իր հավաքական սրտի և գիտակցության մեջ։

Մի ուրիշն այդ ժողովուրդներից իր ճերմակ մարմարիոնն ունի, որով ճգնում է գեղեցկացնել մահը իր որդիների համար։

Երրորդն ունի իր ամենամյա երկվայրկյանի դադարը, երբ բևեռից բևեռ տարածված իր պետության և գաղութների մեջ կանգ կառնի կյանքը, երբ ազգեր և ազիք մտքով ծնրադրում են ու խոկում են մի նվիրական հողաթմբի առջև։ Որքան վեհ, այնքան իմաստուն արարք։

Ժողովուրդները ծնրադրում են, որովհետև խորապես գիտակցում են, որ եթե չընդունեն, թե կա մի բան բարձր իրենցից, բարձր իրենց առօրյա շահերից և ապրումներից - իրենց մեջ ուժ չեն գտնի բարձրանալու մինչև գերագույն ըմբռնումն ու զգայնությունը - կարողություններ, որոնք հարյուրապատկում են ժողովուրդների բարոյական կորույթը։

Ծնրադրում են ժողովուրդները՝ շեշտելով իրենց կուլտուրականության հետ և իրենց պաշտամունքը դեպի իրենց մեծության ու երջանկության համար ընկածները։

Իսկ կխորհրդածեն, կխոկան նորանոր ճշմարտությունների մասին, որոնցով զինված՝ նրանք կդառնան ու կմնան մեծ և անպարտ։

Ուժ է ճշմարտությունը։ Չկա ուժ առանց ճշմարտության։ Չկա փրկություն առանց ուժի։ Ճշմարտություններ... որոնցով այնքան ուժեղ են եվրոպական ժողովուրդները։ Գերագույն ուժեր, որոնցով այնքան աղքատ է մեր կյանքը։ Այդ ուժ ճշմարտությունները և՛ կան, և՛ չկան

մեզանում։ Չկան՝ ասենք - և ճիշտ է, որ չկան - այլապես՝ այն չպիտի լինեինք ազգովին, ինչ որ ենք այսօր։

Չկան, և դրա համար էլ ուղեկորույսները, դարձընթաց եղածներն ու բարոյալքվածներն այնքան շատ են մեր իրականության մեջ։

«Ճշմարտությունները պիտի սովորել,- ասել է Արևելքի իմաստուններից մեկը,- եթե նրանք գրված են անգամ պատերի վրա»։

Սովորենք և գործադրենք որոշ փրկարար ճշմարտություններ։ Վերապրեցնենք մեր ցեղի հոգու մեջ այդ գերագույն ուժերը՝ որպես ազգ չկորչելու համար։

Մեր նկատմամբ մեղավոր է և մարդկությունը, բայց անմեղ չենք և մենք։ Մերն է մեղքի մեծ բաժինը, քանզի մեր ձեռքին է բանալին այն բոլոր դրությունների, որոնց մեջ կուզեինք և կարող ենք լինել, քանզի մենք ենք մեր քաղաքական բախտի ճարտարապետը։

Օտա՞րն է մեղավոր, որ մեզանում դեռ այնքան մեծ է թիվն այն հայ անհատների, ընտանիքների և խմբակցության, որոնց համար Մայիս 28-ը դեռ շարունակում է մնալ որպես մի «բացակայող Աստվածություն»։

Ո՞վ է ստիպում մեզ՝ չլինել հայրենապաշտ։ Ո՞վ կարող է խլել մեզնից անկախ հայրենիքի սրբազան գաղափարը։ Ո՞վ կարող է ինքնանվաստացումի զոհ դարձնել մեզ, երբ գիտենք, թե գիտակցական ստրուկի և հանցագործի մեջ չկա տարբերություն, երբ զգում ենք, թե երկարատև ու ծանր հոգևարք է անհայրենիք գոյությունը։

Ո՞վ կարող է պահանջել, որ հայը՝ որ կզբաղվի վաճառականությամբ, հայը՝ որ կուսանի, հայը՝ որպես բանվոր, հայը՝ որ կմշակի հողը, հայը՝ որ կուսուցանի, հայը՝ որ զենք կկրի - ո՞վ կարող է ստիպել, որ այդ բոլորը չլինեն ավելին, քան այն, ինչ որ են։

Ո՞վ և ի՞նչը կարող է այդ բոլորին զրկել և՛ հպարտ, և՛ արի, և՛ հայրենանվեր լինելու ազատությունից։

Մեր հոգուց դուրս կա՞ մի չար ուժ, որը կարողանար մեզ թուլության դատապարտել, երբ խորապես գիտակցել ենք, թե թուլությունը անբարոյականություն է և մահ։

Ո՞վ և ի՞նչը, վերջապես, կարող է արգելել բոլորին և ամեն մեկին՝ իրենց կյանքի գերագույն հարցը դարձնելու, որ բոլորն ու ամեն մեկը հաճախ և հաճախ հարց տան իրենց, թե «Ի՞նչ ձևով կարող եմ էլ ավելի օգտակար լինել Հայրենիքիս»։

Կա՞, մեզնից դուրս գոյություն ունի՞ այդ սև ուժը՝ թշնամի միայն մեր ցեղին և նրա բախտին։

- Չկա՞ մեզնից դուրս, կա՞ մեր հոգու մեջ։

Արդյոք օտա՞րն է մեղավոր, որ դեռ ամեն հայի մոր կաթը Հայաստանի անկախության գաղափարի սրբազան կաթը չէ, որ բարձր հայրենասիրության կրակն ու լույսը չեն թափանցել մեր ժողովրդի բոլոր խավերի մեջ: Օտա՞րն է մեղավոր, երբ թրքական յաթաղանից հալածական հայության մի մասը ազատ երկրներում իսկ կշարունակի գործածել Հայաստանը գերեզմանատան վերածող շնական ժողովրդի լեզուն՝ զարմացնելով և զայրացնելով ոչ-իսլամ մարդկությունը մեր վրա: Օտա՞րն է մեղավոր, որ դեռ կան հայեր - ահա՛, և որքան շատ են սրանք - որոնց կողմից ամվերջ գողգոթաների և փառքերի տեր հնագույն ժողովրդի անդամ լինելը դեռ չի գիտակցվում որպես գերագույն երջանկություն: Եվ ո՛չ մի օրենք, անգամ կանոն՝ պարտադիր բոլորի, բոլորի համար. կան կար-ծիքներ միայն՝ իրերամերժ, խակ, խուժական: Օտա՞րն է մեղավոր մեր կյանքում տիրող մտաբարոյական անիշխանութան համար: Էսնաֆական և եսապաշտ տրամադրություններ և գորշ ամենօրեություն. Օտա՞րն է մեղավոր այդ բոլորի համար: Ո՛չ, ո՛չ, օտարի իշխանությունից վեր է խլելու մեզնից այն ինչ որ ունենք, և տալու այն ինչի որ կարոտ ենք: Թողնենք օտարներին մեղադրելու թույլերին հատուկ ցավը, որպեսզի կարողանանք տեսնել մեր թերությունները, որ ամաչենք մեզնից և սկսենք զբաղվել ինքնաուղղումով:

Օտարները նյութել են մեր գոյության և բախտի դեմ և պիտի շարունակեն չարիք նյութել, որովհետև թույլ ենք: Մարդկության վերաբերմունքը դեպի մեզ կփոխվի, երբ հոգեփոխվեց մեր ժողովուրդը, երբ մի անգամ ընդմիջտ հասկացանք, թե ազգերի դժբախտության գլխավոր պատճառը իրենց շրջապատող ժողովուրդների մեջ չէ, այլ՝ իրենց թույլի հոգեբանության, երբ հոգևոր ստրկության ճահճից բարձրանալու ճիգեր կփորձեն մեր ժողովուրդի այն տկար ու անհայրենապաշտ տարրերը, որոնց կողմից դեռ անտես առնված քաղաքական մի սրբություն կա - Մայիսի քսանութը:

Ժողովուրդների ճակատագիրը, վերջ ի վերջո, բնորոշվում է նրանց մեջ ապրող գաղափարներով, որոնք միացնում են մեծամասնությունն այդ ժողովուրդների:

Կբարձրանան ու կընկնեն, կհաղթեն ու կպարտվեն, կապրեն ու կմեռնեն նրանք՝ իրենց մեջ գերիշխող գաղափարների համեմատ:

Կբարձրանան, կհաղթեն ու կապրեն ժողովուրդները, երբ նրանց մեջ տիրաբար կիշխի բացարձակ անկախության ոգին, բայց ազգասիրությունը, երբ անհատը, խմբակցությունը, դասակարգը Հայրենիքի և ընդհանրության շահը կգերադասի անձնականից, երբ մեծամասնությունն իրեն ավելի պարտականության տեր կզգա, քան

իրավունքների, և երբ այդ մեծամասնության մեջ կզգացվի անձնավստահությունն և անշեջ հավատը դեպի իր ապագան:

Ընդհակառակը կընկնեն, կպարտվեն, կմեռնեն ժողովուրդները, երբ կթունավորվեն անասնացող նյութապաշտությամբ, երբ նրանց մեծամասնությունը իր Աստվածը կդարձնի անձնական կաշին, երբ կժխտի այլասիրական ամեն տեսակի պարտականություն և վախով ու անվստահությամբ կնայի իր ապագային:

Կբարձրանան, կփարթանան, կհզորանան ժողովուրդները, երբ նրանց մեջ ապրող անկախության ու մեծության իդեալը կլուսավորի ու կչերմացնի իրենց անցնելիք պատմական ճամբան:

Հոգեվարել կսկսեն նրանք, երբ նրանց մեջ դժգունել կսկսի այդ իդեալը, որի մահը կդառնա առնվազն ժողովուրդների հոգևոր մահը:

Չկա՞ ազգային իդեալ - չկա՞ ձգտում, չկա՞ ստեղծագործություն, չկա՞ հաղթանակ, ապագա չկա՞:

Թուլություն, անփառունակություն և մահ ասել է անիդեալ գոյությունը:

Իդեալ... աստվածային ուժ, որ կհաղթահարի մարդկային ազգի երջանկության բոլոր թշնամիները - վախը, կասկածը, որ կենթարկի, կիպատակեցնի, կստրկացնի բոլոր տեսակի պայմանները, դրությունները, ուժերը և կլծի սրանց իր հաղթական կառքին:

Իդեալ... աստվածային անսխալ ու ամենակարող առաջնորդ, որն իրեն փարող ժողովուրդներին կառաջնորդի, կնդի առաջ և առաջ, դեպի այն խորհրդավոր ու երջանիկ հեռուն, ուր ձգտողները կտոնեն իրականացումն իրենց երազների, ուր ժողովուրդները կնույնանան իրենց իդեալի հետ:

Այսպես, ժողովուրդները նախ կընկնեն հոգեբանորեն, ինչպես և քաղաքականապես բարձրանալու համար՝ նախ կբարձրանան հոգեբանորեն:

Ահա՛ թե ինչու Մայիսի քսանութը պիտի մնա տիրականորեն միակ քաղաքական աստվածությունը, որին փարված հայությունը պիտի կարողանա ապրել և ստեղծագործել ազգորեն:

«Արաքս», 1926թ., թիվ 99:

ՏԱՐԱԾՎՈՂ ԱՆԻՆ

«Եկա, տեսա, ողբացի»

Նորից խաչե՛ր ու խաչե՛ր մեր հեգ Հայրենիքում: Խաչեր գերեզմանացած ու ավերակ գյուղ ու քաղաքի վրա: Նորից երկրի հայությունը՝ բախտից նետահար, ոճիրի ու սուգի մեջ: Ստորերկրյա կույր ուժերից զարնված ժողովուրդ - որ հազար մեռել, ավելի վիրավոր

և չափ ապելի աղետյալներ ունի - նորից հազարավոր որբեր կհանձնի օտարների խնամքին:

Տարերքների կույր բռնությունից հալածական և վերահաս ծնունդն դաժանությունից սարսափահար՝ հարյուր հազար հայեր իրենց հայացքն ակամայից դարձնում են դեպի հայ գաղութները:

Օգնության են կանչում, օգնություն են սպասում, օգնություն շուտափույթ, սրտաբուխ և լիաբուռն:

Ուշացած մենք - օգնության կփութա մահը:

Նվաճ եղավ մերը - առատածեռն պիտի լինի մահվան օգնությունը:

Ո՞վ է սակայն այն Աստուծո արարածը, որ և՛ հայ կկոչվի, և՛ կմնա անտարբեր, անկարեկիր տարրերի պատերազմում սրտից զարնված Հայաստանի նկատմամբ:

Ո՞վ է այն հայ և մարդ կոչվելու անարժանը, որ կարող է և օգնության ձեռք չերկարել իր ճակատագրի հետ կռվի բռնված մեր ժողովրդին:

Ո՞վ է այն ստրուկ չհայը, որը հեթանոսաբար կողբերգի. կսգա միայն առանց իրոպսանն մեղմելու մեր Հայրենիքի նորագոյն սուգը:

Ո՞վ է... բայց ինչո՞ւ են հարցնում, մի՞թե դեռ կան, մի՞թե դեռ կարող են լինել նմանները:

Ի՞նչ, սո՞ւտ է ուրեմն հին խոսքն այն մասին, թե տառապանքը կազնվացնի ցեղերի և անհատների հոգին:

Կե՞ղծ է ուրեմն այն հին կարծիքը, թե տառապանքը վսեմ և իմաստուն խորհուրդներով կլցնի հոգիները: Ոչ, ո՛չ, սուտ չէ, կեղծ չէ տառապանքի ազնվացուցիչ հատկությունը մարդու և մարդկային ազգի համար: Կամ մարդ ենք՝ ընդունակ տառապելու և ազնվանալու, կամ ան-ասուն: Ո՞վ կուզեր վերջինը լինել: Ո՞վ ընդունակ չէ գոնե հոգեպես չար-չարակցելու իր հարազատ ժողովրդին, որի վսեմական Գողգոթայի վրա այսօր չարախնդուն են իր գայլ հարևաններից թուրքն ու թաթարը:

Չէ՛, չկա և չպիտի լինի հայազգի մեկը, որ խղճի խայթ չզգար իր տաքուկ սենյակը մտնելիս կամ առատ սեղանին մոտենալիս, քանի դեռ հազարներն ու հազարները մերկ ու հացի կարոտ շարունակում են նստած մնալ Նոր Ամիի ցրտաշունչ փլատակների տակ:

Չէ՛, չկա և էլ չպիտի լինի անսիրտը, անմարդասերը, անհայրենասերը մեզանում, երբ ճակատագիրը, զուցե և վերջին անգամ, փորձում է մեզ - հայն արժանի՞ է և ի վիճակի՞ անկախ հայրենիք ունենալու, թե՞ ոչ:

Արդյոք պիտի կարողանա՞նք ապացուցել աշխարհին, թե ինքնօգնության, ստեղծագործության և ինքնահարգանքի զորեղ զգացումներով զինված ազգ ենք՝ արժանի և կարող անկախության: - Այո եթե

տարածվող Ամին սանձահարելու, եթե մեր երկրի ավերածությունը դարձանելու, եթե ավերակներին նոր շունչ փչելու՝ կյանք տալու համար - եթե ազգովին հասկացանք, թե օտար միջոցներից բարոյապես ազատ ենք օգտվելու միայն այն դեպքում, երբ արդեն սպառել ենք մեր սեփական բովանդակ կարողությունները, և ապա եթե ազգովին լծվեցինք օգնության գործին: Չվարվեցի՞նք այս ձևով - ապացուցած պիտի լինենք, որ արժանի չենք ոչ թե պետական կյանքի, այլ և մեր գոյությունը քարշ տալու որպես ժողովուրդ:

* * *

Սպեղանի էր սպասում երկիրը մեր - նոր վերքեր ստացավ: Ներգաղթ էինք երազում - երկրաշարժի բերումով արտագաղթի վտանգը կա այսօր:

Գաղթ, պանդխտություն. ա՛հ, սուկում են այդ բառերից, երբ թերթում են մեր գաղթականության տխուր պատմությունը: Ո՞ւր են ժամանակին Մուղավիա, Վալախիա, Լեհաստան և այլուր գաղթած բազմահազար հայերը:

Նրանք - գիտենք այդ - նրանք հեծությամբ էին բաժանվել հայրենի հորիզոններից, տանելով իրենց հետ և՛ եկեղեցական սպասքներ, և՛ գրչագիր մատյաններ, և՛ հիշատակներ: Թողնելով հայրենի հողը՝ նրանք ուխտել էին չօտարանալ, չկորչել որպես հայ, բայց «կարելի՞ է գետով դեպի ծով թափվելը տեսնել և տարակուսել նրան խառնվելու կորչելու վրա»:

Գետերը՝ որքան էլ որ մեծ լինեն, թափվելով ծովերը՝ կորչում են:

Նույնն է հայ գաղթականությունը այն ժողովուրդների նկատմամբ, որոնց հետ խառնվում է այսօր:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ պիտի արգելել մի հատիկ իսկ հայի գաղթը երկրից, իսկ այդ անելու համար չբավականանանք միայն կրկնելով օտար այցելուի սրտացավ երեք բառերը՝ գրված Ամիի տաճարներից մեկի կիսակործան պատի վրա - «եկա, տեսա, ողբացի»: Իսկ բնական աղետի մեր զոհերի ձեռքը պանդուխտի ցուպը չտալու համար տանք այն ամենը, որով կարողանար վերաշինել իր ավեր երկիրը, որ վերապրել կարողանար:

Չողբանք միայն, այլ՝ անհրաժեշտ զոհաբերությամբ վերջ տանք ողբերին մեր Հայրենիքի մեջ:

Չե՞ս կասկածում դու տարաշխարհիկ հայություն, չե՞ս կասկածում, որ քո որոշ տարրերը դեռ չեն հասկացել, թե գաղութներում որպես հայ ապրելու, չծուլվելու համար պետք է նախ երկրի հայությունն ապրեցնել:

Վստա՞հ ես, արդյոք, թե դժբախտությունն չպիտի ունենաս վաղը քո շարքերում տեսնելով հայեր՝ չկատարված պարտականության կնիքը ճակատներին: Չե՞ս կասկածում - երանի՞ քեզ, քանզի միայն այսպիսով դու իրավունք պիտի ունենաս պահանջելու, որ աղետյալ եղբայրներդ շարունակեն կառչած մնալ հայրենի հողին:

Այո, դու չպիտի լքես երկիրդ, ժամանակավորապես դժբախտացած եղբայր, քանզի Հայաստանից դուրս ամենուրեք անհիմաստ մահը, անհայտ գերեզմանն է սպասում հայ գաղթականին:

Ես ճանաչում եմ քեզ, դու չես գաղթի, երկաթե՛ ժողովուրդ, որին աստվածային տեսչությամբ - վկա քո պատմությունը - տրված է առասպելական փյունիկի՝ իր աճյունից վերածնվելու կարողությունը: Դու՛, անմահ ժողովուրդ, որի վրայով Արևելքի բարբարոս հորդաներն են եկել ու անցել, բայց և այնպես դու կաս ու կմնաս, դու՛, քրտինքի հերոս ժողովուրդ, որի ստեղծագործ ձեռքը անդամալուծել դժվարացան անգամ Լենկթեմուրները՝ մեծ ու փոքր - դու պիտի վերաշինես ու շենացնես քո երկիրը:

Ես ճանաչում եմ քեզ՝ չար բախտի հետ պայքարի մտած անընկճելի ժողովուրդ, խորապես հավատում քո մեծ ու երջանիկ ապագային և... կարոտով ու երկյուղածորեն համբուրում աշխատանքի մեջ կոշտացած ու սրբացած քո ձեռքը, քո հայրենաշեն ձեռքը:

«Արաքս», Սոֆիա, 1926, թիվ 233:

ԿՅԱՆՔԻ ՕՐԵՆՔԸ

Ա

Մեր դարին, մասնավորապես մեր օրերին, ոչինչ այնքան չի տկարացնում ազգերի պայքարունակության ոգին, որքան այն աղետալի հույսը, թե իրենց ճակատագիրը բարվորողը սեփական ճիգերը չեն, այլ՝ ինչ որ արտաքին ուժեր:

Ճիշտ է, որ մարդկային ցեղը շատ ուշ սկսեց իմաստասիրել, թե պայքարն է կյանքի օրենքը, պայքարը որպես միջոց անհատի և ցեղերի ինքնակատարելագործության: Նա ուշ ըմբռնեց, թե ապրել, ասել է՝ առաջադիմել պայքարի ճամբով, բայց իրապես նրա կյանքը եղել է անվերջ նպատակադրություն և ձգտում, իր մոտավոր կամ հեռակա նպատակներին հասնելու համար:

Նա - անհատ թե հավաքական մարդը - իր գոյության ընթացքում չի ապրել մի վիճակ, որի մեջ իրեն դժգոհ չգգար և ավելի լավը:

Բավական չէ միայն նպատակադրել. պետք է նաև իմաստությամբ ընտրել կարողանանք դեպի նպատակը տանող ճամբան:

Վասնզի որքան բնական ու ճիշտ է այս կամ այն նպատակի ընտրությունը, այնքան դժվար է այդ նպատակի իրականացման համար անհրաժեշտ միջոցների անսխալ ընտրությունը: Առաջին դեպքում, անհատը թե հավաքականությունը թելադրվում է իր կարիքներից՝ ունենալու ավելին, քան ունի, լինելու ավելին, քան է:

Երկրորդ դեպքում՝ նպատակադրողը պետք է առաջնորդվի իմաստությամբ - քաղաքական թե կենցաղական - եթե չի ուզում իր բովանդակ կյանքը սպառել անվերջ թափառումների ու պրպտումների, փորձերի և փորձանքների մեջ:

Ժողովուրդներ ու անհատներ կան, որոնք Մետերլինգի Կույրերի պես, մոլորված տգիտության անտառում, կշարունակեն խարխափել մթության և անստուգության մեջ, բազում ճամբաների վրա:

Մոլորանք ու խարխափում - ահա՛ թե ե՞րբ է ծնունդ առնում տառապանքը և հսկայական սև թռչունի պես իր ցուրտ թևերը տարածում իրենց նպատակի ճամբին մոլորված, ճամբից դուրս ընկածների հոգու վրա: Չեն ուզում ասել, թե տառապանքը հետևանք է անեն տեսակ պայքարի, որ ենթադրում է նպատակը: Երբեք: Հաջող պայքարի դեպքում՝ մարդկային հոգեկան ուժերը աճում են հաղթահարվելիք դժվարության համեմատությամբ: Անսխալ պայքարի ընթացքում մարտնչողի հոգին լցվում է հաղթական ուրախությամբ՝ գործնականում աշխարհի հետ կռվի բռնվածի թևն ու թափը:

Տառապանքը - հուսո և ներքին ուրախության չգոյությունը - հետևանքն է ընդունայն, անհիմաստ պայքարի, պայքար, որի վախճանը չի տեսնվում, որի հաջող ելքին այլևս չի հավատում պայքարողը, զուր պայքար, որի ընթացքում գլուխ է բարձրացնում հուսահատությունը և հարվածում մարտնչողի ոգին: Այո՛, անհուսությունը ծնում, իսկ տկարությունը դիեցնում է, սնուցանում տառապանքը: Ասել է՝ տառապանքը հետևանք է ո՛չ թե նպատակադրության, նպատակի, որքան էլ մեծ և հեռավոր լինի դա, այլ՝ նպատակի համար ընտրված սխալ ճանապարհի:

Ի՞նչն է, սակայն, աղետալի սխալների մատնում անհատին և ժողովուրդներին իրենց նպատակներն իրականացնելու միջոցների ընտրության գործում:

Ըստ իս՝ մարդկային անհիմաստությունն է:

Ժողովուրդները տառապել են և տառապում են իրենց առաջնորդ տարրերի անհիմաստությունից: Իսկ իմաստուն չեն, ասել է՝ անզոր են և դժբախտ այն բոլոր ժողովուրդները, որոնց գաղափարախոսական և վարիչ առաջնորդությունը չգիտի, թե ի՞նչ է և ինչո՞ւմ է կայանում կյանքի օրենքը:

Դա, այդ օրերը, արտահայտվում է այն անսկիզբ և անվախ-
ճան պայքարի մեջ, որին վկա են աշխարհն ու մարդը: Պայքար, որ
արդիական բացատրությամբ կոչում ենք գոյության կռիվ:

Ապրելով՝ մարդկությունը անուղղակի կերպով նպաստում է իր
թվական աճման, ինչպես և ցեղամիջյան մրցումին՝ գոյության կռիվը
դարձնելով ավելի ներուժ և բորբոքուն: Այդ կռիվը ենթադրում է երկու
անփոփոխ իրողություններ.

ա) Որ երկիրը սահմանափակ է, իսկ մարդկային ցեղը աճում է և
աճում - մի պարագա, որը ստիպում է մարդկության՝ իր քանակը հար-
մարեցնել իր գոյության իրական միջոցներին:

բ) Որ բոլոր պարագաներում էլ, մտավորապես թե ֆիզիկապես
զորավորները, ավելի ընդունակ հարմարվելու միջավայրին, զբաղեց-
նում են ավելի բարվոք դիրք, կացություն, չեզոքացնում տկարներին և
թողնում ավելի կենսունակ սերունդներ:

Իսկ դա, այլ խոսքերով, ասել է՝ անողոր և անվերջանալի կռիվ
ուժեղի և թուլի միջև, որը միշտ էլ պսակվում է ուժեղ հաղթանակով և
թուլի ոչնչացմամբ: Եվ այդ՝ որպես բարեշրջության օրենք, և այդ՝
հանուն անհատի և ցեղերի զարգացման և կատարելագործության: Այդ
է Դարվինի տեսության կմախքը:

Գոյության կռիվի մասին կան և այլ տեսություններ, օրինակ՝
կրապոտկինյանը, ըստ որի՝ գոյության կռիվը մի փաստական համա-
գործակցություն է: Ապրում են այն տարրերը միայն, որոնք զինակցում
են միասնական աշխատանքի և պայքարի համար, իսկ առանձին
մնացածները, թող որ ուժեղ, կորչում են: Ամեն ցեղ ճգնում է հարմար-
վելու իր շրջապատին՝ գոյության կռիվում չկորչելու համար, իսկ դա
ենթադրում է երկու բան - զինակցություն և բախում:

Ինչպես տեսնում եք, սա էլ Դարվինի պես շեշտում է գոյության,
իմա ցեղամիջյան կռիվի փաստը, որ պիտի շարունակվի, քանի դեռ
մարդը մարդու, ինչպես և ազգը ազգի համար միջոց է և ոչ թե նպա-
տակ: Կա և պիտի մնա ցեղամիջյան պայքարը: Ի՞նչ է սակայն, նրա
նպատակը:

- Ժամանակի ընթացքում անկարելի դարձնել կռիվը մարդկա-
յին ցեղերի միջև, ինչպես անհատամիջյան կռիվը: Այո՛, պայքար և
պատերազմ - և այդ՝ հանուն ցեղերի կատարելագործության, խաղա-
ղության ու եղբայրության:

Առանց այդ պայքարին՝ չկա և չի կարող ստեղծվել ցեղերի և
անհատների կատարելություն, վտանգի պայքարում կորչելու վախն է
ստիպում անհատին և ցեղերին՝ զարգացնելու իրենց կարողություն-
ները, կատարելագործվելու:

Ուր չկա պայքար՝ վտանգ չկա, իսկ ուր վտանգ չկա ու
գոյության կռիվը ոչնչով չի զբաղեցնում մարդկանց, այնտեղ կա

տկարություն և անկատարելություն: «Ուր կան գայլեր, այնտեղ
ոչխարներն ավելի նվազ տիմար են»: Բնությունը դիտմամբ է դրել
պայքարի բնագոյը անհատի և ցեղերի մեջ, որպեսզի կատարելագոր-
ծության մղի նրանց: Մրցումը երբեմն վախի, երբեմն ամոթի, երբեմն
մեղքի հիմնով գերազանցելու ցանկության ձևերի տակ խթանում է
հետ չմնալ, կանգ չառնել, այլ՝ առաջադիմել անվերջ, իսկ դա նպաս-
տում է մեր զարգացման և կատարելագործումին:

Մարդս կարող է և տկար լինել, բայց նա չի սիրում տկարու-
թյունը և հարվածում է նրան, երբ սա երևան է գալիս մարդու պատկե-
րով:

Եղի՛ր այնպիսին, որ արհամարհելու փոխարեն քեզ հարգել
կարողանամ - այսպես, այս իմաստով պիտի թարգմանել հարձակվողի
հոգեբանությունը:

Ահա՛ մի շատ սովորական օրինակ:

Երբ որ երկու հոգի առաջին անգամ լինելով հանդիպում են
կյանքում, նրանք մեծ ուշադրությամբ սկսում են դիտել ու զննել իրար:
Ի՞նչ է նպատակը այդ փոխադարձ զննության: Ըստ դարվինիստների՝ դա
արվում է իրար տկարությունները պարզելու և նրանցից օգտվելու
նպատակով: Դիտված է, որ երբ մեկի մոտ տկարություն նկատվեց,
դիտողը գիտակցորեն թե բնազդաբար օգտվում է նրանից, առնվազն
բարոյապես վնասելով տկարին (առնվազն ծաղրելով տկարությունը):
Սրան զուգահեռաբար, մարդկային կյանքում նկատում ենք մի այլ
երևույթ: Ամեն անգամ, երբ որ մեկը մի ուրիշի մեջ գտնում է այն, որ
կատարելանման է, ամիջապես դառնում է հարգալից դեպի դիմա-
ցինը, և ոչ թե ստրկականությունից մղված, այլ՝ հիացումից: Ընդհա-
կառակը, տրամագծորեն տարբեր վերաբերմունք ենք ցույց տալիս
թուլին: Սրա նկատմամբ, ամեն բանից առաջ մարդս զգում է արհա-
մարանբախտն հուսախաբություն: Կուզեիր դիմացինիդ մեջ իդեալ
հատկություններ գտնել, որ մղվեիր նմանվելու նրան, որ հոգեպես
կաղապարվեիր նրանով, և, հանկարծ... տկարություն: Ահա՛ արհամար-
հանքի և հաճախ բնազդական թշնամանքի պատճառը:

Բ

Առաջին հայացքից անիմաստ է թվում նման վերաբերմունքը:
Ինչո՞ւ է քննադատական մարդ արարածի վերաբերմունքը դեպի իր
շրջապատը: Ինչո՞ւ հիանալ կամ թե պարսավել անպայման: Որովհետև
մարդը - որպեսզի իրեն զգա ու տեսնի մի իդեալ միջավայրում - փնտ-
րում է կատարյալը, նա հիանում է գեղեցիկին, վեսմին, զորեղության
վրա, ցանկանալով նրանց հավերժացնել *կյանքում*: Իսկ պարսավում է
տկարը, տգեղն ու անկատարյալը, ձգտելով նրանց վերացնել, արտա-
քսել կյանքից:

Մարդը ավելի հակամետ է գրավելու, քան թե քննադատական վերաբերմունք ցույց տալու: Եվ հենց դրանումն է հոգևոր մշակույթի ինչպես և պաշտամունքի գաղտնիքը:

Այժմ մեր հայացքը դարձնենք ազգերի կյանքին: Այդտեղ էլ նույն օրենքն է գործում: Անհատների պես, ազգերն էլ հիանում են հզորներից և արժանավորներից, և մղվում արհամարհելու, շահագործելու և հարվածելու տկարներին: Ուր կա տկարություն՝ այնտեղ հարձակում և հարված կա: Գիտենք, թե ինչպես փոքր և անզոր ազգերը աճապարում են յուրացնելու լեզուն, գրականությունը, սովորությունները այն ազգի, որի ձեռքում տվյալ ժամանակամիջոցում գտնվում է առաջնության դափնին: Գիտենք նաև, թե ինչպես է արհամարհվում լեզուն, անունը, երկիրը տկար և անպայքարունակ ժողովուրդի: Ուժեղ ժողովուրդը հաճախ ակամայից արհամարհում է թուլին: Բայց երբ այդ վերջինն ուժեղացավ, անգամ միայն բարոյապես, միայն արժանավորությամբ - և ոչ անպայման թվապես - երկու ժողովուրդների միջև ստեղծվում է փոխադարձ հարգանք: Նմանները այլևս չեն պատերազմում ամեն առթիվ: Որանք կարողանում են հասկացողության գալ և առանց զինյալ բախումների:

Եվ հենց այդ է պատճառը, որ ժողովուրդները, *քաղաքականապես* ազատագրվելուց առաջ, մարդկության արհամարհանքից ազատագրվելու ճիգեր են կատարում: Ահա՛ այսպես, ցեղամիջյան պայքարի ճամբով, աստիճանական հոգևոր հավասարեցմամբ, ազգերը մի օր - շատ հեռավոր ապագայում - պիտի իրականացնեն տիեզերական եղբայրության իդեալը:

Արդյոք այսօր հնարավո՞ր է աշխարհը լցնող «ազգ և ազինք»-ների համաշխարհային եղբայրությունը: Մարդկությունը որպես «մի հոտ, մի հովիվ», որպես «Ազգերի Դաշնակցություն»: Հնարավո՞ր է դա այսօր, վաղը, մոտիկ ապագայում: Ո՛չ, իհարկե:

Թող այդ «ոչ»ը չսարսափեցնի, այլ՝ զգաստացնի, խրատի մեզ: Կա դարերի փորձը, կա անցյալը, կա մարդկային ցեղի պատմությունը, որոնք վճռական «ոչ»ով են պատասխանում այդ հարցին: Այդ հարցի պատասխանը փնտրեք և կգտնեք նաև Հռոմի պատմության մեջ: Համաշխարհային թագավորությունը չի կարող հաստատվել *հավասարապես չհարգված* ժողովուրդների վրա: Հռոմի ճակատագիրը կբաժանի բուլշևիկների երազած տիեզերական հասարակապետությունը, եթե նրա մեջ մտնեն նաև այնպիսի ժողովուրդներ, որոնք իրենց բարոյամտավոր անչափահասության պատճառով չպիտի դիտվեն որպես հավասարապես հարգված և հավասարազոր (հոգևոր իմաստով) անդամը ամբողջության: Կան դեռ ժողովուրդներ, որոնք կարող են կույր աղիքի դերը կատարել մարդկային ցեղի հոգևոր օրգանիզմում: Այդ է պատճառը, որ համամարդկային եղբայրության երազը շարունակում է մնալ

այդպիսին, և դա չպիտի իրականանա, քանի դեռ կան և կմնան հավասարապես չհարգված ժողովուրդներ:

Ահա՛ թե ինչո՞ւմն է մարդկային ցեղի տարբեր խմբերի բաժանման գաղտնիքը:

Խմբավորումներ, որոնք գտնվում են մշտապես մրցման պրոցեսի մեջ և այսպիսով մղում տալիս և մղում ստանում՝ դեպի կատարելություն և հոգևոր հավասարեցում, դեպի գալիք համաշխարհային եղբայրացում:

Այդ մրցումը երբեմն հասնում է իր ամենաբարձր կետին՝ պատերազմի ձևի տակ, և ունի մի հատիկ նպատակ - կենսունակ ազգերը բարձրացնել, հզորացնել, հավասարացնել նմանների հետ, իսկ անպայքարունակներին, իսկ կորչելու դատապարտվածներին օր առաջ դուրս շարտել աշխարհից:

Որպես անփոփում՝ կրկնենք մեկ էլ, թե ցեղամիջյան պայքարը մեծ և անողոք օրենքն է կյանքի, անփոփոխ օրենքը անհատի և ցեղերի զարգացման և կատարելագործման - պայքար, որի նպատակն է՝ թույլ չտալ մարդկային անհատին և հավաքականություններին կանգ առնելու, քարանալու մի որոշ կետի վրա, այլ՝ նրանց մտրակել ու մղել առաջ, մինչև որ պայքարող կողմերը կհասնեն մարդկային իդեալի մի վիճակի, երբ այլևս պայքարն սպանած կլինի պայքարը, երբ կդադրի պատերազմը՝ տեղի տալով կատարելագործված ազգերի եղբայրության և համատարած խաղաղության առջև:

Իսկ մինչև այդ երանելի օրը՝ պատերազմը պարբերաբար կփոխի իր պատմական տարազները միայն, բայց ոչ և էությունը:

Եվ ազգերը կշարունակեն զինվել ու վերագինվել նորանոր արնոտ բախումների համար:

Մինչև այդ հեռավոր օրը՝ մարդկությունը կծաղրի և կընդոտնի իր ընտրանիի խաղաղասիրական ցնորքները:

Մինչև այդ՝ *վա~յ պարտվածին...*

«Արաքս», 1930թ., թիվ 1, 2:

Ա

*Ես էլ թագավորազն եմ**
ՇԱՎԱՍԴ

... Պարզել անցյալի իրենց պարտության պատճառները, նորից մոռացության տալ պատմության խրատականը և ապա, նոր աղետներից զարնված՝ վերստին սերտել պատմության դասերը - ահա՛ անհեռատես ազգերի ճակատագիրը:

Որքան մոռացկոտ, այնքան տկար ու դժբախտ է դա: Մոռացա՞վ իր պատմությունը, ասել է՝ անխրատ է ժողովուրդը և պատմի արժանի:

Միշտ էլ ուժեղին պիտի պատկանի երկիրը. Հովբի այդ խոսքերով է ազգերին խրատում պատմությունը:

Ուժեղը, ճշմարտորեն ուժեղը, որ արժանավորն է, արին: Ճշմարիտ ուժը, որ ոգու ուժն է: Հզոր ոգին, որ քանակորեն տկար Հելլադայի առջև ծունկի բերեց անծայրածիր Պարսկաստանը: Դա իտալական փոքրիկ երկրամասի ձեռքը դրեց աշխարհի բախտը: Դա Տիգրան Մեծի Հայաստանը վերածեց հզորագույն թագավորության: Քաղաքապետությունը, որ Սպարտա էր կոչվում, մնաց անխոցելի, քանի դեռ - հավատարիմ Լիկուրգոսի սահմանադրության - գերադասում էր պատերազմներում կորցնել իր կյանքը և ոչ թե վահանը, Հռոմը, որ պատգամներ էր արձակում աշխարհին, ընկավ, որովհետև նրա զորավարները, որոնք մի ժամանակ կավե անոթներ էին գործածում, այլևս դժվարանում էին իրենց կաշառել փորձող ազգերի ներկայացուցիչներին ասելու. «Կգերադասենք իշխել արծաթյա և ոսկե անոթներ գործածողների վրա, քան թե ոսկի և արծաթ ունենալ»: Ընկավ և Հայաստանը, որովհետև անմիաբանության ոգին մեր ժողովուրդից խլել էր իր անօրինակ արիությունից ազատորեն օգտվելու կարելիությունը:

Երբեք, ոչ ազգային թագավորության դարերում, ոչ էլ այն ժամանակ, երբ Հայաստանը *դաստակերտ կայսերաց և երկրորդ թագավորություն Պարսից* կկոչվեր, երբեք տիրության ոգին չտկարացավ Հայության մեջ:

Երբեք է սակայն և այն, որ այդ ձիգ դարերի ընթացքում չեղավ մի դեպք, որ հայությունը ընտանի պատճառներով կարողանար լիուլի օգտվել այդ ոգուց:

Հենց սրանում է մեր ժողովուրդի ողբերգականությունը:

* Հայոց Պատմություն (Ժանոթ. հեղինակի):

Բ

Արիություն:

Միակ ճշմարիտ կրոնը, առանց որի ոչինչ արժեն կրոնները:

Կեղծ է ամեն մի գրականություն, բարոյական, քաղաքական վարդապետություն, որ ուժ և արիություն չի ներշնչում իր դավանողին:

Դատապարտելի է ամեն մի դպրոց, եկեղեցի, կուսակցություն, որը արիադավան և արի չի դարձնում մարդուն որպես անհատ և հավաքականություն:

Արիություն - միակ ճշմարիտ բարոյականը:

Կորցնելով իրենց արիությունը - իմա իրենց դրական բոլոր առաքինությունները - ժողովուրդները կորցնում են իրենց գոյության բարոյական իրավունքը: Անարին կորցնում է պատմությունից իրեն տրված մասնավոր առաքելությունը՝ իրագործելու մարդկային ցեղին օգտակար լինելու կարելիությունը: Այդպիսին դառնում է ընդունակ միայն անստեղծագործ և անփառունակ կյանքի, կարոտ արտաքին օգնության: Նմանը ժամանակի ընթացքում դառնում է միջազգային պարագիտ, միջդեռ ժողովուրդների կոչումն է լինել միջազգային արժեք և ազդակ:

Այդ տխուր և անարգական վիճակից ազգերին հեռու է պահում արիապաշտությունը:

Արիություն, ժողովուրդներին բարոյապես նեխելու վտանգից փրկող հոգևոր ախտն է դա:

Երբ կա դա՝ չկա վատը, ստորը, կամ առնվազը աննշան է դառնում սրանց ազդեցությունը անհատի թե ժողովուրդների կյանքում:

Բարոյական արև է դա, որ առողջագործում է իր շրջապատը: Երբ կա դա՝ կա և՛ մեծագործություն, և՛ վեհություն, և՛ անձնվիրություն: Պակասում է դա՝ այլևս ոչինչ արժեն բարձր գաղափարները, ծրագիրները, տեսությունները, քանզի պակասում է նրանց իրականացնող ուժը: Անարիություն, ասել է՝ հոգևոր սմանկություն:

Անարին ոչինչ չի ավելացնում աշխարհի անկորչելի հարստության: Դա հաճախ բարոյական մուրացիկ է, այլոց ճիգերից օգտվող: Անարին չի ծառայում մարդկային քաղաքակրթության:

Հանձին Ալեքսանդր Մեծի՝ արիությունն էր, որ Հունական մշակույթը Ասիա մտցրեց: Դա էր - նախ վկաների հաղթական արիությունը - որ Նազովրեցու վարդապետությունը պարտադրեց բարբարոսներին: Դա էր, որ նոր հորիզոնների տեր դարձրեց մարդկությունը, սանձելով ծովերի անեհությունը, մեղմելով դաժանությունն անապատների և նվաճելով օդը:

Արին է հանդգնողը, անձնագիրը, մարդասերը:

Արիությունն է շարժում պատմության ընթացքը:

Մեծ սիրտ, ազնիվ նկարագիր, վսեմ մտածում - արիության հարազատներն են այդ բոլորը, ճառագայթները միևնույն արևի:

Արիություն: Կորցնելով այդ բարձր հատկությունը՝ ժողովուրդները կորցնում են իրենց կարողությունները անկաշկանդ կերպով զարգացնելով և կատարելագործելով կարելիությունը: Անարիանալով՝ նրանք ընկնում են օտար լծերի տակ, կորցնում իրենց անկախությունը - միակ հոգևոր մթնոլորտը, որի մեջ միայն հնարավոր է ցեղերի առանձնահատուկ հանճարի փթթումը:

Գ

«Դուք ինքնին գիտեք զքաջութիւն աշխարհի Յայոց»:^{*}

Այդ ոյուցազնական առաքինությունը երբեք չտկարացավ մեր ժողովրդի հոգու մեջ, մինչև մեր քաղաքական անկախության վախճանը, որից հետո հայ ձեռքը պիտի գրկվեր դարերով գենք կրելու իրավունքից:

Յայությունը չգիտի իր պատմությունը, ասել է՝ չգիտի օգտվել իր պատմությունից - ահա՛ իր դժբախտության ակն ու աղբյուրը: Նա ծանոթ չէ իր արիական անցյալին, իր հավաքական ոյուցազնականին և դրա համար էլ-ուրախություն իր գոյության թշնամիներին-նա հավատում է ամեն ինչի, միայն ոչ իր սեփական բազկի ուժին, դրա համար էլ իր ամբողջության մեջ նա պարտվողական է: Նրա համար Ավարայրի Մամիկոնյանը ավելի նահատակ է, սուրբ, քան ռազմիկ և հերոս:

Պատմագիտորեն տգետ՝ նա իր նախնիներին համարում է իրեն բնութենակից, որոնց, սակայն, հոգով այնքան կնճամվի, որքան աղավնին՝ արծվին: «Մեզ պես անռազմասեր է եղել և հին հայը, այլապես ինչո՞ւ պիտի կործանվեր մեր թագավորությունը», - այսպես է տրամաբանում օրվա հայությունը - մասնավորապես նրա հակահեղափոխական մասը - և իրեն ոչինչ չհամարելով, ոչինչ չի ուզում աշխարհից, բացի օտար դռներում իր անստեղծագործ գոյությունը քարշ տալու իրավունքից:

Նա չգիտի, որ հայկական բոլոր արքայացեղերը կործանվել են ո՛չ թե արիության պակասի պատճառով, այլ՝ մեր ցեղի ղեկավար տարրերի առանձին երկպառակտությունների և այլ պատճառների երեսից: Ինքնակործան են եղել գրեթե մեր բոլոր թագավորությունները:

Նա ոչինչ, կամ շատ քիչ բան գիտի իր ցեղի հնավանդ ռազմունակության ու ռազմական մեծագործությունների մասին, և դրա համար էլ անհավատ է դեպի իր բազուկը, անհույս՝ դեպի իր ապագան: Նա

չգիտի, որ հայ արիությունը հայոց աշխարհի համար դարերով կատարել է հոգևոր շանթարգելի դեր՝ չեզոքացնելով ու զինաթափելով բազում արտաքին վտանգներ: Եթե Յայաստան արշավող թշնամի հորդաները ծով ալիքներ էին, ապա հայկական արիությունը ծովափյա ժայռ էր, որին կզարնվեին ու կցնդեին արտաքին թշնամության հորձանքները: Օրվա հայությունը, այո՛, չի՛ ճանաչում իր դասական արիների համաստեղությունը. նա պաշտամունք չունի դեպի անմահ արիները. նա չի՛ դաստիարակվում նրանց մեծագործություններով - ահա՛ մեր դժբախտությունը:

Եվ մեղավորը ժողովուրդը չէ, այլ՝ այն տարրը, որի ջանքերով ցեղային ինքնաճանաչության է բերվում ժողովուրդը - մեր մտավորականությունն է մեղավոր:

Մեկից ավելի անգամ դժբախտություն են ունեցել լսելու ազգային պատմություն դասավանդող հայ ուսուցչին և խորապես ցավել են մեր աշակերտող սերունդի համար: Մի կենդանի մեռել, մեռյալ շեշտերով խոսում է մեռելների մասին: Պատմությունը նրա համար անհոգի կմախք է և ոչ թե բաբախում սիրտ: Նա հետևակ գիտելիքներ ունի՝ մեր պատմության այս կամ շրջանի մասին. գիտի ցամաք անցքեր, թվեր, անուններ, այսքանը միայն: Նա սիրտ չունի և սիրտ չի՛ դնում իր դասերի մեջ: Միևնույն տրամադրությամբ նա խոսում է և՛ Տիգրան Մեծի և՛ Վեստ Սարգիսի մասին:

Յպարտանքից չեն դողում, չեն լայնանում նրա ռունգերը, երբ պատմում է, թե ինչպե՛ս պարսից արքան, հայ սպարապետի անօրինակ քաջագործություններից հիացած, ամեն անգամ երբ գինու բաժակը շրթունքներին կնոտեցներ՝ կոժվարանար չբացականչել՝ «Երմակա՛ծին գինի խմի»:

Ամոթի զգացումը չի՛ այրում նրան, երբ իր խոսքը հայ խռովասեր նախարարի չարագործությունների մասին է:

Մեղմ ասած՝ ստեղծագործ վերապրում չի՛ նրա ավանդած պատմությունը, այլ՝ անհոգի հնախոսություն, քանգի իրեն կպակասի ազգային հպարտանքի նվիրական զգացումը:

Գերազանցորեն հայրենապաշտ - ահա՛ թե ինչպիսի՛ն պիտի լինի պատմության դասատուն: Այդպիսին չի՞ - ասել է՝ նրա տեղը դպրոցը չի: Ասել է՝ բարոյապես ազատ չի իր ձեռքն առնելու մեր ցեղի կյանքի սրբազան գիրքը:

«Արաքս», 1930, թիվ 25-27:

^{*} Եղիշե (ծանոթ. հեղինակի):

ԲԱՅ ՆԱՄԱԿ ՄԱՅՔԼ ԱՐԼԵՆԻՆ

*«Ձատեցի՞ր իրականությունը ճշմարտությունից՝
իրականությունը դառնում է կույր, իսկ ճշմարտությունը՝ խելագար»*

Ա

Բաներ կան, միստր, որոնք հավիտյան պաշտելի են - Աստված, Յայրենիք, Մայր - որոնց մասին մարդ արարածը, եթե հոգեպես խաթարված չի, չի՝ կարող առանց կրոնական հարգանքի խոսել: Այդ տարրական պաշտամունքի դեմ, խոսելով Յայաստանի մասին, դուք մեղանչել եք կոպտորեն:

Ամերիկյան մի լուրջ ամսագրի էջերից դուք արհամարհանքի ծանր քարեր եք նետել մեր ցեղի հասցեին: Ձեզ՝ «պատվով մեռնելու անընդունակ ցեղի մի զավակ»ը համարելով, դուք բացականչել եք աներկյուղածորեն. «Դարերով անարգ նահատակության և գծուծ փախուստների ժողովուրդ... ո՛վ Յայաստան, ո՛վ տգեղ դարպասող», և այլն:

Այսպե՛ս, հայածին Մայքըլ, այսպես եք խոսել հայության մասին: Չասե՞մ «Well roared lion» - լավ ես մոռնչել, առյուծ:

Ա՛հ, պիտի ուզեի, որ ձեզ ծնող ժողովրդի նվաստ վիճակը թելադրած լիներ ձեր հիստերիկ բացականչությունները: Դժբախտաբար, դա ո՛չ հայրենասիրական de profundis⁵¹ է, ո՛չ էլ պոռթկում՝ ի տես հայության անկյալ վիճակի: Ավելին քան պարզ է ձեր ծանոթ տողերի ներքին իմաստը: Գրչի պչրանք, և ո՛չ ավելին: Ձեր գրիչն այդ դեպքում շարժման մեջ է դրել ձեր վիրավորված եսը և ո՛չ թե ձեր ցեղի ճակատագիրը: Կխոստովանեմ, եթե ձեր չանգռած տողերը - ի դեպ՝ սիրային մի հիմարական վեպի մեջ ի՞նչ գործ ունեն Յայաստանի ու հայության վերաբերող տողերը - եթե նրանք լույս աշխարհի ընկնեին մեր ժողովրդի քաղաքական թե ռազմական այս կամ այն պարտության առթիվ, ինձ հետ հազարները պիտի ծափահարեին ձեզ: Այսօր, սակայն, նրանք զգվանք են շարժում, որովհետև հայության անմխիթար վիճակը չէ, որ ծնունդ է տվել ձեր վատահամբավիչ տողերին, այլ քանզի - ձեր իսկ խոսքով - «Մի երիտասարդ՝ դարպասելու է եկել, բայց իր բարեկամուհին որիչի հետ է գնացել»:

Ի՞նչ գռեհիկ շարժառիթ՝ իր ցեղի դեմ հարձակվելու համար:

Այսպես, Յայությունը՝ «ատամները թափած ծերունի»՝ Այո՞:

Եվ ինքնանվաստացումի այդ գարշելի պոռպագանդան մի այնպիսի ժամանակ, երբ աշխարհը կշարունակի զվարճանալ մեզ անիրավելով և հալածելով: Եվ ինքնաթքումի այդ փորձը Լլոյդ Ջորջի և

Ուիլսոնի հայրենիքներո՞ւմ, ուր հասարակական կարծիքը կարող է ոչ աննշան դեր խաղալ մեր դատի այս կամ այն ելքի համար:

Գիտե՞ք, չէ՞, որ Ռիչլիեոն սովորություն ուներ իրեն ներկայացած գեկուցագրերի վրա միայն երեք բառով հայտնել իր վճիռը, vidi, legi, probavi*: Տեսա ձեր տողերը, միստր, կարդացի, գարշեցի: Ներեցե՞ք, խնդրեմ, եթե ձեր գրչից գարշի ամեն ճշմարիտ հայ: Ի՞նչ, չգիտե՞ք, որ հայրենիքի մասին չպիտի խոսել, եթե համոզված չեք, որ ձեր խոսելուց հետո դա ավելի գեղեցիկ, ցանկալի, ավելի պաշտելի պիտի դառնա: Չգիտե՞ք, stulte, stude!⁵²:

Ժողովուրդների կյանքն իրենց մեջ կբաժանեն Յաջողությունն ու Չախորդությունը, իբրև երկու ձեռքերը մի ինչ-որ խորհրդավոր ուժի, օրենքի, աստվածության: Արդյոք վիպագիր Արլենը չգիտի՞, որ ստրկության շղթաներ ու ցնցոտիներ կրելուց առաջ, մեր ցեղն էլ է կրել իր անկախության ու հզորության ծիրանին, իր փառաց զգեստը: Իր մեծության օրերին, երբ Տիգրան աշխարհակալի բանակները կարշավեին դեպի Արաբիա, Բաբելոն և ավելի հեռուները, և մեկից ավելի հարկատու ազգեր սարսափով կարտասանեին հայ անունը, հայն էլ վերեն վար կնայեր աշխարհին: Եվ, ի հարկե, հայագիտոչրեն տգետ Մայքըլը չգիտե, որ Բիսմարկեն ու բազմազգի Բիսմարկներեն շատ դարեր առաջ հայ պետական մարդն ասել է. «Մարդկային գոյության բարձունքներում ուժեղն է արդարը»*:

Այո՛, կար ժամանակ, երբ Յայաստանն ավելին էր, քան ծովե ծով մի երկիր, երբ հաջողության վարդագույն մատները պսակ կիյուսեին հայ հաղթական ճակտին: Բայց, ավա՞ղ, արևի տակ ի՞նչ կա կայուն: Յրթիռային վերելք տեսած ազգը պիտի ունենար իր շոնդալից անկումը: Նա աստիճանաբար պիտի կորսնցներ իր հզորությունը, մինչև որ մի օր էլ իրեն կզգար պայմանընկալի և ապա լծակիր ստրուկի վիճակում, մինչև որ մեր հարևանները իրար մեջ մեր ցեղի «զգեստները կբաժանեին»:

Պատճառները: Թող չանհանգստանա օտարալեզու Արլենը, այդ մասին տարբեր կարծիք չունեմ և ես: Այո՛, Յայաստանը անձնասպանությամբ վերջ տվեց իր քաղաքական գոյությանը: Նա պարտվեց իր ներքին անհամերաշխության դեհից, և ապա արտաքին թշնամիներից: Նա ինքնակործան եղավ: Այդ մասին զայրույթի խոսքեր ունեմ և ես: Բայց ինչո՞ւ ընդունայն քրքրել պատմությունը: Ընդունում եմ, թե հայությունը իր ահավոր դժբախտության մեջ բարոյապես ազատ չի

* Տեսա, կարդացի, հաստատեցի (ծանոթ. հեղինակի):

* Տրդատ Մեծին է պատկանում այդ ասությունը (ծանոթ. հեղինակի):

* Ինքը հեղինակը (ծանոթ. հեղինակի):

ասելու իր մասին՝ մեղքն իմն չէ, որ քաղաքականապես կաղում են դարերով: Այսքանը մեր անցյալի մասին:

Բ

Գիտե՞ք, որ ժողովուրդների հավիտենականությունը պայմանավորվում է նրանց ստեղծագործության հավիտենականությամբ: Դեռ կան, ապրում են Հայն ու Հայաստանը, ասել է՝ հայությունը արևելյան ամենավայրագ բարբարոսության լծերի տակ իսկ - անշուշտ, իրական կարելիության սահմաններում - եղել է ստեղծագործ:

Ե՛հիշտ է, որ հայությունը, իր գերիշխան վիճակը կորցնելուց հետո, ընթացել է ամենաթույլ դիմադրության գծով: Ավելին՝ եղել են պատմական մոմենտներ, երբ դա, ինչպես հրեությունը, հարկադրված է եղել գիտակցորեն զոհելու իր արժանապատուությունը հանուն իր գոյության և անմեռ արժեքների պահպանման: Սակայն, ճշմարիտ է և այն, որ Հայաստան Երկրի վրայով չի անցել մի հատիկ դար, որի ընթացքում գերիշխան կյանքի հույսերով ընդվզած չլիներ հայությունը: Նրա մտավորական ընտրանին վերջին անգամ - կես դար առաջ - իր ժողովրդի վերադաստիարակիչը լինելուց առաջ, նրա անցյալ մեղքերի քաղիչը հանդիսացավ: Երբ նա ձեռքը զարկում էր մեր ազատագրական գործին, խորապես գիտակցում էր, թե դարերի ստրկությունը մեծապես տկարացրել է հայ զանգվածների ազգային ինքնագիտակցությունը: Սակայն, նա հավատում էր մեր ազգային վերածնունդին, որը պիտի հոգեփոխեր մեր ժողովրդին իր ամբողջության մեջ:

Եվ տարիներով հնչեց նրա մարգարեաշունչ խոսքը: Ե՛ս եմ ճըշմարտությունը, իմա՝ ճշմարիտ աշխարհայացքը, ներցեղային բարոյականը, անկախության կրոնը: Այսպես տարիներով ու տարիներով, Հայոց աշխարհի երկարությամբ և խորությամբ տարածվեց Հեղափոխության զարթուցիչ կանչը: Բայց, ավա՛ղ, տխուր իրականությունը չուշացավ զգացնել տալու, թե օտար լծերի ազդեցությունը ավելի մեծ ավերածություններ է առաջացրել հայ հոգու մեջ: Ուրախություն մեր ցեղի գոյության թշնամիների, որոնց անցան քարոզներ լսվեցին Հայ հեղափոխության հենց առաջին տարիներում: Դա արտահայտությունն էր մեր ժողովրդի որոշ տարրերի ստրկական հոգեբանության: Այդ քանդիչ տարրերը չուզեցին հասկանալ - չեն ուզում և հասկանալ այսօր - թե թշնամանել հարազատ եղբոր դեմ հենց այն պատճառով, որ նա իր կուսակցության փարախից չի կնշանակի տկարացնել արտաքին թշնամու դեմ ուղղված մեր հարվածի թափը: Հերձախորության հին դևն էր դա, որ տարբեր անվան ու ձևերի տակ կշարունակեր օտարի հայասպան դերը, մեծապես դժվարացնելով մեր վերածնունդի գործը:

Կար ընտանի թշնամին, որի երեսից հայ հեղափոխական

տարրը պիտի հարկադրվեր ուժաթափ լինել նաև ներքին ամոթալի պայթարներում:

Տեսնել ու զգալ, թե ինչպես մտակույր Հայը զենքեր է դարձնում իր հարազատ եղբոր դեմ՝ ընդհանուր թշնամու գործը հեշտացնելու համար- ա՛հ, այդ զարհուրելի ողբերգությունը դեռ այսօր էլ բաժինն է հայ հայրենասերի: Դեռ այսօր էլ հայության քաղաքական ճակատագրից ավելի դառն է նրա ներքին ճակատագիրը: Գիտենք- ֆիզիկական ցավ պատճառելու աստիճան պարզ է, որ օրվա Հայաստանը արտաքին թշնամու համար «Մի դուռ է՝ փականքը կոտրած»: Գիտենք, որ հայ մտավորականության մի մասը- դավանողն ու գերին անձնակենտրոն մորալի - կշարունակի սև թելերով հյուսել հայության ճակատագիրը: Կասկածից դուրս է և այն, որ հայության տարագիր կեսի համար, եթե օր առաջ չհոգեփոխվեց- սակավաթիվ տարիներ են պետք, որպեսզի նրա կյանքում մահվան տրագիզմը տեղի տա հոգևոր ինքնասպանության առջև, որպեսզի հայ homo-ն դառնա homunculus և մեռնի ապազգայնացմամբ: Գիտենք և այն, որ տարաբնակ կեսի կապույտ կոտորածը խնդրական պիտի դարձնի գոյությունը հայության երկրորդ կեսի, որ կառչած կմնա Արարատի փեշերին:

Այս է, միստր Արլեն, այսպես մահորեն աղետալի և տխուր է հայության ճակատագիրը: Եվ հասկանալի է դա: Պատմությունը միշտ էլ որդիների մեջ պատժում է Հայրերի մեղքերը, հին:

Գ

Սակայն, ի՞նչ անել: Ինչպե՞ս կուզեիք սրբագրել հայ հոգեբանությունը, և նրա միջոցով մեր հավաքական ճակատագիրը, որպեսզի նա պատմության գարշապարին կառչած չմնա:

Ձեր ժանոթ տողերով, որոնց ամեն մի տառը թեթևամիտ արհամարհանք է շնչում: Միամտություն: Հայհոյելով չեք բժշկի հիվանդին: Մոռացե՛լ եք անզու-սաքսոն գրողի իմաստուն խոսքերը. «Զլինի թե սատանան հարվածելու ժամանակ վիրավորեք նաև աստվածությունը, որ կապրի մարդու մեջ»:

Ձե՞ք ընդունում, որ ձեր գրչի պշրանքով խորապես վիրավորել եք սրբազան հայկականությունը հայության մեջ:

Ձեր խոսքը Հայաստանի մասին, միստր, այնքան հոխորտ է, որ կարծեք Ձեր ցեղի համար Հերակլեսի տասներկու մեծագործությունները կատարած լինեիք: Խոսել եք իշխանություն ունեցողի պես, և ծիծաղելի դարձել, որովհետև դեռ ոչ զոհաբերել, ոչ էլ տառապել եք այն ժողովուրդի համար, որին բարոյապես սնանկ կանվանեք: Ձեզ համար ներելի չէ, եթե չգիտեք, որ իրենց ցեղի ստվերային կողմերի վրա հարձակվելու իրավունք և պարտականություն ունեն միայն նրանք, որոնք տեսնում, հասկանում և սիրում են իրենց ժողովուրդը իր

բովանդակ մեծության և տկարությունների, իր բովանդակ ողբերգության մեջ:

Չեր գրչից ամաչելու համար բարի եղեք վերհիշելու Իսրայելի վշտակիր առաջնորդներին:

«Նրա - մարգարեի - սիրտը կծկվում է ցավից, նրա շրթունքները լի են մերկացումներով. նրա աջը բարձրացել է ցույց տալու պատուհասը, որ գալիս է. նա տառապում է իր ժողովուրդի համար, և որովհետև սիրում է նրան, հարձակվում է նրա վրա»:

Ահա եսային, որը Եհովայի բարկությանը կսպառնա իր ժողովրդին.

- «Նրա - Իսրայելի - պալատների մեջ փշեր ու նրա պարիսպների վրա եղինք ու եկքան պիտի բուսեն: Եվ չազալների բնակարան պիտի լինի: Այնտեղ նեռ օձը իր բույնը պիտի շինի... Եվ ուրուները այնտեղ պիտի հավաքվեն...»

Ինչո՞ւ: - Որովհետև,- ավելացնում է բանաստեղծ-մարգարեն,- որովհետև, «քո արծաթը կղկղանք դարձավ», որովհետև «գինուդ մեջ ջուր է խառնված»:

Այսպես է վայում անգերանգանցելի բանաստեղծը ու նոր վայերով սպառնում, որովհետև Իսրայելն սկսել է ունայնություններին «խունկ ծխել»:

Բայց ահա՛, հարվածելուց հետո, մարգարեի վշտալի սիրտը կանչում է սիրով.

- «Արթնացի՛ր, արթնացի՛ր, քո գորությունը հագիր, ո՛վ Սիոն. քո փառավոր հանդերձները հագիր... Թեև աշյուսներն ընկան, մենք տաշված քարերով պիտի շինենք...»

Այո՛, այսպիսին է հայրենապաշտ առաջնորդը: Նա միայն մերկացնող չէ, այլև՝ հուսատու: Նա չի՛ նզովի միայն, այլև՝ կգոտեպնդի:

Ահա՛ և Երեմիան՝ հրեության ողբերգուն.

- «Քո բոլոր թշնամիները իրենց բերանը քեզ վրա բացին», - ցավից ու անոթից գալարվում է մարգարեն: Նա կլացի ու կսպառնա, որովհետև իր ժողովրդի գլխից «փառաց թագն է ընկել»:

«Մեր հայրերը մեղք գործեցին և չկան, ու նրանց անորենությունների պատիժը մենք կկրենք:

Վիշապներն անգամ ծիծերը կհանեն ու իրենց լակտներին կաթ կտան.

Իմ ժողովուրդիս աղջիկը անապատի ջայլամների պես անգութ եղավ.

Կաթնակերի լեզուն ծարավությունից իր քիմքին փակեց

Տղաները հաց ուզեցին, բայց նրանց ջարդող չկար.

Կարմիր հագուստներով մեծացողները աղբանոցներ գրկեցին.

Ու սրից մեռածները անոթությունից մեռածներից երջանիկ էին»:

Այսպես դառնադառն է մարգարեի խոսքը, որպես ազգային ամոթանքի ու վշտի արտահայտություն:

Բայց, քանզի նրա կոչումը միայն ողբալը չէ, ահա՛, Եհովայից ներշնչված՝ նա ճգնում է վերստին Պաղեստինյան հույսերով զինել հրեությունը.

- «Պիտի սպասեմ այն բոլոր ազգերին, որոնց մեջ քեզ ցրվեցի, բայց քեզ չպիտի սպառնեմ»:

Այսպես հայրենակրոն էին Իսրայելի հոգևոր առաջնորդները: Նույնն էր նրա և մոտավոր անցյալի մտավորական ընտրանին, քաղաքական խորհողը, քերթողը, գիտնականը և այլն:

«Ես կապրեմ ծայրահեղ արևմուտքում, բայց Արևելքում է իմ սիրտը», - կերգեր Իսրայելի Ահարոնյանը - Յուդա Ալկին:

Յապա Բեալի՞կը: Ա՛հ, սրանց նման պիտի սիրել Յայրենիքը՝ ապագայի Սիոնը կառուցել կարողանալու համար:

Յապա Պասմանի՞կը - Չեզ նման օտարալեզու, որին իր ազգային ուղղափառությունը պիտի թելադրեր հետևյալ հպարտ պարբերությունը. «Աշխարհը մեզ կհալածի մեր անցյալ մեծության համար»:

Ահա՛ և Իսրայելի օրվա առաջնորդությունը՝ Վայցման, Սոկոլով, Արտուր Յանթկե, Վարբուրգ, Յակոբսոն և այլն:

Սիոնիստական միջազգային կազմակերպության հոգևոր բարձրունքները, որոնց թիկունքում միշտ էլ կանգնած են աշխարհածանոթ միլիարդատեր Շտրաուսները, Վարբուրգները, Ռոտշլիդները և այլն: 1919-ին, Judische Rundschau-ի էջերից սիոնիստների պետն այսպես կխոսեր համաձայնական պետություններին. «Դուք ուզում եք թե ոչ՝ մենք կլինենք Պաղեստինում: Դուք կարող եք փութացնել կամ հետաձգել մեր մուտքը, ձեզ համար, սակայն, լավ պիտի լինի, եթե դուք օգնեք մեզ, *այլապես մեր աշխարհաշեն ուժը կդառնա քանդիչ*, որը կստիպի ցնցվելու ողջ աշխարհը»:

Այս բարձր մտավորականի սպառնալիքով էր - արվել հրեա դրամատերերի անունից - որ ձեռք բերվեց Բալֆուրյան ծանոթ հայտարարությունը:

Այդ դեպքից մի տարի անց, Լոնդոնում գումարված մի հրեական համագումարում, ձեզ նման, միստր, օտար լեզվով գրող Մաքս Նորդաուն, հայրենասիրական գիտության մեջ բացականչում էր՝ *Le jour de gloire est arrive!*⁵³ Սիոնը, Սիոնը կվերականգնե: Գիտե՞ք, որ դեռ երեկ մեծ ազգերը փորձում էին աշխարհահռչակ Այնշտայնի հանձարը սեփականացնել: Գերմանական հրեա է,- պնդում էր գերմանական մամուլը: Ո՛չ՝ ֆրանսիական է: Չէ՛, չէ՛, իսպանական է: Մեծանուն

գիտնականին մնում էր վերջ տալ անտեղի վեճին, և նա թալմու-
դականին հատուկ հպարտությամբ հայտարարեց՝ ես հրեա եմ:

Օրեր առաջ, թերթերը գիտության այդ տիտանի մասին գրեցին.
«Այնչտայնը սինագոգում»:

Դ

Կար ժամանակ, «երբ Յրեաստանի ամբողջ հարստությունը մի
խուրձ խոտ էր և մի կողով», - ծաղրում էր Յուզեմալը: Իսկ մնացածները
չարախնդում էին. «Յրեան ողորմություն է խնդրում, լուցկի ծախում»:

Դարեր անցան: Բևեռն բևեռ ցրված մեծ թափառականը ապրեց
օտար հասարակության խռոչներում, դարերով կուրծք տվեց ոչ-հրեա
մարդկության թշնամանքին, բայցևայնպես՝ իրեն գահընկեց չհայտա-
րարեց: Նա մնաց հոգով թագավոր ազգ: Նա - դոգմաների և Մեսսե-
նական հույսի ժողովուրդը - օտար ժողովուրդների ծոցում ապրեց որ-
պես «հյուր և թշնամի», և անխոս կրկնեց մարդկության. «Զէ՛, Աստծու,
Աշխարհի և Սարգու մասին ունեցած իմ ըմբռնումից մի հովտ անգամ
չեմ գիջի քեզ»: Այսպես ապրեց Յրեությունը, մինչև որ մի օր էլ իր
իշխանությունը տարածեց աշխարհի մեծ մասի վրա:

Նա հաղթեց, որովհետև նրա մոտ գերագույն հակակշիռը
պատկանում է ազգին, որը ներկայացվում և արտահայտվում է իր
ընտրանիի միջոցով: Նա հաղթեց, որովհետև նրա մեջ պարտականու-
թյուն է անհատական երջանկության ձգտելը, սակայն, օգուտ Իսրայելի
բարոյության. գովելի է փառասիրությունը, բայց Իսրայելի փառքի
համար. արդար է հարստանալու տենչը, հարստությունը, բայց դա ոչ
թե որպես նպատակ, այլ որպես միջոց՝ այն Իսրայելի դատին ու
ազդեցությանը ծառայեցնելու համար: Եվ հենց այդ է պատճառը, որ
հրեությունը այսօր տեր է մի անպարտելի ուժի - *ոսկու և խելքի եղբայ-
րության* - իր ծոցի մեջ: Այսպիսով, միայն նա հաջողեցրեց իր մեծա-
գույն դժբախտությունը, իր արմատական տարտղնումը - կարծեք ալ-
քիմիաբար վերածել մեծ օրհնության իր համար: Այսօր նա տեր է մի
այնպիսի հզորության - ոսկի, հեղինակություն, ուժ - որը նրա համար
երազ պիտի մնար անգամ Տիտոսից կործանված անկախ Յրեաստանի
մեջ:

Գաղտնիքը գիտե՞ք: Իր աննվազ պաշտամունքը դեպի Սիոնը,
որով և որի համար ապրեց Աբրահամի ցեղը: Իր բոցեղեն հայրենաբաղ-
ձությունը, որը ոչ թե միայն հայրենագուրկ Յրեային Յրեա պահեց, այլև
այն դարձրեց մարդկության ամենահարուստ, ամենախմաստուն և ամե-
նահեղափոխական մասը:

Այժմ իր բախտի կառքը կբաշեն և՛ բուլշևիզմը, և՛ ֆրանմասոնու-
թյունը, և՛ միջազգային բորսաները, դրամատները, մամուլի մեծագույն
մասը և այլն: Բայց քինաթաքույց ազգը չբավականացավ իր հաղթա-
նակով: Հոգեպես միշտ քաղցած մարդկության նետած իր մեկ-երկու

նորանշան գաղափարներով, ազգերի ծոցի մեջ նա վառեց դասակար-
գային արնոտ պայքարի կրակը, և այսօր - տեր աշխարհի ոսկու երեք
քառորդին - նորանոր պատերազմների և ընկերային հեղափոխության
ուրվականով սպառնում է աշխարհին: Այսպես, դարերով տանջվածը
պիտի դառնար ազգերի տանջիչը: Ու միշտ հավատարիմ իրեն՝ նա
հանձարեղ է և՛ տանջելու մեջ:

Նա դարեր ու դարեր տևող իր անգորության և նվաստացումի
վրեժն է լուծում: Եվ իրավունք ունի:

Արդյոք, այժմ պարզ չի՞ պատասխանը ձեր հարցի, թե ինչպե՞ս
«հրեաները տեր ու տիրական են եղել աշխարհին»:

Իսկ հայությունը, որը կուզեիք, որ մեռած լիներ «Նինվեի,
Կարկամիչի և Բաբելոնի հետ», ավա՞ղ, դա շարունակում է մնալ
«Արարչագործության տարագիրը»: Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել: Ու
գիտե՞ք թե ինչու: Այդ «ինչու»-ին որպես պատասխան՝ երկու խոսք ևս:
Մեր պատմության ընթացքում - իմացե՞ք և՛ այդ - մեծահարուստ հայը
չեղբայրացավ հայ մտավորականին, ոչ էլ ազգերի բախտի հետ
խաղացող ուժերի բարեկամությունը փնտրեց: Միայն զմյուռնիացի
հայերի հարստությամբ կարելի պիտի լիներ մի մեծ Հայաստան գնել:
Այդ ծով հարստության մի չնչին մասն իսկ - որը քեմալականները
քանում տվին - պիտի բավարարեր հրեաբար կաշառելու մարդկության
երեք քառորդի խղճմտանքը, այն հայասեր դարձնելու աստիճան: Բայց
- անե՞ծք մեկուսի երջանկության դավանանքին - հայ ցեղի ապրած և
ապրվելիք բոլոր տեսակի դժբախտության անիծված ակնաղբյուրին
անե՞ծք...

Ոսկեքսակ հայը չկանգնեց ոսկեգրիչ մտավորականի թիկուն-
քում, և այդ վերջինի լեզուն՝ կարճ, խոսքն անլսելի եղավ միջազգային
արեոպագների մեջ: Եվ եղավ այն, ինչ որ եղավ: Խորհրդածե՞ք, պարոն
արվեստագետ, եթե սիրտ ունեք, խորհրդածե՞ք այդ մասին, և դուք -
համոզված եմ - ձեր ցեղը մեղադրելու փոխարեն, պիտի դատափետե՞ք
Հայաստանը կործանող այն հանցապարտ մտայնությունը, որ կանձ-
նավորեն հայ օտարասերը և հայ մեծահարուստը - թշվառականներ,
որոնց որքան ավելի ժպտա բախտը, այնքան հոգեպես կհեռանան
իրենց ցեղի կյանքից: Պարզ չի՞, թե ինչու միայն հայությունը կմնա
որպես պարտված մասը մարդկության:

Ե

Արդարև, ազգերի պատմությունը ավելի անշուք կլիներ, եթե
առաջնորդները անցյալի վրայից պարբերաբար չվերցնեին գերեզմա-
նաքարը՝ նրանց ախտերն ու սխալները ի լույս հանելու նպատակով:

Մեր ցեղն էլ - երբեմն իր տկարություններին գերիգործել է ի
կորուստ իրեն, և այսպիսով պատճառ տվել, որ իր գոյության նավի դե-

կավարները արդար զայրույթով խարազանեն իր հոգեբանության ստվերային կողմերը:

Ո՛հ, այդ մարգարեաշնորհ ղեկավարները, որոնց ցեղային բարոյականով օծուն սիրտը գիտցավ կծկվել մեր ժողովուրդի ամեն մի ցավից, և ցնծալ ի տես համահայկական ամեն մի հաջողության: Նրանք, մեր ցեղի հոգու այդ սրբազան անոթները, հաճախ իրավունքից ավելի պարտականություն են զգացել գոռալու հայության երեսին. «Քո էության մեջ մի բան կա, որը պիտի սպանես, եթե ազգորեն ապրել կուզես»:

Ահա՛ սուրբ Սահակը, սրբազան զայրույթով գինովցած. «Քահանայանալ ի վերայ տիրանենա, եւ տիրասպան եւ մատնիչ ժողովորոյ ոչ կարեմ»:^{*}

Ահա՛ հայոց պատմության հայրը՝ Խորենացին. «Յաճախ վարդապետներ ու վարդապետություններ փոխող. ուսուցիչներ, ընտրված ոսկով և ոչ սուրբ հոգով. աշակերտներ՝ ծուլ ուսանելու, և արագ այլոց ուսուցանելու, զորավարներ՝ անարդար, ինքնասեր, կողոպտիչ - արժանավոր ընկերն ավագակների. իշխաններ՝ ապստամբ, ազահ, անբարո. դատավորներ՝ տմարդ, կաշառվող, անորեն՝ բոլորը զուրկ սիրուց և անոթից»...

Ահա՛ և Յայոց Յայրիկը, համակ սեր ու վիշտ. «Միթե՞, հայոց ժողովուրդ, դու գռեհաց կավ ես աշխարհիս երեսին»:

Յապա Ահարոնյա՞նը՝ իշխանն ու փառքը մեր նորագույն գրականության, որի սիրտը արևածաղիկի պես միշտ էլ արևը - Արարատյան արևը փնտրեց:

Յայության վշտակիրը, որի հոգևոր կյանքի հորիզոնը միշտ էլ բռնել է գերագույն դեմքը մեր ծվատված Յայրենիքի:

Յայության տրիբունը՝ ոսկեբերան, որի հոգին հայոց պատմությունից ծծեց այն ամենը, ինչ որ գեղեցիկ է, վսեմ ու հերոսական, և դրա համար էլ որքան ուժեղ է իր ցեղասիրությունը, այնքան կատաղի է իր բարոյական զայրույթը, որը սակայն, իր սիրող սրտից կբխի:

Նա խոսքի հոգևոր կայծեր ունի, և գիտի շանթել այն ամենը մեր ցեղի կյանքում, որ տկար է ու տգեղ, անմկեր ու անփառ. հակառակահորդոր ու թունավորիչ. այն ամենին, որ երկրամուկ են, որոնք անեծք ու նվաստություն կշահեն մեր պատմության համար:

Յանգույն բիբլիական մարգարեների՝ նա նզովել գիտի, բայց իրեն հատուկ մեծ սիրով գիտի և դափնեպսակել:

Նրա վշտալի հանձարը անմահացրեց հայ վրիժակը, որը գիտցավ աներկյուղ շփման գալ մահվան հետ:

^{*} Ղազար Փարպեցի (ծանոթ. հեղինակի):

Նա երգեց հայորդին, որը դավանել գիտցավ ազատությունը, նրա համար գիտակցորեն իր արյունը թափելու աստիճան:

Օրհնեց ու քաղցրացրեց մահը հերոսների:

Մարգարեացավ գալիքը և եռակի զանգահարեց հայության վարած վերջին գուպարների մասին:

Յրեղեն խոսքով երկու սերունդների հոգում նա բորբոքեց ինքնահզորության ծարավը, և սեր դեպի տիտանիզմը պայքարի և զոհաբերության մեջ:

Եվ գիտցավ ներշնչել, թե Յայաստան երկիրը ո՛չ թե միայն ցանկալի որսավայր է իր գայլ հարևանների համար, ո՛չ էլ հարմար վայր՝ միայն անփառունակ գերեզմաններ ծորելու, այլ՝ որ դա հարմար է նաև Անկախության և փառքի տաճարներ բարձրացնելու համար:

Այսպես ապրեց ու ստեղծագործեց հայ պսակավոր քերթողը, իր ճակատագիրը ներքին հաղորդակցությամբ կապելով իր ցեղի ճակատագրին:

Ահա՛ թե ինչո՛ւ ամեն անգամ, երբ հայ մարդը կթերթի Ահարոնյանի հայրենաշունչ երկերը՝ կնդվի մտովին համբուրելու նրա ներցեղային բարոյականով օծուն գրիչը:

Ահա՛ թե ինչո՛ւ այսօր Միցկևիչի պես նա էլ ազատ է ասելու իր մասին. «Ես և Յայրենիքս նույնն ենք»:

Այսպես, միսոր Մայքլ, միայն այս ճամբով է ձեռք բերվում իրենց ցեղի հոգեբանության հոռի կողմերի նկատմամբ դատախազ ու դատավոր հանդիսանալու իրավունքը:

Յայությունը քննադատելուց առաջ՝ պետք է արիությունն ունենալ ապրելու նրա պատժված խղճմտանքը. պետք է քաջություն՝ իջնելու նրա խղճմտանքի խորքերը, կրկին ու կրկին անգամ ապրելու նրա և՛ փառքը, և՛ անոթանքը - նրա բովանդակ ողբերգությունը:

Այն դատապարտելուց առաջ՝ պետք է խաչվել նրա ապրած Գողգոթայի վրա: Իսկ այսպես վարվելու համար՝ ընդունակ պիտի լինել անսահման սիրո և զոհաբերության:

Այլապես՝ քննադատել չպիտի նշանակի տառապել:

Իսկ երբ քննադատողը չի տառապի, նա վուլգար չարախնդարող է և ո՛չ՝ քննադատ: Արհամարհանքի աչքը միշտ էլ հակամետ է ավելի թերիներ, քան առաքիճություններ տեսնել: Այո՛, անսխալ տեսնելու և արդարախոսի լինելու համար՝ պետք է մեծ սեր ունենալ: Չեզ, դժբախտաբար, պակասում է դա, ասել է պակասում է թե՛ քննադատելու բարոյական իրավունքը և թե՛ հոգեբանորեն առարկայական լինելու կարելիությունը:

Դուք գիտե՞ք հայ գրողի ճակատագիրը՝ ապրել ու ստեղծագործել կիսաքաղց և մեռնել զրկանքների մեջ: Դուք գիտե՞ք այդ - ամերիկորեն խելոք մարդ - և այսօր դասալիքորեն հեռու կապրեք մեր ցեղի կյանքից:

Ի՞նչ, արդա՞ր է, որ նման մեկը, որի համար չի ներցեղային բարոյականը, ըստ որի՝ ցեղակից հանճարն ու բեռնակիրը հարազատ եղբայրներ են - ասացե՞ք, արդա՞ր է, որ նմանը իր «նշանավորության» պսակին մի բան ավելացնելու ունայնասիրությամբ, օտար մանուկի մեջ իր ազգը կենդանի մեռյալ հոչակի:

Դասալիքը դատավորի դերո՞ւմ:

Կընդունենմ, արգահատելի է անհայրենիք ժողովուրդը, բայց միթե յոթնիցս զգվելի չի՞ հայրենիքի զգացումից ու պաշտամունքից զուրկ անհատը:

Դուք, որ «իմաստություն» ունեցաք ձեր գրիչը չթաթախելու հայ Արյունի և Արցունքի ծովի մեջ, դուք, որ սիրտ չունեցաք գոնե մի անգամ կրկնելու՝ «եղբայրներ, հայ ապրենք», ազատ եք ձեր տաղանդը զրնգուն դրամի և հանգստով էության վերածելու, ազատ եք ձեր քմախորժ վեպերով ընթերցող հին ու նոր աշխարհի կրքերը խաղաղել, սեղմ ասած՝ թույլ տվեք, խնդրեն, վերադարձնելու ձեզ հայության մասին գործածած ձեր բառը - դուք կարող եք «կուրտիզան»աբար սպասավորել օտար գրականության, բայց ոչ և վատահամբավել ձեր ցեղը հաչս օտար ազգերի:

Չգիտե՞ք, որ այսօր - երբ օտարատյացությունը սկսել է ատամների ցույց տալ տարագիր հային - ձեր տողերը կարող են արդարացնել ու սնուցել օտար ժողովուրդների արհամարհանքը դեպի հայ անունն ու դատը:

Չգիտե՞ք, որ ձեր ծանոթ տողերը կարող են ինքնանվաստացումի մղել օտար ափերի վրա ծվարված հայությունը, որ առանց այն էլ, հասկանալի պատճառներով ծանր տուրք է տալիս ազգային վատասերումին:

Վերջապես, ինչո՞ւ եք ուզում խախտել հայության հավատքը դեպի իր ապագան:

Տմարդություն չէ՞ փողոցի լեզվով խոսել մարդկային արդարության և մահվան հետ անհավասար պայքարի մտած մի բուռ ժողովուրդի մասին:

Ինչո՞ւ եք ուզում փութացնել նրա հույսերի մահը, որ իր ստույգ մահը պիտի դառնա:

Ծագումով հայ եք, և կակնկալվեք, որ - իմացե՞ք, կան և օտարագրի ասպետ գրիչներ, որոնք տարիներով մեր դատին կծառայեն - արվեստագետի ձեր խոսքով դուք ևս սրտապնդվեիք մահու և կենաց

կռվի բռնված տարագիր հայությունը: Եվ, հանկարծ, սպասված եղբայրական խոսքի փոխարեն՝ արհամարհանքի ծանր քարեր:

Մե՞ղք ձեզ:

Գրող լինել - այն էլ հայագրի - և մեր ցեղի անօրինակ արհավիրքները շահադիտող մարդկության երեսին թքելու փոխարեն, հարձակվել նրա զոհերի վրա: Ամո՞թ ձեզ:

Ի՞նչ, դրանո՞ւմ է գրչի մարդու կոչումը: Տաղանդը տրվում է նրանով կուրտիզանությո՞ւն անելու, այն հարստության ու հանգստի վերածելո՞ւ համար:

Դուք տեսաք, միստր, թե ինչպե՞ս են խոսում ժողովրդի, ժողովրդի մասին և ժողովրդի անունից:

Տեսաք վշտակությանը ու նվիրումով մեծ հրեա և հայ առաջնորդներ, որոնց համար չէ օլիմպիական մեծությունը, որի մեջ այնքան անկարելիք ու պաղ եք դուք: Առաջնորդներ, որոնց համար միայն նա՛ է ճշմարտորեն մեծը, որը մեծ զավակն է նախ իր ժողովուրդի, և ապա՛ մարդկության:

Իսկ դո՞ւք. ինչի՞ եք ծառայեցնում ձեզ տրված տաղանդը: Փոքրոգի՛, ինչպե՞ս թիկունք ցույց տվիք ձեր ցեղի Գողգոթային: Ինչո՞ւ չուզեցիք, հրեա օտարալեզու գրողների պես, լինել նախ ձեր ցեղի տաղանդավոր զավակը: Դժվա՞ր է: Ծա՞նր է հայ խոսքի խաչը: Ընդունում եմ: Բայց չէ՞ որ հենց այդ ծանր խաչը սիրով կրելու մեջ է ճշմարիտ մեծությունը:

Սակայն, ինչո՞ւ կերակրեմ, երբ հայությունը դարձել է «տաղտուկ ամենքին և մի բեռ » ձեզ համար: Չէ՞ որ դուք սկսել եք ամաչել ձեր ծագումից: Այո՞: Ուրեմն, գրչի կոկետություն չի՞ ձեր չանգռածը Չայաստանի մասին:

Այդ դեպքում թույլ տվեք, մեկ էլ գարշելու արվեստագետի ձեր ցեղամերժ տաղանդից, որը - մեղք - առաքինություն չունեցավ խոնարհվելու Չայության Տառապանքի, Չույսի և Չերոսական մեծության առջև:

Մենք հավատում ենք՝ Գողգոթայից հետո Չարություն կա:

Եվ արդար է մեր հավատքը:

Մենք զգում ենք մեծ ապագան հայ Չայրենիքի, և երկյուղածորեն ծնրադրում նրա աստվածային տեսիլքի առջև:

Մենք նախաճաշակում ենք նրա գալիք երջանկությունը: Եվ յոթնիցս հպարտ ենք, որ հայ ենք:

Չամբո՛ւյր ձեր անարգած Չայաստանին:

«Նոր Արաքս», 1930, թիվ 11, 12, 15-18:

ՑԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐ ԳԱՂԹԱՆԱԿԻ ԶՈՐՈՒՅՑ

Եթե ցայսօր մեր ժողովուրդը հարվածներ է միայն ստանում և ողբերգորեն ամլարող է հակահարվածել-դրա պատճառն այն է, որ նա չի ապրում ցեղորեն:

Անասելիորեն ճակատագրական և անկշռելի է ցեղա-յին ազդակի նշանակությունը մի ժողովրդի վերածնունդի, ազգամբողջացման և պետականացման գործում:

Գիտե՛նք, հասարակագիտական այդ պարզ ճշմարտությունը, սակայն, անկարելիության աստիճան դժվար է, բառերով «ի՞նչ է ցեղը» հարցի սիրտը շոշափել:

Մարդաբանության այդ տված սահմանումներից և ո՛չ մեկն ընդունելի՝ չէ ինձ համար:

«Ցեղ» հասկացողությունը սահմանելու համար բա-վական չեն հին եզրերը (տերմին):

Նրանցով չի կարելի սպառել ցեղի ողջ կարողությունը:

Ցեղը՝ դիմագծորեն ազգայինն է, այն տիպարականը, որով ժողովուրդները տարբերվում են իրարից:

Այո՛, ցեղային գործոնն ավելի՛ բարդ իրողություն է, քան ենթադրվում է:

Դժվար է դա սահմանել գիտական լեզվով:

Այստեղ՝ միայն հարաբերական գիտականության մասին խոսք կարող է լինել:

Ըստ մեզ - ասենք առանց տեսական խորացումների – ցեղն ավելի հոգի է, քան կար:

Մեր դարում, մասնավորապես, մեր օրերում, ոչինչ այնքան չի՛ տկարացնում ժողովուրդների պայքարունակության ոգին, որքան այն աղետալի մոլորանքը, թե իրենց ճակատագիրը բարվոքողը սեփական ճիգերը չեն, այլ ինչ որ՝ արտաքին ուժեր:

Ավելի՛ պարզ:

Մի ժողովուրդ, որն իրեն պետք եղած ուժն իրենից դուրս է փնտրում, կուրորեն իր պարտությունն ու անկումն է նախապատրաստում:

Հասկանա՛նք, որ ցեղի ուժակշիռն ավելի մեծ է, նրա ներքին կարողությունը բյուրաբյուր անգամ ավելի՛ հար-ուստ, քան՝ ժողովրդին:

Ա՛յն ժողովուրդը, որ գիտի այդ - գիտի ճշմարտությունը. փրկված է նա:

Հայաստանում ես ավելի բաներ եմ տեսնում, քան հայ ժողովուրդն ու իր օրվա արժեքները:

Հայաստան չի նշանակում երկրամաս և ժողովուրդ միայն, ո՛չ, ո՛չ. այնտեղ կա մի «երրորդը», մի այլ ուժ - ցե՛ղը - առանց որի, փառքի ու մեծության աստղերի տակ չի ապրում ու զարգանում ժողովուրդը:

Հայ ցեղը- դա հայ հողն է՝ համակ բոց ու զորույթ, որ ասում է անխոս- ես սնվում եմ նրանցով, որոնց՝ սնուցանում եմ:

Ե. դարում, կրակի բախտը կփորձի պարսկականության խոփը քարին զարկողը, հայոց թարմաշունչ ցեղայնությունն էր, որը այսօր կո- վի պիտի կանչել Հայաստանի թրջության և ցեղամերժ լեճինականության դեմ:

Ցեղն է, որ մեր մեջ կապրեցնի և կզորացնի Հայաստանը, անգամ, Հայաստանից դուրս:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

Ցեղը չի ծերանում, թիկնադարձություն չգիտի և չի պարտվում: Նա ժամանակների վկան է, հավիտենական հայր, Աստծու գործակիցը:

Ցեղն արարիչ է, ժողովուրդը՝ արարած:

Ժողովրդի ուժածին մեքենան է ցեղը և նրա ուժակիրը, որն իր մեջ կրում է մի ինչոր տիեզերական և հարուցիչ ուժ:

Դա՛ այն հոգևոր շաղախն է, առանց որի ժամանակը հեշտությանը է հյուլեացնում ժողովուրդներին:

Ժողովուրդը կարող է և շինարար լինել, ցեղի ազդեցությունը, սակայն, մի՛շտ էլ ստեղծագործ է:

Այդ իսկ պատճառով, ավելի մշակույթունակ է ցեղը:

Երբ չկա ցեղը՝ ժողովուրդների հոգևոր անդաստանը ավելի խժուժ է արտադրում, քան ցորեն:

Նվաստախոհ և նվաստախոս է ժողովուրդը, ցեղը մի՛շտ էլ թագավոր է և գահընկեցություն չգիտի:

Հակառակահորդոր է ժողովուրդը - և անմվեր ու անփառ, երբ նրա մեջ տկարացած է ցեղի ծայնը:

Հարանվանական է ժողովուրդը-կաթոլիկ է, բողոքական և այլն - ցեղը մի՛շտ էլ մի՛ է և ամբողջական:

Ժողովուրդ՝ ասել է դասակարգ և դասակարգային եսականություն, ցեղն ընկերային արդարություն է և հնարավոր հավասարություն:

Ժողովուրդը կարող է և գիտենալ, ցեղը մի՛շտ էլ կա-րող է նաև:

Առաջինը կառաջանա գայթ ի գայթ, ցեղը՝ եռադարձ ալիքի սաստկությամբ:

Մեկը կայականություն է, մյուսը՝ ուժականություն - ցեղը:

Ժողովուրդը՝ դա «Կարսն» է - ցեղը՝ Ղարաքիլխան: Մինչև այս ռազմադաշտը մեր ժողովրդի ճակտին ես աստղեր չտեսա:

Ժողովուրդը հաշվետես ուղեղ է, ցեղը՝ ավելի սիրտ, որ անհաշիվ կերպով զոհաբերել գիտի:

Միայն ցեղին է տրված «հարյուրեզյան» զոհաբերությունը - ամենամեծը:

Ապրել օրը օրին, թելն ու ասեղը ձեռնին՝ իր դրությունը կարկատելու գործի վրա - ահա՛ ժողովրդի գորշ առօրյան: Ցեղը, կարկատումի «քաղաքականություն» չգիտի:

Մի՛շտ էլ ամբոխանալու հակամետ է ժողովուրդը, ցեղն է, որ միաբան ու լարված կպահի ժողովրդի կամքը:

Ցեղը կարող է ժամանակավորապես և՛ պարտվել, բայց պարտվողականություն չգիտի:

Նրա մեջ ամեն ինչ նոր է, իսկ նորը հին է՝ իմաստությամբ շաղախված:

Նա գիտի նախատեսել, նախազգալ վտանգը և արհամարհել՝ միաժամանակ:

Ժողովուրդը, հաճախ, տարակույսի և վարանումի կմատնվի, ցեղը բնագոյրեն գիտի իր կտրելիք ճամբան:

Մինչ ժողովուրդն արդարություն կխնդրե - ցեղը կգործարի դա:

Ժողովուրդ՝ դա ասել է կշիռ առա՛նց սրի-իրավունքի անզորություն: Ցեղը՝ դա սուրն է, հաճախ սուրը, առանց կշռի:

Ժողովուրդը կխոստանա, բայց քիչ բան կտա, երբ ցեղունակ չէ:

Ցեղին, միայն ցեղին է տրված ժողովրդի ստրկության ծանր շղթաները արծվի թևերի վերածելու արվեստը: Նա՛ ստրկության մեջ իսկ, չի կորցնում իր պատմական ճամբան: Անցեղաշունչ ժողովրդին տրված չէ այդ բնագոյական կարո-ղությունը:

Ժողովուրդը՝ դա հայ հոգու մարտիրոս կողմն է, ցեղը՝ հերոսական:

Ժողովուրդը մեռյալներ կտա, ցեղը՝ դյուցազուններ:

Մեկը սիրում է քարշ գալ ծանոթ ճամբաներում, մյուսը - ցեղը՝ դժվարակոխ ուղիներ է փնտրում:

Հելլենական թերմոպիլը և հայկական Վարդանակերտը, Մարաթոնը և Ավարայրը, բուլղարական Շիպկան և մեր Սյունիքը - ցեղի շունչն է օծել այդ բոլոր ռազմավայրերը:

Ժողովուրդը՝ դա ա՛յն վախկոտն է, որին ուզեցին գործի ուղարկել և նա առարկեց - «դուրսն առյուծ կա»: Ցեղն իրենից դուրս առյուծ չի ճանաչում:

Ցեղի արևը կարող է և թեքվել, բայց մայր չի մտնում:

Ցեղն է մեր ապավենը:

Անասելիորեն կարևոր է ցեղի տեսակարար կշիռը:

Ժողովրդի մշտախոռով տարերքն է ցեղը:

Ժողովուրդները միայն ցեղի միջոցով գլուխ կհանեն իրենց հոգևոր ինքնակառուցումը:

Ցեղը կաղապարիչ ուժ է:

Ժողովուրդը, մի՛շտ էլ, ցեղի թևերով - անցյալի և ապագայի ուժով է առնում իր թռիչքը:

Երբ ժողովրդի մեջ ցեղը չի շնչում, նա ծալում է արծվի իր թևերը: Երբ ժողովրդի մեջ արթուն չէ ցեղը- նա տառապում է հոգևոր անլության և քաղաքական համլետականությամբ:

Ո՛չ թե միայն ներկան, այլև ապագան իր սնունդն ստանում է անցյալից- ցեղից:

Ժողովուրդը ներկան է, ցեղը՝ երեկը, այսօրը և վաղը:

Առաջինը հաճախ կլանվում է ներկայով, երկրորդը հանում է մեզ ներկայից և ցույց տալիս անցյալն ու ապագան՝ իդեալ լույսի տակ:

Արթուն է ցեղը- ասել է՝ ժողովուրդն իր լսողությունը տվել է անցյալին, աչքը՝ ապագային: Դա ասել է՝ նրա անցյալը մշտական է, իսկ ապագան՝ նախօրոք ապրված:

Սակայն տկարացա՞վ ցեղը-ազգն այլևս «մի որդակեր շենք է, որ ո՛չ մի նեցուկ չունի և առաջին իսկ փոթորիկին պիտի կործանվի»:

Ցեղն է մեր ապավենը:

Ցեղն ավելի՛ նրանք են ներկայացնում, որոնք այլևս մեկնել են մեր աշխարհից և նրանք, որոնք պիտի գան:

Երբ ժողովուրդը ցեղորեն կապրի - նրա կյանքում փրկարար դեր կկատարեն առավելապես նրա մեծ մեռելները, որոնց իշխանությունը և՛ արդար է, և՛ իմաստուն, և՛ զորավոր:

Իսկ ցեղորեն ապրել - ասել է պատմական հիշողությամբ վերապրել անցյալ սերունդների կյանքը՝ նրանց ճակատագրին կապելու մերը:

Ցեղ՝ ասել է իմաստություն, խստաբարոյություն և զորույթ:

Դա՛ Հայ Ատլասն է, որ իր ուսերի վրա հայկականության երկինքն է կրում:

Ցեղը զորութենական հայկականության օվկյանն է, որից սնունդ են առնում Հայ եւթյան ծովը, լճակն ու վտակը:

Տեղայնությունը - դա արյան միություն է, միությունը ճակատագրի, դա կրոնն է, լեզուն - դա ուժն է այդ բոլորի, առանց որի կա եսակենտրոն անհատների ամբոխ, բայց ոչ՝ ազգ: Այն, ինչ որ ունենք, որպես մշակույթ և ազդեցություն, ոչինչ է, բաղդատմամբ ա՛յն բանի, որ ունի և պիտի տա մեզ ցեղի անսպառ ոգին:

Չկա ցեղը - կա ժողովրդի ստորարժեքության գիտակցությունը, կա այդ գիտակցության դառնությունը:

Տեղից են գալիս հայ գենքի, բազուկի և գրչի բոլոր մեծությունները:

Երբ ցեղորեն կապրենք՝ մենք կօգտվենք մեր ցեղին հատուկ հերոսականությունից և գերագույն պատվասիրությունից, նրա կրոնական բոցավառությունից և մշակութային խանդից- նրա ո՛ղջ զորութենականությունից:

Մինչ ժողովուրդը միջակություններ կծնի, ցեղի ինքնահայտնությունը տեղի կունենա հերոսների, սրբերի ու լուսակիրների միջոցով:

Երբ ցեղորեն ենք ապրում - ասել է ներքին, հզորացուցիչ հաղորդակցության մեջ ենք անցյալի մեծ առաջնորդների հետ:

Անցեղաշունչ ժողովուրդը կորովի և իմաստուն առաջնորդներ չի ունենա:

Ցույց տվե՛ք ժողովրդին իր ցեղի արև - դեմքը, որ նա ինքնատեսությամբ բարձրացնի իր խոնարհ ճակատը: Յե՛նց սրանում է մտավորականության, գրականության, եթե կուզեք, նա՛ն, հեղափոխական շարժումների դերը:

Անարժեք է գրականությունը, եթե դա ցեղի ոգու ինքնահայտնությունը չէ, եթե նրա մեջ ցեղի ոգին չի ճառագայթում:

Երբ ժողովուրդը մեծ թևաբախումներ ունի, ասել է՝ ցեղաշունչ նրա գրականությունը- դա նշան է, որ նրա մեջ ցեղն է գործում:

«Ձարթե՛ք, փա՛ռք իմ», Շնորհալիաբար պիտի երգի հայ գրողը, եթե ուզում է արագացնել փրկարար ցեղացնցունը՝ հայ էության մեջ:

Ո՛չ թե եվրոպականացում, այլ ցեղայնացում. միա՛յն ցեղը կարող է ազգային արժեքները համամարդկայնացնել:

Եվրոպականը պիտի ծառայեցնել որպես միջոց միայն՝ մեր սեփականը դրսևորելու և փարթամացնելու համար:

Ժողովուրդն ընդունում է օտար մշակույթն, ապագայնանալով, ցեղը՝ ազգայնացնում է իր ընդունածը:

Անօգուտ է նմանողությունը: Ավելի՛ն՝ դա ավարտում է մեր ցեղայնությունը: Ամեն նմանողություն ժողովուրդները կգնեն իրենց անհատականության կորուստի գնով:

Երբ արթուն է ցեղը՝ ժողովուրդը տեսնում է իր հոգու անբավ հարստությունները և իր գրականության միջոցով նրանք փռում՝ աշխարհի առջև:

Տեղորեն չապրող ժողովրդի համար՝ համար է անգամ, իր հայրենի աշխարհը: Նմա՛նը կարող է խորթանալ անգամ իր հարազատ միջավայրում: Տեղորեն ապրողն, ընդհակառակը, կարող է և՛ մեծ սփյուռքի մատնվել, ինչպես Իսրայելը, բայց մի՛շտ էլ գերծ մնալ ներքին հոգեբանական կորստաբեր ցրումից:

Տե՛ղն է մեր ապավենը:

Տեղակրոնություն- ահա՛ համադարմանը, առանց որի հայությունը կմնա մարդկության քաղաքականապես ամենատնանկ մասը:

Տեղակրոնություն, դա անցյալապաշտություն չէ, ո՛չ էլ հոգևոր պորտաբուժություն, ինչպես և՛ ո՛չ ծույլ հուսադրություն, ոչ էլ՝ մեղկ ապագայապաշտություն:

Անցյալի պաշտամունքի և ապագայի մեծ հույսի ստեղծագործ կենակցությունն է դա, որ ժողովրդի հոգուն ամենաշքեղ հղացումներ է տալիս:

Տեղակրոնն է նա, ո՛վ ապրում է ցեղորեն՝ ցեղի կյանքով և ցեղի համար:

Տեղակրոնությամբ պիտի փարատել մեր ժողովրդի ներքին տկարությունները:

Տեղապաշտության կրակով պիտի մոխրացնել հնոտինն ու սնոտինը՝ մեր մտավորականության կյանքում:

Տեղայնություն - դա՛ է այն շաղախը, որ սերունդներին այնպես է իրար կապում, ինչպես կիրը՝ հոյակապ շենքի քարերը:

Երբ ցեղակրոն է ժողովուրդը - նրա սակավաթվությունը դառնում է երկրորդական:

Ժողովրդի համար իր խաղերի միջև եղած ցեղային հողակապության սերտությունն է եականը:

Տեղն է ներգործոնացնում ժողովուրդը, նա է տալիս ներգործոն մարդը- նախակարապետը ցեղային գերմարդու:

Ահա՛, թե ինչո՛ւ են ասում- ցեղակրոնության ճամբի դեպի քաղաքական փրկարար միակրոնություն:

Մեր մտավորականության է մնում աշխատել, որ ցեղակրոնությունը դառնա արդի հայ հոգու եռյակ ձևերը՝ նրա մտածումը, զգացումը և կամքը, մասնավորապե՛ս կամքը:

Տեղի գերագոր կամքը - ահա՛ ժողովրդի փրկության լծակը:

Տե՛ղն է մեր ապավենը:

Մինչ հայը իր ցեղի մեջ մարդկայնություն, թուրքն իր հոգում գայլություն է մշակում:

Այդ իսկ պատճառով թուրքի մոտ ատելությունն ավելի՛ հարուստ զինարան ունի, հայի մոտ՝ սերը:

Թուրքը՝ դա իժն է, որ դեռ իր մոր արգանդում զինված է թույլ-նով:

Նրան՝ մի հանցանք ներել, ասել է՝ երկու նորերը արտոնել:

Մեր ժողովրդի համար թուրքն անպարտելի է, ցեղի համար՝ արհամարհելի:

Թուրքը դեռ ծանոթ չէ մեր ցեղի բազուկի ուժին, մինչև հիմա նա գործ ունեցավ մեր ժողովրդի, բայց, գրեթե, երբե՛ք՝ ցեղի հետ:

Նրա զենքի հաջողությունը սեփական ուժի լիությունից չէր, այլ՝ մեր դիմադրության պակասից:

Ժողովուրդը կարող է և՛ մոռանալ թրքության հասցրած չարիքները, ցեղը՝ չի ների:

Ցեղորե՛ն, ցեղորե՛ն ապրենք, որպեսզի սրտով մեծ և զորավոր Վարդաններն ու Վահանները անպակաս լինեն Հայոց աշխարհում:

Ցեղն է ժողովրդի հոգևոր զինարանը. նախ այնտեղից առնենք մեր սպառազինությունը՝ թրքության դեմ:

Երբ ցեղն է գործում՝ Գարահիսարցի մի հյուսն դառնում է Անդրանիկ, և Սեբաստացի մի շինական՝ Մուրադ:

Երբ ցեղորեն կապրենք՝ ամեն մի հայ զոհի փոխարեն աշխարհ կգան երկու նոր վրիժակներ: Ցեղն է, որ ժողովրդի կրօնի տակ վրեժխնդրության հիդրան կապրեցնի:

Ցեղն է, որ ժողովրդի սուրը սրել կտա իր նահատակների գերեզմանաքարի վրա՝ այն ավելի՛ ևս հատող, զարհուրելի և հաղթական դարձնելու համար:

Ցեղը՝ դա ժողովրդի սրտին նստած շանթակիր ամպն է:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

Որքան տիրական է ցեղի ազդեցությունը ժողովրդի կյանքում, այնքան հեշտ է ինքնապաշտպանվում վերջինս:

Ժողովուրդը անձգնություն է, ցեղը՝ մտրակող կամք:

Ժողովուրդը դպիրներ է ծնում, ցեղը՝ մարգարեներ:

Ժողովուրդը նահանջելու տրամադիր զինվորն է, ցեղը՝ միշտ էլ Վահագն:

Ցեղն արիություն է, նաև՝ արիապաշտություն. հասկանալի է, թե ինչո՞ւ հեթանոս հայության իմաստությունը Վահագնին էր նվիրել բուլոր ամիսների 27-րդ օրը:

Խաղաղության ժամանակ, գուցե և կարելի է ապրել առանց ցեղի, վտանգի ժամանակ՝ երբե՛ք:

Ցեղը՝ դա ճակատամարտերում ճերմակած հազարա-վերք զորավարն է, որ միշտ էլ կերիտասարդանա վտանգների ժամանակ:

Ժողովրդի ուղեցույցն է ցեղը. նա իր մեծ մեռելների գերեզմաններով է նշանադրում ժողովրդի փրկության ճամբան:

Ցեղը՝ դա աստվածաման Հայկն է, որն իր եռացող զայրույթը եռաթևյան աղեղի մեջ դրած՝ թշնամուն կուղղի:

Դա ա՛յն խորախորհուրդ ուժն է, որ Նպատ լեռան վրա լարված պահեց Մեծ Պարթևի երկնաբարձ բազուկները, մինչև որ հայերը հաղթեցին:

Դա հայ սպարապետի հպարտանքն է, որ սաստեց թշնամուն՝ «Եթե հարվածը իմն է՝ չի փրկվի»:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

Այս կամ այն ցեղը մոտավոր ճշտությամբ դիմագծելու համար՝ նրան պիտի դիտել իր հոգու հայելու՝ իր կրոնի մեջ, որովհետև ցեղի մոտավոր ինքնահայտնությունը հնարավոր է միայն իր աստվածների միջոցով:

Ի մտաբարոյական զարգացման չափով, ցեղն իր կրոնի մեջ դնում է իր հոգեբանական գծերը, իր աշխարհգագացությունը, իր բնագանցական էությունը:

Հայը լինելիական է- հաստատում է հայոց հեթանոս կրոնը: Լի-նելիական է հայը - ահա՛՝ ակն ու աղբյուրը մեր մեծ Հուսիս և Ջորույթի: Այս է, որ ի ուրախություն թուրքի, դեռ չի գիտակցում հայ մտավորականությունը՝ իր մեծամասնության մեջ:

- Պիտի մեռնի՛՝ անհատը, որ ապրի դասակարգը- պատգամում է մեծամասնականությունը:

- Մեռի՛ր դասակարգ, որ ապրի ազգը- ասում է ֆաշիստականությունը:

- Թո՛ղ մեռնեն երկուսն էլ՝ անհատ, թե դասակարգ, որ ապրի ցեղը,- ասում է Հիտլերականությունը:

Տեսնո՞ւմ եք, որ Հեգելի, Ֆիխտեի, Նիցշեի հավիտե-նականի փիլիսոփայությամբ թրծված Գերմանիան է, որ ճգնում է ոտքի հանել ցեղը:

Իսկ հա՞յը - ավա՛ղ, հայ մտավորականությունը ցեղահաղորդ չէ և՛ այսօր: Նա ծանօթ չէ իր ցեղի հոգու կարելիություններին և այդ իսկ պատճառով շարունակում է կառչած մնալ իր վտիտ ժողովրդասիրության՝ առանց օգտվել կարողանալու իր ցեղի զորությունից: Նա շարունակում է մնալ քաղաքականապես սնանկացած մի ժողովրդի անզոր

մտավորականությունը, երբ պատմական վայրկյանը նրանից պահանջում է լինել ցեղի ընտրանին:

Ցեղերի գոտեմարտ կա այսօր - ոչի՛նչ են ժողովուրդները- ան- նախընթաց գոտեմա՛րտ, որին չմասնակցել սեփական արյունով- նշան է պատմական փոքրոգության: Դա նշան է, որ հայ մտավորականու- թյունը դեռևս տեր չէ եղե-րաբար ապրված մի նոր իմաստասիրության, որ նա օտար է իմաստասիրական հերոսության, ինչպես և անծանոթ՝ հայ ճակատագրի ճշմարիտ իմաստասիրության:

Այսօրը՝ նո՛ր օր է - հասկանա՛նք այդ, և այն, որ հայ մտավորա- կանությունը երբե՛ք չի ունեցել ավելի մեծ և պատասխանատու դեր:

Վայրկյանը, որ ավելի՛ քան ճակատագրական է, պահանջում է նախ՝ հերոսական բարոյականության և մտածումի, ապա՝ մեծագործու- թյան և ինքնաողջակիզումի ընդունակ մի մտավորականություն:

- Գերազանցի՛ր և պիտի հաղթե՛ս,- ասում է աշխարհն ազգե- րին: Եվ հայը միայն ցեղակրոնությամբ կարող է գերազանց հանդիսա- նալ, որովհետև գիտենք՝ հրաշունչ ցեղայնությունն է նրա էության հիմ- նական կշռույթը:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

Ժողովուրդը գործում է, ցե՛ղն է, սակայն, իրականացնողը: Բավական չէ գործելը, իրականացնել է պետք, հասկանա՛նք այդ: Հաս- կանա՛նք նաև, որ բոլոր տեսակի հաղթանակներ տարվում են նախ՝ ցեղի ոգու քիմիարանում:

Ժողովուրդը կարող է և հարմարվել իր նվաստ վիճակին, ցեղի համար, սակայն, անդարձ չեն աշխարհի վճիռները:

Նրա համար անսրբագրելի չէ Լոզանը, հավատացե՛ք:

Երբե՛ք, ա՛հ, երբե՛ք հայ անվան շուրջն ա՛յնքան ամոթանք չէր կուտակվել, որքան վերջին տասնամյակի ընթացքում:

Եվ հենց սրանումն է մեր դրության փշեպսակը, ինչպես և մեր փրկության գրավականը՝ միաժամանակ:

Զե՛ որ գերման ցեղի քաղաքական միության գիտակցությունը ծնունդ առավ և զարգացավ տառապանքի և նվաստության դպրոցում:

Ցե՛ղն է ժողովրդի հոգևոր ոսկեփոխը:

Այսօրը՝ նո՛ր օր է - ու գիտի այդ՝ գիտի փրկարար ճշմարտու- թյունը:

Այսօր, երբ մեր Հայրենիքում կարմիր գերեզմանափորները հա- յոց ցեղն ու աստվածն են թաղում, և նրանց բրիչների ծայնն արծա- գանքում է խորհրդային գծից դուրս. մեր այս վշտաշունչ օրերին, երբ թուրքը՝ Լոզանից ձեռք բերած անպատժության արտոնագիրը ծոցը՝ բաց ճակատ շրջում է արևի տակ և իր յաթաղանից մազապուրծ հայու-

թյան ոչնչացումը որոճում - այս, մեզ համար անփառունակ օրերին, երբ չարագուշակ բուերն են հսկում մեր հավաքական ճակատագրին - թո՛ղ ցեղակրոնության խոսքը հնչի որպես կազդուրիչ կանչ:

Զե՛, թե՛, Մասիսը - հայոց ցեղայնության հրաբուխը-դեռ չի շի- ջած. նո՛ր, մենք նո՛ր ցեղաշարժերի կսպասենք՝ մեր արյան մեջ զգալու ներկայությունը անցյալի և վաղվա հաղթական հայության: Մենք ասում ենք - մի՛շտ էլ արդար է, որ մեր կյանքում օրենսդիր և առաջնորդ է ցեղը և ո՛չ թե ժողովուրդը:

Արթնացա՞վ ցեղը՝ մենք վերստին կրնենք հավիտե-նականու- թյան ձեռքը և կռվի կկանչենք անարդար ժամանակը:

Եվ կհաղթանակենք, քանզի ցեղի աստվածները - Հայկն ու Վա- հագն - պիտի բարձրացնեն շանթընկեց մեր բազուկը և վանեն նրա հարվածները:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

«Խռովք», Սոֆիա, 1932, թիվ 1:

ՑԵՂԱՅԻՆ ԱՐԹՆՈՒԹՅՈՒՆ⁵⁴

ԻՄ ԽՈՍՔԸ ԱՍԵՐԻԿԱԳԱՅ ՆՈՐԱԳԱՍ ՍԵՐՈՒՆԴԻՆ

ԽՈՍՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԻՆՉ Է ՑԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Քաղաքական վայրկյանը, որ կապրի հայությունը, պատմական է և գերագույն:

Այդ գիտակցությունը խռովքի է մատնել մեզ:

Այլևս սուր կերպով զգացվում է, որ բախտորոշ անկ- յունադարձը մոտ է, և որ նրանից է կախված մեր ժողովրդի լինել- չլինելը: Խորապես գիտակցվում է այլևս, որ օրվա մտայնությամբ, անպատիժ կերպով, չենք կարող շարունակել մեր անհայրենիք գոյությունը:

- Ի՞նչ, ի՞նչ է պատրաստում մոտիկ ապագան մեզ համար- ահա՛ չարչարող հարցը, որ վճռապես դրվում է հայ մարդու առջև:

Այդ հարցին պետք է պատասխանել մի այլ հարցով՝թե զորութենական ի՞նչ կարողություններ կան թաքնված մեր ցեղի էության մեջ:

Իսկ այդ հարցին կարող է պատասխանել ցեղաճանաչը միայն:

Արդարև՛, առանց ցեղային ինքնաճանաչումի՝ անկարելի է զերծ մնալ սեփական ուժերը ստորագնահատելու, ինչպես և գերազնահատելու աղետալի սխալմունքից :

Ավելի՛ն կա:

Մի ժողովուրդի էության ստվերային կողմերը ոչ թե միայն կասեցնում, այլև հաճախ անկարելի են դարձնում նրա դրական հատկությունների զարգացումը, առանց որին, ի հեճուկս Հայաստանի և հայության թշնամիների, մեր քաղաքական ճակատագիրը պիտի շարունակի պահել իր անօրինակ դաժանությունը:

Այո՛, ժողովուրդների անզորության և դժբախտության ամենա-ներգործոն պատճառը՝ իր սեփական էության մասին ունեցած տգիտու-թյունն է, անհիքնաճանաչությունը- իմա՝ անցեղաճանաչությունը:

Մերօրյա հայությունը ծանոթ չէ այն հոգեբանական օրենքներին, որ ժողովուրդների զարթուումը կկառավարեն, այդ իսկ պատճառով նա չի աճում հոգևորապես:

Դեռ իր խորքին անծանոթ է հայությունը, և դրա համար էլ պարտվողական է:

Նա դեռ չի սրբել իր աչքերը՝ իր հոգու միջոցով աշխարհը, իրերը և իր սեփական ուժերը անսխալ կերպով տեսնելու համար: Նա դեռ չգիտի չափն իր հոգևոր զորութենականության, նա չի՞ զգում իր զորութենական կարողությունները և չգիտի, թե ի՞նչ պայմանների տակ կարող է զարգացնել ու կիրարկել այդ ուժերը:

Նա դեռ չի զգում իր ուժն և չգիտի, թե ի՞նչ կարող է դառնալ որպես ցեղ:

Եվ հենց այդ է պատճառը, որ նա դեռ չի գտնում թե իր ներքին կռվանը և հաստատ հենակետ չունի: Նա հոռետես է, անասելիորեն պարտվողական: Իսկ ժողովուրդները գերազանցորեն լավատես են, զորավոր, վճռական, երբ սուր կերպով կզգան երկու բան՝ իրենց ներքին ուժը և իրենց ճակատագիրը բարեփոխելու համար աշխարհի հետ փոխանակած հարվածների քաղցրությունը: Դեռ այդպիսին չէ հայը, որովհետև ցեղաճանաչ չէ:

Ինքնաճանաչ չէ մերօրյա հայը:

Նրա համար հայոց պատմությունը անզորության և պարտու-թյան, կոտորածների և տեղահանության տխուր նկարագրությունն է, և ո՛չ ավելին:

Իսկ այդօրինակ ըմբռնումը սեփական պատմության մասին այլ բան չէ, եթե ոչ մի բացասական և աղետային ինքնաներշնչում:

Արդ թե ինչո՞ւ պետք է խորացնել մեր պատմական հիշողու-թյունը՝ վերապրելու մեր ցեղի կրած-անցած պատմական ողջ ճամբան: Առ այդ մեր անցյալին պետք է մոտենալ մեր պատմության խորիմաստ ուսումնասիրությամբ: Պատմագիտական լույսի տակ պետք է դնել մեր ցեղի գոյության և կյանքի ծանրակշիռ խնդիրները, որոնց անսխալ լուծումից է կախված մեր լինել-չլինելը: Հետևաբար, դառնանք ցեղա-ճանաչ, քանզի միայն նմանն է դառնում ակտիվ ուժ, քանզի ժողո-

վուրդները միայն ինքնաճանաչությամբ են դառնում որոշ աշխարհայե-ցողության տեր, իսկ նմանը դառնում է ավելի ստեղծագործ:

Ցեղաճանաչությունից զուրկ ժողովուրդը իր նորաբույս սերուն-դին կտա սխալ դաստիարակություն, կունենա սխալ քաղաքականու-թյուն և սխալ ռազմավարություն:

Հայոց ցեղայնության անծանոթ մանկավարժը, զորականը և քաղաքական գործիչը կարող են գործել կուրորեն միայն, առանց գիտական հիմունքի: Իսկ գիտենք, որ ազգերի ճակատագիրը առավե-լապես կախված է իրենց դաստիարակությունից, արտաքին քաղաքա-կանությունից և ռազմավարությունից, որոնցից առաջինը կրթում է նրանց ներքին ուժը՝ կատարելագործում ցեղը, իսկ երկրորդը և եր-րորդը այդ ուժից իմաստնորեն օգտվելու կարելիություն են ընձեռում նրանց:

Սեղմ ասած՝ բացարձակապես անկարելի է անսխալ դաստիարակություն, քաղաքականություն, ռազմավարություն մշակել՝ առանց սեփական ցեղի ոգու հիմնական ճանաչումի:

Արդ, թե ի՞նչու են ցեղակրոնություն քարոզում:

Ցեղակրոնություն, ասել է՝ ցեղաճանաչություն, ջերմաջերմ պաշտամունք դեպի ցեղի փառահեղ անցյալը, ապա ստեղծագործ հավատ դեպի ցեղի մեծ ապագան:

Ցեղակրոնությունը հայ կյանքի բարձրացող նոր ալիքն է մեր ազգային հոգևոր կազմվածքի, բնատրամաբանական հակազդումը՝ իրեն մահվամբ սպառնացող օտար միջավայրերի դեմ:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ կանգնած վաղվա շենին՝ մեր անմեռ ցեղի մեծ ապագայի հավատքով ես իմ խռովիչ կանչն են ուղ-ղում օտար աշխարհներում ցրված մեր նորահաս սերունդին՝

Եղի՛ր արթուն, արթո՛ւն ցեղորեն:

Եղի՛ր ցեղակրոն:

ԽՈՍՔ ԵՐԿՐՈՐԴ
ՀԱՅՐ ԵՎ ԹՈՒՐԵԸ

Թուրքը, համաշխարհային պատերազմի օրերին, իր տկարության սարսափից (լա՛վ ըմբռնիր այդ, ասացի՛ իր տկարության սարսափից) խթանված, հղացավ ծրագրերից ամենադիվայինը՝ բնաջնջել մի հիմնավոր ցեղ, որ դարե-րով իր շուրջը միայն լույս և քրտինք էր սփռել:

Հղացավ և գործադրեց:

Եվ մի օր, թրքահայության ողջակիզումի առաջին օրը, բարձրացող արևը Հայաստան երկրի փոխարեն տեսավ մի կատարյալ գեհեն: Տեսավ խաչի նսեն ստվերն ընկած մեր չորսհազարամյա

հայրենիքի վրա: Տեսավ, թե ինչպես մի խաղաղասեր ազգ՝ վախկոտ, բայց հարձակողական, փոքրոգի, բայց ավերիչ-կիրոսեր մի անգեմ և անպաշտպան ժողովրդի դեմ՝ այն իր պատմական հայրենիքից արմատախլելու խելագարությամբ: Տեսավ թե ինչպես կոնխրամային հազարամյա օրհնությամբ լեցուն գյուղերը մեր, կաղծվեին վանքերը, եկեղեցիները, գրադարանները՝ հազար: Տեսավ խուժուժ գործը տապարի, յաթաղանի, կապարի - ամեն տեսակի և չափի գործիքների, որոնցով սպաննել և ավերել կարելի է: Այլևս Հայաստանով անցնող գետերն արյուն էին կտրել, իսկ կիրճերը՝ դիակներով լեցուն: Տեսավ թե ինչպես իրենց ծնողների և ամուսինների ներկայությամբ կխլեին և կբռնաբարեին կանայք: Գործի վրա էր թրքական սանձարձակ շնությունը, որ անասուններին իսկ կգերազանցի: Հայ տղամարդիկ՝ անկարող դիմանալու՝ անձնասպան կլինեին, և սարսափից խելագար մեր աղջիկները խմբովին եփրատի ալիքները կգրկեին: Տեսավ թե ինչպես հայրը հավաքեց իր ընտանիքը և այրեց ողջ. թե ինչպես սովահար հայ մանուկները իրենց մորթված մայրերի դիակներին կպած՝ ծիծ կծծեին: Շատ տեղերում էլ հայ մանուկների ջարդը խաղի վերածվեց. նրանց ոտքերից բռնած՝ իրար գարնելով կսպանեին:

Արևը տեսավ տուն, տանիք ու ճամբաներ՝ արյունով ներկված: Տեսավ բարձրունքների վրա, գետափերին և ձորերի մեջ՝ մահվան հետ կռվի մտած արնաթաթախ հայորդիներ: Տեսավ թե ինչպես «շներն ու շնագայլերը մեր սիրելիների սրտերը կկրծեին»: Տեսավ իրենց գողգոթայի ճամփին, անասունների պես, վաճառքի հանված հայ կանանց ու մանուկներ, և լուսավորեց խաչի ճամբան ծերերի, կաղերի և կույրերի:

Հայոց արևը տեսավ այդ ամենը և խավարեց այդ օրը:

Եվ մի օր էլ եղեռնի վերջին օրը, երբ այլևս ամեն ինչ տխրորեն կատարյալ էր, բնությունը նստեց սգալու Հայոց Աշխարհի մոխրակույտերի վրա...

Եվ թուրքը անօրինակ շնականությամբ ասաց Երոպացուն՝ «ջարդից վերջը աղոթք արի և արդարացա»:^{*} Իսկ դիվանագիտական խարդավանքների վարպետ Մոսկվան, հանձին Ռադեկի, չուշացավ արդարացնելու Թուրքիայի հայաջինջ քաղաքականությունը^{**}. «Իթքիատը իր երկրի անկախությունը պահելու համար արեց ինչ-որ

* Մի թուրք հարյուրապետի խոսքերը գերմանացի Ֆոն Գորդոնին (ծանոթ. հեղինակի):

** Տես. բուլշևիկյան «Նոր Աշխարհ»ի թիվ 3-ը, 1922, հոկտեմբեր, Թիֆլիս (ծանոթ. հեղինակի):

կարող էր: Նա վճռեց ոչնչացնել ամբողջ հայ ժողովուրդը: Եվ կասկածից դուրս է, որ Պոլսի մեջ նստած իթքիատական ղեկավարները այս հարցի մեջ շարժվեցին պետական անհրաժեշտության գաղափարով: Թուրքիայի համար խնդիրը շատ սուր էր դրված - ապրել կամ մեռնել: Նրանք նախընտրեցին ապրել»:

Այսպես, այսպես խոսեց կարմիր հրեշը՝ սեղմելով Թուրքիայի հայաջինջ ձեռքը: Քրիստոնյա աշխարհն էլ լրբություն ունեցավ, որպես կարեկցանքի արտահայտություն, մեզ նետելու մի երկբառ նախադասություն՝ «մարտիրոս ժողովուրդ»:

Իսկ հա՞յը... Դեռ կսպասի, թե նրա որդիները մեկ-մեկ նենեխսներ⁵⁵ պիտի դառնան իրենց այնքա՞ն արդար ու աշխարհաշեն ցեղը քարին զարնող դահիճը պատուհասելու համար:

Հայը տեսավ ու զգաց հայաքանդ եղեռնի ահավորությունը միայն: Մարդկության հետ, սակայն, մենք էլ դեռ չենք չափել վեհությունը այն աստվածային շարժումների, մեծությունը մարդագոյի պատմության մեջ նախընթաց չունեցող այն գերմարդկային արարքի, որով մեր ժողովուրդն իր կեսը ողջակիզեց՝ ցեղի արյունը, հոգի՛ն փրկելու համար:

Մի շարք օտար ժողովուրդներին հատուկ տկարությամբ, իմա՛ ցեղուրացությամբ. հայն էլ կարող էր փրկել իր ֆիզիկականը, բայց յոթ-նիցս փառք իրեն, նա չունեցավ այդ տկարությունը գիտակցորեն, թեկուզ շատ տեղերում կրավորական հերոսացումով, նա գոհեց կեսը իր մարմնից՝ ցեղի էության դեմ չմեղանչելու համար: Նա դարձավ իր սեփական Ձողը և Ձոհարարը՝ միաժամանակ:

Եվ փրկվեց ցեղը:

Ահա՛, նորահա՛ս սերունդ, ահա՛ ցեղը մեր, որի անունով կանչում եմ և ասում քեզ.

- Եղի՛ր ցեղակրոն, ցեղակրո՛ն եղիր, քանզի կտրվելով ցեղից՝ անհատը մեռնում է հոգեպես, ինչպես և հաշտվում իր ցեղի մահվան հետ, քանզի ցեղակրոնությամբ, միա՛յն ցեղակրոնությամբ վահանավորված հայությունը կարող պիտի լինի՝

Հաջողաբար պատվար կանգնել օտար միջավայրերի այլասերիչ ազդեցության դեմ.

Հաշվեհարդարի ենթարկելով ներքին աղետաբեր ճակատը, որից մեծապես կօգտվեն թուրքն ու բուլշևիկը, փրկարար քաղաքական միադավանության մղել սփյուռքի հայությունը.

Հայ հոգին պահել անառիկ ազգասպան լենինականության հարձակումների դեմ:

Եվ զինաթափել գոյ և գալիք թրքական վտանգը, որ մահվամբ կսպառնա մեզ:

Այո՛, ցեղակրոնությունը, մեր դավանանքը, որ շոշափում է աղերսի հիմնական գաղափարը և որով անհատներն ու սերունդները կապվում են իրենց գերագույն ծնողին՝ ցեղի՛ն, ցեղակրոնությունն է մեր ապավենը:

ԽՈՍՔ ԵՐՐՈՐԴ ՄՂԵՏԻ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ

Թուրքը փորձեց բնաջնջել հայությունը և հաջողեցավ մասամբ:

Ի՞նչ, ա՞յս է եղածը:

Միայն արևմտահայության երեք քառորդը կորցրինք. սրա և հարյուրավոր սերունդների երկրավոր ստացվածքն ամբողջապես:

Միայն ա՞յս է մեր կորուստը:

Հազարամյակներ ճամփու դրած Հայոց Աշխարհը մնաց անհայ և ավեր:

Միայն սրանո՞վ է մեզ վիճակված աղետի ահավորությունը:

Ո՛չ, դժբախտաբար, ո՛չ:

Աղետն ավելի ահավոր է, քան մարդկայնորեն կարելի է ըմբռնել:

Մեր կորուստը միայն մարդկային չէր, նյութական չէր միայն: Թրքական հարվածը ուղղված էր ոչ թե միայն Հայ մարմինին, այլև հայ հոգեկանին:

Եվ դա պիտի ունենար իր վճռական ազդեցությունը հայ հոգեբանության վրա:

Եվ ունեցավ:

Այլևս գիտությամբ հաստատված իրողություն է աղետների ազդեցությունը մարդկային հոգեբանության վրա:

Հաստատված է և այն, որ անհատները տարբեր կերպով են դիմագրավում դժբախտությունը: Ոմանք զոհ են գնում այն տխուր հոգեվիճակին, որ կոչվում է անկումի հոգեբանություն:

Այդ դեպքում բարոյալքվածները կորած են համարում ամեն ինչ և թեթև սրտով հրաժարվում անձնական, թե ազգային ամեն տեսակի իդեալից և սրբությունից: Նմանների մեջ գլուխ են բարձրացնում ամենաստորին բնազդներն ու կրքերը՝ չարախոհություն, նախանձ, պարտվողականություն, և ենթակային մղում համապատասխան արարքների: Օրինակ, թշվառամիտները, որոնք հայոց քաղաքական դատը խորհրդանշող եռագույնը կհայիոյեն:

Ոմանք էլ իրենց ապրած «նավաբեկության» հակազդում են դրականապես-այն բարձր հոգեվիճակով, որ հոգեգիտության մեջ հայտնի է վսեմացում անունով: Այդպիսի-ների մեջ ավելի ևս շեշտվում

են բարոյական, սոցիալա-կան, հայրենասիրական և այլ ազնիվ կրքերը: Սրանք՝ շնորհիվ իրենց դրական հակազդումին, դառնում են հոգեպես ավելի կայտառ, բարեսեր և անընկճելի: Մասնավորապես մեծ աղետների առաջացրած հոգևոր շփոթների ամոթալի օրերում սրանք կատարում են բարոյական շանթարգելի դեր փրկելով և պահպանելով ազգային իդեալներն ու արժեքները: Օրինակ, ցեղավար Դաշնակցականները:

Ապրիլյան եղեռնը, որի հողմը վերապրողներին բևեռից բևեռ ցրեց, բնականորեն, բևեռացումի պիտի մղեր և հայ հոգին:

Վերապրողներից մեկը ընկավ Ամերիկա և այնտեղից իր ծանոթին այսպես գրեց:

«Ահավասիկ քեզ ցավալի մի լուր ևս. մենք ամերիկյան զինվոր պիտի գնանք. Ամերիկան էլ պատերազմի մեջ մտավ. ուր որ գնանք, ազատում չկա մեզ»...

Ձարհուրելի է, չէ՞- հավասար չափով և զգվելի- մտածել, թե այդ օրերին իսկ թրքական զեհենից անցած հայ մարդը մնացել է զինատյաց:

Հոգեբանական այդ տիպը պիտի դառնա մեր օրերի պարտվողականը- մեր ներքին կրավորական թշնամին:

Մի ուրիշը, նույնպես վերապրող, ընդհակառակը, այսպես՝ս պատգամեց իր եղբորը.

«Այլևս ձեզ կմնա վրեժի ավետարանը համբուրել և գործադրել»:

Սա առաջինի հակոտնյան է. պայքարունակ և զոհաբերելու հոժար հայը, որի կյանքն այսօր էլ մի հատիկ իմաստ ունի-ծառայել իր ցեղին:

«Բոլորն իրենց զավակները նետեցին. և շալկի տարա մինչև Արաբստան և հետ բերի», -ահա՛ սրբասուրբ հայ մայրը, որի ցեղամերժ զավակը մի օր զաղութներում- անկումի վարդապետությամբ մոլորված- իր զգվելի թուրքերենով պիտի գոռար մեր երեսին. «Լենինն է հայրս»:

Մի խումբ որբեր էլ ընկան Արաբիայի անապատները, որոնցից ամենամեծը տաս տարեկան: Ուղտարածներ էին դարձել և միայն մեկը գիտեր իր հայ լինելը:

Մի օր, երբ ուղտերը կորոճային կիզիչ արևի տակ փռված, որբերից տարեցը- ահ, փառք մեր ցեղի ազնվական արյունին- ավազի վրա իր ձեռնափայտի ծայրով գրեց հայոց Այբը լուսածին և սրբազան սարսուռով հայտնեց իր ընկերներին, թե իրենք հայեր. են, հա՛յ- ծախված օտարին:

Դժբախտ փոքրիկների աչքերը թացացան և անապատի ավազը անհագորեն նրանց արցունքը ծծեց:

Ու այնուհետև հայ այբուբենը լուսավորեց և ջերմացրեց մեր որբերի կյանքը և մի օր էլ նրանց ելած ճամբան:

ԽՈՍՔ ՉՈՐՐՈՐԴ
ՀԱՅԻ ԵՎ ԹՈՒՐԻ ՀԱԿԱՂՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կա մի ողբերգական թյուրիմացություն, որը պետք է փարատել, օր, ժամ, վայրկյան առաջ պետք է փարատել՝ ողջակիզված հայության և ճշմարտության հարգանքի տուրք տված լինելու համար:

Սխալ և անարդար է կարծել, թե հանկարծակիի եկած արևմտահայությունը Եղեռնի օրերին դրսևորեց իր հոգու միայն մարտիրոս կողմը:

Ո՛չ, ո՛չ: Եթե ուշի ուշով վերլուծեք անօրինակ Եղեռնը ամբողջացնող դեպքերը, խորապես պիտի համոզվեք, որ հայը իր հոգեկան արիության մեծապես կգերազանցեր թուրքին:

Այդ օրհասաբեր օրերին Թուրքահայաստանից կարելի էր լսել «լացը շղթայված հերոսության», իսկ որոշ վայրերում՝ մռնչյունը դավադրված առյուծների:

Հասկանանք հետևյալը:

Մարտիրոսանալու կամքը եղել է և կմնա հոգու գերագույն հերոսականությունը: Կրավորական հերոս-ահա թե ով է մարտիրոսը, որ արհամարհել գիտի մահը: Եվ ո՞վ է հերոսը, եթե ոչ նա, որ ներգործորեն մարտիրոսանալու կամք ունի:

Եական կյանքն արհամարհել և մահվան երեսին ժրպտալ գիտենալն է: Իսկ այդ բանին ընդունակ է թե՛ մեկը, և թե՛ մյուսը:

Ամեն հայ ընդունակ է մարտիրոսանալու, իսկ ամեն մարտիրոս կարող է հերոս լինել,- մի բան, որին ընդունակ չէ թուրքը:

Վայրագությունը- այս մեկն էլ հասկանա՞նք- իր խոր արմատներն ունի մարդկային էության մեջ: Ըստ Շոպենհաուերի՝ մարդս ցավ է պատճառում ուրիշներին, իր սեփական ցավը մեղմացնելու համար: Այդ դեպքում վայրագությունը մի տեսակ դարման է իր սեփական ցավի դեմ:

Թուրքական գազանությունն էլ պետք է բացատրել անհատ, թե հավաքական թուրքի հոգեկան տկարությամբ: Նաև՝ այդ տկարության նվաստացուցիչ գիտակցությամբ:

Թշնամու հաղթական բանակների առջև Թուրքիան արդեն սկսել էր հավաքել իր աշխարհագրական փեշերը: Ահա թե ինչու նա՝ իր սարսափից խթանված և իր ցավը մեղմելու բնազդով՝ իր տկարության վրեժը պիտի լուծեր անգն հայից, որին վտանգավոր կհամարեր իր գոյության համար: Եվ նա իր կառավարության օրհնությամբ կազմա-

կերպեց Ապրիլյան Եղեռնը, որի ժամանակ կիրարկած իր միջոցները ամեն բանից առաջ մատնում են երկչոտությունը թուրք ցեղի:

Թուրքն ի վաղուց անտի ճանաչված է որպես ահաբեկիչ ազգ-ահաբեկիչ իր վախկոտության պատճառով:

Սպաննի՛ր մեկը- ասել է Լենինը- և ահաբեկած կլինես հազար հոգի:

Սպաննի՛ր հազարը- բուլշևիզմի քուրմից շատ առաջ ասել է թուրքը- և ահաբեկած կլինես մի ամբողջ ժողովուրդ:

Եվ դարեր շարունակ՝ թուրք պետության կառավարելու միակ մեթոդն ու զենքը եղել է ահաբեկումը: Ներսը՝ յուրայիններին ջեննեթյան խոստումներով, իսկ դուրսը՝ այլացեղերին ահաբեկումով կառավարել,- ահա՛ թուրք պե-տական իմաստությունը:

Պատմությունը կվկայի, որ թուրք առաջնորդությունը սպանությամբ, ավարի և ավերածությամբ է սնուցել իսլամ խուժանի մոլեռանդությունը:

Կոտորա՛ծ- ամեն պատերազմից առաջ- իսլամ զանգ-վածները գազանացնելու նպատակով: Կոտորած - ամեն պարտությունից հետո՝ զանգվածները պարտվողական ոգուց զերծ պահելու համար:

Բարբարոս է թուրքը, իսկ բարբարոս՝ ասել է տգիտություն, անբարոյություն և վախկոտություն:

Երկչոտ և բարբարոս, այն տարբերությամբ, որ նա չի փախչում, այլ հարծակվում է իր վախից: Ցավ պատճառելու ուժեղ հակում ունի նա- սադիստ է, իսկ հոգեբանական այդ տիպը միշտ էլ երկչոտ է:

Նաև՝ իր ոճիրին վերադարձող է թուրքը, վախկոտ ստրուկ է նա և մի հատիկ բան գիտի՝ կատարելապես ստրկանալ և ստրկացնել:

Ավելի՛ եղեռնամուլ, ասել է՝ և վախկոտ է հավաքական թուրքը: Վախն ու կրոնական կեղծիքն են օրորել նրա պետական մանկությունը: Վախն է եղել նրա դաստիարակության հիմքն ու խարիսխը: Եվ այդ է պատճառը, որ նա միայն բռնակալներ է տալիս:

Թուրքը մահացուորեն տգետ է, իսկ նմանը չի կարող արի լինել: Նա ամենածույն է ցեղերից, ասել է և անարին: Նա ճակատագրապաշտ է, իսկ նմանի անցյալը խեղդում է ներկան, և ժխտում ապագան,- ահա թե ինչու նա զուրկ է վերածնունդի և կատարելության գաղափարից: Նա չունի նաև ընկերային արդարության գաղափար:

«Ինչ որ Աստվածն է, այն էլ իր երկրպագողներն են», - ասել է Արևելքի ալևոր իմաստությունը: Ալլահին վե-րագրված հատկություններով պետք է ճանաչել թուրքը: Աշխարհի ամենասեռակենտրոն ժողովուրդն է նա, որի շնաբարոյությունը սեռն իսկ փոխադրված է երկինք: Իսկ նմանը անասելիորեն անարի է: Արդ,

թե ինչու եմ ասում՝ թուրքը կարող է առյուծաշուն, առյուծակապիկ ծնել, բայց երբեք՝ առյուծ: Հայը հավիտենականության զգացումն ունի, թուրքը իր անխուսափելի նահանջի և պարտության ներշնչումը,- մի բան, որ նրա հոգում առաջացրել է մարգարեի առասպելական կտակը, որն, ըստ Ղուրանի, պիտի բացվի Օսմանի ցեղի շիջանելից հետո: Հայն ամենավստահ հասկա-ցողությունն ունի մայրության մասին: Թուրքը աշխարհի միակ ժողովուրդն է, որ մայր չունեցավ, չունի և պիտի չունենա:

Յոթնիցս նվիրական է հայրենիքի հասկացողությունը հայ մարդու համար. թուրքը հայրենիք չունի և պիտի չունենա, քանզի մայր և ընտանիք չունեցավ: Պետություն դեռ ասել չէ հայրենիք: Օրվա Քեմալիստանը երկիր է միայն և ոչ թե հայրենիք: Իսկ նման երկրամասերը օրհնված չեն, անառիկ չեն, ապագա չունեն:

Անհատների պես կան և ազգեր, որոնք երբեմն կիս-ջողեն, բայց ոչ իրենց սեփական առաքիլությունների ուժով, այլ իրենց թշնամիների տկարության շնորհիվ: Նման-ներից է շնացեղ թուրքը, նախ թուրքը:

Թուրքիան վերականգնեց և կապրի երկրորդ Ռուսիա-յի շնորհիվ, և կպահվի երրորդ, գալիք Ռուսիայի համար:

Ահա՛ թե ինչու կիսվատամ, թե բախտահաս Քեմալիստանի ապագայից ավելի իսուալի է անապատի ավազուտների վրա իր ձեռնափայտի ծայրով լուսակաթ Այբը գրող հայ որբի ապագան:

ԽՈՍՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՄԵԾ ԵՂԵՆՆԻ ԽՈՐՀՈՐԴ

Ցեղակրոնություն՝ - ա՛յդ կթելադրի մեզ Ապրիլյան Եղեռնի խորհուրդը խորին:

Ցեղակրոն լինել՝ ասել է ապրել ցեղի համար, որի անունով մեռան հազարներն ու բյուրերը. ասել է պատրաստ լինել ամեն վայրկյան մեռնելու այն դատի համար, հանուն որի մեր ցեղն իր կեսը ողջակիզեց. ասել է՝ մեր սրտի վրա կրել այն բոլոր վերքերը, որ թուրք բազուկը հայության մարմնին և հոգուն հասցրեց:

Ցեղակրոնությունը՝ - այո՛, միայն այս ճամբով մեր անօրինակ տառապանքը կսկսի ծառայել մեր հավաքական գոյության իմաստին:

Ցեղակրոն լինել՝ ասել է ունենալ տառապանքն ընդունելու հերոսական կամք և այն հաղթահարելու կարողություն: Ասել է այլևս փրկարար է մեր տառապանքը, և դա մեր ժողովուրդը կպատրաստի մի մեծ նվիրումի, և մի երջանիկ ապագայի համար:

Մարդկորեն- հասկանա՛նք այդ- մարդկորեն կամ փախչում ենք տառապանքից կամ ընդունում այն:

Հետ այսու հայը՝ ցեղավար հայը վճռականապես պի-տի ընդունի այդ, բայց ոչ շոպենհաուերյան իմաստով:

Քաղաքական, թե հոգեբանական հոռետեսի համար միակ ցանկալի ելքը՝ տմարդի փախուստն է կյանքից, պայքարից, ցավից:

«Մի՛ պրպտեք անցյալը, սև վարագույրը թող ծածկի դա: Թո՛ղ այդ օրերից, ժամերից, վայրկյաններից մինչև տարիներ խավար լինի և թվականի մեջ չգունարվի», - այսպես գրեց մի աղետահար տղամարդ իր բարեկամին:

Սուր կորովաթափություն ապրած այդ մարդը պիտի դառնար մեր օրերի պարտվողականը և իր հոգու սևով ներկեր աշխարհն ու երկիրը:

Մի ուրիշն էլ այսպես ճանկոեց թղթի վրա.

«Տեսանք երեխաներ, որոնց սրտերը շները կկրծեին... Այսուհետև ինչպե՞ս կարելի է հանգիստ հոգով ապրել այս աշխարհի վրա: Այլևս մեզ ապրել չի՛ վայելի, մայրիկ»:

Այո՛, նորահաս սերունդ, այսուհետև չի՛ կարելի հանգիստ հոգով ապրել, և պետք չէ ապրել անդորրապես, եթե նույնիսկ այդ կարելի լիներ: Բայց և այնպես պե՛տք է ապրել, ապրել՝ անհանգիստ հոգով, ապրել՝ թրքական եղեռնի ամբողջ հիշողությամբ, ապրել՝ ցեղորեն, ապրել՝ ամոթ համարելով մեկուսի և եսական երջանկու-թյունը, որ Հայաստանից դուրս այլ բան չէ, եթե ոչ մի կրկներևույթ կյանքի անապատում:

Չէ՛, չնմանվենք հոռետեսին, ոչ էլ էպիկուրյան վերա-բերմունք ունենանք դեպի կյանքը: Մոռացում չփնտրենք թեթևամիտ հաճույքների մեջ, այլ ընդունենք տառապանքը՝ որպես միջոց մեր հավաքական վերածնունդի և քաղաքական փրկության:

Ընդունենք այդ որպես «իրեղեն սուր, որ կպահպանի կյանքը մահից և անկումից»: Ընդունենք տառապանքը էղմոն Ֆլեդի ցեղաշունչ խոսքի իմաստով.- «ես հրեա եմ, որովհետև ամենուրեք, ուր լալիս է մի ցավ՝ հրեան է լա-լիս»:

Այսպես, Մեծ Եղեռնի խորհուրդը պետք է հեղաշրջի հայության ներքին կյանքը: Այդ պետք է որոշի հայ անհատի և հավաքականության բարոյականը, փիլիսոփայությունը, աշխարհագրացողությունը: Այդ պետք է գունավորի մեր հոգեկան աշխարհը՝ սնուցանելով մեր ներքին մարդն ու հայը, հավիտենական հայը: Այդ՝ ցեղակրոնության պիտի տանի մեզ:

- Ի՞նչն է հայորեն ճշմարիտը», - հարցին՝ ցեղակրոնը պետք է պատասխանի. Հայաստանը կար և պիտի վերականգնվի Թուրքիայի անդամահատությամբ:

- Ի՞նչն է հայորեն բարին.

- Անընտրողաբար հարվածել թուրքն ու Թուրքիան:

- Ի՞նչն է հայորեն գեղեցիկը.

- Ապրել լեգեոնականության ոգով, և հասունանալ ցեղի մղելիք ճակատամարտերի համար:

Թրքատյացությունը: Այո՛, կատաղի է մեր ատելությունը, քանզի կտառապենք որպես հայ և որպես մարդ: Մեր մեծ տառապանքից պիտի ծներ մեր մեծ ատելությունը, որն այլ բան չէ, եթե ոչ հոգեբանական պատասխանը հայ տառապանքի:

Ցեղակրոն չե՞ս, և չե՞ս ատում թուրքը, որ փորձեց գոյության գրքից ցեղիդ անունը սրբել՝ ասել է չես զգում այն վերքերն ու վիրավորանքը, որ թուրքը հասցրեց մեր ցեղին:

Արդ, թե ինչո՞ւ կեղծ և զզվելի կհռչակեն հակադրո-շակյան «քաղաքականություն»ը, որի մեջ ցեղուրաց հայը դեռ չգիտի հասարակ ծիավորը տարբերել ասպետից: Ցեղակրոնություն կբարոզեն, այո՛, քանզի պակասավոր կհամարեն անցեղաճանաչ, անցեղահավատ, անցեղապաշտ հայը: Այսուհետև համանշանակ պետք է համարել անցեղա-ճանաչ և անհայրենասեր հասկացողությունները:

Ցեղակրոնությամբ, ցեղակրոնությամբ միայն հայ հոգին պայքարի, դժբախտության ու կռվի մեջ ավելի հանդուգն ու կատաղի կդառնա, ինչպես առյուծը, երբ իր արմահոս վերքերն է տեսնում:

Ցե՛ղը, ցեղակրոնությունն է մեր դավանանքը:

**ԽՈՍԸ ՎԵՑԵՐՈՐԴ
ՑԵՂԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՈՐԴԸ**

*Այսօրը՝ նոր օր է:
Ով գիտի այդ՝ գիտի ճշմարտությունը:*

Անասելիորեն ճակատագրական է ցեղային ազգակի մշանակությունը մի ժողովրդի վերածնունդի, ազգային ամ-բողջացման և պետականացման գործում:

Գիտենք հասարակագիտական այդ պարզ ճշմարտությունը, սակայն, անկարելիության չափ դժվար է- «ի՞նչ է ցեղը»- հարցի սիրտը շոշափել:

Մարդաբանության ցարդ տված սահմանումներից և ո՛չ մեկն ընդունելի չէ ինձ համար: Ցեղ հասկացողությունը սահմանելու համար բավական չեն հին եզրերը: Նրանցով չի կարելի սպառել ցեղի ողջ տարողությունը:

Այո՛, ցեղային գործոնը ավելի բարդ իրողություն է, քան ենթադրվում է:

Դժվար է դա սահմանել գիտական լեզվով: այստեղ միայն հարաբերական գիտականության մասին խոսք կարող է լինել:

Ըստ մեզ, ասենք առանց տեսական խորացումների, ցեղն ավելի հոգի է, քան կավ:

Մեր դարում, մասնավորապես մեր օրերում, ոչինչ այնքան չի տկարացնում ժողովուրդների պայքարունակության ոգին, որքան այն աղետալի մոլորանքը, թե իրենց ճակատագիրը բարվոքողը սեփական ճիգերը չեն, այլ ինչ որ արտաքին ուժեր:

Ավելի՛ պարզ:

Մի ժողովուրդ, որ իրեն պետք եղած ուժերը իրենից դուրս է փնտրում, կուրորեն իր պարտությունն ու անկումն է նախապատրաստում:

Հասկանա՛նք, որ ցեղի ուժակշիռը ավելի մեծ է, նրա կարողականությունը բյուրաբյուր անգամ ավելի հարուստ, քան ժողովրդինը:

Այն ժողովուրդը, որ գիտի այդ, գիտի ճշմարտությունը, փրկված է նա:

Հայ ցեղը՝ հայ արյունն է, համակ բոց ու գորույթ, որ ասում է անխոս.- «Ես սնվում եմ նրանցով, որոնց սնու-ցանում եմ»:

Ցեղը չի ծերանում, թիկնադարձություն չգիտի, և չի պարտվում, երբե՛ք:

Դա հավիտենական հայն է, ժամանակների վկան, Աստծու գործակիցը:

Ցեղն արարիչ է, ժողովուրդը՝ արարած: Ժողովուրդի ուժածին մեքենան է ցեղը, և նրա ուժակիրը, որի մեջ կրում է մի ինչ որ տիեզերական և հարուցիչ ուժ:

Դա այն հոգևոր շաղախն է, առանց որի ժամանակը հեշտությամբ է հյուլեացնում ժողովուրդներին:

Ժողովուրդը կարող է և շինարար լինել, ցեղի ազդեցությունը, սակայն, միշտ էլ ստեղծագործ է: Եվ այդ իսկ պատճառով ավելի մշակույթունակ է ցեղը:

Երբ չկա ցեղը՝ ժողովուրդների հոգևոր անդաստանը ավելի խժուժ է արտադրում, քան ցորեն: Հաճախ նվաստախոհ և նվաստախոս է ժողովուրդը, ցեղը միշտ էլ թագավոր է, և գահընկեցություն չգիտի:

Հակառակահորդոր է ժողովուրդը՝ աննվեր ու անփառ, երբ նրա մեջ տկարացած է ցեղի ծայնը: Հարանվանական է ժողովուրդը-կաթոլիկ է, բողոքական, լուսավորչական և այլն - ցեղը միշտ էլ մի՛ է և ամբողջական:

ժողովուրդ, ասել է՝ դասակարգեր և դասակարգային եսականություն, ցեղը՝ ընկերային արդարություն, և հնարավոր հավասարություն:

ժողովուրդը կարող է գիտենալ, ցեղը մի՛շտ էլ կարող է նաև:

Մեկը կայականություն է, մյուսը՝ ուժականություն:

ժողովուրդը հաշվետես ուղեղ է, ցեղը՝ սիրտ, որ անհաշիվ կերպով զոհաբերել գիտի:

Միայն ցեղին է տրված «հարյուրեզյան զոհաբերություն»-ը - ամենամեծը:

Ապրել օրը օրին, թելն ու ասեղը ձեռքին՝ իր դրությունը կարկատելու գործի վրա,- ահա՛ ժողովուրդի գորշ առօրյան:

Ցեղը կարկատումի քաղաքականություն չգիտի: Միշտ էլ ամբոխանալու հակամետ է ժողովուրդը, ցե՛ղն է, որ միաբան ու լարված կպահի ժողովուրդի կամքը:

Ցեղը կարող է ժամանակավորապես և՛ պարտվել, բայց պարտվողականություն չգիտի:

Նրա մեջ ամեն ինչ նոր է, իսկ նորը հին է՝ իմաստությամբ շաղախված:

Նա գիտի նախատեսել, նախազգալ վտանգը, և արհամարհել՝ միաժամանակ:

ժողովուրդը հաճախ տարակույսի և վարանումի կմատնվի, ցեղը բնազդորեն գիտի իր կտրելիք ճամբան:

Մինչ ժողովուրդը արդարություն կխնդրի, ցեղը՝ կգործադրի այդ:

ժողովուրդը, հաճախ ասել է՝ կշիռ առանց սրի-իրավունքի անգորություն:

Ցեղը՝ սուր է, հաճախ սուրը առանց կշռի: Ժողովուրդն էլ կխոստանա, բայց քիչ բան կտա, երբ ցեղաշունչ չէ:

Ցեղին, մի՛այն ցեղին է տրված ժողովրդի ստրկության ծանր շղթաներն արծվի թևերի վերածելու հոգեբանական արվեստը: Ստրկության մեջ իսկ՝ նա չի կորցնում իր պատմական ճամբան: Անցեղունակ ժողովրդին տրված չէ այդ բնազդական կարողությունը:

Ժողովուրդը հայ հոգու մարտիրոս կողմն է, ցեղը՝ հերոսական:

Ժողովուրդն ավելի մեռելներ է տալիս, ցեղը՝ դյուցազներ:

Մեկը սիրում է քարշ գալ ծանոթ ճամբաներում, մյուսը՝ դժվարակոխ ուղիներ է փնտրում: Հելլենական Թերոնպիլը և հայկական Վարդանակերտը, Մարաթոնը և Ավարայրը, բուլղարական Շիպկան և մեր Սյունիքը- Ցեղի շունչն է օժել այդ բոլոր ռազմավայրերը:

Ժողովուրդն այն վախկոտն է, որին ուզեցին գործի ուղարկել, և առարկեց նա. «Դուրսն առյուծ կա»:

Ցեղն իրենից դուրս առյուծ չի ճանաչում:
Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

ԽՈՍՔ ՅՈՁԵՐՈՐԳ
ՑԵՂԸ ՈՐՊԵՍ ՈՐԳԻ

Անասելիորեն կարևոր է ցեղի տեսակարար կշիռը: Ժողովրդի մշտախռով տարերքն է ցեղը: Ժողովուրդը ցեղի միջոցով է գլուխ հանում իր հո-գևոր ինքնակառուցումը:

Ցեղը կաղապարիչ ուժ է:

Ժողովուրդը միշտ էլ ցեղի թևերով, անցյալի և ապագայի ուժով է առնում իր թռիչքը:

Երբ ժողովուրդի մեջ արթուն չէ ցեղը, վերջինը ծալում է արծվի իր թևերը,- նմանը տառապում է հոգևոր ամլությամբ, ինչպես և՛ քաղաքական համլետականությամբ:

Ոչ թե միայն ներկան, այլև ապագան իր սնունդն ստանում է անցյալից:

Ժողովուրդը ներկան է, ցեղը՝ երեկը, այսօրը և վաղը: Առաջինը հաճախ կլանվում է ներկայով, երկրորդը՝ հանում է մեզ անցյալից և ցույց է տալիս անցյալն ու ապագան՝ իդեալ լույսի տակ:

Երբ արթուն է ցեղը, ասել է- ժողովուրդն իր լսողությունը տվել է անցյալին, աչքն՝ ապագային: Ասել է՝ նրա անցյալը մշտակա է, իսկ ապագան նախօրոք ապրված:

Ցեղը՝ ապրող սերունդ չէ:

Ոչ էլ համագումարն է աշխարհ եկած ու անցած բոլոր սերունդների:

Դա գունարելի չէ, և գունար չէ:

Դա պատմության պրոցեսի հավերժ կենդանի ենթական է, որի կյանքում ոչ ոք և ոչինչ չի մեռնում:

Նրա մեջ գոյ են և ապրում են բոլոր անցած գնացած հայ սերունդները, որոնք հետ էին Մեծն Տիգրան, Արտաշես Աշխարհակալ, սպարապետ Մամիկոնյան և այլն:

Ցեղը, որ էաբանական կորիզ ունի, և մշտատև պայքարի մեջ է ժամանակի հետ, բնազդորեն ձգտում է անեղծության և մահահաղթահարումի:

Ահա՛ թե ինչո՛ւ նա կրոնական խորք ունի- մի ճշմարտություն, որ հայ ցեղուրաց լեռնադավանը պիտի չհասկանա: Նա պիտի չհասկանա, որ ցեղն ավելի նրանք են ներկայացնում, որոնք այլևս մեկնած են մեր աշխարհից և նրանք, որոնք աշխարհի պիտի գան:

Երբ ցեղորեն է ապրած ժողովուրդը՝ նրա կյանքում փրկարար դեր են կատարում, առավելապես, նրա մեծ մեռելները, որոնց իշխանությունը և՛ արդար է, և՛ իմաստուն, և՛ զորավոր:

Իսկ ցեղորեն ապրել, ասել է՝ պատմական հիշողությամբ վերապրել անցյալ սերունդների կյանքը, նրանց ճակատագրին կապելով մերը:

Ցեղ, ասել է իմաստություն, խստաբարոյություն ու ուժ:

Դա հայ Ատլասն է, որ իր ուսերի վրա հայկականության երկինքն է կրում:

Ցեղը հայկական ուժի օվկիանն է, որից սնունդ են առնում ժողովրդի էության ծովն ու վտակը:

Ցեղայնությունը՝ արյան միությունն է, միությունը ճակատագրի կրոնն է, լեզուն է, այդ բոլորի ուժն է, առանց որի կարող է գոյություն ունենալ եսակենտրոն անհատների մի ամբոխ, բայց ոչ՝ ազգը:

Այս՝ ինչ որ ունենք, որպես ուժ, մշակույթ և ազդեցություն, ոչինչ է բաղդատմամբ այն բանի, որ ունի և պիտի տա մեզ ցեղի անսպառ ոգին:

Երբ չկա ցեղի գիտակցությունը, կա ժողովրդի ստորարժեքության և տկարության գիտակցությունը,- այդ գիտակցության դառնությունը:

Ցեղը լավատեսությամբ կզինի ժողովուրդը, և ազգային ծախսորդությունները անդարմանելի չեն թվում մեզ:

Ցեղաճանաչ չենք, և ահա՛ օտարության մեջ, անհարազատ միջավայրերում գրեթե կրավորական դիրք ունենք,- մի պարագա, որ մեր ոչնչության և հոռետեսության զգա-ցումն է սնուցանում: Իսկ յոռետեսություն, ասել է՝ պարտ-վողականություն և փախուստ պայքարից: Իսկ հոռետես, ասել է՝ մեկը, որի մեջ մեռնելու աստիճան տկարացել է հավատը դեպի սեփական ուժերն ու ապագան: Մեկը, որի մեջ նվազ առ նվազ զարգանում է ինքնաժխտումը և դառնում անկունի հոգեբանություն:

Իսկ այդ հյուժող հոգեբանության հողի վրա քաղա-քական շնականությունը- որ մեր իրականության մեջ կոչվում է հակադաշնակցականություն - իր մահահոտ ծաղիկներն է բացում:

Նման մի ժողովուրդ այլևս հրաժարվում է իր ցեղահայտ և ստեղծագործ կամքից, իր արժեքներից և արժանա-պատվությունից: Նմանը փնտրում է օտար ուժեր,- մի հոգեբանություն, որը սեփական ուժերի լարում չի պահանջում:

Անկամ ու հոգեբանության անտավոր հողի վրա իր գունատ ծաղիկներն է բացում և կրոնական խորհրդապաշտությունը:

Ցեղահաղորդ չէ մերօրյա հայությունը, և ահա՛ սիրիահայ իրականության մեջ և այլուր սունկի առատությամբ ծնունդ են առնում

կրոնական արտառոց աղանդներ, որոնք մեր աշխարհը տխուր պանդխտություն համարելով, հան-դերձյալն են երազում՝ իրենց անդենական հայրենիքը:

Մեր արդար հպարտության առյուծն է ցեղը: Ցեղից են գալիս հայ զենքի, բազուկի և գրչի բոլոր մեծությունները:

Ցեղորեն, ցեղորեն ապրենք, որ օգտվել կարողանանք մեր ցեղին հատուկ հերոսականությունից և գերագույն պատվասիրությունից, նրա կրոնական բոցավառությունից և մշակութային խանդից՝ նրա ողջ զորութեանականությունից:

Գիտցե՛ք, մինչ ժողովուրդները միջակություններ կծնեն, ցեղի ինքնահայտությունը տեղի կունենա հերոսների, սրբերի և լուսակիրների միջոցով:

Երբ ցեղորեն ենք ապրում, ասել է՝ ներքին հզորացուցիչ հաղորդականության մեջ ենք անցյալի մեր մեծ առաջնորդների հետ:

Ոչ ցեղահաղորդ ժողովուրդը կորովի և իմաստուն առաջնորդներ չի ունենա:

Ցույց տանք ժողովրդին իր ցեղի՝ իր գերագույն ծնողի արև դեմքը, որ նա ինքնատեսությամբ բարձրացնի իր խոնարհ ճակատը:

Չէ՞ որ հենց սրանում է ճշմարիտ մտավորականության, գրականության և ազատագրական շարժումների դերը:

Անարժեք է գրականությունը - «ազգի առաջապահը» չէ նա - եթե ցեղի ոգու ինքնահայտությունը չէ, եթե նրա մեջ ցեղի ոգին չի ճառագայթում: Եթե մեծ թևաբախումներ ունի ժողովուրդը, ասել է ցեղաշունչ է նրա գրականությունը, դա նշան է, որ նրա մեջ ցեղն է գործում:

«Ձարթնի՛ր, փառք ին՝» շնորհալիաբար պիտի երգի հայ գրողը, եթե ուզում է արագացնել փրկարար ցեղացնումը՝ հայ էության մեջ:

Ոչ թե եվրոպականացում, այլ ցեղայնացում, քանզի միայն ցեղը կարող է ազգային արժեքները համամարդկայնացնել: Օտարը պետք է ծառայեցնել որպես միջոց միայն՝ մեր սեփականը դրսևորելու և փարթամացնելու համար:

Ոչ ցեղաշունչ ժողովուրդը ընդունում է օտար մշակույթ՝ ապազգայնանալու: Ցեղը ազգայնացնում է ընդունածը:

Անօգուտ է նմանողությունը: Ավելի՛ն՝ դա ավարտում է մեր ցեղայնությունը: Ամեն նմանողություն ժողովուրդները գնում են իրենց անհատականության կորուստի գնով:

Երբ արթուն է ցեղը՝ ժողովուրդը տեսնում է իր հոգու անբավ հարստությունները և փռում է նրանք աշխարհի առջև:

Յեղորեն չապրող ժողովրդի համար համր է անգամ իր հայրենի աշխարհը:

Նմանը կարող է խորթանալ անգամ իր հայրենի միջավայրում:

Յեղորեն ապրողը, ընդհակառակը, կարող է և մեծ սփյուռքի մատնվել, ինչպես Իսրայելը, բայց միշտ էլ զերծ կմնա ներքին հոգեբանական կորստաբեր ցրումից:

ԽՈՍՔ ՈՒԹԵՐՈՂՐԳ

ՅԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆ Է ՄԵՐ ԱՊԱԿԵՆԸ

Յեղակրոնություն- ահա՛ համադարմանը, առանց որին հայությունը կմնա մարդկության ամենատնանկ մասը, քաղաքականապես՝ տնանկ:

Անցյալի պաշտամունք չէ ցեղակրոնությունը, ոչ էլ հոգևոր պորտաբուծություն է. ծուլը՝ հուսադրություն չէ դա, ոչ էլ մեղկ ապագայապաշտություն: Մեր փառաշատ անցյալի և ապագայի մեծ հույսի ստեղծագործ կենակցությունն է դա, որից ժողովրդի հոգին իր ամենաչքեղ հղացումները կառնի:

Յեղակրոն է նա, ով ապրում է ցեղորեն՝ ցեղի կյանքով, ցեղի վախճանաբանությամբ և ցեղի համար:

Յեղակրոնությամբ պետք է փարատել մեր ժողովրդի ներքին տկարությունները:

Յեղապաշտության կրակով պետք է մոխրացնել հնոտին ու սնոտին մեր մտավորականության կյանքում:

Յեղայնությունը այն շաղախն է, որ իրար է կապում սերունդները, ինչպես կիրը՝ հոյակապ շենքի քարերը:

Երբ ցեղակրոն է ժողովուրդը, նրա սակավաթվությունը դառնում է երկրորդական:

Ժողովրդի համար իր խավերի միջև եղած ցեղային հողակապությունն է եականը:

Յե՛ղն է ներգործոնացնում ժողովուրդը. նա՛ է տալիս ներգործոն մարդը՝ նախակարապետը ցեղային գերմարդու:

Ահա թե ինչու եմ ասում- ցեղակրոնության ճամբով դեպի քաղաքական փրկարար միակրոնություն:

Մեր ցեղընկալ մտավորականության է մնում աշխատել, որ ցեղակրոնությունը դառնա արդի հայ հոգու երրակ ձևը՝ նրա մտածումը, զգացումը և կամքը, մասնավորապես՝ կամքը:

Յեղի գերագոր կամքը, որի կարիքը կզգանք մեր կամքերը մտրակելու, - ահա՛ ժողովրդի փրկության լծակը:

Մինչ հայն իր ցեղի մեջ մարդկայնություն, թուրքը դարերով իր հոգում գայլություն մշակեց:

Այդ իսկ պատճառով թուրքի մոտ ատելությունն ավելի՛ հարուստ զինարան ունի, հայի մոտ՝ սերը:

Թուրքը իժն է, որ դեռ իր մոր արգանդում զինված է թույնով:

Մի հանցանք ներել թուրքին, ասել է՝ երկու նորերն արտոնել նրան:

Թուրքը «զորավոր» է մեր ժողովրդի համար. դա ար- համարիելի է մեր ցեղի համար:

Թուրքը դեռ ծանոթ չէ մեր ցեղի բազկի ուժին: Նա գործ է ունեցել մեր ժողովրդի, բայց ո՛չ ցեղի հետ: Նրա զենքի հաջողությունը սեփական ուժի լիությունից չէր, այլ՝ մեր ժողովրդի դիմադրության պակասից:

Մեր ժողովուրդը իր տկարության մեջ, կարող է և մոռանալ թրքության մեզ հասցրած չարիքները: Յեղը չի՛ ների:

Յեղորեն, ցեղորեն ապրենք, որպեսզի սրտով մեծ և զորավոր Վարդաններն ու Վահաններն անպակաս լինեն հայոց աշխարհում:

Յե՛ղն է ժողովրդի հոգևոր զինարանը:

Այնտեղից, նա՛խ այնտեղից առնենք մեր սպառազինությունը՝ թրքության դեմ:

Գիտակցե՛ք, որ երբ ցեղն է գործում, գարահիսարցի մի հյուսն դառնում է Անդրանիկ, և սեբաստացի մի շինա-կան՝ Մուրադ:

Երբ ցեղորեն ապրենք, ամեն մի հայ զոհի փոխարեն աշխարհ կգան երկու նոր վրիժակներ:

Ժողովրդի կրծքի տակ վրեժխնդրության հիդրան ցեղն է ապրեցնում:

Իր հերոսների և նահատակների գերեզմանաքարերի վրա՝ ցեղն է սրել տալիս ժողովրդի սուրը, այն ավելի հատու, զարհուրելի և հաղթական դարձնելու համար:

Ժողովրդի սրտին նստած շանթակիր ամպն է ցեղը:

Որքան տիրական է ցեղի ազդեցությունը ժողովրդի կյանքում, այնքան հեշտ է ինքնապաշտպանվում վերջինս:

Ժողովուրդը անձգություն է, ցեղը՝ մտրակող կամք:

Ժողովուրդը դպիրներ է ծնում, ցեղը՝ մարգարեներ: Միշտ էլ նահանջելու տրամադիր զինվորն է ժողովուրդը. ցեղը՝ միշտ էլ Վահագն է:

Յեղը արիություն է, նա՛ն արիապաշտություն, ահա՛ թե ինչո՛ւ հեթանոս, այլ ցեղակրոն հայության իմաստու-թյունը Վահագնին էր նվիրել իր բոլոր ամիսների 27-րդ օրը:

Խաղաղության ժամանակ գուցե և կարելի է ապրել առանց ցեղակրոնության, վտանգի ժամանակ՝ երբե՛ք:

Ճակատամարտերում ճերմակած հազարավերք զորավարն է ցե՛ղը, որը միշտ էլ կերիտասարդանա վտանգ-ների ժամանակ:

Ժողովուրդի ուղեցույցն է ցեղը, որն իր մեծ մեռելների գերեզմաններով է նշանադրում ժողովուրդի փրկու-թյան ճամբան:

Յեղը աստվածաման Չայկն է, որ իր եռացող զայրույթը եռաթևյան աղեղի մեջ դրած՝ թշնամուն ուղղեց:

Դա հայ սպարապետի հպարտությունն է, որ սաստեց թշնամուն՝ «Եթե հարվածն իմն է՝ չի փրկվի»:

Դա այն խորախորհուրդ ուժն է, որ Նպատ լեռան վրա լարված պահեց Մեծ Պարթևի երկնաբարձ բազուկները, մինչև որ հայերը հաղթեցին:

Ցեղակրոնությունն է մեր ապավենը:

ԽՈՍՔ ԻՆՆԵՐՈՐԳ ՑԵՂՆ Է ՄԵՐ ԱՊԱՎԵՆԸ

Այս կամ այն ցեղը մտավոր ճշտությամբ դիմագծելու համար, այն պետք է դիտել իր հոգու հայելու՝ կրոնի մեջ, որովհետև ցեղի շեշտված ինքնարժանացումը հնարավոր է միայն իր աստվածների միջոցով:

Իր մտա-բարոյական զարգացման չափով, ցեղը իր կրոնի մեջ է դնում իր հոգեբանական գծերը, իր բնագանցական էությունը:

Չայր լինելիական է հաստատում է հայոց հեթանոս կրոնը:

Լինելիական է հայը,- ահա ակնադրությունը մեր մեծ հույսի և գորույթի:

Ա՛յս է, որ չի գիտակցում հայ մտավորականությունը՝ իր մեծամասնության մեջ:

- Պետք է մեռնի ազգը, որ ապրի դասակարգը,- պատգամում է բոլշևիզմը:

- Մեռի՛ր դասակարգ, որ ապրի ազգը,- ասում է Ֆաշիզմը:

- Թող տեղի տան երկուսն էլ, անհատ թե դասակարգ, որ ապրի ցեղը,- ասում է հիտլերականությունը:

Տեսնո՞ւմ եք, Չեզելի, Ֆիխտեի և Նիցշեի հավիտենականի փիլիսոփայությամբ թրծված Գերմանիան է, որ ճգնում է ոտքի հանել ցեղը: Իսկ հայ մտավորականությունը- ավաղ, ցեղահաղորդ չէ և այսօր: Նա ծանոթ չէ իր ցեղի հոգու կարելիություններին, և այդ իսկ

պատճառով շարունակում է կառչած մնալ իր վտիտ ժողովրդասիրության՝ առանց օգտվել կարողանալու իր ցեղի դինամիկայից:

Քաղաքականապես անիրավված է շարունակում մնալ մի ժողովրդի մտավորականությունը, երբ պատմական վայրկյանը նրանից պահանջում է լինել ցեղի ընտրանին:

Ցեղերի գոտեմարտ կա այսօր- անգոր են ժողովուրդները- անախընթաց գոտեմարտ, որին չմասնակցելը սեփական արյունով նշան է պատմական փոքրագության:

Դա նշան է, որ հայ մտավորականությունը դեռևս տեր չէ եղերաբար ապրված մի նոր իմաստության, որ նա օտար է իմաստասիրական հերոսության, ինչպես և անծանոթ՝ հայ ճակատագրի ճշմարիտ իմաստասիրության:

Այսօր նո՛ր օր է- հասկանանք այդ, և այն, որ հայ մտավորականությունը երբեք չի ունեցել ավելի մեծ և պատասխանատու դեր:

Վայրկյանը, որ ավելի քան ճակատագրական է, պահանջում է նախ հերոսական բարոյականության ու մտածումի, ապա մեծագործության և ինքնաողջակիզումի ընդունակ մի մտավորականություն:

- Գերազանցեցի՛ր և պիտի հաղթես,- ասում է աշխարհը ազգերին:

Իսկ հայը միայն ցեղակրոնությամբ կարող է գերա-զանց հանդիսանալ, որովհետև գիտե՛ք- հրաշունչ ցեղայնությունն է նրա էության հիմնական կշռույթը:

Ցե՛ղն է մեր ապավենը:

Չասկանա՛նք, ժողովուրդը գործում է միայն, ցե՛ղն է, սակայն, իրականացնողը:

Բավական չէ գործել, իրականացնել է պետք :

Չասկանա՛նք նաև, որ բոլոր տեսակի հաղթանակները տարվում են նախ ցեղի ոգու քիմիարանում:

Ժողովուրդը կարող է հարմարվել իր նվաստ վիճակին, ցեղի համար, սակայն, անդարձ չեն աշխարհի վճիռները: Նրա համար անսրբագրելի չէ Լոզանը, հավատացե՛ք:

Լոզանը- ահ, երբե՛ք, երբե՛ք հայ անունի շուրջը այն-քան ամոթանք չէր կուտակվել, որքան՝ վերջին տասնամյակի ընթացքում: Եվ նորահա՛ս սերունդ- հենց սրանում է մեր դրության փշե պսակը, ինչպես և մեր փրկության գրավակա-նը՝ միաժամանակ:

Չէ՞ որ գերման ցեղի քաղաքական միության գիտակցությունը ծնունդ առավ և զարգացավ տառապանքի և նվաստության դպրոցում:

Ցեղն է ժողովրդի հոգևոր ոսկեփոխը:

Այսօրը՝ նո՛ր օր է- ու գիտի այդ, գիտի փրկարար ճշմարտությունը:

Այսօր, երբ մեր հայրենիքում- ցեղի հավիտենական հայրենիքում- կարմիր գերեզմանափորները մեր ցեղն են թաղում, և նրանց բրիչների ձայնը արծագանքում է հորհրդային գծից դուրս. մեր այս վշտաշունչ օրերին, երբ գայլաբարո թուրքը, Լոզանից ձեռք բերած անպատժության ար-տոնագիրը ծոցը բացճակատ շրջում է արևի տակ, և իր յաթաղանից մազապուրծ հայության ոչնչացումը որոճում, այս մեզ համար անփառունակ օրերին, երբ չարագուշակ բուերն են հսկում մեր հավաքական ճակատագրին, թո՛ղ ցեղակրոնության խոսքը հնչի որպես կազդուրիչ կանչ:

Չէ՛, չէ՛ Մասիսը- հայոց ցեղայնության հրաբուխը- դեռ չի շիջած: Նո՛ր, մենք նոր ցեղաշարժերի կսպասենք, մեր արյան մեջ զգալով ներկայությունը անցյալի և վաղվա հաղթական հայության:

Եվ ասում ենք մենք՝ միշտ էլ արդար է, որ մեր կյանքում օրենսդրի և առաջնորդի ցեղը, և ոչ թե ժողովուրդը:

Արթնացա՞վ ցեղը- մենք վերստին կբռնենք հավիտենականության ձեռքը և կռվի կկանչենք անարդար ժամանակը:

Եվ կհաղթանակենք, քանզի ցեղի հեթանոս աստվածները՝ Հայկն ու Վահագն պիտի բարձրացնեն շանթընկեց մեր բազուկը և վարեն նրա հարվածները:

Ցե՛ղը,- գիտակցիր այդ, նորահա՛ս սերունդ,- ցե՛ղն է մեր ապավե՛նը:

ԽՈՍՔ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՑԵՂԱԿՐՈՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՎԱՏԱՍՔԸ

Ա.

Ամփոփեն ասածներս՝

- Մի ժողովուրդ, որ ինքն իրեն դեռ չի նվաճել (իսկ ինքնանվաճումը հնարավոր է միայն ինքնաճանաչումի ճամբով), ընդունակ չէ, արժանի չէ մեծ գործերի:

Մի այլ ճշմարտություն - ժողովուրդների հոգևոր արդյունազորությունը այնքան մեծ է, որքան բյուրեղացած է նրանց ցեղային գիտակցությունը, որքան բացահայտված է նրանց ցեղային էությունը, հոգին: Հազար խորհուրդ ունի հայ հոգին, որ դեռ իր խանդավառ մարգարեին կսպասի, որ պիտի հայտնվի մի օր և այն բացահայտի մեզ:

Հայությունը ցեղաճանաչությամբ միայն կարելիություն պիտի ստանա իր էության չգիտակցված և չիմաստավորված ուժերը լծելու մեր ցեղի վարած անհավասար գոյամարտի գործին:

Այո՛, դեռ ցեղաճանաչ չենք, դեռ կանչում, ձայն ենք տալիս մենք մեզ, փնտրում ենք, բայց դեռ չենք գտել մեզ, դեռ չենք ճանաչել մեզ, որպես ցեղ:

Փնտրում ենք հավիտենական հայը, փնտրում ենք իր հեթանոս դարերում, իր քրիստոնեության մեջ, իր պատմության լույսի տակ, իր գրականության մեջ, իր իմաստասիրության և վարած ճակատամարտերի, իր ստրկության և ինքնիշխանության, իր կոտորածների, արտագաղթերի և հայրենաշինության մեջ: Փնտրում ենք նրան իր բնաշխարհում և օտար հորիզոնների տակ, բայց դեռ չենք գտել:

Չենք գտել, սակայն գիտենք, որ միայն ինքնաճանաչությամբ կարելի է տիրապետել այն տարերքին, որ հավիտենական է հայ էության մեջ - մեր ցեղայնությունը:

Ցեղորեն անինքնաճանաչ՝ դեռ կույր հայ հոգու խոր-քերում, և այդ իսկ պատճառով անզոր մերօրյա խնդիրների առջև՝ մենք, որպես ժողովուրդ, շարունակում ենք մնալ նվաստ և նահատակ, երբ աշխարհը պահանջում է լինել ինքնահարգ, և հարգանք պարտադրելու աստիճան զորա-վոր:

Անասելիորեն զորութենական, բայց դեռ իր ինքնահաղթահարումը գլուխ չհանած, հայ էությունը իր անսպառելի շինարարական եռանդը կմսխի ընդունայն: Եվ այդ իսկ պատճառով մեր ժողովուրդը կշարունակի արնոտ տուրք տալ իր ցեղային անինքնաճանաչության:

Ա՛հ, դեռ շարունակվում է հայոց ողբերգությունը, մի անօրինակ ողբերգություն, որ մեր ազգային ուժի և հպարտության փոխարեն մեր տկարությունն ու նվաստությունն է սնուցանում:

Ուստի, մեկնելով այն կենսաբանական ճշմարտությունից, թե երբ ժողովրդի մեջ տկարանում է ցեղի շունչը՝ սկսվում է նվազել սերունդների կենսունակությունը, հոգեպես փանաքիանում են անհատները, շեշտվում է նրանց վատասերումը, և վրա է հասնում անժամանակ զառանությունը:

Մեկնելով այդ ճշմարտությունից՝ քե՛զ նորահաս սերունդ, ցեղիդ ձայնն եմ բերում քեզ: Ես քեզ ցեղակրոնություն եմ քարոզում: Ցեղակրոնություն, որով անհայրենիք հայությունը հոգևոր զրահ կհագնի՝ օտար միջավայրերի այլասերիչ ազդեցություններից հաջողաբար դեմ դնելու համար:

Այդ դավանանքը, մեր միակ դավանանքը որևէ հանգիստություն չունի այլ ուսմունքների հետ, իսկ եթե կրոն է դա՝ ապա՝ դա կրոն է ցեղային հպարտության, ուժի և արիության, դա քո՛ կրոնն է, նորահաս սերունդ:

Բ.

Ցեղակրոնություն:

Լոզանում և Լոզանից հետո՝ մահացուորեն վիրավորված, զարնված անարգանքի փոշիների մեջ, իր խորքի մեջ ցնցված հայ հոգով ծնունդն է դա:

- Չէ՛, այսպես, այլևս այսպես չի կարելի ապրել, ապրել առանց սեփական իրավունքի, արժեքի և արժանիքի գիտակցության, առանց ներքին հպարտության, առանց սեփական կյանքի, թե՛, այսպես չուզեր ապրել նորահաս սերունդը:

Անցեղաճանաչ՝ անզոր ու նվաստ է հինը, իսկ մեզ պետք է նոր հայը, որին կսպասենք ցեղակրոնությունից: Մեզ պետք է ցեղակրոն հայը, որ զորեր դիմանալ մերօրյա քաղաքական աշխարհին:

Ցեղակրոնություն:

Նախ ցեղիս ճանաչումն է դա, ճանաչումը մի գերիվերո ուժի- էության.

Երկրորդ՝ այդ ուժ-էությունից ծնած լինելուս գիտակցությունն է դա.

Ապա՝ այդ ուժ-էության ցմահ հավատարիմ մնալուս ուխտն է դա:

Գ.

Ես ցեղակրոն եմ, և ահա կերդվեմ Վահագնի աջի վրա, երբեք չմեղանչել ուխտիս դեմ, որ է՝ ապրել, գործել և մեռնել որպես ցեղակրոն:

Դ.

Ինձ համար՝ անհատականության և ազատության ամենաբարձր արարքը՝ հնազանդվելն է ցեղիս:

Ե.

Ես ցեղակրոն եմ: Այդ ասել է՝

Ես կճանչեմ իմ ցեղը,

Ես կհավատամ իմ ցեղին

Ես կպաշտեմ իմ ցեղը:

Ես ցեղաճանաչ եմ, և ահա գիտեմ, թե մեծ է իմ ցեղը. թե իմ ցեղն ավելի՛ն է տվել մարդկության, քան ստացել է նրանից. թե հայոց նորագույն հեղափոխությունը վերջին խոսքը և գործը չէ իմ ցեղի էության: Ես գիտեմ, թե ինչ բանի ատակ է իմ ցեղը:

Ես ցեղահավատ եմ, և ահա ես կպաշտեմ և մի այլ աստվածություն՝ ցեղիս արյունը, որի անարատության մեջ է մեր ժողովրդի ողջ ապագան:

Ես ցեղահաղորդ եմ, և ահա՛ կզգամ, որ իմ անձը կպատկանի ավելի իմ գերագույն ծնողին՝ իմ ցեղին, քան իմ ծնողներին:

Զ.

Իր ժողովրդի քաղաքական ճակատագրով զբաղվելու գերագույն պարտականություն ունի ցեղակրոնը, և ահա՛ ես կպայքարեմ մի մեծ ճակատագրի համար, որին այնքան արժանի է իմ ցեղը:

Է.

Ցեղակրոն եմ, ասել է՝ ուր էլ որ լինեմ, ընկերային ինչ դիրք էլ որ ունենամ, ես խանդավառորեն կմնամ հայատակն ու մարտիկը ցեղիս:

Ը.

Հայաստանից դուրս, սփյուռքի մեջ, ինչ վիճակում էլ որ լինեմ՝ մեծահարուստ թե օրավարձով աշխատող բանվոր, անդարձ պանդխտություն չեմ համարի տարագրի կյանքս:

Չէ՛, չէ՛, վերադարձ կա:

Թ.

Հայրենիքիցս դուրս ես ինձ վրա կնայեմ որպես ցեղորեն զորահավաքի ենթարկվածի վրա:

Ժ.

Կղավանեմ, որ իմ սերունդը ավելի մեծ պարտականություն ունի, քան ուներ անցնող ազատագրական սերունդը:

Պարտականության մեջ ցեղակրոնի իմ բաժինը՝ առյուծի բաժինն է՝ ամենամեծը:

ԺԱ.

Ցեղակրոնը, որի նշանաբանն է - ավելի՛, էլ ավելի՛ զորություն - պաշտամունք ունի իր ցեղի մարտական ուժի, իմա՝ ՀՀ Դաշնակցության հանդեպ:

ԺԲ.

Զոհապաշտ եմ ես, և ահա՛ երկյուղածորեն կոգեկոչեմ նրանց, որոնց պաշտամունքը հավիտենական է, որոնք առյուծացան իրենց նվիրումի մեջ, աստվածացան իրենց հոյակապ գաղափարականության մեջ-որոնք դյուցազնորեն իրենց արյունը շռայլեցին՝ մեր ցեղի գոյությունն ու պատիվը հավիտենականացնելու համար:

ԺԳ.

Ցեղակրոնն էլ կծգտի երջանկության տեսնել, թե ինչպես կ'աճի իր ցեղի զորությունը և արդարորեն Հայաստանը կ'ընդարձակվի - ահա՛ նրա երջանկությունը:

ԺԴ.

Ցեղը կապրի, կստեղծագործի, կհավերժանա ժողովուրդը:

Մարդկային մշակույթի գործում զորութենական ուժ է ցեղայնությունը:

Արդ, թե ինչո՛ւ ցեղային անհատականության եղծումը ցեղակրոնը կհամարի ոճիր՝ ուղղված մարդկության, և, ի մասնավորի, իր ժողովրդի դեմ:

ԺԵ.

Ցեղակրոնը կխորշի այն բոլոր հոսանքներից և վարդապետություններից, որոնք կմիտեն մեր նորահաս սերունդը հեռու պահել ցեղի կազդուրիչ ստիճից - կաթեն:

Նա կխորշի հայ իրականության մեջ չեռացող այն բոլոր ուժերից, որոնք թեպետև ընկերային դիրքով հակոտնյա, բայց ընդհանուր հոգեբանությամբ միացած՝ ճակատ է հարդարած մեր լուսավոր ազգայնականության և ազգային դատի դեմ:

Ավելի՛ պարզ: Ազգայնականության երկու ձևերից՝ ազգային անհատապաշտություն և եսապաշտություն՝ ցեղա-կրոնը կողջունի առաջինը, որն այլ բան չէ, եթե ոչ ազգ-անհատի արդար և արգասավոր ձգտումը՝ հավատարիմ մնալ իր ցեղի ոգուն, կատարելագործել իր պատմական տի-պը, և պաշտպանել իր հավաքական անձի ազատությունը:

Մեր այդ ձգտումը լիովի համապատասխանում է միջազգային և ընկերային բարոյական և առաջադիմության բարձր սկզբունքներին:

ԺԶ.

Մե՛ծ է ցեղակրոնի իմ թշնամանքը, ինչպես մե՛ծ է իմ պաշտամունքը:

Ցեղիս թշնամիներն են՝ թուրքը, բուլշևիկը և սրանց ցեղադավ գործիչները, ամեն անվան և ծպտումի տակ, որոնց վճռաբար կհակադրեմ իմ զորութենական ցեղակրո-նությունը:

Ինձ համար գոյություն ունի հարցերի հարցը՝ հապա բախտահաս թո՛ւրքը:

Այո՛, հայրենիքի շենքը պետք չէ բարձրացնել օտարատյացության ժայռի վրա, բայց և այնպես հայությունը պետք չէ ների թրջության: Ավելի՛ն: Եթե այդ արնապարտ ցեղից, որ կողոպտիչն ու սպաննիչը հանդիսացավ անգլեն հայության կեսին, մի օր մի բուռ

անսուրբ մոխիր մնա, այդ մերժելի մոխիրի հետ իսկ դատի-դատաստանի պիտի նստի հայը:

Կխորշեն բուլշևիզմից, որովհետև հակամարդկային է:

Երիցս կատեն դա, որովհետև հակահայ է դա. որովհետև թուրքի հետ զինակցաբար դա մտավ Հայաստան, որովհետև նրանից ցայսօր օգտվեց ցեղիս գերեզմանավորը՝ թուրքը, միա՛յն թուրքը:

Բուլշևիկը իր շնական հրաժարիմքն ունի:

Ես՝ իմ վճռական այո՛ն ցեղիս:

Նա իր թղթե անգոր եղիցի՛ն ունի:

Ես՝ իմ հանապազորյա աշխատանքը ցեղիս ազատագրության համար:

Զգվելիորեն բացասական է բուլշևիկը, և դիմազուրկ՝ հոգեպես:

Ցեղակրոնը մարդկության կներկայանա ցեղադրոշմ ճակատով: ԺԷ.

Պարտվողականություն, կրավորական տառապանք, սարսափի հոգեբանություն, կյանքի ճապաղություն, լավկանություն, մտքի անիշխանականություն, կրոնական անդենականություն, դասակարգա-յին և հարանվանական եսականություն - այդ ամենից խորշելով կխորշի ցեղակրոնը:

ԺԸ.

Ցեղակրոն են, ասել է՝ պարտեն, կամեն և կարող են գերազանցել, և պետք է գերազանցեն ցեղիս թշնամիներին - նա՛խ թուրքին:

ԺԹ.

Ուժապաշտ է, և տկարություն ու նահանջ չի ճանաչի ցեղակրոնը: Նրա մոտ կենդանի է ծարավը ինքնաճանաչ-ման, քաղցրությունը զոհաբերության և ճիզը ցեղի ուժերի կենտրոնացման:

Արտաշեսյան իր նախնիների մեծության հետամուտ՝ նա կպատկառի իր ցեղից և կ'աշխատի ամենուրեք արժանավորապես ներկայացնել իր ցեղը:

Ի.

Ցեղակրոնի համար նվիրական է հայոց քաղաքական գոյառության օրը - Մայիս 28-ը և այն խորհրդանշող սրբազնասուրբ Եռագույնը, որն է՝ սրբություն, քաղաքական դատ, և վախճանաբանություն, միաժամանակ:

ԻԱ.

Ես ցեղակրոն են, և ահա վճռապես կընդվզեմ քաղաքական աննպատակության դեմ, որի ազգասպան պրոպա-գանդին լծված են

հակադրոշակյան տարրերը - և կաշխատեմ, որ սփյուռքի մեջ, ուր մենք կտառապենք որպես մարդ և որպես հայ մարդ, որ հայությունը տեսիլաթափ չլինի:

ԻԲ.

Հայ մարդու հետ հայերեն կխոսի ցեղակրոնը, որովհետև կգիտակցի, թե լեզվի մահը հաճախ ժողովուրդների հոգևոր մահը կարագացնի:

ԻԳ.

Ինքնամսխումի մեջ ազատ չէ ցեղակրոնը: Քաջառողջ լինելու պարտականություն և իրավունք ունի նա, որի ձեռքին է գալոց սերունդների ճակատագիրը:

ԻԴ.

Նրա համար նախասիրելի են այն գիտությունները, արվեստներն ու արհեստները, որոնք իր ցեղի հզորության և հաղթանակին կծառայեն:

Կա՛մ մարտիկ է ցեղակրոնը, կա՛մ կպատրաստվի վաղը դառնալու այդպիսին:

ԻԵ.

Անձնական կամքի մշակությամբ ցեղակրոնը կսատարի հայ ոգու հսկայացումին:

Ցեղի կամքի աստվածացումը - ահա՛ թե ինչի կծգտի նա:

Այդ անմեռ կամքին, ահա՛, որ չմեռավ խավար դարերի հարվածների տակ, և չթողեց որ ժողովրդի մեջ Մամիկոնյանների ռազմաշունչ ոգին մեռնի, ցեղակրոնը ասում է վճռաբար՝ այո՛ և ամեն՛:

* * *

Ես ցեղակրոն եմ, և ահա՛ կանգնած վաղվա սեմին՝ լիաբուռն ցեղի խոսքն եմ նետում մեր նորահաս սերունդի հոգու մեջ - ես սերմանում եմ և առատ հունձքի սպասում:

Ես կանչում եմ՝

- Ո՞ւր եք, զորավորներ, դո՛ւրս, դու՛րս եկեք առաջին գծի վրա, ուր ցեղի անունով և ցեղի համար պարզված Եռագույնը ձե՛զ է սպասում: Եկե՛ք բանակելու նրա սրբազան ծալքերի տակ, ուր տկարությունը, նահանջն ու վատու-թյունը տեղ չունեն:

Եկե՛ք, միացե՛ք մեր Մեծ Ուխտին, որի կուռ շարքերի մեջ այնքան պարզ, տիրական ու քաղցր է լսվում ցեղի ձայնը:

Եկե՛ք, օր, ժամ, վայրկյան առաջ եկե՛ք միանալու ամերիկահայ նորահաս սերունդի ցեղապսակ մասին, որն ուխտած է՝ օտար

աշխարհներով անցնել ամերիկյան մեծ գետերի պես - միշտ պահելով իր ուղղությունն ու թափը. ուխտած է՝ ընթանալ ցեղի հավերժացման գծով:

Ցեղը, ցեղակրոնությունն է մեր ապավենը:

«Հայրենիք», Բոստոն, 1933, թիվ 6517, 6520, 6524, 6528, 6534, 6542, 6545, 6554, 6568, 6583:

ԱՐԱ ՄԱՐԴԸ
(ECCE HOMO)*

Նրան, որը խմեց և՛ հայ տառապանքի բաժակից:

Շշմարտություն լինելուց ավելի պարադոքս է Գյոթեի խոսքը այն մասին, թե մենք չենք կարող ճանաչել մարդուն, երբ նա գալիս է մեզ մոտ - նրան ճանաչելու համար պետք է գնանք նրա մոտ:

Յավորովը⁵⁶, որ խմեց և՛ հայ տառապանքի բաժակից՝ Հայաստանը չտեսած ճանաչեց և խորագրաց հափշտակությամբ երգեց մեր «Միշտ էլ քաջ»ը:

Հայն իր բնաշխարհիկ օրրանում չտեսած՝ նա ճանաչեց հայությունը, քանզի նա սովորական բանաստեղծի ձիրքերից ուրիշ մի բան ուներ իր մեջ - խոր հայտնատեսություն աշխարհի և մարդու հանդեպ:

Նա իր սրտի լարերը թրթռացրեց տառապող ու պայքարող հայության համար:

Ծնունդ մի կայտառ և ռազմաշունչ ցեղի՝ նա եղավ մեկն այն սակավաթիվ բանաստեղծներից, որոնք ամենայն իրավամբ գրավում են առաջին տեղը ոգու հերոսների փառանգում:

Ծնված «աշխարհծովից», ինչպես իր մասին ասում է ինքը - նա եղավ երգիչը ողբերգորեն զարհուրելիի, սրբազանի և հերոսա-կանի: Եվ հանուն ստրուկ և անիրավված Հայրենիքի, պայքարեց երգերով - պայքարեց մահվան, թուրքի և աշխարհի անսրտության դեմ: Նա եղավ մեկը մարդու ամենագգայուն որդիներից, որի կրծքի տակ արդարության առյուծը մռնչաց, մինչև որ կլքեր մեր աշխարհը, որը այնքան անիծեց:

Ապրեց «գոյության ուրազանի» մեջ, և տառապեց, տառապեց գերմարդկորեն: Եվ տառապանքի զայրույթի մեջ հաճախ աղաղակեց.

* «Ահա մարդը» (լատ.), Հրեաստանի հռոմեական կուսակալ Պիղատոսի խոսքեր՝ ի տես փշե պսակով Հիսուս Քրիստոսի:

«Ես չեմ ապրում - այրվում եմ ես»: Որպես պրոմեթեոս՝ նա ըմբոստացավ մարդկային անարդար ճակատագրի, քաղաքական բռնության և ընկերային անարդարության դեմ:

Նա տկարություն չունեցավ մարդկային գոյության բարդ առեղծվածները լուծել իմաստասիրորեն միայն: Աստվածորեն զգայուն՝ նա հոգով զինակցեց մարդ-եղբոր, մարդ-ըմբոստին և մարդ-տառապողին: Եվ նրա կյանքն եղավ համախաչելություն: Նա խաչվեց բոլոր խաչեցյալների հետ:

Նա խմեց և տառապանքի բաժակից և աստվածային արբեցությանը աղաղակեց. «Արբեք ի սմանե»: «Հայեր»ի եղերաշունչ քնարերգակը երգեց և հայ ցավը: Նա երգեց և մեր «ճանապարհի խաչին», իսկ երգելուց առաջ, ապրեց, ապրեց խորապես: Նրա համար տառապանքն եղավ աստվածային հեշտանք; Չէ՞ որ, «բանաստեղծի նման Աստված էլ՝ որպեսզի ստեղծի, հարկ եղավ նախ լացել»:^{*}

Նա երգեց հայ պանդխտությունը, և այդ ո՛չ թե որպես մի բանաստեղծական քմայք, ոչ թե որպես մի մարդասիրական շարժում, ոչ թե իր ճակատը զարդարող լուսապսակին փառքի մի նոր ճառագայթ ավելացնելու ցանկությամբ: Ո՛չ, ոչ, նա համուն տառապողի իմացավ արհամարհել դափնին ու ջահելության գինին:

Նա երգեց մեր տարագրությունը, որովհետև մեկն էր մեր ժամանակների մարդու ամենազգայուն որդիներից և չէր կարող չերգել աշխարհի ցավերից ամենավսեմն ու հերոսականը: Ապրելով «սկիզբն ու վախճանը ողջ մարդկային խռովքին», նա չէր կարող չարձագանգել այն մեծ ողբերգության, որ մասնավորապես 19-րդ դարի վերջերին բաժին ընկավ Հայաստանին և իր որդիներին: Նա երգեց աշխարհի և իր բախտի դեմ ոտքի ելած հայությունը: Նա զինակցեց մեզ, որովհետև զավակն էր այն մեծ սրտի տեր ժողովուրդին, որ արիություն ունեցավ իր քաղաքականության մեջ խաչը դնել: Նա մեր ցեղի պաշտպանության ի խնդիր իր սուրը պիտի տար, եթե զորական լիներ: Չէ՞ որ նրա կյանքում անբաժան մնացին «բանաստեղծի քնարը և զինվորի զրահը»: Նա մեզ իր աստվածաշունչ քնարը տրամադրեց, քանզի երգիչ էր: Նա Հայաստանը չտեսած, մեզ համար եղավ ու կմնա այն, ինչ որ է Բայրոնը Չելլադայի համար:

Եվ այդ այն ժամանակ, երբ աշխարհին շանթահարելու կարող բազուկներն անշարժ, շրթունքները համր մնացին Հայաստանի համար մարդկայնորեն մի բան ասելու կամ անելու պրոբլեմի առջև, երբ եվրոպական մարդկությունը տմարդությունը ունեցավ քանիցս իր մատը խրելու Քրիստոս-Հայաստանի արնահոս վերքերի մեջ և մնալու անկարեկից: Աստված իմ, որքա՞ն փոքրիկ եմ մեծ պետության մեծա-

գույն քաղաքագետները Յավորովի առջև, որոնք հաճախ կզլանան երկու գունատ խոսք ասել ի պաշտպանություն անիրավված հայրենիքների:

Եվ այդ այն ժամանակ, երբ առաջին քրիստոնյա ժողովուրդի հայրենիքից կբարձրանար հիսուսյան աղաղակը. «Էլի, էլի, լամա սափաքթանի»^{*}: Եվ այդ այն ժամանակ, երբ հազարամյա մշակույթի և խաչի տեր ժողովուրդի կացությունը իրենից կներկայացներ բևեռներից կազմված մի անկողին, որի վրա բռնադատված էր պառկելու հայը: Յավորով երգեց իր «Հայեր»ը և իր երգը թե առավ, թռավ անցավ իր հայրենիքի սահմաններից դուրս, համայն հայության երախտագիտությունը նվաճելու համար:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ, 1912-ին, երբ պատերազմական շեփորը ոտքի հանեց Բալկանյան ազգերը, մարդկության - թուրք կոչված - ամենա անմարդկային մասի դեմ, Անդրանիկի և իմ կանչին որպես հոգեբանական արձագանք՝ հայ գաղթաշխարհի բոլոր ժայրերից կամավորներ հասան, ուխտելով Քրիստոսափորի գերեզմանի վրա և հայ և Բուլղար դրոշակների տակ ճամբա ընկան՝ հայ արյունը խառնելու Բուլղար որդիների արյան: Եվ ընկան նրանք, ընկան Յավորովի հայրենիքի համար, ընկան ժպտադեմ:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ, երբ վաղը Արևելքում խորտակվեց բռնության վերջին գահերը – սև թե կարմիր - երբ ազատության հրեշտակն այցելի Արարատի սգավոր փեշերը՝ անկախ Հայաստանի մայրաքաղաքում Հայ գրչի, սրի և խաչի հերոսների կոթողների կողքին, կբարձրանա և Յավորովի արձանը: Եվ Արարատյան վեհափառ արևը իր արշալույսին և վերջալույսին, համբուրելով կոսկեզօծի մարդկայնության մյուռոնով օծված նրա ճակատը:

«Դու պիտի գաս, սպասված օր»,- ասում է Յավորովի մի տողը:

Այո՛, պիտի գա՛, չուշանա՛ այդ օրը, քանզի նա այնքան անխուսափելի է, որքան և արշալույսը: Նա պիտի գա. իսկ, մինչև այդ, ես, երկու ազգերի զինվորը, մտովի կհամբուրեմ երկու հայրենիքների վշտակիրի քնարը:

«Ազատ խոսք», Սոֆիա, 1935, թիվ 85:

^{*} «Աստու լացը», Ղանիել Վարուժան, «Չեթանոս երգեր»:

^{*} «Աստված իմ, Աստված իմ, ինչո՞ւ թողեցիր ինձ» (Եբր.). խաչված Հիսուսի վերջին խոսքերը:

«ՅԵՐԿ»Ի ՀԱՐԳՈ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ⁵⁷

Հարցնում էք՝

ա) *Ի՞նչ է իմ կարծիքը ներկա հայ երիտասարդության մասին.*

- Մերօրյա հայ երիտասարդությունը, հակառակ իր անհայրենիք գոյության, օժտված է իր հավիտենական ծնողի - իր ցեղի անսպառ ուժականությամբ:

Եթե նա, իբրև ուրույն սերունդ, բառի գիտական իմաստով դեռ ծնավորված ու կազմակերպված չէ, դրա լրջագույն պատճառը հին սերունդն է, որը դժբախտություն ունեցավ շատ շուտ՝ հենց իր արշալույսին, կորցնելու ճշմարտորեն իդեալիստ ու ցեղահոգ իր վարիչ ընտրանին:

Այդ սերնդին ցավագինորեն պակասեց մտավորակա-նի իր կոչման ու պատմական պատասխանատվության բարձր գիտակցությունը, պակասեց վերանորոգչական խանդը, և այդ իսկ պատճառով Հայոց վերածնունդը եղավ պակասավոր, իսկ հեղափոխությունը՝ կաղ ու թևատ: Նա չունեցավ խստորեն շեշտված տեսական խղճմտանք: Նա չսիրեց երես երեսի գալ գոյության ծանր պրոբլեմների հետ և մտածումի քրտինք թափել նրանց վրա: Նրան պակասեց հերոսականի էփկան: Նա եղավ հանդուգն միայն այն ժամանակ, երբ պետք էր ընդօրինակել մեր միջավայրի ու ժողովրդի հոգե-բանության անհարիր կեղծ եվրոպականը, կասկածելի արդիականը, օտարը: Նա չփոթեց ազգային կուլտուրան դիմագուրկ կուլտուրականության հետ, առանց հասկանալու, որ առաջինն է միայն հատող զենք, ցեղամիջյան պայքարների համար:

Հանցապարտորեն դարձավ կրավորական երկրպագուն օտար իրականություններից ծնունդ առած «մոդեռն» գաղափարաբանությունների և, այսպիսով, պատճառ դարձավ մեր ազգային ոգու խաթարման ու պառակտման: Այդ սերունդը, չնչին բացառությամբ, ցայսօր էլ չունի կյանքի ստակ փիլիսոփայություն, փիլիսոփայական կուռ աշխարհայեցողություն, ու այդ իսկ պատճառով մեր հոգևոր կյանքը շարունակում է մնալ քաոսային:

Օրվա տարագիր հայ երիտասարդությունը հինի մոլորանքներից զերծ մնալու, ինչպես և վերանորոգչական պաթոսի, ուժի և կամքի վերածվելու համար՝ հրամայողաբար պիտի դիմի նշակութային որոշ վերաքննության: Նա պիտի վերաքննի այն գլխավոր հասկացողությունները, որոնք կազմում են հիմքը օրվա հայության կուլտուր-քաղա-քական կյանքի:

բ) *Ի՞նչ պիտի անի այն.*

- Ա՛յն, ինչ որ անում է երիտասարդ սերունդը՝ ընդհանրապես և համաշխարհորեն: Հին է սերունդների պրոբլեմը, այնքան, որքան հին է նշակույթի պատմությունը: Ժո-ղովորդները իրենց երիտասարդության

միջոցով են իրականացնում իրենց հավիտենականը, նա՛ն վերջինի միջոցով պարբերաբար թարմացնում, հեղափոխականացնում, ուժավորում իրենց ոգին: Այսօր ամենուրեք - Արևելքում թե Արևմուտքում, Հին թե Նոր Աշխարհում - ամեն տեղ ազգերի ծոցի մեջ երիտասարդական բունտ, ընդվզում կա: Երիտասարդությունը միաժամանակ և՛ հեղափոխական, և՛ հեղափոխիչ ուժ է: Աշխարհի վերակառուցման մեր խոչընդոտ օրերում նա հանդիսանում է ամենապայքարունակ տարրը - ծարավի Նորի, մի նոր էփկայի, նոր կենցաղի, ընկերային մի նոր, մի արդար կարգ ու սարքի, մի նոր ճակատագրի: Ամենուրեք նա խոստանում է դառնալ վտանգի ու հերոսականի սերունդ: Որոշիչը մերօրյա երիտասարդության կյանքում կենսաբանականը չէ - տարիքը, հասակը չէ, այլ՝ ապրած պատմականորեն բացառիկ նշանակություն ունեցող ժամանակաշրջանը: Նա սիրում է առողջը, կոնկրետը, գորավորը: Խորշում է այն ամենից, որ տկար է, թևաթափ և չփոթ:

Ցեղային ուժերի զարթոնքը, միության և կենտրոնացման պրոցեսում, առաջնակարգ ազդակների շարքում, երիտասարդությունը գրավում է առաջին տեղը: Նրա օրվա կրոնն է՝ վոժդզմը, առաջնորդապաշտությունը: Նա դառնում է գրոհի սերունդ, և այդ իսկ պատճառով ուժապաշտ է, այդ միևնույն պատճառով նա գորավոր առաջնորդներ է փնտրում: Աննախընթաց խանդով ու վճռականությամբ նա կառուցում է իր ազգային հավատամքը: Նա դարբնում է, ճանաչումի քաղցրությամբ նա կռվում, կոփում է իր սեփա-կան աշխարհայեցողությունը, իր դինամիկ աշխարհըմբռնումը - այնպիսի՛ն, որ համապատասխաներ իր ժամանակի ոգուն, իր ցեղի էության, իր հայրենիքի ներքին և արտաքին պայմաններին, ինչպես և այդ վերջինի հետ կապված բոլոր տեսակի պրոբլեմներին:

Դրանից տարբեր չի կարող լինել և պիտի չլինի մեր երիտասարդության դերը: Իր անունն ու կոչումը արդարացնելու համար նա մի հատիկ հոգևոր լծակ ունի - Ցե՛ղը, մի հատիկ ճամբա - Ցեղի հետքերով:

գ) *Այդ տեսակետից ի՞նչ դեր կարող է ունենալ «Յերկ»ը:*

- Մտքի անիշխանականությունից, մտավոր դիսցիպլինայի պակասից տառապող հին սերունդը իր օտարահակ տրամադրություններով խորապես մեղանչեց իր ցեղի դեմ, և, այդպիսով, պատճառ դարձավ իր ժողովրդի անօրինակ ողբերգության: Այսօր այլևս ակնբախ իրողություն է մարդկության վերախմբավորումը ցեղային հիմքերի վրա: Ու երիտասարդությունը՝ ամենուրեք, եռուզեռ է, շարժում, ծառայած կամք, կենդանի գործ:

«Յերկ»ը իբրև երիտասարդ սերունդի օրգան՝ պիտի աշխատի նախ հոգեբանորեն նվաճել երիտասարդ Հայը, հայությունը՝ իր ցեղի

համար: Իսկ իր այդ մեծ առաքելության մեջ հաջողելու համար՝ նա պիտի նպաստի սեփական ազգային գաղափարաբանության մշակման գործին:

Պետք է նախ օտար խաթարիչ ազդեցություններից ազատագրել ու կազմակերպել Հայ Մտածողությունը, այլև-պես Հայությունը կմնա պառակտված ու ցրված հոգեբանորեն, կմնա տկար՝ միշտ պատրաստի որս իր երկու թշնամիների-Հայաստանում՝ իր հարևանների, Հայաստանից դուրս՝ օտարացման վտանգի համար:

Պատմությունը աճապարում է - չդանդաղեցնել:

Դեկտեմբեր, 1937, Սոֆիա
«Հերկ», Բուխարեստ, 1938, թիվ 9:

ՑԵՂԻ ՀԱՎԻՏԵՆԱԿԱՆ ՁԵՆՔ

«Ես հարցնում եմ այնպես, ինչպես ո՛չ որ դեռ չէ հարցել - ո՛ր եմք զնում: Մեզ համար տեղ կա՞ պատմության մեջ: Գիտե՞ մեկը, որ բոլորվին մենակ եմք մնացել, որ ներկա չունենք: Գիտե՞ մեկը, որ եթե դադարենք գոյություն ունենալուց՝ տիեզերաշենքի մեջ մի հատիկ հյուսվե իսկ պիտի չհարծվի»:

Հայոց պատմության փիլիսոփայության ծանոթ ու հայրենագրաց ամեն մտավորական հայ կիսոստովանի, որ Մամիկոնյանների Հայաստանը - թեկուզ հաճախ կիսված, կիսանկախ, կիսակործան - ավելի՛ հայկական է, ավելի՛ հայրենիք, և ավելի՛ պաշտամունք պարտադրող, քան է՛ր նույնը՝ Տիգրան Աշխարհակալի կամ Արտաշեսի օրով:

Ո՛ր փնտրել սրա գաղտնիքը:

Հոգեբանական այդ իրողության պատճառներից առաջինը նրանում է, որ Տարոնի ստեղծած արժեքներից շատերը կրում են համահայկական կնիք, երկրորդը՝ նրանք վավերական են, անմեռ, երրորդ պատճառը՝ դա Մամիկոնյանների հայի և Հայաստանի հավիտենականով ապրելու, նրանց համար անշահասիրաբար գործելու ու արիաբար մեռնելու ուխտն է:

Այո՛, մեր ցեղի հավիտենականը նվաճող գրեթե բոլոր հոգևոր զենքերը -լուսեղեն այբուբեն, քաջաքաջ արիություն, անցավորը հավիտենականին զոհաբերելու տենչ, կենսաբանական բարոյական, հայրենակրոնություն - այդ բոլորը, գրեթե բոլորը, մեզ տվել է Տարոնը:

Հայոց աշխարհի ո՞ր անկյունում հայն այնպե՛ս պաշտեց իր հողը, այնպե՛ս առյուծացավ ճակատամարտերում, իր երկրի համար այնպե՛ս մեռնել գիտցավ, ինչպես Տարոն աշխարհում:

Պատմական անցյալի տեսակետով մեր այդ երկրամասը, ո՛չ միայն իր հոգևոր կարողությամբ, այլև իր ռազմագիտական անչափելի նշանակությամբ, իսկապես որ ուրույն աշխարհի արժեք ունի:

Ճի՛շտ է, սուրբ է հայրենի երկրի ամեն մի բուռ հողը, սակայն, ծիշտ է և այն, որ հայրենիքներն ունեն իրենց պատմա-ռազմագիտական տեսակետից ամենամիտրական ու ամենակարևոր երկրամասը, - ա՛յն երկրամասը, ուր ցեղը ամենից շա՛տ է արյուն թափել, կուլտուրական գանձեր դիզել, հերոսական պատմություն ստեղծել- ա՛յն երկրամասը, առանց որի հայրենիքը ո՛չ թե գորավոր ու անկախ լինել, այլև իր գոյությունը պահել, ինքնապաշտպանվել չի կարող:

Ճակատագրորեն մեծ է Տարոնի նշանակությունը մեր ցեղի և հայրենիքի պաշտպանության համար:

Քանի դեռ մեր երկրի աշխարհագրական մարմնից կտրված կմնա Տարոնը՝ վտանգված կմնա մեր հայրենիքի ապագան:

Ամեն երկիր իր «Տարոն»-ը ունի:

Հարցրե՛ք ազգերին-նրանք սրբազան սարսուռով կարտասամեն իրենց «Տարոն»-ի անունը:

Դեռ երեկ էր, ինչ քեմալական թուրքիայի ներքին գործոց նախարարը- Շիվքրի Գայա- Թրակիայում արտասանած իր ճառի մեջ, Ադրիանուպոլսի նշանակությունը թուրքիայի ինքնապաշտպանության տեսակետից շեշտելու մըտքով, հայտարարում էր. «Ամեն թուրք ինքն իրեն պիտի զգա ադրիանուպոլսեցի, նա՛խ ադրիանուպոլսեցի»: Ինչո՞ւ, որովհետև քանի դեռ թրքական է Ադրիանուպոլիսը, թուրքը մեկ ոտքով կմնա Եվրոպայում, որովհետև կորցնելով Ադրիանուպոլիս քաղաքը, կործանվելու աստիճան կտկարանա թուրքիան:

«Նա՛խ Ադրիանուպոլսեցի»- երկու բառեր միայն, որոնք տալիս են հայրենիքի ինքնապաշտպանության անսխալ բանաձևը:

Որքա՛ն խոր հոգեբանություն, որքա՛ն ռազմաքաղաքական իմաստություն ու նախանձելի հայրենապաշտություն կա թուրք պետական գործիչի այդ մի հատիկ պատգամ - բանաձևի մեջ:

«Նա՛խ Ադրիանուպոլսեցի» - դա ասել է թո՛ւրք մարդ, արթուն կա՛ց, քանզի վաղ թե ուշ, թրակիայի դաշտերում իրար պիտի զարմվեն երկու ճակատագրեր՝ թուրքիայի և մի օտար պետության: Դա ասել է պարտվե՞ց թուրքն այդ կետի վրա, նա կպարտվի բոլոր ճակատների վրա: Դա ասել է՝ ամեն թուրք իրեն պիտի համարի զինվոր միշտ պատրաստ վահանի վերածելու իր կուրծքը թուրքիայի ամենակարևոր ճակատի վրա:

Եվ իբրև արծազանգ թուրք նախարարի հայտարարության, Պոլսում թուրք ուսանողությունը այսպես պատասխանեց ֆրանսիական մի լրագրողի. «Մենք բոլորս էլ ցեղապաշտներ ենք, ծայրահեղ

ցեղապաշտներ. ցեղապաշտությունը մեզ համար հոգևոր սնունդ է, ինչպես հացն ու ջուրը մարդկային օրգանիզմի համար»:

Նույնը մի այլ առթիվ. «Ամենասրբազան պարտականությունը մեզ համար - դա Թուրքիայի անունի, պատվո և անկախության համար մեռնելն է»:

Այսպես է խորհում, գործում, նախապատրաստվում թուրքը. նա այսպես է կազմակերպում իր ազգությունը՝ վտանգի նախօրյակին:

Իսկ մե՞նք, իսկ հա՞յը:

Ո՞վ կարող է ուրանալ, որ Տարոնը մեզ համար յոթնիցս ավելի՛ն է, քան Թրակիան Թուրքիայի համար:

Արդար չէ՞, որ այսօր հայ մարդն ավելի մտահոգվի Տարոն աշխարհով, քան թուրքն իր Ադրիանուպոլսով: Սպասելի չէ՞, որ այսօր ո՛չ թե միայն տարոնցիներ, այլև ամեն հայ, անկախ իր քաղաքական ու հարանվանական հանգամանքից, ջերմաջերմ պաշտամունք ունենա Տարոնի ստեղծած ցեղակնիք արժեքների, առաքինության ու սրբությունների հանդեպ:

Ժամանակը չէ՞, որ ամեն հայ մարդ զինվորագրվի «Մամիկոնյանների ուխտ»-ին, որից, ավա՛ղ, ավելի ներքին, քան արտաքին պատճառներից աստիճանաբար խորթացավ հայությունը և այդ իսկ պատճառով ցեղորեն տկարացավ ու պատժվեց անմարդկորեն: Այսօր, երբ մարդկությունը մեզ դրել է հայորեն ապրելու և ստեղծագործելու անկարելիության առջև այս աշխարհածուփ ու վտանգալի ժամանակներում, քաղաքական իմաստություն չէ՞, որ ցեղերից ամենավտանգվածը, հայը, վերստին ապավինի Տարոնականության - ցեղի հավիտենական զենքին:

...

Գերազանցորեն հեղափոխական են մեր օրերը, ճակատագրական՝ մերօրյա անցքերը:

Վաղուց է, ինչ մարդկությունը իրեն զգում է նստած հրաբուխի վրա: Ականված է հին աշխարհը: Մարդը - անհատ թե հավաքականություն - այսօր աննախընթացորեն անապահով, խռովված է զգում իրեն:

Զարհուրելի են ցնցումները կյանքի բոլոր մարզերում: Եզնաժամ են անցկացնում՝ պետություն, տնտեսություն, կրոն, փիլիսոփայություն:

Վերաքննության են դրված կյանքի բոլոր պրոբլեմները: Ժողովուրդները հեղափոխական չտեսնված ցասունով ջախջախում են կեղծ արժեքների, գաղափարների ու ճշմարտությունների տախտակները, և նրանց փոխարեն նորերը գրում:

Այլևս բեկվել է պատմության զարգացման գիծը, և սկսվել է սուր անկյունադարձը:

Սկսվել է նորը, նո՛ր աշխարհ, նո՛ր պատմություն, որի ստեղծիչը հանդիսանում է նոր, վերանորոգված մարդը - վտանգի, հերոսականի, ճակատագրի մարդը:

Ամենուրեք - Արևելքում թե Արևմուտքում, հին թե նոր աշխարհում - գալիքի ահավորությունից խթանված՝ վերածնվում, հոգեպես երիտասարդանում են հին ժողովուրդները. ակտիվանում՝ երիտասարդները: Երբե՛ք ժողովուրդները այդքան ուժապաշտ չէին եղել: Ամեն մեկն աշխատում է ոտքի հանել իր թաքուն ուժերը, հաղթահարել իր ներքին տկարությունները, սանձել, շղթայի զարկել իր ցեղախույս «Ես»-երը, նախանձները, չարությունները:

Բուլղոր - հաղթական թե պարտյալ, մեծ թե փոքր - ելել են նվաճելու ներքին անապատը, այնպե՛ս, որ դա անհետանա ո՛չ թե միայն իրենց երկրի քարտեզից, այլև իրենց հոգուց: Տիրող տագնապը ավելի՛ ևս շեշտում է եռագլխանի վտանգը. բուլշևիզմ, պատերազմ, ցեղային վատասերում-որի դեմ հաջողաբար պայքարելու համար՝ ժողովուրդները ապավինել են իրենց ցեղային բնագրի ուժին և անսխալականության-իրենց կենսաբանական բարոյականին:

Ամենուրեք- անհատ թե դասակարգ- կամովին սահմանափակում են իրենց անձնական իրավունքներն ու շահերը՝ հանուն ցեղի և հայրենիքի: Ու նման ինքնասահմանափակումը - զոհաբերության այդ գերագույն ակտը- ո՛չ թե նվաստացնում, դիմազրկում է մարդկային անձնավորությունը, ընդհակառակը, դա մեծապես ուժավորում, հարստացնում է նրա հոգևոր կյանքը:

Բուլղոր ժողովուրդների համար- մասնավորապես նրանց, որոնք պատերազմից ծանրորեն վիրավոր ու պարտ-ված դուրս եկան- բուլղորի համար, այլևս ցեղային դավանանքի բնույթ է ստացել իրենց ուժերի կենտրոնացման, կազմակերպման ու ակտիվացման անհրաժեշտության գործը: Նրանք գերմարդկային ճիգեր են թափում, մի կողմից, ներցեղային բարոյականի ուժով դարմանելու միջազգային դաժան պայմանագրություններից ստացած վերքերը, մյուս կողմից, պատրաստվում են դիմագրավելու վաղվա վտանգը:

Քանի դեռ Ռաթենաուն գերման ժողովրդին կներշնչեր, թե «գետնախնձորն» է իր ճակատագիրը, Գերմանիան, իբրև պարտյալ, հաղթականներին կվճարեր օրական չորս միլիոն, և նվաստ էր նա: Այն օրից, սակայն, երբ գերման ճակատագրի ղեկավարությունը իր ձեռքն առավ ռազմաճակատից վերադարձած մի վիրավոր տասնապետ, երբ ժողովուրդն իր ճակատագիրը համարեց Ցեղն ու Հայրենիքը, այն օրից փոխվեցին միջազգային հարաբերությունները- պարտյալը, առանց պատերազմի, դարձավ հաղթական:

Հունգարիան - Տրիանոնի ողբերգական զոհը - չուշացավ իր դպրոցների մեջ մտցնել ռևիզիոնիզմը, իբրև պարտադիր առարկա-

Նարդար պայմանագրերի վերաքննության պահանջը: - «Տրիանոն, ո՛չ, երբե՛ք» - այսօր ամեն մի հունգարացու համար դարձել է քաղաքական աղոթք:

Հապա զորք պահելու իրավունքից զրկված Կրալի Մարկոյի հայրենիքը - Բուլղարիան, որի հանդեպ հաղթա-կանները եղան դաժանորեն շնական - այս փոքրիկ երկիրը, իր կենսաբանական զորավոր բարոյականի ուժով ծնունդ տվեց երևութապես մի աշխատավորական բանակի, անզեն զորքի, որն այսօր պիտի դառնար իր մարտական ուժը:

Այսպես գործեցին ցեղորեն անպարտելի պարտյալները:

Ի՞նչ են անում հաղթականները:

Լսեցե՛ք նրանցից մեկին, Ֆրանսիայի մտավորականության.

«Գրողներս, մեր երկրի գլխին կախված սպառնալիքի առջև, ցավելով որ Ֆրանսիացիների միաբանությունը կատարված իրողությունն չէ դեռ, վճռեցինք դադարեցնել ամեն գժտություն, ժողովրդին եղբայրության օրինակ տալու համար»:

«Միանա՛նք՝ Ֆրանսիան վերանորոգելու համար», - ասում է նրանց երկրորդ մանիֆեստը: «Ստեղծե՛նք մի նոր Ֆրանսիա, որ ավելի՛ զորավոր լիներ, քան բոլոր վտանգները», - ասում է ժողովրդին ուղղված նրանց երրորդ մանիֆեստը:

Ահա Ֆրանսայի բարձր մտքի՝ իդեական ու քաղաքական ամենատարբեր ուղղության պատկանող մարդկանց հայրենասիրական շարժումը:

Այս է ամեն տեղ ազգերի ու անցքերի հոգեբանությունը - դինամիկան:

Այսպես հիմնաշարժ է եղել, հիմքից խախտվել, այսպես քանդվում ու վերակառուցվում է մի ամբողջ աշխարհ - հի՛նը:

Հասկանալի է, որ տիրող ընդհանուր տագնապի պորբլեմի կապակցությամբ - մի տագնապ, որ այնքան զգալիորեն շոշափում է մեր հավաքական ճակատագիրը - վաղուց դրված պիտի լիներ և՛ Հայ ապագայի խնդիրը՝ -ի՞նչ է լինելու հայ մտավորականության այսօրվա և վաղվա անելիքը իր ժողովրդի և Հայրենիքի ինքնապաշտպանության համար:

...

Ճակատամարտերից առաջ, կանխավ պարտված պիտի համարել այն ժողովուրդը, որ չի կարող շեշտակի նայել աշխարհի աչքի մեջ և ասել. ես հասկանում եմ քեզ:

«Դիտի՛ր աշխարհը և նմանվի՛ր նրան», - ասում է դասական իմաստությունը:

Դիտում է հայը, դիտում իր առջև փռված աշխարհը, բայց, կարժեք, չի տեսնում, չի հասկանում ա՛յն, ինչ որ կատարված է իր շուրջը:

Տարիներ է, ինչ մեր մտավորականության ցեղահաղորդ մասի հետ կրկնում ենք - մարդկությունը վերախմբավորվում է՝ հիմք ունենալով ցեղը: Ժողովուրդները վերադառնում են իրանց էության նախադրյալին, քանզի նրանց համար այլևս գիտականորեն աներկբայելի է, որ «օրգանականը պատմության մեջ՝ ցեղն է»: Այդ փրկարար ճշմարտությունը, դժբախտաբար, միայն հայ մարդը չի հասկացել: Ցեղի գաղափարն է իմաստավորում մեր գոյության իրավունքը, ինչպես և՛ հայրենիքի համար մեռնելու մեր պարտականությունը: Այս բարոյականով են զորավոր օրվա բոլոր ազգերը: Մենք տկար ենք հոգևարելու աստիճան, որով-հետև մեզ պակասում է այդ բարձր բարոյականը: Մեր դրության ահավորությունը նրանում է, որ հայությունը, իր ամբողջության մեջ, դեռ չի հասկանում աշխարհի ներկա պայմանները: Նա չի հասկանում, որ թուրքի նման հարևան և թշնամի ունեցող ժողովրդի համար, հնի շարունակությունը համազոր է ցեղային ինքնասպանության:

Ցեղորեն անինքնաճանաչ է հայությունը: Ամո՞թ մեզ- օտարը, Ֆրանց Վերֆելը պիտի գար ասելու-«ոգու ժողովուրդ է հայը»: Այո՛, ոգու ժողովուրդ ենք և այդ իսկ պատճառով այն բոլոր վարդապետությունները, որոնք դիմազուրկ ոգու ծնունդ են, օրինակ, սոցիալիզմ, բոլշևիզմ, կոսմոպոլիտիզմ - մնում են անմարսելի և անհարազատ հայ հոգու համար:

Ոգեշունչ էր քրիստոնեությունը և հենց այդ է պատճառը, որ նրա գիրկը նետվողներից առաջինը՝ եղավ հայը: Հասկանա՛նք - մեր ժողովրդի ամենազորավոր գեները միշտ էլ եղել է ոգին:

Ամեն ճշմարիտ հերոս նախ ոգու հերոս է: Առանց ոգու հզորանքի հայ մարդը կարող է և՛ հանդուգն լինել, դիպվածով և՛ հաղթական հանդիսանալ, բայց ո՛չ՝ և՛ հերոս: Ոգու հերոսներ էին Մամիկոնյան ռազմիկները, և հենց սրանում է գաղտնիքը, որ նրանց ծայրի մեջ ցեղի ուժի և կամքի վազը կմռնչար, որ նրանք բիբլիական Դավիթի նման, թշնամու դեմ հաճախ դուրս էին գալիս «երեք քարով» միայն և խորտակում նրան, իրենց առաջին հարվածով:

Ոգեշունչ է հայ ռազմիկը և այդ է պատճառը, որ նա Արևելքի լավագույն պարտիզանն էր, է՛ և այսօր, որ նա շատ անգամ սակավածեռն ուժերով հսկայաթիվ բանակների դեմ է ճակատել, որ կռիվներ է վարել ամենադժվարին պայմանների մեջ՝ կես-կուշտ, կեսքաղցած, առանց նվազագույն տեխնիկ միջոցների, առանց զինակիցների, մենա՛կ ու հաճախ՝ իսպառ կտրված աշխարհից:

Դարեր առաջ մեր ռազմիկների ոգեշնչությունն է շարժել թշնամի Շապուհների նախանձը. «Երանի՛ նրան, որ հայոց գեղի տերն է. այնպիսի տիրասեր և միաբան ու միամիտ զորաց, որոնց գնդից ու նշաններից հուր և բոց կելներ»:

Ոգու մարդ էին Մամիկոնյան բուր գորավարները, որոնց կամքի առջև խոնարհվում էր ամեն դժվարություն և վտանգ, որոնց համար վտանգ ասել էր մի հին, ընտանի ծանոթ: Ոգեշունչ էին նրանք և հենց այդ է պատճառը, որ ժամանակին նրանք հանդիսացան իրենց ցեղի արթուն բնագղը, նրա աչքը, նրա ուղին, նրա մարգարեն, նրա օրենսդիրը և մասնավորապես, իրենց ժողովրդի անգուգական ղեկավարն ու առաջնորդը: Ասենք մի այլ ճշմարտություն - միայն ոգու մարդը կարող է մեր ժողովրդի ղեկավարը լինել:

Իսկ ոգու մարդ ասել է՝ ցեղամարդ: Եմանին, միայն մանին կարելի է հայ ժողովուրդը և երկիրը վստահել:

Որքան կորուստներ ու անոթանք խնայված պիտի լինեին Հայաստանին, եթե հայությունը հարազատեր ու սիրեր կիրարկել այս ճշմարտությունը:

...

Հայությունը դեռ հասկացողություն չունի այն չարիքի մասին, որ կոչվում է ստամտավորականություն: Հայը սխալ է գործածում մտավորական բառը, սխալ հասկանում նրա իմաստը: Նրա համար մտավորական է ամեն ուսյալ մարդ: Հենց սրանում է նրա աղետալի սխալը: Ուսում, կրթություն, գիտական պաշար - անհրաժեշտ են սրանք, բայց դեռ բավական չեն մեկին ճշմարիտ մտավորական դարձնելու: Մեկը կարող է իմացականորեն շատ գորել լինել, բայց և այնպես իրավունք չունենալ մտավորական կոչվելու:

Ճշմարիտ մտավորականը նա է, որ իր մտավոր կարողության, ամեն բանից առաջ, միացնում է խորապես բարոյական նկարագիր, բարձր գաղափարականություն, ստեղծագործելու - նոր իդեալներ, արժեքներ, կյանքի ձևեր ստեղծելու ընդունակություն, սրբազանի զգացում, տեսական խղճմտանք, հոգևոր արիություն, ժողովուրդն իր ամբողջության մեջ սիրելու, նրա համար տառապելու անսահման կարողություն:

Ի՛նչ խոսք, որ նման մտավորականը, իրերի բերումով, կարող է տեղ գտնել այս կամ այն քաղաքական կազմակերպության մեջ, բայց նրա նվիրումն ու գործը չեն կրի դասակարգային, հատվածական բնույթ: Նրա համար գոյություն ունի ամբողջությունը - ազգը, որին անշահասիրաբար կծառայի: Ճշմարիտ մտավորականությունը, որի գործը անընդհատելի է ազգի կյանքում - այն հոգևոր ուժն է, առանց որի ժողովուրդը անվան տակ ամբոխներ կապրեն, առանց որի ազգություն չի ստեղծվի: Հանձին սերունդների՝ մտավորականությունները օրգանապես չեն կտրվում իրարից, չեն ժխտում, այլ հարստացնում են, կատարելագործում իրար: Այդ տեսակետից ճշմարիտ մտավորականության ստեղծագործությունը կրում է հավիտենականի կնիք: Ճշմարիտ

մտավորականներից զուրկ չէ հայությունը, բայց զրկված է նրանից օգտվելու կարելիությունից: Մեր ստամտավորականությունը ավելի՛ շուտ հարմարվեց գաղթաշխարհի պայմաններին և պարտադրեց իրեն:

Այսպիսով՝ մեր ժողովուրդն ու իսկական մտավորականությունը մնացին իրարից կտրված: Կեղծ մտավորականությունը, որի դեմ ազգերի ընտրանին մահու և կենաց պայքար է բացել, մեզ մոտ այլևս ամբողջովին նվաճել է կյանքը և կիշխի անընտրողաբար ու միահեծան կերպով:

Օրվա հայ կյանքի հոգևոր ահեղ չքավորության, տափակության ու այլանդակությունների միակ պատճառը մեր ստամտավորականությունն է:

Չարավեստ բանասարկություն, հացակռիվ, դիրքի մակաբուծություն, պաշտոնապղծություն, խոսքի ազգասիրություն - այդ բոլորի մեջ կարելի է նրա հոգու հետքերը տեսնել:

Անցեղաշունչ է, որով և հոգեպես թևատ ու առօրեական ունայնություններից ու մանրուքից բարձրանալու անգոր: Անստեղծագործ՝ նա վազում է առավելապես բացասական ու աննշան նպատակների ետևից, մնալով՝ զզվելիորեն մանրագործ, պառակտիչ ու չար: Այսօր ավելի հեշտ է յոթը շնագայլերի քաղցը հագեցնել, քան անցեղաշունչ հայ ստամտավորականի չարությունը: Դարերի վկայությամբ է հաստատված մեր ցեղի կենսունակությունը, նրա կենսաբանական խոյանքը, սլացքը, բայց և այնպես նա մնում է նվաստախոհ, օտարամոլ, պարտվողական: Իբրև ազգային պաշտոնյա, նա Աստվածաշնչի անմահացրած մաքսավորն է՝ ծուլ, անհավատարիմ, հացապաշտ: Իբրև գործիչ՝ դպիր է նա: Իբրև ուսուցիչ՝ հոգով էմնաֆ, անկարող ուժի և հզորանքի տեսիլներ պարզել աշակերտող սերունդի առջև:

Եթե այսօր մեր զավակները գունատվում են ցեղորեն, հայորեն - դրա պատճառը, օտար միջավայրից ավելի, այդ տարրի անցեղաշնչությունն է:

Մեր մտավորականության հոգևոր դեղնախտով տառապող այդ մասը չուզեց օգտվել Ամերիկայի մեր ցեղահոգ մտավորականների թարմ օրինակից - ցեղակրոնությունից: Նա վատաբանեց. «Ցեղակրոնությունը Հիտլերություն կհոտի»: Նա այսպես չարամեկնեց, գիտնալով հանդերձ, որ ցեղակրոնությունը ծնունդ է առել մեր հայրենի Լեռնաշխարհի գլխին կախված մեծ վտանգի օրերին, երբ մարդկությունը լսած չէր Հիտլերականության մասին: Հանձին մեր Դավիթբեկյան ցեղապահ ուխտերի՝ 1920-ին գործեց ու հաղթանակեց ցեղակրոնությունը: Նա գիտի, որ Հայաստանի մտավորականություն, ՀՀ Դաշնակցություն, Սյունյաց երկիր - այդ բոլորը իրենց փրկությունը կպարտեն ցեղակրոնության: Հայ ստամտավորականը գիտի այդ, բայց և այնպես

նա չարաբանեց. «Ցեղակրոնությունը հարմար է ամերիկյան միջավայրին միայն»:

Եվ այդ մեր օրերում, երբ ամեն հայ մարդ քաջ գիտի, որ նորահաս սերունդը հավասարապես վտանգված է Փարիզում, թե Թավրիզում, Սիրիայի մեջ, թե Բալկաններում - մեր բոլոր գաղութներում, և որ նա՝ նվաստության զգացումից ազատվելու համար, կարիք ունի մի ցեղային ide'e force-ի, ցեղային կազդուրիչի - ցեղակրոնության:

Ստամտավորականությունը հաջողել է լղրծել մեր ժողովրդի բոլոր բարձր ըմբռնումները: Նա շատ բան է սպանել և թաղել անթաղ մեր կյանքում: Ահա՛ մեկը նրա զոհերից - Հայ Եկեղեցին, որի պաշտոնությունը այնքան էլ տզետ չէ չհասկանալու համար, որ մեռյալ ծիսակատարություններով ու մեռելաթաղով զբաղվով եկեղեցին, վերջ ի վերջո, իր ժողովուրդն ու Աստվածը պիտի թաղի:

Հապա մեր դպրոցը, որտեղից վաղուց են փախել «բազե»ները. անդեմ, անարյուն, անցեղ հայ դպրոցը, ուր ուսանել կարող են բոլոր ազգերի մանուկները: Այդ հաստատությունը հայ աշակերտի սերունդին կարող է ամեն բան տալ, բացի հայրենիքից, հայրենիք պաշտպանելու արիությունից և հայրենիքի համար մեռնելու քաղցրությունից:

Անզեղ է հայ ստամտավորականը. ի զուր անցան Ալիշանի ու Րաֆֆիի, Ահարոնյանի ու Վարուժանի և այլոց դյուցազնաշունչ ցեղականչերը, նրա համար անմատչելի մնացին հերոսականի բարձունքները: Նա չսիրեց վտանգը, փախավ հերոսներ կրթող ազնվական վտանգից և իր երկչոտությամբ՝ հաճախ վտանգեց իր ժողովրդի ապագան: Երեկ պարտվողական էր, այսօր, նա՛ն երկչոտության քարոզիչ: Նրա համար՝ հերոսը արկածախնդիր է, իդեալիստը՝ տխմար, վախկոտը՝ խոհեմ, սրիկան՝ գործի մարդ:

Քաղաքացիորեն անարի է նա, զգվելի՛որեն անարի. նրան, անգամ պաշտոնապես չի կարելի տեսնել արդարների ու լավերի կողքին: Եվ այդ է պատճառը, որ այսօր հայ իրականության մեջ, ամեն քայլափոխում վատությունն է դարանակալ, որ աղվեսները առյուծներ են խեղդում, սինլքորները՝ Հիսուսներ են խաչում:

Խարդախամիտ է մեր ստամտավորականը. առանց խռովքի, նա մեկ-մեկ ճառում, թուղթ է մրոտում ազգային դիսցիպլինի մասին, սակայն, առանց անդրադառնալու, որ այդ բարձր առաքինությունը կարելի է տեսնել միայն այնտեղ, որտեղ գերագույն հեղինակություն ու կամք կա - ցեղի՛ կամքը: Իբրև թե հոգու ու մարմնի առողջ սերունդ է երազում, բայց չի խոստովանում, որ ցե՛ղն է սերունդների հավիտենական կազդուրիչն ու հզորացուցիչը:

Նա թոթովում է նա՛ն ներքին համերաշխության մասին, բայց անգիտանում, որ առանց գերագույն հաշտարարի - որպիսին է ցեղը,

գերեզմանի հողը միայն կարող է հաշտություն պարտադրել օրվա ոգեսպառ հայության:

Ուզում է նորահաս սերունդը հայ պահել, բայց մատը մատին չի զարկում՝ Հայաստանը հային պահելու համար, բայց և այնպես, վատորեն խուսափում է նորահաս սերունդի դաստիարակության խնդիրը լուծել՝ հայրենիքի ինքնապաշտպանության կապակցությամբ, ինչպես արվում է ամենուրեք: Նա գիտի, բայց չի խոստովանում, որ ամեն մի ժողովրդի բուժակչիռը՝ դա՛ իր երիտասարդությունն է, որ միաբանություն, Հայաստանից դուրս՝ հայը հայ պահելու կարելիություն, հայրենիքի ինքնապաշտպանության համար անհրաժեշտ մարտական ուժայդ բոլորը, և ավելի՛ն, մեզ կտա նորահաս սերունդը, եթե, անշու՛շտ, հին սերունդը կարողացավ Հայաստանի ինքնապաշտպանության գործը դարձնել հոգեկան պահանջ՝ նորի համար, եթե երկու սերունդների վրա էլ հսկեց ցեղը, եթե երկուսն էլ ապավինեցին ցեղին - Մասիսի նման հավետ «ներսից հրաբուխի ահեղ խառնարանով եռուզեռ» մեր ցեղին:

...

Ո՞վ է ներկայացնում Հայ կամքը (գոյություն ունի՞ նման բան), ո՞վ է արտայայտում, ո՞վ է վարում դա:

Անտեղի հարցեր: Հայ ստամտավորականության նեխած լիբերալիզմը վաղուց է հանգել անիշխանականության: Գաղութներում վաղուց է սկսվել ցեղի ոգու կազմալուծման գործընթացը:

Գաղութահայությունն այսօր ո՛չ հասարակություն է, ո՛չ էլ ժողովուրդ, այլ հոգևոր իմաստով՝ մարդկային փոշի, իսկ քաղաքական իմաստով՝ ստվեր միայն:

Այնտեղ, ուր հոգևոր և գաղափարական հարաբերությունները տեղի են տվել լոկ առօրեական նյութա-եսական հաշիվների առջև, այնտեղ, բառիս հասարակագիտական իմաստով, հասարակություն կամ ժողովուրդ գոյություն ունենալ չի կարող: Եղածը հայ զանգված է, անտեր, անիդեալ, անուղի մի զանգված, և ոչ ավելին: Օրվա իր կացության մեջ՝ գաղութահայությունը ամենայն արդարությամբ կարող է յուրացնել Նարեկացու խոսքը և կրկնել իր մասին. «Ամբարներս լցված են ոչնչությամբ և պահեստներս՝ հովերով. ստվերների նմանություն ունեն և կերպարանքս է՝ ծիծաղելի»:

Անհայրենիք հայության օրվա «կերպարանքի ծիծաղելիության» միակ պատճառը իր կեղծ մտավորականությունն է, որի համար աշխարհը չի դառնում, չի փոխվում: Անհարազատ արևելքի, կեղծ եվրոպացի, ավելի ճիշտը՝ Արևմուտքի հիմարության ու սխալների ծաղրապատկերը - ահա՛ անցեղաշունչ հայ մտավորականի շեշտված տիպը: Տարիներով նա արևմտականություն կեղծեց, բայց չարևմտականացավ, բայց եվրոպացու կենսաբանական բարոյականը չունեցավ,

ինչպես և չհասկացավ, որ եվրոպական ազգերին հատուկ հերոսական զգացումը արդյունք է ոչ միայն վերջինների կենսաբանական պայմանների, այլև՝ մի բարձր փիլիսոփայական աշխարհըմբռնումի: Նա չի հասկանում, որ մարդ արարածը սիրով տառապում է, զոհաբերում, մեռնում հավիտենական արժեքների և ո՛չ թե թղթե հիմարությունների, բանաձևերի ու հոդվածների համար:

Իր հոգեբանությամբ նա մնում է մի ոտքով Արևել-քում, մյուսով՝ Արևմուտքում. նա մնում է կես-կես, ավելի ճիշտը՝ ո՛չ այս, ոչ էլ այն:

Դեռ այսօր էլ - մեր երկրագնդի ամենավտանգալի օրերին - նա վատորեն փախչում է բոլոր այն խնդիրներից, որոնք այնքան մոտիկից շոշափում են մեր Ցեղի և Հայրենիքի ճակատագիրը, խնդիրներ, որոնց մեջ մեր ժամանակի սիրտն է գարկում:

Նրա համար ինքնաքննադատողությունն ու զղջումը - զորավորների այդ զույգ առաքինությունները - դեռ մնում են անժամոթ:

Նա-հայոց ստամտավորականությունը դեռ այսօր էլ իր տկարությունները ատելու չափ հայրենասիրություն և արիություն չունի:

Հետևա՞նքը. հետևանքն եղավ այն, որ հայ կյանքի գետն այսօր այնքան տիղմ է կուտակել իր տաշտի մեջ, որ այլևս ուղղությունը փոխելու աստիճան դժվարացած է իր հոսանքը:

Հոգևոր աղետ - ահա՛ թե ինչի է մատնված սփյուռքի հայությունը իր ցեղախույս ստամտավորականության կողմից:

Նման դրության մեջ է մեռնում ժողովուրդների հոգին:

Ո՞ւր է ելքը:

Ո՞վ կփրկի հայ հոգին ստույգ մահից:

Ո՞վ կօգոնի մեր կյանքի երկնականարը, որ այնքան ժամանակ օդափոխված չէ:

- Ցե՛ղը, միա՛յն ցեղը:

Մեր ճշմարիտ մտավորականությունը վաղուց է հնչեցրել վտանգի զանգը: Շատ ենք ուշացել: Օր առաջ պետք է ճշտել մեր ցեղի նկարագրի այն գիծը, որ հաղթական հանդիսացավ անցյալ դարերի և փոթորիկների դեմ, ու պարբերաբար կարելի դարձրեց մեր ազգային վերածնունդներն ու հեղափոխությունները. ժամ առաջ պետք է ճշտել մեր ցեղի ոգու այն հաղթական գիծը, և հետ այսու նրա վրա, միա՛յն նրա վրա կառուցել մեր հայաշեն ու հայրենաշեն գործը, ու վերստին նրան, միա՛յն նրան կոթնել՝ գոյ և գալիք վտանգների դեմ հաջողաբար ճակատել կարողանալու համար: ...

Տարոնականությունն է մեր ցեղային նկարագրի հաղթական գիծը, մեր ցեղի գերագույն առաքինությունը, հայ հոգու հավիտենական խռովքը - նրա անմահության տենչը, նրա մեծագործության կարոտը, նրա հոգևոր պայազատությունը:

Տարոնականություն - դա ասել է՝ Մամիկոնյանների ճամբով:

Տարոնականության - ցեղի հավիտենական այդ զենքին ենք դիմում, որովհետև այլևս աշխարհը մեզ համոզեց, որ ներկա պայմաններում վտանգի, հերոսականի ու մահվան մարդը միայն կարող է Հայաստանը ապրեցնել:

Տարոնականություն, ասել է՝ հավիտանականի զգացում, որի սրբազան առարկան ցեղն է:

Դա ասել է՝ նա՛ն իդեալական սեփականության զգացում, որի առարկան Հայրենիքն է:

Պարտականության, հզորանքի և քաջության կրոն - ահա՛ թե ինչ է նշանակում Տարոնականություն:

Տարոնականություն - դա ասել է՝ ճշմարիտ մտավորականի և տարոնաշունչ ռազմիկի զինակցություն, հանուն Ցեղի և Հայրենիքի:

Դա ասել է՝ հետայսու երկու բան պիտի զբաղեցնի հայ միտքը՝ սիրտը և բազուկը՝ Հայաստանը և իր ինքնա-պաշտպանությունը:

Ցեղային այդ դավանանքը անհրաժեշտորեն պարտադրում են մեզ Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը, մեր ժողովրդի թվական տկարությունը, մեզ սպառնացող օրվա և վաղվա վտանգները:

Դա - Տարոնականությունը մեզ պարտադրում է նաև հոգելից Մամիկոնյանների պես Հայրենիքին անշահասիրաբար ծառայելու ու նրա համար քաջաբար մեռնելու պատրաստ մի նո՛ր սերունդ հասցնելու հրամայականը:

Մեզ մի նոր սերունդ է պետք - վտանգի՝ սերունդ, որ աշխարհը և իրերը տեսնել սիրեր իր ճակատագրին հրամայել գիտցող կամքի աչքերով:

Երեկ - հասկանա՛նք այդ - մեզ պատժողը թուրքը չէր, այլ՝ մեր տկարությունը թուրքի միջոցով:

Դա վաղն էլ կպատժի մեզ, եթե մինչև այդ վաղը Տարոնականությամբ չհաղթահարենք մեր տկարությունը:

Հայրենիք պաշտպանել, վաղը կարող են նրանք մի-այն, որոնք մինչև այդ վաղը հոգեպես կզինվեն Տարոնականությամբ, այսինքն Մամիկոնյան մեր հրաշունչ ռազմիկներից կսովորեն ապրել ու գործել միայն ա՛յն բանի համար, որի համար արժե մեռնել, և մեռնել ա՛յն բանի համար, որի համար արժեք ապրել:

Մի՛շտ պատրաստ՝ ժպտադեմ կատարելու այն, որ պահանջում է Հայրենիքը:

Ցեղի և Հայրենիքի համար Մամիկոնյանների պես մեռնել ուզել ու մեռնել գիտենալ - ահա՛ թե ինչն ենք մենք անվանում Տարոնականություն:

Այսօր «տարոնականություն» են քարոզում բոլոր ազգերը: Տարոնականությամբ - ցեղի այդ առաջին զենքով կամ մենք պիտի

անցնենք հայի տկարությունը սնուցանող հին հասկացողությունների դիակների վրայով, կամ էլ Նորը, որ սկսել է իր խորտակիչ գրոհը հիմ աշխարհի դեմ, վաղը պիտի անցնի մեր ժողովրդի դիակի վրայով:

«Տարոնի Արծիվ», Սոֆիա, 1938, թիվ 1-2:

ԻՆՉՈՒՒՄ ՏԱՐՈՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Դիպվածով ձեռքս անցավ «Նոր Օր»-ի համար 4489-ը, ուր Տարոնականության առթիվ ասված է. «...Այդ տողերը գրողը մինչև երեկ Տարոնականություն բառը արտասանած չէր, բայց և այնպես Հայրենիքի համար քաջաբար կռված էր»:

Ինձ վերաբերող այդ տողերի մեջ կա ոչ միայն ճշմարտության ու հարգանքի պակաս - հարգա՛նք, որ թվում է, թե ամեն հայ մարդ պարտական է Հայաստանի համար քաջաբար կռվողներին - այլև, կարծեք, հատկապես այս օր-երին, մուրհանք ստեղծելու միտում: Ի՞նչն է այդ թերթին հիմք և իրավունք տվել ասելու «մինչև երեկ» - իմ անցյալը, իմ այնքան ծանոթ աշխարհայեցողությունը, թե՞ վերջերս Տարոնականության մասին գրած մեկ-երկու հոդվածներս: Գիտակցական իմ ամբողջ կյանքում, ինչպես և իմ վարած բոլոր ճակատամարտերում- Բալկաններում, Ղարաքիլիսայում, թե Լեռնահայաստանում ինձ վարել է այն ոգին, որը անվանում եմ Տարոնականություն: Ի՞նչ, նոր է բա՞ռը: Թեև-իմ փոխարեն պիտի ասեր Թորգոմ Պատրիարքը - «Թեև ընդհանրապես բառը չունենք մեր շրթների վրա կամ մեր գրչի տակ, բայց ունենք գաղափարը մեր խղճմտանքի խորը»: Այո՛, այն փաստը, որ «տարոնականություն» բառը նոր է գործածվում - դեռ ապացույց չէ, որ նոր է և՛ գաղափարը, ոգին մեր կյանքում: Հայրենիքի համար քաջաբար կռվելու և գիտակցորեն մեռնելու տրամադիր ամեն հայ, Մամիկոնյաններից մինչև մեր օրերը, եղել է տարոնական, թեկուզ այն պարզ պատճառով, որ Եղիշեի մատյանը համարվել է Հայոց ազատագրության ավետարան՝ մեր բոլոր սերունդների կողմից, որ տարոնաշունչ մեր պատմագիրն է բանաձևել «մահ գիտակցյալ»-ը հայրենիքի համար, և սերունդները խանդավառել «Մամիկոնյան Ուխտ»-ի խորհրդով:

Թույլատրելի՞՞ է շփոթել «բառն» ու բովանդակությունը: Տարոնականությունը բովանդակություն է և ոչ թե բառ: Էաբանորեն առնված դաշնակցականությունն ու Տարոնականությունը, ինչպես և Տարոնականությունն ու Ցեղակրոնությունը տարբեր բաներ չեն ու չեն կարող լինել հայ ցեղի ճակատագիրը խորքով ու իմաստասիրորեն ապրող ամեն հայի համար: Սրանցից որևէ մեկը առանց իր հոգևոր նախընթացի անկարելի պիտի դառնար: Ժամանակների հուլովույթի հետ,

այդ բուրդին ծնունդ է տվել մի ոգի, որի գծերից մեկ- Հայրենիքի համար քաջաբար կռվելու ու մեռնելու ուխտածությունը մենք անվանում ենք Տարոնականություն: Իմ լույս ընծայած գրքերից, իմ գրած հոդվածներից, իմ արտասանած խոսքերից որի՞ մեջ չէք տեսնի ցավախառն մի ցասում այն մասին, թե հայությունը պատմաճանաչ չէ. այո՛, իր պատմության իմաստասիրությունը դեռ չունի հայը: Եվ հենց այդ է պատճառը, որ ոմանց նորանշան ու անհասկանալի է թվում Տարոնականությունը: Պատմությունը մի՛շտ էլ եղել է հերոսորեն ողբերգականի պատմություն: Ուզում եմ ասել՝ ազգերն առավելապես խորանում, իմաստասիրում են իրենց դժբախտության մեջ ու վտանգի օրերին: Կարծո՞ւմ եք, որ երբևիցե մեր ժողովրդին վիճակվել է ավելի մեծ ու ահավոր ողբերգություն, քան այն, որ նա ապրում է այսօր: Իզուր պիտի անցնեն մեր տարագրության զարհուրանքը, եթե մեր ապրած տառապանքից ու մեզ սպառնացող վտանգից խարազանված, մենք չխորանայինք մեր պատմության մեջ - մեր քաղաքական կազմակերպված կամքը՝ դաշնակցականությունը ավելի ևս շեշտելու և ակտիվացնելու նպատակով:

Սիոնը կար, բայց «սիոնականություն» բառը չկար: Նա հազարամյակների պատմություն ունի, սա՛ տասնամյակների: Կարո՞ղ եք պնդել, որ անհայրենիք հրեության դարավոր կյանքը վարողը սիոնականությունը չի եղել: Արդյո՞ք, քաղաքական սիոնիզմը հրեության դարերի հոգևոր սիոնականության արդյունքը չէ՞: Ինչո՞ւ հրյան իր պաշտամունքը Սիոնի հանդեպ անվանեց սիոնիզմ, իսկ իրեն՝ սիոնիստ: Եվ, կարծո՞ւմ եք, որ այդ «բառը» զգալապես չակտիվացրեց օրվա հրյան: Սիոնականությունից առաջ կարելի՞ էր երևակայել, որ մեր օրերում Պաղեստինը պաշտպանելու համար աշխարհ գա հին հերոսական Մակաբեյներից հիշեցնող մի նոր սերունդ: Չխաղա՛նք բառերի հետ, էականը բառը չէ, անունը չէ՛, տեսությունը չէ՛, այլ Հայրենիքի համար «քաջաբար կռվելը»:

Ո՛վ խուսափում է ոգուց և կառչում բառերին, ցույց է տալիս, որ թշնամի է խորքին, իմաստին բովանդակության:

Ո՛վ կարող է իրեն հայ մտավորական անվանել և իր մտքի բարոյական մահավճիռը չտալ, եթե դա չի հասկանում Տարոնականությունը, այսինքն՝ ոչինչ գիտի Հայոց Պատմության և այդ վերջինի իմաստասիրության մասին: Դաշնակցականությունը կար, բայց, արդյո՞ք, մինչև վերջին տարիները մեկը կարո՞ղ է մեզ ցույց տալ մեր կուսակցական գրականության մեջ «դաշնակցականություն» բառը: Դա, սակայն, բնա՛վ չի նշանակում, որ դաշնակցականություն չկար Դաշնակցության և դաշնակցականի մեջ: Էականը բառը չէ, բայց հասարակագիտորեն ճիշտ է և՛ այն, որ «բառ»-ի, անունի ստեղծումից ներքին ապրումը դառնում է ավելի բովանդակալից, ավելի կոնկրետ և ավելի գիտակցական:

Ի՞նչ էր անունը այն ուժի, այն ոգու, այն դավանանքի, որ մինչև Դաշնակցության աշխարհ գալը Արաբոներին հանել էր լեռները: Մեռնողները չգիտեին այդ անունը, բայց մի օր իրենց շարժումը պիտի մկրտվեր «Դաշնակցություն» անունով:

Խոստովանենք, որ ո՛չ բառն է նոր, ո՛չ էլ բովանդակությունը - դրանք առնված են Հայոց Պատմության գանձարանից: «Ուխտ Մամիկոնեից» - նո՞ր է դա. եթե տարոնականություն բառի փոխարեն սրանով անվանվեր հոգևոր այդ շարժումը, արդյո՞ք, տարբե՞ր վերաբերմունք պիտի գտներ նրանց կողմից, որոնք աղետալիորեն սխալ հասկացողություն ունեն կուսակցականության մասին:

Այսօր, երբ ամեն հայ վտանգված է համարում մեր Ցեղի և Հայրենիքի ապագան, Տարոնականությունը- «քա-ջությամբ մեռցուք ի վերայ աշխարհիս մեր»-ը - Մամիկոնյան ոգու այս վերակոչումը, մասնավորապես դաշնակցականներիս համար, պիտի համարվեր որջունելի: Տարոնականությունը ես անվանել եմ «ցեղի առաջին հոգևոր զենքը», քանզի ծանոթ եմ այն դժնդակ պայմաններին, որոնց մեջ մեր ժողովուրդը վարեց իր անհավասար գոյամարտը և հարկադրաբար պիտի վարի և՛ վաղը: Իսկ վտանգի ժամանակ- լա՛վ հասկանանք այդ - «սուրը վարձով չեն առնում»: Այդ ասել է, որ մենք պայքարի մեր հոգևոր զենքերն ու մտքի մեր ղեկավար սկզբունքները պիտի առնենք ոչ թե մեր ցեղի էության անհարազատ օտարոտի վարդապետություններից, այլ մեր պատմության հավիտե-նական շարժը վարող ոգուց: Այդ ոգին - անխոս զգացովի թե խոսքի վերածովի - Տարոնականությունն է մեզ համար: Ի՞նչ էր իմ օրերի Սյունիքի «Դավիթբեկյան ուխտ»-երի ոգին, եթե ոչ միևնույն Տարոնականությունը՝ տարբեր անվան տակ: Հոգևոր աղետ է հայի անտարբերությունը - դավաճանությունը: Իսկ սերը՝ - չկա ավելի անարժեք բան, քան նրա սերը, նրա սովորական հայրենասիրությունը: Հրաշագործ է, սակայն, հայ մարդու պաշտամունքը, նրա ուխտվածությունը:

Մեր ժողովրդի բոլոր մեծությունները արդյունք են իր որոշ գավակների ուխտվածության: Վաղը քաջաբար կովելու պատրաստ զինվորներ կունենա միայն նա, ով այսօր ուխտ ունի: Այս հասկացողությամբ ժամանակին ես ծնունդ տվի «Դավիթբեկյան ուխտ»-երին, որոնք լիովի արդարացրին իրենց անունը վտանգի ու պարտականության ճակատի վրա: Միևնույն հոգեբանական հաշիվներով «ուխտ» անվանեցի նաև Ամերիկայի մեր ցեղակրոն միավորները: Տարբեր բան է խումբը, տարբեր՝ ուխտը: Հայրենիքի համար քաջաբար մեռնելու ուխտվածություն է Տարոնականությունը: Չկա ավելի անպիտան իմացական էակ, քան ուխտագուրկ հայ մարդը: Փորձառաբար գիտեմ՝ ոչի՛նչ չարժի հայկական քանակը, թիվը, եթե դա ոգեզուրկ է: Անուխտ հայ, ասել է անոգի, իսկ անոգի հայ, ասել է աննվեր, անարի, անգոր: Ա-

սացի՝ «ոչինչ չարժի», և այդ ոչ թե այն իմաստով, որ մերօրյա հայությանը տրված չէ թվապես չափվելու իր արտաքին թշնամիների հետ, այլ որովհետև ոգեզուրկ հայ հավաքականությունը եղել է ու կմնա ամենավտանգավոր ամբոխը: Եման մի ասբոխ մի օր քեմալական չեկաներին հանձնեց մեր Դարսը՝ ասպետական անձնասպանություն պարտադրելով իր տղամարդ ղեկավարներից գնդապետ Մազմանյանին: Տարոնականությունը՝ ուխտվածության բարոյական է, առանց որի հայությունը, մասնավորապես, այսօր և վաղը՝ ճշմարիտ զինվոր ու ղեկավար չի ունենա, ինքնապաշտպանունակ չի դառնա:

«Լոր օր»-ը գրում է. «Տարոնական ոգու առաջնորդները պահանջում են, որ ամբողջական Հայաստանի ոգուն փոխարինի նրա մեկ գավառի անունը»:

Այստեղ այլևս անկոռեկտ բառագործածություն կա, կա մեղանջուն մտածողության պարկեշտության դեմ: «Տարոնի Արծիվ»-ի ընդհանրապես, և, ի մասնավորի իմ հողվածների ո՞ր տողից եզրակացրիք, որ մենք ուզում ենք Հայաստանի ոգին փոխարինել նրա «մեկ գավառի անունով»: Ինչի՞ վերագրել այդ կոպիտ ու աղաղակող շփոթը - անգիտությամբ, թե՞ մոլորանք ստեղծելու միտումի: Մի խմբագրի համար դժվա՞ր է զանազանել «Տարոն» անունը Տարոնականությունից: Տարոնականությունը «գավառի անուն» է, թե հոգևոր բովանդակություն: Իմ հողվածի առաջին տո-ղերը բավական չի՞նք ցանկության դեպքում հասկանալու, որ Տարոնականությունը ես համարել եմ մեր ցեղի ոգու (դուք ասեք- «Հայաստանի ոգու») զույգ գծերը- հավիտենական արժեքներ ստեղծելու խանդ, և այդ արժեքների համար քաջաբար մեռնելու ուխտվածություն: Ինչո՞ւ ուխտվածություն կբարոզեմ - այդ մասին հարցրեք այն բոլորին- զինվոր թե մտավորական- որոնք գեթ մի հատիկ օր Հայաստանի սահմանների վրա ճակատ ճակատի են եկած թշնամու հետ: Ազգերի տարերքը- նրանց առաքինություններն ու հոգևոր թերիները կարելի է ճանաչել միայն մեծ վտանգների ժամանակ, երբ վերջինները նետում են իրենց դիմակը: Ձինվոր մարդ եմ, և արևոտ փորձերով եմ ճանաչում մեր ժողո-վուրդը: Չկա հայ մարդ, որ անսխալ կերպով չթվի իր ժողո-վրդի տկարությունները, բայց սակավաթիվ են նրանք, որոնք գիտե՞ն, թե ուր է թաքնված հայի հզորության հոգևոր աղբյուրը: Ի՞նչն է եղել մեր ժողովրդի կենդանի խղճմտանքը հանդիսացող լավագույն մատենագիրների մերշնչումի աղբյուրը, նրանց սիրտն ու գրիչը վարող ուժը: Ո՞ր հայ գրողը, ո՞ր ճշմարիտ հայրենասերը, և մասնավորապես, ո՞ր ռազմիկը Հայաստանին սպառնացող վտանգի վայրկյաններին չի ոգեկոչել Հայրենիքի համար մեռնել ուխտած Մամիկոնյանների օրինակը:

Ե՞րբ է հայ սուրը գործել առանց Վարդանի, և գրիչը շարժվել առանց Մեսրոպի անունը տալու: Դեռ երեկ չէ՞ր, որ հայ գրողներից ամենացեղաշունչը- Ահարոնյանը «Յայրենիք» ամսագրի մեջ Դարաքիլիսան անվանեց «Նոր Ավարայր»: Եվ ի՞նչ է Ավարայրը, ընդհանրապես, իբրև պատմական դեպք, նշանաբան, խորհուրդ, եթե ոչ տարրնական ոգու մեկ գործը: Շա՞տ է անցել այն օրից, երբ Յայաստանի կառավարությունը իր անդրանիկ գրահապատն ու շքանշանը անվանեց «Վարդան Զորավար»: Վարդանի շքանշանով վարձատրելի հայ զինվորին, կնշանակի վարձատրել տարր-նական ոգին, դա կնշանակի այդ ոգին համաժողովրդականացնելու նպատակ հետապնդել: Եվ հենց դա է ճշմարիտ դաստիարակությունը - Յայաստանի համար մեռնելու ուխտի համազգայնացումը: Մեր եկեղեցին ամենայն երկյուղածությամբ ու պաշտամունքով, դարեր ու դարեր տոնում է Տարրնականության երկու մեծափառ գործերը - Գրերի Գյուտը և Ավարայրը: Արդյոք, այս բոլորը, համայն հայության կողմից, կատարվել է - ինչպես թույլ եք տվել ձեզ ասելու - «պարզապես գրգռելո՞ւ մեր տարրնցի հայրենակիցների տեղական հայրենասիրությունը»:

Ի՞նչ է նշանակում, երբ Յայ եկեղեցին սրբացնում է Մամիկոնյան ոգին, այդ ոգու կրողներին - արդյո՞ք, դա միայն երախտագիտության տո՞ւրք է, թե՞ նաև՝ խորագույն մտահոգություն Յայրենիքի ապագայի հանդեպ: Սրբացնելու ու հավերժացնելու Մամիկոնյանների ուխտը՝ եկեղեցին մեր ժողովրդին տվել է ինքնապաշտպանության գեներից ամենահատուն ու հաղթականը- «մահ գիտեցյալ»-ը: Յենց այդ է Տարրնականությունը: Յայ եկեղեցու իմաստուն ակտը, որը 15 դար հետո պիտի որդեգրեր մեր կառավարությունը՝ տարրնական ուխտ չէ՞ր: Տոնել չի՞ նշանակում ասել՝ նմանվե՞ք տոնելիներին: «Նայի՛ր դասական մի հույն տղամարդու, լինի դա հերոս, թե՛ իմաստասեր, և ամոթով դիտիր քեզ»: ասել է Յերդերը:

Ես ասում եմ. «Յայ մարդ, կարո՞ղ ես առանց խոր ամոթանքի քեզ բաղդատել մի Մամիկոնյանի հետ - նմա՞ն ես նրան»:

Զգիտե՞նք, որ եկեղեցի, դպրոց, ընտրանի- այդ բոլորը միշտ էլ մեր ժողովրդի փրկությունը տեսել են Վարդանատիպ քաջեր ու հայրենապաշտներ հասցնելու մեջ: Եվ դարերի ընթացքում ու «մինչև երեկ» ո՞ր անմիտ հայն է հանդգնել Տարրնական ոգու այդ համահայկական պաշտամունքը համարել «Յայաստանի մի գավառի անուն» կամ «տեղական հայրենասիրություն»: Ստածումի այդ ի՞նչ անկում է: Այսօր, երբ ավելի քան երբեք վտանգված են Յայրենիքն ու հայությունը - ինչո՞վ անհասկանալի պիտի մնար Տարրնական ոգու քարոզ-չությունը, որ ասել է՝ արժարժունն ու շեշտունն այն բանի, ինչ որ դարերով կատարել է հայությունը: Զընդունե՞լ, որ այսօր էլ այս ոգով կարելի է ոչ միայն հայը՝ հայ պահել տարագրության մեջ, այլ և՛ հայը մարտիկ

դարձնել յոթնիցս վտանգված Յայաստանի համար: Զէ՞ք լսում հուսահատ ճիչերը, թե դժվար է օտարության մեջ հայը հայ պահել: Արդյոք, նա, որ այսօր դժվարանում է հայ մնալ, վաղը պիտի ուզենա՞ Կայրենիք պաշտպանել: Կուզե՞ի՞ք, որ եկող մեծ օրերը իրենց առջև գտնեին ցեղորեն ու մարդկորեն մի անարյուն, անգույն, անգոր - մի պզտիկ սերունդ: «Նոր Օր»-ը պիտի չուզե՞ր, որ իրենց կյանքի սրբություններին ու արժեքներին, իրենց ցեղին ու հայրենիքին, իրենց Աստծուն, իրենց պարտականության «այո՛», իսկ իրենց «Ես»-ին և հաճույքներին, կենցաղային նյութապաշտության և աշխարհի այլ կարգի գոեհկություններին վճռաբար «ոչ» ասողների մի սերունդ ունենային:

Մամիկոնյանները իրենց զոհաբերությունը կկատարեին իրենց խոսքի, իրենց ուխտի կշռով: Եթե «տարրնականություն» բառով չբնորոշենք՝ ամեն ինչ հայրենիքի զոհաբերելու ուխտվածությունը, ոգին, բարոյականը, հապա ինչո՞վ: Անգիտանա՞նք պատմությունը: Այն հանգամանքը, որ հայոց բոլոր տոների շարքում - ազգային, հեղափոխական, եկեղեցական - տարրնական ոգու տոնը՝ Վարդանանցը, տոնվում է համահայկականորեն, խորքով ու ապրումով, ապացույց չէ՞, որ այդ ոգին և իր պաշտամունքը կա մեր ժողովրդի մեջ՝ թեև տկարացած: Այն, ինչ որ համարում ենք ծուլումի ու այլասերումի վտանգ և հուսահատ կանչ արձակում, միթե՞ հետևանք չէ հենց այդ ոգու տկարացումին: Տարրնական ոգու քարոզչությունը գալիս է նորոգելու և միաժամանակ, մեկնաբանելու այն խորհուրդը, թե ինչո՞ւ հայությունը իր սրտի սնունդը, բազկի ուժը և հավատի ջերմությունը հավիտենապես պիտի ստանայ Մամիկոնյանների ոգուց և ուխտից: Եթե հոգեկան այդ գիծը բնագրաբար ապրած ու զարգացրած չլինեին հայկական սերունդները, եթե դա չհամարեին գոյամարտի անհրաժարելի գեներ- ինչո՞ւ Մամիկոնյանների անճիտումից հետո Բագրատունիները, Ռուբինյանները և Սյունաց աշխարհը հավերժացրին ու համազգայնացրին Վարդանների պաշտամունքը: Այդ բոլորը ճշմարտություն համարելով՝ ես ասել եմ. «Ճի՛շտ է, սուրբ է հայրենի երկրի ամեն մի բուռ հողը, սակայն ճիշտ է և այն, որ հայրենիքներն ունեն իրենց պատմա - ռազմագիտական տեսակետից ամենակարևոր ու ամենանվիրական երկրամասը,- այն երկրամասը, ուր ցեղը ամենից շա՛տ է արյուն թափել, նշակութային գանձեր դիզել, հերոսական ու պատմություն ստեղծել, այն երկրամասը, առանց որի հայրենիքը ոչ թե զորավոր ու անկախ լինել, այլ և իր գոյությունը պահել, ինքնապաշտպանվել չի կարող: Ճակատագրորեն մեծ է Տարրնի նշանակությունը մեր Ցեղի և Յայրենիքի պաշտպանության համար»: Ահա՛՝ այսքանը Տարրնի մասին:

«Տարրնականությունն է մեր ցեղային նկարագրի հաղթական գիծը: Տարրնականությունն ասել է՝ Մամիկոնյանների ճամբով, դա ասել

է՛ ցեղի և Հայրենիքի համար Սամիկոնյանների պես մեռնել ուզել ու մեռնել գիտենալ»: Այս էլ տված է Տարոնականության մասին:

Արդյո՞ք, իմ այս տողերից կարելի՞ էր այն եզրակացությունը հանել, որին հանգել է «Նոր Օր»-ը: Ո՞վ և ե՞րբ է փորձել (ոչ ոք կփորձեր այդ անտությունը) «ամբողջական Հայաստանի ոգուն «հակադրել» - նրա մեկ գավառի անունը»: Ի՛նչ է դա - մտքի մոլորա՞նք, թե՞ մոլորանք ստեղծելու տկարություն:

...

Մի ժողովուրդ ճանաչելու համար բավական է լսել նրա մեջ հնչող խոսքը: Ոգու տրամաբանությունն է վարում լեզուն, խոսքը: Երբ մեկը լեզվական տարազները գործածում է առանց որոշ բովանդակություն դնելու նրանց մեջ, մատնում է, որ իրեն պակասում է անսխալ հասկացողությունը այն բանի մասին, որից նա խոսում է: Եվ միշտ էլ անբարոյացուցիչ է խոսքը, երբ դա ներքին հոգևոր իրականության արտահայտիչն ու արտահայտությունը չէ:

Հավասար չափով պետք է զարհուրել ինչպես բառերի անհմաստ, այնպես էլ նրանց անպարկեշտ գործածությունից: Օրվա հայ մտավորականության որոշ մասի խոսքը իսպառ կորցրել է իր հստակությունն ու որոշականությունը, ինչպես և իր խորհրդանշային ուժը: Դա ախտանշան է մտավոր քառսի և տեսական խղճմտանքի պակասի: Մնամեջ խոսքը վտանգավոր է անքննադատ ընթերցողի համար: Ավելի մեծ չարիք է դա նորահաս սերունդի համար: Պետք է խոստովանել, որ մեր ժողովրդի անմիաբանության պատճառներից մեկն էլ հենց նման խոսքն է: Մեր կյանքում ամեն կեղծիք՝ մի գերեզման է ճշմարտության համար: Եվ բավական չէ, որ կեղծողը հաջողում է ժամանակավորապես գերեզմանել ճշմարտությունը, այլև ծպտումի հոգեբանության օրենքով նա երևան է գալիս հենց իր թաղած ճշմարտության պատկերով: Այստեղ ոչ միայն ճշմարտությունը սպանելու փորձ կա, այլև հանրության առջև ինքնապաշտպանվելու, նամանավա՛նդ՝ իբրև ծպտված հաղթական փառավորվելու ճիգ:

Մեր իրականության մեջ լեգեոն են ճշմարտության թշնամիները - երբեմն նույնիսկ օրենքը, կանոնը, կարգա-պահությունը, ձևական իշխանությունը և այլն: Բայց ճշմարտության մեծագույն թշնամին մնում են նրանք, որոնց ներքին կյանքում ճշմարտությունը անհրաժեշտություն չէ, որոնք հարմարվել գիտեն աշխարհի բարոյական բոլոր մթնոլորտներին: Ճշմարտության թշնամիներն են նախևառաջ ոգու թշնամիները, որովհետև ճշմարտությունը գործում է և ազդում միայն ոգու միջոցով: Նրա առաջին կարգի թշնամիներից են նա- և «նյութապաշտության կույր խլուրդները», նրանք, որ «անցեղ» են, անառաքինի, երկչոտ, տկար:

Ճշմարտությունը միայն ստության հակաթեզիսը չէ, այլև բարին, սրա կերպարանը, գիտակցությունը և հոժա-րությունը: Իմ խոսքը բարոյական ճշմարտության մասին է: Այդ ճշմարտությամբ է սնվում ժողովուրդների ոգին: Առանց դրան մարդը մնում է անստեղծագործ, պատեհապաշտ, խղճմտանքը՝ մեռյալ: Դա խորապես ապրված սեփական ճշմարտությունն է: Դա է միակ հոգեփոխիչ և ազատագրիչ ուժը, նաև՝ միակ դաշնակիցը, համերաշխիչը հանրային կյանքում: Դա է կերտում մարդու հոգևոր նկարագիրը, որով միայն արդարացում է գտնում ամեն կարգի ճշմարիտ ղեկավարություն, իշխանություն:

Հայության մեջ, իր ժամանակին, այդ ճշմարտությունն ապրեցին Մամիկոնյան սերունդները - և հենց սրանում էր հայրենիքի և ազգի համար «սրտի հրձվանքով» ու գիտակցաբար մեռնելու իրենց հերոսության գաղտնիքը: Այդ ճշմարտությունն է ահա՛, որ այսօր պակասում է մեր մտավորականության մի մասին: Ճշմարտություն չէր լինի, եթե ասեի. «Հա-յաստանի ապագան կարելի պիտի լիներ ապահով համարել, եթե մեզ տրված լինեին այն կարելիությունները, որ ունի եվրոպական այս կամ այն պետությունը - օրինակ՝ տեխնիկա, ճարտարարվեստ, նյութական հարստություն, դրական գիտություններ, կարգապահություն, մաժինոյան գծեր»⁵⁸ և այլն»: Սակայն, մի բարոյական ճշմարտություն ասած կլինեմ, եթե հայտարարեմ. «Հայրենիք ապրեցնելու և պաշտպանելու համար, ամեն բանից առաջ, պետք են նրա համար մեռնել ուխտած մարդիկ, որպիսիք էին Մամիկոնյանները»:

Այդ ճշմարտության պակասի պատճառով մեր մտա-վորականության մի մասը շարունակում է մնալ հոգեբանորեն ցրված, և առատ տուրք է տալիս մարդկային մանր տկարություններին: Այդ տկարություններից մեկը, և ամենազգվելին, խեղաթյուրելու հակումն է:

Բարոյական մի ճշմարտությամբ ապրեց ու գործում է ամերիկահայությունը: Նա ժամանակին գիտակցեց, որ ով աշխատում է իր նորահաս սերունդի համար, նա աշխատում է իր ազգի ու սրա ապագայի համար: Այդ փրկարար գիտակցությամբ նա անախընթաց խանդավառությամբ ողջունեց Ցեղակրոնությունը՝ մեր ուխտերին հանձնելով իր զավակները: Եվ ահա՛ մեր շարժման հենց առաջին տարին, խեղաթյուրելու տկարությամբ տառապող մեկը խժթեց. «Հայ ժողովրդի ներկա կացության մեջ ցեղակրոն անունը գիտական չէ»: Ո՞վ կարող է ասել, թե ի՛նչ իմաստ է դրված այդ ցնդաբանության մեջ: Ի՞նչ է նշանակում «ներկա կացության մեջ գիտական չէ» - մտքի հոպոպություն չէ՞՞ դա: Արդյո՞ք, գիտությունը հարաբերական հասկացողություն է՝ կապված այս կամ այն կացության հետ: Այդ անհեթեթություն է՝ եղիմակը գիտի, անշուշտ, որ «երկու անգամ երկուսը հավասար է չորսի» ոչ միայն իր ապրած երկրում, այլև Չինաստանում, ամենուրե՛ք: Նա գիտի այդ, բայց և այնպես, մոլորանք ստեղծելու տկարությունը - խեղաբարոյու-

թյունը նրան մղել է հիմարաբանության: Մի ուրիշը՝ ցեղի և Յեղա-
կրոնության դեմ քար նետեց՝ բանագողության դիմելու գնով - գողանա-
լով մի եվրոպացու քառորդ դար առաջ գրած հողվածք: Ահա՛ թե մինչև
ուր է տանում ճշմարտության զգացումի պակասը: Եվ զգվելին նրա-
նում է, որ մոլորեցուցիչները ձեր ամբողջ գրվածքից մի բառ, մի նա-
խադասություն առնելով, չարամտորեն նրանից հանում են իրենց ու-
զած եզրակացությունը՝ ընթերցող հասարակությունը մոլորանքի մատ-
նելու համար: Այսպե՛ս է գործում անցեղահոգ հայ միտքը մեր կյանքում:
Խեղաթյուրումի հոգեբանությունը արդյունք է չարության և իմաստա-
կության: Խեղաթյուրողի նպատակը՝ առարկայական ճշմարտությունը
ժխտելն ավելի, ճշմարտության քարոզչի գործը դժվարացնելն է: Որ
խեղաթյուրումը, ընդհանրապես, հետևանք է հոգևոր քան-դվածության
ու անստեղծագործության, այդ պարզ երևում է նրանից, որ խեղաթյու-
րողը միայն կտցահարում է, սևացնում, ժխտում, բայց սեփական ոչինչ
է տալիս: Նա ընդունակ չէ ասելու «այսպե՛ս պետք է լինի»: Նա իր հաս-
կացածի և չհասկացածի մասին միայն թուփակում է՝ «այդպես պիտի
չլիներ»: Նա կույր չէ, տեսնում է, որ պետություն, եկեղեցի, մանկավար-
ժություն, ցեղային առողջագիտություն, սպորտ - այդ բոլորն այսօր հե-
տապնդում են մի նոր նպատակ - հասցնել նոր մարդը, որ միշտ էլ աշ-
խարհ է գալիս պատմության անկյունադարձերի ժամանակ: Իրենց ժա-
մանակի համար նոր էին՝ վերածնության մարդը, լուսավորության դարի
մարդը, ֆրանսիական հեղափոխության մարդը: Իր նոր մարդն է
փնտրում նաև հետպատերազմյան շրջանի պատմությունը: Նա գիտի
այդ, գիտի ճշմարտությունը, սակայն այն խոստովանելու և կիրարկելու
արհիություն չունի: «Հին մարդը, որ անցնում է, երկվացած էր՝ տեսու-
թյան մեջ իդեալիստ, իսկ իրական կյանքում նյութապաշտ. դեմոկրա-
տիզմից և այլասիրությունից խոսող, բայց եսապաշտ. կրոնը անհատա-
կան խղճի գործ համարող, բայց սրբության զգացումից զուրկ. հայրե-
նասիրություն կեղծող ու վտանգի ժամանակ դասալքող. ազատու-
թյունից ու ազատականությունից ճառող, բայց իշխանության տիրա-
նալիս՝ շնականորեն բռնավոր, ընկերավարություն դավանող, բայց իր
հացի համար ընկերոջ դիակը կոխոտող: Այսպես հոգով պառակտված
ու ցեղորեն անդեմ էր հինը: Նա մեռնում է այսօր և իր տեղը տալիս նո-
րին - ցեղորեն դիմորոշված, երկվությունից, կեղծիքից, ստորությունից
զերծ, բարոյապես առողջ ու ամբողջական մարդուն»: Ասացի՛ այդ նոր
մարդու համար է աշխատում մերօրյա պատմությունը:

Կարելի՞ է առանց բարոյական զարհուրանքի պատկերել մեր
ժողովրդի օրվա հոգեվիճակը: «Նոր Օր»-ի խմբագրականը ողբալով
հայ իրականությունը, ասում է. «Այսօր հազար կտորի վերածված ենք,
ֆիզիկապես և նյութապես սպառած ենք. ոտքի տակի հողը կորցրած
ենք ու կգտնվենք կորցնելու և օտարանալու վտանգի առջև»: Լա՛վ է

լուսանկարել. հենց այդ է մեր վիճակը- գերեզմանից միայն մի քայլ ենք
հեռու: «Այսօր զոհողության ոգին կպակասի մեզ» - ճիշտ է նույն թերթի
նա՛և այդ հաստատագրումը: Եվրոպացու առողջ ինդիվիդուալիզմը հայ
մարդու մեջ վերածվել է զգվելի անծնապաշտության: Այդ այդպես լինե-
լով հանդերձ՝ հիշյալ թերթը կտցահարում է նրանց, որոնք Տարոնակա-
նություն են քարոզում, այսինքն՝ Մամիկոնյաններին հատուկ զոհողու-
թյուն Ազգի և Հայրենիքի համար: «Նոր Օր»-ի խմբագրի գրչին է պատ-
կանում նա՛և հետևյալը՝ «Մասնավորապես հայ երիտասարդի համար
ցեղապաշտության իդեալը պետք է լինի սրբազան դավանանքը, մոլե-
ռանդ հավատքը»: Ի՞նչպես հաշտեցնել «Նոր Օր»ի ցեղապաշտու-
թյունը Տարոնականության հանդեպ սնուցած իր չկամության հետ: Չէ՞
որ Տարոնականութ-յունը այլ բան չէ, եթե ոչ մեր ցեղի ոգու դրականը,
նրա դրական գծերը: Հապա ի՞նչը- եթե ոչ Տարոնականությունը - կտա
մեզ ժամանակի պահանջած ամբողջական հայ մարդը, որով և հոգե-
բանորեն ու նպատակագիտորեն ամբողջացած հայությունը: Երևի ա-
սվի- Դաշնակցությունը: Այո՛, Դաշնակցությունը: Մենք այդպես ենք
մտածում և հենց դրա համար էլ գտնում ենք, որ Դաշնակցության
քաղաքական աշխատանքներին զուգահեռ առաջ պիտի տարվի նա՛և
մեր ժողովրդի ոգեվերանորոգումի գործը, այլապես անհնար է
ստեղծագործել գտնել մեզ համար՝ ներկա աննախընթացորեն ծանր
կացությունից: Դաշնակցության նպատակը կուսակցություն մնալ ու
կազմակերպություն պահելը չէ, այլ ազգ դառնալը, իսկ ազգն ստեղծ-
վում է ազգային ոգու ստեղծումով - մի բան, որ հնարավոր է միայն և
միմիայն Մամիկոնյան ոգու արծարծումով:

Մի ժողովուրդ, որն անօրինակ աղետից հետո իսկ խորապես չի
ցնցվում և թե մղվում վերաքննելու ամեն բանից առաջ իր բարոյակա-
նը՝ կենսաբանորեն բարոյագուրկ ժողովուրդ է:

Աշխարհահռչակ Կրապոտկինը՝ Փարիզի կոմունարների ծա-
խողանքից հետո, պիտի քաշվեր մենության մեջ՝ մշակելու նոր
բարոյականություն՝ գալիք հեղափոխական պայքարների համար:

Դանիացի ժողովուրդը իր անցյալ դարի 70-ական թվականնե-
րին կրած ազգային մեծ աղետից հետո, պիտի ծնունդ տար վերանո-
րոգչական մի հորդ շարժումի, մկրտելու այն իր աստվածաշունչ որդի-
ներից Գրունդվիգի անունով - Գրունդվիգյանի՛զմ, որին հաջողեց նախ
հաշտեցնել մտավորականությունն ու պարզ ժողովուրդը, որով և
մարդկայնության բարձր սկզբունքն ու ազգային ոգին, մարդկային հո-
գևորն ու ազգայինը, որոնց միջև դարերով բացված կմնար մի մեծ վիհ:
Այդ շարժման շնորհիվ դանիական մտավորականությունը խորացավ
իր հոգևոր ու ազգային էության մեջ, դիմեց պատմության դաստիա-
րակչական ազդեցության, կռեց իր նոր աշխարհայեցողությունը, և վե-

րանորոգվելով՝ վերանորոգեց, ոգեփոխեց իր ժողովուրդը, որի բարգավաճության այսօր նախանձում են աշխարհի մեծ ու փոքր ազգերը:

Գրունդփիզի ստեղծագործ գաղափարաբանությունը հող գտավ եվրոպական բոլոր երկրներում: Գրունդփիզյանիզմը վերաստեղծեց հյուսիսային բոլոր ժողովուրդները: Սրա շնորհիվ երբեմնի խոսքն Զինլանդիան դարձավ «ճերմակ շուշանների երկիր»: Նրա քարոզչության գործին Գերմանիայի մեջ այսօր լծված են պրոֆ. Ռայնը և ուրիշներ:

«Ռուսիայի թշնամիները,- ասում է մի ռուս գրող,- կոչված են, կարծեք, հոգևորապես արթնացնելու մեզ»:

Չասե՞մ - ամո՞թ մեզ, և վա՛յ մեր ժողովրդին, որ թուրքին իսկ չհաջողվեց ցեղորեն արթնացնել հայ մտավորականությունը՝ իր ամբողջության մեջ:

...

Եթե Մամիկոնյաններից մեզ մնացած լինե՞ր միայն Վարդան Չորավարի ճառը՝ ուղղված հայ բանակին, Ավարայրի ճակատամարտից առաջ, ես դարձյալ կմնայի տարո-նական ոգու երկրպագուն, պաշտողը: Մեկուկես հազարամյակ առաջ հայ զինվորը տվել է հայրենապաշտության ու անձնվիրության գերագույն չափը, որով և՛ մի անգամ ընդմիջտ լուծել է հաղթանակելու գաղտնիքը - «սրտի հրճվանքով ընդունենք մահը»: Ասպե՛տ էր Մամիկոնյանը, քանզի ճշմարիտ հերոս էր - «մեր խիզախ քաջության վատություն չխառնենք»:

Յեղորեն ինքնաճանաչ՝ հպարտ մտածումի մարդ էր նա - «ավելի շատ հաղթական եղած ենք, քան թե պարտված»:

Խորապես իմաստուն էր նա - «երկյուղը թերահավատության նշան է»: Եվ ազնվորեն փառասեր - «ո՛վ արիաբար առաջ անցներ, ազգից քաջ անուն կժառանգեր», ասում է Հայոց Սպարապետը: Չինվոր են, և ծանոթ ազգերի ծարավ պատերազմների պատմության: Ոչ թե հինգերորդ դարում, այլև մեր ժամանակներում շատ քիչ ազգերի մեջ զինվորությունը հաջողել է մշակել այն բարձր բարոյականը, որով ապրեցին ու գործեցին մեր Մամիկոնյանները - մի հերոսական, որին դժվար թե դարերը կարողանան նոր բան ավելացնել:

Ի՞նչ. հերոսականության, հայրենապաշտության, ցեղային հպարտանքի, մարտական խանդի, ասպետականության - ի մի բան Մամիկոնյանի բարոյականի կարիք չի՞ զգում օրվա հայությունը:

Այլևս «արիաբար առաջ անցնող»-ներ պետք չե՞ն:

Հասպա վտանգված Հայաստա՞նը: Չարմանալի՞ է, որ հայ զինվորը վտանգի այս օրերին Մամիկոնյանների ոգուց ու բարոյականից - Տարոնականությունից է խոսում: Այդ ո՞ր օրվանից հերոսականության ու հերոսապաշտության քա-րոզչությունը մեր կուսակցության մեջ վտանգավոր հերետիկոսություն համարվեց: «Նոր Օր»-ի խմբագիրը

շա՛տ վատ է ներկայացնում Դաշնակցությունը, որի համար էականը եղել է և պիտի մնա՝ ամեն բանից առաջ հայ հայրենիքի համար քաջաբար կռվողներ և մեռնողներ հասցնելը: Իսկ դա հնարավոր է միայն և միայն այն ոգու միջոցով, որի քարոզչությանը լծված ենք մենք:

Միևնույն թերթի կողմից Տարոնականությունը համարվում է «խարխափումներ»-ի արդյունք: Խարխափո՞ւմ - դա հատուկ է քաղաքական սիրուններին և ոչ թե զինվորին, որ գիտի իր գործը՝ խաղաղության մեջ ուխտվածություն քարոզել, իսկ վտանգի ժամանակ «քաջաբար կռվել»: Դա հա-տուկ է նրանց միայն, որոնք շարունակում են աղմկել դեմոկրատիայի, լիբերալիզմի, անհատապաշտության և նման չհասկացված և մասնավորապես, սխալ հասկացված փոխառիկ հիմա-րությունների մասին - բաներ, որ չգիտենք, թե այս օրերին ինչ առնչու-թյուն ունեն մեր տարագիր ժողովրդի ճակատագրի հետ:

Մի վայրկյան ճշտենք հայ ճակատագիրը շոշափող խնդիրների կարևորության չափը: Ո՞րն է, ավելի ճիշդ՝ ո՞րը պիտի համարել խնդիր-ների խնդիրը օրվա հայության համար.

- Հայության ու հայ հայրենիքի ինքնապաշտպանությունը:

Ի՞նչն է եղել դարերի այդ ինքնապաշտպանության մշտահաղթ գեները.

- Մամիկոնյանների ուխտվածությունը, բարոյականը, ոգին:

Իսկ ի՞նչն է եղած և պիտի լինի Դաշնակցության դերը:

- Իր ժողովրդի համար ապահովել այդ գեները, որ անվանում ենք Տարոնականություն:

«Մոտավորապես երեք քառորդ դար տևեց մեր ժողովրդի ազատագրական պայքարը: Հաջողվեցի՞նք մեր նպատակի մեջ», հարցնում է «Նոր Օր»-ը, առանց պատասխանելու իր դրած հարցին: Ահա՛ թե ո՞ւր է խարխափումը: Այո՛, խարխափում կա. խարխափում են նրանք, որոնք Թուրքիայի քաղաքական բարեկամությունն են երագում, կանխավ հային հոգևոր զինաթափություն քարոզելու, հեռացնելով մեր ժողովրդի ուշադրությունը իր ինքնապաշտպանության խնդրից, որոնք չխրատված երեկվա մեր պատմությունից, իրենց մանր անձնականու-թյունը բավարարելու նպատակով չեն քաշվում մոլորանք ստեղծել անգամ հայ հայրենիքի համար «քաջաբար կռվողներ»-ի շուրջը:

Չինվորը - այդ էլ լավ հասկանա՞նք, - չի խարխափում երբե՛ք. նա կամ քաջաբար կռվում է կամ էլ դասալքում: Չինվորի համար ճշմարիտ է միայն այն դավանանքը, որը նրան բարոյական ուժ և արիություն է տալիս կռվելու և կարիքի դեպքում մեռնելու հայրենի երկրի համար:

Չինվոր մարդ են. իմ անցյալի ու վաղվա անելիքի չափ պարզ, հստակ և որոշ է իմ այսօրվա դավանանքը - մի դավանա՛նք, որի խարխախը ձգված կմնա մեր ցեղի ոգու մեջ. դավանանք, որն իր մեջ կրում է իր հոգևոր, պատմական և իմաստասիրական արդարացումը:

Այն է եղել, է ու կմնա Դաշնակցականի իմ դավանանքը:

Սրանից տարբեր պիտի չլինի ընդհանրապես Դաշնակցականի դավանանքը: «Պատմական Հայաստանի մեջ Տարոնը անկասկած իր տեղն ունի ուրիշ շրջանների կարգին»,- ասում է «Նոր Օր»-ը, թույլ տալով սխալներից ու մեղանչումներից ամենամեծներելին:

«Ուրիշ շրջանների կարգին» դասել Տարոնը, ասել է՝ ծանոթ չլինել Հայոց պատմության:

Իր միևնույն խմբագրականի մեջ ավելացնում է նա. «Տարակույսից վեր է, որ Պատմական Հայաստանի որոշ վայրերը իրենց փառքով և ոգով մեզ կպարտադրեն բացառիկ հարգանք և պաշտամունք»: Երկրորդն այդ է, և դա ժխտումն է իր առաջին ասածների: Այո՛, հենց Հայաստանի այդ «որոշ վայրեր»-ից մեկի - Տարոնի՝ հավիտենապես «բացառիկ հարգանք ու պաշտամունք» պարտադրող «փառքն և ոգին» է մեր քարոզած Տարոնականությունը: Պարզ չէ՞, որ եթե այդ բացառիկ հարգանք ու պաշտամունք պարտադրող ոգուց զրկենք մեզ՝ մեր մեջ ոչինչ չի մնա դաշնակցականությունից: Դատարկ անոթի վերածած չէ՞նք լինի Հայաստանի ոգին, եթե նրանից դուրս թողնենք այդ ոգին: Խմբագիրը չի ուզում, որ հայն իր գոյությունը կապի անցյալի հիշատակներին և թելադրում է, որ նա իր «գոյությունը հաշտեցնի ներկայի պայմաններին»: Բայց և այնպես, խոսում է «Հայաստանի ոգու» մասին, առանց անդրադառնալու, որ ոգին սնվում է անցյալի հյութերով միայն, որ ոգի ասել է՝ առավելապես անցյալ, որ դա գրեթե ամբողջապես անցյալ սերունդների ապրումների, ոգորումների, ողբերգության, հաղթանակների, դիզած բարոյական հարստության, ուժի, պաշտամունքի և զոհողության արդյունքն է:

Ոգին է կռում ազգերի ճակատագիրը: Փոխվեց մեկը՝ փոխվում է և մյուսը:

«Մի՛ մարեք ոգին»,- ասված է երկու հազարամյակներ առաջ ոգու մի հսկայի կողմից, որի առջև պիտի ծունկ ծռեր անգամ աշխարհակալ Հռոմը: Ուր մարած է ոգին՝ այնտեղ մեռյալ է կյանքը: Ոգի հասկացողությունը - կուլտուրական հասկացողություն է:

Արժեքներ, սրբություններ, մարդկայնություն, գաղափարներ, իդեալներ, հոգեկան ուժ, լեզու, արվեստներ, իմաստություն, իմաստասիրություն, առաջնորդություն, հերոսական, փառք - ոգին է այդ բոլորի ստեղծիչը:

Այլ բան չէ մարդկային բովանդակ պատմությունը, եթե ոչ՝ ոգու զարգացման առաջընթաց և արդյունք, միաժամանակ: Եականը մի ժողովրդի համար իր վարած այս կամ այն քաղաքականությունը չէ, այլ այն ոգին, որով ղեկավարվում է նա, ժողովուրդը: Քաղաքականությունը գրեթե միշտ էլ լինում է միայն այնքան արդյունավետ, որքան գորեղ և ակտիվ է այն վարողի ոգին:

Ոգին է մի ժողովրդի ուժերի մեծագույն բազմապատկիչը: Կամք, ստեղծագործություն, արիություն մի՛ փնտրեք ոգեսպառ եղած ժողովրդի մեջ:

Չարիք է տկարոգի մարդու ղեկավարությունը, անեծք՝ նրա իշխանությամբ:

Ոգին է վարում, ստեղծագործում, հաղթանակում, «մահվամբ մահը կոխում», մարտիրոսության մղում, առաքինացնում, անմահությունը նվաճում:

Ոգեզուրկ ժողովրդի հերոսները, լուսակիրներն ու սրբերը մնում են իբրև մեռյալ իրականություն: Նրանց հիշատակը՝ դա իրենց ոգին է, որ փոխանցվում է սերնդե սերունդ, և հենց այդ ապրող ու ստեղծագործող ոգու կյանքի մեջ է իրական անմահությունը:

Վարդանների անմահությունը - դա հայրենապաշտությամբ, քաջությամբ և ցեղային բարոյականով զորավոր հայ սերունդներն են:

Հայրենիքն է ոգու ամենասրբազան թանձրացյալ ստեղծագործությունը:

Դեռ չի տեսնված, որ ոգեսպառ մի ժողովուրդ տևապես հայրենիքի տերը մնա: Սովորեցրեք հայ մարդուն Մամիկոնյանների անսահման նվիրումով ծառայել հայրենիքին և մեռնել նրա համար, և դուք կապահովեք նրա հայրենիքի գոյությունն ու անկախությունը: Թշնամին - անգամ ամենից նախնականը - գիտի թե ինչն՝ ո՞նա կետք է հարվածել իր ախոյանի ոգուն: Եվ ինչն է՞ր, այսօր ինչն է՞ր չեն անում թշնամի համարված ժողովրդի ոգին տկարացնելու համար:

Հայ ոգու կրողներն էին Մամիկոնյանները: Հայաստանի բազմապիսի թշնամիներ փորձով գիտեին այդ, և հենց այդ էր պատճառը, որ նրանց կողմից այնքան՝ հետևողականությամբ և բարբարոսությամբ հետապնդվեց հրաշունչ Վարդաններ, Մուշեղներ և Վահաններ ծնող ազգատոհմի անճիտումը:

Ոգին է վարել Պլուտարքոսի, քրիստոնեության, հայրենիքների, գիտության, հեղափոխության բոլոր հերոսներին ու մարտիրոսներին:

Ոգեզուրկ ժողովրդին վարում են դիպվածները: Երբ մի ժողովուրդ վերելքի ու հաղթանակների փոխարեն անվերջ խոսում է վտանգի մասին - հասկացեք, որ նա ոգեթափ է եղած:

Նմանի վարած ամենափրատես և չափավոր քաղաքականությունն իսկ բանի պիտի չծառայի: Ոգու պակասի արդյունք է մեր ժողովրդի օրվա հոգևոր անշարժությունը, նրա քաղաքական հոռետեսությունը, նրա կյանքի գոեհկությունը, անհամերաշխությունը:

«Թուրքիա և Հունաստան բարեկամության դաշինքը՝ ստորագրեցին, - այն Հունաստանը, որը «Մեղալի Իդեայի»-ն համար, միլիոնից ավելի զոհ տվեց». ասում է «Նոր Օր»-ը և այդ քաղաքականությունը համարում է «իրատես»: Քաղաքական ինչպիսի՛ պարզամտություն:

Հույնը հրաժարվեց Մեծ Հունաստանի գաղափարից ոչ թե նրա համար, որ իմաստուն ու շահավետ համարեց իր արդի քաղաքականությունը, այլ որովհետև, նրա ոգու ուժերը ընդունակ էին պաշտպանելու միայն և միայն իր հայրենիքի օրվա նեղ սահմանները, և ո՛չ ավելին:

Մամիկոնյանները - որոնց բարոյականը այնքա՛ն պահանջկոտ էր մարտնչող հայ անհատի հանդեպ, որոնց համար աշխարհը շուկա չէր, այլ քաջագործությունների ասպարեզ, որոնք գիտեին կյանքին արժեք չտալ - գիտցան համադրել քրիստոնեությունն ու ազգությունը: Սրանով պետք է բացատրել սրբազանի այն խոր զգացումը, որ դարերով իրենց անգերազանցելի հերոսության մայրը հաղիսացավ: «Առանց Վարդանի և Մամիկոնյանների՝ կարելի չէր երբեք, որ Հայաստան փրկվի»,- ասում է Հայոց պատմությունը՝ մի ճշմարտություն, որ ամենայն վճռականությամբ կարելի է կրկնել և ա՛յսօր:

«Ղեկավարելու արժանի լինելու համար պետք է միշտ էլ արժանի լինել, որ հետևենք քեզ»: Եվ մարդը - անհատ, թե հավաքականություն - նվիրումով ու տևապես հետևում է միայն զորավոր ոգու տեր ղեկավարներին:

Այդպիսին էին Մամիկոնյանները - հետևե՛նք նրանց, քանզի չկա ցեղային ավելի մեծ առաքի՛նություն, քան ընթանալ ցեղի հոգևոր առաջնորդների ճամբով, և քաջաբար մեռնել «ի վերա աշխարհիս մեր և ի վերա ազգիս մեր» - ահա՛ թե ի՛նչ ենք հասկանում Տարոնականություն ասելով:

«Տարոնի Արծիվ», Սոֆիա, 1938, թիվ 5-6:

ԶՈՐԱՎԱՐ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺՂԵՅՆ ՏԱՐՈՆԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սխալ է, ավելին՝ ոճիր է կարծել, թե բոլոր ճշմարտությունները մարդու պես մահկանացու են, թե նրանք էլ մեզ պես ծնվում են, ապրում, սպառվում, մեռնում:

Ո՛չ, ո՛չ, ճշմարտություններ կան, որոնք անմեռ են, հավիտենական, ինչպես ինքը՝ ժամանակը:

Այդ կարգի ճշմարտություններից են նրանք, որոնք վերաբերում են հայրենիքին, մահվան, հաղթանակին, առաջնորդին, պարտականության և այլն:

Այդ ճշմարտությունները իրենց արյունով կնքել ու դարերին և սերունդներին կտակ են թողել Մամիկոնյան ռազմիկները:

Եթե բացենք դարերի գերեզմանը և խոսեցնենք հայոց պատմու-թյան մեջ հավերժացած այդ անմահներին, նրանք պիտի ասեն.

«Մեր օրով ղեկավարի և զինվորի համար ոչինչ չարժեր կյանքը, երբ Հայրենիքը վտանգի մեջ էր»:

«Մեր օրով կանգուն մնաց Հայաստանը, որովհետև մենք իմացանք երես-երեսի գալ, դեմ-հանդիման կանգնել գերագույն պարտականության, ինչպես հավատավորը՝ իր Աստծու առջև:

«Մեր օրով հայը մնաց անպարտելի, որովհետև մենք իմացանք զգալ սրբազանի ներկայությունը կյանքի և պատմության մեջ. իմացանք մեր առօրյային խառնել հավիտենականի հոգսերը:

«Մենք իմացանք չափվել մեզնից գերազանց ուժերի հետ, որովհետև սովոր էինք չտագնապել վտանգի մեծությունից, որովհետև մեր օրով կյանքի կոչվեց «անմահից գունդը»:

«Մենք մնացինք հաղթական, որովհետև մեր օրով հաղթական մահն էր մարդկային արժեքի և արժանիքների միակ չափանիշը, որովհետև իրապես գիտակցում էինք զոհի և զոհաբերության անհրաժեշտությունը և անխուսափելիությունը՝ հայրենի հողի համար:

«Մենք եղանք զորավոր, որովհետև մենք մոտիկ էինք կանգնած մեր ցեղի ճակատագրին, շատ մոտիկ, այն շոշափելու աստիճան, և հենց այդ էր պատճառը, որ մեր օրով հայը եղավ ռազմունակ և տիրասեր:

«Մեր օրով էլ «աղվեսին» հաճախ հաջողվում էր խնդել զսպված վագրին ու առյուծին - Ձիրավի դյուցազունը Մուշեղը - պիտի սպանվեր «մտքից թեթև» Վարազդատից - մեր ժամանակ էլ կար ներքին տկարությունը, մահաթույն նախանձը, չարությունը, բայցևայնպես, հակառակ որ մեր մի բազուկը զբաղեցրինք թիկունքում - մենք երբեք չտարակուսեցինք, թե մեր թափած արյունը փրկարար է հայրենի երկրի համար և թե մենք պիտի հաղթանակենք:

«Մեր օրով հայ զենքը պարտություն չտեսավ, որովհետև ամեն Մամիկոնյան հայոց բախտը պատմության կողմից իր ձեռքը տրված համարեց և այդ գիտակցությամբ իրեն անսպառ ուժ և արիություն ներշնչեց:

«Մեր օրով առաջնորդության գաղափարը կապված էր վտանգի, հերոսականի և գիտակցական մահվան հետ. տարոնաշունչ հայը իր մահով հաղթանակում էր մահը և իրեն էր եմթարկում հավիտենական կյանքը՝ անմահությունը:

«Մեր օրով հրամայելու - երբ վարող և հրամայող չկա՝ ժողովուրդն աստիճանաբար վարժվում է իր դանդաղ հոգևարքին - մեր օրով հրամայելու և հրամայվելու անդիմադրելի մղում կար. կար դժվարության և վտանգներին կուրծք տալու արիություն, կոծկներում

քրտնելու քաղցրություն. մենք իմացանք հրաժարվել մեր անձից, երբ պետք էր մեռնել:

«Մեր օրով, որպես հայ և մարտիկ մենք երբեք չտկարացանք, որովհետև մեր բազուկը վարում էր Վահագնը, իսկ մեր խղճմտանքը՝ ուխտապահության մեր հեթանոս աստված Միհրը»:

* * *

Որքան ցեղահոգ, այնքան սրտառու է Տ. Տ. Հ. Միության կեդր. վարչության առած որոշումը՝ դեկտեմբեր ամիսը հայտարարել տարր-նական վերածնունդի ամիս:

Վերածնունդ - դա ասել է՝ ամոթի ու ցավի խոր գիտակցությամբ զգալ, որ այսօր այն չես, ինչ որ էիր և որ ուխտել ես աշխատել վաղը դառնալ այն, ինչ որ էիր:

Ժողովուրդների ապագան իրենց հերոսաբար ապրելու, պայքարելու և զոհաբերելու կամքի մեջ է:

Հենց այդ ասել է տարրնականություն - ապրել, պայքարել զոհաբերել:

Տարրնականություն է Մամիկոնյան հսկաներից Վարդանի ուխտը - այնպիսի մի գործ պիտի գործեն, որ ամբողջ աշխարհին պատմվի մինչև հավիտյան:

Դա դավադրված Մուշեղ գորավարի անճառելի դառնությունն է - ուր էր, թե ձիու վրա հանդիպեր մահը:

Դա մեր ազգային երրորդ ապստամբության ղեկավարների բարձր ըմբռնումն է - մեր ձեռնարկը կնոջ և զավակների համար չի:

Դա հայ սպարապետի լացն է, որ չի մեռնում գոռ ճակատա-մարտերում Հայաստանի համար:

Դա Մանվել Մամիկոնյանի ցեղային արդար իրավունքի գի-տակցությունն է - ինչ որ ինձ ժառանգություն կլինի, թագավորը՝ օտարը, չի կարող ուրիշի տալ:

Տարրնականություն - դա Մեսրոպի անմահ գործն է, որ կարելի դարձավ որովհետև հայ սուրը պաշտպան կանգնեց նրան:

Դա հայ ռազմիկի գործն է, որ հաղթական եղավ, որովհետև Հայ եկեղեցին օրհնեց նրան:

Տարրնականություն, ասել է՝ ցեղային հզոր և անզիջող անհա-տականություն:

Դա ասել է՝ թույլ մի՛ տար, որ ցեղիդ ստեղծագործության ու հայրենաշինության շղթան ընդհատվի:

Դա նոր ուխտ է տարրնաշունչ Մեսրոպների, Պարթևների, Խորենացիների շնչով օծուն իմացական նոր աշյուծներ հասցնելու:

Դա ձգտումն է՝ վազքը մեր ցեղի ոգու - մեր լուսեղեն նշանագրերի - դեպի արևը, կյանքի աղբյուրը, լույսը:

Դա մեր հավատքն է, թե մեր այնքան արգասավոր ցեղը դեռ պիտի կրկնի իր զորավոր զավակները - Վարդանները, Մուշեղները, Վահանները, որ նա պիտի հասցնի հերոսական սքանչելիքներ գործե-լով վտանգի մի նոր սերունդ:

Դա ցեղի անմահ ընտրանու գործը շարունակելու ուխտն է:

Դա ասել է հպատակություն ցեղին:

Դա ասել է մտածումիդ, ապրումիդ և գործիդ մեջ ցեղը դի՛ր:

Դա և՛ հերոսապաշտություն է, և՛ նոր հերոսական ծարավ:

Կեղծ է, մեռյալ է այն պաշտանքը, որը պատմական գործերի չի մղում սերունդները:

Կորած է այն ժողովուրդը, որի հերոսները կմնան որպես մեռյալ իրականություն:

Տարրնականությունը - դա ցասումնալի մի անեծք է Հայաստա-նին ծառայելու պատրաստ հայի նվիրումն ու գործը դժվարացնող ներ-քին չարության դեմ:

Աշտիշատ, զոհափառ, զոհաշատ - ահա՛ այն անունը, որ խոր-հրդանշում է Տարոն աշխարհը և իմաստն է կազմում տարրնա-կանության:

Վերջապես, տարրնականությունը մի վճռական միջոց է օրվա մեր ազգային կյանքը թունավորող հոգևոր մանրուքի և գաղափարների քաոսի դեմ:

Դա, մեր հասկացողությամբ, միաժամանակ, մի բողոք է մեր հավաքական տկարությունը սնուցող, պարտվողական, թուլօրոր քա-րոզչության դեմ:

* * *

Հին, ցեղահոգ իմաստությունն ասել է - եթե ուզում ես մեկին բարություն անել, բարություն արա՛ նրա զավակներին:

Կուզե՞ք նպաստել տարրնականության տարածման - Մամի-կոնյանների ոգով դաստիարակեցե՛ք նորահաս սերունդը:

«Ռազմիկ», 1938, թիվ 46:

ՄԱՏՆՈՒԹՅՈՒՆ ԹԵ՞ ՊՐՈՎՈԿԱՑԻԱ

Որոշ թերթերում կարդացի մի հայտարարություն իմ մասին:

Որպես թե «հակակուսակցական» և «հակակարգապահական» ինչ որ «արարքների համար» հեռացված եմ ՀՀ Դաշնակցությունից:

Երրորդ պրովոկացիան է դա, որ տեղի է ունենում վերջի երկու տարվա ընթացքին Բուլղարիայում ապրող, երկրից եկած, որոշ մտա-վորականների դեմ: Ամմիջապես ասեմ, որ այդ բոլորի հեղինակը Ռուբեն Տեր Մինասյանն է՝ տարիների իմ անձի և իմ քարոզած ցեղա-

հոգ - դասակարգ, հատվածականություն և սուտ սոցիալիզմ ժխտող-դաշնակցականության թշնամին: Աշխարհը, գիտի, որ Բուլղարիայում քաղաքական կուսակցություններ չկան և կուսակցական պատկանելիությունը պատժվում է: Տեր Մինասյանը գիտի նաև այն, որ դեռ երեկ էր, ինչ Յավորովի արձանի բացման և Քրիստափորի մահվան 30-ամյակին նվիրված մեր հանդիսության առթիվ մեզնով զբաղվող և մեր ցեղի գոյության թշնամի երկրի մամուլը մերկացումներ և հարձակումներ կատարեց իմ դեմ:

Այժմ, որի՞ն է ծառայում այս մարդը և ի՞նչ է իր կատարածը-պրովակացիա,թե՞ մատնություն: Չորրորդ տարին է, ինչ լռում եմ այն մասին, որ այդ մարդը անձնական հաշիվներով դավեր է նյութել իմ սկսած ցեղակրոն շարժման դեմ, այդ վերջինը Ամերիկայով սահմանափակելու և իր խանձարուրի մեջ խեղդելու նպատակով:

Այդ և ուրիշ ավելի ծանր խնդիրների կապակցությամբ՝ ես վաղուց նրան մեղադրել եմ որպես դավադիր և պահանջել մերկացումը նյութված դավերի: Այդ կարելիությունը շատ հասկանալի պատճառներով ինձ չարվեց և ես ժամանակին նաև սոֆիստիկ երեք անձերի ձեռքով հղել եմ իմ հրաժարականը: Որից հետո մի գրությամբ ինձնից խնդրել են ետ առնել հրաժարականս: Ես այդ խնդրանքն անգամ պատասխանի չեմ արժանացրել: Իսկ այժմ դուրս է գալիս, որ ո՛չ ես եմ հեռացել՝ ներքին դավադրության մեջ մեղադրելով Տեր Մինասյանին, այլ որպես թե «հակակուսակցական» ընթացքի մեջ եմ գտնվել և հեռացվել»: Նման բարոյականով կարելի՞ է հայրենիքին և ազգայինին օգտակար լինել:

Հասկանալի չի՞, որ իր ողջ կյանքը նման բանասարկություններով, ընկերադավություններով լցնող և անձնամպատակ թայֆաներով Դաշնակցության ներքին կյանքը թունավորող մեկի հետ կարելի չէ միևնույն հարկի տակ լինել:

Վաղուց է, որ այս մարդու ներկայությունը ղեկավարության մեջ համարել եմ և համարում եմ կատարյալ աղետ Դաշնակցության համար և համոզվել, որ քանի նա դեռ կհաջողեցնի իր իմացած ճամբաներով իրեն պարտադրել, իրական և կրող ղեկավարություն չի ունենա Դաշնակցությունը: Չեմ ցավում, որ դեռ 1921 թվականին Հայաստանի մտավորականության հետ փրկել եմ և սրա կյանքը:

Գիտեմ, որ հերթական իր այս տկարությունը արդյունք է իր միակ ընդունակության իր ամեն մի ձախողումից և ուրշների ամեն մի հաջողությունից հետո՝ արվեստական թնջուկներ ստեղծել և հանրության ուշադրությունը հեռացնել իր անձից:

Տեր Մինասյանի վատությունը խորանում է նրանով, որ նա ո՛չ միայն խեղաթյուրում է այսօրվա մեր հարաբերությունների բնույթը, այլև օգտվում է անցյալի իր մի այլ վատությունից:

Ասվում է, որ ես 1921 թվին էլ «պատժվել» և «ներվել եմ 10-րդ ընդհ. ժողովի կողմից»: Թե ո՞վ է «ներվել» այդ ժողովից և ո՞վ իբրև թավրիզի դավադիր ստացել բարոյական իր պատիժը, երևում է հենց նույն այդ ժողովից, որ ամոթանքով լռել է Տեր Մինասյանի ստեղծած Կարսի մասին, իսկ իմ վարած Սյունյաց գոյամարտի վերաբերյալ, թողել է հետևյալ որոշումը.

- «Ձանգեզուրի ապստամբական շարժումները և նրա շարունակությունը ունեցել են արտակարգ նշանակություն»

1) Մեծամասնականները զգաստացնելով, նրանց բռնության եռանդը չափավորելու, 2) Փետրվարյան հեղափոխությունից հետո նահանջող ընկերների, բանակի և գաղթականության թիկունքը ապահովելու և նրանց Պարսկաստան անցքը դյուրացնելու, 3) Ձանգեզուրի ամբողջ գավառը Հայաստանի Հանրապետությանը միացնելու, 4) Արտաքին աշխարհի մեջ մեր հարցի քաղաքական դիրքը ամրացնելու տեսակետից»:

Հայրենասեր և բարոյականի տեր երկիր ո՞ր հայը դեռ 1921 թ.-ին թավրիզում չհասկացավ, որ հենց Կարսի աղետը աննշան թողնելու և անպատասխանատու մնալու նկատմամբ վայրկյանի պահանջ էր Հայաստանի համար «արտակարգ նշանակություն» ունեցող իմ այդ ծառայության դեմ դավել և գրել ինձ - «Թո՛ղ Անդրանիկությունները: Անդրանիկն էլ քեզ պես վարվեց և այժմ անտեր թափառում է եվրոպայում»:

Նմանապես ո՞ր հայն այսօր պիտի չհասկանա, որ ցեղակրոն շարժումից, վերանորոգչական և վերաքննական ոգի ստեղծելու մեր ճիգից, մեր ստեղծած ցեղային խռովքից և մանավանդ իր համար այնքան անհաճո տարոնականությունից հետո, Տեր Մինասյանը հոգեբանական նույն հաշիվներով անհրաժեշտ պիտի չհամարեր կրկնել 1921թ-ի դավը իմ դեմ, որպեսզի արվեստական թնջուկով հրապարակը վերստին աղմկելով՝ մոռացնել տար տարիների իր ունայնագործությունը և ծածկել ներքին պառակտիչի իր մեղքերը:

Ո՞ր հայը չգիտի, որ խորապես տարբեր են իմ և Տեր Մինասյանի ըմբռնումները «կուսակցականության» և «կարգապահության» մասին, և ո՞վ չգիտի, որ իմ հասկացած դաշնակցականությունը հայությանը տվել է Ձանգեզուրը, մահից փրկել Հայաստանի Դաշնակցությունը, իսկ Տեր Մինասյանի «կուսակցականությունը» և «կարգապահությունը» Կարսի ամոթանքը և Քան լեռան անօրինակ ողբերգությունը:

Երբեք չեմ զարմանում, որ Տեր Մինասյանը գոհ է այսօրվա վիճակից և սիրտ ունի հայ ժողովուրդի աննախընթացորեն ծանր և փափուկ այս դրության մեջ իր անձնական թշնամանքն ու ընկերադավությունը հրապարակել արվեստական թնջուկներ ստեղծելու հաշիվներ

րով: Ես դժգոհ օրվա կացությունից՝ այսօր չէ, որ հայության փրկությունը տեսնում եմ վերանորոգումի մեջ: Դժգոհ և դավադրված՝ ես հեռացա և արություն ունեցա լռել իմ արած քայլի մասին: Ի՞նչը կարող էր առիթ տալ, որ իմ կողմից դատապարտվածը հրապարակեր իր թշնամանքը՝ խեղաթյուրելով ճշմարտությունը:

Ռուբեն Տեր Մինասյանը տրամադի՞ր է ստանձնել իր ընկերադավության հետևանքների պատասխանատվությունը:

«Ռազմիկ», Սոֆիա, 1938, 7 դեկտեմբերի, թիվ 59:

ՄԵՌՆԵԼՈՒ ԿԱՍՔ (Մի զինվորի ճշմարտություններ)

*Ձինվորն իր ժողովրդին երկու բան կպարտին՝
նախ՝ ճշմարտություն, ապա՝ իր կյանքը:*

Մեր երկրագնդի վրա սահմանավոր մի գետին կա, մի կտոր հող, որից առնված է մեր կենդանի կավը, որին միայն հարազատ ու բնիկ են մեր մարմինն ու ոգին - առավելապես ոգին: Մեր Հայրենիքն է այդ հողը:

Դա՞ հայրենիքը մի հոգևոր իրականություն է, դա «մի բան է ոգուց և ոգու համար»:

Ոգին է իմաստ և սրբազնություն հաղորդում երկրին:

Ձրկեք երկիրն իր սրբազնությունից, իր հոգևոր նշանակությունից, և դա կդադարի հայրենիք լինելուց:

Հայրենիք՝ «այստեղ է իմ հավատը, այստեղ է իմ ցեղը, այստեղ են հետքերն իմ հայրենի» (Կիկերոն):

«Պիտի պաշտպանեմ սրբարանները ու սրբությունները իմ հայրենիքի» (Պոլլակս): Այսպես կբանաձևեր իր երդումը Հոմերի գործերի մեջ իր անունը արծանագրող երիտասարդը:

Քաղաքացի լինել, ըստ Դեմոսթենեսի, ասել էր «զոհաբերության մասնակցել»: Հայրենիքներն էապես ստեղծվեցին ա՛յն օրը, երբ նրանց որդիները, առաջին անգամ լինելով, զգացին սրբազնությունը իրենց հայրենի հողի:

Նաև ճշմարիտ հերոսականը տեղի ունեցավ այն օրը, երբ մարդը սովորեց և սիրեց գիտակցորեն գործել, տառապել ու մեռնել իր հայրենիքի համար:

Այո՛, հայրենիքների գոյությունը միշտ էլ պայմանավորվել է նրանց համար ամեն վայրկյան մեռնելու պատրաստ ուխտվածների գոյությամբ:

Մեր երկրագնդի վրա, ուխտերից ամենասրբազանը մի՛շտ էլ կնքված է եղել Աստծո և Հայրենիքի համար: Deo et Patria!⁵⁹ Նմաներից էր Մամիկոնեից Ուխտը:

Որպեսզի հայը իր կյանքը քաղցրորեն պատարագեր իր Հայրենիքին, նա պիտի ձգտեր բարձրանալ սովորական մարդկայնությունից, իսկ դրանում հաջողվելու համար, նա պիտի զգար կարիքը՝ մի գերագույն արժեքի, որպիսին է ցեղի հավիտենականը: Մամիկոնյաններից հաջողվեց նվաճել հայի հավիտենականը, որովհետև նրանց համար իրենց ուխտը Հայրենիքի համար մեռնելու լոկ ցանկություն չէր, երդում չէր, այլ կամք:

Մեռնելու կամք - դա ներքին ինքնաբուխ այն զգացումն է, ավելի՛ ճիշտը ներքին մղումը, որ ուխտվածին ուժ, արիություն և ուրախություն է տալիս մեռնելու իր հայրենիքի և ցեղի համար:

Կա՞ այդ կամքը - ասել է՝ ենթական հաջողել է հաշտեցնել իր անձը իր ցեղի հավիտենականի հետ. ասել է՝ նա այլևս գտել է ինքն իրեն, այլևս ինքնաճանաչ է, որով և՛ տեր իր ցեղի թաքուն ուժերին: Ճշմարտության ու հերոսական բարոյականի մարդ՝ նա այլևս ճշտել է իր վերաբերմունքը դեպի իր անձը, դեպի իր նմանները, դեպի ճշմարտությունը: Նմանների հայացքը միշտ էլ ուղղված է դեպի հավիտենականը. այլևս նմաններին չի խռովում կյանքի մանրուքը: Իբրև ռազմիկ՝ անպարտելի են նմանները:

Նմաններին վարողը արտաքին իշխանությունը և օրենքը չեն. սրանք չեն ուղարկվում, այլ գնում են մեռնելու ո՛չ թե նրա համար, որ դա պահանջում է ազգը, այլ որովհետև իրենք են մեռնելու ուզում: Սրանք և՛ կամավոր զոհ են, և՛ զոհարար՝ իրենց ամձի:

Նմանների հայրենիքում զինվորը կարող է մեռնել, բայց ո՛չ և պարտվել:

Այսպես էին Մամիկոնյանները:

Հայրենիքն է շնորհում մարդուն՝ հպարտանքներից ամենաարդարը, ցավերից ամենախորը, պաշտամունքներից ամենաամփառնը և մահերից ամենասուրբը:

Մեր հեթանոս դարերից արձակված հերոսական ու ցավախառն մի ճիչ, մի կա՛մնչ դեռ արձագանգում է իմ արյան մեջ. «Ձորակա՛ններ հայոց, այլևս հայրենիք չենք ունենա, թեք այս այլաց մեջ չխեղդենք թշնամիս» (Պարիլի): Դա ասել է, ո՛վ նահանջում է վտանգի առջև ընդունում է մահվան իշխանությունը կյանքի վրա. դա ասել է ո՛վ փախչում է իր հայրենիքի շուրջը բորբոքվող կռվի ժամանակ, նա վատաբար լքում է այն ամենը, որ սրբազան է մեր աշխարհում, նա հրաժարվում է իր

իդեալ սեփականությունից, որպիսին է հայրենիքը, և մահանում բարոյապես:

Հայ գորավարը, ասում է Պարիլին «չուզեց ապրել պարտվելուց հետո. նա ծիարձակ դիմեց թշնամու վրա, և մեռավ դյուցազնաբար՝ իր սրի վերջին հարվածով ճեղքելով թշնամի գորապետի սաղավարտն ու գանգը: Իր զինվորները կատաղած, ընկան թշնամու վրա՝ պաշտպանելու իրենց գորավարի մարմինը: Հուսահատական էր կռիվը, և ամենքն էլ մեկ առ մեկ մեռան»: Այսպես էր սիրում նախաքրիստոնեական հայն իր Հայրենիքը և մեռնում նրա համար: Այդ օրերին, ասում է նույն օտարազգի հեղինակը, Հայաստանի մեջ տարածված խոսք կար, թե ծերունի գորականը չի կարող ստել կամ անխորհուրդ բան ասել:

Ինչպիսի՞ բարձր բարոյական: Ո՞րքան նման է հայ ռազմիկը իր «արի և իմաստուն» աստվածներին:

Հազարիցս ճիշտ է ասված, թե «զենքը վայել են քաջերին և ոչ խորամանկներին»:

Թեև արդիական զենքերը մաթեմատիկական զենքեր են, բայց և այնպես բանակների ճակատագիրը որոշողը այսօր էլ, վաղն էլ և հավիտենապես կնճա մարդկային ոգին:

Էապես ոչինչ չի անում այն ժողովուրդը, որն իր նյութական զենքերի հետ միաժամանակ, չի կատարելագործում նաև իր զինվորը:

Դիպվածական կամ «գողացած» հաղթանակներից երբեք չեն շահել հայրենիքները:

Լավ բան է անշո՛ւշտ, մի հատիկ զենք ավելի ունենալ, բայց ոչինչ բան է հազարներով իսկ ավելի ունենալը, եթե ռազմիկին վարողը մահվան գաղափարի հետ հաշտված հերոսական ոգին չէ:

Հրամայելու և հրամայվելու անդիմադրելի մղում, խանդ, դժվարությունների կուրծք տալու ծարավ, կռվում քրտինք կտրած ծիու վրա մեռնելու տենչ, մեր օրերի լեզվով՝ «լեզեոնի՛զմ», «մյուրիդի՛զմ» պիտի ասեր կովկասյան լեռնցի, մեր լեզվով՝ Տարոնականություն - ահա՛ թե ինչն է հատու և հաղթաբեր դարձնում զենքը՝ զինվորի ձեռքում:

Ի՞նչը հայերիս դարձրեց հաղթական Սարդարաբադում և Ղարաբաղի խայտում - չգո թի՛վը, սպառազինությունը, կռվի հանձարեղ հատակագիծը - վճռապես ո՛չ, ո՛չ մեկը և ո՛չ էլ մյուսը, այլ՝ մեր ուխտը, մեր կամքը՝ մեռնե՛լ, բայց թուրքը չտեսնել Էջմիածնում, Երևանում:

Այո՛, պատերազմական տեխնիքայի շարժիչը վաղն էլ և հավիտենապես կնճա մարդը, մարդկային ոգին:

Այդ այդպես լինելով հանդերձ, նյութապաշտիկ դեմոկրատիայի հատուկ նախանձը՝ ոգու փոխարեն քարյուղը հռչակեց համաշխարհային պատերազմի ամենամեծ հերոսը:

Ձիմվորական երեք դոկտրիններից - նյութապաշտական, իմացապաշտական և ոգեպաշտական - վերջի՛նը պետք է լինի մերը:

Առաջինի համար ամեն ինչ է թիվը, երկրորդի համար՝ կռիվը շախմատային խաղ է, երրորդի համար՝ դա հոգեկան ակտ է:

Հավիտենական է կոնֆլիկտը թվի և որակի, ամբոխի և ընտրանիի միջև: Նյութապաշտականը ամբոխների դոկտրինն է: Միշտ էլ պարտվել են այն ազգերը, որոնք ունեցել են մի հատիկ հեծարան - թիվը, քանակը: Կռվադաշտը միշտ էլ պատկանել է որակին: Նրան են և՛ վաղվա հաղթանակները:

Ֆրանսիայի Ազգային ժողովը իր պարտված գորավարներին կուղարկեր կառավարան: Մեր օրերի հույները մեռնելու կամքից զուրկ գորականներին ծովը թափեցին: Եվ արդար էր դա, քանզի ճակատամարտը ո՛չ մեռյալ թվերի բախում է, ո՛չ էլ շախմատախաղ է, այլ ամեն բանից առաջ՝ հոգեկան ակտ: Ասել է, պարտությունը մարդկային ներելի սխալ չէ, այլ պատժելի հանցագործություն:

Թո՛ղ հեռու մնա իր ժողովրդի ղեկավարությունից նա, ով մեռնել չգիտե իր հայրենիքի համար:

Ամեն ղեկավար - տասնապետ, գորավար, նախարար - որ հրաժարվում է մեռնել իր հայրենիքի համար, հանցագործ է:

Ձիմվորական բարոյականը չի ասում՝ հաղթանակի՛ր բոլոր դեպքերում, դա ասում է՝ հաղթականորեն մեռնել գիտցի՛ր բոլոր պայմաններում:

Ձենք, դիրք, քաղաքական վայրկյան - այդ բոլորը կնպաստեն քո հաղթանակին՝ կբավի, որ դու մեռնելու կամք ունենաս, այսինքն՝ անծիցղ ավելի սիրես այն, որի համար կռվի ես դուրս եկել:

Ամեն ճշմարիտ իշխանություն - տասնապետություն, նախարարություն - ենթադրում է ավելի բարձր բարոյական իշխանավորի, քան իշխվողի մտ:

Հասկանա՛նք ե՛վ այդ:

Մասաուա՛ - Աֆրիկայի ամենաանառիկ կետը, որ տարիներ առաջ Իտալիայի ռազմական իմայքի գերեզմանը հանդիսացավ - վերջերս երկյուղածորեն ծունկ ծռեց միևնույն երկրի վերածնված զավակների առջև: Ո՛ւր է գաղտնիքը:

Ղարաբաղի խայտում և Սարդարաբադում քաջության հրաշքներ կատարած հայը չկռվեց Ղարսում: Սակայն նույն Ղարսի պարտյալը դյուցազնացավ Սյունիքում:

Ի՞նչ է նշանակում այդ: Դա նշանակում է, որ ոգին կամայականություն չի ճանաչում, որ դա չի քարանում, չի մնում միևնույն կետի

վրա: Դա երբեմն ծալում է իր թևերը, երբեմն էլ թռիչք է առնում դեպի նորանոր նվաճումներ:

Մեկից ավելի են ոգու անկման ու ակտիվացման պատճառները: Գլխավորագույնը, սակայն կմնա առաջնորդի անձը:

«Առանց բանակի չի կարելի պատերազմել, բայց բանակն էլ չի կարող պատերազմել առանց առաջնորդի»:

Առաջնորդը - ահա՛ մեծ «ամեն ինչ»-ը:

Նախ պատասխանենք այն հարցին, թե ո՞վ արժանի չէ և ատակ չէ առաջնորդ լինելու: - Նա՛, որի էությունը ճանաչում է «մարդկայինը միայն»։ ո՞վ չունի իր գերագույն առարկան, չունի առարկայորեն ու հավիտենապես արժեքավորը ու սրբազանը կյանքում, որի առջև կանգներ, ինչպես հավատացյալն իր Աստու. ո՞վ ստեղծագործ խղճմտանք չունի:

Եզմարիտ առաջնորդ լինել չի կարող եսապաշտը, ընչասերը, հոգով փչացածը: Առաջնորդ լինելու համար բավական չեն անգամ արտակարգ իմացականությունը: Քա-ջությունն էլ-որ բարձր հատկություն է զինվորի և քաղաքացու համար- բավական չէ մեկին ճշմարիտ առաջնորդ դարձնելու: Քի՞չ եսասերներ, ընչաբաղցներ կան, որ քաջ են: Բայց ե՞րբ է տեսնվել, որ նման քաջերը մեռնել ուզեին այս կամ այն սրբության համար: Կարելի է քաջ կռվող լինել, բայց կյանքը զոհելու հոժարություն չունենալ: Քաջեր շատ է տեսել աշխարհը, հերոսներ սակավ: Առաջնորդ կարող է լինել միայն հերոսը: Իսկ հերոս լինել, ասել է՝ հավիտենարժեք բաների առջև ոչինչ համարել իր կյանքը:

Հերոս է նա, որի համար կյանքն արդարացում ունի, երբ դա ապրում է ո՛չ թե իբրև նպատակ, այլ իբրև մի սրբազան բանի ծառայեցնելու կամ զոհելու միջոց:

Հերոս է նա, որի հայացքը ուղղված է հավիտենակա-նին. նա՛, ով ժպտալ գիտի ճակատամարտի բոցերի մեջ. նա՛, որի հոգին վտանգի ժամանակ զգում է մի գերագույն ուրախություն - ճակատամարտի և անձնվիրումի ուրախություն. նա՛, ով գրոհից առաջ սիրում է խոսել հավիտենա-կան բաների մասին:

Հերոս է բիբլիական Գեդեոնը, որ երեք հազարից ընտրեց երեք հարյուրը միայն, և հաղթանակեց: Հերոս է Կլեմանտն: Գերմանները հասել են Վերդենի պատերի տակ, և ֆրանսիական կառավարությունը խուճապի մատնված տրամադիր է լքել Փարիզը, հեռանալ վտանգի գծից:

Ահա՛ հայտնվում է «Վագր»-ը և մռնչում. «Ինձ թվում է, որ մենք շատ հեռու ենք կրակի գծից՝ պետք է փոխադրվել Վերդեն»:

Հերոս է Քեռին, որ իր վտանգված զինվորները փրկելու համար իր կուրծքը դարձրեց կենդանի թիրախ թշնամու կրակին:

Հերոս էր Դանտոնը, որն իր գլխատումից երկու օր առաջ իր բարեկամներին, որոնք իրան խորհուրդ էին տալիս ստույգ մահից խուսափելու համար, փախուստի դիմել, պատասխանեց. «Մի՞թե մարդ կարող է հայրենիքը իր կոշիկների տակը կրել»:

Այսպե՛ս են սիրում, գործում և մեռնում՝ հերոսատիպ առաջնորդները:

Ճակատագրի մարդ, վտանգների բարեկամ՝ նրանց համար իրենց անձն ավելի բան չէ, քան հայրենիքին ծառայելու միջոց:

Ժողովուրդները քաղաքական և հոգևոր առնականության են հասնում նման առաջնորդների շնորհիվ միայն:

Եզմարիտ առաջնորդ էր Պիլսուդսկին, է՛՝ Մուսոլինին, Հիտլերը, ծովակալ Չորթին - օրվա մարդկության հոգևոր հսկաները, որոնց ութքերի տակ մեռնում է իրենց ժողովուրդների հին ճակատագիրը: Սրանց համար ազգությունը՝ անցյալ, ներկա և գալուց սերունդները ընդգրկող մի ամբողջություն է, էաբանական մի հավաքականություն - մի ճակատագիր, մի ոգի, մի առաքելություն, մի ցեղ, մի արյուն: Սրանք գիտցան իրենց ժողովրդին պարտադրել մի մեծ և տիրական մտածում - իրենց հայրենիքի ինքնապաշտպանությունը՝ ժողովրդի վեբածնունդի ճամբով:

Վաղուց է ինչ սրանք իրենց ցեղահանճար մտքի մուրճով կռում են իրենց ժողովրդի նկարագիրը, որդվ՝ և՛ նրա նոր ճակատագիրը:

Մեծ են մեր ապրած օրերը, քանզի կյանքը հրապարակ է դրել մի քանի մեծ ճշմարտություններ:

Մեծագույնը այդ ճշմարտություններից ասում է՝ որպեսզի ցեղդ ու հայրենիքդ ապրեն, նրանց համար մեռնելու կամք ունեցի՛ր: Մեր քարոզած Տարոնականությունը այլ բան չէ, եթե ոչ մեռնելու կամք մեր վտանգված Հայրենիքի և Ցեղի համար:

Իբրև հայ մարդ անպետք է նա, ո՞վ չունի այդ կամքը: Իսկ ով դեմ է այդ կամքի մշակման հայության մեջ՝ նա ներքին թշնամին է մեր Ցեղի և Հայրենիքի:

Մարդկային ցեղի մեծագույն ուսուցիչները մի՛շտ էլ հանդիսացել են նրանք, որոնք մարդկանց վեհորեն մեռնել են սովորեցրել:

Այդ տեսակետով, Մամիկոնյանները եղան և կմնան հայության հավիտենորեն սրբազան ուսուցիչները:

«Տարոնի Արծիվ», Սոֆիա, 1939, թիվ 7:

Ուժի ՊՐՈԲԼԵՄԸ
(Հատված «հոգեվերանորոգության»
անհրաժեշտության մասին ճանից)

Ազգերի առջև այսօր վճռապես դրված է ուժի պրոբլեմը: Կորչում է մի ժողովուրդ, երբ նա խուսափում է այդ պրոբլեմից կամ էլ դժվարանում է լուծել դա:

Ուժի պրոբլեմը դրվում է և լուծվում ժողովուրդների հոգեվերանորոգության պրոբլեմի կապակցությամբ: Ուժեղ, հավատավոր և պայքարունակ դառնալու համար, անհատների նման, ժողովուրդները ևս պիտի վերանորոգվեն մշտապես: Կորցնելով վերանորոգվելու ընդունակությունը՝ ժողովուրդները կորցնում են իրենց ապրելու, ստեղծագործելու, պայքարելու հավատը:

Ազգովին դժբախտ է հայը, որովհետև իր մտավորականության մի մասը դեռ չի հասկանում, որ օրվա ցեղախռով ազգերի կյանքում էականը քաղաքական վարչաձևը չէ, այլ անհատի և զանգվածների վերածնունդը, հոգեփոխությունը: Այլևս հոգեվերանորոգված են, կամ ավելի ճիշտը՝ հոգեվերանորոգչական ճիգեր են կատարում բոլոր ժողովուրդները և հենց այդ է պատճառը, որ օրվա իտալացու, գերմանացու, հունգարացու ուղեղում տեղի է ունեցել մի խոր հեղափոխություն: Այդ է պատճառը նաև այն բանի, որ օրվա մարդը ավելի ակտիվ է, արդյունագործ, խանդավառ:

Անցե՛ք երկու երկիր և պիտի տեսնեք, որ ապրելու, պայքարելու, զոհաբերելու անխառն ուրախություն, ինչպես իրենց գոյության արտաքին և ներքին չարիքները հաղթահարելու համակարգված աշխատանք կա միայն ցեղավար ժողովուրդների մեջ: Այն ամենը, որ երեկ կթվար անորոշ, մթին ու անտրամաբանական, այժմ, վերանորոգվածի համար դարձել է որոշ, պարզ, հասկանալի: Այլևս արարածը գտել է իր արարիչը՝ իր ներքին հենարանը՝ և այդ իսկ պատճառով նա այսօր ավելի՛ հուսալի է ու անդորր: Այս է ընդհանրապես օրվա ազգերի հոգեփոխակը: Բացառություն է մեր ժողովուրդը միայն կամ նրա խոշոր մի մասը, որ շարունակում է մնալ հիվանդ կոչվելու աստիճան անգոր և անհույս: Նրա կյանքում միահեծան կերպով իշխում են չարությունը, նախանձը, գռեհկությունը, որովհետև վերանորոգչական ճիգի, խանդի, ուրախության պակասը նրան դարձրել է զոհ հոգևոր վաղաժամ ծերության (չարություն), երկչություն (մենզություն), սկեպտիկության (ժխտամոլություն): Անբուժելիորեն հոռետես է օրվա հայը: Չարիք, դժբախտություն, Ղարսի կորուստ- սրանք հավիտենական բաներ են նրա համար: Մի խուլ պատ է չվերանորոգված հայը, որին ուղղվում է հայ խոսքը: Նա ատակ չի գիջելու, հակառակորդին հասկանալու, համեռաշխելու, որովհետև շարունակում է մնալ հին, քարացած Ադամը:

Նրան պակասում է նոր գիտակցությունը, նոր աշխարհըմբռնումը: Են՛չտ է, հայը հեղափոխություն տեսավ իր երկրում, բայց իր տկարությունները հաղթահարելու վերանորոգչական ճիգեր չարեց: Նա չհասկացավ, որ հեղափոխություն ասել է հնից՝ նորը, նոր մարդ ստեղծել, նոր գիտակցություն, նոր կենսազգացողություն: Միայն ակտիվ վերանորոգչականը կարող է հեղափոխական լինել: Վերանորոգում է ամեն մի ճշմարիտ հեղափոխություն: Հայրենիքին և իր ազգին օգտակար ծառայություն կարող է մատուցել միայն և միայն վերածնված անհատը: Ամեն բանից առաջ հոգեվերանորոգված հայ անհակ - ահա՛ օրվա հրամայականը:

Վերանորոգչական լուրջ փորձ էր դավադրված Ցեղա-կրոնությունը: Միայն սրտով վատերն ու տգետները չգիտեն, որ մի ժողովրդի վերանորոգումը հնարավոր է միայն ու միայն իր նորահաս սերունդի կամ էլ իր նախնիների միջոցով:

Վերանորոգչական է Տարոնականությունը. դա նմանվելու մի սկզբունք է. դա ասել է նմանվի՛ր Մամիկոնյան հային, որ զորավոր էր դեպի հայրենի երկիրն ու ցեղը տածած սրբազանության զգացումով և նրանց համար մեռնելու իր աննահանջ կամքով:

Վերանորոգում ասել է մեր ներքին մարդու կաղապարումը, ըստ մեր նախասիրած պատկերի: Տարոնականություն՝ դա հայ մարդու կաղապարումն է՝ ըստ Մամիկոնյան հայի պատկերի:

Վերանորոգումի ընդունակ է իր նախահայրերի ոգու զորութեան կանության ծանոթ և օրվա իր տկարություններից անաչող ժողովուրդը:

Որի՞ն, ինչի՞ն դիմենք մեր անոթանքի և ցավի մեջ այնքան ծանր ու պատասխանատու այս օրերին - թո՛ղ Հայաստանը ների մեզ մինչայժմյա մեր տկարություններն ու տգիտությունը, թո՛ղ ներեն մեզ Մամիկոնյան նախահայրերը, որ այդ տկարությունները և տգիտությունը հայը դեռ շեղված են պահում իրենց գծից:

Մեր ժողովուրդը, որ կորցրել է հայ և հայրենատեր մնալու իր հավատը, որ աշխարհում այլևս ելք, կյանքում հացից զատ այլ նպատակ չի տեսնում այսօր, փրկվել կարող է միայն ճշմարիտ վերանորոգումի ճամբով: Դա Մամիկոնյաններին նմանվելու ճամբան է, Տարոնականությունը:

«Տարոնի Արծիվ», Սոֆիա, 1939, քիվ 11:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ով իր ցեղի և հայրենիքի պատմությունը չի՝ դարձրել իր սրտի պատմությունը՝ նա այս օրերին պետք չի գա Հայաստանին:

- Երբ իմ շրթունքները մրմնջում են ցեղիս մասին, աջս ցույց է տալիս Հայաստանը:

Հայաստան, ով վտանգի ժամանակ քեզ համար մեռնել չիմացավ և վաղը պիտի չուզենա մեռնել՝ հայ չի՝ քո զավակը չի:

Բավական չէ՝ իր ազգի զավակը լինել, պետք է նաև՝ նրա հրաշունչ զինվորը լինել:

- Կենսաբանորեն անբարոյական է այն ժողովուրդը, որի մեջ զինվորը ներքին թշնամիներ ունի:

- Տե՛ր, առաջնորդի՛ր ինձ դեպի հաղթանակ՝ թեկուզ մահվան ճամբաներով - ահա՛ ցեղապսակ զինվորի աղոթքը ճակատամարտից առաջ:

Հերոսը - դա մահից ավելի զորավոր մարդն է: Դա հավիտենականի կրողն ու սպասավորն է մեր անցավոր կյանքում:

- Հաղթանակում է նա, ով իր մեջ բնությունը Ոգուն ենթարկելու աստիճան զորավոր է:

- Հաշտվելով մահվան գաղափարի հետ՝ մարդս դառնում է եղբայրն ու զինակիցը այն բոլորի, որոնք մարդկային ցեղի պատմության բոլոր դարերում եկել ու անցել են մեր աշխարհով՝ իբրև լույսի, հավատքի և սրի հերոսներ:

Եթե հայկական նախանձի չափ զորավոր լիներ հայ մարդու թրքատյացությունը՝ տարբեր պիտի լիներ հայության և Հայաստանի ճակատագիրը:

- Երբ նախանձում է հայը՝ նա նախանձելիի մահն է ցանկանում:

- Ժողովուրդ, քո պատմության բոլոր դարերի անունով երդվեցնում են սերունդներիդ - չներե՛լ, չներե՛լ թուրքին, անգամ եթե մի օր նրան տեսնես անկյալի վիճակում: Այո՛, ներում են թշնամուն, բայց ո՛չ և իր կեսի սպանիչին, ո՛չ և նրան, որը մի օր փորձեց գոյության գրքից քո անունը սրբել:

«Մի զինվորի ճշմարտությունները» աշխատությունից,
«Ռազմիկ», 1940, թիվ 156:

ԶԱՎԱԿՍ

Աժան ձեռքը չի՝ բերում առյուծի մորթին:

Այդ այսպես լինելով հանդերձ երբ մեծացար դու, զավակս, ձգտիր տիրանալ նրան, բայց միամտություն չունենաս կարծելու, թե Երկրագնդի՝ վրա կարելի է փառքի տեր դառնալ, առանց նախանձահեծ սինլքորների չարությունը գրգռելու:

Չորավա՞ր ես յոթ վերք - չգարմանաս, եթե մի օր դասալիքը դատավորդ հանդիսանա: Մեր աշխարհի լրբություններից մեկն էլ այդ է, չգարմանաս և չկրկնես զայրությունը. «Թող զինվորն իր ստացած վերքերը և հովիվը իր ոչխարները համրի»:

Չար անասուն է մարդս, երբ նախանձում է: Մեր աշխարհում միշտ էլ վատասիրտը հայիոյել է աներկյուղ ասպետին, երկչուտը՝ մութ անկյունից քար նետել հերոսին:

Նախանձը - մասնավորապես հայկականը - ընտրում է ճամբաներից ամենակարճը և թույլատրելի համարում թշնամանքի բոլոր զենքերը:

Նա, որին դեռ երեկ էր ինչ խլեցիր առյուծի բերնից, փրկեցիր ստույգ մահից՝ վաղը կարող է իժի նման գարշապարդ փնտրել:

Նա, որն այսօր ծիուդ ասպանդակները բռնելը իր համար պատիվ է համարում՝ վաղը կարող է փողոցաշունչ ամբոխը գրգռել անձիդ դեմ:

Նա, որ երեկ խորապես ցավում էր, թե հայոց դաշտերում չի աճում այն ազնիվ դափնեվարդը, որ արժանի լիներ հաղթական ճակատդ զարդարել՝ վաղը կարող է ցեխ նետել քո կատարած պատմական գործին:

Մի՛, մի՛ զարմանա, եթե իրենց կյանքը սրիդ պարտողները այսպես վարվեն քեզ հետ, և մի՛ զայրանա, քանզի անձիդ դեմ ապերախտողը շուն չէ, այլ՝ մարդ:

Մեր, հարգանք, պաշտամունք պարտադրել նշանակում է իշխանություն ունենալ մարդկանց հոգիների վրա:

Պաշտամունք - ասել է՝ ճանաչում ենք մեր պաշտածի իշխանությունը, և բարոյական որոշ տուրք տալիս նրան:

Ուրիշների մեջ մենք, եսպես, սիրում ենք այն, ինչ որոշ չափով կա և մեր մեջ:

Արին սիրում է արիությունը անգամ իր հակառակորդների մեջ: Մենք սիրում ենք նրանց, որոնց նմանվում ենք մասամբ, և առնվազը՝ անտարբեր ենք դեպի այն բոլորը, որոնք հոգեբանորեն օտար են մեզ: Հայրենապաշտը քո անձի մեջ տեսնում է մի բան իր ոգուց, և ցմծում քո

հաջողությունների առթիվ: Անհայրենասերն, ընդհակառակը, քո անձի, քո գործերի մեջ տեսնում է այն, ինչ պակասում է իրեն - և հենց այդ է պատճառը, որ նա չի հանդուրժում քո հոգևոր լուծը, քո իշխանությունը: Ահա՛ թե ո՛ւր է շրջապատիդ որոշ տարրերի պաղ անտարբերության, երբեմն էլ՝ թշնամանքի գաղտնիքը:

* * *

Սինթորներ կան, որոնց եթե ապտակեցիր, իրենց ստացած հարվածը կընդունեն ուղղված իրենց քաղաքական փարախի, եկեղեցու, ծրագրի դեմ: Թքեցի՞ր - թքված կհռչակեն իրենց տերերը, և նրանց կոնատակից կնետեն քեզ:

Ջրի պես շարժում, ջրի պես ամեն ձեղ ու գույն առնելու ընդունակ՝ սրանք մեկի սովերն են, մյուսի՝ արծազանգը, երրորդի՝ կապարճակիրը:

Մի աստվածություն ունեն - օրվա իշխանավորը, որի մանկավիհը, պնակալեզը, շնիկը լինելու մեջ է իրենց երջանկությունը: Եվ միշտ էլ ունեն - մի ձեռքում խունկ, մյուսի մեջ՝ ցեխ: Վա՛յ քեզ, եթե կայսերաբար առատաձեռն չեղար սրանց նկատմամբ: Վա՛յ, եթե չզնահատեցիր սրանց սողունությունը: Եվ հազար վա՛յ, եթե ժպտալու փոխարեն «անհեռատեսություն» ունեցար բերան արյունելու չափ զորավոր կերպով քաշելու սրանց սանձը:

Նման չարարվեստ եակներից շողախված մի ցածրահամբոխ, դարեր առաջ, արդարն Արիստիդեսին - իր ծայրահեղ ազնվության համար - հայրենի հողից ու ջրից օգտվելու իրավունքից զրկեց. դա սպանեց Սոկրատեսին, և, ավազակների հետ՝ խաչ հանեց Նազովրեցուն:

* * *

Հայաստանից դուրս, իմ ճամբին քար ու տանասկ ցանողներ շատ եղան: Գիտեմ, զավակս, տարբեր ճամբա պիտի չունենաս նաև դու: Եվ եթե քեզ հաջողվեց ոտքերիդ արյունով հագեցնել տատասկները, և քարերը վերածել վերելքդ հեշտացնող մարմարիոնե սանդուխքների՝ վատերը պիտի կուրանան, որպեսզի չտեսնեն մեծությունը կատարածդ գործի:

* * *

Հեռու հայրենի լեռներից, ես սովորեցի թքել ինձ թշնամանալ նախանձոտ տգիտության ու չարության վրա - թքել ու անցնել: Քեզ, սակայն, պիտի չհանձնարարեմ այդ վարքագիծը: Դու աշխատի՛ր ավելի՛ զորավոր լինել, քան եղավ հայրդ: Դու սովորի՛ր ծիծաղել մարդկային վատությունների վրա ու անցնել անցասում:

Ո՛հ, ուր էր թե գեթ քո սերունդը ազատ մնար անհայրենիք կյանքի անեծքից, և արդար փառքը - առյուծի մորթին - դու փնտրեիր

հայրենի ազատ և անկախ աշխարհում՝ միշտ գիտակցելով, որ հազարիցս լավ է պատմական մի գործ կատարել, թեկուզ հազար թշնամի շահելով, քան մարդկային չարությունից զերծ մնալու գնով՝ դուրս մնալ պատմությունից:

«Ռազմիկ», 1940, թիվ 1:

ՀԱՅՐԵՆԻՔ ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Մեծանուն բարեկամից՝
ուսուցչապետ Տոտոյանցին՝*

Երբ իմ շրթունքները մրմնջում են ցեղի մասին, աջս ցույց է տալիս Հայաստանը:

* * *

Հայաստան, նա, ով վտանգի ժամանակ քեզ համար մեռնել չիմացավ, և վաղը պիտի չուզենա մեռնել՝ քո զավակը չէ, հայ չէ:

* * *

Երբեք այնքան անհայրենիք չենք, քան երբ դադարել ենք մտածել, գործել, զոհաբերել մեր Հայրենիքի հմար:

* * *

Կրոնների պես հարենիքներն էլ պահանջում են, որ իրենց սպասարկողի ձեռքերը լինեն տաք և մաքրամաքուր:

* * *

Մի ժողովուրդ, որի որդիները հավասար չեն օրենքի և մահվան առջև՝ հաղթական հայրենիք չի ունենա:

* * *

Անհատ, հավաքականություն - սրանք հավիտենականին կապվում են իրենց հայրենիքի միջոցով:

* * *

Հոգեբանորեն անհայրենիք է նա, ով պատրաստ չէ ամեն վայրկյան մեռնելու իր հայրենիքի համար:

Իմ հոգին զույգ հեճարաններ ունի - Աստված և Հայրենիք:

Հայ մարդ, կասկածելի է հայրենասիրությունդ, եթե գոյությանդ իմաստն ու դրոշակը հայրենիքդ չէ:

Հայրենիքս և ես - մենք լծորդված ենք իրար ինչպես հոգի և մարմին, ինչպես նպատակ և միջոց. նա գերագույն նպատակ է, ես՝ միջոց:

Հայրենիքի համար ապրում և մեռնում է ոգու մարդը, միայն մեռնում:

Սրտի և իմաստության տեր դասական ժողովուրդները մահապատժի փոխարեն տարագրությամբ պատժում էին դժբախտ ենթակային, նրան զրկելով հայրենի հողից և ջրից օգտվելու իրավունքից: Այն ժամանակ էլ, ինչպես այսօր, սրտի աստվածությունն էր հայրենիքը:

Հավիտենականի զգացումն է ծնունդ տվել հայրենիքին, սրբության զգացումը՝ հայրենասերներին:

Հայրենիք մի՛ սպասեք օտարից և ճակատագրից, եթե դա ձեր արյունով պաշտպանելու չափ հայրենապաշտ չեք:

Մաճճինիի հանդեպ խորագույն հարգանք տածելով հանդերձ՝ չեն ընդունում որ հայրենիքից ավելի ազատությունն է սիրելի:

Ժանա դ'Արկի հայրենիքը պարտվեց այն օրը, երբ մերօրյա ֆրանսիացու դեմո-լիբերալիստական մտածողությունը կենդանաբանական մի պարտեզի դռան վրա գրեց՝ «գիտության համար ո՛չ հայրենիք կա, ո՛չ էլ կրոն»:

Ֆրանսիա՛ - մեծ ժողովուրդ, մեծ հայրենիք, որի ճակատագիրը մեծությունները չէին վարում այլ դեմոկրատիկ միջակությունները - ահա՛ թե ինչո՞ւ այնքան նվաստորեն զինաթափվեց ու պարտվեց դա:

Նորը արդի պատերազմում - դա աշխարհագրագոյությանը նոր մարդն է, որի համար հայրենիքին ծառայելը պատիվ է և ոչ պարտականություն:

Այո՛, հայրենիքը մեզ պատիվ է անում իր համար մեռնելու առիթ ընձեռնելով մեզ:

Մի օր, հին միստերիաների մեջ հանդիպեցի հետևյալ արտահայտության - «մեծագործության բաժակ»:

Մեծագործություն ուխտողն առնում էր մի բաժակ, լցնում նռան հյութով, բարձրացնում և ապա թափում իր չորս կողմը՝ խորհրդանշելով իր անսահման հոժարությունը - ծառայել բարին, ուր էլ որ լինի:

Բարին, գերագույն բարին, ինձ համար եղել է, է՛՛ ու կմնա Հայաստանը:

Հայաստան, քեզ սիրտը ծնեց - դու ապրում ես սրտերի մեջ և ջերմաջերմ սրտերի շնորհիվ միայն: Գուցե եղել են և՛ անսիրտ խելոքներ, որ սիրել են քեզ, բայց նրանք չեն խաչվել, չեն մեռել քեզ համար: Հայրենիքի համար մեռնում է, հերոսանում մեծ սրտի տերը միայն:

Հայրենիքից զատ, հայրենիքից դուրս ինձ համար խաբուսիկ են բոլոր դրախտները:

Ինչպես աչքս՝ լույսը, այնպես էլ սիրտս Հայաստանն է փնտրում:

-Ապրում եմ՝ մի օր հայրենի լեռների վրա մեռնելու հույսով: Պիտի ուզել մեռնել, հենց որ մեռավ այդ հույսը:

Աբովյանի Աղասին՝ փառքի ու մեծության իր երբեմնի հայրենիքը խորհրդանշող Անիին հրաժեշտ կտար լացելով - «էլի որ մարմինս մեկ քարի տակ լինի քո ծոցում, ինձ դրախտը պետք չի»:

-Այսպես, ով որ Աղասու պես չի բաժանվել իր հայրենի հողից՝ արժանի չէ հայրենիք վերադառնալու:

Հայաստան - դու իմ սրտի հավիտենական ճշմարտությունը:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 2:

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՎ ԱՌԱՋՆՈՐԴ

-«Հետու կառաջանար՝ մտախոհ և գունատ, որովհետև Ամենակալի ընտրյալն էր արդեն» - նաև՝ ժողովրդի առաջնորդը, ավելացնենք մենք:

Ամենաբարձր իրավունքը, որ կարող է ունենալ մի քաղաքացի - դա իր ծնող ժողովուրդին առաջնորդելն է:

Քչերին է տրվում այդ իրավունքը, և շատ քչերն են արդարացում դա:

Ո՛վ, սակայն իրավունք ունի մի ժողովրդի ճակատագիրը վարել:

-Նա, ճակատագրի ընտրյալը, որ «կառաջանա մտախոհ» - ճակատը լեցուն, վսեմ խոհերով ու իր կոչումի ամենասրբազնության գիտակցությունից «գունատ», ապա օժտված իր առաջնորդած ժողովրդի համար ամեն վայրկյան մեռնելու կամքով:

Ամեն առաջնորդ ըստ իր պատկերի է դիմակերտում իր ժողովրդին:

Որի՞ն հետևել - ահա՛ հարցերից ամենաճակատագրականը, որի՞ն - Նազովրեցո՞ւն, թե՞ Բյուխների՞ն, Էմերսոնի՞ն, թե՞ Մարքսի՞ն, Մամիկոնյանների՞ն թե հայ մտավորականության քաղաքականապես անկապաշտ մասին:

Առաջինները - ոգու հսկաներ - քո մեջ կապրեցնեն աստվածայինը, վերջինները՝ մարդկորեն անասնականը. առաջինները քո մեջ կմշակեն իդեալիստը, ասպետը, հերոսը, վերջինները՝ գորտի հոգով առօրյապաշտ պաղ մահկանացուն:

Ճշմարիտ մտավորականություն, ասել է՝ ազգի հոգևոր ընտրանին, առաջնորդությունը:

Ստամտավորականություն է դա, եթե այդպիսին չէ:

Ուր ճշմարիտ մտավորականությունը առաջնորդի իր դերի մեջ չէ՝ այնտեղ կույր է ժողովուրդը, նաև՝ պառակտված:

Մեր կյանքում դեռ զորաշարժի ենթարկված չի ճշմարտությունը, ստամտավորականության շնորհիվ, հայությունը դեռ չի

հասկացել, որ հայկական հարցի սկիզբն ու վախճանը - դա հոգեվերանորոգված հայ անհատն է:

Ժողովուրդները հաճախ տառապում են, հոգե-զգացական կուրությամբ - մայրը ամեն կարգի ներքին տկարության և բախումների:

Ճշմարիտ մտավորականությանն է ընկնում՝ բուժել այդ կուրությունը իրենց ժողովրդի մեջ մշակելով էթիկական առաքինություններ - ճշմարտասիրություն, արդարամտություն, մեծահոգություն:

Քաղցրորեն ստել ու կեղծել իր ժողովրդին՝ մանիլով չչինա՝ - ահա՛ հայրենաքանդ այն տկարությունը, որով բռնված է հայ մտավորականության իմաստասիրորեն կույր և անցեղաշունչ մասը:

Ժողովուրդները հաճախ ունակարար ենթարկվում են նաև իրենց ձախավեր առաջնորդներին, բայց ներում նրանց:

Ուր զորավոր առաջնորդ չկա՝ այնտեղ ոգու կյանք չկա, իսկ ուր այդ վերջինը չկա այնտեղ խանդավառներ, մարտիկներ, գերզոհաբերողներ չեն ստեղծվում:

Ազգերը չեն ունեցել, և պիտի չունենան ավելի մեծ թշնամի քան նյութապաշտ առաջնորդը:

Այն մտավորականությունը, որը գրքի ծնունդ է և ոչ թե իր ցեղի մեծության ու ժողովրդի տառապանքի - կեղծ և անպտուղ մտավորականություն է:

Չկա՛ ավելի մեծ չարագործ, քան առաջնորդը, որ իր ժողովուրդին պահում է անգիտակ, իր դժբախտության պատճառներից: Նմանը՝ իր անձի հանդեպ մոռացում ապահովելու նպատակով մութ ճամբաներով հաջողվում է տարբեր ուղղություն տալ ժողովրդի ցատումին, մղելով նրան՝ իր դժբախտության պատճառները փնտրելու իրենից դուրս: Ուրիշ ազգերի կյանքում հաճախ մի դժբախտությունը գալիս է խափանելու մի ուրիշը, ուրիշները: Մեզ մոտ ընդհակառակը, ամեն դժբախտություն դառնում է պատճառ նորի, նորերի:

Վկայում է պատմությունը, որ իր դժբախտության պատճառները գիտակցող ժողովուրդը ավելի հեշտ է կրում իրեն վիճակված դառնության բաժակը, և հեշտությամբ հաղթահարում չարիքը:

Ավելին, նմանի համար ամեն մի ծախսորդություն, գալիքի մի նախագգուշացում է: Միայն նմանի է հաջողվում հարվածախույս լինել:

Երբ ժողովուրդը՝ ծուռ խղճմտանքի տեր իր ղեկավարների շնորհիվ մնում է անգիտակ իր ապրած դժբախտության պատճառներից, իր ամեն մի պարտությունից հետո նա դառնում է նաև պարտվողական, որ ասել է՝ ատակ և արժանի նորանոր պարտությունների:

Առաջնորդ ես, ուրեմն, եղի՜ր ազնիվ, ազնիվ եղի՜ր, էլի ազնիվ խղճմտանքիդ հանդեպ,- դա ճակատագրական նշանակություն ունի ժողովրդիդ ճակատագրի համար:

Մի ժողովուրդ ցեղորեն այնքան արթուն է, որքան դա զգայուն է դեպի իր նարգարենների, իր ընտրանիի կանչերը:

Կա մտավորականի ամենից վտանգավորը - նա՛, ո՛վ փարիսեցիների և դպիրների նման լավ է ուսուցանում, բայց վատ ու վատն է գործում:

Ջորավոր և օրհնաբեր է այն առաջնորդը, որի կամքը օժտված է իր ցեղի ամենագրական հատկություններով:

Չոգևոր կյանքի անատակ մարդուն տրված չի գերագույն նպատակի համար աշխատելու, զոհաբերելու, մեռնելու քաղցրությունը: Նմանը չի կարող առաջնորդ լինել:

Ժողովուրդները չունեն ավելի մեծ թշնամի քան կրոնապես պաղ եկեղեցականը, անոգի ուսուցիչը, կաշվապաշտ զորականը: Խորագույն անկումի իրենց օրինակով սրանք են անբարոյացնում մարդուն իբրև անհատ և հավաքականություն:

Մտքի անշարժություն, քարացում - երբ այդ է մտավորականությունը՝ նշանակում է որ ժողովրդի քայլերն ուղղված են դեպի գերեզմանատուն:

Միայն մեծ առաջնորդներին է հաջողվում իրենց կամքի ողջ ուժականությունը փոխանցել իրենց ժողովուրդներին, առավելապես նրանց երիտասարդ սերունդներին: Եվ հենց դրանով են վերանորոգվում զանգվածները, վերածվելով մի էթիկական ընդհանրության, միակամ և միուղի ազգի:

Նախ հասցնել մի մեծ սերունդ - մեծ իր պաշտամունքով և ատելու կարողությամբ - և նրա միջոցով իրագործել իր պատմական առաքելությունը՝ այսպե՛ս է գործում ճշմարիտ առաջնորդը:

Միջազգային առաջնորդության մասին խոսում են անհուսորեն տգետները միայն: Պատմությանը դեռ անծանոթ է նմանը: Առաջնորդը - իբրև տվյալ ազգի կուլտուր-ընկերային գործառնության կիրարկիչը - միշտ էլ երևան է գալիս ազգային կնիքով:

Ազգային գաղափարը միշտ էլ նոր է, և հավիտենապես արդիական: Քանի դեռ այդ չի հասկացել հայ մտավորականությունը՝ դա առաջնորդելու բարոյական իրավունք և կարելիություն չի ունենա:

Փառասե՞ր է առաջնորդը - (փառասեր է ճշմարիտ ամեն առաջնորդը - այդ ոչինչ, բավական է որ նա իր ազնվական ու ստեղծագործ փառասիրությանը միացնում է իր շարժիչ միտքն ու մեծ սիրտը, բավական է որ խաչ կա իր ուսին:

Նմանի համար չի կոմպրոմիսը, նա վախ չունի հալածանքից և բնավ հաշվի չի առնում թե իր սկսած պայքարում ո՞վ է իր հետ, ո՞վ իրեն դեմ: Նրա առաջին թշնամին է - կազմակերպված միջակությունը՝ հանձին զանգվածների տգիտության և տկարության քվեններով ընտրված իշխանությունը:

Երբ մի ժողովրդի մեջ ճշմարիտ առաջնորդի երևալը ցնծության, փառաբանության և պաշտամունքի փոխարեն արժանանում է օձաթույն նախանձի, թշնամանքի ու մատնության՝ պետք է ընդունել, որ այդ ժողովուրդը դեռ արժանի է իր հին ճակատագրին:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 3:

ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆՂԸ

Հայ հասարակագիտակ մտքի աղքատությամբ պիտի բացատրել հին սերունդի գաղջ վերաբերմունքը՝ դեպի նորը:

Նույն բանով բացատրեք նաև՝ նոր սերունդի անփույթ կեցվածքը՝ իր ցեղի և հայրենիքի ապագայի հանդեպ:

Հայ մարդը՝ իմաստասիրկան ջանքի պակասի շնորհիվ՝ *նոր սերունդ* հասկացողության մեջ դնում է միայն կենսաբանական բովանդակություն: Նորը - ըստ այդ վերջինի - որդիներն են, հինը՝ հայրերը: Տարիքի պարզ խնդիր է թե՛ նորը, թե՛ հինը: Սերունդները միայն հասակով են տարբերվում իրարից: Ժամանակ կանցնի, և որդիները կայրանան ու կբռնեն իրենց հայրերի տեղը: Այսքան ծիծաղելիորեն պարզ և հեշտ է նոր սերունդի պրոբլեմը օրվա հայ մտածողության համար:

Սերունդ - դա կենսաբանական հասկացողություն չի, «կանաչ հասկ» չի միայն, այլև՝ հոգեբանական որոշ բովանդակություն: Դա տևություն է՝ հնից խորապես տարբեր:

Նոր սերունդը միշտ էլ ենթադրում, Նորը՝ մի նոր աշխարհագրացողություն, նոր մթնոլորտը, մի նոր կամք, որ «պիտի գերազանցի անցյալը, անգամ՝ ինքնիրեն»:

Դա ցեղի հայտնությունն է, ժողովրդի նոր օրը, նրա նոր խոսքը, նոր երգը, նոր առաջադրությունը, նրա նոր ճակատագիրը, նրա պատմության էջը՝ նոր բովանդակությամբ:

Դա ժողովրդի կենդանի ուժակաճությունն է, նրա պայքարների ավանգարդային ուժը, որով և՛ նրա կյանքի զարգացման կրողը:

Միևնույն ժողովրդի ծոցի մեջ, միշտ էլ էապես գոյություն ունեն երկու աշխարհներ, երկու հասարակություններ, որոնցից մեկը քայքայվում է - հինը, և մի ուրիշը, որ ծաղկում է հնի ավերակների վրա - նորը: Գիշտ է ասել Ֆրանս. իմաստասերը՝ «այժմը այլևս այժմ չէ»: Երբեք կանգ չի առնում, դադար չի ճանաչում մարդկային ցեղի զարգացումը: Կենսական մի միություն է սերունդների կենսակցությունը: Իրողություն է, սակայն, և այն, որ հնի և նորի միջև գոյություն ունի դիալեկտիկական հակասություն՝ ոգիների դիալեկտիկական: Հին է սերնդամիջյան հակամարտությունը՝ մարդկության չափ, և ունի իր հոգևոր-պատմական հիմքը: Դա, սակայն, չի նշանակում անդունդ՝ սերունդների միջև, ինչպես և թշնամանք, երբեք: Ամեն սերունդ ծնունդն է իր ապրած պատմական ժամանակաշրջանի: Ամեն սերունդ ազդվում է իր ժամանակի ոգուց և փոխադարձաբար ազդում նրան:

Նորը՝ դա նորարար է կյանքի բոլոր մարզերում - դա հնի կրկնությունը չէ, այլ հավելիչն ու կատարելագործողը նրա թողած արժեքների, նրա ժառանգության:

Հայրերի ուղիով - նշանակում է՝ ավելի մեծ թափով ու նվիրումով շարունակել նրանց գործը, և այդ դեպքում, ոչ թե կրկնելով նրանց տկարություններն ու սխալները, այլ սրբագրելով:

Նորը - դա մի նոր արժեքային պլյուս է գոյություն ունեցող հնի վրա:

Այսպես է կարելի դառնում հասարակության առաջադիմությունը:

Ամեն «սերունդ» սերունդ չի: Սերունդ կոչվելու համար բավական չի հասակի «կանաչությունը»: Պատմություն ստեղծող անցքեր են հոգեպես դիմագծում այս կամ այն սերունդը: Պատերազմ, հեղափոխություն, գաղափարային ընդհանուր ձգտումներ, ապրումներ, հույսեր, տեսիլք - ահա՛ թե ինչե՞րն են մշակում սերունդին հատուկ հոգեբանությունը: Տարբեր պիտի լիներ մեր նոր սերունդը, եթե նրա խաչի ճամբան չանցներ Տեր Զորով:

Ըստ Մյուսիեի՝ Ֆրանսիայում, մի ժամանակ մարդիկ այլ զբաղմունք չունեին, քան կայսեր շնչած օդով լցնել իրենց թոքերը, քանի որ Ֆրանսիացի երեխաները գիտեին որ իրենց գյուղի ամեն մի ճամբան տանում է դեպի Եվրոպական այս կամ այն մայրաքաղաքը: Իսկ երե՞կ - Փարիզի անկումից առաջ, և այսօր - Ֆրանսիայի անօրինակ աղետից հետո՞...

Նորը - դա, հասարակության համար երիտասարդանալու, հիշաշրջվելու, վերանորոգվելու կենսա-հոգևոր մի կարելիություն է: Ամեն ժողովուրդ, իր նորահաս սերնդի միջոցով է հաղթահարում իր ներքին տկարությունները, ցավերը, հոռետեսությունը: Եվ նա, որին հաջողվում է իր սեփական տկարություններից, թերիներից, սխալներից զերծ պահել իր նորահասը, նրանից ստեղծում է մի մեծ և օրինաբեր ուժ: Պատմությունը չգիտի մի հիշափոխություն, ազատագրական մի պայքար, մի մեծ գաղափար, որ պսակված լիներ հաջողությամբ՝ առանց նոր սերունդի մասնակցության: Միշտ էլ արդար է միշտ էլ հաղթում է նոր սերունդը:

Նախ հոգեբանորեն նվաճել նոր սերունդը՝ մի մեծ առաքելության համար - ահա՛ թե ինչի՞ է ձգտում այսօր պատմաստեղծ ամեն մի ժողովուրդ:

Եվ այդ սերունդին պատկանող երիտասարդությունը միշտ էլ «համախմբվում է այնտեղ, ուր գտնվում է բանալին մեր ժամանակի ամենամեծ պրոբլեմների: Այլևս դա նոր՝ սերունդը, համաաշխարհորեն,

գիտակցել է որ իր համար *խորագույն մեղանշումը գոյության իմաստի և իրավունքի դեմ - դա իր ժամանակի և ուժերի ընդունայն վատնումն է*: Եվ հենց այդ գիտակցության մեջ է նորի գորությունը:

* * *

Նա իր զինակիցներն ունի - գիտությունը և ստեղծագործ իդեալիզմը: Առաջինը նրան տալիս է՝ ուղի, լույս, զորություն: Երկրորդը՝ թևեր, խանդավառություն, արիություն:

Մաքսիմալիստ է օրվա նորահասը - «կամ կեսար, կամ ոչինչ»: Մեծ վճիռների ընդունակ՝ դա ծգտում է դառնալ ռիսկի - վտանգի և զոհաբերության սերունդ:

Սոցիալապես դաստիարակված՝ նրա նոր ըմբռնումը կյանքի մա-սին, տրամագծորեն տարբերվում է հայրերի հեթանոս ըմբռնումից - ինձ-նից զատ իմ ուժից և հացից ոչ ոք իրավունք չունի օգտվելու. այս էր և է՝ հինը: Նորը միշտ էլ տրամադիր է կիսելու իր հացն ու կարելիությունները նրանց հետ, որոնք իր օգնության կարիք ունեն: Նորի այլասիրությունը արդյունք է իր ներքին ուժերի առատության, նրա տալու, զոհաբերելու անդիմադրելի ցանկության:

Նա դավանում է՝ Պալմերի հետ՝ «Որևէ անձ կամ իր արժեք ունենալու համար՝ իր բարությունը պիտի բաժանի տիեզերքի հետ»:

Ազգի կազմակերպումը - ահա՛ օրվա ընդհանուր ծգտումը, կանչը:

Ազգի և սրա միջոցով պետության լավագույն կազմակերպումը՝ ներքին, ընկերային համերաշխության ճամբով,- մի բան, որ հնարավոր է դառնում ազգային ոգու զարգացմամբ: Բախտորոշ է նոր սերունդի դերը ազգակառուցման այդ գործում՝ իբրև միակ վերանորոգիչ և համերաշխիչ ուժ: Հանրածանոթ պետական գործիչ Էրիոն է ասել՝ իր հայրենիքի ապրած ողբերգությունից առաջ՝ «Ֆրանսիական ազգը քանակի ազգ է, դա պիտի դառնա որակի ազգ»:

Որակ, որակավորում - ահա՛ թե ի՞նչն է մարդկային զանգվածները վերածում միաշունչ ազգի, և նրա ապադասակարգային կազմակերպմամբ սկեղծում զորավոր պետությունը՝ արթուն պաշտպանը հայրենի հողի, մշակույթի և անկախության:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 4:

ՄԵՐ ՆՈՐ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Մեր ցեղի կենսաբանական ժապավենի վրա տեղ գրաված սերունդներից ամենաճակատագրականը պիտի համարել մերօրյա նոր սերունդը:

Դա ճակատագրական նշանակություն է ստացել հետևյալ զույգ պատճառներով՝ *երբեք այնքան, վտանգված չի եղել հայ ցեղի այսօրը*,

և միաժամանակ, մարդկության կողմից սկսված դարաշրջանային անկյունադարձի շնորհիվ - երբեք այնքան հուսալի չի եղել մեր ազգային վաղը:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ, մեզ պետք է իբրև պատմական մոմենտի պահանջ, ոգով ու նվիրումով մեծ մի սերունդ - մեզ սպառնացող վտանգի մեծության ու մեծ ապագայի գիտակցությամբ զորավոր մի սերունդ, կարողանար նախ խոր ցեղաշարժի ենթարկել հայությունը, ապա նրա վերանորոգմամբ գլուխ հանել ազգի լավագույն կազմակերպումն ու պաշտպանությունը:

Օրվա պայմաններում, երբ հանուն մի նոր և արդար աշխարհի, տեղի է ունենում պատերազմներից ամենահեղափոխականը, երբ ժողովուրդներն արդեն սկսել են նոր կյանքի նախագարունը ապրել՝ մեզ պետք է հզորացման մտածումով մեծ ու հոգևոր արբեցումի ատակ մի սերունդ, որ սիրեր իր ցեղի և հայրենիքի համար աներկյուղ երես երեսի գալ, ճշմարտության ու մահվան հետ:

* * *

Երիտասարդությունը - դա լեռներից իջնող ամենի մի հեղեղ է, որ կարող է և՛ օրհնաբեր, և՛ ավերիչ լինել:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ նրա պրոբլեմը - որ միշտ էլ կապ ունի տվյալ ժողովրդի ապագայի կառուցման խնդրի հետ - պիտի զբաղեցնի պետա-կան և հասարակական գործիչների ողջ մտածումը:

Չեմ ուզում հավատալ, որ ամեն ժողովուրդ իրեն արժանի երիտասարդություն ունի:

Մեր հին սերունդը իր ժողովրդին պարտադրած քաղաքական անբնական վիճակի շնորհիվ՝ նորհասի համար եղավ ավելի գանգը ձեռքին շատախոսող Համլետ, քան կորովի առաջնորդ:

Նա չհասկացավ, որ ամեն նոր սերունդ, իր ժողովրդի գոյության պայքարից զատ, ունենում է նաև իր սեփական սերունդի «անկախության» պայքարը, ավելին - նա ոչինչ չկատարեց նորահասից «իր ջերմությունն ու լույսն իր մեջ կրող» մի սերունդ ստեղծել: Եսասիրաբար նա ուզեց ու աշխատեց, որ որդիները նմանվեն հայրերին - իրեն:

Այսօր, ամոթալին ու ողբերգականը հայոց կյանքում նրանում է, որ հին սերունդը իր զավակներին հասցնում է իրեն, միայն իրեն համար: Եվ, որովհետև նրա մի մասը - անցեղիմաց մասը - իր տկարությունից իսկ զզվելու քաջություն չունեցավ. դրապես ասած՝ որովհետև նա ցանկացավ, որ իր որդիները լինեն իր կենդանի կրկնությունը՝ ռամկավարի զավակը, ավանդաբար դառնում է ռամկավար, ճիշտ այնպես ինչպես լուսավորչականին՝ լուսավորչական: Ամենաանձան

շեղումը հոր գաղափարախոսական գծից համարվում է ամոթանք, դժբախտություն հոր, մոր, ընտանիքի համար:

Այստեղ որդին հորից տարբերվում է միայն իր տարիքով: Այլապես ամեն ինչ ընդհանուր է - նույն հայրիոյանքը և օրհնությունը կլսեք թե մեկի և թե մյուսի շրթունքներից. նույն քաղաքական աննկարագրությունը, հավասարապես օտարամոլ և նվաստախոհ. չկա հոգևոր աճում, մտածողության և խղճմտանքի անկախություն, չկա «կանաչ հասկ»ին հատուկ կենսազգացողություն, սեփական կոչումի գիտակցություն: Այս մթնոլորտից ծնունդ է առել հոգեբանական բնօրինակ տիպը - Standard-այինը՝ պիտի ասեր ամերիկացին:

Մոտեցեք սրան, և անմիջապես պիտի զգաք հին մեռնող աշխարհի շունչը:

«Սրտիդ և մտքիդ մեջ փնտրիր թշնամիներիդ, և այնտեղ կգտնես նաև փրկությունդ»:

Նրա համար չի ասված իմաստունի ճշմարտություն շնչող, այդ խոսքը:

Նա դեռ չի հասկացել, որ հայ կյանքի բոլոր չարիքները իր քարացած մտածողության արդյունք են:

Խորապես պառակտված՝ նա պառակտեց մեր երիտասարդությունը, սրանց անդրադառնալու, որ պառակտիչ ու հատվածական ամեն մի խմբակցություն դառնում է չարիք ազգի համար: Նմանը սպառում է հանրային կորովը, միջոցները և այսպիսով դառնում է պորտաբույծ ու վտանգ ազգի հոգևոր առողջության և մեծ արգելք նրա կանոնավոր զարգացման համար:

Հինը չհասկացավ, որ չկա ավելի մեծ դավաճանություն ազգի հանդեպ, քան նոր սերունդը հատվածական, հարանվանական և նման դրոշակների ծառայեցնելը: «Նորահասը քաշելով դեպի հին, ցեղորեն անդեն կազմակերպությունները, լցնելով «նոր գինին հին տիկերի մեջ»՝ նա խաթարեց նորը:

Նա չհասկացավ՝ որ ժողովուրդներն իրենց ապագան - լավ թե վատ - կառուցում են իրենց զավակներին փոխանցած ոգու միջոցով.

-Որ ծնողներից ժառանգած կրավորական չարությունը որդիների մոտ, տարիքի բերումով, դառնում է ակտիվ ուժ.

Որ հաճախ՝ որդին յուրացնում է «հոր իսկական պատկերը և ոչ թե նրա դիմակը, որ կրում է հանրային կյանքում»:

Նա մնաց խուլ գիտության ու ճշմարտության խոսքի առջև ու չզգաց, որ «գերագույն հանցագործությունը, անքավելի հանցագործությունը - դա ցեղի դեմ կատարված հանցագործությունն է» (Մոնտեն):

Տեղակրոնությունը - այնքա՛ն «Տեր Ջոր»ներ ներկող, բայց հավետ երիտասարդ հայ արյունի կրոնը - արժանացավ հայության անցեղահաղորդ մասի դավախառն թշնամանքին:

Եվ այդ այն ամոթալի պատճառով, որ նրա գաղափարախոսն ու քարոզիչը ստադենոկարտ ու կեղծ ընկերվարական չէր: Ժամանակը չի՞ խոստովանել, որ հայոց պատմությունը մեզ մի հատիկ բան է սովորեցնում - այն, որ հայն իր պատմությունից բնավ չի սովորում:

Թուրքը փորձեց մեզ, իբրև ցեղ, սրբել գոյության գրքից, իսկ հայության որոշ տարրերը անգամ մեր եղեռնից հետո. մնացին զգվելիորեն ընկերվարական ու համայնավար - որ ասել է օտարականներ իրենց հարազատ ժողովրդի մեջ:

Հավերժ պիտի մնա արդար ու խարազանող Հայ Մտքի առյուծի խոսքը՝ «Եթե ընկերվարական դրախտը պետք է հիմնվի հայության դիակի վրա, թող էշերն ապրեն այդ դրախտում» (Խաժակ):

Տեղակրոնությունը - ցեղի հավիտենականի գաղափարը տեղ չգտավ որոշ տարրերի՝ ճերմակ և կարմիր մարքսական և նման այլ հոգևոր աղբով լցված հոգիների մեջ, որով՝ մեր նոր սերունդի անցեղակրոն մասը կշարունակի գերի մնալ մարդկային և ազգային մտքի և սրտի ապականարար՝ խորթ և պառակտիչ վարդապետությունների:

Ինչո՞ւ և մինչև ե՞րբ այդպես: Հինը, թեև աններելի, սակայն, հասկանալի մի «արդարացում» ունի - ստրկությունն է օրորել նրա օրորոցը:

Հայոց թերիները՝ ստրկության թերիներն են՝ ասել է Բայրոնը:

Տեղական անապահովության ու վախի վարչաձևի տակ ապրող անգամ ամենաստեղծագործ ժողովուրդները դառնում են մեղմիտ, ներքնապես չա՞ր ու անհամերաշխ: Հապա տարագրությունը - օտար միջավա՞յրը, ուր օտար արժեքների ազդեցությունը կարելի է մասամբ զինաթափել սեփական ցեղի սրբության և արժեքների ուժով: Նման ծանր պայմաններում, ուր հայերը սովորեցին ապրել նաև առանց հայրենիքի, սովորեցին «երջանիկ» լինել և Հայաստանից դուրս - հին սերունդի անցեղակնիք մասը պիտի դառնար այն, ինչ որ է այսօր - ամոթալիորեն անդեն, պառակտված ու անզոր, որ ասել է՝ մեռյալ հայ կյանքի տեսակետից:

Ո՞ր է ելքը:
Պատմությունը չգիտի ավելի մեծ, ավելի վսեմ, ավելի սուրբ գործ, քան ապագայով վտանգված մի ժողովրդի վերանորոգումը:

Եվ իբրև վերանորոգիչ ուժ, միշտ էլ հանդիսացել է իր նոր կոչումի գիտակցությամբ զորավոր նոր սերունդը: Այսպիսին կարող է դառնալ մեր նոր սերունդը, պայմանով, որ նա՝ գիտակցելով և զգալով այն բոլոր կապերը, որոնք նրան դարձնում են անբաժանելի իր ցեղից, իր ցեղային տարրերից, ճիգ աներ ազատվելու իր բազում թշնամիների ազդեցությունից:

Նորի մահացու թշնամիներն ու թունավորիչները եղան ու կմնան:

ա) - ապահայրենացած հայը, որի նշանաբանն է՝ ուր հաց ու հանգիստ, ուր լավ՝ այնտեղ էլ հայրենիք:

բ) - անցեղը, որի համար Աստվածություն չի ցեղը:

գ) - նրանք, որոնց օրվա եկեղեցին, թատրոնը, ընթերցարանը՝ ռինգն է, կրոնը՝ սխալ հասկացված սպորտը: զբոսանումները, որոնք թեթևամտորեն ծափում են, շնացնում, հայիոյում գետին զարկվածին և սրբապղծորեն ուսանան՝ կանչում այս կամ այն զգվելի ըմբիշին: Եթե սպորտն ու սպարտականը հոմանիշ չեն՝ դատարկ ժամանց է միակողմանի սպորտը:

դ) - երիտասարդը, որին բուլղարական լեզուն անվանեց - «տարիկատ»⁶¹, նա, ով միայն հաց կհոտի, ով սիրում է կյանքի գինին, և թշնամի է ազգային և մարդկային ճիգի, խորքի, սրբության: Ժողովուրդները չունեն մեծ թշնամի, քան վատ գիրքը:

ե) - ժողովուրդները չունեն ավելի մեծ թշնամի, քան վատ գիրքը՝ դրված իրենց նորահաս սերնդի ձեռքը, և թունավոր գիրք, թերթ գրողը, որոնց համար հետպատերազմյան երկու տասնամյակները դեռ չեն փակել ազգերի կյանքի ու պատմության հին էջը:

զ) - անդրոշակ եկեղեցին, անցեղանորոգ դպրոցը, սեղմ ասած՝ այն ամենը, որ հայ կյանքում գործում են իբրև կազմալուծումի ազդակ:

Ապագա չունի այն ժողովուրդը որի տառապանքը չի ծառայում իր գոյության իմաստին և իմաստավորումին:

Ջարդվեց, աղետվեց հայությունը, և այդ ոչ այն պատճառով որ թշնամին զորավոր էր, այլ որ մենք տկար էինք:

Օտար այլասերիչ միջավայրը - դրա դեմ էլ կարելի է պաշտպանվել հաջողապես, միայն թե հին սերունդի հոգևոր ցնցոտիների փոխարեն մեր նորահասին հագցնենք ցեղի ոգու զրահը:

Կեղծ և անզոր է ոչ միայն ամեն վարդապետություն, այլև՝ շարժում, ամբողջություն, որ ծնված չի ոգուց:

Պառավեց Մաժինոն, որովհետև դա տկարության ամբողջություն էր, որի մեջ հին գայլերի անպարտելի ոգու փոխարեն, դրված էր ռազմագիտական պաղ հաշիվ միայն:

Ահա թե ինչո՞ւ են ասում՝ դարձ դեպի ցեղը, որ ենթադրում է *նզի և արյուն*:

Ձեռքդ դիր նախահայրերիդ հզոր աջի մեջ և դու պիտի զգաս թե ինչպես ուժեղ է զարկում սիրտդ, զորեղանում բազուկդ, պողպատանում կամքդ:

Այդ է ցեղանորոգման ճամբան:

Ցեղը - դա հավիտենական քանդակագործն է նոր սերունդը՝ կենդանի մարմարիոն նրա ձեռքում:

Ցեղը - դա ժողովրդի պոտենցիալ անմահությունն է, հավիտենապես հայկականը:

Դա ժողովրդի բնության անփոփոխ մասն է, սրա կենսաբանական անփոփոխ գոյությունը:

Դա միակ ապանեխիչն է ժողովրդի հոգևոր կյանքի:

Ովիդիոսը մեր ցեղի ուժը խորհրդանշել է վագրով: Իսկ «վագրը երբեք մեռյալ չի»: Հենց այդ չմեռյալ վագրայինն է մեր ցեղը, որի անունը ըստ անգլիական պատմագիր Ֆինլեյնի՝ Բյուզանդիայի մեջ հոմանիշ էր ազնվականության:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ են ասում՝ ցեղն ու ցեղակրոնությունը անհրաժեշտ են մեր նոր սերունդին ճիշտ այնպես, ինչպես կրակը՝ երկաթը ջրդեղելու համար:

Դարձ դեպի ցեղակրոնությունը:

Կրոնը - դա ծնունդ է աստվածության ծարավի մարդկային հոգու, ցեղակրոնությունը՝ հայրենիքի համար ամեն վայրկյան արյունոդ հայկական սրտի:

Ցեղակրոնությունից պիտի ծնվի ցեղամարդը - օրվա ազգերի կրթական իդեալը: Դա պիտի դառնա նա՛ն մեր նոր սերունդի իդեալը:

Այրող ծարավը համահայ սրտի տեր ամբողջական հայի.- այդ, միայն այդ մեր նոր նորահասը կվերածվի ուժաստեղծ, որով և՛ վերանորոգչական մի փրկարար ազդակի:

Մեծ են մեր ապրած օրերը, մեծ իրենց վտանգներով ու ակնկալություններով:

Մեծ է և պահանջը՝ իր մեծ պարտականության ու վտանգների ժպտալ իմացող մի սերունդի:

Մենք նմանի ստեղծումը՝ ժամանակի ոգու և մեր ցեղային կարելիության սահմաններում՝ համարում ենք և անհրաժեշտ և՛ հնարավոր:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 5, 7:

Գ. ՆԺԴԵՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ՏՐԱՅԱՆՈՎԻՆ

Սիրելի բարեկամ
Տեոդոր Տրայանով⁶²,

Չեմ կարող ասել, թե անծանոթ էի Ձեր ժողովրդի ցեղային կարողություններին, նրա պատմությունը ստեղծող ու շարժող ոգուն, նրա մշակութաստեղծ խանդին:

Սակայն, քաղցրորեն պիտի խոստովանեմ, որ համակրանքի երկտողով ինձ ուղարկած Ձեր գիրքը եկավ նոր շա՛տ բան ասելու ինձ բուլղարական «Ոգու և Գող»ի մասին:

Հանճար և մարգարեականություն - ահա՛ թե ինչերն են ծնունդ տվել Ձեր բալլադաներին: Ճշմարտորեն մե՛ծ բանաստեղծ, որ դժբախտաբար, ամեն սերունդի օրով աշխարհ չի գալիս:

Փարիզի անկման նախորդակին ֆրանսիական գրական մի ամսօրյա ցավով հարցնում էր՝ ո՛ր է մեծ բանաստեղծը, որ հանուն Ֆրանսիայի պաշտպանության կարողանար զորահավաքի ենթարկել բոլոր սրտերը:

Բարեկամ, Ձեր գիրքը թերթելուց հետո՝ ես հավատում եմ, կհավատա՞մ, երիցս կհավատա՞մ, որ եթե վաղը Ձեր հանճարը ծնող ժողովուրդը հարկադրվի մերկացնել իր «Աստվածայնորեն կատաղի սուրը», Բուլղարիայում ո՛չ ոք չպիտի կրկնի ֆրանսիացիների խռովքոտ հարցը, քանզի կա՛ մեծ բանաստեղծը, դա՛ բուլղար նախախնամության աստվածաշունչ մունետիկը՝ ապրում է մեր մեջ - Ձեր բալլադաները վկա: Ոգու բանաստեղծ, տեմպորալիստ, հստակատես - այսպես պիտի էագրեր Ձեզ ճշմարիտ գրաքննադատը, եթե նա գոյություն ունենար այսօր: Արդարև, Ձեր ոգու համար անջրպետ չունեն դարաշրջանները: Տեմպորալիստական Ձեր միտքը, սավառնում է բոլոր դարերի, բոլոր սերունդների վրա, և Sub speccie aeternitatis* եկած ու անցածների անունից պատգամում նորերին: Մարգարեական խոսքի ինչպիսի թափ - իմաստի՛ խորություն, ապրումների՛ լավա: «Երբ ճապոնացին մի ծաղկող ճյուղ է նկարում - դա ամբողջ գարուն է», - ասել է Ալտեմբերգը՝ Վիեննայի մեծ բանաստեղծը, մեծ բոհեմը:

Դո՛ւք էլ, դո՛ւք էլ, երբ խոսում էք մի գետի, մի պուրակի, մի լեռան մասին, ոգիանում է, լեզու առնում ո՛ղջ բնությունը:

* Հավիտենականի բարձունքից (ծանոթ. հեղինակի):

Այո՛, ինչի որ դիպչում է Ձեր թուլչական խոսքի շունչը՝ դա կենդանանում է, և սրբանում, միաժամանակ:

Երգում են ձեր երգած ծովերը, որովհետև գիտեն, որ «*հերոսի սիրտը հանգիստ է գտնում միայն երգի մեջ*»: Գողմերի մեջ՝ «*դարերն են լալիս*»: Անտառը՝ «*հավիտենական ուժեր է արտաշնչում*»:

Պիրիներ՝ տիտան՝ լսում է և լռում: Ատրուման - տնքում է գիշերային լուսյունը պայթեցնող հառաչանքով՝ «*անարգված պատվի և օջախի*» համար: Եվ հողը - «*մատակ առյուծ*» - իր կորյուններն է՝ կանչում:

Այսպես, Ձեր շնչով ոգիացած երկրում՝ ամեն ինչ սուրբ է, մարդկային և սիրելի: Ցարեր՝ «*ծնված առյուծի և հրեշտակի հոգով*»: Արևադեմ մարգարեն, որ «*մեղքից զերծ ցեղը՝ երագեց*, և այսօր, «*եղբորից դաշունված քայլում է արնոտ հետքերով*»: Հերոսներ, որ «*երբեք չեն մեռնում, անգամ եթե արևը մեռնի*»: Մայրեր - «*թվա՛ռ մայրերը եղբոր և թշամու - որոնց մագերի վրա լացող Տիրամոր արցունքն է թափվում*»: Քաջամարտիկներ՝ «*մարտում հրեշտակի հավասար*», որոնք իջնում են երկնքից և «*պահակ կանգնում իրենց վաղեմափառ դրոշակներին*»: Մեռելներ անթաղ, կրվում ընկած, «*որոնց աճյունի առջև ինքն Աստվածն է խնկարկում*»: Մշակներ՝ Ֆաուստյան կարոտով, որոնց «*թափորի մեջ նոր ժամանակների քայլերն են արծազանքում*»:

Եվ ժողովուրդը՝ արդար ու արի, գիտի ինքն իր կյանքի օրենքը դարբնել, և «*եղբայրական սեղանին թշամուն հրավիրել*»: Իր սուրը՝ «*հրեղեն և սառցյա, որ սպանում է միայն պաշտպանության մեջ*»: Խղճմտանքը՝ «*սպանիր առանց սպանիչ-չարագործ դառնալու*»: Աղոթքը՝ «*Դու, Տեր, ների՛ր ռազմի մեր եղբայրներին, ների՛ր և թշամուն*»: Հավատը՝ խաչակիրի: Տեսիլքները՝ շքեղաշքեղ ու հոգեփոխիչ: Աշխատանքը՝ «*հրաշք, որ Աստծուն է մոտեցնում երկրի ամեն մի որդուն*»: Իմաստությունը՝ «*մարդը անցողական է, ժողովուրդը հավիտենական, այն բանում, որ ստեղծում է*»:

Այդ արևադեմ ժողովուրդը և իր մեծ օրն ունի - ահա՛ «*զարկում են բոլոր թմբուկները, շեփորում և՛ բոլոր փողերը*», քանզի «*Բոսֆորի վրա ճակատագիրն է հառնում*» և... վերստին, հողը - մատակ առյուծ՝ իր կորյուններն է կանչում՝ «*ուտքի՛, մեռելներ՛ր*»...

Բարեկամ, եթե ես լինեի վարիչը բուլղար բանակի, եկեղեցու, դպրոցի՝ պիտի հրամայեի, որ ամեն գորական ու զինվոր, եկեղեցական ու հավատացյալ, ուսուցիչ ու աշակերտ, որ ամեն բուլղարացի իր ծոցում կրեր Ձեր բալլադաների գիրքը: Այո, այդպես պիտի վարվեմ Բուլղարիայի օրվա վարիչները, որովհետև միայն հանճարով ու մարգարեությամբ օժուն նման գրքերին է հաջողվում ժողովրդից շանթա-

նման առաջնորդներ ու մահապատրաստ վիտիազներ քամել: Ձեր բալլադաների հզոր շունչը կարող է հոգեվերանորոգել Ձեր ժողովրդին, այն վերածելով մի հոգևոր մոնոլիտի, որպիսին դա պիտի դառնա հրամայողաբար, որովհետև «գալիս են գորավոր ժամանակներ»:

Փառք Ձեզ և Ձեր հանճարը ծնող ժողովրդին: Համբույր Ձեր գրչին:

Եղբայրորեն՝ ՁՈՐ. ՆԺԴԵՅ

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 6:

ՑԵՂԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ո՛չ միայն եվրոպացիները, այլև՝ մենք, հայերս էլ մեր ցեղը ճանաչում ենք այն չափով, ինչ չափով, որ մենք և օտարները ճանաչում ենք՝ իր մեծության ու փառքի փլատակների վրա փռված մեր Անին, որ դեռ գրեթե ամբողջապես հողի տակն է:

- «Լավ է,- ասել է մի ցեղաշունչ հայ,- և հարկ ու անհրաժեշտ, որ ամեն մեկ հայ իր կյանքի մեջ ջանա գոնե մի անգամ տեսնել հավերժապանծ Անին:

Ազգային ընդհանուր աշխարհայեցողությունն ավելի ընդլայնող նոր հորիզոններ և անսահման ոլորտներ պիտի բացվեին նրա մտքի և զգացումների առջև»:

Այո՛, դա անհրաժեշտ է մասնավորապես այսօր, և՛ նրանց համար, որոնք տառապում են ցեղային նվաստության զգացումով, որոնց հոռետեսական կեղծ հայրենասիրությունը դեռ շարունակում է վայել, թե դժվար է սփյուռքի մեջ հայը հայ պահել:

Անին - մեր անցյալը խորապես պեղելով միայն կարելի է ճանաչել մեր ցեղը:

Մի ժողովուրդ, որի հպարտ սերունդները ժամանակին ասել են «Անին շե՛ն, աշխարհն ավեր», իրավունք չունի՝ չհավատալու իր ապագային:

Օրվա մեր վիճա՞կը - այո՛, դա մեզ գրեթե ամեն ժամ հառաչել ու կրկնել է տալիս՝ «Անին ավեր, աշխարհը շե՛ն», բայց պետք չի մոռանալ, որ հայի մայրաքաղաքը՝ Աթենքի, Հռոմի նման չփլվեց իր վատասերումի և գեղիության մեջ, այլ՝ ավերակ դարձավ բարբարոսության հարվածների տակ:

Անին - մեկը մեր ցեղային հանճարի հսկա գործերից - փլատակ է այսօր, անցյալ փառքերի ու մեծության փլատակ. շե՛ն է, սակայն, մեր ցեղը: Եթե կործանված է ստեղծագործությունը, դեռ կենդա-

նի է ստեղծիչը - ցեղիմաստասիրական այդ ճշմարտությունը միայն կփրկի մեզ, մասնավորապես մեր նորահաս սերունդը:

Ցեղ, ցեղային ժառանգականություն և պատմություն, իբրև ընդհանուր ճակատագիր, արժեքներ, փառքեր ու դժբախտություններ - ահա՛ այն ուժերը, որոնք դիմակերտում են տվյալ ժողովուրդը և որոշում նրա ճակատագիրը:

«Ցեղ» ազդակը, սակայն, իբրև բովանդակություն, ենթակա է փոփոխության:

Օրինակ, մի ժողովուրդ - ըստ Պրոֆ. Վալթեր Գրոսի - դարերի ընթացքում, բնական ընտրության ճամբով, անկախ իր ցեղային մաքրությունից - կարող է հարստանալ արժեքավոր հատկություններով, կամ էլ՝ կորցնել նմանները: Եթե նրա ամենաքաջ, անձնվեր և արժեքավոր տարրերը մեռնում են առանց ժառանգներ թողնելու, դա, այդ ժողովուրդը աստիճանաբար աղքատանում է իր բնածին առաքինությունների տեսակետից: Կամ եթե ժողովրդի վճռաշունչ, կամային և հոգևորապես հարուստ տարրերը լքում են իրենց երկիրը, գաղթում - ազգն, այդ դեպքում, ենթարկվում է իր տկար տարրերի տիրապետության վտանգին:

Այսպես, *մի ժողովրդի ցեղային վիճակի հետ փոխվում են նրա առաքինությունները*: Իր կոպիտ սխալների և մեղքերի ծանրության տակ մեռնող լիբերալիզմը չհասկացավ այդ ճշմարտությունը: Ժխտելով ցեղի բախտորոշ նշանակությունը՝ դա ազգությունը համարեց *միայն* պատմական ավանդությունների գործ: Ճիշտ է, վերջինները ժողովուրդների կյանքում կատարում են հոգևոր կրաշաղախի դեր, ճիշտ է, սակայն և այն, որ *առանց ցեղային պատկանելիության գորավոր զգացումի՝ ժողովուրդները պիտի շարունակեին մնալ իբրև մարդկային դիմազուրկ զանգվածներ*: *Մի ժողովուրդ միայն այնքան է ակտիւ, ստեղծագործ և կենսահոգեբանորեն լավատես, որքան կենդանի և արթուն է նրա ցեղային ժազման գիտակցությունը*:

Այս գիտակցությամբ չի՛ ապրում օրվա հայությունը - ահա՛ պատ-ճառն իր աններելի պառակտումների և տկարության:

Ցեղակրոնությունը այլ նպատակ չունի, քան տարագիր հայության մեջ արթնացնել ցեղը, ցեղայինը, միաժամանակ՝ թարմացնելով իր պատմական հիշողությունը - այն մի՛ և անբաժան ազգի վերածելու համար:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 8:

Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԸ ԼՅԱՊՈՎԻ ԴԱԳԱՂԻ ԱՌԱՋ

Լյապով⁶³,

Դագաղիդ առջև կանգնած է գաղափարի և գեների ընկերը:

- Խորտակված են մահվանը իրողությամբ: Խորտակված են ու սրտաբեկ, բայց հեռու ինձանից հեղափոխականին անվայել տկարությունը՝ ողբալիքեզ, որովհետև հերոսներին չեն ողբում, այլ հպարտանում, սքանչանում նրանցով:

Ուղիղ 33 տարի առաջ մեզ միացրեց մեր ժողովուրդների ընդհանուր ճակատագիրը:

Մեզ հավաքեցին միևնույն գաղափարի շուրջը Հայաստանն ու Մակեդոնիան, և քո ու նմաններիդ շնորհիվ ես ավելի ջերմորեն սիրեցի քո հայրենիքը, նրա դատը:

Տարիներ անցան: Ես վկա եղա քո հոգու վեհության - ստորերկրյա աշխատանքի մեջ, տարագրանքի մեջ, ինչպես և կյանքի խաղաղ պայմաններում:

Իբրև հեղափոխական խոր իմացականության և գորավոր խառնվածքի մարդ՝ դու իմացար ազատագրական շարժման ու գործին վերաբերող բոլոր խնդիրներին մոտենալ մտածումի հերոսականությամբ:

Արիություն ունեիր մտածումդ և խոսքդ հասցնել իրենց տրամա-բանական վախճանին:

Գիտեիր արդարորեն գնահատել մարդկանց, նրանց գործերը, նրանց հանրային նշանակությունը:

Քաջություն ունեիր ճշմարտությունը ասել օրվա «հզորներ»ին:

Իբրև հեղափոխական բարձր բարոյականի մարդ՝ եղար ահեղ ու աներկյուղ, քայլեցիր վտանգների ու մահվան դեմ և հնագույն բիբլիական մարգարեների՝ մնացիք անողոք այն բոլորի հանդեպ, որոնք այս աշխարհում, անձնական շահը սկզբունք դարձրած, «ժախտ են հանել իրենց սուրը», քիկունք դարձրել իդեալիս և Աստուծուն, ու ամեն ինչ կյանքում կապել մեռյալ նյութի, նյութապաշտության:

Ես քեզ տեսա աքսորաի մեջ - այդտեղ էլ դու չիմացար, թե ի՞նչ է տկարությունը, անհուսությունը, նահանջ, ընկրկում չունեցար գերագույն պարտականության ճակատի վրա:

Վերջապես, հիացա քո կեցվածքով լեզալ քաղաքացիության պայմաններում, ուր ճշմարիտ ստոիցիզմով կրեցիր անմարդկային զրկանքներ, և, այդ վիճակում, մտածելով միայն, միայն ուրիշների մասին, հաճախ սրբազան զայրույթի պոռթկումով ասացիր. «Չէ՛, այս երկրում նյութական միջոցների չզոյության պատճառով ո՛չ ոք պիտի չմեռնի՝ քաղցից»:

Ո՛չ ոք, բայց այդ «ոչ ոք»ը չվերաբերվեց քեզ, որովհետև ամեն ինչ տված հայրենիքիդ, դո՛ւ, հեղափոխական ճգնավոր, բարոյապես ազատ չհամարեցիր քեզ՝ մտածել նաև՝ քո անձի մասին:

- Մի՛, մի՛ մարեք ոգին,- այսպես, դեռ երեկ, իբրև հեղափոխական դաստիարակիչ այսպես էր ասում երիտասարդ սերնդի ներկայացուցիչներին, նրանց քարոզելով ավելուիականություն դեպի հայրենիքը:

Այսպես, միշտ պատրաստ պարտականության ու վտանգի դիրքերի վրա՝ իբրև մարդ և մարտիկ:

Այսպիսի՛ն էիր դու - փառապանծ ընկեր, որի կեցվածքի բաղդատմամբ ոչինչ են շատ թագակիրներ, և շատ ու շատ մեծահարուստներ անարժան կոխածո հողը համբուրելու:

Դու է՛լ, դու էլ կարող էիր հարուստ լինել, բայց ապրեցիր աղքատ և մեռար մեռավոր, մեռար անշուք ու պաղ չորս պատերի մեջ, մեռար ինչպես վայել է մեռնել հոգով մեծերին:

Լյապով - ecce homo - ահա՛ մարդը, որի բյուրեղ նկարագրով հիանալ կարող էր միայն նա, ով հոգեկան որոշ վեհություն ունի: Նա՛ «առյուծի և հրեշտակի հոգի կրող» Հայ և Մակեդոնական Հեղափոխության փառանգի այդ զինվորը կարող էր բնության ուղղել գերմանական փիլիսոփայի խոսքերը. «Դու կարող ես ոչնչացնել իմ մարմինը, կարող ես ինձ սրբել երկրի երեսից, բայց իմ ոգու նկատմամբ դու ոչինչ չես կարող անել»:

Ահա՛ Պրոմեթեյան այն գիտակցությունը՝ անսպառ աղբյուրը Լյապովի ներքին ուժի, ուրախության և գաղափարային գինովության: Նմաններին, գերագույն նվիրումի ընդունակներին է միայն տրված զգալ իրենց ոգու անմահությունը, և, հենց սրբանում է նրանց բարոյական անկապտելի իշխանությունը այն ամենի վրա, որ ստոր է, անցողական ու եղծանելի մարդկային կյանքում:

Լյապովի կյանքն ու մահը - դա գերագույն հաստատումն է *մարդկային զոյության տրագիզմի օրենքի*:

Գիտեր գաղափարի մեր մեծ ընկերը, գիտեր, որ *հերոսականության տրամաբանությունը հերոսի տառապանքն ու մահը վերածում է նրա ոգու հաղթանակի*:

Նա, զույգ ժողովուրդների վշտակիրը - որ այս աշխարհում մի հատիկ բարոյական մխիթարություն ճանաչեց՝ ի խնդիր ազատության տեղի ունեցող մահերի գեղեցկությունը: Նա ապրեց, տառապեց երկու հայրենիքների համար, ապրեց մարդկային ոգու անպարտելիության այն հրաշագործ զգացումով, որ տրվում է միայն այն ընտրյալներին,

որոնք վճռաբար բաժանում են ճակատագիրը տառապող Պրոմեթեի - Աստծու:

Իսկ Աստված - դա տառապում է մարդկային ամեն մի կաթիլ արցունքի, անազատ ազգերի ամեն մի հառաչանքի մեջ:

Լյապով, վեհասքանչ ընկեր, մեռար՝ չապրած իրականացումը հիսնամյա երագիր:

Դեռ խաչերն են ցցված մեր հայրենիքների թիկունքում - սրանում է քո և մեր ողբերությունը:

Սակայն, դու, քաղցր ընկեր, դու, որ Հիսուսյան նվիրումն ու տառապանքը կրեցիր իբրև միակ առանձնաշնորհություն - դու աշխատեցիր, դեզերեցիր ու մեռար այն հավատով, որ վաղ թե ուշ հաղթանակում է Մեծ Նպատակը: Սրանում է քո հոգու վերհությունը, որ թողեցիր եկող սերունդներին իբրև անարժաթ կտակ:

Խաղաղություն անյուններիդ:

Սեկնում ես - հավիտենականի դրան քեզ սպասում է Վիտոշի շանթերի վարպետ Քրիստափորը մեր:

Ասա՛ նրան, որ իր ճամբով ընթացողները լեզիոն են: Ասա՛, որ լսվում է դղրդյունը մոտեցող արդար ու մեծ օրվա քայլերի, որ շուտով ազատ Մասիսն ու Վիտոշը եղբայրորեն կողջունեն իրար: Այդ օրը, Լյապով, հայ հեղափոխականները իրենց հետ կտանեն մի բուռ հող՝ քո գերեզմանից, և կցրեն հայոց լեռներում, որ անմեռ հոգիդ ժպտա նաև՝ մեր երկնքի տակ:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 9:

ԵՐԲ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՑԵՂԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ՉԷ

Ա

Չեմ կարծում, որ օրվա կրակ առած մեր երկրագնդի վրա մի այլ ժողովուրդ այնքան հաճախ խոսեր հայրենիքի և հայերանսիրության մասին, որքան հայը:

Հաճախե՛ք մեր հանդեսները և անմիջապես պիտի համոզվեք, որ ամենից շատ հայ մարդն է «ուխտում» ժառայել հայրենիքին, մեռնել նրա համար:

Այդ երևույթի հոգեբանական գաղտնիքը նրանում է, որ հայ «հայրենասեր»ը քաջ գիտի, թե իր կուրծք ծեծելը, իր ուխտը բնավ չի պարտավորեցնում իրեն ոչ միայն մեռնելը, այլև անշահասիրաբար «օգտակար լինել իր հայրենիքին»:

Չեմ ճանաչում, նմանապես, մի այլ ժողովուրդ, որի հայրենասիրությունը բովանդակությամբ այնքան աղքատ լիներ, որպիսին է դա մեր ժողովրդի մի մասի մոտ:

Հայ մարդու հայրենասիրական բառամթերքը կտրվի մեկին միջակ հռետոր դարձնելու:

Բաց ու խանդ - որքան ուզեք, բայց ծույլ, անպտուղ, անզոհաբերող է այդ հայրենասիրությունը:

Եվ հենց այդ է պատճառը, որ մեզանում «հայրենասեր» համարվածն էլ վտանգի ժամանակ իր հայրենիքը թողել է կրակների մեջ և փախել վատորեն:

Վերացական է հայկական հայրենասիրությունը: Շատերը հայրենիքը փնտրում են անպերում, միստիկ մշուշի մեջ, երբ դա այնքան մոտ է մեզ՝ մեր ուշադրության, նվիրումին, պաշտամունքին կարոտ: Շատերի համար Հայաստանը դեռ մի գաղափար է, մի անմեծեզա, մի սիոն, մի զոհասեղան:

Մոռանալով այն, որ է՛, որ ապրում է, որով սիրելի է, սուրբ՝ նմանները Հայաստանի փոխարեն պատկերում են մի ինչ որ կին՝ սևերի մեջ, հերարծակ նստած ճամբաների եզրին կամ ավերակների վրա: Մի շքեղ տեսիլք, մի երագ, մի քարտեզ, բայց ոչ մեր ցեղը և Հայրենիքը:

Այսպես, վերացականորեն խորհելով ու խոսելով Հայաստանի մասին՝ հայը մառախլապատում է ոչ միայն «հայրենիք» հասկացողությունը, այլև՝ իր ազգային պարտականությունն ու պատասխանատվությունը: Հայաստանը կարոտ է կոնկրետ ու կենդանի հայրենասիրության:

Հայոց հայրենասիրությունը կրում է տոնական, հանդիսային, ազնվապետական բնույթ:

Դա հարմար է հռետորության և տաք սեղանների շուրջը շաչող բաժակաճառերի, բայց ոչ և Հայաստանին ու հայության: - Հայաստանը պետք ունի հանապազորյա և զոհահոժար հայրենասիրության:

Գռեհիկ, անհայրենասիրության աստիճան գռեհիկ է ոմանց հայրենասիրությունը: Վերջերս մեկը գրեց՝ «Հայրենիքն է անհատի համար, և ոչ թե անհատը՝ հայրենիքի»: Դա նշանակում է՝ հայրենիքը համրելու միջոց, անհատը՝ նպատակ: Դա ասել է՝ երբ վտանգ կա, թող կործանվի հայրենիքը, միայն թե ապրի անասնահոգի անհատը: Նման հայրենասիրության և անհայրենասիրության միջև տարբերությունը բառային միայն:

-Մեր հայրենիքի դժբախտության ներքին պատճառներից գլխավորը դա հայ մարդու օրվա ստահայրենասիրությունն է:

Ինչո՞ւ և մինչև ե՞րբ այդպես:

Ինչո՞ւ հայկական կազմակերպություններից ու հաստատություններից շատերը դարձել են կեղծիքի դպրոց:

Ինչո՞ւ - որովհետև օրվա հայը մնում է կտրված իր եաբանական արմատից, իր խորքից - իր ցեղից: Դա դեռ չի հասկացել, որ ինքը, իբրև մարդկային անհատ, ծնունդն է որոշ ժառանգականության ու միջավայրի - Ցեղի և Հայրենիքի. չի գիտակցել, որ ամեն մարդ իր ցեղից է ժառանգում իր ֆիզիկական և հոգեկան առանձնահատկությունները և որ իր հերթին նա էլ իր տաք արյունը - իր պոտենցիալ անմահությունն է կտակում Հավիտենականին, որպեսզի որոշ ոգի և դիմագծություն ստանան հայոց գալիք սերունդները: Սեղմ ասած, որ ինքը, իբրև մարմնահոգեկան կազմվածք՝ մի ցեղային ժառանգություն է: Այդ գիտակցության պակասի պատճառով զգվելիորեն կարծաշունչ է օրվա հայի հայրենասիրությունը - անզոր՝ նրան մեծ շարժումների ու գործերի առաջնորդելու: Պակասավոր է դա - այդ հայրենասիրությունը նաև ցեղասիրություն չի - դա իր մեջ չի պարփակում մեր արյան գաղափարը:

Ցեղն է այս կամ այն երկիրը դարձնում հայրենիք: Հողն առանց ցեղի, ասել է մարմին առանց հոգու:

Ահա՛ թե ինչո՞ւ հայոց հայրենիք ասել է հայոց ցեղաստան:

Մի ժողովուրդ, որ իր մտածումից և հաստատություններից դուրս է թողնում ցեղը՝ հոգեզրկում է իրեն, հարստահարում է իր մետաֆիզիկ էությունը, տկարացնում իր մշակութաստեղծ եռանդը, իր հերոսական թափը - խորապես մեղանչում է իր գոյության դեմ:

Սուտ ու սնանկ է նման հոգեթափի հայրենասիրությունը, մեռյալ՝ իր ազգային պարտականության ու պատասխանատվության զգացումը:

Բ

Այսօր, մասնավորապես, երեք բան զերծ է պահել ստահայրենասիրության պղծանքից - հայ խաչը, մանուկը, գիրը:

Ազգերը չունեն ավելի ճակատագրական պաշտոնյաներ, քան իրենց եկեղեցին, դպրոցը և մամուլը վարողները:

Կղեր, ուսուցիչ, խմբագիր - մեծագույն օրհնություն, և չարիք միաժամանակ: Օրհնություն են, երբ ցեղն է վարում սրանց խղճմտանքը, անե՛ծք, երբ ցեղից չեն առնում իրենց ներշնչումները:

Պղծադավան է այն հոգևորականը - որով և՛ ամենավտանգավորը ազգի ներքին թշնամիներից եթե իր վարած եկեղեցին նա չի դարձնում նաև ցեղի տունը:

Սփյուռքի հայոց եկեղեցիներից շատերում, ուրախություն թուրքի և բուլշևիկի, դեռ ցեղը տեղ չունի: Նման հաստատությունները կարող են ծառայել ամեն բանի, բայց ոչ Աստծուն և Հայրենիքին:

Պաշտոնապղծություն է կատարում ուսուցիչը, որի մարգարեն ցեղամերժ Մարքսն է, Լենինը:

Նմանը՝ ոչ թե մտածումով, զգացումով ու գործով հայեր, այլ հայրեն ատակներ կհասցնի վաղվա համար:

Հապա անցեղաշունչ թե՞րթը, գի՞րթը, որոնց ամբողջ հայկականությունը կայանում է նրանում, որ հայատառ են:

Հայրենիքի և հայրենասիրության մասին աղմկում են նմաններն էլ, առանց անդրադառնալու, որ պղծություն է կատարում ամեն անհատ, կազմակերպություն, հաստատություն, որի մտածումի, զգացողության ու գործերի մեջ ցեղը տեղ չունի, բայցեայնպես խոսում է ազգի և հայրենիքի անունից: Հոգևոր չարաշահություն և անբարոյականություններից ամենազագրելին է դա: Սրանք են խաթարում մեր ազգային ոգին, մտածողությունը, նկարագիրը:

Հայրենիք սիրել, ասել է՝ խորագգալ, խորիել ու գործել այն, որ անհրաժեշտ է ցեղի և հայրենիքի հզորացման և հավերժացման համար:

Ցեղն է մեզ օժտում հավիտենականի զգացումով: Անցեղակրոնը միշտ էլ ենթադրում է հավիտենական զգացումից զուրկ արարածը: Իսկ նմանը, ըստ իմաստասեր Ֆիխտեի «սեր չունի ո՛չ իր անձի, ո՛չ էլ իր հայրենիքի հանդեպ»:

Սիրե՛լ - սիրում են և՛ շուկան, ուր կարելի է շահել. սիրում է դրամը, հաճույքը, հարմարությունը - անցողական սակավարժեք հագար ու մեկ բաներ:

Իսկ Հայրենիքը - դա, իբրև գերագույն արժեք - պատկանում է սրբազան այն առարկաների կարգին, որոնք պաշտվում են նաև: Սիրում ենք շա՛տ բաներ, բայց արյուն չենք թափում նրանց համար: Հայրենիքը, սակայն, պահանջում է ոչ միայն մեր սիրտը, այլև մեր արյունը, երբ դա անհրաժեշտ է իր գոյության համար: Մերն ավելի իրավունք է ճանաչում, պաշտամունքը՝ պարտականություն: Մարդիկ ավելի հեշտ են համերաշխում, միաբանում պաշտամունքի, քան սիրո մեջ, որի առարկաները բազում են մեծ մասամբ հասարակ: Ընդհանուր պաշտամունքի դեպքում ժողովրդի մտածումն ու գործը ընթանում են ներդաշնակ: Ինչ որ է ժողովուրդի հասկացողությունը իր հոգևոր էության, նույնն է դա իր հայրենիքի մասին:

Նյութապաշտի հայրենիքը՝ մի երկարամաս է լոկ և ուրիշ ոչինչ: Նմանը սիրում է իրեն կերակրող ու պատսպարող երկիրը, և այդ սահ-

մանափակ, գրեթե նախնական սերը անվանում է հայրենասիրություն, որն ունի կենսաբանական, բայց ոչ և՛ հոգևոր հիմքեր:

Գաղութահայության օրվա պառակտյալ վիճակը ապացույց և արդյունք է ընդհանուր պաշտամունքի պակասի: Անցեղակնիք խմբակցություններն ու հաստատությունները շարունակում են ստահայրենասիրությունը գործածել իբրև կեղծիք, շպար, որով՝ էլ ավելի ամբոխացնում են ու ցրում մեր ժողովուրդին, երբ դա այսօր այնքա՛ն կարիք ունի միանալու ցեղը խորհրդանշող մի հատիկ դրոշի տակ:

Հավատանք - Հայաստանից դուրս էլ հայը հայ կմնա, եթե մնաց կապված իր ցեղի ճակատագրին: Իսկ դրա համար՝ օր, ժամ, վայրկյան առաջ հայոց բառարաններից սրբենք հայրենասեր և հայրենասիրություն սնանք բառերը: Հայրենիքին, որ ասել է՝ ցեղին - վայել է խոր պաշտամունք. նրան հայրենապաշտներ են պետք, որպիսին դառնում են ցեղը, միայն ցեղը դավանողները:

Այո՛, առանց ցեղասիրության չկա՝ ճշմարիտ հայրենասիրություն:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 11, 12:

ՊԱՏԵՐԱԶՄ՝ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Ա

Մարդկային ցեղերի պատմության մեջ նախընթաց չունի օրվա պատերազմը:

Հներից դա տարբերվում է ոչ միայն իր չափակետով և իր գործադրած տեխնիկական նորագույն զենքերով, այլև՝ իր բնույթով, առավելապես իր բնույթով:

Դա իրապես համաշխարհային է, և այդ ոչ այն պատճառով, որ սպառնում է, օր ըստ օրե, բռնկեցնել մեր երկրագնդի նաև՝ այն մասերը, որոնք դեռ դուրս են մնում հրդեհից, այլ որ իր հետապնդած նպատակները կրում են համաշխարհային բնույթ: Նախկինները՝ իրենց ռազմադաշտի թե լուծելիք խնդիրների տեսակետով՝ տևական էին:

Օրվա պատերազմը, ըստ որի իդեոլոգիայի, մի հեղափոխություն է, միաժամանակ:

Այսօր, ռազմաճակատներում չափվում են ոչ միայն երկու տեխնիկաներ, այլև՝ երկու գաղափարներ, երկու աշխարհայեցողություններ, երկու աշխարհներ: Անցյալ պատերազմը - որ համաշխարհային էր միայն իր ծավալի, բայց ոչ և՛ իր առաջադրության տեսակետով - զորեց եսականորեն լուծել մասնակի խնդիրներ ու վեճեր միայն, որով և

պատճառ դարձավ պատմության մեջ չտեսնված մի ծանր տագնապի կյանքի բոլոր մարզերում:

Նորից, ընդհակառակը, առաջադրել է՝ իր բոցերի մեջ մոխրացել մի ողջ անցյալ, մի աշխարհ:

Ո՞վ սկսեց պատերազմը, որի՞ն է պատասխանատվությունը, - անտեղի հարցումներ:

Մեղավորը նա է, ով ձգտում էր տևականացնել գոյություն ունեցող status quo-ն, որում միևնույն երկրագնդի վրա, կողք կողքի ապրում են երկու տարբեր աշխարհներ - մեկը վայելքի, մյուսը՝ աննախընթաց զրկանքների. մեկը՝ տեր իր ճակատագրին, ժպտում է գոյության, մյուսը՝ գերի կամ կիսագերի, անիծում իր օրը. մեկի մականի տակ անսահման գաղթավայրեր՝ իբրև միջոց, ելք իր մարդկային դիմամիզմի համար, մյուսը՝ դատապարտված խեղդվելու իր երկրի նեղ սահմաններում, որով և ենթակա հաճախակի դասակարգային ցնցումների:

Զրկանքների կիսաշխարհում տառապող ու ցեղորեն վատասերվող ազգերին իբրև ելից հնար թողնված են արտաքին թշնամիների համար այնքան ցանկալի՝ ներքին իրարակերությունը, ու պատերազմը, որ արդյունք է ազգերի դիմամիզմի օրենքների: Ցեղորեն առողջ ամեն ժողովուրդ ելք է փնտրում իր ներսը ծովացած դիմամիկ ուժերի համար:

Երջանիկ են ընդարձակ գաղթավայրերի տեր ազգերը, օրինակ՝ անգլոսաքսոնները, որոնք իրենց գաղութների շնորհիվ, մնում են գերծներքին հրաբխային լարվածությունից և պոռթկումներից: Կեղծիքի ծնունդից «խաղաղասեր» և «ռազմասեր» բառերը: Ամեն ժողովուրդ, որ գոհ է օրվա գոյավիճակից՝ դեմ է պատերազմին, և, ծպտումի օրենքով, իրեն անվանում է խաղաղասեր, իր թշնամիների՝ խաղաղության խռովիչ:

Մնամեջ հասկացողություն է նաև *դեմոկրատիան*, որի մասին և որի անունից այնքան խոսում է պատերազմող կողմերից մեկը:

Պատերազմի, որ ճանաչես թերություններդ՝ ասում է լատինական մի առած: Դեմոկրատիա էր Ֆրանսիան, որի քաղաքական մեծ որդիներից մեկը դեռ ողբում է՝ «այժմ Ֆրանսիան թաղված է իր դեմոկրատական վարչաձևի փլատակների տակ» (Մարկե):

Ֆրանսիայում՝ իր դժբախտությունից առաջ, սխալ հասկացված դեմոկրատիայի շնորհիվ, ազատասիրությունը վերածված էր անիշխանական ազատամոլության - էլեֆտերոմանիայի:

Ստրկությունից նվազ զգվելի և վտանգավոր չէ նման ազատությունը, որում ամեն քաղաքացի իր երկրի հանրաազգային կյանքին խառնում է իր ընչաքաղց եսականությունը, իր բարոյական թերիները,

տկարությունը: Իբրև միջակության ու նախանձի վարչաձև՝ դեմոկրատիան դարձավ այն, ինչ որ են իր պաշտոնյաները: Մասնավորապես հետպատերազմյան տարիներում չմնաց դեմոկրատիկ մի երկիր, որի կյանքում երևան չգար մի Ստավիցկի⁶⁴: Ձեղծարարություն - ահա՛ դեմոկրատիային հատուկ արատը: Իբրև գանգված՝ դա ավելի շուտ է ամբոխանում, ավելի հեշտորեն ենթարկվում խուժանավարության, դևին մամուլին և խուճապի: դա կազմալուծեց գաղիական ազդը՝ նախապատրաստելով նրա նորագույն աղետը:

Եթիկական դեմոկրատիան մարդկային արարածի անկատարելության պատճառով, կմնա երազ, ինչպես երազ մնաց Ճճարիտ քրիստոնեությունը: Իսկ թվաբանական դեմոկրատիայի ղեկավարները՝ թղթի վրա, տեսականորեն, ենթարկվելով հանրության կամքին գործնականում - պառակտելով և աղավաղելով ազգի ոգին - նրան ծառայեցնում են իրենց անձնական և խմբակցական շահերին: Մարդկային բանականության ու բարոյականի կողմից ժխտված այդ անհիշանալի ցուցիչ ու ապականարար վարչաձևի, ինչպես և իր հոգևոր ծնող լիբերալիզմի գերեզմանը փորել էր եվրոպական պատերազմը, իսկ թաղու՛մը՝ այսօր, երկու տասնամյակ հետո, կատարում է նոր պատերազմը:

Բ

Որոշ ժողովուրդներ տգիտախառն միամտություն կեղծելով շարունակում են անգիտանալ հետևյալ ընկերաբանական ճշմարտությունը՝

- Իշխանության այս կամ այն ձևը արդյունք է ժողովրդի տվյալ վիճակի, նրա կարքիների: Դա նշանակում է, որ հասարակության տարբեր վիճակները պահանջում են տարբեր քաղաքական կառույցներ, որ կյանքը չի կարող հավիտենապես հանդուրժել միևնույն քաղաքական վարչաձևը: Կյանքի պայմանների փոփոխմամբ - ինչպես և քաղաքական զարգացման աստիճանով - փոփոխության է ենթարկվում նաև պետական սիստեմը:

Այդ ճշմարտությունը, ինչպես և մեր օրյա ազգամիջյան անցքերի իմաստը ըմբռնելու համար, անհրաժեշտ է ծանոթ լինել ժողովուրդների հոգեբանական առանձնահատկություններին: Վերջինների ցեղային նկարագրերի ուսումնասիրությամբ զբաղվող գիտությունները ժողովուրդներին բաժանում են երեք կատեգորիայի - *իմացական, կամային և ոչտիպիկ*, այսինքն՝ այնպիսիներ, որոնց մոտ իմացականությունն ու կամքը հավասարակոչվում են իրար:

Գոյություն ունեն նաև *հոգեպես դեռ անկերպարան* ժողովուրդներ: Որքան ցեղեր, այնքան տարբեր նկարագրեր, որոնց վրա ժողովուրդները կաղապարում են իրենց հաստատությունները: Օրինակ՝

անգլիացին մնում է հավատարիմ իր ազգային էությանը, երբ ասում է՝ «Անգլիայի համար գոյություն չունեն հավիտենական բարեկամն ու թշնամին. նրա համար հավիտենական է իր շահը միայն»: Գերագանցորեն օգտապաշտական է այդ ժողովրդի հոգին: Դա չի սիրում խաչ, կարեկցանք դնել իր քաղաքականության մեջ: Գիտություն, ճշմարտություն, սկզբունք - սրանք միայն այն չափով արժեք ունեն, ինչ չափով որ ծառայում են իր կյանքի բարելավման (Բեկոն, Միլ և այլն): Այլ նկարագրի տեր է ֆրանսիացին: Իսկ Գերմանացի⁶⁵ - դա անգլիացուց տարբերվում է ճիշտ այնպես, ինչպես անգլիացի Մարլոուի Ֆաուստը տարբերվում է Գյոթեի Ֆաուստից: Երկուսի Ֆաուստներն էլ կախարդ են, որոնցից մեկը, սակայն, ձգտում է գիտության միջոցով իշխանություն ձեռք բերել բնության և մարդկանց վրա՝ անձնական շահի համար, իսկ մյուսը - գերմանականը - հանդիսանում է զուտ գիտության խանդավառ սպասարկուն՝ գիտության համար:*

Այսպես, ժողովուրդները ոչ միայն քաղաքական և տնտեսական մրցորդներ են, այլև՝ հոգեբանական հակոտնյաներ: Սրանով պիտի բացատրել պատերազմող թե չեզոք մնացած ժողովուրդների ներքին կարգն ու սարքը: Տարբեր նկարագրերի արդյունք է նաև նրանց օրվա կեցվածքը: Ահա՛ թե ինչ⁶⁶ պատերազմող կողմերից մեկի ճիզը՝ իր վարչաձևը - դեմոկրատական - ուրիշներին պարտադրելու փորձը պիտի համարել հավասարապես հակագիտական և հակամարդկային: Ո՞ր, ո՞ր դեմոկրատիան, քսան տարի առաջ, մատը մատին զարկեց փրկելու, Գուլախտանը, երբ սրա գործերը դեմոկրատիայի թշնամի քեմալականների կողմից ծովն էին թափում: Դապա հայկական դեմոկրատիան - ո՞ր դեմոկրատիկ պետությունը գեթ քրիստոնեական կարեկցանքի մի շարժուձև կատարեց, երբ թուրքերը 1920-ին հրով և սրով մեր հայրենիքը մտան:

Դեմոկրատիա՞ է օրվա Թուրքիան, որի փեշերը լիզելու աստիճան նվաստացավ ֆրանսիական դիվանագիտությունը և որի կողքին իբրև զինակից ծառայել է աշխարհակալ Անգլիան: Չէ՛, չէ՛, մարդկության մի մասի համար այլևս դժոխքի վերածված, հին աշխարհի պաշտպանության ի խնդիր իրենց սուրը մերկացրած ազգերը ամենուրեք զինակից են փնտրում և ոչ թե դեմոկրատիա:

Պատերազմը պայթեց ոչ թե վարչաձևերի տարբերության - որ այնքան բնական է ու հասկանալի - այլ այն պարզ պատճառով, որ «դեմոկրատիա»ներից մեկը իր մեծությունը, բարորությունն ու ապահովությունը մարդկության մի մասի թշվառության վրա կառուցած, դեռ

* Պրոֆ. Ա.Ռեյմերս (ծանոթ. հեղինակի):

շարունակում է քաղաքա-տնտեսապես չարաշահել նրա տկարությունը:

Այդ տեսակետով՝ օրվա պատերազմը պատահական բան չի եվրոպական մարդկության զարգացման պրոցեսում, այլ՝ հենց այդ պրոցեսի տրամաբանական արդյունքը:

Գերմանական օրվա բանակի հոգևոր առաջնորդները հանդիսանում են Դեգելն ու Ֆիխտեն - Ոգու և հավիտենականի փիլիսոփաքարոզիչները:

Չորսհարամանատար և զինվոր - սրանց վրա փողփողվում են դրոշակները մի նոր աշխարհի:

Հերոսական ռազմախանդով լեցուն է սրանք զինվորներն են մի նոր ճակատագրի, մի մեծ հեղափոխության, որ Նազովրեցուց հետո առաջին անգամ է տեղի ունենում մեր երկրագնդի վրա:

Այս բանակին է տրված մի ամբողջ Դարաշրջանի հետ կապված խնդիրների լուծումը - մի դարաշրջան, որի մայրամուտին պիտի հետևի արշալույսը մի ավելի մարդկային, ավելի արդար աշխարհի:

Գ

Պատերազմող կողմերի հետապնդած նպատակներն են բնորոշում նրանց հաղթանակի վեհությունն ու արժեքը:

Չհարցնենք, թե ո՞վ կհաղթի այս պատերազմում, այլ՝ թե ո՞վ կշահի ճշմարիտ հաղթանակի դափնին:

Անցյալ պատերազմում «հաղթանակ» կար, բայց ո՞չ ճշմարիտ հաղթանակներ: Քարյուղը - ահա՛ թե ի՞նչը հռչակվեց իբրև մեծագույն հերոս: Այդ հաղթանակն արդյունք էր մեռյալ թվի, թվական գերազանցության, չափվողներից մեկի՝ հացի, մյուսի՝ քաղցի ո՞չ հետապնդվող նպատակների վեհության ու սրբության: Դա - այդ բարոյագուրկ հաղթանակը եկավ փոխելու միայն աշխարհի քարտեզը, նրա գույներն ու գծերը, և ոչ ավելին:

Ճշմարիտ հաղթանակ չէ թշնամուն նյութապես զինաթափելը, նրան որոշ ժամանակի համար, վերստին գեների դիմելու հնարավորությունից զրկելը: Մեր օրերում, երբ այլևս պատերազմները կրում են համաշխարհային բնույթ, այս կամ այն պատերազմող կողմի հաղթանակը պիտի համարել ճշմարիտ, երբ դա արդար է, երբ ծառայում է երկարատև խաղաղության, երբ զինաթափելով պատերազմող անարդար կողմը՝ նպաստում է դրա մարդկայնացման, երբ նվազեցնում է մարդկային տառապանքի պատճառները, սատարելով միջազգային բռնության, չարության, եսականության բարձունքին, և այսպիսով ժողովուրդների համար անկաշկանդ զարգանալու և ստեղծագործելու կարելիություն ստեղծում:

Ի մի բան՝ ճշմարիտ է հաղթանակը, երբ դա շահեցնում է ոչ միայն հաղթանակի հայրենիքը, այլև անհրավժած բոլոր հայրենիքները: Եթե անցյալ պատերազմում հաղթանակեր գերմանական ազգը՝ նրա գեների հաջողությունը պիտի չհամարվեր ճշմարիտ հաղթանակ, որովհետև նա, իր հետ, իբրև զինակից ու նպատակակից, ուներ թուրքին:

Պատերազմող կողմերի հետապնդած նպատակներով է բնորոշվում նրանց հաղթանակի բարոյական մեծությունն ու արժեքը: Հի՛ կարելի է նոր եվրոպայի՝ նոր մարդու և մարդկայնության մասին խոսել, և թուրքի զինակցությունը փնտրել: Ավելին, վաղվա աշխարհի շահը պահանջում է - թրքությանը դնել մի այնպիսի դրության մեջ, որ դա, անկարող լինի նորանոր չարիքներ նյութել իր արիացեղ հարևանների դեմ, - որ դադարի օգտվել եվրոպական պետության ներքին հակամարտություններից՝ իր ձեռքում պահելով, իրեն միջազգային կշիռ ընծայող, նեղուցներն ու Պոլիսը:

Ահա՛, թե ինչո՞ւ, մարդկորեն մոտենալով «ո՞վ կշահի ճշմարիտ հաղթանակի պսակը» խնդրին, պատասխանում են - նա՛, ով մեռնող հին եվրոպային կապված գորոյան հանգույցների հետ՝ կլուծի նաև Պոլսի պրոբլեմը, ով այս պատերազմում գլուխ կհանի այդ երբեմնի Բյուզանդիայի ապաթրքացումը:

* * *

Մեր երկրագնդի վրա չկա աշխարհագրական մի այլ կետ, որի հետ կապված լինեին՝ մարդկային անվան ամոթ բերող այնքա՛ն չարիքներ, չարագործություններ, որքան՝ Պոլսի: Ազգերից ամենախառնարյունը և բռնակալություններից ամենաանասնականը - թուրքը: Եվ հենց «Պոլիսն ու Պոլսի թրքությունն է եղել այդ դեկավարն ու ճարտարապետը Օսմանյան պետության» (Պրոֆ. Մ. Մինասյան):

«Թրքություն»ը, ըստ Շըվիլի՝ Արևելքի մեջ տիրող դերը կատարած ժամանակ այնչափ խառնարյուն մի խումբ էր դարձել որի նմանը հանդես չի եկել աշխարհի մեջ որևէ տեղ»:

«Բյուզանդիան տեղի տվեց ոչ թե սարակինացների կամ թուրքերի առջև, այլ հույն և սլավոնական արյունի ռազմիկների առջև» (Պրոֆ. Շըվիլ):

«Հույներ, թուրքեր, սերբեր, բուլղարներ, ալբանացիներ, հայեր, վալախներ, հունգարացիներ, գերմանացիներ, իտալացիներ, ռուսներ, թաթարներ, մոնղոլներ, չերքեզներ, վրացիներ, պարսիկներ, սիրիացիներ, արաբներ - սրանք էին նախնիները օսմանցիների» (Գիբբոնս):

Ըստ Լորդ Իվրսլիի՝ օսմանյան աշխարհակալությունը հանդիսանում էր Փոքր-Ասիայի ոչ-թուրք ժողովուրդներից հավաքվող զինվորությունը - «Հարազատ օսմանցի թուրքը չէր, որ հաղթանակից հաղթանակ տարավ Սուլթանների բանակներն ու նավատորմիղը, ոչ էլ

ինքն էր, որ վարեց ու պահեց այն դարեր ամբողջ, այլ հպատակ, ոչ-թուրք ժողովրդի գավակները, և երբեմն Բյուզանդական Կայսրության ծառայող հայ ազնվականությունն ու զինվորականությունը»:

«Գրեթե միշտ քրիստոնյա դաշնակիցների ուժով ու հարստությամբ էր որ թուրքը նվաճեց քրիստոնյաներին» (Պրոֆ. Ռամսեյ):

«Նախկին քրիստոնյա տղաներից կգային ոչ միայն զինվորությունը ամբողջ բանակի - եմիչերիներ և Բ. Դրան զինվորներ, այլ այս տղաների չարքերից կգային մարդիկ, որ սուլթանը կարգում էր իր թագավորության բոլոր վարչական կարևոր պաշտոնների մեջ, սկսելով վեզիրից: Բացի սուլթանից հազիվ թե մեկ հատ իսլամածին մարդ գտնվեր այն դասակարգերի մեջ, որոնց վստահվում էին կառավարության գործերը Սուլթան Սյուլեյմանի ժամանակ: Նախկին քրիստոնյաներն էին, որ շարժում էին սուրն ու մականը միանգամայն» (Պրոֆ. Շըվիլ):

Քրիստոնեածին տղաների հարկահավաքության այդ անմարդկային արարքն է մղել Ֆրիմընին գրելու հետևյալը՝

«Սատանայի կամ մարդուս խորամանկությունը երբևէ չի կարողացել հնարել այնպիսի սոսկավիթխար մեքենա բռնակալության»:

Այո, այդ սոսկավիթխար չարագործության շնորհիվ միայն Պոլիսին հաջողվեց այնքան ցեղերի բազամադարյան ստրկությունն ու տառապանք պարտադրել: Հարկահավաքության այդ դիվային ձևի միջոցով, նա - իբրև վայրագ, որով և երկչուտ ու ավերիչ - անճիտեց ամբողջ ցեղեր, գլխատեց ժողովուրդներ, մոխրացրեց հազարամյա մշակույթներ, իր չարաշուք մականի տակ ապրող քրիստոնեությունը դարերով զրկեց իր «հուժկու և ամենից գեղեցիկ գավակներից, ամենից կորովի մարմնակազմ ու ամենից սուր իմացական կարողություն ունեցողներից, այնպիսիներ զորո բնությունը նախասահմանել էր առաջնորդներից և ազատամարտ հերոսները լինելու իրենց ցեղի»: Վատասերված՝ նա ծնեց ոճրագործներ, մարդատիպ հրեշներ ու ապուշներ, իբրև գահակալներ, իր անասնական կրքերի - անգամ շնության վրա, դրեց ալլահի հաստատության կնիքը: Պղծեց ոչ միայն իր կոխած երկիրների երեսը, այլ և երկինքը, ուր փոխադրեց իր պոռնկաշունչ արքայությունը: Եղավ ու մնաց սադիստ, հասցնելով մասնավորապես մեզ, հայերիս «հազար տեսակի գեների խոց»: Քառորդ դար առաջ, դա հղացավ ծրագրերից ամենադիվայինը - բնաջնջել մի հիմնավորաց ազգ, որ դարերով ու դարերով բարիք ու լույս էր սփռել իր շուրջը: Հղացավ ու գործադրեց: Եվ արմենների երեք հազարամյա հայրենիք Հայաստանը դարձավ մեռելաստան՝ իր մեկ ու կես միլիոն գավակների համար:

Եվրոպական երեք մեծ ազգերի ընտրանին վաղուց է դատել թուրքը, դատել բարոյապես:

Գերմանական մեծագույն փիլիսոփան Կանտը այսպես է ներկայացրել թուրքին՝ «մի ժողովուրդի համար հայտնորոշ մի նկարագիր յուրացնելու տեսակետից՝ Եվրոպական թուրքիա կոչվածը երբեք չեղավ, և ոչ էլ պիտի լինի»:

Ավելի խիստ է ֆրանս. ծանոթ պատմագետ ժորժ Մորգանի դատաստանը՝ «որքան ծանրապես կսխալվեն նրանք որ, հակառակ ամեն բանի, տակավին ասում են, թե թուրք ժողովուրդը ուղղելի է, թե պետք է ջնջել իր անունը քարտեզի վրայից»:

Արդարագույնը, սակայն, կմնա անգլիացի Բրայսի դատաստանը՝ «թուրքիան պետք է դադարի առհավետ կառավարել ուրիշ կրոնի պատկանող ժողովուրդներին: Թուրք կառավարությունը դարերից ի վեր մարդկությունը տառապեցնողներից ամենից զարհուրելիս է եղել: Թուրքերը միշտ եղել են, ինչ որ նախորդ սերունդին պատկանող նշանավոր մի պատմաբան նրանք անվանել է՝ գողերի մի խմբակ »:

Ահա՛ թե որոնցի՞ց պիտի ազատել մարդկության տառապող ցեղերից շատերը: Ահա՛ թե ինչո՞վ եվրոպական մի որևէ պետություն կարող է արդար համարել պատերազմի իր նպատակը և հեղափոխիչ՝ իր հաղթանակը: Պոլսի ապաթրքացումը պիտի համարել մեծագույն հեղափոխություն:

Վաղուց է, ինչ մարդկային ցեղի պատմությունը ճշմարիտ հաղթականներ չի ունեցել: Ծշմարիտ հաղթանակի դափնին վայել է նրան, ով այս պատերազմում գործում է Արդարության ու Մարդկայնության հրամանով:

Արդար է, որ չարաչար պարտվի պատերազմող այն կողմը, որ հաշիվ ունի՝ դեռ ապրեցնել թրքություն կոչված կենդանի չարիքը:

Նույնքան արդար է, որ հաղթանակի նա, ով ուխտ ունի՝ Եվրոպայից ու Պոլսից, անդարձ կերպով, ճամբու դնելու թուրքին:

Չպատժվե՞ց թուրքն այս պատերազմում - այդ պատերազմն էլ պիտի համարել չարիք:

Զի՛ կարելի նոր, ավելի մարդկային աշխարհի մասին զառանցել մեր երկրագնդի ամենաբախտորոշ մեկ կետի վրա պահելով թուրքին, իբրև եվրոպական պետության փոխհարաբերություններն անբարոյացնող, հաճախակի ազգամիջյան արյունահեղություններ պատճառող, և վերջապես՝ հավետ զինակցություն կեղծող-երեկվա իր թշնամուն այսօր բարեկամություն ցույց տվող, և օրվա իր զինակցին վաղը մահացիորեն թշնամացնող ուժ:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 13-15:

ԵՎ ՁՈՂ, ԵՎ ՁՈՂԱՐԱՐ

Թուրքը, համաշխարհային պատերազմի օրերին, իր տկարության սարսափից խթանված՝ հղացավ ծրագրերից ամենադիվայինը - բնաջնջել մի հինավուրց ցեղ, որը դարերով լույս և քրտինք էր սփռել իր շուրջը:

Հղացավ ու գործադրեց:

Եվ մի օր, թրքահայության ողջակիզումի առաջին օրը, ծագող արևը Հայաստան երկրի փոխարեն տեսավ մի կատարյալ գեհեն:

Տեսավ խաչի նսեմ սովերն ընկած մեր հազարամյա հայրենիքի վրա: Տեսավ թե ինչպես մի խավարասեր ազգ - վախկոտ, բայց հարձակողական փոքրոգի և ավերիչ - կիոսեր մի անգեմ ու անպաշտպան ժողովրդի դեմ՝ այն իր պատմական հայրենիքից արձատախելու խելագարությամբ: Տեսավ թե ինչպես կոնխրանային հազարամյա օրհնությամբ լեցուն գյուղերը մեր, կաղծվեին եկեղեցիները, վանքերը, գրադարանները հազար: Տեսավ խուժուժ գործը տապարի, յաթաղանի կապարի - ամեն տեսակի և չափի գործիքների, որոնցով սպանել ու ավերել կարելի է: Այլևս Հայաստանով անցնող գետերը արյուն էին կտրել, իսկ կիրճերը դիակնաստանը: Տեսավ թե ինչպես իրենց ամուսինների և ծնողների ներկայությամբ խլվում էին ու բռնաբարվում էին կանայք:

Գործի վրա տեսավ թուրքական սանձարձակ շնությունը, որ անասուններին իսկ կգերազանցի: Տեսավ սարսափից խելագար մեր աղջիկները, որոնք եփրատի ալիքները կգրկեին: Տեսավ թե ինչպես հայրը հավաքեց ընտանիքն իր հարկի տակ և այրեց ողջ. թե ինչպես սովահար հայ մանուկներն իրենց մորթված մայրերի դիակներին կպած ծիծ կծծեին:

Արևը տեսավ տուն, տանիք, ճամբաներ՝ արյունով ներկված: Տեսավ բարձունքների վրա, գետափներին և ձորերի մեջ մահվան հետ կրվի մտած արնաթաթախ հայրորդիներ: Տեսավ թե ինչպես «շներն ու շնագայլերը մեր սիրելիների սրտերը կկրծեին»: Տեսավ իրենց գողգոթայի ճամբին, անասունների պես, վաճառքի հանված հայ կանայք ու մանուկներ, և լուսավորեց խաչի ճամբան ծերերի, կաղերի, կույրերի: Տեսավ, հայոց արևը տեսավ այդ ամենը, և խավարեց այդ օրը:

Մի օր էլ, երբ ամեն ինչ տխրորեն կատարյալ էր, բնությունը նստեց սգալու Հայոց Աշխարհի մոխրակույտերի վրա...

Եվ թուրքը, եղեռնից հետո, սովորական շնականությամբ ասաց եվրոպացուն՝ «ջարդից վերջը աղոթք արեցի և արդարացա»:

Իսկ դիվանագիտական խարդավանքների վարպետ Մոսկվան, հանձին Ռադեկի, եկավ արդարացնելու Թուրքիայի հայաջինջ քաղաքականությունը՝ «Իթքիատը իր երկրին անկախությունը պահելու համար արեց ինչ-որ կարող էր: Նա վճռեց ոչնչացնել ամբողջ հայ ժողովրդին: Եվ կասկածից դուրս է, որ Պոլսի մեջ նստած Իթքիատական ղեկավարները այս հարցի մեջ շարժեցին պետական անհրաժեշտության գաղափարով: Թուրքերի համար խնդիրը շատ սուր էր դրված - ապրել կամ մեռնել: Նրանք նախընտրեցին ապրել»:

Այսպես խոսեց կարմիր հրեշը՝ սեղմելով Թուրքիայի արնոտ թաթը:

Քրիստոնիա աշխարհն էլ լրբություն ունեցավ, որպես կարեկցանքի արտահայտություն, մեզ նետելու մի երկբառ նախադասություն «մարտիրոս ժողովուրդ»:

Իսկ հա՞յը - նա տեսավ ու զգաց հայաքանդ եղեռնի ահավորությունը միայն:

Մարդկության հետ, սակայն, նա էլ դեռ չի չափել *վեհությունը* այն աստվածային շարժումների, *մեծությունը* մարդկային ցեղի պատմության մեջ նախընթաց չունեցող այն գերմարդկային արարքի, որով *մեր ժողովուրդն իր կեսը ողջակիզեց՝ ցեղի հոգին, արյունը փրկելու համար*:

Պատմության ծանոթ որոշ ժողովուրդներին հատուկ տկարությամբ - ցեղուրացությամբ - հայն էլ կարող էր փրկել իր ֆիզիկականը, բայց բյուրիցս փա՞ռք իրեն, նա չունեցավ այդ տկարությունը:

Գիտակցորեն, շատ տեղերում, թեկուզ կրավորական հերոսացումով, նա զոհեց կեսն իր մարմնից՝ *իր ցեղային էության դեմ չմեղանչելու համար*:

Նա դարձավ իր սեփական Ձոռը և Ձոհարարը միաժամանակ:

Եվ փրկվեց ցեղը:

Սպասելի էր, որ այդ օրից ողջ հայությունը փարվի ցեղին, թիկունք դարձնելով ժողովուրդներին հոգևորապես բուլշևիկացնող ստադենոկրատիզմին, լիբերալիզմին, սոցիալիզմին և գաղափարախոսական այլ կարգի հնոտի և սնոտի մոլորանքներին:

Հենց այդ օրից հայության որոշ տարրերը ցեղն ընդունեցին իբրև միակ ապավեն և սրբություն - դարձան ցեղակրոն:

Հայության որոշ մասը, սակայն - հակառակ որ թուրքը մեզ հարվածեց իբրև ցեղի, հայությունը իրեն վիճակված անօրինակ

* Բուլշևիկյան «Նոր Աշխարհ» թերթը, թիվ 3, հոկտեմբեր 1922, Թիֆլիս (ծանոթ. հեղինակի):

* Մի թուրք հարյուրապետի խոսքերը Ֆոն Գորդոնին (ծանոթ. հեղինակի):

եղեռնի և տառապանքի մեջ առաքինացավ իբրև ցեղ - մեր ժողովրդի որոշ մասը շարունակում է մնալ անցեղահաղորդ՝ գերին «եվրոպական» կապկությամբ:

Այդ որքան տխուր, այնքան ամոթալի իրողությունը պիտի բացատրել այն բանով, որ այդ տարրը *իբրև հայ* չապրեց իր հայրենիքին և ազգին վիճակված անմարդկային ողբերգությունը, և մնաց իբրև ազգային մեր տկարությունը սնուցող չարիք:

Ապրիլյան եղեռնից հետո *հայրեն խորթ և պակասավոր պիտի համարել անցեղակրոն հայը:*

Օրվա մեր ամոթանքը և թուրքի շահը պիտի համարել հենց այդ հայրեն պակասավոր, այդ անցեղակրոն տարրերի գայությունը:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 17:

ՀԱՅԻ ՃԱՄԲԱՆ ՄԵԾ ԶՂՋՈՒՄԻ ՃԱՄԲԱՆ

Ա

Կանգնեք, հսկումի՛ կանգնեք քարտեզի առջև, մտովի գծեք Հայաստան անունը կրող երկրի սահմանները, և դուք Հայոց պատմության ամեն մի էջի, տողի, բառի տակ, ինձ հետ պիտի կարդաք հետևյալ ճշմարտությունը - *այդ ազգի կենսունակության գաղտնիքը նրանում է, որ նա շնչել է ցեղի միջոցով, որ իր գոյության բոլոր դարերում - ազատ, թե նվաճված, հաղթական, թե իբրև վսեմ պարտյալ ապրել է, պայքարել, ստեղծագործել ցեղորեն, խորապես ցեղորեն:*

Այո՛, նայեք քարտեզին, և պիտի համոզվեք, որ հայությունը կարողացել է քայլել ժամանակների հետ իբրև ցեղ, և ոչ իբրև ցեղային բովանդակությունից դատարկված ժողովուրդ:

Շատերը, իր հասակակիցներից շատերն այսօր չկան - նրանք վաղուց են չքացել մեր երկրագնդից:

Իսկ Հա՞յը, որ ըստ որոշ պատմաբանների վաղուց անտի մեռած պիտի լիներ, անգիտանալով պատմության երկաթե օրենքները՝ դեռ կա ու կմնա:

Գիտենք, որ *մշտապես վտանգն է օրօրել հայության մանկությունը: Իսկ վտանգի ենթակա ամեն ժողովուրդ ապավինում է իր ցեղային արթուն բնազդին, իր ներքեղային բարոյականին:*

Գիտենք և այն, որ ուրիշ և ոչ մի երկիր այնքան արտաքին թշնամանք ու ախորժակներ չի գրգռել, որքան Հայաստանը:

Պատճա՞ռը - Դա համարվել է ոչ միայն բարեբեր ու հարուստ երկիր, այլև՝ իբրև գերազանց կարևորություն ներկայացնող ռազմագի-

տական մի կետ, իբրև երկու աշխարհամասեր իրար միացնող մի կամուրջ:

* * *

Մարդկային անհատների պես՝ ժողովուրդներն էլ ունեն իրենց բարոյականը: Կենսաբանորեն բարոյական է նա որի կյանքում ցեղի կամքը կատարում է գերագույն ֆակտորի դեր, այն, ով իր ստեղծած հոգևոր և նյութական արժեքները - մասնավորապես առաջինները՝ կրոն, իմաստասիրություն, արվեստներ՝ հարմարաբար ժառայեցնում է իր ցեղի հավերժացման, իր երկրի ինքնապաշտպանության գործին: Ցեղորեն խաթարված է այն ժողովուրդը, որ ասում է՝ *աշխարհն է իմ հայրենիքը:*

Աշխարհի ասելով՝ ցեղորեն առողջ ժողովուրդները հասկանում են նախ իրենց կոսմիկական օրօրանը, իրենց հայրենի երկիրը:

Նմաններից է հայը՝ որը ոչ միայն իր ամբողջական երկիրը, այլև իր եկրամասերն անվանել է աշխարհ, օրինակ՝ Այրարատյան Աշխարհ, Տարոն Աշխարհ, Սյունյաց Աշխարհ, և այլն: Այդ ըմբռնումի արդյունքն է իր մշտաթարմ աշխարհազգացողությունը:

Ճշմարիտ է պատմության միայն ցեղային (մարդաբանական) փիլիսոփայությունը: *Ցեղը - կոսմիկական սկզբունք է - դա նշանակում է, որ ժողովուրդների պատմության սաղմերը պիտի փնտրել իրենց արյան և երկրի բնության մեջ:*

Ցեղը արյուն է, որի ձայնը լռեցնել կարելի է, բայց ոչ և մեռցնել:

Ցեղը ճակատագիր է: Նրանցից չի կարելի խուսափել: Կարող ենք եվրոպայի գիտական փառքը հանդիսացող Անշտայնը լինել, բայց և այնպես ռուսաթե կմնա հրեա: Կարող ես Սարոյանի պես ամերիկյան գրող լինել, բայց չես խուսափի հարազատ ցեղիցդ:

Մեր արյան մեջ դրված է մեր ցեղի գաղափարը - հայկականը, բնազանցությունը, նպատակաբանությունը, ինչպես և այդ վերջինների իրականացման համար անհրաժեշտ գործունակությունը, կարողական ուժերը:

Ամեն ցեղ մեր երկրագնդի վրա կոչված է իրականացնելու մի որոշ առաքելություն: Հայը պիտի չկարողանար իրականացնել Գաղղիական ազգին տրված պատմական առաջադրությունը, անգամ այն դեպքում, եթե ողջ հայությանը արտոնվեր ապրել Փարիզում:

Ժողովուրդն ընդօրինակող է, ցեղը՝ ստեղծագործ ինքնաստիպություն: Իբրև անկրկնելի անհատականություն՝ դա թույլ չի տալիս ժողովրդին դիմազրկվելու և կորչելու «մարդկության» մեջ: Իբրև բնականաբանական գործոն՝ *ցեղը ներգործում է ազգության վրա սնուցելով նրա արմատները: Ժողովուրդը հոգևոր ցրվածություն է ազգը՝ ոգի, որի ամենակատարյալ արտահայտությունը հանդիսանում է հանձարը սուրբը, հերոսը - ընտրանին ցեղը՝ կենտրոնացուցիչ ուժ է:*

Առաջինին հատուկ է եսականությունը, երկրորդին՝ այլասիրությունը, երրորդին՝ նաև՝ մերձավորի համար գիտակցորեն մեռնելու ուրախությունը:

Ազգության գաղափարի թշնամին է ոչ միայն մեծամասնականը, այլև ընկերավարականը, դեմոկրատը, լիբերալը: Ընկերավարությունը ենթադրում է հակամարդ դասակարգեր, որ ասել է՝ պառակտված ժողովուրդ: Ամեն ժողովուրդ, որ վերածվում է դասակարգերի, դեմոկրատիայի, հարանվանության՝ մահացիորեն մեղանչում է իր ազգային ոգու դեմ, քանդում է այդ ոգին: Նաև՝ *ամեն պետություն, որ հանուն վերացական միջազգայնության հալածանք է սկսում ազգային գաղափարի դեմ՝ կորցնում է իր հոգևոր ստեղծագործության խանդը*: Օրինակ սովետական երկրներում կա մեռյալ շինարարություն, բայց ոչ և ստեղծագործություն. այնտեղ խոսք լինել կարող է նյութական որոշ բարիքների, բայց երբեք՝ հավիտենական արժեքների մասին: Այսօր այնտեղ գոյություն ունի աղ-քատիկ քաղաքակրթություն, բայց ոչ և մշակույթ:

Ահա թե ինչու՞ հավասարապես արդար և անհրաժեշտ է որ ժողովուրդը գիտակցորեն և միստիկաբար ենթարկվի ցեղին, եթե չի ուզում դատապարտվել հոգևոր անլուծության ու կորչել:

բ

Հայաստանի ու հայության բոլոր թշնամիները, բոլոր դարերում, իրենց մահացու հարվածը միշտ էլ հասցրել են մեր ցեղը մշտնջենավորող ընտրանիին:

Հազար տարի առաջ և հազար տարի հետո մեր թշնամիները - արաբ, թուրք, բոլշևիզմ - փորձեցին սպանել ցեղը հայության մեջ՝ ոչնչացնելով մեր ազգի ցեղազգաց տարրերը:

Հմռռանանք, չմռռանանք, չմռռանանք այդ իրողությունը, որ պեսզի այսուհետև ավելի ջերմ պաշտամունքով փարվենք մեր ցեղին, իբրև մեր միակ ապավենին, իբրև մեր երկրորդ աստվածության:

Ժողովուրդների համար - որոնք իրենց պատմության մեջ հայտնաբերում են այն, ինչ որ զորութենապես դրված է իրենց արյան մեջ - ժողովուրդների համար խորապես ցեղորեն ապրելը (ներցեղային բարոյականով առաջնորդվելը) դառնում է անհրաժեշտություն հետևյալ պատճառներով:

ա) Երբ իրենց վիճակվում է ապրել աննպաստ աշխարհագրական միջավայրում.

բ) Երբ կորցնելով իրենց պետական անկախությունը՝ նրանք կորցնում են բնականոն գոյության կարելիությունը.

գ) Երբ իրենց վտանգ կսպառնան թվով ու քաղաքականապես ավելի հզոր, ցեղորեն ու կրոնապես օտար հարևանները, և այլն:

Այդ իսկ պատճառներով ահա՝ հայությունը իր պատմության ողջ ընթացքում, հանդես է եկել իբրև *ցեղավար ժողովուրդ*:

Այսպիսին էինք, թեկուզ մեր անկախությունը կորցրած, բայց ցեղորեն արթուն, ռազմունակ և ստեղծագործ:

Այսպիսին էինք - ցեղավայել կեցվածքով Ավարայրից առաջ, և Ավարայրից հետո՝ մեր վարած բոլոր պատերազմներում:

Ցեղամարդ էր հայը՝ հավիտենականի ու կատարելության, ընկերային արդարության ու հերոսականի, միության և ուղղության գագաթններով զորավար:

Առհավական՝ իր աշխարհիկ գուսաներգության և կրոնական շարականների, իր մատենագրության և արվեստների մեջ:

Մի և անբաժան էինք մտածողությամբ, կամքով, բազուկով, որովհետև *ցեղը կենտրոնացուցիչ ուժ է*:

Այս էինք մինչև անցյալ դարի 90-ական թվականները, երբ եվրոպական սոցիալիստների և ռուսական սոցիալիստ-հեղափոխականների քանդիչ ազդեցության ենթարկված հայ մտավորականությունը շեղվելով ցեղային գծից, պառակտեց հայությունը, կասեցնելով նրա բնական զարգացումը և վտանգելով նրա ապագան:

Այդ օրերից ահա՝ հայությունը՝ դատարկվելով ցեղային իրականությունից: Կղառնար վայրկյանի արտաքին շահերով ապրող ժողովուրդ՝ ենթարկված իր ապրած աղետներին, և արժանի օրվա իր ճակատագրին:

Օտար, փոխառիկ, կեղծ գաղափարները այլևս պղտորել էին հայկական տոհմիկ վճիտ - և իր խորքում՝ էթիկական -մտածողությունը:

Այլևս հայությունը մի և անբաժանելի չէր՝ մտքով արժեքապրումով, կամքով:

Այլևս սկսված էր *ազգի ապազգայնացումը* - ազգաքանդությունը, մի բան, որ դեռ շարունակվում է մեր պրած օրերի և մեր ցեղի էաբանական խորքի հետ կապ չունեցող խմբակցությունների կողմից:

Պարտվեց Ֆրանսիան, խայտառակորեն, որովհետև իր զինվորները ու զորավարները չգիտեինք թե ի՞նչ է նշանակում դեմոկրատիա, որի անունից օգի մեջ խոսում էր իր կառավարությունը: Անբարո և ապականարար դեմոկրատիայից ծնվեց խուժանավարությունը: Ազգը վերածվեց խուժանի, և գաղափարավար ու ցեղավար մի ժողովրդի կողմից զարնվեց գետին, նվաստության փոշիների մեջ, երեսի վրա:

Այսպես, ցեղից պարաված ժողովուրդներին այսպես է պատժում պատմությունը: Պատմությունը՝ դատավորներից ամենաարդարը ավելի անողոք եղավ մեր հանդեպ ապրեցնելով մեզ Դեր Ձորի ողբերգությունն ու նվաստությունը: Ֆրանսիան - զարնված Ֆրանսիան իր պարտության երկրորդ օրն իսկ գտավ իր փրկիչը՝ հանձին իր մի զինվոր զավակի: Ոչ թե դեմոկրատիա, այլ՝ իդեոկրատիա - գաղափարավարություն: Ազգերը խուժանացնող դեմոկրատիայի փոխարեն վերանորոգվող ֆրանսիացին այսօր դավանում է մի նոր երրորդություն - Յայրենիք, աշխատանք, ընտանիք:

Իսկ Յայրենիքը - քառորդ դար է անցել Դեր Ձորից, և դեռ նա քարշ է գալիս մոլորանքի ճամբաներին: Շարունակվում է ազգասպանությունը: Եվ հայության որոշ մասը դեռ զգաստության և զղջունի նշաններ ցույց չի տալիս:

Ցեղապրումից զուրկ այդ տարրերը շարունակում են մնալ իբրև կենդանի դիակներ նոր ժամանակի ծամբին, որ իր հաղթական վազքի մեջ այնքան անողոք է: Դանդաղ, շատ դանդաղ է հասունանում հայ քաղաքական միտքը:

Կամ վերանորոգվիր կամ մեռիր - գոռում է նոր օրը:

Յասկանանք, քանի ուշ չէ հասկանանք, որ կյանքի պես հավիտենական է նաև վերանորոգումը: Իսկ *վերանորոգիչ ուժ է միայն ցեղը*:

Յոգեվերանորոգվում է ժողովուրդը՝ դառնում ազգություն, երբ սկսում է շնչել ցեղի միջոցով:

Ցեղն է միացնում, կենտրոնացնում, ներդաշնակում ժողովուրդը կազմող մարդկային անհատներին:

Դեպի՝ ցեղը, չմեռնելու համար. դեպի՝ ցեղը, դեպի *հայի ծամբան մեծ զղջունի ծամբով*:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 24, 25:

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՏԱՍՏԱՆԸ

«Պատմության մեծ կործանարարներ»- այսպես է որակել սուտ, մոլոր գաղափարները Ֆրանսիայի օրվա մեծագույն գիտնականներից Լը Բոնը:

Նման կործանարարներից է բոլշևիզմը: Այդ մոլոր վարդապետությունը ծնունդ առավ անցյալ համաշխարհային պատերազմում ռուսների կրած պարտությունից, և այսօր, նոր պատերազմում, գերմանական բանակների կողմից հանձնվում է հողին:

Ամբողջ քսան տարի կրկնեցինք ու կրկնեցինք, թե ով գիտակցաբար կամ անգիտակցորեն *հոկտեմբերյան բունտը* համարում է

հեղափոխություն, դա հայիոյում, անարգում է պատմության ծանոթ բոլոր հեղափոխությունները:

Դա ամեն ինչ էր - պարտվածների բուռն, աստվածամարտություն, հոգևոր վայրենացում, դարձ դեպի հեթանոսություն, պետական բանդիտիզմ, զանգվածային ավազակություն - բայց ոչ և հեղափոխություն՝ քաղաքական ու սոցիալական իմաստով:

Ազգերի առաջադիմության զարկ տվող հեղափոխական ցնցումները միշտ էլ եղել են *լավերի հղացում, լավագույնների գործ*: Ճշմարիտ հեղափոխությունը ծնունդ է առնում սուգից, ոգու մարդկանցից, ընտրանիից: Ռուսականը արդյունք էր վատերի ու վախկոտների - պարտականության ճակատից փախած զինված խուժանների և դիվաբախ ու տգետ խուժանավարների:

Դա պարտության, որով և տկարության ու նվաստության հեղափոխություն էր: Ճիշտ է նկատել ռուս փիլիսոփա Բերդյաևը - բոլշևիկյան հեղափոխությունը՝ իբրև համաշխարհային պատերազմի մի էպիզոդ՝ ռուս ժողովրդի համար ունի, ամեն բանից առաջ, մի դառն ու նվաստացուցիչ իմաստ, այն է որ նա չկարողացավ տոկալ պատերազմի մեծ փորձության և դուրս եկավ սնանկ: Այո՛, *դա հոգևոր սնանկության հեղափոխություն էր*:

Այն իրազեկությունը, որ բոլշևիկները հոկտեմբերյան բուռնի հենց առաջին օրերին՝ բացելով բանտերի դռները - այդ բանտերը բաստիլիա չէին, իրենց շարքերին միացրին հարյուր հազարի չափ գռեհիկ հանցագործներ - այդ պատմական իրողությունը լրջագույն հաստատություն է այն մասին, որ *բոլշևիզմը ոչ թե քաղաքական, այլ ախտաբանական երևույթ է*:

Յավանական ամեն հակահարված անկարելի դարձնելու նպատակով կյանքի կոչվեց ամենակուլ չեկան՝ միահեծած տերը աշխարհի մի վեցերորդ մասի վրա ապրող ժողովուրդների հացի և ճակատագրի:

Բռնությունը հռչակվեց նորաստեղծ «պետության միստիկ բանականությունը»: Յազար շրթունքներով քարոզվեց բռնության պաշտամունք, մշակվեց բռնության կախարհանքը:

«Թող կորչի ռուս ժողովրդի 9/10-ական մասը, բավական է որ մի տասներորդականն ապրի մինչև համաշխարհային հեղափոխության մոմենտը» (Լենին):

«Անկցի սերը դեպի մերձավորը. մենք պետք է ատենք. մենք պետք է ավելի ատել գիտնանք - միայն այսպիսով կարելի է նվաճել աշխարհը: Մենք ատում ենք քրիստոնեությունը, որովհետև նրանք կարեկցանք են քարոզում»: (Լուսնաչարսկի):

«Ոչ մի հեղափոխություն հնարավոր չի քանի դեռ գոյություն ունի ընտանիքը. քանդեցեք, քանդեցեք դա» (Կոմիստերն):

Կրոնը հայտարարվեց «գերագույն հիմարություն»։ և աթեիզմ ասելով բոլշևիկները հասկացան ոչ միայն անաստվածություն, այլև՝ թշնամախառն անհավատություն դեպի ոչ-համայնավար մարդը: «Բարոյական է, պատգամում էր Լենինը - ամեն բան, որ օգտակար է կոմունիստ կուսակցությանը»: Սրա արդյունքը եղավ այն, որ «պրոլետարական դիկտատուրայ»ի դեռ առաջին տասնամյակում Ռուսաստանում կային 25 անգամ ավելի բանտեր, քան գոյություն ունեին Ցարի օրով: Հապա կոնցենտրացիոն լագերները, ուր նահատակվեց ռուս մտավորականության ամենաիդեալիստական մասը. արհեստական սովեթը, չեկայի կողմից բենադրված «ապստամբություններ»ը, զանգվածային ջարդերը, կղերականության գողգոթա՞ն, սպայության ոչնչացումը, և այլ մութ չարագործություններն ու կատակոմբները, որոնց մասին դեռ ոչինչ գիտի արտաքին աշխարհը:

Դաժանության ու ոճիրների գործում բոլշևիկներն ունեն իրենց հոգևոր պապերը - թուրքերը:

Այսպես, տեղական սարսափով, ջարդերով ու սովերով ստեղծվեց արյան ռեժիմը, որը մի տասնամյակի ընթացքում ավելի տառապեցրեց մարդկությունը (ինչպես և՛ ավելի անբարոյացրեց նրա որոշ տարրերը) քան պատմության ծանոթ որևէ մութ հարյուրամյակ:

Ի՞նչ է բոլշևիզմը իբրև քաղաքական վարդապետություն: - Հոգու և մտքի ապականարար՝ ամեն բանից առաջ, պատմական նյութապաշտություն. ավելի պարզ՝ մարքսյան աշխարհըմբռնում, ըստ-որի ամեն բանի բազան նյութեղեն է, ամեն ինչ՝ նյութ. կրոն, արվեստ, մորալ՝ սրանք միայն «վերնաշենքեր» են, և ուրիշ ոչինչ: Դա վճռական ժխտումն է պատմության իդեալիստական բացատրության:

Բնագիտական այդ գռեհիկ բացատրությամբ բոլշևիկները վճռաբար ժխտեցին բարոյականը, ընտանիքը, հայրենիքը, անգամ ոչ-մարքսյան փիլիսոփայությունը: «Մարդս այն է, ինչ որ ուտում է»-խոզային այդ վարդապետությամբ նրանք փորձեցին խաթարել մարդկային հոգևոր կերպարանքը, թունավորել նրա էությունը, նրա մեջ մարել հավիտենականի կարոտը, սեղմ ասած՝ մարդը վերածել հագուց և ոգուց դատարկված մի մարդատիպ անասունի:

Երբեք այնքան խորապես ընկած չէր մարդը՝ (նաև՝ իբրև հակազդեցություն, երբեք այնքան առաքինացած չէր հակաբոլշևիկ մարդը):

«Թալանիր»- այս էր «ամենահեղափոխական» լոզունգը՝ դրված կարմիր ամբոխներին, իրենց խուժանավար առաջնողների կողմից: Լենինն այս ձեղով էր լուծում ընկերային խնդիրը: Ստոր

կրքերի այդ մթնոլորտում, հեղափոխական հորձանքի մեջ սկսվեց բոլշևիկների կուսակցա-դավանական զորահավաքը:

Բոլշևիկացավ ամեն սրիկա, ով որ պակասավոր էր իբրև մարդ և հասարակության անդամ, ով իր մութ անցյալը մոռացության քողով ծածկել էր կարոտում, ով սեփական հայրենիքը զոհելու գնով ուզեց ապահովել իր հացը: Դավաճանը, լրտեսը, Ցարի օրով դահիճի պաշտոն ունեցող հրեշը, պսիխոպատը, սադիստը, ամեն կարգի գահընկեց-նման ամեն մարդատիպ աճապարեց զինվորագրվել Լենինյան դրոշմին:

Այսպես ստեղծվեց բոլշևիկյան կուսակցությունը: Այսպես, հրեությունը ծնեց Մարքսը, Մարքսը ծնեց Լենինը, Լենինը ծնեց միջազգային գաթակալությունը:

«Աստուծու աշխարհը կողոպտելու և նրանում ամեն վեհություն ոչնչացնելու ծարավ»- ահա՛ թե ինչի վերածվեց բոլշևիզմ կոչված չարության ու գաթակալության վարդապետությունը:

Ի՞նչ է նշանակում «սովետներ»:

Արդյո՞ք, դա հայրենի՞ք է, ազգ, գերագույն իրականություն: -Ո՛չ մեկը և ո՛չ մյուսը: Դա նաև հավտիենապես ապրելու և ստեղծագործելու սահմանված ազգերի ու հայրենիքների միությունն է Սովետները - հոգևոր և ազգային տեսակետով ոչ Ռուսիա է, ոչ Ուկրաինա, ոչ էլ Հայաստան: Դա օրգանական ամբողջությունն է: Դա քանակական զանգված է, զանգվածների մեռյալ միություն, և ոչ մի դեպքում ազգ, հայրենիք: Այդ դիմագուրկ ու անստեղծագոծ բաբելոնում ոչ ոք է իր ցեղային և հոգևոր դիմագծության, իր ճակատագրի, իր երկրի տերը: Այնտեղ չկա ազգայինը: Այդ միության մեջ ոչ ոքի իրավունք չի տրված խորհել ու գործել ըստ իր երկրի պայմանների և իր պատմական առաքելության:

Սովետական ժողովուրդները տառապում են նաև *կուլտուրական պարտվողականությամբ*, անտարբերությամբ, որովհետև նրանց արգելված է ապրել իրենց անցյալը: Անհեթեթություն է «ծեղով ազգային, բովանդակությամբ սոցիալիստական» -մշակույթը, որի մասին հաճախ կրկեսային աղմուկ է բարձրացնում սովետական մամուլը: Այդ պայմաններում տեղի է ունենում ժողովուրդների հոգևոր ֆելլաիացումը: Այդ միության գլխին - որի անդամները թքով ու սարսափով են կպած իրար- կանգնած է մի հատիկ մարդ - Ստալինը, որից վար ամբոխներ են, վերևը՝ «գոյություն չունեցող աստված»:

Այսպես ստեղծվեց բռնակալություններից ամենաասիականը, որում վաղուց են մոռացվել մարդն ու մարդկայինը:

Սովետները ավելի «ինտերնացիոնալ» եղան, քան պետություն: Դա պետություն է այն չափով, ինչ չափով պետականության երևույթը անհրաժեշտ էր օտար երկրների հետ դիվանագիտական կապ պահելու՝ հենց այդ վերջինները ականելու համար:

«Որքան վատ (մարդկության համար), այնքան լավ»- այս եղավ ու մնաց իր դիվային նշանախոսքը: Ամբողջ երկու տասնամյակ նա օրօրվեց համաշխարհային բուռնի ցնորքով, որի պրոպագանդայի համար ոսկու Նիագարա թափեց:

Դավանելով միայն և միմիայն բացասական իդեալներ՝ նա մնաց նիհիլիստ, քանդիչ թե միության ներսում և թե արտաքին քաղաքականության մեջ:

Արդյունքը - իր երկրի կյանքը վերածեց դժոխքի, արտաքին հարաբերությունները դավադրության: Նա չղաղարեց օգտագործել ազգերի ներքին վարչաձեռնարկ, սոցիալական, տնտեսական դժվարությունները, ազգամիջյան ռիսկերը, նախանձները, փառասիրությունները: Մասնավորապես շահագործեց ազգային խնդիրը - երկդիմորեն, Ասիան զրգռելով Եվրոպայի գունավոր ցամաքը՝ ճերմակ ցեղի դեմ:

Չմնաց կազմակերպություն, հաստատություն, որի մեջ պղծություն չմտցներ: Չմնաց ուժ, տկարություն, որ կաշառել չփորձեր:

Օգտվեց միջազգային սպորտից, ֆրանսատոնությունից, շարժանկարից, ազատ քրիստոնեությունից - անգամ եկեղեցուց՝ այդ բոլորը լծելով իր պրոպագանդայի արնոտ կառքին: Լինելով կապիտալիստ երկրների մահացու թշնամի, բարեկամություն կեղծեց բոլորի հանդեպ՝ խռովքի ու տագնապի մեջ պահելով ողջ մարդկությունը: Մասնակցեց համաշխարհային շախմատախաղին, սակայն միշտ էլ անպատիվ խաղանենգ: Խաղաղության թշնամի՝ դաշինքներ կնքեց՝ իբրև թե խաղաղության ծառայելու և պատերազմը սահմանափակելու հաշիվներով: Թուրքը նաև արտաքին քաղաքականության մեջ հանդիսացավ բոլշևիկների պապը: Մոսկվան մեր օրերի կարմիր «հիվանդ»ը՝ համիդաբար օգտվեց Եվրոպային ներքին անհամաձայնությունից - երկարաձեռնվելով իր քաղաքական հոգևարքը: Ոչ թե դեմոկրատիա, այլ դեմոնոկրատիա - *դիվապետություն*, ահա՛ թե ինչի վերածվեց սովետիզմը:

Այդ դիվապետությունը, միշտ հավատարիմ իր օձային բնության, բարեկամություն կեղծելով ռայխին՝ դավեց վերջինի դեմ և առիթ տվեց պատերազմի իր և երեկվա իր «բարեկամ»ի միջև:

Այժմ «աշխարհի մի վեցերորդ»ի և համաշխարհային հեղափոխության երազի պաշտպանությունը հանձնված է կարմիր բանակին: Ի՞նչ է, սակայն, այդ ուժը իբրև կազմակերպություն, տեխնիկա, մորալ:

Բանա՞կ է դա՞ օրվա հասկացողությամբ, թե մեծագանգված մի բանդա - այդպես սանձված պահելու միության ժողովուրդների դժգոհությունը և ոչ թե արտաքին թշնամին: Բանակ չէ դա, այլ կուսակցական զինյալ ամբոխ՝ ընդունակ միայն շուք և փայլ տալու բոլշևիկյան բազմապիսի հանդեսներին: «Քսերքսեսի բանակում չափից ավելի մարդ և չափազանց քիչ զինվոր կա»- Զերոդոտի այդ խոսքը հարազատորեն պատշաճում է նաև սովետական զորքերին:

Հաղթում են նրանք, որոնք իրենց կամքը դնում են ի սպաս մի գերագույն, մի սրբազան կամքի: Բանակ դառնալու համար կ. բանակին պակասում է հենց այդ գերագույն կամքը: Անկրոն էակը հրաշունչ զինվոր չի դառնա: Լենինյան նյութապաշտությունը ռուս բանակը վերածեց անաստված սրիկաների: Մարտական ոգուն թշնամի է ոչ միայն հակակրոնը, այլև կրոնապես անտարբերը: Հաղթական մարդիկ չեն ծնվում նյութապաշտիկ մարքսականությունից, ընկերվարությունից: Չինվորությունը - ամեն բանից առաջ - հոգեվիճակ է: Իբրև արվեստ՝ դա հայրենի հողի համար խիզախել ու մեռնել իմանալու արվեստ է: Կ. բանակը թիվ ունի, տեխնիկ ունի, ամուր դիրքեր, «աշխարհի մի վեցերորդ»ն ունի. բայց զուրկ է ռազմախանդի աղբյուրներից:

Սոցիալիզմի կաթեխիզմում ասված է՝ «բանվորը հայրենիք չունի»: Բոլշևիկները - չարության ու քանդումի ուսուցիչները միայն չհասկացան, որ անհայրենիք թշվառականներից բանակ չի ստեղծվի: Անաստված ու հոգեբանությամբ անցեղ, որով՝ հավիտենականի զգացումից զուրկ է կարմիր բանակայինը. իսկ մնանը զինվոր չեք դարձնի, եթե նրան զինեք անգամ ամենաարդիական զենքերով: դա կմնա մարդկային փոշի, երբ ցեղային տարերքի մեջ մկրտված գերմանական զորքի հարկածները թողնում են երկնքից ընկած շանթաքարի տպավորություն:

Խորհրդային զորքին պակասում է ոչ միայն էթիկան և հավատը, այլև ուղեղը դա շտաբ - սպաներ չունի:

Որքան առաջացել է ռազմարվեստի բարեշրջումը՝ այնքան հետ է մնացել կարմիր բանակը: Մոսկվան չհասկացավ, որ ազգերի պես բանակներն էլ չեն կարող զորավոր լինել առանց հոգևոր հիմքերի, արժեքների, սրբության զգացումի: Դասակարգային անկերպարանք ու անհոգի կոլեկտիվն սպանեց մարդ-անհատը, նրա նախածեռնության ոգին, պատասխանատվության զգացումը:

Ապագան ու հաղթանակը պատկանում են ոչ թե զանգվածին, այլ ոգուն:

Հաղթանակը ոչ զենքերի մեջ է, ոչ ոտքերի, ոչ էլ մոտորի, այլ այդ վերջինները շարժող ոգու: Գոգոլյան «մեռյալ հոգիներ» - ահա՛ կարմիր զինվորը: Չարաբախտ Տրոցկին, հոկտեմբերյան հեղափոխության առաջին օրերին, կ. բանակին ուղղված իր մի հրամանագրի մեջ

ասել է՝ «ընկերներ, մի՛ մոռանաք, որ Ղրիմ են փախել Ռուսիայի բոլոր կապիտալիստները: Բոլոր հարստությունները ձե՛զ, առե՛ք այդ հարստությունները: Հառա՛ջ, այնտեղ ձեր քաշած զրկանքների համար ձեզ սպասում է արդար վարձատրություն»:

Կողոպուտ - ահա՛ խայծը, որով Ռուս. Հեղափոխության գեղեկահոգի առաջնորդները կ. զինվորին մղում էին կռվի: Թաթարականություն է դա, որով, դաստիարակվեց կարմիր բանակը: Փորձեցե՛ք բաղդատել երրորդ ինտերնացիոնալի այդ կողոպտասեր ամբոխը Ֆրանսիական Հեղափոխության զինվորների հետ - որոնք իրենց քաղցը մոռանալու համար՝ պահակրակների շուրջը խանդավառորեն «Մարսելիոզ» էին երգում - և դուք այլևս պիտի չհարցնեք, թե ո՞վ կհաղթի՝ ցեղախոռվ Բեռլի՞նը, թե՞ տարիներով ֆասուն, ուժ, մեծություն կեղծող Մոսկվան:

Մարդը - իբրև անհատ, թե հավաքականություն - հոգևորապես աճում է այնքան, որքան ազնիվ են իր հետապնդած նպատակները:

Տարիներով կարմիր մարդը դատարկվեց այն ամենից, ինչ ոչ մարդկորեն ազնիվ է և ազնվացուցիչ:

Միայն տգետները, միամիտներն ու անձնապես շահագրգռվածները չլացեցին Մոսկվայի ցիրքային գովքից՝ իր բանակի մասին:

Մոլորանք ստեղծելու սահմանված պրոպագանդային մեծախոսություն էր իր՝ «Մենք աճում ենք երկաթից» աղմուկը:

Գերմանական բանակի առաջին հարվածները եկան հաստատելու, որ կարմիր բանակը կավ է, և ոչ երկաթ:

Տասներորդ օրն է, ինչ Հիթլերի բանակի խուլական զարկերի տակ սովետիզմի կավե կառույցը խորտակվում է իբրև պետություն, բա-նակ և վարդապետություն:

Եվ բյուրիցս արդար է որ կործանվում է բոլշևիզմը իբրև *միջազգային ապականարար, դավադիր և հրձիգ*:

Տեղի է ունենում պատմության դատաստաններից ամենաարդարն ու անողոքը: Պատմությունն այդ անգամ դատավոր է կարգել գերմանական ցեղը:

Այն առասպելը - թե որևէ պետություն չի հանդգնի չափվել իս. միության հետ չուզելով իր բանակը վարակել բոլշևիկյան (ուրախությանբ վարակել) այլևս ցնդած է, որովհետև բոլշևիկյան բանակը հեղափոխական ու մարդկային ոչինչ չունեի իրեն հարվածող թշնամի բանակները հավատափոխելու համար:

Զէ՛, նրան էլ չեն փրկի ոչ ռուսական անժայրածիր տափաստանները, ոչ խորհրդային միության ժողովուրդների «աստղագիտական» թիվը, ոչ կուտուզովյան ռազմավարությունը, ոչ էլ լորդիզմը:

Ճիշտ է, պատմական չարագործությունները դարաշրջան չունեն, բայց և այնպես բոլշևիզմ կոչված միջազգային չարիքը կմնա իբրև specificum մեր ժամանակաշրջանի համար:

Մոտավորապես քառորդ դար՝ դա տառապեցրեց ու վատասեց մարդկությունը, և այսօր պատմության Նեմեսիսի կողմից հանձնվում է հողին:

Մեռնում է բոլշևիզմը, որովհետև ապրել են ուզում եվրոպական քաղաքակրթությունը, քրիստոնեությունը և մարդկային անունը:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 26, 27:

ՄԻ ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՇՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Երբ պայքարը սրբի և սինլքորի միջև է՝ միշտ էլ առաջին պահին հաղթում է սինլքորը:

Նա, ով իր հայրենիքի թշնամիներին, վտանգը, մահը տեսել է իր սրի տարածության վրա՝ չի կարող ասպետ չլինել:

Սինլքորը չի՛ ձգտում անկարելիին - հաղթանակի՝ սրբի դեմ, այլ վերջինի ժամանակավոր նվաստացումանը: Եվ հենց սրանում է ողբերգությունը և ո՛չ թե առաքինի մարդուն պարտադրված տառապանքի փաստի մեջ:

Բարձրորեն հոգևոր կյանքի սկզբունքը հակասության սկզբունք է: Պետք էր մի հուզա, մարդկային մի սև չարություն, մի ուրացում, որպեսզի իրենց գերագույն ողբերգության մեջ հաղթանակեին Նազովրեցին ու բարությունը:

Ամեն մի ողբերգության մեջ թաքուն ուրխություն կա - այն գիտակցությունը, որ մեր ոգին ողբերգությունից դուրս պիտի գա ավելի հզորացած:

Ավելի հեշտ է արդար լինել, քան ամեն գնով արդարությունը պաշտպանել: Արդար կարող է լինել անգամ ամենախեղճ մարդը: Արդարությունը, սակայն, պաշտպանելու համար պետք է լինել ոչ միայն արդար, այլև տղամարդ, յոթնիցս տղամարդ:

Ազգերից առաջինն է Հայը, որի մեջ մարդ արարածը այնքան հեշտորեն դառնում է չարագործ իր եղբոր հանդեպ:

Երբ առաքինի և արդար է հալածվող հանրային գործիչը՝ հալածանքը հարյուրապատկում է նրա հոգեկան ուժերը, նրա իմաստությունը, ինչպես և՛ նրա բարոյական ազդեցությունը:

Միշտ էլ, երբ զանգվածներին պակասել է Գաղափարի մարդու կողքին վճռաբար կանգնելու բարոյական արիությունը՝ մեր աշխարհի սրիկայությունը նորանոր Հիսուսներ է խաչել:

Նախանձ, թշնամանք, չարություն - այդ մութ ուժերը գործի են անցնում հենց որ քուն է մտնում *Աստվածայինը* հասարակության մեջ: Այնտեղ, ուր արթուն է խղճմտանքը՝ հանրային կյանքը թունավորող այդ ուժերը, եթե չեն զինաթափվում, առնվազը դառնում են կրավորական:

Գեղեցիկ է դափնիով պսակված ճակատը. սրբազնագույնն ու համբուրելին, սակայն, կմնա ճշմարտության համար փշերով պսակվածը:

Հայության մեջ չարերն ավելի ակտիվ են, քան բարիները, և հենց այդ է պատճառը, որ դատերից արդարագույնն անգամ դժվար է պաշտպանել մեր կյանքում:

Երբեմն երկչուտ որսորդին իսկ հաջողվում է առյուծ թակարդել. դրանով, սակայն, չի՛ տկարանում նրա երկյուղախառն ափսոսանքը դեպի իր արքայական որսը, ինչպես և՛ դրանով երկչուտը չի դառնում առյուծասիրտ:

Աշխատի՛ր առյուծի հետքեր թողնել ցեղիդ պատմության մեջ, և բնավ մի՛ մտածիր այն մասին, թե մի օր աղվեսը կարող է իր ապականությունը փռել թողածդ հետքերի վրա:

Մի ժողովուրդ, որի կյանքում աղվեսներին հաջողվում է առյուծ խեղդել՝ նվազ, շատ նվազ թվով առյուծասիրտ որդիներ է ծնում:

Հեռու առյուծ խեղդող աղվեսներից:

«Ռազմիկ», 1941, թիվ 33:

ՑԵՂ, ԹԵ՛ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Չէ կարելի ներքնապես ճանաչել կուսակցությունները և վճռապես չժխտել կուսակցականությունը:

Կես դար առաջ, Թրքահայաստանի պայմաններում գոյության իրավունք և հաջողություն կարող էին ունենալ գերազանցորեն ազգային շարժումներ - նմանները միայն:

Աշխարհածանոթ իրողություն է, որ հայությունը վտանգված էր ազգովին և ակնկալում էր, որ Հայոց հեղափոխությունը ծնունդ առնի մեր վտանգված Ցեղի խռովքից ու գործի ողջ ազգի անուճով, ողջ ազգի համար, ազգի բովանդակ ուժերով:

Ցեղորեն անխաթար ժողովուրդների մեջ ինքնապաշտպանության բնազդը ուժեղանում է իրեն սպառնացող վտանգի համեմատությամբ:

Բացարձակ է և՛ հետևյալ ճշմարտությունը.- *Վտանգի ժամանակ զանգվածների մեջ երևան է գալիս ընդհանրականը, ցեղայինը*, որի առջև տեղի են տալիս անհատականն ու հատվածականը:

Ուզում են ասել- Ցեղինն է ու Ցեղից է ինքնապաշտպանության բնազդը: Ժողովուրդը Ցեղով է արթուն, զորավոր, ինքնապաշտպանունակ - ահա՛ թե ինչու Ֆիզիկական գոյությունը վտանգված, որով և՛ ինքնապաշտպանության կարոտ հայության մեջ երևան պիտի գային զուտ ցեղազգային կազմակերպություններ, և ոչ թե քաղաքական կուսակցություններ:

Միայն խորապես ցեղազգային հեղափոխությունը կարող էր գլուխ հանել դարերով օտար լծերի իր տոհմիկ առաքինության մեջ տկարացած մեր ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության վերագարթումը, միայն դա կարող էր համախմբել ու ակտիվացնել հայության ուժերը - անհրաժեշտ նախապայման ազգային ամեն պայքարի հաջողության:

Վերածնունդ-հեղափոխություն այդպիսին պիտի լիներ մեր հեղափոխական շարժը:

Հայոց շարժումների վարիչները, դժբախտաբար, չեղան ամեն բանից առաջ *համահայկականության, ցեղային ամենամիության, քա-*

դաքական միակրոնության (այն, որ այսօր մենք դավանում ենք իբրև ցեղակրոնություն) գաղափարախոսներ: Ազգային կուռ իդեոլոգիայի պակասի պատճառով, օտար փոխառիկ գաղափարները եկան խոռվելու, շարժելու, բայց ոչ և հեղափոխելու մեր ժողովուրդը, նախ նրա մտածողությունը: Այդ իսկ պատճառով ունեցանք շարժում, ավելի ճիշտը՝ շարժումներ, բայց ոչ ազգային վերանորոգիչ հեղափոխություն:

* * *

Պետք է ենթադրել որ Հայոց հեղափոխության ձեռնարկողները լավապես ճանաչում էին երեք բան՝ իրենց ժողովրդի հոգևոր ժառանգականությունը, նրա դարավոր թշնամու հոգեբանությունը և արտաքին աշխարհի պայմանները:

Մեր պատմական անցյալը, մեր Ցեղի մշակութային փառքը - այդ պարտադրում էր լինել հոգեպես ավելի անկախ և ծունկ չծռել օտար- հաճախ խաբուսիկ-արժեքների առջև: Արտաքին ազդեցությունները, սակայն- որոնց դեռ այսօր էլ առատ տուրք են տալիս հայ կուսակցությունները- պատճառ դարձան, որ հայ մտավորականությունը խզի հայության զարգացման գիծը, որ հրամայաբար պիտի պահվեր մեր նախահեղափոխական անցյալի և հեղափոխականության շրջանի միջև: Աղետալի եղավ հայ վարիչ մտավորականության ցեղային անլիակշռությունը - իմա՝ նրա նվաստության զգացումը - դա նրան դարձրեց անզգա ընդօրինակող: Կես դար է ինչ գոյություն ունեն հայ կուսակցությունները, բայցևայնպես նրանցից և ոչ մեկը դեռ ձևավորված չէ ծրագրորեն, նրանք դեռ չունեն հիմնավորված աշխարհայեցողություն: Նրանց ծրագրերը - մեկը մյուսից մոզաիկ - մի քիչ ռուսական, մի քիչ եվրոպական - միայն անունով են հայկական: Նմանվելու այդ ախտից - արդյունք ազգային տկար ինքնագիտակցության - դեռ այսօր էլ զերծ չեն հայ կուսակցությունները:

Այս կամ այն ժողովուրդը քաղաքականապես ազատագրվելուց առաջ պետք է- իբրև նախապայման - նախ ազատագրել նրա մտածողությունը օտար կապանքներից: Այդ չհասկացավ հայ մտավորականության մի մասը: Լծվելով լիբերալիզմի, սոցիալիզմի, անկրոնության կառքերին՝ նա չհասկացավ որ Հայոց Հեղափոխության առաջին գործը պիտի լիներ՝ այնպես դաստիարակել հայությունը, որ նրա հասարակական խավերը զորութենապես լրացնեն և օժանդակեն իրար, և ոչ թե կատարի պայքար բացեն իրար դեմ: Արդյունքը,- ժողովուրդը հոգեբանորեն, մտածումով ու ապրումով միատարրելու փոխարեն, պառակտեցին՝ կասեցնելով մինչև այդ սկսված նրա վերածնունդը,- մի բան, առանց որի ոչ միայն ձայնողվում են հեղափոխական փորձերը, այլև հաճախ լրջորեն վտանգում են ազգերի ապագան: Հայ կուսակցությունները լավապես չէին ճանաչել նաև թուրքին: Այլապես՝ մեր ազա-

տագրական գործնեությունը պիտի ունենար տարբեր տարողություն ու մեթոդ:

Իսկ արտաքին պայմանները, Եվրոպա՞ն,- որը հայկական հարցը ծառայեցրեց իբրև առիթ՝ Թուրքիայի ներքին գործերին միջամտելու և սակարկելու նրա հետ - ճանաչո՞ւմ էին Եվրոպան, որի խաչին և մարդկայնությանը այնքան սին հույսեր էին կապել: Ի զուր անցան Հայոց վերածնունդի ռահվիրաների կանչերը՝ հույս չդնել Եվրոպայի վրա. «Հայաստանի մեջ է բուն հայկական խնդիրը, և մենք Բեռլինի մեջ կորոնենք այն»: Հայ ցեղաշունչ գրողի - Արվանձտյանցի - համար Հայաստանը՝ դա Հայ ցեղն ու Հողն է, որոնց պաշտամունքից պիտի քաղեն իրենց նվիրումի ուժը հայության ճակատագրով ապրող մեր բոլոր սերունդները: «Հայաստանի մեջ է բուն հայկական խնդիրը»-դա ասել է՝ դարերով իր գոյության թշնամուն և մահվան հպատակ մեր ժողովուրդը իր մեջ, միայն իր Ցեղի մեջ պիտի փնտրի իր փրկությունը: Դա ասել է՝ հայությունը պիտի առաջնորդվի էաբանական հրամայականով՝ ինքն օգնի իր ինքնը:

Հայ մտավորականության մի մասը մեղանչելով այդ հրամայականի դեմ՝ սոցիալիստացավ և իր հույսը դրեց արտաքին ուժերի - Երկրորդ, Երրորդ Ինտերնացիոնալների, «քսան միլիոննոց միջազգային բանվորական բանակի» և նման այլ հիմարությունների վրա: Մեր մտավորականությունը չհասկացավ, որ ինքն - իբրև ազգի գիտակցության օրորանը - կուսակցականանալով, դադարում է ծառայել ազգին: Այդ, հատվածականացած մտավորականությունը ճշմարիտ մտավորականություն չէ,- նմանը մեղանչում է իր կոչումի դեմ:

Հայության ու Հայաստանի թշնամիների, ինչպես և օտար, վատասերիչ միջավայրի դեմ հաջողաբար գործել կարող է միայն ցեղային համամիությունը և ոչ թե քաղաքական այս կամ այն փոխառիկ գաղափարի շուրջը հատվածական շահերի նույնությամբ ժամանակավորապես միացած անհատների խմբակցությունը: Մեր մտավորականության անցեղապաշտ մասի թեթևամտության համար դժվար թե մեղմացուցիչ պարագաներ գտնեն օրվա հասարակագերն ու վաղվա պատմաբանը:

«Բուն հայկական խնդիրը»- դա օտար լծերի տակ ուծացած հայկական զանգվածները վերստին ազգի վերածելու մեջ է: Հասկանանք այս: Իսկ դա հնարավոր է միայն քաղաքական միակրոնությամբ, մի բան, որ կընծեռնի մեզ ցեղը, Ցեղակրոնությունը: Հայը՝ դեռ անհայրենատեր, կուսակցականացավ, հատվածականացավ,- մի պարագա, որի շնորհիվ թերի մնաց Նազարեթների օրով սկսված այնքան խոստումնալի իր վերածնունդը: Այդ իսկ պատճառով հայությունը չկարողացավ հաղթահարել իր ներքին տկարությունները - չկարողացավ թարմանալ ցեղորեն, վերանորոգվել, ամբողջանալ իբրև

ազգ: Արանով բնավ չանգիտանալով արտաքին պատճառները - նաև սրանով պիտի բացատրել մեր ժողովրդի կրած թե՛ աղետները և թե՛ օրվա անգոր ու անկարող վիճակը:

«Ռազմիկ», 1942, թիվ 3:

ՁՈՐ. Գ. ՆԺԴԵՅԻ ԽՈՍՔԸ
*Հայաստանի Անկախության 25 ամյակի
տոնակատարության առթիվ*

Հայրենակիցներ.

Այսօր, Եվրոպայի պատմության ամենախռովքոտ մոմենտին, երբ մահու և կենաց պայքարի մեջ են ազգավեր մարքսիզմն ու ցեղային գաղափարաբանությունը, երբ վերաստեղծվում են աշխարհն ու մարդը, հայ երիտասարդության մի մասը դեռ շարունակում է ողորմելիորեն քարշ գալ բախտորոշ անցքերի ետևից:

Նա շարունակում է սնվել հին, մեռնող աշխարհի հոգևոր փշրանքներով, նրա հնոտիներով և սնոտիներով:

Վտրված մայր հողից և հայրենի ժողովրդի կենցաղից՝ նա դարձել է հոգեպես անհող և անհայրենիք: Գաղափարաբանորեն մոլորված ու պատեհապաշտ՝ նա չի հասկանում, որ սեմիտական ազգաքանդ ու պառակտիչ մտածողությունը վաղուց է ի կնիքը դրել օտարամոլությամբ հիվանդ բոլոր ժողովուրդների հոգու վրա: Սեմիտականությունը - հոգևոր այդ քաղցկեղը - վաղուց է կրծում և թունավորում ազգերի հոգին: Դա կեղծում է ամեն արժեք, կասկածի տակ դնում ամեն ճշմարտություն, տրորում ազգային ամեն հեղինակություն, ժիծաղելի հայտարարում ամեն սրբություն: Անիշխանացուցիչ և ստրկացուցիչ է դա: Նրանով բռնված ժողովուրդները հիմարանում են ազգովին և դադարում անգամ իրենց հայրենիքում մնալ տերը իրենց սեփական ճակատագրի:

Մեր երիտասարդության անցեղակրոն մասը դեռ չի հասկացել, որ Հայաստանից դուրս, օտարության մեջ, միայն Ցեղի գաղափարն ու պաշտամունքը կարող են փոխարինել հայրենի հողն ու ժողովուրդը. որ Ցեղակրոնի մտածողությունն է հարազատորեն հայկական ու արիական, որ կտրվելով ցեղից՝ անհատը խորթանում է իր էությունից և բաց աչքով՝ նավարկում դեպի անդունդ և կորուստ, որ մի ժողովուրդ այնքան համերաշխ է, մարտունակ ու ստեղծագործ, որքան որ ցեղաշունչ է. որ միայն Ցեղակրոնությունն է ընդունակ ստեղծելու անհրաժեշտ հոգեբանական մթնոլորտը ազգային ընդհանուր աշխատանքի ու

հաջողության համար՝ համախմբելով բոլորին, բոլորին մի նպատակի շուրջ:

Հայ երիտասարդության մի մասը դեռ չի գիտակցում, որ ժողովուրդների դժբախտությունը պայմանավորվում է նրանով, որ նրանց պակասում է մի մեծ, մի դինամիկական մի առաջնորդող գաղափար: Այդ դեպքում, մանր, պարագիտային գաղափարները ծնունդ են տալիս միջակության բռնակալության, որ եղել է ու կմնա բռնակալություններից ամենից ամոթալին ու կործանարարը: Նա չի գիտակցել դեռ նաև այն, որ մի ժողովրդի վերածնունդն ու փրկությունը սկսվում է այն վայրկյանից, երբ մի մեծ գաղափար գալիս է ենթարկելու իրեն գոյություն ունեցող բոլոր երկրորդական գաղափարները: Դա ասել է այլևս վերջ խոստոր ճամբաներին, ամպտուղ ճիգերին, ներքին իրարակերության ու թշնամանքին: Դա ասել է խոր հավատ, լավատեսություն, անսպառ կորով: Դա, մեծ գաղափարը, ստեղծում է ոգու միություն, որով վերակառուցում է կուսակցությունների և հարանվանության կողմից պառակտված ազգը: Այդ դեպքում ազգը ճանաչում է պայքարի մի հատիկ ձեռ - կազմակերպել հավերժորեն հայկականը Ցեղը ամենքի դեմ, որ խորթ են հայ էությանը:

Այդ մեծ, այդ փրկարար գաղափարը հայ կյանքում Ցեղակրոնությունն է, որ գալիս է պառակտված ժողովուրդը վերածելու ազգի փրկելով վերջինը իր բացասական, իր ցեղաշեղ տարրերի չարաշահությունից և խուժանավարությունից:

Հայրենակիցներ.

Ցեղորեն անխաթար ժողովուրդների մեջ ինքնապաշտպանության բնազդը ուժեղանում է իրեն սպառնացող վտանգի համեմատությամբ:

Բացարձակ է և՛ հետևյալ ճշմարտությունը. - Վտանգի ժամանակ զանգվածների մեջ երևան է գալիս ընդհանրականը, ցեղայինը, որի առջև տեղի են տալիս անհատականը, հատվածականը, կուսակցականը: Ցեղին են ու ցեղից են համերաշխությունն ու ինքնապաշտպանության կարողությունը: Ժողովուրդը Ցեղով է արթուն, գորավոր և ինքնապաշտպանունակ:

Ահա թե ինչու, այսօր, երբ քննության է դրված նաև յոթնիցս տուրբ մեր Հայրենիքի ճակատագիրը, ես, հայ գորականի խոսքն են ուղղում ձեզ, ձեր գուրգուրանքին հանձնելով երկու, միայն երկու բան. - այն է՝ մեր փրկարար Ցեղային Շարժումը և Հայկական Լեգեոնները: Այդ երկուսից դուրս ամեն ինչ երկրորդական է: Այսօր, միխթարության ու հպարտանքի երկու առարկա ունենք - Ցեղային Շարժումը և մեր մարտական ուժը: Ապրեցրե՛ք երկուսն էլ, որ ապրեք իբրև Ազգ և Հայրենիք:

«Ռազմիկ», 1943, թիվ 114, հունիս 17:

ՄԵԾ ԳԱՂԱՓԱՐ

Դեռ այսօր էլ, երբ մահու և կենաց պայքարի մեջ են ազգա---
քանդ մարքսականությունն ու ազգի գաղափարը, երբ հին աշխարհը
կերպարանափոխելու աստիճան վերաքննվում են բոլոր արժեքները,
դեռ այսօր էլ հայ երիտասարդության մի մասը շարունակում է սնվել
հայ էության և գոյության հետ որևէ կապ չունեցող վարդապետության
փշրանքներով:

Գաղափարաբանորեն մոլորված՝ նա դեռ չի հասկանում, որ
անհատը կտրվելով իր ցեղից՝ խորթանում է իր էությունից և բաց աչքով
նավարկում դեպի վատասերումի անդունդը, դեպի կորուստը:

Նա չի հասկանում, որ մի ժողովրդի համերաշխությունը պայ-
մանավորվում է նրա ցեղաշնչությամբ, որ անցեղահաղորդը միշտ էլ
անմիաբան է, որ ցեղի գաղափարն է հոգեբանորեն միատարրում ժողո-
վուրդը՝ մի նպատակի շուրջ համախմբելով բոլորին, բոլորին:

Ցեղը - ժողովրդի կենսաբանական անփոփոխելի տարրը- վեր-
ջինի համար խաղում է այն դերը, ինչ դեր, որ կատարում է ուղեղը
օրգանիզմի համար: Ցեղը, ցեղայինը ներդաշնակում է ազգային օրգա-
նիզմի գործունեության գլխավոր տարրերը, չհամադրում նրա բովան-
դակ ուժերը: Ցեղը հավաքիչ է, ցեղային ապրումը՝ կենտրոնածիզ:

* * *

«Մեր պապերից մեր ականջն է ընկել, մեզնից մեր որդիները
կիմանան»... ահա՛ ցեղային օրգանական մտածողությունը, որ այսօր
պայքարի մեջ է ազգալուծիչ և ապականարար սեմիտական ոգու հետ:

Սեմիտականություն - ահա՛ այն հոգևոր քաղցկեղը, որ թունա-
վորում է ազգերի հոգին, կեղծում ամեն արժեք, կասկածի տակ դնում
էթիկական ամեն ճշմարտություն, տրորում ազգային ամեն հեղինակու-
թյուն և ծիծաղելի հայտարարում մարդկային ամեն սրբություն, կա-
տարյալ դարձնելով մարդկային էակի վերջնական նավաբեկությունը:

Այդ ահավոր ախտով բռնվածները - առաջին հերթին ցեղային
անլիարժեքությամբ տառապողները - հիմարանում են ազգովին, խոր-
թանում, ստրկանում, իրենց իսկ հայրենիքում ձեռքից հանելով սեփա-
կան ճակատագրի դեկը:

Հոգևոր միությունը խախտված նման հասարակության մեջ ան-
հատը՝ անհաղորդ ցեղին, իր ազգային ընդհանրության՝ ճանաչում է մի
հատիկ իրականություն միայն - նյութականը, ժխտում ամեն կարգի գե-
րագույն արժեք և բարոյական պատասխանատվություն: Նման հասարա-
կության մեջ բարոյապես հրեշանում է անհատը և դառնում գործակալը
իր ազգայինին սպառնացող վատասերումին:

Ուշի ուշով դիտեք նման ազգերի կյանքը և պիտի տեսնեք, որ
այդ դժբախտներին ամեն բանից առաջ պակասում է մի մեծ առաջնոր-
դող գաղափար, մի մահացու պակաս, որի դեպքում քաղում երկրորդա-
կան պարագիտային գաղափարներ շարունակում են ծծել այդ ազգերի
հոգևոր կորովը, նրանց ուժերը: Այդ երկրներում իշխում են միջակու-
թյունը, տգիտությունն ու նախանձը - բռնակալություններից ամենա-
կործանարարն ու ամոթալին:

* * *

Նման ժողովուրդների ճշմարիտ փրկությունը սկսվում է այն
վայրկյանից, երբ մի մեծ և դինամիկական գաղափար, մի արև-գաղա-
փար գալիս է իրեն ենթարկելու գոյություն ունեցող բոլոր երկրորդա-
կան ու երրորդական գաղափարները:

Կա՞ մեծ գաղափարը - դա ասել է՝ այլևս վերջ խտտոր ճամբա-
ներին, անպտուղ ճիգերին, խարխափումներին, ներքին թշնամանքի,
իրարակերության:

Նման գաղափարը՝ միշտ էլ վերանորոգչական՝ իր հետ բերում է
խոր հավատ, լավատեսություն, անսպառ կորով, ոգու լիություն, միու-
թյան ծարավ, որով և՛ վերակառուցում է քանդիչ ուժերի կողմից պա-
ռակտված ազգը:

Այդ մեծ, փրկարար գաղափարը հայ կյանքում հանդիսանում է
ցեղակրոնությունը, որի միջոցով միայն կարելի պիտի լինի պառակ-
տված ժողովուրդը վերածել ազգի, փրկելով վերջինը իր բացասական
տարրերի չարաշահությունից:

Ցեղաշեղ խուժանավարը - ծնունդ հոգեբանությամբ սեմիթա-
կանացած կուսակցությունների - հասարակության մեջ փնտրում է
տգետը, միամիտը, չարավեստը և նրանց տկարության վրա կառու-
ցում իր հոգևոր իշխանությունը: Ցեղավարն, ընդհակառակը, իր ժողո-
վուրդի ծոցի մեջ փնտրում է հայրեն և մարդկորեն անշահասերն ու
առաքինին և նրանց վստահում ազգի գործը, դատը, ճակատագիրը:

Մեր իրականության մեջ ցեղակրոնությունը լույսի տակ գրեց
հայրեն չարն ու բարին, արժեքավորն ու անարժեքը և հենց այդ է
պատճառը, որ չարությամբ ու կեղծիքով գործողները թշնամացրեցին
նրան:

Հի՛ն է, աշխարհի չափ հին է այդ երևույթը: Մեր երկրագնդի վրա
ամենամեծ գաղափարը ունեցել է իր մանր թշնամիները: Տարբեր ճա-
կատագիր չէր կարող ունենալ նաև ցեղակրոնություն, որ ասել է՝ ցեղա-
ծգտում, ցեղանմանում, հավատարմություն մեր սեփական էության:

Մեզ թշնամացրեցին՝

Նրանք, որոնց մասին երկու հազարամյակ առաջ ասել է Նազով-
րեցին՝ «Միայն նա կհասկանա, որին տրված է հասկանալ»:

-Նրանք որոնց համար ազգ պառակտելը համազոր չէ ազգասպանության - կուսակցականացածները:

-Եվ նրանք, որոնք մեզ դեռ չեն հասկանում, որովհետև զուրկ են հասարակագիտական անհրաժեշտ պատրաստությունից:

Մենք հայրեն ցավում ենք Նազովրեցու կողմից աստվածորեն արգահատված դժբախտի համար, որին տրված չէ մեզ հետ համազգայ ցեղը և հարազատել մեր քարոզած այն ճշմարտությունը, թե *առանց ցեղապրումի չկա վերանորոգում, չկա ճշմարիտ մշակույթ, իսկ առանց այդ վերջինին մեզ նման ոգեսպառ ժողովուրդների համար կա ու կմնա ստույգ մահը*:

Մենք միամիտ չենք լավ բան սպասելու հատվածականացածներից, որոնցից ամենահետինը կարող է Հայաստանի կեսի կործանման պատճառ դառնալ և ոչ միայն անպատիժ մնալ, այլև խոսելու ազգի անունից:

Մեր խոսքը ուղղված է միայն նրանց - հայ երիտասարդության կուսակցական ախտից զերծ մնացած այն իննսուն տոկոսին, որ վաղուց է ճշմարտել, թե հայ կյանքի մահաբեր քաոսի հաղթահարումը ու հայ մարդու վերանորոգումը հնարավոր է միայն ցեղակրոնության միջոցով:

«Ռազմիկ», 1943, թիվ 159:

ՀԵՐՈՍԸ ԵՎ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆՆԵՐԸ⁶⁵

(Խորհրդածություններ)

Ազգերն իրենց հայրենիքի գոյությունը մարդկության առջև արդարացնում են իրենց հերոսների մահով, հերոսներ, որոնց համար մահը հաղթանակ ու հարություն է միա-ժամանակ:

Հերոսը - դա հավիտենականի կրողն ու սպասավորն է մեր անցավոր կյանքում:

Մարդս հերոսանում է աշխարհի հաղթահարումով, այսինքն՝ երբ հաջողվում է աշխարհին հակադրել իր հաղթական ինքնագիտակցությունը՝ դառնալով հող, իբրև մար-մին, պիտի հավերժանա որպես ոգի:

Հաղթանակում, հերոսանում է նա, ով իր մեջ բնությունը ոգուն ենթարկելու աստիճան գորավոր է:

Վախը դադարում է, վտանգը տեղի է տալիս, մահը մեռնում է հենց որ մարդու որդին իր գիտակցության ամբողջ զորությամբ կրկնում է - ե՛ս էլ Աստծու որդին եմ:

Վերացնելով մահվան ու կյանքի միջև գոյություն ունեցող անջրպետը, Նազովրեցին ժխտեց մահը, որովհետև հանդիսացավ հավիտենական սերմացանը ոգու հսկաների՝ սրբերի, նահատակների, հերոսների:

Հաշտվելով մահվան գաղափարի հետ՝ մարդս դառ-նում է եղբայրն ու զինակիցը այն բոլորի, որոնք մարդ-կային ցեղի պատմության բոլոր դարերում եկել ու անցել են մեր աշխարհով իբրև լույսի, հավատքի և սրի հերոսներ:

Ներհայեցողության մարդ է հերոսը: Մտատեսաբար՝ նա մի տեսակ շոշափում է իր հավիտենականը և ի տես նրա խանդավառվում՝ անգիտանալով դժվարությունները, վտանգը, մահը:

Մի՛ մտածիր հերոսականի մասին, եթե գերագույն պարտականությունների կատարման ժամանակ քեզ համար աշխարհային ամեն բան չի կորցնում իր կարևորությունը:

Ձիջո՞ւմ - Հերոսի համար չէ դա: Երբ անհրաժեշտ է, նա պիտի չափվի մահվան հետ և ընկնի բյուրեղաբյուրեղ և օծուն ճակատով:

Հերոսը, ճշմարիտ հերոսը ճանաչում է մի հատիկ վախ՝ «փոքրիկ մահով» մեռնելու վախը:

Ես հավիտենականը պիտի շահեմ մի վայրկյանի մեջ: Ահա՛ հերոսական մտածումը, մայրը գերագույն ուրախու-թյան: Այսպես են հաշվում հերոսները:

Հերոսական են մարդկային այն գործերը միայն, որոնց վրա ժամանակն ու մահը իշխանություն չունին:

Ի՞նչ երջանկություն - մեռնել այն հուսավառ հավատ-քով, որ քո աճյունից շանթանման հերոսներ պիտի ծնին:

«Ազատ Հայաստան», Բեռլին, 1943, թիվ 2/3:

ՄԻ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՁՈՐԱՎԱՐ Գ.ՆԺԴԵՅԻ ՅԵՏ

- Պատերազմ է, և մութ ուժերը վերստին դավում են մեր գոյության և ազգային համբավի դեմ, բայց և այնպես՝ գաղութահայր իրերի այդ դրու-թյան մեջ իսկ՝ անհրաժեշտ ցեղային զգաստությունը ցույց չի տալիս: Ինչո՞ւ այդպես:

- «Զիրար կխածանեին և իրարու կչարաբանեին ու կնենգեին»:

Հայոց պատմությունը այդ բառերով է բնութագրել Ներսես Մեծի ժամանակաշրջանի հոգեվիճակը: Ամոթախառն դառնությամբ պիտի հաստատագրել, որ այդ շրջանի և օրվա գաղութահայության հոգեվիճակների միջև, ըստ էության, տարբերություն գրեթե գոյություն չունի: Հոգեբանությունը նույն է և՛ այսօր. տարբեր են նրա արտահայտության ձևերը միայն:

- Որո՞նք են այդ հոգեվիճակի պատճառները:

- ա) Ստրկության դարերի առաջացրած հոգեկան ախտերը, որ պիտի չկարողանար դարձանել հայոց հեղափոխությունը: Այդ վերջինը, դժբախտաբար, չեղավ ներքին հոգեփոխիչ հեղափոխություն, միաժամանակ, և այդ իսկ պատճառով, մեր ժողովրդի մեծամասնությունը մնաց պաղ և հաճախ՝ թշնամի դեպի մեր կուսակցությունները, մնաց առանց վերածնունդի, չվերանորոգված:

բ) Օտար լծերի ազդեցությունը հայն զգալիորեն խորթացրել է իր էությունից, տկարացրել նրա ցեղային նկարագիրը:

գ) Մեր ստրկությանը միշտ էլ ընկերացած են եղել ջարդն ու հալածանքը: Եվ այդ այդպես - Սասանյան Արտաշիր թագավորից մինչև հայոց նորագույն եղեռնը: Մեր հայրենիքին տիրող բոլոր թշնամիները - թեև իրար օտար ցեղով, կրոնով, ժամանակաշրջանով - հայ ժողովրդի կենսաբանական ապագան վտանգելու և իրենց իշխանությունը տևականացնելու հաշիվներով՝ պարբերաբար ոչնչացրել են նրա ընտրանին, նրա ամենակենսունակ և վարիչ տարրերը: Գիտենք, որ ընտրանիի պակասի պատճառով, ժողովուրդները իրենց կրած ամեն մի պարտությունից հետո, հեշտությամբ դառնում են պարտվողական: Այդպիսին է օրվա հայը, և հենց դրանով պիտի բացատրել նրա օրվա կեցվածքը: Քաղաքական և հոգեբանական հոռետեսությամբ է համակված նա:

դ) Իբրև արդյունք ջարդերի և հալածանքների՝ տեղի են ունեցել պարբերական բռնագաղթեր, որով՝ հայը զրկվելով իր բնահայրենական միջավայրից, հարկադրվել է հարմարվել օտար միջավայրերի: Գիտենք - կենսաբանությունը վաղուց է հաստատել - որ ամեն հարմարում տեղի է ունենում ի վնաս հարմարվողի:

Ցեղորեն՝ գունատված է օրվա հայը:

ե) Չկան անթերի ժողովուրդներ: Անթերի չէ և հայը: Մեր նկարագրի որոշ գծերը մասամբ պետք է վերագրել մեր երկրի տեղագրությանը, որ պատմական անցյալում անկարելի դարձրեց հայ նախարական տներն հոգեբանորեն միատարրելու - ազգային մի ամբողջության վերածելու գործը: Եվ այդ է պատճառը, որ մեր պատմության ամբողջ ընթացքում մեր արտաքին թշնամիները իրենց դեմ ծառայած չտեսան հայությունը՝ միաճակատ և միաբանակ:

զ) Հնագույն այլ ժողովուրդների, նվազ թե առավել չափով, հայը ևս տուրք պիտի տար արդի քաղաքակրթության վատասերիչ ազդեցությանը: Կենսաբանորեն տկարացել է օրվա հայը - տկարացել է նրա կենսազորությունը:

Ահա՛, մոտավորապես, այն գլխավոր թերությունները - որոնք արդի հոգեբանության և հասարակագիտության օրենքների և սկզբունքների լույսի տակ քննելով միայն կարելի է արմատագիտորեն հասկանալ օրվա հայության հոգեվիճակը:

- Ինչպե՞ս կարող ենք սահմանել մեր ազգային հարցադրությունը - այսպիսով՝ մեր ժողովրդի ճակատագիրը շոշափող բոլոր խնդիրները և նրանց լուծումները, որոնք կոչված են ծառայելու իբրև Ազգային Հանգանակ հայության համար:

- Պաշտպանություն՝ ա) մեր ժողովրդի ֆիզիկական գոյության, բ) մեր ցեղային դիմագծության, գ) մեր ազգային պատվի - ահա՛ այն հիմնական խնդիրները, որոնց դրական լուծումով միայն կարող ենք պահել մեր տեղը, դիմագծությունն ու բարոյականը մարդկության ընտանիքում:

- Ի՞նչ միջոցներով կարող են լուծվել մեր գոյության հետ կապված այդ խնդիրները:

- Վերանորոգմամբ, միայն և միմիայն վերանորոգմամբ: Իսկ վերանորոգվել նշանակում է՝ վերստին դառնալ այն, ինչ որ էինք և ինչ որ չենք այսօր: Դա նշանակում է՝ ինքնանալ, դառնալ ինքնատեր, տեր իր ցեղային էության: Վերանորոգչականն էապես նոր բան չի՝ ավելացնում իր ժողովրդի էությանը, նա վերականգնում է այն, որ խորապես դրված է նրա բնակչության մեջ՝ իբրև ցեղային ժառանգականություն: Եականը՝ վերանորոգչականի համար հայ մարդկանց միջև գոյություն ունեցող ընդհանրականն է, միացուցիչը - իմա՝ ցեղայինը, և ո՞չ մի դեպքում այն, որ զատում, բաժանում է ժողովրդին և այն կազմող անհատներին: Ոգե-

սպառվածին վարում են իր անձնական կրթերն ու հաշիվները: Չվերանորոգված ժողովուրդ - ասել է՝ առօրյական մանրութների և իր տկարության գերի ժողովուրդ: Վերանորոգչական շնչից գուրկ է օրվա հայ խոսքը, հրապարակախոսությունը, և այդ իսկ պատճառով դա քանդիչ է, պառակտիչ:

Պղծաբանում է նա, ով խոսում է համերաշխության մասին, բայց դեմ է վերանորոգչական շարժմանը: Դե՞մ ես վերանորոգման - դեմ ես կյանքին, դու աշխատում էս մահվան համար: Հայը դեռ չի հասկացել, որ համերաշխության ընդունակ են լայնախոհ և բարեշունչ անհատները միայն, իսկ այդպիսին դառնում ենք վերանորոգվելով: Հայությունը Հայաստանից դուրս, փրկարար վերանորոգիչներ մատակարարեց զանազան երկրների - Ռուսաստանին՝ Լորիս Մելիքով, Եգիպտոսին՝ Նուբար փաշա, Պարսկաստանին՝ Եփրեմ, և սակայն, ինքը մնաց չվերանորոգված: Ժամանակին հայ կուսակցությունները սատար հանդիսացան Երիտասարդ թուրքերի վերանորոգչականին, որը պիտի նախապատրաստեր քեմալական հաղթանակը՝ ստույգ մահից փրկելով թուրքն ու Թուրքիան: Իսկ այսօր, որոշ հոսանքներ ճղճիմ հաշիվներով, թշնամանում են հայոց վերանորոգչականներին - մի սև ընթացք, որով ավելի ևս խորանում է ամոթանքի մեր ողբերգությունը:

Մեզ համար գիտական է հետևյալ ճշմարտությունը. իր մերձավորին, ազգին և հայրենիքին արդյունապես և անշահասիրորեն ծառայել կարող է միայն վերանորոգված անհատը:

- *Ինչո՞վ է հնարավոր վերանորոգումը:*

- Դա հնարավոր է ցեղով, ցեղային արժեքներով, ցեղային պատկանելիության զգացումի խոր ապրումով, սեղմ ասած՝ ցեղակրոնությամբ: Իսկ ցեղակրոնություն նշանակում է՝ հավատարմություն նախ մեր ցեղային էության, ապա անցած ու եկող սերունդների և նրանց մեզ ժառանգություն թողած արյան և արժեքների հանդեպ: Հայը դեռ չի՝ գիտակցել, որ ցեղի դեմ գործողը մեղանչում է ոչ միայն հարազատ ժողովրդի, այլև՝ ընդհանրապես կյանքի նվիրականության դեմ: Եականը ցեղակրոնի համար դասակարգայնացած, հարանվանացած, առօրյականացած մակերեսը չի՝, այլ՝ խորքը, ուր ապրում է համահայկականը: Եվ հենց այդ համահայկականն է, որ հայը հային դիտել է տալիս իբրև արյունի և ճակատագրի եղբայր ու իբրև հարազատ:

Իմ ցեղը, իմ ժառանգած էությունը, իմ նախահոգին - ահա՛ տիեզերաընթրումի միակ բանալին:

Միայն ցեղն է ընդունակ իրեն ենթարկելու օտար արժեքը, վարդապետությունը, կրոնը:

Ժողովուրդն, ընդհակառակը, անկարող մարսելու փոխառիկ օտարը՝ ինքնախորթանում է: Ժողովուրդը գումարն է ապրող անհատների, ազգը՝ անցած ու գոյ սերունդների - դա ճակատագրի ընդհանրու-

թյուն է. իսկ ցեղը՝ արյան ընդհանրություն, որ մշտնջենապես պայքարի մեջ է օտար ազդեցությունների դեմ: Ցեղն է մեր ոգու և մարմնի քանդակագործը: Ցեղն աստվածային այն բրուտն է, որ Հայաստանի հողից ստեղծեց մեր մարմինը, հայոց պատմությունից՝ մեր ոգին:

Ժողովուրդների կործանումն արագացնող վատասերումն է անցեղակրոնության պատիժը: Դե՞մ ես ցեղին, ասել է՝ կողմնակից ես ժողովրդիդ ապագայնացմանը, նրա մահվանը: Ցեղն է ժողովրդի օրգանական միության միակ գործոնը:

Ընդունել ցեղի գերագահությունը ժողովրդի վրա, նշանակում է՝ ընդունել հավիտենականի գերագահությունը առօրյայի, ոգուն նյութի վրա: Եվ միայն այսպիսով է հնարավոր հոգեբանորեն միատարրել, ամբողջացնել մի կոտորակված ժողովուրդ, ինչպիսին է հայությունը, և այն վերածել ազգի: Հավիտենականն է իմաստնավորում անցավորը, առօրյան և վերանորոգում այն: Չմոռանա նք այդ:

- *Ձեր կարծիքով ի՞նչն է, որ դժուարացնում է և ի՞նչը կարող է հեշտացնել հայոց վերանորոգումը:*

- Ի՞ գուր սկզբունք, գիտականություն եք փնտրում մեր կյանքում - այնտեղ դուք կլսեք կարծիքներ, միայն կարծիքներ: Ուզում եմ ասել, որ մեր ժողովուրդը շարունակում է ապրել առանց աշխարհայեցողության: Բացահայտ է, որ օրգանապես սւմբողջական մի պատկերացում աշխարհի և իր սեփական գոյության իմաստի մասին պիտի հեշտացնեն իր պարբերական վերանորոգումները, որով և իր ինքնապաշտպանությունը: Եշտելով մեր վերաբերմունքը դեպի մեր ներքին մարդը՝ մեր անձը, մենք էապես ճշտում ենք մեր վերաբերմունքը դեպի մեր նմանները, մեր ցեղը, մեր արարիչը: Այդ ակտին ընդունակ է իմաստասիրորեն հիմնավորված աշխարհայեցողության տեղը միայն: Ժողովուրդները այն չափով են ստեղծագործ և ինքնապաշտպանունակ, ինչ չափով որ նրանք տեր են մի կուռ և վսեմ աշխարհայեցողության: Դա է իմաստավորում, ներդաշնակում և լպատակահարմարորեն ուղղում ժողովուրդների առած քայլերը:

Իմաստասիրություն ստեղծել և նրա միջոցով աշխարհայեցողություն կառուցել - ահա՛ մարդկային մտքի անդադրում շարժումը: Աշխարհայեցողության - այդ լուսարծակի - պակասի պատճառով հայությունը շարունակում է մե՛ալ ենթակա չար պատահականության, և այդ իսկ պատճառով՝ հաճախ աղետվում է: Աշխարհայեցողությունը նրան վերաքննել ու վերաիմաստավորել պիտի տա մի շարք հասկացողություններ որով և՛ պիտի արագացնի նրա վերանորոգումը:

- *Որո՞նք են այդ հասկացողությունները:*

Կրոն:

Կրոնականության պակաս, ասել է՝ աստվածության, սրբության զգացումի պակաս, որի պատճառով հոգևոր շփոթի է մատնված օրվա մարդկությունը:

Հակառակ իր ստեղծած մեծ քաղաքակրթության՝ մարդը այսօր էլ դեռ ավելի կավ է, քան՝ ոգի: Այդ իսկ պատճառով, նա հաճախ առհավորեն մղվում է ընդվզելու այն բոլոր զսպիչ արժեքների, ճշմարտության և սրբությունների դեմ, որոնք կոչված են սանձված պահելու անասունն ու անասնականությունը նրա մեջ: Եվ միշտ էլ բարոյապես տկարացած մարդը իր անկումն արդարացնելու հաշվով, փնտրել է մի տեսություն, մի դավանանք, մի իմաստասիրություն: Մեր օրերի հակակրոն հովերը պիտի բացատրել մարդկային տիպի հոգևոր անկատարելությամբ: Առողջ հոգեվիճակ չէ՝ անկրոնությունը: Մարդ միշտ էլ նախ հեռանում է իր նմաններից և ապա հետո՝ իր Աստծուց: Ո՛վ հեռանում է կրոնից՝ անձնասպանորեն կտրում է իր հոգևոր զարկերակը: Իր արարչի դեմ գործողը պիտի չբաշվի գործել և իր նմանների դեմ: Կրոնը - իմաստասիրորեն առնված - միայն արարածի և Արարչի հարաբերություն է՝, այլև՝ մարդու և մարդու, անհատի և հավաքականության, անձի և ճշմարտության հարաբերություն: Կույր պատահականության ծնունդ չէ՝ տիեզերքը, և ես միակը չեմ տիեզերական անսահմանության մեջ - այդ սփոփարար հավատքն է տալիս մեզ կրոնը: Կրոնաշունչ է, ընդհանրապես, կյանքի մասին իդեալիստական ըմբռնում ունեցող ամեն մարդ: Նա, ո՛վ ընդունում է Աստծո գոյությունը՝ ընդունում է նաև իր պարտականությունը հանդեպ գերագույն իրականության - ազգ, հայրենիք, պետություն: Ուզո՞ւմ եք խորապես ճանաչել մեկին՝ խոսե՛ք և խոսեցրե՛ք նրան Աստծոյ մասին, և նա իր պաշտամունքի կամ անհավատության միջոցով պիտի մատնի իր հոգևոր հասակը: Անաստված ես, ասել է՝ զուրկ ես սրբության մկրտմանից, պարտականության զգացումից. ասել է՝ վաղ թե ուշ դու պիտի դավաճանես նմաններիդ: Կեղծ եվրոպականության գերի՝ հայ կուսակցությունները կրոնական պաղոթյուն մտցրին մեր ժողովրդի մեջ: Մարդկության թշնամի է ամեն «գիտնական», որ թուքակում է «գիտությունը ո՛չ կրոն ունի, ո՛չ էլ հայրենիք»: Մեր Երկրագնդի վրա անհայրենիք, անցեղ և անաստված է մարդկային տկարությունը, ստորությունը միայն:

Գիտություն, կրոն՝ սրանք թշնամիներ չեն, այլ՝ զինակիցներ, որոնցից մեկը գործում է մտքի, մյուսը՝ սրտի միջոցով: Չարություն է շնչում ամեն անկրոն: Մարդկային անհատը միայն այն չափով է ընկերային, ինչ չափով որ դա կրոնաշունչ է: Կրոնապես տկարացա՞վ մարդկությունը - և ահա՛ այլևս երկինք չունի նա. փլվեց նրա հույսերի աշխարհը. այսօր այնտեղ էլ մահն է գործում իր դեմ:

Մշակույթ:

Հայացքը երկնքից չկտրող սուրբը, կռվից վերադարձող հաղթական զինվորը, իր ժողովրդի ցավերն և ուրախությունները երգի վերածող աշուղը, արվեստագետը՝ գեղեցիկի երկրպագու, իմաստասերը, պետական գործիչը, բարերարը, գիտության մարդը - սրանք բոլորը, իրենց միաբան և ստեղծագործ դեգերումներով, նպաստում են իրենց ժողովրդի մշակույթին: Արժեքներ՝ գիտական, գեղարվեստական, բարոյական - ահա՛ մշակույթը: Ավելի ճիշտը՝ դա արժեքների նվիրապետորեն կազմակերպված ամբողջություն է:

Սրբագրենք այն մեծ մոլորությունը, ըստ որի՝ գոյություն ունի մի ընդհանուր, միջազգային, համամարդկային մշակույթ: Միջազգային է քաղաքակրթությունը, նաև՝ ապակրոն, և այդ է պատճառը, որ դա խեղդում է մշակույթը: Կեղծիք է նման մշակույթը, անգոյ: Ճշմարիտ մշակույթը միշտ էլ կրում է տվյալ ժողովրդի անհատականության կնիքը: Ամեն ժողովուրդ՝ իբրև անկրկնելի անհատականություն, ունի իր զարգացման - իր ինքնակառուցման և ինքնահայտնաբերման ուրույն ճամբաները: Օտար մշակութային արժեքների յուրացումը - մասնավորապես նրա արտաքին փայլի, նրա բացասական կողմերի յուրացումը - տկարացնում է յուրացնողի ազգային ոգին: Չկա՝ մշակույթ առանց կրոնականության զգացումի: Ցամաքում են նրա ստեղծագործ խանդի աղբյուրները, հենց որ դա դառնում է նյութապաշտիկ: Հայը պիտի դավանի հոգու առաջնությունը նյութի նկատմամբ, և աշխատի որ հայ մշակույթը ո՛չ թե տոնվի տարին մի անգամ, այլ՝ իբրև հոգևոր արժեքների ամբողջություն: ապրվի ամեն օր: Ժողովուրդներն իրենց մշակույթի մեջ դնում են իրենց կատարելության ձգտումը:

Մարդը այն է հոգեպես, ինչ որ է իր ստեղծած մշակույթը:

Մի այլ մոլորություն: Արդյո՞ք ամեն ժողովուրդ կուլտուրական է, քանզի լեզու և գրականություն ունի: Ո՛չ, իհարկե: Ճշմարտապես կուլտուրական կոչվելու համար բավական չեն գրողն ու գիրքը, գիտնականն ու գիտությունը: Կասկածելի է այն մշակույթը, որի ստեղծիչի հոգևոր կյանքում ավելի փուշ ու տատասկ են ածում, քան բարության ծաղիկներ: Բնավ կուլտուրական չէ ներքին իրարակերությամբ բռնված ժողովուրդը: Մշակույթը ենթադրում է սրտի ջերմություն, մարդկայնություն, խղճմանանքի արթնություն, մտածումի և հարաբերության ազնվություն, նպատակների վսեմություն - արժեքներ, որոնց պակասի պատճառով օրվա հայ կյանքը վերածվել է դժոխքի:

Մինչև որ մեր զույգ սրբերին՝ Սահակ-Մեսրոպին չմիանա մտածումի, ապրումի և գործի ազնվությունը՝ պիտի չկարողանամ առանց անոթախառն ցավի մեզ կուլտուրական անվանել:

Դաստիարակություն:

Ազգային նկարագրերի և ճակատագրերի տարբերությունը ենթադրում է վախճանաբանությունների տարբերություն: Գոյություն

չունի՝ և չի՝ կարող ունենալ կրթական ընդհանուր իդեալ: Ամեն ժողովուրդ իր կրթական իդեալն ունի, որ բխում է իր ոգուց և կարիքներից: Մեռյալ միակերպություն չի՝ վերցնում դաստիարակությունը: Ժողովուրդներն իրենց աշակերտող սերունդը պատրաստում են համաձայն իրենց հոգեբանության և կարիքների: Ազգային չէ՝ հումանիտարիստական կոչված դաստիարակությունը: Հայրենատիրության հզոր կամքով օժտված ցեղամարդը պիտի լինի անհայրենիք հայ դպրոցի իդեալը: Լուսավորությունն առանց ազգային մեծ նվիրումի՝ անհատին դարձնում է հոռետես, եսական և ցեղորեն անպետք: Հայ դպրոցը չգիտի, չգիտի՝ ամենից էականը, որ հող, թե հողի մշակելու և նրանց տիրելու համար նախապայման է նրանց խորապես ճանաչելը: Ցեղաճանաչ՝ է ն օրվա մեր ուսուցիչները: Խոսքս բացառությունների մասին չէ:

Մարդկություն:

Փորձեցե՛ք ազգային ոգին դատարկել այն բովանդակությունից, որ պատմությունը կուտակել է նրանում, և դուք ազգը կվերածե՛ք մի դիմազուրկ զանգվածի:

Մարդ և մարդկություն հասկացողություններն, ընդհանրապես, որոշ իմաստ են ստանում միայն այս կամ այն ազգի ոգու միջոցով: Ազգային հանճարն է որոշ բովանդակություն հաղորդում համամարդկայինին: Ազգության փլատակների վրա ճշմարիտ մշակույթ չի՝ կարող ծաղկել: Տվյալ ազգությունից դուրս՝ կեղծ են մարդն ու մարդկությունը: Մարդկայինը ազգայինին ներդաշնակելով՝ շահում է թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Եվ, ընդհակառակը, ազգայինը «համամարդկայինին» զոհելով՝ կորցնում է թե՛ ազգը, թե՛ մարդկությունը: Ո՛չ թե մարդն, ընդհանրապես, որ անգոյ մի բան է, այլ՝ դիմագծորեն ազգային մարդը, որ խորհում էր ազգության միջոցով. մարդը, որ բովանդակում է իր հայրենի բնությունն ու պատմությունը: Օրվա մարդը, աշխարհաքաղաքացիական խորթացուցիչ վարդապետությունների ազդեցության տակ, կորցնելու վրա է իր իրական հոգևոր կերպարանքը, իր բնացեղային էությունը: Անհրաժեշտ է մի արմատական հեղափոխություն, մի դարձ անարյուն վերացական մարդկայնությունից՝ դեպի օրգանականը, դեպի ցեղամարդը - իրական մարդը, որն իր հողին և ցեղին կապված է իր էության բոլոր թելերով:

«Եվրոպական մարդկություն» (ԺԸ. և ԺԹ. դարերի), «Համաշխարհային մարդկություն» (Ի. դարի) - ես չեմ հավատում ոչ մեկին, ոչ էլ մյուսին: Եթե գոյություն ունեցած լինե՛ր եվրոպական մարդկություն տեղի պիտի չունենային եվրոպականության համար դարերով ասիական խավար ուժերի դեմ ճակատած մեր ժողովրդի աննախընթաց ջարդերը:

Անհատ:

Դասակարգային սոցիալիզմը, քարոզելով սեր դեպի հեռավորը - երբ համազգի մերձավորների մեծագույն մասը վատասերում էր թշվառության մեջ - հակամարտության մեջ դրեց անհատն ու հավաքականությունը, և այսպիսով խախտեց ազգն իբրև հոգևոր ամբողջություն:

Անհատ, դու ազատ ես երջանկությունդ կառուցելու անգամ նմաններիդ դժբախտության վրա - այս էր երեկ և է՛, մասամբ, և այսօր: Իրերի այդ անբնական ու անբարոյական դրության մեջ, մարդկային բարոյական միտքը որդեգրեց ընդհանրապաշտությունը (ունիվերսալիզմը) իբրև հակոտնյա՝ անհատապաշտական լիբերալիզմի:

Անհատ, ուժերդ միացրո՛ւ արյունակիցներիդ ուժերին՝ հանուն մեծ ամբողջի երջանկության - այն է օրվա և վաղվա ընկերային հրամայականը: Այլ խոսքով՝ անհատն իր բարիքը պիտի փնտրի հանրության բարոյության մեջ: Ո՛վ հակադրում է անհատն ընդհանրության՝ մեղանչում է թե՛ մեկի, թե՛ մյուսի դեմ: Ազգի կյանքից, բովանդակությունից դուրս ոչինչ է անհատը:

Ընդհանրականությունն է կամուրջ ծագում անհատների էության միջև: Եվ ոգեխառնվելով միայն անհատը դառնում է հոգևոր անձնավորություն - արժեքաստեղծ ուժ: Դասակարգային վարդապետությունները, պառակտելով ազգը, այն վերածում են դիմազուրկ զանգվածների: Չանգվածն սպանում է ցեղազգացումը, առանց որի անհատի մեջ մեռնում է նաև ազգականության զգացումը: Ահա՛ թե ինչու՞ մենք ժխտում ենք լիբերալիստորեն խորհող և գործող անհատն ու դասակարգը և դավանում ազգն իբրև արժեքային ամբողջություն:

Ընկերային խնդիր:

Ո՛չ թե սոցիալիստը, այլ՝ սոցիալական մարդը: Լիբերալիզմը - ֆրանսիական հեղափոխության այդ թունավոր պտուղը պղծեց մարդկային բոլոր հոգևոր հասկացողությունները: Դա օրինականացրեց աղքատությունը, որով և՛ ընկերային քողարկված անբարոյականությունը: Միևնույն ժողովրդի ծոցի մեջ մերձավորին փշրանք նետելը հռչակեց բարեգործություն: Անհատի իմ իրավունքը և թո՛ իրավունքն է, ինչպես թո՛ պարտականությունը նաև իմ պարտականությունն է:

Ապրելու և անկաշկանդ կատարելագործելու իմ բնական իրավունքը պայմանավորվում է իմ սեփական պարտականությամբ հարգելու նմաններիս նույն իրավունքը: Հավասարապես հակաընկերային են այն անհատներն ու ընկերային խավերը, որոնք ասում են իրենց մասին՝ «ես ամեն ինչ եմ» կամ՝ «ես ոչինչ եմ»: Ազգերի կյանքում միայն մեծ ամբողջն է «ամեն ինչ», և ոչ ոք իրավունք ունի լինելու «ոչինչ»: Ո՛չ թե սոցիալիստը, այլ՝ սոցիալական անհատը - ահա՛ նոր բարոյականությունը, որով լուծվում է ընկերային խնդիրը և վերջ տրվում ժողովուրդների ներքին իրարակերությանը:

Մտածողություն:

Մեր երկրի մարդը նախ մտածում է և հետո խոսում - հայկական այդ մի հատիկ առածը կբավարարի հաստատելու արիականությունը մեր ցեղի և մեր մտածողությանը: Ցեղորեն առողջ հայի մեջ խոր է հարգանքը դեպի միտքը: Նրա մտածողությունը օրգանական է, իր խորքում՝ բարոյական: Դա իր սնունդն առնում է գոյության արմատներից, և հենց սրանում է գաղտնիքը իր արտահայտության միջոցների անբավ հարստության:

Դժբախտաբար, ազդեցությունները իրենց կնիքը պիտի դնեն մեր մտածողության վրա՝ մասնավորապես Հայաստանից դուրս: Ուշացավ, շատ ուշացավ մեր ազատագրումն օտար մտածողությունից:

Արդարև, աղքատ չէ՛ հայ ուղեղը, բայց վերջին տասնամյակներում հայությունը մեծ իմաստուններ - խրիմյաններ չծնեց: Հոգևորապես պաղ է հայ մտածողությունը - պաղ է հայ մարդու մտքի կոորդը, դրա համար էլ դա դժվարանում է թափանցել իրերի և էությունների խորքը: Նրա մտածողության պրոցեսը տեղի է ունենում կրքերի ճնշման տակ: Կուսակցական նեղմտությունն է վարում ամեն մի եզրակացությունը: Մեր կյանքում, հրապարակի վրա, հաճախ տեսնում ենք կեղծիքը՝ ճշմարտության քղամիդը հագած: Առավելապես կուսակցությունները զարգացրին մտքի այդ ածպարարությունը:

Հայ մարդն այսօր ավելի երևակայություն ու կիրք է, քան՝ ինքնականություն, իսկ նմանը - անընդունակ առարկայական ճշմարտության - հեշտությամբ կտրվում է իրականությունից և ամեն ինչ կառուցում օդի մեջ:

Ազգերն իրենց ճակատագիրը բարվոքելու մի հատիկ միջոց ունեն - պատճառագիտական մտածողությունը: Այդ մտածելակերպն է պակասում օրվա հային: Այդ պակասով է պայմանավորվում մեր դժբախտությունը: Գիտական է այդ մտածողությունը: Անհատներն ու հավաքականությունները սրա միջոցով են ազդում անցքերի ընթացքի վրա և իրենց զերծ պահում դիպվածի հարվածներից:

Ոգեսպառվածի մտածողությունը ժխտական է լինում:

Այդպիսին է օրվա հայկականը: Ազգի հետ և ազգի առջև խոսողի համար ներելի չէ՛ մտածումի ստորությունը:

«Սովորեցե՛ք լավ մտածել - այդ է բարոյականի հիմքը»:

Սովորեցե՛ք հայրեն մտածել - դա՛ է ազգային բարոյականի հիմքը:

Պատմություն:

Մի ժողովրդի ինքնագիտակցումը հնարավոր է միայն իր պատմության միջոցով:

Ժողովուրդներն այն չափով են ազգ, ինչ չափով որ բյուրեղացած և զորավոր է այդ ինքնագիտակցությունը: Չկա՝ ավելի մեծ

հանցանք, ուրացում, քան՝ իր սեփական պատմության անծանոթ լինելը: Նմանը - զուրկ պատմական զգացումից և հիշողությունից - ազգ չէ՛: Սեփական պատմությունն է մեր իմաստուն խորհրդականը, մեր ոգու դայակը, մեր ազգային խղճմտանքի վարիչը:

Իր պատմության ծանոթը երկու բան լավապես գիտի - նա գիտի, թե ի՞նչ կարող է անել և ի՞նչ պետք է անել՝ Հայն ու Հայաստանը հավերժացնելու համար:

Ցեղորեն անինքնաճանաչին պակասում են հենց այդ զույգ բաները, որ ասել է՝ սեփական ճակատագրի դասերից օգտվելու և սեփական հայրենիքին օգտակար լինելու կարելիությունը:

Քանի դեռ մեր ժողովրդին տրված չէ՛ իր պատմության իմաստասիրությունը - նա պիտի չկարողանա օգտվել նրանից: Հայությանը ճակատագրական ծառայություն մատուցած կլինի նա, ո՛վ կիմաստասիրի նրա պատմությունը:

Կուսակցականություն:

Մի ամբողջ հիսնամյակ է, ինչ հայությունը միջկուսակցական պայքարներով, ներքին ճակատի վրա, սպառում է իր ուժերը և բաց աչքով ծառայում իր գոյության թշնամիներին: Մեր վերջին կիսադարն եկավ հաստատելու, որ հայ մարդը, ընդհանրապես, աստակ չէ՛ կուսակցականանալու՝ առանց չարիք դառնալու իր ժողովրդի համար: Այդ իրողությունը ունի իր հոգեբանական պատճառները, իր բացատրությունը: Անշուշտ, ճիվաղաբարք չէ՛ ամեն կուսակցականացած հայ, բայց միջկուսակցական պայքարներում նա հեշտությամբ դառնում է այդպիսին: Տուրք տալով կեղծ եվրոպականության՝ հայ կուսակցությունները իրենց թշնամուն և հակառակորդին փնտրեցին իրենց ժողովրդի ծոցի մեջ, և խախտելով ազգի հոգևոր ամբողջականությունը՝ թուլացրեցին ճակատագրի կապը արյունակիցների միջև: Միջկուսակցական պայքարատենչությունը ենթակաների մեջ մշակեց բարոյական անխտրականություն, որով սովորական դարձան պարբերական սևացումները, դավերը, անգամ՝ սպանությունները: Շոյելով կուսակցական պատկանելության զգացումը՝ կուսակցությունները իրենց հետևորդների մեջ տկարացրին ցեղազգային գիտակցությունը: Տկարացավ հայկականը ի հաշիվ խմբակցականի: Նրանք դարձան փակ հասարակություններ՝ հասարակության մեջ, որով՝ մի գատիչ պատ իրենց և ազգի կենդանի ուժերի միջև:

Դարձասեր հայը՝ կուսակցականանալով՝ դառնում է անզեղջ, քանզի կուսակցության մեջ նա կորցնում է մտածողության ու խղճմտանքի անկախությունը և սկսում խորհել, զգալ և գործել կանոնադրորեն:

Համակ ատելություն է օրվա կուսակցականությունը: Ծիծաղ և արգահատանք են շարժում հայ կուսակցության երեմիականները հա-

մերաշխության մասին: Իմաստասիրորեն տգետ՝ նրանք չեն հասկանում, որ ամեն ատելություն անկարելի է դարձնում ճանաչումը, որով և՛ իրար հասկանալը: Բերգսոնյան փիլիսոփայության հայտնաբերած այդ ճշմարտությանը դեռ անծանոթ է հայ կուսակցականը:

Հասկանանք, վերջապես, քանի ուշ չէ, հասկանանք, որ հայը պատճառ չունի՝ կուսակցականանալու: Իսկ մեր ժողովրդի թվական տկարությունը, մեր հայրենիքի աշխարհագրական դիրքը և երեկվա մեր Եղեռնը կբավականացնեն գիտակցելու, որ հայը կուսակցականանալու նաև իրավունք չունի:

Հայրենիք:

Հայրենիք - սկիզբն ու վախճանն է մեր մտածումի, ապրումի և գործի: Երբ մեր շրթունքները մրմնջում են ցեղի մասին, մեր աջը ցույց է տալիս Հայաստանը: Մենք հավատում ենք Հայաստանին - դա նշանակում է, որ կյանքում սրբազնագույնը մեզ համար Հայրենիքն է: Մենք շնչում, ապրում ենք Հայաստանով, միշտ պատրաստ տառապելու, գործելու և մեռնելու նրա համար: Դա՛ է արժեքների արժեքը մեզ համար: Դա է մեր սրբազան ցավը, կարոտը, ուրախությունը, մեր գոյության իմաստն ու իրավունքը, մեր անմահությունը միաժամանակ:

Ազատություն՝ - այո՛, երբ հայրենիորեն և ազատորեն գործելու և կատարելագործվելու կարելիություն կա:

Իրավունք՝ - միայն սեփական հայրենիքում, ուր արդար իրավունք մեզ տալիս է մեր՝ դեպի նմանները ունեցած պարտականության անթերի կատարումը:

Երջանկություն՝ - հայրենագուրկներիս համար՝ Հայաստանից դուրս խաբուսիկ են բոլոր տեսակի երջանկությունները: Երջանկություն - մեր ժողովրդի ճակատագիրը բարվոքելու համար թափված, մեր աշխատանքով սրբագործված ուրախության գնով:

Չկա՛, կյանքն ազգին և հայրենիքին պատարագելու չափ մեծ երջանկություն չկա՛ աշխարհում:

Հայրենատիրություն՝ - ահա՛ վերանորոգչականի մեր դավանանքը, որի իրականացումը պիտի ուշանա այնքան, որքան ուշացավ մեր ժողովրդի վերանորոգումը:

Երիտասարդ սերունդ:

Ճակատագրական է ամեն մի նոր սերունդը: Ավելի քան այդպիսին է օրվա մեր երիտասարդ սերունդը: Իր ձեռքում է գտնվում ցեղի և հայրենիքի ճակատագիրը: Հայաստանը կլինի կամ չի լինի, և դա կախված է իրենից: Նրանից է կախված - թագավոր թե թափառական ժողովրդի վերածել հայությունը: Այո, միայն այդ գիտակցությամբ ապրող սերունդը կարող է ծառայել իր ցեղի հավիտենականին: Կործանարար ու դժբախտ է անհավատ սերունդը - նա՛, որի համար տիեզերքը անհոգի նյութ և շարժում է միայն: Հավասարապես դժբախտ և ար-

գահատելի է այն սերունդը, որ բավարարվում է օտարության հացով: Մեր նորահասը պիտի յուրացնի հայ վերանորոգչականի դավանանքը - Աստված, ցեղ, հայրենիք, որպեսզի իր ժողովրդի անցյալը, ներկան և ապագան կապակցաբար, ստեղծագործորեն ապրել կարողանա: Նա իր ամբողջ հասակով պիտի նետվի հրապարակ սատարելու հայրենի վերանորոգմանը, եթե չի ուզում ապրել, տառապել և մեռնել անհայրենիք:

Ընտրանի:

«Երկրի աղը» - արդար՝ որակում:

Ոգու ծնունդ՝ դա՛ է ապրեցնում մարդկային ոգին: Կրողը սրբության, հերոսականի և հոգևոր գեղեցկության զգացումների: Նրա շնորհիվ են զարգանում կրոն, արվեստներ, իմաստասիրություն: Նա՛ է կապը հավիտենականի և առօրյայի միջև: Ճշմարիտ առաջնորդ, առանց որի ոչինչ են իշխանությունն ու իշխանավորը:

Նրանն է կոչումներից ամենասրբազանը, պատասխանատվություններից ամենամեծը: Ազգերը մի հատիկ ճշմարիտ ազնվականություն ունեն - դա էլ ընտրանին է: Նրա միջոցով են բարձրանում և նրա հետ են ընկնում ազգերը: Հասարակության մեջ շատերը կարող են մեղանչել օրենքի, բարոյականի, հավաքական շահերի դեմ, բայց այդ մեղանչումներից չի՛ խախտվի հանրային բարոյականը, չի՛ անբարոյականանա հասարակությունը: Սակայն, բավական է, որ ընտրանիին պատկանող մեկը կոպտորեն մեղանչեց իր կոչման դեմ - այլևս քանդված համարեք ժողովրդի հավատքը, համարումը, բարոյականը: Ընտրանին իր կյանքի կենդանի օրինակներով է վարում ժողովրդին:

Կրոնապես պա՞ղ է եկեղեցականը՝ հակակրոն է ժողովուրդը:

Հոգեպես էսնա՞ֆ է ուսուցիչը, այլևս կարիք չկա՛ ավելի մեծ դժբախտություն բաղձալ նրա ազգին: Հավիտենականի շնչից՝ զո՞ւրկ է գրողը՝ նա անխուսափելիորեն պիտի դառնա ստորության քարոզիչը:

Պարտվողակա՞ն է զինվորը՝ այլևս նա հեռացել է իր սրբազան առարկայից - հայրենիքից, և վաղն իր ուրացումը կարող է դավաճանության հասցնել:

Շահասե՞ր է ազգային գործիչը՝ նվազ ազգասիրություն ու նվիրում փնտրե՞ք ազգի լայն խավերի մեջ:

Այսպես է ընտրանին - նա գործում է իր կյանքի օրինակներով:

Եկեղեցական, ուսուցիչ, գրող, գիտնական, զորական, գործիչ - ահա՛ ընտրանին: Սրանց կոչումը հրամայողաբար պահանջում է ամբողջական և ներուժ կյանք:

Օրգանապես ապաքաղաքական է ընտրանին, որով՝ բացարձակապես անկուսակցական պիտի լինի դա:

Շեղվե՞ց իր կոչումից - ժողովրդի անկումը դառնում է անխուսափելի:

Ազգային բարոյական:

Դա է անհրաժեշտ հիմքը ազգի հոգևոր կառույցի, և դրանում է կայանում ազգի իրական ուժը: Կա՞ այդ բարոյականը - կա ազգը. պակասո՞ւմ է դա - նվազում է կարևորությունը բնական գործոնների - ցեղի, հայրենի հողի, ինչպես և ազգություն ստեղծող այլ կարգի ստորոգյալների: Մեր վերաբերմունքը դեպի մեր կենսաբանական արարիչ ցեղը՝ սրանում փնտրեք՝ ազգային բարոյականի արմատը: Ցեղն է ազգի գերագույն օրենսգիրը բարոյական բնագավառում: Ազգային բարոյականը ենթադրում է մի օրինակարգ և հանրապարտադիր ընթացք, որից ամեն շեղում համարվում է հոգևոր մահափորձ ազգի դեմ: Իսկ ընթացքը - ըստ վաղեմագույն մի իմաստասերի - դա այն է աշխարհի համար, ինչ որ է գետանցքը՝ գետի համար: Արդյոք, այսօր խախտված չէ՞ գաղութահայի ազգային բարոյականը: Այդ հարցին պատասխանելու համար, պետք է ճշտել, թե իրենից ի՞նչ է ներկայացնում օրվա հայն իբրև միտք, զգացում և կամք: Ավելի պարզ պետք է ճշտել, թե այսօր ինչպիսի՞ զգացումներ են տիրապետում նրա հոգում: Այդ իմաստով բարոյահասարակական մի վերլուծում տրտմությամբ պիտի համակի ձեզ: Ի՞նչ էինք երեկ: Այդ մասին թող խոսի ինքը՝ դարերի հայրը. «Մի տնից չեինք, բայց մի ձենով էինք»: Ցեղորեն բարոյական էր հայը. «Մեջք մեջքի տանք՝ սարեր շուռ տանք»: Սոցիալապես առողջ էր նա. «Ջացն Աստծուց, ես էլ հետը, ո՛վ հասնի՝ թող ուտի»: Սոցիալապես արդար էր. «Այն մարդը որ Աստված ունի՝ աղքատ չէ»: Իդեալիստ էր նա. «Չող ու մոխիր կեր, տմարդից հաց մի՛ մուրա»... Ցեղորեն հպարտ էր. «Չայը չհոգնի՝ չի՛ նստի»: Ծուլության հացը չսիրող է. «Ոտքդ քարին զարնվի՛ խղճմտանքդ քննի»: Բարոյապես զգայուն էր. «Իր ծառը ծարավ թողած ուրիշինը ջրողը ո՛չ հարություն ունի, ո՛չ էլ թողություն»: Ազգայնորեն զգաստ էր. «Առյուծը կատվին խեղդել չեմ տա»: Տղամարդ էր հայը:

Այս էինք երեկ - որակի՛ ազգ:

Մեջբերածս՝ հայկական առածների այդ փոքրիկ ծաղկաքաղը - որի մեջ մեր ժողովուրդը դրել է դարերի իր բարոյա-ազգային փիլիսոփայությունը՝ կրթականացնի հաստատելու, որ ստրկության մեջ, օտար լծերի տակ անգամ մենք եղել ենք ազգային բարոյականով գորավոր ժողովուրդ: Եվ հենց դրանում չէ՞ գաղտնիքը, որ մենք կանք ու կմնանք, իսկ մեզ հասակակից շատ ազգերից մնացել է քարե հիշատակ միայն: Ապա ուրեմն՝ եթե մեր սերունդները մտածեին, ապրեին և գործեին օրվա հայի նման՝ այսօր հայությունից արևի տակ մնացած կլինեին մի սեղմ տապանագիր միայն: Տեսանք, թե ի՞նչ էինք երեկ, զգում ենք, թե ի՞նչ չենք այսօր, և գիտենք, թե ի՞նչ պիտի դառնանք վաղը՝ իբրև ազգ չկորչելու համար:

Ազգային բարոյականի տեսակետից՝ մի Գյուլբենկյան ավելի չարժի, քան Չայաստանի մի գեղջուկ, և մի զորավար, մի ուսուցչապետ, քան մի համեստ արհեստավոր, եականը հավիտենական հայկականությունն է, որ ազգությունը նվիրագործում է իր ամեն մի անդամի մեջ:

Ազգային բարոյականը - ամեն բանից առաջ - պայմանավորվում է մի ժողովրդի ստեղծագործ համերաշխությամբ: Դրսեցի թե տեղացի, իմաստասեր թե անգրագետ, չեզոք թե կուսակցական - հայ մարդիկ են սրանք, որոնց հանդեպ տածածո պաղությունը կայենության է համազոր: Ներազգային կյանքում սպանում է ո՛չ միայն սուրը, թույնը, այլև՝ անտարբերությունը: Ճակատագրի եղբայր է ամեն հայ: Ավելին՝ ամեն հայ՝ դա դու՛ ես - ահա՛ ազգային բարոյականի անխախտելի օրենքը: Այդ օրենքի դեմ մեղանշողը քանդում է իր ազգության հիմքերը, դա թշնամին է իր ազգի: Որակի՛ ազգ էինք երեկ: Չաղետվելու և չկորչելու համար՝ վերստին պիտի դառնանք այդպիսին՝ հրամայողաբար: Անվերջ որակավորվելու, ազգ դառնալու պրոցեսի մեջ են բոլոր ժողովուրդները: Իբրև ոգու ժողովուրդ՝ մեզ համար ավելի հեշտ է որակավորվել: Աշխատենք դառնալ «թանկարժեք քար», որպեսզի «ծանր կշռվենք և շատ արժենանք»: Դա՛ է պահանջում մեզանից ազգային բարոյականը, մասնավորապես մեր բնաշխարհից դուրս:

Պրոպագանդա:

Չգո՛ւշ, մեկ էլ զգո՛ւշ, դարձյալ զգո՛ւշ, քանզի թշնամիներ ունեն և դավադրված ես - ահա՛ արդի քաղաքական պահի հրամայականը հայերիս համար: Մեր ժողովուրդն այսօր ավելի՛ մեծ թվով թշնամիներ ունի, քան ուներ կես դար առաջ: Եվ պատճառ չունենք կարծելու, թե վաղը մեր թշնամիները կդադարեն թշնամանել մեզ: Խոսքս մեր կոտորածների հեղինակի մասին չէ, այլ՝ այն օտարազգի պետական, հասարակական, գիտական գործիչների, որոնք վատահամբավելով մեզ իբրև ժողովուրդ՝ սուրն ու տապարը դրին մեզ ջարդողի ձեռքը: Նմանների թիվն այսօր ավելի՛ մեծ է, և թույնը՝ ավելի՛ զորավոր, քան էր անցյալ պատերազմի նախօրյակին: Այսօր էլ չարահամբում է հայությունը: Ինչո՞ւ օտարը մեր մեջ այնպիսի հատկություններ է տեսնում, որոնց բնավ տեր չենք:

Վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում մեզ վերագրեցին հետևյալ մահացու մեղքերը - թափառատենչություն, անմարտունակություն, հրեական ընչաքաղցություն և այլ նման հատկություններ, որոնց կրողը, օրվա եվրոպացու հասկացողությամբ, բարոյապես կորցնում է իր գոյության իրավունքը: Այդ հատկություններից ո՛չ մեկը հայկական չէ, բայց և այնպես՝ վերագրվեցին մեզ: Ինչո՞ւ: - որովհետև՝ տասնամյակներ են, ինչ հայությունն էապես կատարում է միայն իր տկարությունների պրոպագանդան: Միակողմանի կլիներ, եթե փորձեինք

միայն քաղաքական հաշիվներով բացատրել հակահայ պրոպագանդան: Սփռված երկրե երկիր և անմիաշունչ՝ հայությունը միջկուսակցական պայքարներում դրսևորում է իր էության ամենաբացասական գծերը, և, այսպիսով, նյութ մատակարարում հակահայկական քարոզչությանը:

Այն, ինչ որ ցուցահանում է հայը Հայստանից դուրս, մեզ իրավունք չի տալիս հակահայկական ամեն վատության համար միշտ էլ միայն օտարներին դատապարտել: Այսօր - երբ հայկական ճակատագիրը մեկից ավելի անդունդների վրա պիտի կոխի և անցնի - այսօր իսկ պակաս չեն ինքնավարկաբեկման դեպքեր որոշ տարրերի կողմից:

Պրոպագանդա, ասել է՝ ինքնահայտնաբերում, ինքնաներկայացում: Պրոպագանդան ամեն բանից առաջ մատնում է պրոպագանդիստի ներքին մարդը: Հայը - որի համար այսօր գոյություն չունի հանրապարտադիր և ո՛չ մի ճշմարտություն, արժեք, հեղինակություն - օրվա իր հոգեվիճակով ատակ չէ՝ կառուցողական և հայասիրական պրոպագանդայի: Օտարասեր՝ նվաստ կոչվելու աստիճան և անինքնաճանաչ՝ օրվա հայն ընդունակ չէ՝ արժեքային քարոզչության: Պրոպագանդան, ամեն բանից առաջ, պահանջում է ինքնահարգանքի խոր զգացում՝ ծնունդ սեփական արժեքների և արժանավորության գիտակցության, մի հոգեվիճակ, որ հայ մարդու մեջ ստեղծում է միայն վերանորոգումը: Պետք է գիտակցել և այն. որ ո՛վ հայերիս խորապես չի՝ ճանաչում և հասկանում նա մեզ բնավ չի ճանաչում:

Մեռյալ լեզվաբանությամբ և աղքատիկ պատմագիտական ծանոթություններով կարելի է միայն մոտավորապես ճանաչել հային: Մեր հանդեպ արդար լինելու համար՝ մեզ պետք է ճանաչել սպառիչ կերպով, քանզի հայը ոգու՝ ժողովուրդ է, իսկ այդպիսին տեր է ավելի խոր և բարդ էություն:

Մի ճշմարտություն ևս - որպեսզի օտարը մեզ ճանաչի՝ նախապայման է, որ նախ մենք մեզ ճանաչենք իբրև ցեղային կարողականություն և էություն:

- *Պիտի ուզեի լսել ձեր կարծիքը հայ վերանորոգչական շարժման մասին:*

- Պայքարներից ամենածանրը և միաժամանակ ամենասրբազանը - դա ցեղային տեսակի հավերժացման համար մղվող պայքարն է: Այդ պայքարին են լծված հայ վերանորոգչականները: Ցեղորեն ու մարդկորեն առողջ ժողովուրդներն իրենց պայքարը կենտրոնացնում են իրենց գոյությանը և էությանը սպառնացող ամենամեծ չարիքի դեմ: Դա նշանակում է, որ նրանք ընթանում են ամենամեծ ընդդիմության գծով: Հայ կյանքում միայն վերանորոգչականներն են վարվում այսպես, որով՝ նրանց ընթացքն հայորեն և մարդկորեն բարոյական է:

Կյանքի ստիպողականությունն է վերանորոգումը, նրա օրենքը, հրամայականը - վերանորոգվիր կամ մեռիր: Կուզեի, որ ամեն հայ մարդ զգար վերանորոգչական գործի վեհությունն ու վերանորոգչական գործիչի ողբերգությունը:

Մարդկային ցեղերի պատմությունը չգիտի՝ ավելի մեծ և ավելի սուրբ գործ, քան մի ժողովրդի վերանորոգումը:

Չվերանորոգվածի համար՝ դժվար է հասկանալ վերանորոգվածին - ահա՛ ակն ու աղբյուրը մեր ողբերգության:

Վերանորոգումի ատակ է միայն նա՛, ով սկսել է զգալ, ընդհանրապես, օրվա աշխարհի, և, մասնավորապես, հայ կյանքի հոգևոր դատարկության զարհուրանքը:

- *Ձեր վերջին խոսքը:*

- Ազգովին խորհենք, ապրենք և գործենք այն, որ բարի է Հայաստանի համար:

«Ռազմիկ», 1943, թիվ 169-174:

ՀԱՅ ՑԵՂԱՅԻՆ ՇԱՐՄԱՆ ՍԿՁԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

ա) Ցեղն է գոյարմատականը: Դրանում են օրգանապես ներդաշնակված ոգին և արյունը: Դա՛ է մեր բարոյականի, խղճմտանքի և նպատակի կառավարիչը:

բ) Ցեղն է ազգության հիմքը, իսկ վերջինը՝ ընկերային միակ բնական կազմակերպությունը:

գ) Պետությունը ղեկավարվում է ցեղի կամքով և ազգային ընկերության պաշտպանման և զարգացման ծառայելու սկզբունքով:

դ) Ընկերության կազմակերպությունը և ընկերային արդարությունը հենվում են ներցեղային բարոյականի վրա: Ներցեղային բարոյականով առաջնորդվող ընկերությունը միայն կարող է ապահովել ազգի գոյատևումը, ինչպես և նրա անդամների հոգևոր, բարոյական, տնտեսական շահերի ամբողջականությունը:

ե) Անհատի ազատության, ստեղծագործության, պարտականության և երջանկության աստիճանաչափը՝ դա կախման իր զգացումն է ցեղի ճակատագրից և ուրախ նվիրումը՝ նրա հավիտենականին:

զ) Անհատն այն դեպքում է միայն ազատ, երբ մեռնելու կամքով է մոտենում բոլոր այն հարցերին, որոնք շոշափում են ցեղի և հայրենիքի ճակատագիրը:

է) Անհատն ստեղծագործ է, երբ նվիրապետական զգացում ունի իր ցեղի հավիտենական արժեքների հանդեպ:

ը) Անհատը պարտաճանաչ է, երբ ունի իր խղճմտանքի վավերացումը, թե անթերի է նվիրումի իր կամքը՝ ցեղին:

թ) Անհատն երջանիկ է, երբ կյանքի բարձրագույն իմաստը տեսնում է այն գիտակցության մեջ, թե հզոր է իր ցեղը:

ժ) Հզորությունն է աղբյուրը դրական ամեն առաքինության և ստեղծագործության: Դա՛ է կյանքի իմաստը:

ժա) Ցեղն է հզորության պարզևատուն:

ժբ) Անցավորից դեպի անանցն երկարող ճամբին ցեղն է միայն հավիտենական: Նրան հաղորդակից դառնալով՝ միայն հնարավոր է կենսաբանորեն հավատավորել կամքը, իմաստավորել կյանքը:

ժգ) Ցեղը ժխտում է ամեն կարգի հատվածականություն, կուսակցականություն, դասակարգային «ես» և շահ՝ ազգի ներքին կյանքում: Դա պահանջադրում է հայոց լիագումար ազգահավաքումը հայրենի երկնքի տակ և ազգային ներդաշնակ մի համակերպություն, որում հայը՝ հայի մեջ տեսնում է ճակատագրի ճշմարիտ իր եղբայրը:

ժդ) Հայրենատեր է ցեղը - ստեղծագործ, նորոգիչ և հաղթանակիչ ներքին ամեն տկարության:

ժե) Ցեղային շարժման ամեն մի զինվորը պատվի ուխտով հավատում է, թե՛

- Հզորությունն է իմաստը հայ ճակատագրի:

- Հավիտենական է Հայաստանը:

ՑԵՂԱԿՐՈՆԻ ԴԱՎԱՆԱՆՔԸ

Հայ են:

Ես ավանդապահն եմ Հայոց ազնիվ արյունին:

Ես ժառանգորդն եմ ու տերը Հայաստանի:

Ես պահակն եմ Ցեղիս հոգևոր հարստության ու դրոշակիրը նրա պատմական կոչումի:

Ես կղավանեմ ու կպաշտեմ ցեղիս ստեղծագործ Աստվածը:

Ցեղս մեծ է ու արժեքավոր:

Ուժի անսպառ աղբյուր է նա, գիտակցության ջահ, առաջնորդ և ապավեն:

Ցեղս արյունի սրբազան միությունն է, որ ճակատը կհարդարի թշնամու դիմաց և ներքին պառակտումները կվերացնի:

Ցեղս ընկերային արդարության անշեղ դատավորն է, որ կմերժի դասակարգային ամեն հասկացողություն:

Հայաստանը հարազատ մայրն է ամեն Հայի՝ պարզևաբաշխ ու լիառատ:

Ցեղակրոն են:

Ես նվիրված եմ Ցեղիս պայքարին ու հաղթանակին:

Իմ կյանքս, կարողություններս ու նվաճումներս - դիրք, փառք և հարստություն - պատկանում են ու ծառայում են ո՛չ թե ինձ, այլ՝ Ցեղիս:

Իմ գոյությունս մեկ նպատակ ունի միայն - անաղարտ պահել երակներիս արյունը և Ցեղս տևականացնել:

Իմ կյանքը մեկ արդարացում ունի միայն - տիրանալ հայրենի սուրբ հողին եւ կառչել նրան:

Իմ մեծագործ նախահայրերիս պատմությունը, մշակույթը և լեզուն ինձանով չեն վերջանում, այլ՝ կշարունակվեն ու կծաղկեն ինձանով:

Ես լսում եմ կանչը իմ վտանգված Ցեղիս:

Արյունիս մեջ՝ զգում եմ պայքարի կրակը և հոգուս մեջ՝ արևը հավատքի:

Ցեղիս ու Հայրենիքիս համար պատրաստ եմ գործելու և մեռնելու:

Որոշումս անդարձ է, կամքս՝ անընկճելի:

Ահա կուխտեմ ես Մամիկոնյան զորավարների մեռնելու ուխտով. «Քաջութեամբ մեռցուք ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազգիս մեր եւ մի՛ տեսցեն աչք մեր կոխան ոտից պղծալից լեալ գարբարանս մեր»:

Ուխտեցի՛:

Յետևեցե՛ք ինձ:

«Ռազմիկ», 1943, թիվ 131:

ԱՆՁՆԱՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՄ⁶⁶

Կրելով կնիքը Հայաստանի բնության ու պատմության՝ հա՛յ եմ ես:

Մտածումով և ապրումներով, սակայն, ես մարդ եմ, համաճարձ:

Ես ընկերն եմ անիրավվածի, եղբայրը՝ հալածվողի, և զինակիցը՝ բևեռն բևեռ ավելի արդար աշխարհի համար մարտնչողների:

Դավանանքս է - մարդկայնություն, ավելի՛ մարդկայնություն:

Ոգու մարդ եմ, և իբրև այդպիսին, միանգամայն ան-հարմար այն բոլոր պաշտոնների համար, որոնք ենթակայից որոշ աստիճանավորություն են պահանջում:

Ինձ տրված չէ քայլել մարդու հետևից, եթե նա թա-գավոր իսկ լինի:

Ոգու մարդուն վայել է՝ նվաստանալ անգամ իր աստծու առջև:

Խղճմտանքից զատ ես ճանաչում եմ երկու գերագույն դատավորներ ևս - Աստված և Ժողովուրդ:

Առաջինի դեմ գուցե և մեղանչել եմ, իսկ երկրորդի դեմ՝ երբե՛ք:

Հերոսական գործերից ոչ նվազ ներշնչող է մահը հերոսական: Ապա ուրեմն, մեռիր այնպես, որ մահդ էլ ծառայի հայրենիքիդ:

Ահա՛ իմ դավանած հայրենասիրությունը:

Ների՛ր, Տե՛ր, ների՛ր ինձ, եթե մի օր հայրենիքիս օգտակար լինելու մտքով մեղանչեմ կամքիդ դեմ:

Արդա՛ր է հայրենիքին ծառայել ամեն ինչով, բացի ստորությունից:

Կյանքիս գարնան՝ պատանու իմ միտքն ու սիրտը իրենց սնուցիչներն ունեին.

- Արարա՛տը, որ թեև քանիցս խլվեց մեզնից, բայց երբեք չեղավ օտարին, և չի՛ լինելու.

- Հայ լեզուն, որ օտար լուծ ու նվաստություն չճանաչեց, ու մնաց ստեղծագործ անգամ պատմության ամենամթին դարերում, երբ օտարը կիշխեր Հայաստանում.

- Եվ շինարարական խանդը հայի, որը դեպի իրեն հարգանք ու հիացմունք պարտադրեց իր գոյության և՛ բարեկամին, և՛ թշնամուն:

Սրբազա՛ն երրորդություն...

Այժմ, երբ մահաշունչ զնդաններում կյանքիս աշունն եմ բուրրում, դարձյալ նույն իդեալական արժեքներն [եմ] սնուցանում հայ մարդու իմ սերն ու հպարտանքն արդար:

Ըստ իս՝ ամեն մարդ-անինքնաճանաչ մի Պրոմեթեիդ է, որով մարդկային ամեն մի եություն-մի շղթայված զորություն:

Իր կարողական ուժերից առավելագույն չափով օգտվում է նա միայն, ով, ինձ պես, հաջողում է ոգու լարվածությամբ շղթայագերծել իր եությունը:

Ինձ հատուկ է ազգային մտքի կրթոտությունը, իբրև արգասիք խոր հավատի ու համոզվածության, թե հայը, իբրև ուրույն

ստեղծագործ ազդակ, նույնչափ պետք է մարդկության, որքան և՛ թվապես, և՛ քաղաքականապես հզորագույնն ազգերից:

- Ինչպե՞ս կուզեիք, որ վարվենք ձեզ հետ՝ հարցրին ինձ:

- Որպես ռազմիկի, որը տմարդներին, թեև հաղթա-կան լինեն, իրեն արժանի թշնամի չի համարում:

Մեկն սպառնաց ինձ:

- Մահվամբ չեն վախեցնում: Նրան, որից - ինչպես գիտեք - հաճախ վախեցել է մահը՝ ասացի ես:

Եվ... լռությունը կնքեց մեր կարծ փոխասացությունը:

Չեմ սիրում միջակությունը նպատակի, զոհաբերության, տառապանքի:

Միջակությամբ չես աճի, չես հսկայանա հոգեպես:

Հերոսանում է նա, ու ընթանում է գերպարտականության ճամբով:

Անիծեցի ես աշխարհավար մեծերին.

- Չկա՛ն մեծեր, կա մեծություն, հոգո՛ւ մեծություն: Կա՞յր ես եղիր Ավրելիոս. իմաստասե՞ր ես՝ Սոկրատ եղիր. զորավա՞ր ես՝ Ավարայրի վարդա՛ն:

Մեծ անունները առանց հոգու մեծության նման են կավե անդրիի՝ դրված ոսկե պատվանդանի վրա՝ Մասիսն ինձ ասաց:

Սո՛ւրը, թե՞ գրիչը: Թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը - ես սիրեցի ու գործածեցի երկուսն էլ:

Սակայն, դրված երկընտրանքի առջև՝ ես պիտի նախ-ընտրեի առաջինը, քանզի լինում են ժամանակներ, երբ գրիչը, խոսքը, ճշմարտությունը իրենց ճամբան հարթելու համար կարիք են զգում սրի:

Սիրո՞ւմ եմ գրիչը, որը, միաժամանակ, և՛ սուր է, որ գիտի ի պաշտպանություն արդար դատերի հազար սրագեն բազուկներ բարձրացնել:

Սիրո՞ւմ եմ սուրը Հայոց արքայի, որը «գետին չնկավ», այլ իբրև հրեղեն կանթեղ, մնաց կախված Սեպուհ լեռների վրա, և պատմության անասող գիշերներին հայի դարավոր ճամբան լուսավորեց:

Սուր և գրիչ - աստվածայի՞ն զենքեր, տրված մարդուն պաշտպանելու իրավունքն ու սրբությունն աշխարհում - իմ ձեռքում էլ հաճախ փոխարինեցին իրար:

Եվ... չպարտվեց, «գետին չընկալ» և՛ իմ սուրը...

Մի հաղթանակի օր Սյունյաց իմ արծիվ զինակիցները ասացին ինձ.

- Երբ մեռնես՝ գլխիդ տակ կղնենք սուրդ, և կքանդակենք գերեզմանաժայռիդ վրա՝ այստեղ հանգչում է նա, որ գործեց իբրև կենդանի սուր...

Հոգիս վերստին արդար հզորանքի է ծարավի և ահա՛ անճառելի հպարտանքով կրկնում եմ մի տողը ստոիկյան իմաստասերի՝ «Արքա՛ն Հայաստանի անտառների - կատաղի առյուծը ոսկեբաշ»...

Ի՞նչ, Թրովադան երբեմն էր ստվեր մեծ անցյալի, թե՞ գրական մի հուշ միայն:

Ո՛չ, ո՛չ, դեռ այսօր էլ՝ մեր պատմության բարձունքից դիտելով Հայաստանում ես տեսնում եմ ավելին, քան այն, ինչ որ դա ներկայացնում է իբրև հողային տարածություն, և իբրև թիվ բնակչության:

Թեև մեզմից խլված են առյուծաբնակ մեր երկրամասերը, հայ էության ներհատուկ առյուծությունը, սակայն, մնում է, և պիտի մնա:

Սպանվում է և՛ առյուծը, առյուծությունը՝ երբե՛ք:

ՈԱԶՄԻԿԸ ՉԻ՛ ՄԵՌՆՈՒՄ

Մարդը գիտեր իրերի կարգը, գիտեր, որ երբ կա կյանքը՝ չկա մահը, նա գիտեր այդ, և անխռով վայելում էր իրեն տրված օրն ու արևը:

Ի՛նձ, սակայն, ինձ էր ճակատագրված կյանքն ու մահը ապրել միաժամանակ:

Վաղուց է, ինչ աշխարհն ինձ մեռած է կարծում, թեև ես դեռ կոխում եմ երկրի երեսին, թող որ երկրագնդից, անծայր ու անծիր, ինձ թողնված է մի տարածություն - կալանավորի մի կույր խցիկ, որը դժվար թե կարողանար երկու մեռելների գերեզման տալ:

Ես մեռա՛ դեռ չմեռած: Ավելի ստվեր, քան ապրող էակ, ես և՛ կամ, և՛ չկամ: Թեև կա կյանքի անոթը՝ կեցության ձևը, բայց չկա կյանքը, կյանքի զգացումը չկա:

Ես ապրում եմ՝ կյանքն ու մահն իրար խառնած: Ա՛հ, կարող է, մարդ կարող է փոխել բնության կարգը: Կյանքն առանց կյանքի՛... Ո՞վ էր ապրել այդ:

Ես կամ և չկամ... Եվ, բարե՛, այդ իսկ վիճակում կու-գեի մեռնել մարտական մահով, և կանգնել հավերժության սեմին՝ դեռ չսպիացած

* Սեմեկա (ծանոթ. հեղինակի):

վերքերով... Չէ՛, ռազմիկը չի՛ մեռնում: Մեռնե՛լ... Բայց մի՞թե դեռ կամ, դեռ ապրում եմ ես...

Ես ասում եմ՝

- Ժամանակն է ամենածանր բեռն աշխարհում, և՛ ամենաթեթևը, միաժամանակ: Եթերի պես անզգալի նրանց համար, որոնք երանորեն ժպտում են երկնքի վճիտ օվկիանին, կամ դաշտերում բացված ծաղկին, մի այլ հոգեվիճակում դա տիեզերաշենքի ծանրությամբ է ճնշում մեր էության ամեն մի հյուլեի վրա:

Կալանավոր եմ, և ահա՛ լսում եմ սրտիս զարկը մե՛կ, Ե՛րկու... Ո՛չ, ո՛չ, դա սիրտս չէ, այլ ժամանակի ծանր ծեռքը, որն իր երկաթե մուրճն է իջեցնում զանգիս վրա՝ մե՛կ, Ե՛րկու...

Ես կամ,- ասում է ժամանակը,- նրանց համար, որոնք պատճառ ունեն զգալու իմ առկայությունը, համրելու իմ օրերը, ժամերը, վայրկյանները՝ ես կամ...

Կա Պրոմեթեյը տառապող-կան նաև նրա ցավերն ամոքող օվկիանիդները: Տրվում է ցավը մարդուն, նրա հետ՝ նաև այն մեղմելու կարելիությունը:

Հաղթահարել նյութը - զրկել ժամանակն իր կապարից, ցավն՝ իր սրությունից, լյարդ պատառատող անզղծին՝ իր ճիրաններից- ահա՛ գերագույնն արվեստներից՝ մայրը բոլոր արվեստների, որոնց ծնունդ է տվել մարդը: Ատարաքսիա՛ պիտի ասեր դասական դարերի հույնը. ստեղծա-գործ խանդ՝ ասում է մերօրյա արվեստագետը. ներքին երկուացում, որի դեպքում զատվում ես քեզ մտրակող ցավից և մտահայեցողաբար այն դիտում իբրև իմաստասիրական նյութ՝ ասում եմ ես:

Հաղթահարել ժամանակը՝ այն անզգալի դարձնելու աստիճան - աստվածային այդ արվեստին հավատարիմ՝ ա-մեն օր մտովի ես անցնում եմ այն ճամբաներով, որ կոխել են աստվածները հին, այցելում եմ Հելլադան՝ ճեմում ու վիճում Աթենքի իմաստասերների հետ, հայտնվում պատմության ծանոթ ռազմադաշտերում, թևս երկարում զինաթափվելու պատրաստ մարտիկին, վիրավորին և, վերջապես, սրիս և Մասսին կռթնած - արթուն հսկում եմ Հայաստանի սահմանների վրա...

P.S.

Չհասկանալ նրան, ով խոսում է Հայաստանի համար ստացած վերքերի լեզվով, նշանակում է ո՛չ հայ, ո՛չ էլ հայրենասեր լինել:

Ամենասրբագանը խաչերից, միաժամանակ և ամենա-ժամը -
դա ճակատագիրն է հարազատ ժողովրդի:

Այն կրողին և՛ վա՛յ, և՛ պատի՛վ յոթնիցս:

Յերո՞ս ես, ապա ուրեմն, տուր ապացույցը, որ աշխարհից -
կյանքից ու մահից էլ զորավոր ես դու:

1955, մայիս:

ԱՆԱՎԱՐՏ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՄԵՏԱՊՈԼԻՏԻԿԱ⁶⁷

ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մարդս չի ծնվում կատարյալ, դա դառնում է ինքնամշակմամբ,
ինքնահաղթահարումով, որով կյանքը առաքելություն է:

Կուլտուրական մարդը դա ներքին կյանքի մարդն է (ամբոխ-
ներից պակասում է այդ ներքին կյանքը, նրանք ապրում են առանց
ինքնաճանաչումի և աշխարհաճանաչումի, առանց ղեկավարող
սկզբունքների՝ քաշված կյանքի եւ պատմության օրենքներից):

Պրոգրեսը կարելի է արագացնել, անշուշտ, բայց ոչ այն
չափով, ինչ չափով կարծում են թե կարելի է արագացնել կաբինետ-
ային երազատեսները: (Բնությունը ստեղծներ չի սիրում), պրոգրեսը
ենթարկվում է բնության այդ օրենքին:

Կյանքի դարաշրջանները այլ բան չեն, քան հոգեկան հասու-
նության ֆազաներ: Ոչ մի հասունացում հնարավոր չէ արհեստական
ծևով, առանց խեղելու դա (այդպես է բնության մեջ, նույնը՝ մարդկու-
թյան):

Մի ժողովուրդ զարգանում է բնականորեն և կանոնավոր կեր-
պով, երբ աստիճանաբար անցնում է իր հասունության բոլոր ֆազա-
ները (որոնցից ամեն մեկը հնարավոր է դարձնում մյուսը):

Պրոգրեսի նորմալ ընթացքը (ժողովրդի կյանքի կառուցման,
պետական սարք ու կարգի հաստատման) - նախ՝ օրենքները հաս-
տատվում են ոգիների մեջ, վերջը՝ ընդունում սահմանադրության ձև:

Այսինքն՝ հոգեւոր պրոգրեսի ճամփով դեպի արտաքին պրոգ-
րեսը: Հասարակական խղճմտանքը արդյունք չէ պետական օրենքնե-
րի, ընդհակառակը, պատմությունը հաստատում է, որ օրենքներն են
հայելին հասարակական հոգու, որ պետական ռեժիմը արտացոլում է
ժողովրդական խղճմտանքը:

Օրենքը չէ ստեղծում մարդը, այլ մարդը՝ օրենքները:

«Օրենքները փոխելուց առաջ, անհրաժեշտ է փոխել մարդ-
կանց» (Aug. Conte, Philosophie positive):

Օրենքը դա ընկերային մի մեծ ուժ է, ժողովրդական մի հզոր
պաշտպանություն, երբ ծնունդ է առնում մարդկանց ներքին կյանքում
և ապա նվաճում նրանց արտաքին կյանքը:

Կատարյալ ներդաշնակություն հաստատությանց եւ մարդ-
կանց միջև, հանրային իրավակարգի եւ ժողովրդի ոգեկառույցի միջև:

Երբ ժողովրդի հոգին ավելի կուլտուրական է, քան իրավակար-
գը, պետական ռեժիմը փոխվում է բռնությամբ, հեղափոխությամբ:

Երբ հակառակն է՝ պետության ղեկավարությունը անցնում է բախտախնդիրների ծեռքը, բռնակալների, որոնք օգտվելով զանգվածների հոգեկան կուրությունից, երկիրը դարձնում են իրենց կրքերի և անձն(ական) շահերի շահաստան (այդպես են Եվրոպայի հարավ-արևելյան երկիրները՝ Հունաստանը, Սերբիան, Ռոմանիան, Բուլղարիան, Թուրքիան):

Քաղաք(ական) ազատությունը ծնունդն է բարոյական ազատության:

Ազատ կյանք կա միայն այնտեղ, ուր անխաթար խղճմտանքներ կան (Ռենան):

Մարդս տալիս է իր մերձավորներին միայն այն, ինչ որ ունի:

Ազատության նախապայմանը - ինքնատիրապետումն է, ինքնահաղթահարումը, իր տկարությանց հաղթահարումը:

Ազատագրությունը զենքի գործ է, հաջողության, հաղթանակի:

Ճշմարիտ ազատությունը դա սկսվում է բարոյական վերանորոգմամբ, վերածնունդով:

Ամենախնաստուն և ամենագորավոր հեղափոխականը ժամանակն է:

Դիպվածական և լրիվ ազատագրություն, առանց հոգևոր վերադաստիարակության և առանց քաղաքացի(ական) տղամարդացունի, գիտական անհեթեթություն է:

Սեկտանտն ասում է՝ գաղափարն ամեն ինչ է, մարդը՝ ոչինչ (հաստատությունները ամեն ինչ, անհատը՝ ոչինչ): (Հաստատությունը դա կոնկրետացյալ գաղափար է): Դա ասել է՝ հաստատությունները չեն ստեղծված մարդու համար, այլ մարդը՝ հաստատության: Նմանները մոռանում են, որ ամենապայծառ գաղափարը մնում է իբրև չոր արստրակցիա, երբ կապը կտրված է նրա [և] հասարակական ոգեկառույցի միջև:

Ռեժիմը չի ուղղում մարդկանց, ընդհակառակը՝ մարդիկ են սրբագրում, փոխում ռեժիմը:

Հաստատությունները պիտի արտահայտեն կենցաղը, ավանդությունները, հավատալիքները, ծգտումը ցեղային առանձնահատկությունների այն ժողովրդի, որի համար կյանքի են կոչված (քրդերին տալ չվեյցարական սահմանադրություն ! ?):

Ինձ կարելի է պարտադրել մի օտարոտի ռեժիմ, բայց ինձ չի կարելի դա դարձնել հասկանալի եւ ընդունելի: (Իսկ մարդս չի կապվում այն բանին, որ չի հասկանում):

Հաստատությունները հոգի ունեն: Հոգի ունեն նաև ժողովրդ(ական) զանգվածները: Անհրաժեշտ է սերտ կապ սրանց միջև: Միայն այդ դեպքում [է] բարեբարը:

Օրենքը՝ նախ մտայնություն ոգու մեջ և ապա հետո՝ իբրև սահմանադրություն: (La loi n'ecrite suppose la loi non n'ecrite, Renan).

Պետություն, որ նման է ձեզ (Սոլոն):

Ոչ թե նորը, այլ նորոգում (Ցիցերոն) (Non nova, sed noviter!):

Օրենսդիրը ոչինչ պիտի ստեղծի, որ կկրեր արսույուտ նորության բնույթ (չտեսնված, չսված, չսպասված): Նա նախ պիտի ուսումնասիրե հասարակական պսիխիկան և յուր օրենքը պիտի հարմարացնե նրան:

Չի կարելի արագորեն հասունացնել: Գոյություն չունի արագ պրոգրես: Արհեստականորեն արագացված պրոգրեսը արհեստականորեն արագացված անկում է:

Պատմությունը մի բան գիտի - աստիճանական տրանսֆորմացիա: Կատարելությունը չի կարելի իմպրովիզեա՝ անել: Գազան անասունը մարդու մեջ ավելի է ուժեղանում, երբ ուզում ենք մեկեն, առանց աստիճանական բարելավումի դարձնել կատարյալ էակ:

Բոլոր վերանորոգումները պետք է հաշտեցնենք ավանդությունների հետ: (Հյուն[իսային] բևեռում վարդեր չեն բացվում):

Ժողովրդիս սոցիալիզմ տվի, կարծելով, որ դա էլքբսիր է երջանկության, բայց դուրս եկավ, որ սոցիալիզմը նրա համար մահաբեր թույն է: Եվ այժմ մեռնում են այն սպանիչ գիտակցությամբ, որ սպանել են ժողովուրդս:

Ամեն քաղաք-սոցիալական բռնացում՝ խեղում է ժողովրդի հոգին:

Պրոգրեսը փրկիսոփայության խնդիր չէ, այլ ժամանակի: Քաղաքականության և պատմության մեջ պետք է թիկունք դարձնենք տեսություններին և հենվենք փաստերին:

Իր աճումի մեջ բռնացումի ենթարկվող ժողովուրդը մեռնում է հոգեպես: (Բարին բնության մեջ աստիճանական բարին է պտուղը, երեխան, աշակերտը դպրոցում...)

Ընդհանուր բարիքը դառնում է չարիք, երբ չի արտացոլում մասնավոր բարիքը:

Երբ ես լավ եմ՝ ասել է լավ է հասարակությունը: (! ? Չէ, երբ լավ է ժողովուրդը՝ լավ եմ և ես):

Նորվեգիացին - ամեն բանից առաջ հայրենիքս:

Շվեդացին - ես ազատ եմ (երգում է), բայց իմ ազատությունից պիտի օգտվեն օրենքին ենթարկվելու համար:

Իտալացին և իսպանացին⁶⁸, երբ դժգոհ է, իրեն համարում է օտարական յուր սեփական երկրում (քաջությունը սրանց մոտ ճշմարիտ արիություն չէ, հերոսություն չէ: Դա մոտենում է այն համարձակության, որ արևելցիները անվանում են փեհլեվանություն):

Նա, ով ասում է ես ամեն բանից առաջ, ամեն բանից վեր՝ չի կարող ծառայել ո՛չ գաղափարի, ո՛չ դրոշակի, ո՛չ ցեղի: Դա ծառայեցնում է իրեն և՛ գաղափարը, և՛ դրոշակը, և՛ ցեղը:

Տկար կուլտուրայի տեր ժողովուրդների մոտ գոյություն չունի իդեական կուսակցական պայքար, այլ՝ կա պարտիզանականություն, իսկ պարտիզանականությունը ժխտումն է իդեականության:

Բուլղարիան՝ քաղաքական սպանությունների դասական երկիրը:

Պարտիզանչինան ենթադրում է խղճմտանքի և բարոյականի անկում:

Գիտությունը հաստատում է, որ քաղաքականության մեջ բացարձակը բացարձակորեն հարաբերական է:

Փաստերը իրավանց բարձրության վրա են, ուր ռեժիմը և օրենսդրությունը զարգանում են համաձայն ժողովրդի հոգեւոր մշակույթի:

Չկան մշտական կոնսերվատորներ և հեղափոխականներ: Իմաստուն գործիչը պիտի լինի միաժամանակ թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը: Ես պահպանողական եմ, երբ վտանգ կա փողոցային անարխիայից, հեղափոխական՝ երբ հանրային մտածողության ու կյանքի քարացում կա: (Ես հանրապետական եմ, երբ գտնվում եմ Շվեյցարիայում, Ռուսաստանում՝ մոնարխիստ): Ժամանակի, տվյալ մոմենտի համար արժեք չունի այն բանը, որ արվում է առանց հաշվի առնելու ժամանակը:

Հոգով թաթարացած ռուսը ազատությունը հասկացավ այնպես, ինչպես որ հոգեհիվանդ Նիցշեն հասկանում է հզորությունը՝ «Իմ մեծության արձանը պիտի ցցվի փլատակներից եւ դիակներից կազմված մի լեռան վրա»:

De la doctrine à la pratique il y a du chemin. Դոքստրինայից մինչև պրակտիկան մեծ ճամփա կա (Գամեթարու):

Իմ նպատակն է մասնավոր փաստերից և երևույթներից բարձրանալ մարդկության ընդհանուր օրենքների: Դա question de fait է, փաստի հարց է:

Ընդհանուր վտանգի ժամանակ միջկուսակցական կռիվները ազգասպանության են հավասար:

Իշխանությունը դառնում է օրինականացյալ անիշխանություն, երբ ընդհանուր խղճմտանքի կոնտրոլ չկա:

Փնտրի պատճառը անցքերի և իմաստը փաստերի հասարակագիտական մեծ սկզբունքների լույսի տակ:

Քաղաքական ազատությունը ծնունդ է առնում բարոյականից:

Սոցիալական խնդիրը բարոյական խնդիր է: Օրենքը փոխել է առաջ, փոխիր մարդը:

Ergo,* քաղաք[ական] ռեժիմը պիտի ներդաշնակ լինի մշակույթին:

Ամբողջական էմանսիպացիան մեկեն գիտական ересь** է:

Ազատ օրենքները դառնում են տևական, երբ զարգանում են հասարակ[ական] ոգուն զուգահեռ:

Օրենքները լինում են երկարատև միայն այն ժամանակ, երբ համապատասխանում են բարքերին:

Գրված օրենքի աղբյուրը չգրված օրենքն է (որ գրված է սրտում):

Բարքերը զարգանում են եւ ուշ թե <շուտ> պարտադրվում որոշումներով:

Ամեն բարեփոխում պետք է սկսվի խղճմտանքից:

Ահա այն սկզբունքները, որոնց վրա հանգչում է պատմության փիլիսոփայությունը:

Իմաստաբար դեն ենք նետում միայն այն, որը կարող ենք հաջողաբար փոխարինել:

Որքան արժեն մարդիկ, այնքան էլ արժեն նրանց տրված ֆունկցիաները:

Ազատությունը չի առնվում, այն սովորում են:

Ամեն մի աղետի, դժբախտության արմատում գտնում ենք մի սխալ կամ մի մոլորանք:

Միայն իրերի սիրտը թափանցելով կարելի է նրանք վերստեղծել:

Ինչ որ ընտրողներն են, այն էլ ընտրյալները:

Իրավունքն առանց ուժի պարզ արստրակցիա է:

Իդեոլոգները սխալվում են, կարծելով, թե ազատությունը կարող է իմաստություն ծնել, ընդհանուր իմաստությունն է ծնում ազատությունը:

Կոպիտ բռնությունը միշտ էլ առաջացնում է ընդդիմություն:

Հանրապետություն սահմանադրելը հեշտ է, դժվար է սահմանադրականներ ստեղծելը:

Քաղաքականությունը հավասարակշռության գիտություն է:

Քաղաքական իմաստությունը գտնվում է չափավորության մեջ:

Սրանք են պատմության պոզիտիվ դասերը, պրոգրեսի օրենքները: (Գիզո, Շատոբրիան, Տիերի, Մինե, Տիետ, Միշել, Տոկվիլ, Կինե, Դյուրյուր, Ռենան, Տեն, Բարանտ, Կուլանժ, Օգ. Կոնտ):

* Ergo – հետևաբար (լատ.) (ծանոթ. խմբ.):

** Ересъ – հերձված (ռուս.) (ծանոթ. խմբ.):

ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՑՔԱՅԻՆ ԱՐԴԱՐԱՑՈՒՄՆԵՐ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Ռենեսանսը վերանորոգեց նախաքրիստոնեական դասական մարդու հղեալը: Չակառակ միջնադարին, որ գտնվում էր եկեղեցու հեղինակության իշխանության տակ, Ռենեսանսը ձգտում էր մարդու լրիվ ազատագրության⁶⁹: Ազատություն եւ անհատապաշտություն - այդ երկու հիմնական գծերն էին բնութագրում վերածննդի շարժումը: Ոչ մի մորալ, սահմանափակում թողնված ինքն իրեն - մարդս ինքը պիտի գտնի իր երջանկության ճամփան: Այստեղից է բնորոշ գիծը, Ռենեսանսի օպտիմիզմը: Այսպիսով ազատագրվեց էգոիզմը:

Մարդու «ազատագրության» 2-րդ քայլը կատարեց ռացիոնալիզմը, որը հեռացրեց <Աստծուն> աշխարհից եւ մարդուց: Ըստ նրա աշխարհում գոյություն ունի միայն մեքենական պատճառականություն: Տիեզերքի կատարյալ մեխանիզմում տեղ չկա արտաքին միջամտության: Դեիզմ* Աստծու տեղը որոշեց տիեզերքն դուրս (Տրանս-ցենդենտ Աստված):

Երրորդ քայլը կատարեց պոզիտիվիզմը, աստվածաբանությունը և մետաֆիզիկական համարելով մարդկության կողմից ապրված-անցած զարգացման երկու ստադիաներ: Մարդս պիտի հետաքրքրվի միայն փորձառական իրականությամբ:

Այդ աշխարհայացքային ըմբռնումները գործադրություն գտան նաև էկոնոմիկական գիտության մեջ և ազդեցություն տնտեսական կյանքի և արտադրության վրա: Ազատատենչությունը՝ այնքան հատուկ Ռենեսանսի էպոխային՝ թափանցեց տնտեսագիտական մտածողության մեջ: Ազատություն մտքի, սրտի և աշխատանքի, այսինքն՝ անձնավորության և նրա հանրային հարաբերությանց՝ սա պիտի անդրադառնար կյանքի ամենալայն ասպարեզի տնտեսության վրա:

Ադամ Սմիտը (1723-1790), որից սկսվում է տնտեսագիտությունը՝ ստեղծեց էկոնոմիկական լիբերալիզմը: Ըստ նրա, ինչպես տիեզերքը մի մեխանիզմ է, որ հետևում է իր օրենքներին, կատարյալ ներդաշնակության մեջ, առանց կարիքն զգալու Աստծո միջամտության, այնպես էլ հասարակությունը մի մեխանիզմ է, որ ինքն է ղեկավարում իր ուժերը և օրենքները, և այսպիսով ձեռք բերում անհրաժեշտ ներդաշնակությունը:

* Դեիզմ - ֆր. deism (լատ. deus - աստված բառից)- 17-18դդ. կրոնափիլիսոփայական ուսմունք (ծանոթ. խմբ.):

Տնտեսական գործունեությունը դա մի փակ մեքենական սխառն է, որ կարող է ամենալրիվ ներդաշնակությունը ստեղծել, երբ պետությունը և բարոյական օրենքը չեն միջամտում:

Երեք ֆակտորներ են շարժում տնտեսական կյանքը՝ ազատություն, շահ, մրցում, որոնք փոխադարձաբար կանոնավորում են իրար: Շարժիչը տնտեսական էգոիզմն է:

Ergo, գոյության պայքարը հասարակության կյանքում չպետք է սահմանափակել, այլ պիտի թողնել ազատ, քանզի դա է օրենքը առաջադիմության:

Դարվինը այդ օրենքը վերագրեց ողջ օրգանական բնության: Ամեն կենդանի արարած գտնվում է մշտապես գոյության պայքարի մեջ: Չաղթում է ավելի զորավորը և ավելի հարմարը: Այս ճամփով է տեղի ունենում բնական ընտրողությունը. արժեքավորը և զորավորը կյանքում: Նույնը տնտեսության մեջ:

Տնտեսապես տկարները և սակավարժեքները կկորչեն, իսկ զորավորները և արժեքավորները կշարժեն տնտեսական կյանքը: Ընկածները կծառայեն իբրև ոտք առաջադիմության:

Այսպես տնտեսագիտությունը արտացոլեց էպոխայի գաղափարները՝ ազատություն, անհատապաշտություն, ռացիոնալիստական լավատեսություն և էգոիզմ, իբրև օրենք գոյության պայքարի: Պոզիտիվիզմը ետ մղելով հավատը և մետաֆիզիկական կտրեց մարդկային միտքը գերբնական իրականությունից: Այսպիսով ծնունդ առավ մատերիալիզմը, որը ավելի ևս ազդեց տնտեսագիտության վրա:

Քաղաքականությունը նպատակ ունի կարգավորելու մարդկային շահերը, անալիզ անելու նրանց փոփոխականությունը:

Քաղաքականությունը փոփոխական է, ինչպես ինքը՝ կյանքը: Դա կրոնական դոգմա չէ: Դա ապրիոր բաների վրա չի հանգչում: Դա ընթանում է կյանքի հետևից և ստանում նրանից լոզունգներ:

Պետական գործիչը պիտի 3 գիտությանց տվյալներով՝ պատմափիլիսոփայության, հասարակագիտության և զանգվածների հոգեբանության, <տա> ճշմարիտ դիագնոզն այն չարիքի, որ մի ընկերաբան պիտի անվաներ հայկական ազգային չարիք:

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈՒԲԼԵՄԸ

ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՏԱՌԱՊԱՆՔ:
ԿԱՐԾԻՔ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ամենայն ուղիք ի ծով վազեն, եւ ծով ոչ լնու:

Ամենից անհաստատ դաշինքն այն է, որ կնքում ենք բախտի հետ:

Մշտականությունը օտար է իմ բնության: Ես դարձնում եմ իմ անիվը՝ ահա՛ իմ խաղը: Ուժգնորեն դարձնում եմ անիվս. բարձրացիր նրա վրա, եթե չես վախենում վաղը գլխիվայր դուրս գալ:

Ճշմարիտն ասելով՝ ինքը քեզ պատկանող բարիքներից զրկվեցիր: Իրավունք չունես տրտնջալու իմ դեմ՝ զրկվելով քեզ չպատկանող բաներեն: Հարստություն, դիրք, աստիճան և այլն ինձ են պատկանում: Բախտը նախագգուշացնում է մեզ՝ դավաճանելով:

Պատահական երջանկությունը և՛ անարժեք է, և՛ անարդար:

Ո՞վ է անմատչելի մարդկային չարության և զրպարտության համար:

Ապերջանկությունը անիրաժեշտ է առաջադիմության համար:

Բախտն այնքան էլ անսիրտ չէ՝ նա ամեն ինչ չի խլում մեզնից:

Լավագույն ճակատագիրը աշխարհում՝ կյանքի քաղցրությունների մի քիչ դառնություն խառնել:

Երջանկության ծոցում հանգչող սիրտը դեպ ձախորդությունները ավելի զգայուն է լինում:

Մահկանացու՛, ինչո՞ւ քեզնից դուրս կփնտրես երջանկությունը, որը քո մեջ կկրես: Մոլորանքի և տգիտության մռայլ ամպը խանգարում է ձեզ՝ տեսնելու զայն:

Պատահական երջանկությունը լինում է վաղանցիկ: Նրա վարդերը շուտ են թառամում և մնում է միայն փշալի ոստը:

Եթե երջանկությունը մեզ չի ազատում վախեն՝ անարժեք է դա:

Եթե իմ հարստությունը դառնում է պատճառ ուրիշների չքավորության՝ անծեք է դա: Ինչո՞ւ ես մուրացկանորեն ուրիշի բախտից բարիքներ սպասում, երբ կարող ես սեփականդ ունենալ:

Հարստությունը, ճիշտ է, կխոստանա, բայց չի տար մեզ երջանկություն (հարցրու՛ հարուստին, թե իր հոգին մի վայրկյան ազա՞տ է հոգսերից եւ ձանձրությից: Չկորցնել, ավելին չահել...):

Գերագույն երջանկությունը դա է, որ պատճառ կդառնա և այլոց երջանկության:

Աստիճանն արգելո՞ւմ է տկարությանց մուտք գործելու մեր սիրտը: (Թերությունը, մեղքը, հանցանքը աստիճանավորի մոտ ավելի մատնիչ են և ավելի զգվելի):

Արդյո՞ք նվազ են խժժվում նրան, որի ճակատը լուսավորված է փառքի ճառագայթներով:

Երջանկությունը գորություն է, հապա ինչո՞ւ նրա առջև կողոպ երջանկիչը (դա կորցնելու մտածումեն կողոպ):

Կան հաճույքներ, որոնք սիրինային ցանցեր են:

Հաճախ ասելով այդ, մենք ավելի մոտեցած կլինենք ճշմարտության սրբարանին, հաճախ մեզ այցելում է երջանկության ուրվականը, նրա կրկներևույթը և մենք՝ երջանկածարավ մարդը միամտորեն այն երջանկության տեղ է ընդունում:

Ճշմարիտ երջանկությունն այն է, որը միաժամանակ բարի է դարձնում մարդս:

Իմ թախժության գլխավոր պատճառը այն է, որ Չարը գոյություն ունի և ընթանում է առանց պատժի այն աշխարհում, որի թե՛ ստեղծիչը և թե՛ վարիչը անսահման բարի էակ է:

Առաքինությունը ոչ թե չի վարձատրվում, այլ հալածվում է անողորքաբար: Դա ոտնակոխ ընկած է մեղքի ոտքերի առջև և խմում է դառն բաժակը՝ որը չարագործները պիտի դատարկեին:

Մխալ է, միայն ազնիվն է զորավոր:

Մեղքը չի մնում անպատիժ, առաքինությունը՝ չվարձատրված:

Արատավորությունը տկարություն է:

Առաքինությունը՝ հզորություն:

Անզորությունը հավիտենական ճամփորդակիցն է չարաբարոյության:

Չարություն գործելը անզորության նշան է:

Կարելիություն ունենալ չարիք գործելու՝ հզորություն չէ:

Ուրախացուցիչ խղճմտանքը հետևանք է բարեսիրության:

Երջանկություն- դա մեղանչելու ազատություն չէ, ինչպես և անպատժելիություն չէ:

Չարերի հզորությունը ցնորք է:

Իմաստունը չի լքվում, երբ բախտը զինվեց նրա դեմ, ինչպես քաջ զորականը չի զայրանում, երբ նրա ականջին զենքերի շայունն է հասնում:

Մաքուր մարմինը՝ դա անսահման ուժերի ամբար է:

Երջանկության փոխարեն մենք նրա ստվերն ենք հալածում:

Քաղաքականապես ազատ ենք, բայց և այնպես ստրկականության շղթաների հետքեր ենք թողնում:

Ամեն մի ձախորդությանդ դեմ տուր առաքինությանդ և հույսիդ վահանը:

Ամեն ինչ կատարիր արթուն խղճմտանքիդ աչքի առջև:

ԿՈՐԾԱՆԻՉ, ԿՈՐՍՏԱԲԵՐ ԵՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ,
ԱՐԳԵՍՏԱԿԱՆ, ԽԱԲՈՒՄԻԿ ԴՐԱ ԽՏԸ

Որոնք են նախապատճառները՝ հաշիշի, մորֆինի և կոկայինի միջոցով արբենալու պահանջի. երեք են պատճառները՝ անձնական, հասարակական, միջազգային:

Բարձր կյանքի կարիքը, ֆիզիկական և հոգեւոր ուժերի ազատ արտահայտության կյանքի կարիքը, հարստանալու ծարավը, քանզի առօրյան հաճախ ծանր և անուրախ է: Այնքան պարտականություններ կծանրանան ու կձնշեն անհատի հոգու վրա, դա վարում է մի անհավասար գոյության պայքար, ենթակա այնքան զրկանքների և ստորացումների: Ոչինչ խորապես չի շոշափում մեր հոգին: Չկան տոներ, չկա շեփոր, չկա խենթացուցիչ ուրախություն: Այդ պայմաններում մարդու թե՛ ֆիզիկական և թե՛ հոգևոր ուժերը նվազում են և աշխարհը սկսվում է թվալ միօրինակ և անհրապույր:

Կյանքի տնտեսական և ընկերային պայմանները, ուր իշխում են անհրավությունն ու անարդարությունը, ուր հաղթական են ճարպիկ, անգրոշ միջակությունները, անձնակենտրոնները, սակավարժքները, ուր ավելորդ մարդ են սևատեսները, մելանքոլիայի ենթակաները, տկարականները և ազնիվները:

Արդար է Բողլերը՝ մարդկային սիրտը իր մեջ կրում է սաղմը ավելի բարձրիբարձր կյանքի, որի մեջ նա իրեն տեր և ոչ ստրուկ պիտի զգա, որի մեջ գեղեցկություն, ուրախություն, թեթևություն պիտի զգա՝ տոն կուզի: Նա, եղել է մի վայրկյան, երբ ճաշակել է երջանկությունը և գիտի նրա քաղցրությունը, գիտի, թե որքան գեղեցիկ է և մեծ աշխարհը, երբ երջանիկ ես, և վերստին կփնտրե հիմը...

Նա գիտե, որ հնարավոր է երջանկությունը, բայց կոժվարանա իրեն երջանիկ զգալ՝ ահա նրա ողբերգության ակն ու աղբյուրը:

Սոցիալիզմի դար է՝ քրիստոնեության երկինքեն զատ կա երկիրը, որի վրա Դրախտ կփնտրի, կկարոտի, կերագի:

Ջղերի դար է, հիվանդ, անասելիորեն զգայուն՝ երջանկությունը, որը հաշիշի դեր կատարե իր ցավերի դեմ:

Բայց խուսափում է մեր կարելիությունեն, այդ Դրախտը, մենք նկրտում ենք մտքով խաբել կյանքը,՝ մենք նետվում ենք դեպ արհեստական ու խաբուսիկ դրախտը՝ էվֆորիստիկ թույների, նարկոտիկների խաբուսիկ Դրախտը, մենք խորտակում ենք նրա դռները և ներս խուժում... Մենք հիվանդոտ երանություն ենք փնտրում, որը մեզ առերևույթ ազատում է կյանքի վշտերեն և պարտականություններեն, և

մթագնելով մեր գիտակցությունը և էքզալտե անելով մեր զգացումներ՝ մեզ տալիս է խոր ապրումների իլլուզիան:

«Մի ժամ առանց օպիումի, ահա՛ սարսափը, անզերծանելի (неотарапномомо) ցավը, որից չկա փրկություն, քանզի այդ ծարավը և նրա հազեցումը չի կարող դա մարել: Ես անիծյալն եմ, որը ուղեւորա յերոսա են ազատվելու համար ընկնում է հալած արժիճի մեջ» (Կլոդ Ֆաբետ) «մի բան միայն, մի բայ տառապում էր»:

«Ո՛չ երջանկությունը, ո՛չ էլ դժբախտությունը ստեղծած են մի մեծ բան կյանքում»:

Եթե կյանքի նպատակը հաճույքը համարեցիր՝ վախճանդ կորուստն է:

Այլ է կյանքի նպատակը՝ ուրախ զոհաբերության ճամփով դեպ կատարելություն: (Եթե հաճույքը լիներ կյանքի նպատակը սողողները և պարալիտիկը երջանիկ պիտի համարվեմ, քանզի ապրում են մի անհեթեթ հաճույքի փողոսկրյա ապարանքներում...):

Մոռացում կամ էկզալտացիա՝ ահա թե ինչ է փնտրում նարկոտիկը - կամ մարել ցավը, կամ սաստկացնել գրգիռը ոգու:

Արևելքը հաշիշիստ է և օպիումիստ:

Արևմուտքը ալկոհոլ և կոկային:

Հաշիշը ոչինչ չի տալիս, նա միայն ամպլիֆե է անում, մեծացնում այն, ինչ որ կա ենթակայի մեջ և նրանից դուրս:

Խորացված անալիզը հաշիշարբեցումի ֆիզիկական և հոգևոր բավականության սուտ զգացողություն, անճառելի ուրախություն:

Կա գաղափարների հիպերտրոֆիայի ֆազան: Գաղափարները ծնում և զարգանում են հրեշային արագությամբ: Կարծեք ասոցիացիայի օրենքներեն դուրս լինեն:

«Ամենապարզ բաները Շարլ Ռիշե թվում են թատրոնականորեն էֆեկտավոր»:

Անձնական գերազանցության գաղափարը չափազանց զորավոր է հարբած հաշիշիստի մոտ:

Փախուստ ներկայեն: Ուշադրության և տրամաբանության վրա, որոնք մթագնում են և կորչում, իշխում են հիշողությունը և երևակայությունը, որի շնորհիվ իրերը և անցքերը մեր շուրջը դառնում են օտար և անհատը, ամբողջապես անցյալի և ապագայի իշխանության տակ է՝ մեկը տրված հիշատակների և ապրումների, մյուսը՝ երևակայության մեջ:

Հիշողությունը և զգայարանքները սրվում են, և որպես հետևանք՝ հիշատակներն ու պարագաները ընդունում են տարօրինակ չափեր: Ոգին անսահմանության, անմահության դռներն է բախում, մեր էության նեկտարը խմում:

Գույները սկսում են երգել, հնչյունները ստանում են երանգներ, պարֆյունների մեղեդիներ:

Անձնավորությունը սկսում է կորչել և միաձուլվում է իրերի հետ: Գաղափարը՝ ժամանակի և տարածության, չքանում է: Ակնթարթերը թվում են որպես հավիտենականություն, և հավիտենականությունը խտանում է մի ակնթարթի մեջ: Ահա ձեզ թելատիվ տեսությունը՝ տրված հիվանդոտ ապրումների մեջ:

Պասիվ հայեցումն աշխարհի ահա արեւելքցու փնտրածը: Իսկ հաշիշխստը չի կարող մի բարդ և զորավոր շարժում կատարել դեպի տվյալ նպատակը: Դժվար կկենտրոնացնի իր ուշադրությունը (պսիխոլոգ և ֆիզիոլոգ Լանգե):

Գերզգայականությունը հաշիշային արբեցումի դեպքում (պսիխիատոր Բենե) լսողական և տեսողական հալյուցիանցիաներ: Հակում դեպի մակրոսկոպիա՝ ամեն ինչ մեծացված վիճակի մեջ տեսնել: Պատկերների և դատողությանց քառատրոփում (գալ օպերուկիստ):

«Խնեթության ալիք» զգացողական դեֆորմացիաներ, գաղափարային դեֆորմացիա, որի դեպքում մի տեսակ «շոգի» է բարձրանում երկրից և պատում նրանց մարմինը: Այդ աուրան: Հեռավոր և քաղցր մի կարոտ և անհանգստություն է լեցնում մեզ:

Երբեմն դա հասցնում է կոսմիկական չեզոքացումի, առանձնացումի զգացողության: Անհատը մենակ նետված է տիեզերական լռության մեջ: Ճշմարիտ է ասում Բոդլերը՝ «Ով որ չէ ծնել ընդունելու կյանքի պայմանները, ծախում է իր հոգին»:

Հիպերակուզիա լսողության կենտրոնը թունավորված է անհեթեթ ֆանտաստիկա:

Իդեֆիքսեր սեռային անամոթություններ, էքսիբիցիոնիզմ, բռնություն:

Միջակության օրենքը, որը ղեկավարում է ամբողջ բիոլոգիան: Ամեն մի օրգանիզմ ունի իր չափը, ամեն մի խելք՝ իր սահմանները, և որոնք հաղթահարելը կամ անցնելը մեզ չէ թույլատրված: Պետք է միջակ լինել մեծ անձի հանդեպ, թող որ դա տառապանք է ընտրյալ ոգիների համար:

Մեր բնագանգական կարոտը բացարձակ են՝ չենք առներ ոչ հեշտասիրական ցնցումների, ոչ մեր խելագար ամբիցիաների, ոչ միստիկ արբեցումների, ոչ էլ արտաիրական հայեցողությունների մեջ:

Պետք է կյանքն ընդունել այնպես, ինչպես որ է դա և ազնիվ ճիգերով ծառայենք նրան՝ զայն ավելի և ավելի գեղեցկացնելու և իմաստավորելու համար:

Ապրեցա՞, կարող է բացականչել միայն նա, որը գիտե վարել իր հստակ, կամային և զորաց միտքը, որի զգացումը արթուն է, որը ջրդեղել է իր կամքը ժայռեր խորտակող, հատուկ է մեծ զոհաբերու-

թյան և մեծագործությունների համար: Եւ, որն ընդունում է, թե տառապանքը կարևոր և անհրաժեշտ բաժինն է մեր գոյության:

Հաշիշը տկարացնում է և հաճախ իսպառ ոչնչացնում մեր քննադատական վերաբերումը դեպ աշխարհն ու իրերը, ինչպես և մեր ինքնակոնտրոլը, տալով մեզ վայրկյանորեն երջանկություն:

Իլյուզիան՝ դա մեզ, ապուշացրած, դարձնում է ճշմարտորեն ապերջանիկ:

ՎՃԱՐԵԼ «ԿԱՆԱՑԻ ԴՐԱՄՈՎ» («ЖЕНСКОЙ МОДЕТОЙ»)

D.-r Երնեստ Շամբարը իր «Մորֆինոմոզներ» գեղեցիկ գրքի մեջ, իմիջիայլոց ասում է՝ «Կենդանիների թագավորը թանկ է գնում իր գերազանցությունը և իր հզորությունը նա ճանաչում է վիշտը, հետաքրքրությունը և ծանձրությո՛ւք: Եվ սրա համար նա չի <խնայում> ամեն տեղ և ամեն ժամ միջոցներ՝ փախչելու իր չքավորության գիտակցությունից: Եվ սրա համար նա գտել է 3 ճանփաներ՝ մահը, գործունեությունը և ցնորքը: Առաջինը պահանջում է համարձակություն, 2-րդը՝ կորով, իսկ ցնորքը բոլորի կարելիությանց սահմաններում է գտնվում: Եվ «մտքի թույները» ընծեռում են մարդուն, ով որոշում է մոռանալ կյանքը, զրեթե անսպասելի միջոցներ»:

Տառապանքը անհրաժեշտ մաս է մարդկային մեծության, և նա, որ ծգնում է հեռացնելու դա՛ սպանում է մարդկային բնության ամենաազնիվ կողմը:

ԿՈՎԱԻՆՅԱՆ ԱՐԲԵՑՈՒՄ

Սկսվում է մի քանի վայրկյանեն եւ շարունակվում 2-3 ժամ: Տարածվում է ցրտությունը դեմքի վրա: Հետո գալիս է էֆորիան՝ ներքին խոր բավականությունը ոգու՝ արթնացած, թևառած, թռած բարձրորեն կյանքի վշտերի, նվաստությունների և միզերիաների վրա: Պարտականությունները, հրամանները օրենքի և մորալի թվում են մանր և հիմար պայմանականություններ, որոնց մասին չպետք է մտածել: Ծնունդ է առնում զորության և ուժի զգացումը: Միտքն իշխում է և կարող է ամեն ինչ անել: Մի գործոն, հաղթական ուրախություն է հեղեղել մեր հոգին: Մորֆինիզմը ձգտում է իրականացնելու առօրյայի իդեալը նիրվանա, քաղցր ինքնախորացում և անդորր: Իսկ կոկայինիզմը ձգտում է Եիցշեի իդեալին՝ հզորության կամքը՝ անձնավորության գործուն հաղթական արտահայտությունը աշխարհի վրա:

Ազատ է, համարձակ, ունի անդուլ գերազանց զգացում: Երջանիկ է, որ ապրում է:

Պակասում է դիսցիպլինե եղած կամքը:

Սեռական Լազունը էկզալտե է եղած և համարձակ է:

Անցավ արբեցումը՝ գալիս է դեպրեսիան:

Դա դառնում է մռայլ, գերագրեսիվ, միզանտրոպ և հարձակողական:

Հավիտենական ու կատաղի պայքար ճակատագրի հետ ահա անհատ, թե հավաք մարդու կյանքը:

Հաղթանակը (ազատ տերն զգալու համար):

Չկա Հայաստանը՝ ինձ համար չկա երջանկություն: Հարստություն, փառք, դրախտ անգոր են ինձ երջանկացնելու:

Այսօր կա մեղքի և տկարության գիտակցությունը՝ սպանիչ:

Երկինքը նվազ կնայենք...

Գիտության լույսի հետ կաճի հիվանդությունների թիվը:

Փիլիսոփայական համակարգերը դեռ երեկ փրկարար՝ այսօր կցնդեն...

Ըստ ամենայնի անբարոյական է իրեն երջանիկ զգացող անհայրենիքը, լինի դա անհատ, թե ժողովուրդ:

ՃԱՆՈՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. «Դաշնակցության պանթեոնը»: Առաջին տպագրությունը տես՝ «Ժայռ» թերթ, Ալեքսանդրապոլ, 1917, թթ. 1-9, 19: - 10
2. Խեչոյին - Խաչատուր Ամիրյան (1872-1915): Ազգային-ազատագրական պայքարի հայտնի գործիչ: Մասնակցել է Խամաձորի արշավանքին և Ռազիի կռվին: 1905-1906թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների ժամանակ գլխավորել է հայկական ինքնապաշտպանական ուժերը Երևանի նահանգի մի քանի շրջաններում: 1915թ. եղել է Արարատյան գորագնդի հեծյալ ջոկատի հրամանատար: - 10
3. Քեռուն - Արշակ Գաֆաֆյան (1863-1916): Ազգային-ազատագրական պայքարի նշանավոր գործիչ: Մասնակցել է Ս.Կուկունյանի արշավանքին, 1904թ. Սասունի ինքնապաշտպանական կռիվներին: 1905-1906թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների ժամանակ գլխավորել է Սիսիանի, Ագուլիսի շրջանների ինքնապաշտպանական ուժերը: Հայկական կամավորական 4-րդ զորախմբի հրամանատար: - 11
- 4 Սիմոն Չավարյան (1866-1913): Ազգային-ազատագրական պայքարի ականավոր գործիչ: 1890թ. Քրիստափոր Միքայելյանի և Ռոստոմ Չորյանի հետ Թիֆլիսում հիմնադրել է ՀՀԴ կուսակցությունը: - 13
5. «Էջեր իմ օրագրեն»: Առաջին տպագրությունը տես՝ Գ.Նժդեհ, «Էջեր իմ օրագրեն», Գահիրե, Մատենաշար «Յուսաբեր», թիւ 7, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ: - 18
6. «Որդիների պայքարը հայրերի դեմ»: Առաջին տպագրությունը տես՝ Գ.Նժդեհ, «Որդիների պայքարը հայրերի դեմ», Սոֆիա, 1927թ. հունվար, Հրատարակութիւն եւ տպագրութիւն «Գողթան» գրատան, Սելանիկ: - 47
7. Bon quart - բառացիորեն բարի քառորդ կամ փոխաբերաբար՝ լավ ժամանակներ (ֆրանսերեն): - 47
8. moto - նշանաբան - (իտալերեն motto բառից): -79
9. non-agir - non agir - անգործություն կամ անգործունեություն (անգլերեն): - 97
10. Ergo - հետևաբար (լատիներեն): - 111
11. Հաուպտման (Hauptmann) Գերհարդ Կարլ -(1862-1946) - գերմանացի գրող: Համարվել է գերմանական նատուրալիզմի առաջնորդը: Արժանացել է նոբելյան մրցանակի (1912թ.): Երկերը հայերեն են թարգմանվել դեռ կենդանության օրոք: - 112
12. «Բաց նա-մակներ հայ մտավորականության»: Առաջին տպագրությունը տես՝ Գ.Նժդեհ, «Բաց նամակներ հայ մտավորականութեան», Մատենաշար «Ջահակիր», թիւ 8, «Հրագրան», Պէյրուք, 1929, 32 էջ: - 114

13. «Ցեղի ոգու շարժը»: Առաջին տպագրու-թյունը տես՝ Գարեգին Նժդեհ, «Ցեղի ոգու շարժը», Սոֆիա, Տպագր. Պ.Պալըզեան, 1932, 60 էջ: - 133
14. Մացցինի - Մաձինի (Mazzini) Ջուզեպե - (1805-1872) - իտալական հեղափոխական, ազգային-ազատագրական պայքարի առաջնորդներից: Հիմնադրել է «Երիտասարդ Իտալիա» ընկերությունը, որի նպատակն էր անկախ միասնական իտալական պետության ստեղծումը: Կապեր է ունեցել Մ.Նալբանդյանի հետ: - 138
15. Միցկևիչ (Mickiewicz) Ադամ - (1798-1855) - լեհ անվանի բանաստեղծ, ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, գաղափարախոս: Երկերը թարգմանվել են հայերեն: - 146
16. Շիրինի - Արշակ Կարապետի Շիրինյան (1882-1920): Ծնվել է Գորիսի Շինուհայր գյուղում: ՀՀ Խորհրդարանի անդամ, 1920թ. օգոստոսին բուլղիկները կացնահարել են Գորիսում: - 144
17. Խորենու - Վահան Խորենի - Տեր-Գրորգյան (1884-1920): Ծնվել է Սիսիանի Բռա-կոթ գյուղում, Հ.Հ.Գ. հայտնի տեսաբաններից, ՀՀ Խորհրդարանի անդամ, 1920թ. օգոստոսին բուլղիկները կացնահարել են Գորիսում: - 144
18. Մաքոյի - Յապոն - Համբարձում Սարգսյան: Ազգային-ազատագրական պայքարի հայտնի գործիչ, գնդակահարվել է բուլղիկների կողմից 1924թ.: - 144
19. Աշոտ Մելիք-Մուսյան: Ջանգեզուրի ինքնապաշտպանության կազմակերպիչներից, 1918-1920թթ. եղել է Գեմվազ-Գողթան գավառի գավառապետ: - 144
20. Արևելյան համայնավարների անդրանիկ համագումարից՝ 1920թ. սեպտեմբերի 1-7-ին Բաքվում Կոմիտերնի նախաձեռնությամբ գումարված Արևելքի ժողովուրդների առաջին համագումարը, ուր ամրապնդվեց քենալա-բուլղիկյան համագործակցությունը՝ ընդգծված հակահայկական ուղղվածությամբ: Դրան ներկա էր էնվեր փաշան: - 147
21. Լոզանում - միջազգային կոնֆերանս, որ հրավիրվել էր մերձավորարևելյան հիմնախնդիրները կարգավորելու համար: Տեղի է ունեցել 1922թ. նոյեմբերի 20-ից մինչև 1923թ. հուլիսի 24-ը, Լոզանում (Շվեյցարիա): Հիմնական խնդիրը թուրքիայի հետ հաշտության պայմանագրի կնքումն էր և սևծովյան նեղուցների կարգավիճակի սահմանումն էր: Լոզանի պայմանագրում Հայաստանի և հայերի մասին ոչ մի հիշատակություն չկար, իսկ հայ ազգային օջախի ստեղծման ծրագիրը չիրականացվեց: Թուրքիան Լոզանի պայմանագրով բռնազավթեց արևմտահայկական հողերը: - 162
22. «Ամերիկահայությունը - ցեղը և իր տականքը»: Առաջին տպագրությունը տես՝ Գ.Նժդեհ, «Ամերիկահայությունը - ցեղը և իր տականքը», Սոֆիա, 1935, 116: - 170

23. Չեկայաչարչար - ՀՍԽՂ Զեդկունը ներքին հակահեղափոխության և սպեկուլյացիայի դեմ պայքարելու համար 1920թ. դեկտեմբերի 6-ին ստեղծեց Արտակարգ Հանձնաժողով (Чекка), որն իշխանության ձեռքին դարձավ բռնություններ իրականացնող գործիք: - 170
24. Unicum - եզակի, իր տեսակի մեջ միակը (լատիներեն): - 191
25. Չիչիկովը - Ն.Գոգոլի «Մեռած հոգիներ» պատմվածքի կերպարներից, որի ներքին դատարկությունն ու ոչնչությունը քողարկված էին բարեստ արտաքինի տակ (խորամանկ, ճարպիկ, տմարդի մարդու հասարակ անուն է դարձել): - 177
26. Դուրյան Ղևոնդ (Չընպայան) - (1879-1933) - հայ եկեղեցական գործիչ, արքեպիսկոպոս: 1931թ. ընտրվել է ամերիկահայերի հոգևոր առաջնորդ, ունեցել է ընդգծված խորհրդայնամետ դիրքորոշում: 1933թ. հուլիսի 1-ին Չիկագոյի համաշխարհային ցուցահանդեսի բացմանը, Հայկական օրի ժամանակ, կտրուկ դեմ է եղել Եռագույն դրոշի բարձրացմանը: Դաշունահարվել է 1933թ. դեկտեմբերի 24-ին, Նյու Յորքի Ս.Խաչ Էկեղեցում: - 188
27. Կարսի հայասպան դաշնագիր - Անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների և Թուրքիայի միջև 1921թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքված պայմանագիր, որը բխում էր 1921թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում կնքված ռուս-թուրքական պայմանագրից, և որոնց արդյունքում Հայաստանը տարածքային կորուստներ ունեցավ: - 189
28. Կոշուտ (Kossuth) Լայոշ - (1802-1894) - հունգարացի քաղաքական և պետական գործիչ, 1848-1849թթ. հունգարական հեղափոխության առաջնորդ: Նախաձեռնել է հունգարական ազգային բա-նակի ստեղծումը և պայքարել Հաբսբուրգների ավստրիական տիրապետության դեմ: - 190
29. Հայաստանից Ամերիկա վերադարձած ոմն Մարտիրոսյան - հավանաբար հնչական գործիչ Լևոն Մարտիրոսյանն է: - 191
30. "J'accuse" - Ես մեղադրում եմ (ֆրանսերեն), ֆրանսիացի հայտնի գրող Էմիլ Ջոլայի արտահայտությունը: - 194
31. Լիտվինով Մ.Մ. (1876-1951): Խորհրդային հայտնի դիվանագետ, 1921թ.-ից արտգործժողովմի տեղակալ, 1930-1939թթ. ԽՍՀՄ արտգործժողով: - 201
- 32 Աղաբեկով Գ.Ս.- 1928-1929թթ. ԽՍՀՄ Միացյալ Պետքաղվարչության արտասահմանյան բաժնի արևելյան բաժանմունքի պետ, 1929-1930թթ. ՄՊԷՎ ռեզիդենտ Մերձավոր Արևելքում: 1930թ. փախել է արտասահման, սպանվել է ՄՊԷՎ գործակալների կողմից: - 202
33. Հույն միտրոպոլիտ Խրիսոստոմոս - Տրապիզոնի միտրոպոլիտ: - 204

34. Հայր Գապոն - (1870-1906)- հոգևորական, գլխավորել է 1905թ. հունվարի 9-ի բանվորների երթը Պետերբուրգում, որի զնդակոծումից հետո սկսվեց ռուսական առաջին հեղափոխությունը: - 204

35. Մելիք-Թանգյան Ներսես (Նիկողայոս) - (1866-1948) - հայ եկեղեցական գործիչ, բանասեր: 1907թ. հակացարա-կան գործունեության համար քստրովել է Ղրիմ: 1912-1948թթ. եղել է Ատրպատականի թեմի առաջնորդ: 1919-1921թթ. աջակցել է Գ.Նժդեհի առաջնորդած Լեռնահայաստանի հերոսամարտին: - 205

36. Նախկին լեզիոնական - Արևելյան կամ հայկական լեզոնը կազմավորվել է ֆրանսիական բանակի կազմում 1916թ.: Մասնակցել է Արարայի հայտնի ճակատամարտին(1918թ.): Հայ զինվորների թիվը հասնում էր 5000-ի: Լուծարվել է 1920թ.: - 207

37. Վահան Մ.Ջյուրքճյան (1863-1961) ամերիկահայ պատմաբան, խմբագիր: Եղել է ՀԲԸՄ Ընդհանուր քարտուղար: - 207

38. weesky - պետք է լինի whisky – ոգելից խմիչք: - 207

39. «Բանվոր» - հասարակական-քաղաքական և գրա-կան շաբաթաթերթ, ապա՝ օրաթերթ: Լույս է տեսել 1930-1938թթ., Նյու Յորքում: Եղել է Ամերիկայի բանվորական կուսակցության հայկական հատվածի, այնուհետև՝ ԱՄՆ-ի կոմկուսի օրգանը: Խմբագրել են Ս.Սնարյանը, Պ.Սելյանը: Անվերապահորեն ունեցել է խորհրդային դիրքորոշում: - 207

40. Cartago delenda est! - Կարթագենը պետք է կործանվի (լատիներեն): Հռոմեացի պետական գործիչ Կատոն Ավագի (234-149թթ.մ.թ.ա.) «Բացի սրանից ես գտնում եմ, որ Կարթագենը պետք է կործանվի» արտահայտության հապավումը: - 209

41. Ծանոթ դատավարություն - Ամերիկահայերի հոգևոր առաջ-նորդ Ղ.Դուրյանին սպանողների դատավարությունը, որը կայացել էր 1934թ. հունվարի 24-ին Օլբանիում (ՆյուՅորք), որի որոշմամբ նույն թվականի ապրիլի 11-ին Մատթևոս Լեյլեկյանին և Նշան Սարգիսյանին ենթարկեցին մահապատժի: - 218

42. America's future lies an its youths - Ամերիկայի ապագան իր երիտասարդության ձեռքում է (անգլերեն): - 233

43. Եռագույնի նոր վկաները - Մատթևոս ու Նշանը - Ամերիկահայերի հոգևոր առաջնորդ Ղ.Դուրյանին սպանողները՝ Մատթևոս Լեյլեկյանը և Նշան Սարգիսյանը: - 244

44. Միքայել Վարանդյան (Հովհաննիսյան) - (1874-1934): Ազգային-ազատագրական պայքարի նշանավոր գործիչ: Հրա-պարակախոս, պատմաբան: Հեղինակ է մի շարք աշխատությունների: Եղել է ՀՀ դեսպանը Հռոմում: - 244

45. Բանտային գրառումներ - Առաջին տպագրությունը տես՝ Գ.Նժդեհ, «Բանտային գրառումներ: Խորհրդածություններ», Երևան, 1993: - 246

46. «Բանկ Օտոման» - Օսմանյան կայսրության գլխավոր բանկը: 1896թ. ՀՀԴ Կ.Պոլսի Կենտրոնական Կոմիտեի որոշմամբ Բաբկեն Սյունու գլխավորած խումբը գրավելով բանկը փորձում է պայթեցնելու սպառնալիքի տակ սուլթան Աբդուլ Համիդին հարկադրել կենսագործել 1878թ. Բեռլինի պայմանագրով նախատեսված բարենորոգումները: - 260

47. Խորհրդագետ - օկուլտիստ, խորհրդավոր գիտություններով զբաղվող: - 273

48. Force idee - առանցքային գաղափար (ֆրանսերեն): - 285

49. in gradu heroico - բառացի՝ հերոսականի աստիճանում (լատիներեն): - 299

50. ՄԵՐ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐԻՉՂ - Նժդեհի ճառը՝ արտա-սանված 1924 թվականին, Սոֆիայի գերեզմանատան մեջ Քրիստափոր Միքայելյանի հուշարձանի բացման առթիվ: - 309

51. de profundis - բառացի՝ խորությամբ (լատիներեն): - 332

52. stulte, stude! - իմացեք, սովորեք (լատիներեն): - 333

53. Le jour de gloire est arrive! - Փառքի օրը հասել է (ֆրանս.): - 337

54. «Ցեղային արթնություն» հողվածաշարի մի շարք հատվածներ, թեև ոչ լրիվ նույնությամբ, առկա են Նժդեհի այլ գրություններում ևս: Մասնավորապես, Խոսք վեցերորդը, յոթներորդը, ութերորդը և իններորդը Նժդեհի «Ցեղակրոնությունն իբրև հաղթանակի զորույթ» («Խոռուք», Սոֆիա, 1932, թիվ 1) բանախոսություն-հողվածն են ներկայացնում, իսկ Խոսք տասներորդը («Ցեղակրո-նության հավատամքը») հետագայում տեղ է գտել «Ամերիկահայությունը-Ցեղը և իր տականքը» գրքում (Սոֆիա, 1935): Երկու դեպքում էլ, սակայն, դրանք նույնական չեն: - 353

55. Նեմեսիս - հունական դիցաբանության մեջ վրեժի աստվածուհին: - 357

56. Պեյո Յավորով - Պ.Կրաչովով (1878-1914) բուլղար հայտնի բանաստեղծ: 1894-1896թթ. հայկական կոտորածների անմիջական տպավորությամբ գրել է «Հայեր» բանաստեղծությունը: - 381

57. Հողվածը Նժդեհի պատասխանն է «Հերկ» ամսագրի հարցումների՝ ուղղված հայ կյանքի տարբեր հոսանքների ու դասերի պատկանող անձանց: Ամսաթերթը խմբագրում էր Կարապետ Պալճյանը ապագա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Վազգեն Առաջինը: - 384

58. Մաժինոյան գծեր - Ֆրանսիական ամրությունների համակարգ Գերմանիայի հետ սահմանի վրա՝ 380 կմ երկարությամբ: Կառուցվել է ռազմական նախարար Մաժինոյի առաջարկով. 1929-1934թթ.: - 405

59. Deo et Patria! - Աստված և Հայրենիք (լատիներեն): - 419

60. Տոտոմյանց Վահան Թովմասի (1875-1952)- հայ անվանի տնտեսագետ, կոոպերատիվ շարժման տեսաբան: -429

- 61. Տարիկատ -խաբերա, սրիկա, աճպարար (բուլղարերեն): - 442
- 62. Տեղոր Տրայանով - Բուլղարացի հայտնի բանաստեղծ: 444
- 63. Լյապով - Մակեդոնական հեղափոխական-ազատագրական շարժման նշանավոր գործիչ: 448
- 64. Ստավիցկի -Բուլղար քաղաքական գործիչ: - 456
- 65. Հրատարակությունն անստորագիր է, Նժդեհի հեղինակությունը որոշվում է ըստ նյութի բնույթի և նրանով, որ այդ ժամանակ Նժդեհը եղել է տվյալ թերթի փոխխմբագիրը: - 484
- 66. «ԱՆՁՆԱՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ» և «ՌԱԶՄԻԿԸ ՉԻ ՄԵՌՆՈՒՄ» - Սույն ձեռագրերը, որ գրվել են բանտում, Նժդեհը նվիրել է իր երիտասարդ զարմիկին (եղբոր տղային) «Հրանտիս ալբոմում» մակագրությամբ, և տեսակցության ժամանակ հանձնել հարազատներին: - 503
- 67. Մետապոլիտիկա - հունարեն meta (հետո) և politika (քաղաքականություն) բառերի կապակցությունը, meta նշանակում է որևէ բանի հաջորդել, անցում որևէ այլ բանի: Մետապոլիտիկան համապատասխանում է արդի քաղաքագիտությանը՝ պոլիտոլոգիային: - 509
- 68. Լուսանցքում ավելացված է «ուլտրահինդիվիդուալիստի համար»: - 511
- 69. Լուսանցքում նախադասության դիմաց գրված է «Եվրոպական»: - 514

Առաջաբան.....3

Աշխատություններ

Դաշնակցության Պանթեոնը.....10

Էջեր իմ օրագրեն.....18

Որդիների պայքարը հայրերի դեմ.....47

Բաց նամակներ հայ մտավորականության.....114

Ցեղի ոգու շարժը.....133

Ամերիկահայությունը - ցեղը և իր տականքը.....170

Բանտային գրառումներ.....246

Հոդվածներ, նամակներ, ելույթներ

Բանտարկյալները.....308

Մեր հեղափոխության արարիչը.....309

Անարիությունը - Մայր չարյաց.....312

Օրերի օրը.....316

Տարածվող Անին.....319

Կյանքի օրենքը.....322

Հայ Դասական արիությունը.....328

Բաց նամակ Մայքլ Արլենին.....332

Ցեղակրոնությունն իբր հաղթանակի զորույթ.....344

Ցեղային Արթնություն.....353

Ահա Մարդը.....381

«Հերկ»-ի հարգո խմբագրության.....384

Ցեղի հավիտենական զենքը.....386

Ինչո՞ւ Տարոնականություն.....	398
Ձորավար Գարեգին Նժդեհը	
Տարոնականության մասին.....	412
Մատնություն թե՛ պրովոկացիա.....	415
Մեռնելու կամքը.....	418
Ուժի պրոբլեմը.....	424
Խորհրդածություններ.....	426
Չավակս.....	427
Հայրենիք. Խորհրդածություններ.....	429
Ժողովուրդ և Առաջնորդ.....	432
Նոր սերունդը.....	436
Մեր նոր սերունդը.....	438
Գ.Նժդեհի նամակը Տրայանովին.....	444
Ցեղիմաստություն.....	446
Գ.Նժդեհի դամբանական ճառը	
Լյապովի դագաղի առաջ.....	448
Երբ հայրենասիրությունը ցեղասիրություն չէ.....	450
Պատերազմ՝ Հեղափոխություն.....	454
Եվ զոհ և զոհարար.....	462
Հայի ճամբան. Մեծ զոջումի ճամբան.....	464
Պատմության դատաստանը.....	468
Մի զինվորի ճշմարտությունները.....	475
Ցե՞ղ թե՛ կուսակցություն.....	477
Ձոր. Գ.Նժդեհի խոսքը Հայաստանի Անկախության	
25 ամյակի տոնակատարության առթիվ.....	480
Մեծ Գաղափար.....	482
Հերոսը և Հերոսականը.....	484
Մի խոսակցություն զորավար Գ.Նժդեհի հետ.....	486

Հայ ցեղային շարժման ակունքները.....	501
Ցեղակրոնության Դավանանքը.....	502
Անձնավկայություն.....	503
Ռազմիկը չի մեռնում.....	506
Անավարտ աշխատություններ	
Մետապոլիտիկա.....	509
Երջանկության պրոբլեմը.....	516
Ծանոթագրություններ.....	523

ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՅ
ԵՐԿԵՐ
ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ГАРЕГИН НЖДЕ
СОЧИНЕНИЯ
ТОМ ПЕРВЫИ
(на армянском языке)

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 33,25 մամուլ: Տպաքանակը՝ 500:
«Լույսաս» ՍՊԸ տպարան: Երևան, Վ. Վաղարշյան 12ա